Theodore Zeldin

İNSANLIĞIN MAHREM TARİHİ

İngilizce'den Çeviren: Elif Özsayar

AYRINTI

4. BASIM

THEODORE ZELDIN

Londra'daki Birkbeck College'da ve Oxford'daki Christ Church'te öğrenim görmüş olan Theodore Zeldin, Oxford St. Anthony's College'da öğretim üyeliği yapmaktadır. Wolfson Tarih Ödülü'ne layık bulunmuş, Avrupa Akademisi üyeliğine seçilmiş ve *Magazine Littéraire* tarafından günümüzün en önemli yüz düşünüründen biri olarak gösterilmiştir. *A History of French Passions* (Fransız Tutkularının Tarihi), *The French* (Fransızlar), *Happiness* (Mutluluk) ve *The Listener* (Dinleyici) adlı kitapların yazarıdır.

Ayrıntı: 227
"Ağır" Kitaplar Dizisi: 2

İnsanlığın Mahrem Tarihi
Theodore Zeldin

Kitabın Özgün Adı
An Intimate History of Humanity

İngilizce'den Çeviren
Elif Özsayar

Yayına Hazırlayan
Özden Arıkan

Düzelti
Sibel Türkmenoğlu

Sinclair-Stevenson/1994
basımından çevrilmiştir.

© 1994 by Theodore Zeldin

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Onk Ajans aracılığıyla Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak Tasarımı
Orhan Deliorman

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Baskı ve Cilt
Mart Matbaacılık Sanatları (0 212) 321 23 00 (Pbx)
Merkez Mah. Burcu Sok. 6/1 Kâğıthane-İstanbul

Birinci Basım *1998*
İkinci Basım *2000*
Üçüncü Basım *2003*
Dördüncü Basım *2010*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-574-6
Sertifika No.: 16061

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 3 Eminönü - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 - 01 - 05 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Theodore Zeldin

İnsanlığın Mahrem Tarihi

İçindekiler

I. İnsanların üst üste umutsuzluğa kapılması; sonra yeni insanlarla karşılaşarak ve yeni bir gözlük takarak kendilerini toparlamaları 11

II. Kadınlarla erkeklerin ilgi çekici konuşmalar yapmayı zamanla öğrenmesi 31

III. Köklerini araştıran insanların, yeterince derinlere bakmaya ancak başlaması 51

IV. Bazı insanların yalnızlığa bağışıklık kazanması 62

V. Yeni aşk biçimlerinin icadı 79

VI. Mutfak sanatındaki ilerlemenin seksteki ilerlemeyi geride bırakmasının nedenleri 92

VII. Erkeklerin kadınlara ve diğer erkeklere duyduğu arzunun yüzyıllar içinde şekil değiştirmesi 112

VIII. Saygı görmenin, kudretli olmaktan daha arzulanır hale gelişi... 134

IX. Emir vermekten de almaktan da hoşlanmayanların, arabuluculuk için uygun adaylar oluşu 149

X. İnsanların, korkularından kurtulmak için yeni korkular icat edişi 166

XI. Merakın özgürlüğün anahtarı haline gelişi 183

XII. Düşmanları yok etmenin giderek güçleşmesinin nedenleri 203

XIII. Dertlerden kaçma sanatının gelişip de nereye kaçacağını bilme sanatının gelişememesi 219

XIV. Kıraç toprakta bile merhamet bitmesinin sırrı 233

XV. Hoşgörünün, sorunları çözmede yetersiz kalmasının nedenleri 252

XVI. Tüketim toplumunun sunduğu her şeyi elde edebilmelerine, hem de cinsel özgürleşmeye rağmen, imtiyazlı kişilerin bile hayata bir ölçüde karamsar bakmasının nedenleri 269

XVII. Dünyanın en kalabalık ulusu haline gelmek üzere olan seyyahların, görmek istediklerinden başka şeyleri de görmeyi öğrenmeleri 293

XVIII. Kadınlarla erkekler arasındaki dostluğun bu kadar kırılgan olması niye? 307

XIX. Astrologlar bile kaderlerine karşı çıkıyorlar 327

XX. İnsanların, birkaç hayat birden yaşayacak zamanı bulamamasının nedenleri 338

XXI. Babalar ve çocuklarının, birbirlerinden beklentileri konusunda fikir değiştirmelerinin nedenleri 350

XXII. Aile kurumundaki kriz, aslında cömertliğin evriminde bir aşamadan başka bir şey değildir 366

XXIII. İnsanlar kendi hayat tarzlarını seçer, ama bunda tam bir tatmin bulmazlar 386

XXIV. İnsanların birbirlerine kucak açmayı öğrenişi 415

XXV. Kardeş ruhlar buluşunca 452

— Dizin 460

TEŞEKKÜR

Bu kitap, pek çok insanın yardımı, teşviki ve desteği sayesinde yazıldı. Hayat hikâyelerini benimle paylaşan herkese burada teşekkür etmek istiyorum; her biri, insana duyduğum saygıyı farklı yollarla pekiştirdi. Oxford St. Anthony's College'daki meslektaşlarım bana büyük nezaket gösterdiler ve bilgilerini benden esirgemediler. Yazdıklarından ve söylediklerinden çok daha fazlasını bilen, farklı ülkelerden pek çok gazeteci, bölgesel araştırmalarım sırasında büyük bir cömertlikle bana değerli ipuçları sundular. Hayatının çok büyük bir bölümünü kitap okumakla geçirmiş biri olarak, başka yazarlara duyduğum gönül borcu sınırsızdır, bu kitapları bulmama yardımcı olan kütüphane ve kitabevi görevlilerine de öyle. Hedef ve stratejilerini benimle paylaşarak olağan koşullarda yabancılara kapalı olan dünyalara girmeme ve kitaplardan öğrenilemeyecek pratik sorunları ilk elden gözlemlememe olanak veren iş adamları ve iş kadınlarına, gönüllü yardım kuruluşlarına, politikacılara ve kamu görevlilerine teşekkürü borç biliyorum. Christopher Sinclair-Stevenson, Claude Durand, Hugh Van Dusen, Christopher MacLehose, Jean-Bernard Blandinier, Eric Diacon, Roger Cazalet, Andrew Nurnberg, Robin Straus ve ayrıca Edith McMorran ile Louise Allen sayesinde bu kitabı yayımlamak benim için zevk oldu. Christina Hardyment'la yaptığımız tartışmalardan çok yararlandım. Ve karım Deirdre Wilson, her zamanki sınırsız cömertliğiyle bana destek olup fikirler verdi. İnsanlar neden yazı yazmanın tek kişilik bir uğraş olduğunu söylerler, doğrusu bilmiyorum.

Önsöz

Muhayyilemizde hayaletler cirit atıyor. Bu kitapta, bizi yatıştıran tanıdık hayaletler, dikbaşlılığa sürükleyen tembel hayaletler ve cesaretimizi kıran korkutucu hayaletler hakkındaki araştırmalarımın sonuçları var. Geçmişin elleri hep yakamızda olsa da, insanlar geçmişe dair düşüncelerini zaman zaman değiştirmişlerdir. Niyetim, günümüz insanının, kendi kişisel geçmişine olduğu kadar, acımasızlıktan, yanlış anlamalardan ve mutluluktan oluşan topyekûn insanlık siciline de yepyeni bir gözle bakabilmesinin mümkün olduğunu göstermek. Yeni bir gelecek görüşü oluşturmanın yolu her zaman, geçmişe bakışımızı yenilemekten geçmiştir.

Kitaptaki bölümlerden her biri, belki size tanıdık gelecek arzuları ve pişmanlıkları olan, öte yandan, çoktandır unuttuğumuz kökenlerden

devralınmış davranış biçimleri içine hapsolmuş gerçek bir insanın portresiyle başlıyor. Hücrelerimizin hepsi nasıl aynı yaşta değilse, her biri nasıl farklı hızlarda yenileniyor ve yok oluyorsa, zihnimiz de farklı yüzyıllarda doğmuş eski yeni pek çok düşünceye ev sahipliği yapıyor. Bu kitapta, kişilerin kendine özgü taraflarını ortaya koymak için ailelerine ya da çocukluklarına bakmak yerine daha uzun bir yol tutacağım: Geçmişe karışmış, uzaklarda kalmış kuşakların deneyimlerini nasıl dikkate aldıklarını –ya da gözardı ettiklerini– ve ister varlığını sürdürüyor, isterse ortadan kalkmış olsun, Azteklerden Babillilere, Yorubalardan Zerdüştilere kadar, dünyanın dört bir köşesinde yaşayan ve düşünebileceklerinden çok daha fazla kardeş ruh barındıran pek
 çok insan topluluğunun verdiği mücadeleyi nasıl sürdürmekte olduklarını göstereceğim.

Bu sayfalarda, her imparatorluğun ve her dönemin birbirinden titizlikle ayrıldığı, müzelerde bulacağınız gibi bir tarih dökümüyle karşılaşmayacaksınız. Ben, dondurularak sabitlenmiş bir şeyi değil, bugünün insanının kafasında yaşamını sürdüren geçmişi ele alıyorum. Ama sözünü ettiğim hayaletlerle ne yapmak istediğimi açıklamadan önce, bunlardan birkaçını size tanıtmam gerekiyor.

I

İnsanların üst üste umutsuzluğa kapılması; sonra yeni insanlarla karşılaşarak ve yeni bir gözlük takarak kendilerini toparlamaları

"Hayatım bir hiçten ibaret." Başkalarına nadiren açıklasa da, Juliette'in kendisi hakkındaki hükmü böyle. Hayatı başka türlü olabilir miydi? Olabilirdi, tıpkı insanlık tarihinin de başka türlü gelişmiş olabileceği gibi.

Juliette'in ağırbaşlı bir tarzı var, etrafında olup biten her şeyi inceliyor, ama düşüncelerini kendine saklıyor. Aklından geçen bir-iki şeyi söylemeye yeltendiği ender anlarda da, sanki gerçekler kılıfından çıkarılırsa kırılıp un ufak olacak narin şeylermiş gibi tereddütle ve fısıltıyla konuşuyor. Gözlerinde yanıp sönen bir ışık şöyle diyor: Aptal olduğumu düşünüyorsunuz, ama ben aptal değilim.

Juliette elli bir yaşında ve on altı yaşından beri gündelikçi olarak çalışıyor. Ev çekip çevirme sanatında, yemekler hazırlayıp sunmada o

kadar ustalaşmış ki, yeterince parası olan işi başından aşkın her çocuklu kadın onu görünce aynı düşünceye kapılıyor: Türünün bu kusursuz örneğini evimde çalışmaya nasıl ikna ederim? Bana ayıracak biraz zamanı var mı? Ne var ki, başka ailelerin hayatını kolaylaştırmakta bu kadar başarılı olan Juliette, kendi ailesiyle başa çıkmayı başaramamış. İşinde son derece güvenilir, en ufak ayrıntıyla inceden inceye ilgileniyor; ama kendi evinde bu nitelikleri hiçbir zaman yeterli olmamış.

Juliette'in annesi de gündelikçiymiş. "Annemle ilgili hiçbir şikâyetim yok," diyor Juliette. "Dayak atardı atmasına, ama bizleri iyi yetiştirdi." Juliette daha yedi yaşındayken dul kalan annesi sabah erkenden evden çıkar, akşam da geç gelirmiş: "Onu pek görmezdik." Böyle olunca Juliette de derslerine çalışmak yerine aylaklık yaparmış: "Okula gitmenin ne işime yarayacağını anlayamıyordum." Ona özel ilgi gösteren bir arkadaşla, küçük dünyasının dışından ona elini uzatacak bir akıl hocasıyla karşılaşmamış ve diplomasız, belgesiz, kendisine bir kapı aralayacak hiçbir şeyi olmadan öylece kalakalmış.

On altı yaşına gelince, "aptalca bir şey yaptım." Böylece çocuğunun babasıyla evlenip sekiz çocuk daha doğurmuş. Bebekler onu çok mutlu ediyormuş, ama yalnızca bebek oldukları sürece. Büyüdükleri zaman "işler zorlaşıyor"muş. Kocası, askerliğini yapmakta olan yakışıklı bir marangozmuş ve başlangıçta ona iyi davranıyormuş, Juliette ona "gerçekten âşık"mış. Ama çok geçmeden işler sarpa sarmış. Büyük kızı altı aylıkken, komşulardan kocasının bir metresi olduğunu öğrenmiş. O andan itibaren aralarındaki güven yok olmuş. Adam sık sık dışarıya çıkıyormuş, Juliette'in kuşkuları hep metresi görmeye gittiği doğrultusundaymış. Derken adam içkiye sardırmış, işte çok yorulduğundan dem vurarak gitgide daha az çalışır olmuş. Juliette'i dövmeye başlamış: "Vücudumun her yeri yara bere içindeydi." Ama o kadar utanıyormuş ki, bundan kimseye söz etmemiş. "Bahçeden eve doğru geldiğini görünce dehşete kapılırdım." Peki neden onu terk etmemiş? "Korktum. Onun memleketinde oturuyorduk, yapayalnızdım, kimseyi tanımıyordum; evlendikten sonra ailemle ilişkim kopmuştu; on dört yıldır kız kardeşlerimi görememiştim; beni dışarıya bırakmıyordu, alışverişi çocuklar yapıyordu. Erkek kardeşimin cenazesine gitmeme bile izin vermedi. Kız arkadaşım da kalmamıştı. Sadece işe gitmek için dışarıya çıkabiliyordum." Durum böyle olunca doğal olarak çocuklara bakacak zaman bulamaz olmuş; böylece çocuklar, sosyal hizmetler kurumu tarafından geçici ailelerin yanına yerleştirilmiş. Bu utanç Juliette'i derinden etkilemiş. İnsanlar onu aşağılamak istediklerinde, "Çocuklarına sahip çıkmayı bile beceremedin," diyorlar. Juliette şiddetle itiraz ediyor: "İnsanlar işin

içyüzünü bilmeden böyle şöyler söylememeli."

"Sonunda kocam bana vurduğunda ben de ona vurmaya başladım; aslında bunu çok önceden yapmalıymışım." Kocasını terk edene kadar çok uzun zaman geçmesi gerekmiş. Boşanmalarından bir ay sonra adam ölmüş: "Hiç üzülmedim, güldüm hatta. Şimdi gülüyorum, ama birlikte olduğumuz zamanlarda gülemedim." O günden sonra tek bir amaç için çalışmış: "Hayattaki tek hedefim kendi evime sahip olmaktı." Nitekim kısa süre önce, oturduğu apartman katını satın almış. Sahip olduğu bu mülk başlıca gurur kaynağı, bu mülk onu daha güçlü kılıyor. Gelgelelim yalnız yaşamaktan korkuyor, denemiş ama olmamış. Şimdi hayatında bir erkek var. "Güvenlik için, geceleri yapayalnız kalmamak için." Bazen yanında kimsenin olmamasını tercih ediyor ve bu adamla evlenmek istemediğinden hiç kuşkusu yok. "Zamane kızları evliliğin artık önemli olmadığını düşünüyor ya, bu konuda ben de onlar gibiyim." Adam da boşanmış olduğundan ve "huzur aradığından" ikisi iyi geçiniyorlar. Yemeği adam pişiriyor, alışverişi Juliette yapıyor: Pazar günleri çarşı pazar gezmeye, yalnızca mallara bakmaya ve yepyeni kumaşlara dokunmaya bayılıyor, gerçeklerle lekelenmemiş bir rüya gibi geliyor bu gezintiler. Kendi parasını kazanıyor olmak ona güçlü bir özgürlük duygusu veriyor. Erkek arkadaşı da şehrin dışında küçük bir ev satın almış, çünkü Juliette aralarının bozulması halinde adamın evden gideceğini ona açıkça bildirmiş: Evin kendisine ait olduğunu ona durmadan hatırlatıyor ve meydan okuyan bir tavırla diyor ki: "Canım ne zaman isterse dışarı çıkarım, canım ne zaman isterse kalkıp arkadaşlarıma giderim."

Pek fazla konuşmuyorlar. Akşamları Juliette'in en büyük zevki dinlenmek, karanlıkta tek başına yatağına uzanmak. Hiç kitap okumuyor, hemen hiç televizyon seyretmiyor; bunların yerine ışığı söndürüp geçmişi düşünmeyi tercih ediyor: Annesini, kocasını, çocuklarını ve işsiz kalmanın dehşetini düşünüyor. "Yarın öbür gün çocuklarımıza iş veremez hale gelirsek bu hiç de hoş olmaz." Çocuklarının ondan daha iyi bir hayat yaşayamayacak olmasına üzülüyor: "Böyle olması haksızlık." Juliette sorunu Fransa'daki yabancı sayısının çok yüksek oluşuna bağlıyor. Bu yabancılar işleri ve evleri kapıyorlar, böyle olunca da "yoksul Fransızlara hiçbir şey kalmıyor. Arapları ya da zencileri eleştirmek istemiyorum, ama ortada bir haksızlık var. Benim çocuklarım zor bir hayat yaşıyorsa bunun nedeni onlar." Kızlardan biri fabrikada, bir diğeri polis karakolunda çalışıyor, üçüncüsü temizlikçilik yapıyor; sanki bu aile sonsuza dek en kötü ücretli işlerde çalışmaya mahkûm edilmiş.

Peki Juliette çalışırken neler düşünüyor? "Vallahi, hiçbir şey düşünmüyorum. Çalışırken ya hiçbir şey düşünmem ya da ten-

cerelerimi düşünürüm." Çalışmak demek evin gerginliğinden uzaklaşmak demek. Çünkü Juliette her ne kadar evdeki düzenini huzur içinde yaşayabileceği biçimde ayarlamışsa da, insanları birer oklu kirpi gibi görüyor, onlarla ilişkilerinde her an tetikte olması gerekiyor. Artık kendisini eskisi kadar kırılgan hissetmese de, başkalarının onun hakkındaki düşüncelerinden hâlâ kolaylıkla incinebiliyor. Bir başına çalışmayı, bağımsız olmayı yeğliyor, çünkü işyerlerinde ve fabrikalarda dönen dedikodulardan ürküyor: "İnsanlar durmadan hakkınızda bir şeyler söylerler, sözlerinizi çarpıtırlar ve bazen bu size çok pahalıya patlayabilir." Hayatta en nefret ettiği şey eleştirilmek; kınamaya benzer en küçük bir ima yara üstüne yara açıyor onda. Başını dik tutma çabasını bir an bile elden bırakmıyor ve onurlu olmanın gereğine uyup hiç şikâyet etmiyor. Kocasının kendisine nasıl davrandığını kız kardeşlerine hiç anlatmamış. Şimdi onları görmeye gittiğinde, yaşantıları hakkında neler düşündüğünden söz etmemeye özen gösteriyor; onlar da Juliette'in geçmişinden asla söz açmıyorlar: "Yoksa fena halde sinirleneceğimi biliyorlar." Örneğin, kocası ölmüş olan ve birlikte pek de mutlu olmadığı bir adamla yaşayan küçük kız kardeşi, adama sık sık "tasını tarağını toplayıp gitmesini" söylüyor. Juliette ikisi arasındaki atışmalara karışmamaya dikkat ediyor, "sorun onların sorunu." Ara sıra boş bulunup azıcık ahkâm kesecek olsa kız kardeşi cevabı yapıştırıyor: "Sen kendi işine bak." Juliette'in söylediğine göre kız kardeşlerinin hepsi de kendisi gibi: Öfkelerini dışarı vurmuyorlar.

"Çocuklu ailelerde kavga hiç eksik olmaz." Kendi çocukları içinde en iyi durumda olduğu söylenebilecek olanı en büyüğü, onun da kocası ölmüş ve her sözüne boyun eğen bir adamla yaşıyor: "Evde patron odur, adamsa salağın teki, çünkü kızım ona çok yükleniyor." Bununla birlikte hemen ekliyor: "Çocuklarımın özel hayatlarıyla ilgilenmem. Önümde kavga edecek olsalar aralarına girmem."

Juliette'in dünyasındaki en rahatsız edici insan, erkek arkadaşının on yedi yaşındaki kızı. Tıpkı insanı ısıran ve bir türlü gitmeyen bir sivrisinek gibi bu kız. Annesinin ikinci başarısız evliliği de boşanmayla sonuçlandığı için bir hostelde yaşıyor. Juliette, bütün görmüş geçirmişliğine karşın, klasik bir üvey anne. "Anneler Günü için buraya gelemezsin, çünkü benim kızım değilsin. Geleceksen Babalar Günü'nde gel." Bu kızın "fena halde kötü ruhlu" olduğundan Juliette'in hiç kuşkusu yok: Juliette'in başından geçenler kızın kulağına gitmiş ve ona durmadan "zavallının teki" olduğunu söylüyor. Bu sözler Juliette'i çileden çıkarıyor. "Kendi kızım olsaydı ona iyi bir kötek çekerdim." Kız şımarık, kötü yetiştirilmiş, ev işlerine yardım etmiyor: Bu yeni kuşak hiç sıkıya gelemiyor. Bunları söyleyince kız onu

mahkemeye vermekle tehdit ediyor, "Seni hapse atarlar" diyor. Juliette de başını kanunla belaya sokmaktan korkuyor. Juliette'in adamı bu çekişmelere seyirci kalıyor: "Adam huzur istiyor." Dolayısıyla, bu tartışmalar dayanılmaz hale gelince, Juliette "çek defterini yanına alıp yürüyüşe çıkıyor." Çek defteri Juliette'in bağımsız bir kadın olduğunu kanıtlayan bir pasaport gibi. Onu kullanma biçimine bakarak bağımsız olma sanatında aşama kaydettiğine inanıyor. Daha birkaç yıl öncesine kadar, uğradığı bir hakaretin ardından kendine gelebilmek için çılgınca alışveriş yaparmış: "Hiç düşünmeden para harcardım, fiyat karşılaştırması yapmazdım. Şimdi daha sakinim. Sanırım erkek arkadaşımın bu bakımdan üzerimde etkisi oldu. O dikkatlidir, beni daha dengeli yaptı. Eskiden şimdiye göre daha gergindim." Tüketim toplumu, gerilmiş sinirler için dev bir sakinleştirici görevi görüyor.

Juliette gençken günde on üç saat çalışırmış. Şimdi daha az çalışıyor, ama hâlâ hemen hemen herkesten az kazanıyor. İstese daha iyi kazanabileceği işler bulabilir, ama o başa çıkabildiği ve anlaşabildiği işverenlerle çalışmayı tercih ediyor, eleştirileriyle canını sıkmayanlarla. Uygun bir denge tutturmak için birkaç eve birden gidiyor, diyet uygulayan biri gibi saatlerini bu işlere paylaştırıyor. "Bütün gün bana bağırıp çağıran birinin yanında çalışıp akşamları da bağırıp çağıran bir kocaya katlanmak imkânsız olurdu." Temizliğe gittiği kadınlardan biri gerçekten de bağırıp çağırıyor, ama "temiz bir kalbi var." Bir başkası Fransa'nın eski başbakanlarından birinin torunu, bütün gün çeşitli hastalıklardan mustarip bir şekilde kanapede yatmaktan başka bir şey yapmıyor: "Kendine bu kadar acımasa belki hayatıyla ilgili bir şeyler yapabilir"; ancak kadının iyi yürekliliğine diyecek yok. Üçüncü bir tanesi çocuklarıyla ve sağlığıyla ilgili dertleri olan bir adam: "Ona kendisine dikkat etmesini söylerim. O da 'Tamam doktor,' diye cevap verir." Juliette hasta olduğunda ona hiç ilgi göstermeyen bir doktor olan dördüncüsüne karşılık, beşincisi en küçük öksürüğünde dikkat kesiliyor: "Burası fabrika değil," diyerek vaktinden bir saat önce eve gitmesine izin verdiği günü Juliette hayatının en mutlu günlerinden biri olarak hatırlıyor.

Bu işverenlerin en azından bir bölümünü "arkadaşı" olarak görüyor. Bunlardan birine şöyle demiş: "Ne olursa olsun sizi bırakmam, bunu içime sindiremem. Sizin kadar iyi kalpli biri bir daha karşıma çıkmaz." Doktorun olumsuz taraflarına rağmen onun yanında yirmi dört seneyi doldurmuş, "çünkü onu iyi tanıyorum. Onunla nasıl başa çıkacağımı biliyorum. Aksiliğinin üzerinde olduğunu fark ettiğim zamanlar hiç ağzımı açmam." Sorunlar, yaptığı işten şikâyet ettikleri zaman çıkıyor. "İyi bir ev sahibesi yanında çalışan kişiye misafirlerin önünde bağırıp çağırmaz: Bu işi mutfakta halleder. Başka türlüsü ka-

balık olur." Bir keresinde Juliette, bir yemek davetinde patatesleri etin etrafına yerleştirmeyi unutup ayrı bir tabağa koymuş. Evin hanımı da ona kaz kafalı demiş. Juliette gözyaşlarına boğularak işten ayrılacağını bildirmiş. "Doktor özür diledi, ama karısı yanaşmadı." Juliette kalmış. Başka bir evde ondan hizmetçi diye söz ediyorlarmış. "Benden bu biçimde söz edilmesine katlanamam." Ama sonra öfkesi yatışıyor: "İnsanın her şeye uyum sağlamayı bilmesi gerek. Her işverenin bir kusuru oluyor. Bir *femme de ménage* olmanın ne demek olduğunu anlayan var, anlamayan var." Ve Juliette kendini avutuyor: "Bu insanlar bana güveniyorlar. Onların yanında kültürüm artıyor: Bana bir sürü şey anlatıyorlar. İçlerinden biri –iyi eğitimli bir adam– bana sorunlarını açıyor, ardından 'Kimseye söyleme' diye tembihliyor. İkimizin arasında kalıyor yani."

Juliette'in yaşamını belirleyen karşılaşmalar bu kadar sessiz, yüzeysel ya da rutin olmasaydı, daha fazla düşünce alışverişi yapılsaydı, ortaya koyulan düşüncelerde daha fazla insaniyet olsaydı, bu yaşam belki de başka türlü olabilirdi. Ne var ki bu düşünceler, işverenlerle yabancıların –ve hatta bir arada yaşayan insanların– birbirlerine ne söyleyip ne söyleyemeyeceklerini belirlemeye devam eden hayaletler tarafından kısıtlanmıştı. Juliette, "yetenekleri göz önüne alınırsa" ömrünü daha iyi bir iş yaparak geçirmiş olabileceğinde ısrar ediyor, eğer eline fırsat geçseydi yaşlılar için çalışmayı seçmiş olabileceğini, diplomasızlığının bunu engellediğini ileri sürüyor. İşin daha trajik yanı, yanında çalıştığı bütün o nüfuzlu kişilerin, Juliette'in daha tatminkâr bir iş yaşamına kavuşmasına destek vermenin kendi çıkarlarına uygun düşmeyeceğini düşünmüş olmaları. Juliette, "Benim hayatım bitti," diye bağlıyor sözünü.

Bu hikâyeyi yorumlamanın birkaç farklı yolu var. Şöyle denebilir: Hayat zaten böyle bir şeydir, böyle olması için de bir sürü neden vardır. Veya, insanın kendi eline koluna attığı düğümleri çözmek ve insanlığın akıldışı kurumlarını daha akılcı hale getirmekle hayatın çehresinin değiştirileceği, yoksulluğun ortadan kaldırılacağı ümit edilebilir; ancak bunların gerçekleşmesi onyıllar, hatta yüzyıllar alır. Diğer bir seçenek, bu kadar acımasız olduğu için hayattan nefret etmek ve ona katlanabilmek için hayatla alay etmek ya da onu dalgaya almak ya da hayatın inceden inceye düşünülmüş tanımlarına merak salmak, bunları yaparken de, sorunlara çözüm önermeyi reddedip bu doğrultudaki tüm çabaları da naiflik diye küçümseyerek hayal kırıklıklarından korunmaya çalışmak olabilir.

Benim amacım başka. Ben, Juliette'in talihsizliklerinin ardında, bir

hayat yaşamış olmalarına karşın kendilerini bir hiç kabul etmiş ya da başkalarından öyle muamele görmüş olan bütün insanları görüyorum. Bu insanların yaşadığı en ağır başarısızlık duygusu, aslında yaşamış sayılamayacaklarının, bağımsız bir insan gibi görülmemiş olduklarının, onlara hiçbir zaman kulak verilmediğinin, fikirlerinin hiçbir zaman sorulmadığının, bir çeşit mal olarak, başka birinin mülkü olarak değerlendirilmiş olduklarının farkına varmaktı. Kölelerin kamusal olarak karşı karşıya kaldığı durum buydu. Hepimiz kölelerin –ya da köle sayılabileceklerin– soyundan geliyoruz. Hepimizin özgeçmişi, yeterince geriye gidebilseydik, atalarımızın nasıl aşağı yukarı köleleştirilmiş olduğunu ve bizim bu mirastan ne ölçüde kurtulduğumuzu açıklayarak başlayacaktı. Yasal olarak elbette yürürlükten kalkmış olmasına karşın (çok uzak bir geçmişte değil, son olarak Suudi Arabistan'ın yasağıyla 1962'de) köleliğin daha kapsamlı, metaforik bir anlamı da var: Tutkuların, işimizin, alışkanlıklarımızın ya da muhtelif nedenlerle terk edemediğimiz eşimizin kölesi olmak da mümkün. Dünya hâlâ, adı konmuş efendileri olmasa da, özgürlüklerinin kısıtlı olduğunu, denetlenemez, anonim nitelikteki ekonomik ve toplumsal güçlerin ya da kendilerini çevreleyen koşulların ya da kendi aptallıklarının insafına kalmış olduklarını düşünen ve kişisel tutkuları böylece temelli körelmiş olan insanlarla dolu. Köle atanın çağdaş uzantısı bir günahkâr kadar bile umut taşımıyor; işlenmiş günahlar için nedamet getirilebilir, oysa kudretsiz, köşeye sıkıştırılmış insan buna benzer bir şipşak çözüm bulma şansından yoksun. Juliette köle değil: Bir sahibi yok. Juliette serf değil: Kimsenin Juliette'in emeği üzerinde tasarruf hakkı yok. Gelgelelim, insanın hayatını bitmiş ya da bir hiçten ibaret olarak görmesi, kölelik olmadan dünyada hiçbir işin yürümeyeceğine inanılan günlerde insanların pençesine düştüğü umutsuzluk duygusunun aynısını taşıyor olması demek. Bu nedenle, yasal köleliğin geçmişte neye karşılık düştüğünü anlamak önem taşıyor.

17
F2

İnsanlar geçmişte üç temel nedenle köle oldular. Birincisi korkuydu: Yaşamak ne kadar acı verirse versin, insanlar ölmek istemiyordu. Böylece, savaşta ölmenin en büyük şeref olduğuna inanan ve insanları köleleştirmekle hayvanları ehlileştirmek arasında aynı güç ve rahatlık arayışının parçaları olmaları itibariyle fark gözetmeyen krallar, şövalyeler ve diğer şiddet bağımlıları tarafından hor görülmeye razı oldular. Köleler ayrıca, hayvan muamelesi görmeye, alınıp satılmaya, kafalarının kazınmasına, damgalanmaya, dövülmeye, aşağılayıcı isimlerle anılmaya da (Maymun, Mahzun, Orospu, Kaşıntı) göz yumdular, çünkü zulüm insanlığın büyük bölümü için yaşamın kaçınılmaz bir unsuru gibi görünüyordu. Han döneminde Çin'de kullanılan "köle" sözcüğü, "çocuk" ya da "kadın ve çocuk" sözcük-

lerinden türemişti. Böyle sorgusuz sualsiz itaat modelleri dünyanın büyük bir bölümünde, resmi olarak köle olsun olmasın, insanlığın ezici çoğunluğuna dayatılmaktaydı.

On iki milyon Afrikalının Yeni Dünya'da kölelik yapmak üzere kaçırılmasından önce başlıca kurbanlar, köleliğe adını veren Slavlardı.* Romalılar, Hıristiyanlar, Müslümanlar, Vikingler ve Tatarlar tarafından avlanan Slavlar, dünyanın dört bir köşesine gönderiliyordu. Zamanla Slav sözcüğü yabancı anlamında kullanılmaya başladı; dinlerin büyük bölümü yabancıların köleleştirilmesine icazet veriyordu; böylece köle olarak dışarıya pazarlanan Britanyalı çocuklar (kız çocukları daha fazla para etsin diye semirtilirdi) Slav oluverdiler.

18 Daha yakınlarda, kendilerini despotların yönetiminde bulan ve bir kurtuluş umudu göremeyen bazı Slavlar, karamsarlığa kapılarak ırklarının tabiatında onları köleliğe mahkûm eden bir şey olduğu sonucuna vardılar. Bu, kusurlu bir mantıksal çıkarımdır, çünkü gerçekleşen şeyleri kaçınılmaz bir kadermiş gibi ele alan bir bakış açısına dayanır. Hiçbir özgür insanın kabullenmeye yanaşmayacağı ve umutsuzluğa kapılmaları için kölelere zorla kabul ettirilmiş bir akıl yürütme biçimidir bu.

Korku hemen her zaman özgürlük tutkusundan daha güçlü olmuştur: İnsanlar özgür doğmuyordu. Ancak Bizans İmparatoru Mavrikios (582-602) bunun bir istisnasını keşfetmişti. Ele geçirdiği üç Slav, imparatoru büyük bir şaşkınlığa uğratmıştı. Silah yerine sadece gitar ve ziter** taşıyan bu adamlar, özgür olmanın, kendilerini kırlara, serin rüzgârlara bırakmanın mutluluğundan dem vuran şarkılar söyleyerek geziniyorlardı. İmparatora şöyle demişlerdi: "Savaşa yabancı olan insanların kendilerini aşkla müziğe hasretmeleri doğaldır." Şarkılarında özgür iradeyi konu alıyorlar ve özgür iradeciler olarak tanımıyorlardı. 1700'lerde hâlâ bu tür insanlara rastlanmaktaydı, ta ki Büyük Petro artık rastlanmamasını buyurana kadar: Herkes yasal olarak belirli bir sınıfa dahil olacak, bu sınıf için belirlenmiş görevleri yerine getirecekti. Yine de yüz elli yıl sonra, azat edilmiş Ukraynalı bir serf olan Tara Sevçenko bu geleneği sürdüren şarkılar söylüyor, "özgürlüğün ayyaş Çar tarafından uykuya yatırılmış olmasına" hayıflanıyor, umudu doğada aramak gerektiğinde ısrar ediyordu:

Dinle deniz ne söylüyor,
Sor şu kara dağlara.

---

* Modern İngilizce'de köle anlamına gelen "*slave*" sözcüğünün kökeni, Ortaçağ Latincesinde Orta Avrupa'da yaygın olarak köleleştirilmiş Slavlar için kullanılan "*sclavus*" sözcüğüne dayanır. (ç.n.)

** Ziter: Kanuna benzer telli bir çalgı. (ç.n.)

Köleliğin birinci varlık nedeni, kendi halinde yaşamak isteyenlerin, şiddetten zevk alanların yoluna çıkmamayı başaramaması olmuştur. Şiddet saçanlar, herkesin doğuştan yanında getirdiği korkuyu harekete geçirmeleri sayesinde tarihin büyük bir bölümünde galip gelmişlerdir.

İkincisi, insanlar "gönüllü" olarak köle olmuşlardı. Aztek dönemi Meksika'sında kölelerin büyük kısmı, bunalımların, sorumluluklardan kurtulma isteğinin baskısı altında, tabir yerindeyse köle olmayı "seçmiş" kişilerdi – ulusal top oyunu *patolli*'ye bağımlılıkları yüzünden her şeyini kaybetmiş eski sporcular örneğin, ya da aşktan yorularak, önlerinde yiyecek bir şey bulma garantisini tercih eder olmuş kadınlar: Kölelik sözleşmesinin temeli, kölenin doyurulmasına, doyurulmayacak olursa da salıverilmesine dayanıyordu. Moskova'nın eski halkı, kendi avcılarına direnmeyi öğrendikten ve bu kez de birbirlerini köleleştirmeye başladıktan sonra, en yaygın biçimini "gönüllü" olanının oluşturduğu sekiz değişik kölelik biçimi geliştirmiştir. Moskovalıların yeni toplumunda hayır kurumları yoktu. Yoksullar kendilerini köle olarak satışa sunuyordu. On beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arasında kölelerin Moskova toplumundaki oranı onda bire ulaşmıştı; böylece kölelerin sayısı şehir halkını, askerleri ve rahipleri aşar olmuştu.

Rusya'da kölelik, kendilerinden başka satacak bir şeyi olmayanlar için bir çeşit tefeci dükkânı gibi iş görüyordu. Genellikle kölelerin üçte bir kadarını saklanarak yaşayan kaçaklar oluşturuyor, ne var ki pek çoğu, özgürlükten bitkin düşmüş, mahpus zihniyetinden kurtulamamış olarak köleliğe geri dönüyordu. Kölelik tarihini inceleyen Hellie'ye göre, "Her köle özgürlüğün hayalini kurmaz. Mutlak bir tahakküm altında geçen birkaç yılın ardından, bağımsız olarak var olmak neredeyse imkânsız görünmeye başlar." Kaçış Amerika'da daha güçlü: Rusya ve Çin'de kölelerin genellikle ev hizmetinde kullanılmasına karşılık, yoğun kölecilik sayesinde tarımdan büyük kazançların elde edildiği güney ABD eyaletlerinde, büyük olasılıkla dünyanın en acımasız kölelik sistemlerinden biri uygulanıyordu. Ancak, maruz kalınan muamelenin kendine özgü koşulları ne olursa olsun, bunca farklı köle türünün varlığı ve teker teker her bireyin diğerinden biraz değişik taciz biçimleriyle karşı karşıya kalabiliyor olması, her birinin kendisine bazı ayrıcalıklar vehmedebilmesine, kendisini alttakilerin en altında görmemesine zemin hazırlıyordu. Kıskançlık, ortak acıya karşı gözleri kör ediyordu: Amerikan plantasyonlarında Afrikalı kölelerin başka Afrikalı köleler tarafından kırbaçlandığını görmek mümkündü. Başka bir deyişle, bir kurum bir kez yerleştikten sonra, o kurumdan zarar görenler bile ufak tefek de olsa ondan çıkar sağlamanın yollarını bularak kurumun ayakta kal-

masına ister istemez destek verirler.

Üçüncü köle tipini, günümüzün hırslı yönetici ve bürokratlarının ataları oluşturuyordu. Köle sahibi olmak prestij sağlıyordu, köle olmak ise çalışmak demekti. Özgür insanlar için başkasının işini görmek kendilerine yakışmayacak bir durumdu. Romalı aristokratlar, bürokrat sıfatıyla imparatorun hizmetinde çalışmayı reddettiler. Bunun üzerine imparator kölelerden kurulu bir sivil hizmet birimi oluşturdu, aristokratlar da mülklerinin idaresini kölelere devrettiler. Köleler aile kurmuyordu, efendilerinden başka kimseye bağlılıkları yoktu. En güvenilir memurlar, askerler ve özel sekreterler onlardı. Osmanlı ve Çin imparatorluklarında kölelerin yönetimde görev alması sık rastlanan bir durumdu. Bunlar bazen hadım edilmiş de olabiliyordu. Devlete sadakati ailenin önüne koyması hadım etme yoluyla garantiye alınan bu köleler en üst mevkilere kadar yükselebiliyor, hatta bazen başvezir ve imparator bile olabiliyordu. Günümüzde işverenleri tarafından manen iğdiş edilen insanların sayısına ilişkin bir istatistik ise elimizde bulunmuyor.

Rusça'da çalışma anlamına gelen sözcük *–rabota–* köle anlamındaki *rab* sözcüğünden türemiştir. "Aylak toplum" düşüncesinin çıkış noktası, işleri robotlara, bir başka deyişle mekanik kölelere bırakıp efendi hayatı sürme hayalidir. Kölelik tarihinin şaşırtıcı yanı ise özgürlüğüne kavuşan pek çok insanın –en azından hayatlarının belirli bir bölümünde– robot gibi yaşamayı seçmiş olmalarıdır. Köleliğe özgü her türlü davranış biçiminin terk edilmesi konusunda büyük bir isteksizlik sergilenmiştir. Eski Roma'da popüler bir gösteri sanatçısı ve pandomimci olarak adını duyuran Suriyeli eski köle Publilius, "Sefaletin doruk noktası, bir başkasının iradesine bağımlı olmaktır," demişti. Buna karşılık romantik aşk fantezileri bağımlılık üzerine kuruludur. Azat edilen kölelerin pek çoğu bağımlı kalmayı tercih etmiş, yaptığı işi sürdürmüştür; kölelik lekesinin çıkması birkaç kuşak almıştır. Çin'de ve Afrika'da azat edilen köleler bir çeşit fakir akraba statüsüne sıkışmış, Avrupa'da ise yanaşmalara dönüşmüştür. Kendinden daha güçlü birinin himayesinden yoksun yaşamak, fazla korkutucu bir serüvendi.

Kölelerin en hayret verici özelliği –acılarını unutmak için sürekli sarhoş dolaşmayı tercih edenler dışarıda tutulursa– onurlarını koruma konusundaki başarılarıydı. Pek çoğu, en adi işleri görürken bile özerkliklerini savunmayı başarıyordu. Aşağılanmayı sineye çeker görünüyor, efendinin, köleye olan bağımlılığının farkında olmasına rağmen patronluk yanılsamasını koruyabilmesi için üzerine düşen rolü oynuyordu. "Akıllı avcı aptalı oynar," Jamaikalı kölelerin en sevdiği atasözüydü. Arada bir köle sahiplerinin de, yalnızca kandırılmakla kal-

madıklarını, aslında kendilerinin de birer köle olduğunu fark ettikleri oluyordu. Yaşlı Plinius MÖ 77 tarihinde şunları yazmıştı: "Sokağa çıkmak için başkasının ayaklarını, etrafımıza bakmak için başkasının gözlerini, insanları selamlamak için başkasının hafızasını kullanıyoruz, hayatta kalmak için başka birine muhtacız –kendimize sakladığımız tek şey hazlarımız." Tabiat Bilgisi üzerine muazzam bir eser hazırlamış olan bu Romalı köle sahibi, patlama anını gözlemek istediği Vezüv yanardağına fazla yaklaşması sonucunda ölmüştü: Plinius bir asalak olduğunu biliyordu, çünkü doğayı gözlemlemek, asalaklar hakkında bilgi edinmenin en iyi yollarından biridir.

Köleliği yasaklamak çözüm değildi, en azından gerçek bir çözüm değildi, çünkü başka adlar altında yeni kölelik biçimleri icat e- 21
diliyordu. Sabahtan akşama kadar zehirli havayı soluyarak ter döken, pazar günleri dışında güneş yüzü görmeyen ve bütün bunlara sessizce katlanan fabrika işçileri, muhtemelen geçmiş zamanlardaki pek çok köleden daha kötü yaşıyordu. Bugüne gelince, kendi kararlarını vermek ve bunun sorumluluğunu üstlenmektense kendilerine buyrulanı yapmayı tercih edenlerin tümü –bir kamuoyu yoklamasına göre Britanya adası sakinlerinin üçte biri– Rusya'daki gönüllü kölelerin manevi mirasçısıdır. Özgürlüğün yorucu ve zorlu bir iş olduğunu akıldan çıkarmamak gerekiyor. Nitekim insanın gücünün tükendiği noktada, özgürlüğe ne methiyeler düzülürse düzülsün, özgürlük aşkı her zaman zayıflamaya yüz tutmuştur.

Benim kölelik tarihinden çıkardığım sonuç, özgürlüğün yasalarla güvence altına alınabilecek, yalnızca haklarla ilgili bir sorun olmadığıdır. Kendinizi ifade etme özgürlüğünüz olsa da ne söyleyeceğinize karar vermek, sizi dinleyecek birini bulmak ve sözlerinizin kulağa hoş gelmesini sağlamak yine size düşecektir; bu becerileri edinmek çaba gerektirir. Yasanın bütün yaptığı gitar çalmanıza izin vermektir, gitarı bulup bulamayacağınız ise size kalmıştır. Dolayısıyla insan hakları bildirgeleri, özgürlüğün mayasını oluşturan malzemenin yalnızca küçük bir bölümüdür.

Aynı ölçüde önemli olan bir başka etken de, yaşamın insanların önüne çıkardığı karşılaşmalar olmuştur. İster başka insanlar, ister mekânlar söz konusu olsun, sıkıcı rutinlerden kurtulma isteği ve cesaretini, karşılaşmalar ilham eder. İki insanın bir araya gelmesinin hiçbir sonuç doğurmadığı her karşılaşmada, ziyan olmuş bir fırsat yatar – hayalindeki mesleğe adım atması için Juliette'in elinden tutmanın, işverenlerinden hiçbirinin aklına bile gelmemiş olması gibi. Çoğu karşılaşmada, temkinli davranma ya da gururunu koruma dürtüsü, düşüncelerin içtenlikle dile getirilmesine hâlâ izin vermiyor. Dünyanın gürültüsü sessizliklerden kurulu.

Bu yüzden, özgürlük söz konusu olduğunda genellikle yapıldığı gibi Eski Yunan felsefesini özetleyerek işe başlamak yerine, bunu yapmak ömrünün yarısını almış olsa da, yaşamında doğru insanları ve doğru şartları bir araya toplamış bir insanı ele alarak tek örnek üzerinde durmayı tercih ediyorum. El Greco lakaplı Domenikos Theotokopulos (1541-1614), başkalarıyla bağlar kurmuş olmasa ve insanlıktan nasibini almamış görünen kişilerin içindeki insanlığı açığa çıkarmayı öğrenmemiş olsa, hiç kuşkusuz önemsiz ve silik bir sanatçı olarak kalacak, durmadan geleneksel ikonalar yapan, kural ve alışkanlıklar içine hapsolmuş bir ressamdı. El Greco, memleketi olan Girit'in derleme geleneklerinin –Venediklilerin yönetimindeki ada Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlık arasında ikiye bölünmüştü ve ölmekte olan Bizans sanatını geleceğe taşıyan sığınmacılar sayesinde geçmişle iç içeydi– ona sunabileceği her şeyi özümsedikten sonra, ülkesinin dışına çıkarak tarihi mirasına yeni boyutlar eklemeye karar verdi. İtalya'da tanıştığı, "Makedonyalı" namıyla maruf Julio Glovio adındaki pek tanınmamış bir Hırvat ressam aracılığıyla Tiziano'nun öğrencisi oldu. Bu aşamada, kendinden ne isteniyorsa onu yapan, İtalyan özentisi önemsiz bir portreci olarak yeniden köşeye sıkışması işten bile değildi; ama El Greco taklitçilikten fazlasına azmetmişti. Böylece, otuz beş yaşındayken Toledo'ya yerleşti. Nedenini soranlara, "Bu soruya cevap vermek zorunda değilim," karşılığını verdi. Burada kendini özgür hissettiğini, peşini kovalayan hasımların burada bulunmadığını, kendi sözleriyle "Michelangelo'nunkilerden daha samimi ve daha doğru dürüst" resimler yapma arzusunu ancak Toledo gibi bir öncü kentte gerçekleştirebileceğini açıkça söylemesi tehlikeliydi. Toledo kıpır kıpırdı, çünkü hem hoşgörüyü hem zulmü tanıyordu; Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler bir zamanlar bu şehirde dip dibe yaşamıştı; krallarından biri kendini gururla Üç Dinin İmparatoru olarak adlandırmış, bir başkası mezar kitabesini İspanyolca, Arapça ve İbranice olmak üzere üç dilde yazdırmıştı; buna karşılık El Greco, bini aşkın insanın sapkınlık suçlamasıyla yerel engizisyon mahkemesinde yargılanmasına şahit oldu. Burada, eski Yahudi mahallesinde, kısmen yalnız, kısmen insanlarla ilişki içinde, Karşı Reform'un manevi coşkusuyla ve felsefeyle uğraşan arkadaşlarla çevrelenmiş olarak yaşarken, uzlaşmaz görüneni uzlaştırma, ilahi olanla insani olanı iç içe geçirme, hiç eskiz yapmadan, insan kişiliği âdeta katı sınırlarla çevrelenemeyecek akıcı bir şeymiş gibi boyayı tuvale doğrudan sürme arzusunun içinde harekete geçtiğini hissetti. El Greco'ya göre resim, bilgiye ve insanı anlamaya doğru yapılan yolculuğun bir parçasıydı.

İspanyolların El Greco'yu kendilerinden biri olarak benimsemesi

uzun zaman aldı: Prado Müzesi'nin 1910 tarihli bir kataloğunda hâlâ "İtalyan Okulu'nun" üyesi olarak anılıyordu. Kendi kimliklerine ilişkin fikirleri fazlasıyla kısıtlı olduğunda, insanların kardeş ruhlarını tanımaları uzun zaman alıyor. İspanyolların, uyumsuzluklara uyum kazandırma tarihine yaptıkları katkıların debdebe tarihine yaptıkları katkıdan daha önemli olduğunu ya da Alonso de Castrillo'nun 1512'de söylediği gibi insanların eninde sonunda "itaat etmekten yorulduğunu" anlamaları da uzun zaman aldı (tıpkı, onunla ne yapacaklarını bilmedikleri zaman özgürlükten de eninde sonunda yorulmaları gibi).

Öldüğünde, biri sırtındaki olmak üzere yalnızca iki elbisesi, iki gömleği ve her konuda kitaplardan oluşan sevgili bir kitaplığı bulunan El Greco'nun resimlerinde bugün tüm insanlık kendinden bir şeyler bulabilir. Onun sayesinde herkes, bir ölçüde kendini Toledolu hissedebilir. El Greco, insanoğlunun ortak noktalarını keşfetmiş kişilere bir örnektir. Görünürde birbiriyle ilgisi olmayan, hatta aralarında yüzyıllar olan insanlar arasındaki bağların nasıl kurulduğu ya da ortaya çıkarıldığı meselesini daha derinden ele alacağım, ancak bundan önce, yöntemim ve amacım konusunda bir-iki söz daha söylemek istiyorum.

Başka insanları nasıl değerlendirdiğimiz ve aynada kendimize baktığımızda ne gördüğümüz, dünya hakkındaki bilgimize, neleri gerçekleşebilir ihtimaller olarak değerlendirdiğimize, hangi anıları taşıdığımıza ve bağlılık duygularımızın geçmişe mi, bugüne mi, yoksa geleceğe mi dönük olduğuna göre değişir. Varoluşun güçlükleriyle başa çıkma yeteneğimiz üzerinde, bu güçlüklere bakışımızı belirleyen bağlam kadar etkili olan bir şey daha yoktur. Aralarından seçim yapabileceğimiz bağlam sayısı arttıkça, güçlükler eskisi kadar kaçınılmaz ve aşılmaz görünmemeye başlar. Dünyanın her türlü karmaşayla her zamankinden daha çok dolmuş olması açmazlarımıza çözüm bulmanın güçleştiğini düşündürebilir, halbuki karmaşa çoğaldıkça, kıvrılıp içinden geçebileceğimiz çatlaklar da çoğalır. Buradaki amacım, insanların es geçtiği boşlukları bulmak ve gözden kaçırdıkları ipuçlarını yakalamak.

Kişiselden yola çıkıp evrensele doğru ilerliyor, aynı zamanda, bugünden başlayıp geçmişe doğru yol alıyorum. Tanıştığım insanların vakalarının ortaya koyduğu cinsten, günümüz insanıyla arzuları arasına giren bir kördüğüme her rastladığımda, bu kişileri tüm yüzyılların insanlık arkaplanını ölçü alarak değerlendirmenin yolunu aradım; yalnızca kendi hafızalarını değil de tüm insanlık hafızasını

kullanma şansları olsaydı nasıl davranırlardı, sorusuna cevap bulmaya çalıştım.

Olağan koşullarda dünyanın hafızası onu kolayca kullanmamıza izin vermeyecek biçimde depolanıyor. Her uygarlığın, her dinin, her ulusun, her ailenin, her mesleğin, her cinsiyetin ve her sınıfın kendi tarihi var. İnsanlık bugüne kadar genellikle kendi kişisel kökenlerine ilgi göstermiştir, doğuşuyla birlikte devraldığı mirasın bütününe, herkesin geçmiş deneyimlerinden oluşan mirasa hiçbir zaman sahip çıkmamıştır. Her kuşak yalnızca kendisinde var olmadığını düşündüğü şeyleri arar ve yalnızca önceden bildiği şeyleri kabul eder. İşe bu mirası özetleyerek başlamak istiyorum, ölmüş kişilerin serüvenlerini tarih sırasıyla anlatarak değil elbette, insanların, devraldıkları mirasın hayatta en çok önem verdikleri şeyler üzerinde etkili olan bölümlerinden yararlanmalarını sağlayacak biçimde.

Geçmişte insanlar ne istediklerini bilemediklerinde, yön duygularını kaybedip hiçbir şeye tutunamaz olduklarında, genellikle çareyi hayata bakışlarının odak noktasını değiştirmekte, ilgilerini başka yöne çevirmekte buldular. Böylece, daha önce mutlak önem taşıyan şeylerin birdenbire farkına bile varılmaz oluyordu. Politik idealler hızla çökerek yerini kişisel sorunlara bırakıyor, idealizmin tahtı materyalizm tarafından devralınıyor, zaman zaman da dinin geri döndüğü oluyordu. Günümüzde önceliklerin hangi doğrultuda değiştiğini ve bunları seçebilmek için ne tür bir gözlük gerektiğini göstermeye çalışacağım. Tarih boyunca insanlar, kendilerine ve dünyaya bakmakta kullandıkları gözlükleri tekrar tekrar değiştirmişlerdir.

1662'de Londra Kraliyet Cemiyeti'nin kurulması, ilgi odağındaki önemli bir kaymanın başlangıç noktasını oluşturdu. Kurucularına göre, insanlar neyi nasıl arayacaklarını bilmedikleri için böyle bir kurum gerekliydi. Bu bilim adamları ve arkalarından gelen diğerleri uçsuz bucaksız araştırma alanları açtılar, bu sayede dünya enikonu farklı görünmeye başladı. Ancak bilimsel araştırma, uzmanlık gerektiren bir etkinliktir; çoğu kişiye bunu huşu içinde seyretmek düşer ve insanların günlük hayata ilişkin kararları üzerinde bu araştırmaların bir etkisi olmaz.

On dokuzuncu yüzyılda ilgi odağı kaymaları çok daha sıklaştı ve bir o kadar da kafa karıştırıcı bir hal aldı. Alexis de Tocqueville'in 1831'deki ABD seyahati, Amerika'da geleceğe açılan bir kapı bulma ve özgürlükle gelen harikulade şeyleri keşfetme umuduyla yapılmıştı. Politik kurumları yenileyerek daha demokratik hale getirmek insanlığın mutluluğuyla ilgilenen hemen herkesin hedefi olmuştu; gelgelelim Tocqueville, çoğunlukların tahakkümüne dayalı bir düzenin pusuda beklediğine ve azınlıkların tam anlamıyla rahata kavuşacağı

bir yerin hâlâ var olmadığına ilişkin uyarılarla döndü. Aynı yıl Darwin'in, o zamana kadar insanların sadece kendi işlerine yarasın diye var olduğuna inandıkları hayvanlar âlemine yaptığı yolculuk, dikkatleri, tüm varoluş alanlarına hâkim olduğu düşüncesi giderek yayılan bir şeye, yaşam mücadelesine çevirdi. Ancak Darwin'in kendisi, doktrinleri yüzünden kendini "renk körü olmuş, estetik hazlarını kaybetmiş gibi" hissettiğinden, zihninin "dev olgu yığınlarını öğütüp genel geçer yasalar üreten bir makineye" dönüştüğünden, bunun da "mutluluk kaybına" ve "insan doğasının duygusal yanının zayıflamasına" neden olduğundan yakınıyordu. Marx'ın işçi sınıfının meşakkatli dünyasına yaptığı yolculuk ve devrime çıkardığı davet bir yüz sene kadar dünyayı ayağa kaldırdıysa da, devrimlerin, ne kadar iyi niyetle yapılsalar da vaatleri yerine getirme yeteneğinden yoksun oldukları çok geçmeden anlaşıldı. Ardından, yüzyılın son demlerinde Freud, Viyana nevrotiklerinin bilinçdışına doğru bir yolculuğa çıktı. Bu yolculuk, insanların kendi içlerinde ne gördükleri, nelerden endişeye kapıldıkları ve kimleri suçladıkları üzerinde etkili oldu, ama durumu anlayınca suçladıkları kişileri affedecekleri doğrultusundaki umut gerçekleşmedi.

Bu düşünürlerin hepsi de vizyonlarının merkezine çatışma kavramını koymuştu. Dünya hâlâ bu düşüncenin etkisinden kurtulmuş değil. Çatışmayı yeryüzünden silmek isteyenler bile onunla savaşmak için onun yöntemlerini kullanıyorlar.

Ancak bizim çağımızın özgün yanı, dikkatlerin çatışmadan bilgiye doğru yönelmeye başlamış olması. Felaketleri, hastalıkları ve suçları daha ortaya çıkmadan önlemek ve dünyayı bir bütün olarak ele almak, çağın yeni tutkusu. Kadınların kamusal alana adım atması, varoluşun nihai amacının fethetmek olduğunu ileri süren geleneğin reddini sağlamlaştırıyor; insanlar birbirlerinin duygularıyla, kurumlar oluşturmak ve onları yıkmaktan daha çok ilgileniyorlar.

Yine de, bütün bu yeni özlemlere karşın, insan davranışının büyük bölümünü eski düşünce biçimleri yönetiyor. Kemikleşmiş zihniyetlerin inatçılığı karşısında ne politika ne de ekonomi etkili olabilmiştir. Zihniyetler buyrukla değiştirilemez, çünkü yok edilmesi hemen hemen imkânsız olan bir şeye, anılara dayanırlar. Buna karşılık, kişilerin ufkunu genişleterek anılarının genişlemesini sağlamak mümkündür. Bu genişleme gerçekleştiğinde, aynı nakaratı tekrarlayarak ve aynı hataları yineleyerek yaşayıp gitme olasılıkları azalacaktır.

Beş yüz yıl önce Avrupa, dört yeni karşılaşma sayesinde bir Rönesans dönemi yaşadı ve zihnine dört yeni uyarıcı katarak ufkunu genişletti. Birincisi, özgürlük ve güzelliğe ilişkin unutulmuş anılarını canlandırmasıydı. Ancak bunu yaparken, yalnızca Yunan ve Roma

kültürüyle yetindi. Bu kitapta, tüm insanlığın anılarını saklı durdukları sandıktan çıkarmaya ve bunları kullanarak günümüzün açmazlarını, sonsuz çatışma düşüncesinin hâkim olmadığı bir perspektife yerleştirmeye çalıştım. İkincisi, Avrupa ile Amerika arasındaki nişan töreni, yeni teknoloji sayesinde, Rönesans'ta gerçekleşti. Ancak bu, insanların birbirini keşfetmesinden çok bir kıtanın coğrafi keşfiyle ilgiliydi. Yerküre sakinleri arasındaki sessizlik, herkesin dünyanın istediği köşesindeki istediği insanla konuşabilmesine olanak veren teknolojinin varlığına rağmen, hâlâ sürüyor: Kulakların neden tıkalı olduğu ve bu tıkanıklığın nasıl giderilebileceği konusunda kafa yordum. Üçüncü olarak Rönesans, bireye önem vermek gibi yeni bir

düşünceye dayanıyordu. Ancak bu kurumun nazik bir konumu vardı, çünkü insanlar sürekli övgü ve hayranlık bekliyordu. Dünyada övgü kıtlığı çekiyoruz ve ihtiyaç duyduğumuzdan çok daha az saygıyla idare ediyoruz. Bu ihtiyaçların daha iyi karşılanmasını sağlayacak yöntemler aradım. Son olarak Rönesans, dinin nasıl kavranması gerektiğine ilişkin yeni bir düşünceyle ilintiliydi. Tüm dinlerin nihai amacı insanları bir araya getirmek olmuş, ama bugüne kadar dinler, insanları birleştirdiği kadar ayırmıştır da. Dinsel çekişmenin tarihi henüz kapanmış değil. Dinlerin, yalnız birbirleriyle değil, inançsızlarla da paylaştığı ortak ruhani değerler üzerindeki anlaşmazlıkların ötesine bakmaya çalıştım.

İnsanları birbirinden ayıran şeyler üzerinde yeterince düşünüldü ve yeterince yazıldı; benim amacım, insanların ne gibi ortak noktaları olduğunu araştırmak. Bu amaçla dikkatimi özel olarak insanların birbirleriyle nasıl karşılaştığı konusuna çevirdim. Pek çok farklı adla anılmış, pek çok farklı biçimde gerçekleşmiş olsa da, eski ve yeni, uzak ve yakın ilişkilere dönük arayış, bence, tarih boyunca insanlığın en önemli gündem maddesi olmuştur. Ruhun ilahi bir kıvılcım olduğuna inananlar için Tanrı'yla karşılaşmak en yüce amaç olmuştu, kahramanların ya da guruların büyüsüne kapılmak, büyüme çağının vazgeçilmez parçasıydı. "Öteki yarımız" ile karşılaşmak uğruna harcadığımız çabanın özel hayatımız üzerindeki egemenliği giderek arttı. Ebeveynler, çocuklarıyla aynı dalgaboyunu paylaşabilmek için giderek daha fazla uğraşır oldular. Hiç karşılaşmadıkları insanların duygularını ortaya koyan kişilerin sanatçı olarak sınıflandırılmasını sağlayan süreç, insanlık kültürünün hatırı sayılır bir bölümünü oluşturur. Düşüncelerimizin büyük bölümü, ölmüş ya da yaşayan başka insanların düşünceleriyle flörttür. Para ve güç, ne kadar saplantı haline getirilse de, nihai olarak daha mahrem bir amaca yönelik bir araç olmuştur. Burada, varoluşun amacı hakkında insanlığın kafasının nasıl

karıştığı ve yeni bir yön duygusu kazanmak için neler yapılabileceği üzerinde duruyorum.

İnsanlar gözlerini etraflarını saran bildik ortamın ötesine çevirdiklerinde, okumayı ve seyahat etmeyi öğrendiklerinde, pek çok yabancı insanın kendi duygu ve ilgilerini paylaştığını keşfettiler. Buna karşılık verimli karşılaşmalar nadiren gerçekleşti. Şu güne dek, birbirlerini anlayabilecek ya da harekete geçirebilecek olan, yalnız başına kalkışmayacakları serüvenlere yönelmek için el ele verebilecek olan insanların pek azı karşılaşma fırsatı buldu. İletişim olanaklarını geliştirme tutkusunun insanlığın temel önceliklerinden biri haline geldiği günümüzde, mümkün olan tüm karşılaşma fırsatlarından yararlanmadan geçirilmiş bir hayata tam anlamıyla yaşanmış gözüyle bakamayız. Yeni insanlarla karşılaşma olasılığı, günümüzde, umudu ayakta tutmaya yarayan en önemli kaynağı oluşturuyor.

Aslında her türlü bilimsel keşif de benzer bir arayıştan ve daha önce bir araya gelmemiş fikirlerin buluşmasından doğmuştur. Yaşamı anlamlı ve güzel kılmanın yolu da, benzer biçimde, bağlantısız gibi görünen şeyler arasında bağlantılar kurmaktan, insanları ve mekânları, arzuları ve anıları, önemleri es geçilmiş ayrıntılar aracılığıyla birbirine bağlamaktan geçer. Kendimize uıpatıp benzeyen bir ruh ikizine yönelik arayış, mahrem hayatımızın yalnızca bir bölümünü oluşturur. İnsan yaşamı giderek çok boyutlu bir nitelik kazandığından, burada mutlak bir eşleşmeden çok, bazı kişilik ve davranış özellikleri diğerininkilerle birleştiğinde herhangi birinin tek başına yapabileceğinden fazlasını üretebilecek olan kişilerden söz ediyorum. Nasıl malzeme bilimi, gözümüze her bakımdan farklı görünen nesnelerin aslında aynı molekülleri içerdiğini, bu moleküllerin yeniden düzenlenebileceğini, görünürde uyuşmaz gibi duranların birbirini kabul edebildiğini, çok sayıda nazik bağlantıyla birbirine bağlanıp bir bütün oluşturabildiğini keşfederek hayatımızı kolaylaştırmanın yeni yollarını bulduysa, insanlar arasında fark edilmemiş ilintiler keşfetmek de, bugüne kadar olanaksız görünmüş uzlaşma ve serüvenlere kaynaklık edebilir. Ancak yapılması gereken oturup karşılaşmayı beklemek değildir. Kozmopolitlerin, düşmanlıkların kendiliğinden yok olup gideceği yolun-daki hayali hem fazla basitti, hem de her insanın –ve her grubun– ne kadar farklı ve kolay incinebilir olduğunu hesaba katmadığı için inandırıcılığını yitirdi. Burada, kişiye özgü bağlılıkların ve bireyleri benzersiz kılan özelliklerin terk edilmesine gerek kalmadan, farklı cephelerde yer alan kişiler arasında çeşitli yakınlık düzeylerindeki ilişkilerin nasıl kurulabileceğini araştırıyorum.

Yeni bir Rönesans olasılığını akıldan geçirmek bile çılgınca görünebilir, ancak ne kadar yıpranmış olsa da, uykusundan uyanması

ne kadar uzun sürse de, yenilenme hareketlerinin kış uykusuna çekildiği dönemler her zaman yeni umutlara gebe olmuştur. Elbette ütopyalara olan inancıyla geri dönecek bir Rönesans beklenemez, çünkü bu inanç çok fazla felakete yol açmıştır. Kendisine yeni bir yön çizebilmesi için, yanılgının kaçınılmazlığını bir ölçüde teslim etmesi gerekecektir. Yanılgılar ise hazırlıklı olduğunuzda ve nedenlerini araştırdığınızda, cesaret kırıcı olmak zorunda değildir.

Topladığım bilgileri geleneksel kategoriler içinde sunmak istemedim; böyle yapsaydım, bildik ekonomik, politik ve toplumsal faktörlerin insanlığın her adımında büyük etkisi olduğunu doğrulamaktan öteye geçemeyecektim. Bunun yerine, bugün hayatta olan kuşak a-

çısından en fazla önem taşıyan sorunlara çözüm bulabilmek için bu bilgileri yeniden düzenlemeye, geçmişle günümüz, sıradan olanla egzotik olan arasında yeni temas noktaları bulmaya çalıştım.

Ele aldığım insan, mekân ve konuların sayısını iki nedenle sınırlı tuttum. Birincisi, bütün olguları iğne deliğine sığdırmaya değil, bir yöntem ve yaklaşım önermeye çalışıyorum. İkincisi, bir değil birkaç hayat yaşamak bile cehaletimi gidermeme ya da var olan tüm bilgilerle başa çıkabilmeme yetmezdi. Gerekenden fazla bilgiyle ne yapılacağı, çağımızın büyük bilmecesini oluşturuyor. Benim çözümüm olguları aynı anda bir mikroskop, bir de teleskop merceği altına yatırarak hem yaşamın en kritik yanlarına ışık düşüren ayrıntıları seçmek, hem de büyük ölçekli sorunları uzaktan incelemek. İnsanların önünde sandıklarından çok daha zengin seçenekler bulunduğunu gösterebilmiş olmayı umuyorum.

Kitabımın merkezine yerleştirdiğim portreler, istatistiki temsil özelliği taşıyan bir örnekleme değil, kişilere ilişkindir; buraya alınmalarındaki amaç ustaca genellemeler yapmak değil, düşünceyi harekete geçirmektir. Birkaç nedenle kişilerimi kadınlar arasından seçtim; bir, onlardan biri olmadığım için; iki, bir gün onları tamamen anlayabileceğimi sanmak gibi bir azamet duygusuna kapılmama yol açmayan öznelerle çalışmayı her zaman tercih ettiğimden; ama hepsinden çok, kadınlar yaşama daha yenilikçi gözlerle baktığı ve kadınlara ait özgeçmiş hikâyeleri, birçok farklı biçimiyle, çağdaş edebiyatın en özgün parçasını oluşturduğu için. Kadınların eski zihniyetlerle çarpışmasıyla ortaya çıkan açmaz, diğerlerini kat kat gölgede bırakan boyutlar kazanmıştır; bu kitaba başlamama yol açan da, söz konusu açmazın nasıl çözülebileceği üzerinde kafa yormam oldu. Sonunda, her iki cinsiyet üzerine yazmam gerektiği sonucuna vardım.

Freud, muayenehanesindeki koltuğa Şark işi bir kilim örtmüş olsa da, insanlık üzerine yazarken büyük ölçüde aynı ülke insanlarından o-

luşan bir hasta kitlesiyle yaptığı görüşmeleri temel almıştır. Araştırmalarım sırasında on sekiz değişik milletten insanla uzun görüşmeler yaptım; istesevdim, her bölümü farklı bir ülke insanının hikâyesiyle başlatabilirdim. Ancak belirli bir halkın belirli bir kaygı ya da zayıflığa şu ya da bu nedenle daha yatkın olduğu düşüncesini uyandırmaktan çekindim. Bu nedenle, kitapta adı geçen ve halen hayatta olan kişilerin büyük bölümü aynı ülkenin vatandaşları arasından seçildi. Bu ülke zengin –ama yoksulluğu da tanıyan– ve özgür –ama pek çok gizli sınırlamayla savaşan– bir ülke. Yaşamın tadını çıkarmaya düşkünlüğüyle gözde turistik mekânlar arasında yer alıyor, her sene nüfusu kadar turist çekiyor. Buna karşılık hayat orada da çok kolay değil ve yabancılar arasında bu ülkeden hoşlanmayanların sayısı, onun tutkunları kadar çok. Bütün bu nedenlerle, temel ihtiyaçları karşılandığında ve özgürlüğünü (en azından bazı özgürlüklerini) kazandığında insanlığı başka hangi sorunların beklediği sorusunu sormama olanak veriyor.

Kitapta adı geçen kadınların çoğunu, yetişkinlik hayatım boyunca benim için bir laboratuvar ve daimi bir esin kaynağı olmuş bir ülkede, Fransa'da tanıdım. Fransa üzerine yazdığım tüm kitaplar, bu ülkenin kendisini anlama çabası içinde gökyüzüne gönderdiği havai fişeklerin ışığında yaşama sanatını anlamaya dönük girişimlerdi. Fransa'nın özellikle değer verdiğim yanı, kendi sorunlarını evrensel çerçevede ele alma geleneği ve tüm kendine dönüklüğüne karşın, her millet için geçerli olan kendi içine gömülmüşlük halinin ötesine geçebilmiş olması. İnsan Hakları Beyannamesi tüm dünya adına kaleme alınmıştı. Bana kalırsa, geleceğe ilişkin her türlü yeni vizyonun insanlığın tümünü içine alması zorunluluğu, bugün her zamankinden daha çok önem kazanmış durumda. Kitabımı yazarken bu ilkeye sadık kaldım.

———— / ————

Ek okuma önerileri: Her bölümün sonuna, yararlandığım kaynaklardan oluşturduğum bir derleme yerleştirdim. Yemek sonrasında sohbetin sınırlarını genişletmeye yarayan bir-iki kadeh içki gibi, bu önerilerin de okuyucunun hayal gücünü kendi ilgisi doğrultusunda yönlendirmesine yardımcı olacağını düşündüm. Yakın dönem araştırmalarının olağanüstü zenginliği ve çağımızın –ayrıca, ne kadar yara almış olsalar da üniversitelerimizin– entelektüel canlılığı hakkında fikir vermek istediğim için, güncel kitaplara öncelik tanıdım. Bu listeler, akademisyen olsun olmasın, emeklerinden yararlandığım sayısız düşünce insanına duyduğum minnetin son derece yetersiz bir ifadesini oluşturuyor; özellikle de, günümüz kuşağının zihnindeki kitaplıklarda zaten yerini almış olan çok sayıda önemli çalışmayı yer

kazanmak amacıyla dışarıda tuttuğum ve okumalarım sırasında seçip ayırdığım örnek ve argümanların yalnızca küçük bir bölümüne değinebildiğim için (böyle yapmasaydım, bu kitap şimdikinin on katı olurdu).

Orlando Patterson, *Freedom in the Making of Western Culture*, Basic Books, New York, 1991; Orlando Patterson, *Slavery and Social Death*, Harvard University Press, 1976; Richard Hellie, *Slavery in Russia 1450-1725*, Chicago UP, 1982; David Brion Davis, *Slavery and Human Progress*, Oxford UP, 1984; Philip Mason, *Patterns of Dominance*, Oxford UP, 1970; G. Boulvent, *Domestique et fonctionnaire sous le haut empire*, Belles Lettres, 1974; Robin Lane Fox, *Pagans and Christians*, Penguin, 1986; Jean-Paul Roux, *Les Barbares*, Bordas, 1982; A.M. Duff, *Freedmen in the Early Roman Empire*, 1928; James L. Watson, *Asian and African Systems of Slavery*, Blackwell, 1980; G. Freyre, *The Masters and the Slaves*, 2. baskı, California UP, 1986; M. L. Kilson ve R. L. Rotberg, *The African Diaspora*, Harvard UP, 1976; M.I. Finlay, *Slavery in Classical Antiquity*, Heffer, Cambridge, 1960; Jonathan Derrick, *Africa's Slaves Today*, Allen and Unwin, 1975; Gail Saunders, *Slavery in the Bahamas 1648-1838*, Nassau, 1965; Paul A. David, *Reckoning with Slavery*, Oxford UP, 1976; Kenneth M. Stampp, *The Peculiar Institution: Slavery in the Antebellum South*, Knopf, New York, 1956; Lydia Maria Child, *Incidents in the Life of a Slave Girl*, 1861; T. Mitamura, *Chinese Eunuchs*, Tuttle, Tokyo, 1970.

DÜNYAYA BAKIŞIMIZI DEĞİŞTİRMEK ÜZERİNE

Eugene W. Nester vd., *The Microbial Perspective*, Sanders, Philadelphia, 1982; Edward R. Leadbetter ve J.S. Poindexter, *Bacteria in Nature*, Plenum, 1985; A. G. Morton, *History of Botanical Science*, Academic Press, 1981; T. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2. baskı, [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, 1982, Alan Yayıncılık, İstanbul, çev. Nilüfer Kuyaş] Chicago UP, 1970; M. Teich ve R. Young, *Changing Perspectives in the History of Science*, Heinemann, 1973; Robert Doisneau, *A l'imparfait de l'objectif*, 1989; B. Brodzki, *Life Lines: Theorising Women's Autobiography*, Cornell UP, 1988; M. Ignatieff, *The Needs of Strangers*, Chatto, 1984; Henley Centre, *Leisure Futures*, 1992 (kendilerine söyleneni yapmayı yeğleyenler üzerine istatistikler); Reuven Feuerstein, *Don't Accept Me as I Am*, Plenum, New York, 1988 ("özürlü" çocuklar üzerine ümit verici bir araştırma); Jerome Clement, *Un Homme en quête de vertu*, Grasset, 1992.

II

Kadınlarla erkeklerin ilgi çekici konuşmalar yapmayı zamanla öğrenmesi

Yirmi iki bin nüfuslu Cognac kasabasını görülmeye değer kılan şey, ne yalnızca dilleri çözmekle meşhur konyağı, ne savaşın yerine tartışmayı geçirerek Avrupa'nın kuruluşuna ön ayak olan Jean Monnet'nin doğum yeri olması, ne de eski bir şatoya ev sahipliği yapması. Asıl neden, suskunluklarının bilincine varmış olması. Burada, sadece eski konuşma göreneklerini değil, konuşmanın *nouvelle cuisine* uyarlamasını da gözlemlemek mümkün.

Yirmi yedi yaşındaki Onbaşı Lydie Rosier'nin polis karakolundaki görevi, ifade almak. Buna karşılık konuşmamız sona erdiğinde, sorularımın çok zor, kendisinin de cevap vermeye değil soru sormaya alışkın olduğunu söyleyerek odayı kıpkırmızı bir suratla terk ediyor. Kendisi hakkında konuşma fırsatı eline pek sık geçmemiş: "Bizim

meslek, insanın kendi duygularıyla ilgilenmesine izin vermez. Ağzımızı sıkı tutmamız beklenir. Fikirlerimiz olabilir ama açığa vuramayız."

Herkesin konuşma tarzı geçmişin çeşitli dönemlerinden yankılar taşıyor: Lydie'ninki, geçen yüzyılın, devleti temsil etmekten gurur duyan ve yanlış bir şey söyleyerek şerefini tehlikeye atmamaya özen gösteren, sağduyulu ve alçakgönüllü kamu görevlilerini hatırlatıyor. Lydie'nin boş gevezeliklerle işi yok: Kendisini işine vermek ve senelerin geçmesini beklemekten başka hiçbir şey, kolundaki şeritlerin sayısını üçe çıkaramaz. Özel hayatı buzluğa kalkmış durumda. Bir zamanlar içinde ter döktüğü ve işçilerinin çoğunu kadınların oluşturduğu
32 fabrikada dönen ufak tefek gevezelikler ona tatsız bir anı olarak kalmış: "Orada kişisel ilişkiler zordu," diyor, çünkü "Kadınlar birbirlerine karşı kapalı durmaya ve saldırganca davranmaya erkeklerden daha meyilliler." İstediği gibi konuşamamak canını sıkıyor mu? Hayır, çünkü çok okuyor. Elindeki son kitabı henüz bitirmiş, konusu . . . gizli polis teşkilatı. Ama son zamanlarda okuduğu kitaplar arasında Marie Curie'nin yaşam öyküsü de var: "Onun yerinde olmayı isterdim. Etkileyici bir kişiliği ve müthiş bir irade gücü varmış."

Lydie sözcüklere değil, irade gücüne inanıyor: Belaların büyük kısmı irade zayıflığından doğuyor. Aldığı eğitim suçluluğun nedenlerine ilişkin herhangi bir irdeleme içermemiş olsa da, Lydie, modern psikolojinin laf kalabalığını ciddiye almamakta kararlı. "Feci koşullarda yaşayan bir yığın insan var, ama hepsi suç işlemiyor. Kimse kötü yola sapmak zorunda değil; karakterinin sağlam olması koşuluyla tabii." Peki sağlam karakterli olmak için ne gerekiyor? "Kararlılık meselesi. Hayatın dizginlerini elinizde tutmayı bilmeniz lazım."

Suçlularla yaptığı konuşmalarda, karşısındaki bu noktayı kavrarsa konuşmadan memnun kalıyor. Mesela, "On dört yaşında bir delikanlı araba çalmıştı. İlk suçuydu. Bana dedi ki, 'Aptalca bir şey yaptım. Yardıma ihtiyacım var. Tek başıma altından kalkamıyorum.' Peki, dedik. Şimdi asker olmak istiyor, suç işlemeyi de bıraktı. Artık bir hedefi var." Silah taşıyan insanlar televizyonda olağan bir şeymiş gibi gösterilmemeli. Lydie'nin kendisi tabii ki silah taşıyor ve "Günün birinde silahını çekip birini vurması gerekebilir." Karakolda kendi aralarında bu olasılıktan söz ediyorlar. Lydie bir gün vurulabilir de. Yalnızca ölümden korkuyor, ama bu konuda ne konuşuyor ne de düşünüyor. Öleceği varsa elden bir şey gelmez. Geleceği de kafasına takmıyor, "günü birlik yaşıyor."

"Her sorunun bir çözümü vardır." Lydie'nin düsturu bu. Babası postanede memur, kız kardeşlerinden biri polis örgütünde çalışıyor, diğeri belediyede, üçüncüsü de bir okulda görevli. Kendi ekseni et-

rafında turlayan küçük devlet memuru dünyası, aile içi sohbette sıkıntı çekmemelerine yetecek genişlikte. Lydie için kamu hizmetine adım atmak sıradanlıktan kaçışı sağlamış: "Her zaman sıradışı bir şeyler yapmak istemişimdir." Şimdi hedefi kadınların da asayiş görevinde erkekler kadar başarılı olabileceğini kanıtlamak. Ancak bunu söylerken işi erkeklerden devralmayı ya da onlara meydan okumayı kastetmiyor, çünkü "Mesleğin fiziksel kuvvete dayalı yanını da korumak gerekiyor ve kadın deyince insanın aklına kuvvet gelmiyor." Polis olsun olmasın, kadın düşmanlarıyla tartışmıyor. Cinsel suçlar ona kendi değerini gösterme fırsatı veriyor: "Kurbanlar bir kadınla konuşurken daha az zorlanıyorlar."

Pantalonlu hali ve belinde silahıyla son derece modern görünse de, Lydie sonraki tayin yerinde, Hint Okyanusu'ndaki Réunion'da daha rahat edeceğini düşünüyor. Daha önce Yeni Kaledonya'yı görme fırsatı olmuş, "Orada hayatın yüz sene önceki gibi sürdüğünü" söylüyor. Oysa, Lydie'nin benimle konuşmak için yüzbaşıdan, yüzbaşının albaydan, albayın da generalden izin almış olmasına bakılırsa, eski âdetler Cognac'ta da tedavülden kalkmış değil. 33 / F3

Benzer âdetler kasabayı çevreleyen kırsal alanda da hükmünü sürdürüyor. Cognac üzümünü yetiştiren yöre halkı da ağızlarından çıkan sözcükleri dikkatle seçiyor. On altı buçuk hektar bağlık arazi ve otuz hektar ekilebilir arazinin sahibi olan Bellenguez ailesi, otoriteyi elinde bulunduranlara ters düşmeme geleneğine bağlılığını koruyor: "Politika konuşmayız. Herkesle aramız iyidir. Oy kullanırız, ama kime oy verdiğimizi söylemeyiz."

Buna karşılık, ailenin her üyesi sözcüklerle kendine özgü bir ilişki kurmuş durumda. Anneanne ailenin entelektüeli. Altmış beşinci yaşını süren ve mesleği terzilik olan bu kadın, kitaplara ve yeni aletlere olan düşkünlüğüyle, çocuklara ev ödevlerinde yardım etmesiyle ve hakkında konuşmayı pek sevdiği televizyon programlarını seyrederken not tutmasıyla tanınıyor. Anneannenin parlak zekâsını, kuzeyden, Pas de Calais'den gelmesiyle açıklıyorlar. Torunlarından birini onun yolundan gitmeye aday görüyorlar, çünkü bu kız da eve gelir gelmez eline bir kitap geçiriyor.

Çiftliği babasından devralmış olan aile reisi, atalarının izinden giderek kahvaltısını çorba, pate ve sucukla yapmayı sürdürüyor. Yöredeki herkesi tanıyor, ava çıkıyor, gazete okuyor ve *L'Express* adlı muhafazakâr haftalık dergiye abone. Yine de belirli konuları, üzerinde konuşmak için fazla hassas buluyor. Oğulları olmamış. Buna üzülüyor mu? Karısı, "Hiç sözünü etmedi," diye cevaplıyor.

Evin hanımı kendini sakınmadan ve akıcı konuşuyor, ama ko-

nuşmak, işin yanı sıra yürütülen bir faaliyetten başka bir şey değil; kendisine iş çıkarmadıkça rahat edemiyor, hayvanlara bakıyor, evi çekip çeviriyor ve yemek hazırlamak için iki saatini harcıyor. Gazete dahil hiçbir şey okumuyor ve çocuklara ev ödevlerinde hiç yardım etmemiş: "Biz çocuklarımıza güvendik, diğer anne-babalar gibi onların işine karışmadık. Çocuklar kendi yollarını kendileri bulmalı, notları daha yüksek olsun diye onları zorlamanın bir anlamı yok – her biri kendi yeteneğine göre işte. Onları tutumlu yetiştirdim ve kendi hayatlarını idare etmeyi öğrettim."

Kızlardan biri –hemşirelik okuluna gidiyor ve ebe olmak istiyor– insanların eskiden daha çok bir araya geldiğini anlatıyor, en azından
34 hasat zamanında. O günlerde hasat için değişik milletlerden on beş işçi tutulurmuş; şenlikli bir ortam oluşur, cumartesi geceleri de yemekli ve danslı büyük bir toplantı düzenlenirmiş. "Sıcak ortamlar"dan hoşlandığını söylüyor, bununla insanların arasında olmayı kastediyor. Geçen pazar eve hiç misafir gelmemiş: "Böyle yalnız olmak ne tuhaf," demişler, "ev insana bomboş görünüyor." Ama yine de, üzerinde konuşmadıkları şeyler var: "Birbirimize söylemediklerimizi yazdığımız mektuplarda söylüyoruz." Mektupların alıcıları yabancı ülkelerden mektup arkadaşları, Afrika'dan Peru'ya ve Kore'ye kadar. Hemşire olan, haftada üç ya da dört mektup gönderiyor. Yaptıklarınızı ve hissettiklerinizi anlatabilmek için yabancılara ihtiyaç var.

Cognac'ın merkezinde de konuşacak insan kıtlığı çekiliyor. Annette Martineau ve kocası bir manav dükkânı işletiyorlar; iş peşinde koşturmaktan senede yalnızca bir hafta tatil yapabiliyorlar. Bayan Martineau'nun spesiyalitesi olan süslü meyve sepetini almak için seksen kilometre uzaktan gelenler var. "Ben de [üç yıldızlı işletmelerde alıçılık yapan] Troisgros gibi olmak, mesleğimde isim yapmak isterdim," diyor. "Böyle bir yeteneğim olduğundan habersizdim. Ama ticaretin acıklı tarafı insanların sizi bir kasa gibi görmesi. Elbette onlardan kazandığımızla yaşıyoruz, ama insan başka şeyler de istiyor. Birileriyle karşılaştığımızda, onlarla konuştuğunuzda, bu insanlar ilginizi çekiyor. On dört yaşında okuldan ayrıldığım için pek iyi yazamıyorum, yazışmalarda sözlük kullanmam gerekiyor. Ama şimdi her şey ilgimi çekiyor. Her şeye karşı doymak bilmez bir açlık duyuyorum. Okumuş yazmış biri değilim, ama bazen kitapçı dükkânına gidip kitap ve dergileri karıştırmak hoşuma gidiyor. Bir şeyi reddetmeden önce denemeyi tercih ederim. Fransa'da kültür öyle gelişti ki; istediğinizi yapabilir, istediğiniz konuda konuşabilirsiniz. Artık her yanımız kültürle çevrili, çünkü her an yeni bir şey öğrenebiliyorsunuz. Televizyonda bir sürü yeni düşünceyle, ilgi çekici hayat hikâyeleriyle

karşılaşıyorsunuz. İnsan bunlar hakkında konuşma isteği duyuyor." Eğitimsiz olması Bayan Martineau'da aşağılık kompleksi yaratmamış: "Eğitim görmüş bir sürü aptal insan var."

Çocukken ona yemek masasında konuşulmayacağı öğretilmiş. "Annemle babam çok az konuşurdu. Arkadaşlarım da kocalarının konuşmadığını söylüyor. Bu genellikle böyle. Erkekler geçmişte pek konuşmazdı, her şey tabu olduğu için ya da söyleyecek bir şeyleri olmadığından. Şimdi de yemek davetlerinde ya hiç konuşma duymazsınız ya da saldırganca konuşmalar yapılır.

"Kocam sabaha karşı üçte kalkar, mal almak için. Yalnızca işiyle ilgilenir ve gereksiz yere nefes tüketmekten hoşlanmaz. Kızımı bu konuda uyardım, ona dedim ki: 'Konuşabileceğin bir erkek seçersen daha mutlu olursun.' Geçenlerde satın aldığım bir kitapta kadınların konuşmaya seksten daha meraklı oldukları yazıyordu. Dostluklar böyle başlar: önce öylesine havadan sudan konuşursunuz, ama sonraları hayat hakkında konuşmaya başlarsınız ve ilişkiniz paylaşmaya dönüşür. Gerçek bir dost bulmak çok zor; dostum olacak kişi ona söylediklerimi başkalarına taşımamalı ve söylediğim şeyi çarpıtmamalı. Sevdiğim pek çok insan var, ama dostluk daha güçlü bir kavram.

"Kızlarıma kendi başlarının çaresine bakmayı, kendi ayakları üzerinde durmayı öğrettim. Büyüğüyle kadın kadına konuşmamızı yaptık. Onunla rahatça konuşabiliyorum, ama arkadaş gibi değiliz. Kendimi onun annesi olarak görüyorum. Kızlarıma çalışmalarını, sevmelerini, saygı duymalarını ve öğrenmelerini öğütlüyorum. Onların gerçek birer kadın olmasını istiyorum, saygı ve sevgi görsünler, sevmeyi ve saygı uyandırmayı bilsinler istiyorum. Onlara benimkinden daha iyi, daha özgür bir hayat yaşamalarını, benim kadar cahil kalmamalarını söylüyorum.

"Her kadın bir erkeğe ihtiyaç duyar. Eskiden erkekler kadınlara destek olmazdı. Babam anneme destek olmadı. O zamanlar hayat daha hareketsizdi, annem çok şey istemedi ve bir sürü çocuk doğurdu. Ama ben bir erkekten destek, güvence ve yakınlık bekliyorum. Neden mi? Bilmiyorum. İnsan birine yaslanma ihtiyacı duyuyor.

"Yves Montand tam bir erkekti. Onunla evlenmeyi istemezdim, ama bu tip erkekler insana bir güven duygusu verir – gücünü hissedersiniz, sizi anlayacağını, destekleyeceğini bilirsiniz. Cinsel özgürleşmeye rağmen erkekle kadın arasındaki ilişki zorluğunu koruyor, işin içinde her zaman bir art niyet oluyor. Kadınların fikir sahibi olduğu konular artık erkeklerinkinden aşağı değil, kadınlar da konuşmanın sınırlarını genişletebiliyor, daha çok düşünüp daha çok irdeliyorlar, kadınlar erkeklerden aptal değil. İlişkiler değişiyor ama kolaylaşmıyor. Erkekler yaşlandıkça genellikle kendilerine bir anne a-

ramaya başlıyor ya da on sekiz yaşına dönmek istiyorlar; erkek olduklarını kanıtlama çabasından vazgeçemiyorlar. Halbuki bir kadın hayatını safhalar halinde yaşar, bir değil birkaç hayatı olur. Erkekler bunu reddediyor. Yves Montand'ın, geldiği yeri kadınlara borçlu olduğu söylenir, doğrudur da.

"Dükkânda olduğumda, dükkân sahibiyim. Sizinleyken ise ben, benim."

Bayan Martineau'nun on altı yaşındaki kızı ise kendi sohbetlerini kısırlaştıran başka şeylerden söz ediyor. Eskiden, diyor, kızlar yalnızca kız arkadaşlarına açılırdı, ama bugün kızlarla erkekler, araya

seksin girmediği "kardeşçe" arkadaşlıklar kurabiliyor. "Kız ya da erkek fark etmiyor, ikisiyle de konuşabiliyorsunuz." Ama "kızlar denemeye ve araştırmaya hevesli, halbuki erkekler paradan ve başarıdan başka bir şey düşünmüyor." Kızlar, erkeklerin kolay kolay aşık atamayacağı yeni bir güven duygusu taşıyor. Bayan Martienau'nun kızı annesine hayranlık duyuyor, çünkü, işini ne kadar sevse de "elinden gelse başka bir şey yapmayı denerdi; ilgi duyduğu başka şeyler de var. Bilmediği şeylerle karşılaştığında araştırıp buluyor." Martineau ailesinin kızı Cognac'tan ayrılmayı hayal ediyor, çünkü burası "otuz beşin üstündekilere göre bir yer" ve burada yoksulların çocukları için ait oldukları sınıfın dışına çıkma şansı yok. Yine de özgüvenini gölgeleyen bir ürkekliği var: "Dükkânda müşterilere bakmaktan hoşlanmıyorum, onları memnun edemezsem diye çekiniyorum." Başkalarının kafasından geçenler her gün biraz daha bilmeceye benziyor.

Kırk dört yaşındaki bir kadına soruyorum: "En çok kiminle konuşmaktan hoşlanıyorsunuz?" "Köpeğimle," diye karşılık veriyor, "köpeğim beni anlıyor." Bu kadın, tabular ortadan kalktığı, insanlar birbirine dürüst davrandığı ve içlerinden geçeni özgürce söylediği zaman yeni bir çağın açılacağı hayalini kurmuş bir kuşağın, altmış sekiz kuşağının üyesi. Lisa yirmi seneyi aşkın bir süredir bu formülü uygulamaya çalışmış, ama formülün başarılı olduğu söylenemez. Bir diyaliz kliniği işletiyor ve hastanenin dörtte biri ücretle hizmet verebildiği için gurur duyuyor. Ne var ki meslektaşlarının kendisine gösterdiği tavırdan hoşnut değil, bu nedenle işini bırakmak üzere. İşe ilk başladığında genç doktor ve hemşireler birbirlerini eşit görürlermiş, herkes ekibin bir parçasıymış. Aralarındaki doktorlar, kendilerini Tanrı yerine koyan despot uzman doktorlara benzememeye yeminliymiş. Bu genç doktorlar şimdi orta yaşlı ve güç sahibi kişiler olmuşlar; tek başlarına uluslararası kongrelere katılıyor ve hemşirelere aldırış etmiyorlarmış. Lisa, kendisi gibi deneyimli hemşirelerin okulu

yeni bitirmiş olanlardan birazcık fazla kazanarak öylece çalışıp gidecekleri varsayımından yakınıyor; deneyiminin takdir edildiğini görmek istiyor, ille de parayla değil, saygı görerek. Saygının yokluğu her şeyi tatsızlaştırmış. Öte yandan doktorlar da hastaların saygısını kazanamamaktan, televizyon tamircilerine kendilerinden daha fazla değer biçilmesinden yakınıyorlar. Dünyada, kimsenin önceden sezemediği bir saygı kıtlığı yaşanıyor.

Lisa'nın kliniğine ülkenin her köşesinden hasta geliyor. Lisa her biriyle haftada üçer günden dört ya da beş saat geçiriyor, bu insanlarla arasında sıkı bağlar var. Buna rağmen başkaldırmaya karar vermiş. Hastalardan nasıl bıkıp usandığını ve onları nasıl özleyeceğini neredeyse aynı solukta sıralıyor. Hastane hijyeniyle ilgili bir yöneticilik işine geçmeyi planlıyor. İnsanlar ne yazık ki sahip oldukları özelliklere göre değil, hiyerarşi içindeki konumlarına göre ödüllendiriliyorlar.

Lisa'nın saygı görme talebine doktorlar nasıl karşılık vermiş? "Onlara bu konudan hiç söz etmedim." Yeniden sessizlik. Gurur yolları tıkıyor. Lisa, kendisini küçük gördüklerini düşünüyor. İyi davranmaları için onlara yalvaracak değil. Bir zamanlar, bir süre laboratuvarında çalıştığı harika bir farmakoloji profesörü tanımış. Bu adamda, ABD'de çalışmış olmasına ve dünya çapındaki şöhretine rağmen kibrin zerresi bile yokmuş, *kendi* buluşlarından değil, her zaman "ekibi"nin buluşlarından söz edermiş ve bu ekipte herkes ilk adıyla çağrılırmış. İşte Lisa'nın ideali bu. Dünya çapındaki otoriteler için dostça davranmanın kolay olduğunu, ortalama yeteneklerin ise kimsenin kendiliğinden teslim etmeyeceği önemlerini bizzat duyurmak zorunda olduklarını es geçiyor. Ama Lisa, "yeni bir motivasyon" arıyor.

Lisa kariyerini her şeyin önüne koymuş. Kendisi gibi mesleğine düşkün bir doktorla evlenmiş. "Kocamla ben iki eşit insanız. Evde işleri erkek ve kadın işi diye ayırmayız. İlişkide bütünüyle bağımsızım. İstediğimi yapar, eve istediğim saatte dönebilirim. Banka hesaplarımız ayrı. Kendi masraflarımı kendim karşılarım. Her birimizin ayrı hobileri var, onunki briç ve tenis, benimki *squash* ve jimnastik. Ama pazar günleri bütün haftanın yemeğini ben hazırlarım, çünkü yemek yapmak benim tutkum. Yaptığım yemeklerle yaratıcılığımı ifade ediyorum, bu konuda yardıma ihtiyacım yok." Meslekleriyle uğraşmaktan çocuk sahibi olmaya fırsat bulamamışlar. Lisa şimdi pişmanlık duyuyor. Kocası da duyuyor mu? "Bilmem. Bu konuda hiç konuşmayız. Hiçbir zaman çok istekli görünmemiştir."

Gelgelelim, üzerinde konuşmadıkları tek konu bu değil. Kocası onu seviyor mu? Lisa hiç sormamış, o da hiç söylememiş. Lisa ona sev-

giden söz ediyor mu? "Sinirime dokunuyorsun demeyi daha kolay buluyorum." Bütün vakitlerini hastalara ayırdıkları ve birbirlerini hemen hiç göremedikleri dönemler olmuş. Beş yıl kadar önce Lisa, her Cumartesi akşamı saat sekiz buçukta baş başa yemek yemeleri kuralını koymuş. Böylece Lisa her Cumartesi günü misafir ağırlayacakmış gibi yemek hazırlıyor, sofrada tıptan ve tanıdıklardan söz ediyorlar. Lisa'nın kocası insanların ruhsal yapısını irdelemekte çok usta – "Bunu bana da öğretti." Kocası iyi yemeklerden hoşlanıyor, ama Lisa'nın bu işe çok fazla zaman ayırdığını düşünüyor. Yemek davetlerinde işi o kadar abartıyor ki, kocasına bakılırsa, misafirleri yemeğin yanında önemsiz duruma sokarak ortamın tadını kaçırıyor. Lisa gerçekten de

büyük davetler için tam bir ay öncesinden hazırlıklara başlıyor.

"Kendimizden hiç bahsetmeyiz. Nedenini bilmiyorum. Kendimle ilgili düşüncelerim olsa da bunları ona söylemem. Eğer tam anlamıyla bağımsızlaşmış olsaydım, kocama kendimden söz edebiliyor olurdum; ama kocamın da bana bu konuda yardımcı olabilmesi için öncelikle kendi çekingenliğini yenmiş olması gerekirdi." Lisa bu çekingenliğe çözüm bulamıyor. Tek yapabildiği dış dünyadaki varoluşuyla ne kadar hayranlık uyandırıcı bir kişi olduğunu kendine kanıtlamak, bu da ihtiyaç duyduğu tatmini sağlamıyor. "Kocamın benim sıradışılığımın ve kendi sıradanlığının farkında olduğunu düşünüyorum. Yine de benim sıradışı olduğumu teslim etmesinin asıl nedeni, başını belaya sokmak istememesi." Lisa haftanın bir günü bir iş idaresi okulunda ders vermesi için yapılan teklifi kabul etmiş. Derse giderken en yeni giysilerini giyiyor: "Bu yeniyetmelerin önünde iyi görünmek için elimden geleni yapıyorum. Ne giydiğinize dikkat ediyorlar. Beni dinlemeleri için hoşlarına gidecek bir görüntü sunmaya çalışıyorum. Yaşlanmayı, kırk dört yaşında bir kadın gibi davranmayı istemiyorum; yaşıtlarım bana kendimden daha yaşlı görünüyor. Sporla ilgilendiğim için gençlerle iletişim kurabiliyorum." Spor dünyasındaki etkinlikleri bir sürü insanla tanışmasını sağlıyor: "Bana üstünlük taslamıyorlar, eşitleri gibi davranıyorlar. Bu benim için önemli."

Sorunlarını Lisa'nın üzerine boca etmekten hoşlanan bir de arkadaşı var. Bazen bu adamla gezip tozuyorlar, birlikte gece kulüplerine bile gidiyorlar; ama kocası kıskanmayı reddediyor. Onun zevki tenis kulübü ve erkek arkadaşları. "Ayrı ayrı vakit geçirmemizde ne sakınca var?" diye soruyor. Lisa da, "Birlikte vakit geçirmemizde ne sakınca var?" karşılığını veriyor. "İyi vakit geçiriyorsa ben de yanında olmak isterim. Eğlenceden hoşlanırım, ama eğlence anlayışlarımız uyuşmuyor." Bir keresinde kocasını bir maskeli baloya götürmeyi başarmış. Lisa kimsenin kendisini tanımayacağı bir kılığa girmiş, kocasını da palyaço kılığına sokmuş. Bu partide ikisi de

eğlenmişler: "En güzel gecelerimizden biri oldu." Bütün bağımsızlığına rağmen kocasıyla aralarında yakın bir arkadaşlık olsun istiyor. Ne var ki geçen zaman onları birbirinden uzaklaştırmış görünüyor, doktorların hemşirelerden uzaklaşması gibi. İnsanlar tanınmaz olma fırsatını daha sık elde etseydi, birbirlerini şaşırtma şansları daha fazla olsaydı, belki her şey farklı olabilirdi.

Belki de tek bir erkek insanın konuşma ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalıyor. Lisa bazen, ideal çözümün dönüşümlü olarak yaşamını paylaşacak iki ayrı erkek olacağını düşünüyor. "Böyle bir şey asla olmaz demiyorum, ama sanıyorum bunu beceremezdim. Maceracı tiplerden değilim. Riske girmekten hoşlanmam." Lisa kocasına diyor ki: "Beni tanımıyorsun. Neler yapabileceğimin farkında değilsin." Ama bu laflar sadece onu korkutmak için: "Beni çileden çıkarıyor, ama yine de basmakalıp bir kocayla yaşayamazdım; ayrıca ben de çok kolay bir insan değilim. Belki de, her şeye rağmen, bana en uygun kocayla evliyim."

Cognac'ta kocalarla ilgili bir yığın şikâyet dinledim. Toplumsal merdivenin üst basamaklarında kocalara dönük beklentiler artıyor, cinsel maharetlerini kanıtlamak için çırpınan kırk beşlik erkeklerde öfke düzeyi yükseliyor: "Bu yaşlarda onlara idarenin kendilerinde olduğunu hissettirmek çok önem kazanıyor." Ancak bütün kadınlar bu atadan kalma stratejiye rağbet etmiyor. Kendilerine ayıracak biraz zamanı olan ve aklını kullanmaktan hoşlanan eğitimli kadınlar kocalarının iş hikâyelerini dinlemekten sıkılıyorlar. Kadınlar eskiden kendilerini hayır kurumlarında oyalarken, şimdi edebiyattan, yeni düşüncelerden, dinden ve Avrupa'dan söz etmek üzere bir araya gelen bir düzine kadar kadın topluluğu var. Dini toplantılara erkekler de katılabiliyor, ama düşünsel olanları yalnızca kadınlara açık. Bu toplantılarda her ay bir kitap okunuyor ve birlikte yenen bir yemek eşliğinde kitap üzerinde tartışılıyor. En son yayınları getiren bir özel kütüphaneleri var; yeni kitapları beş frank, daha eskilerini üç frank karşılığında ödünç alabiliyorlar. Burası, her sınıftan kadının katıldığı edebiyat tartışmalarının değişmez buluşma yeri haline gelmiş.

Bu kadınlar daha sonra, entelektüel serüvenlerinin en gözüpek atılımı için bir araya gelerek bir Avrupa kültür festivali düzenlemişler. Uluslararası şöhrete sahip yazar, eleştirmen ve ressamların davet edildiği festivalin birkaç yüz kişilik bir izleyici kitlesi var; kısmen bununla bağlantılı olarak bu küçük kasabada dört kitapçı dükkânı açılmış. Bu tohumdan yeni bir üniversite türünün boy verebileceğini düşünüyorum. Oxford da üniversitenin kurulduğu yıllarda 950 hanelik bir kasabadan ibaretti. Bu üniversite o günlerde ihtiyaç duyulan e-

ğitimli rahipleri, avukat ve öğretmenleri yetiştirdi. Mesleki eğitimin kafası çalışan insanları tatmin etmeye yetmediği günümüzde ise yalnızca gençlere açık bir azınlık mekânı olmak yerine her kuşaktan insanın deneyim, kültür ve umut takasında bulunabileceği bir yere ihtiyaç var.

"Kadın toplantıları sırasında kocam üst katta bekler. Bazen konuşulanlara gizlice kulak kabartıp toplantıdan sonra bana sorular sorar," diyor bir kadın. Bir başkası, "Kocam yalnızca bilime ve makinelere ilgi duyar," diye yakınıyor. Üçüncü bir kadın, bütün günü festivalde geçireceğini öğrenince kocasının nasıl huysuzlaştığını anlatıyor.

Bir dördüncüsü şöyle diyor: "Herkesin bir gizli bahçesi var. Hepimiz başkalarının gözünde birer imge olarak varız. Kendimi olduğum gibi ortaya koymaya kalksaydım, kimse bana inanmazdı. Bu yüzden düşüncelerimi kendime saklıyorum. Anahtarımın elimden alınmasını istemiyorum." "Erkekler," diye bağlıyor bir diğeri, "ekmek paramızı kazanıyor. Biz onların yerine düşünüyoruz."

Erkeklerle kadınların gerçekten konuşmaya başladığını söylemek için henüz erken.

Bunca konuşmanın hiçbir işe yarar sonuç doğurmaması kaçınılmaz bir kader mi?

Yüzlerce yıllık tecrübenin ardından, neden insanlar konuşmalarında hâlâ bu kadar beceriksiz, kaba ve inceliksiz? Sessizliği dostluğun doğasına aykırı sayan Amerikan toplumunda bile insanların yüzde kırkı neden çekingenlikten, istedikleri gibi konuşamamaktan yakınıyor? Bütün bunların nedeni, konuşmanın hâlâ emekleme dönemini yaşıyor olması.

Belki de geçmişte bugünkünden çok daha az konuşulduğundan, dünyanın belleğini tıka basa dolduran adlar belagat sahibi insanlara değil, komutanlara ait. "Konuşmaya fazla düşkün kimse, ne kadar bilge olursa olsun, aptaldan sayılmayı hak eder." Gürgân'da hüküm sürmüş Ziyari emiri Keykâvus'un bu sözleri, tarihin büyük bölümünde dünya genelinde kabul gördü. Homeros'un "eylem adamı" olduğu kadar "söz adamı" olan yüceltilmiş kahramanı bir istisnaydı. Hindu konuşma tanrısı Sarasvati yalnızca "şairlerin dili"nde yaşar ve sıradan insanlar konuştuğunda, ilahi yaratıcılığa yeltendiklerinin farkına varmalarını sağlardı. 1787'de bir İngiliz seyyah, Fransa'nın şatafatlı laf kalabalığıyla ün yapmış seçkinler sınıfına karşılık suskunluklarıyla dikkati çeken Fransız köylülerinden söz ediyordu.

Dünyanın en az konuşulan ülkesi olduğu rivayet edilen Fin-

landiya'nın bazı bölgelerinde, köylülere özgü bu kadim suskunluğu bugün bile hissetmek mümkün. Bir Fin atasözüne göre, "Bir kelime bin bela açmaya yeter." Suskunluk konusunda başı çeken Hame yöresinde iftiharla anlatılan bir hikâyede, çiftçinin biri komşusunu ziyarete gider ve tek söz etmeden uzunca bir süre oturur. Sonunda ev sahibi ziyaretinin nedenini sorar ve çiftçi ancak o zaman, evinin yanmakta olduğunu açıklar. Söz konusu yörenin halkı köylerde topluca yerleşmiyor, birbirinden ayrı çiftlik evlerinde yaşıyordu; dolayısıyla sessizliğe tahammül etmek bu Finliler için pek güç değildi. Orta Afrika'da yapılan antropolojik araştırmalar, "insanın başına bela açan susmak değil, konuşmaktır" inancının kabul gördüğü, dolayısıyla bir arada bulunmanın taraflar üzerinde konuşma zorunluluğu doğurmadığı 41
toplulukların varlığını ortaya koyuyor. Madagaskar yerlileri arasında yapılan bir başka araştırma, hem bir itibar aracı olduğu, hem de bilmeden konuştuğu ortaya çıkan kişi küçük düşmüş olacağı için, bilgiyi istiflenmesi gereken az bulunur bir değer olarak kavrayan bu kültürde, sözcükleri titizlikle denetlemenin taşıdığı öneme işaret ediyor. Öte yandan bu, belirli bir coğrafyaya özgü bir durum değil, dünyanın geri kalan bölümünde de pek çok meslek ve pek çok resmi toplumsallaşma biçimi için aynı ölçüde önem taşıyor. En başta kendimizi aptal durumuna düşürme korkusu gelmek üzere, konuşmamak için çok sayıda nedenimiz var. Oxford'un biraz dışında oturan ve bir çiftlik işçisinin dul eşi olan yaşlı bir hanımın, evine gelip tek kelime etmeksizin bir saat boyunca onunla "oturan" düzenli ziyaretçileri vardı. Madagaskar'daki durumun ilgi çekici tarafı, erkeklerin utanç verici bir duruma düşmemeye ya da birbirlerini utandırmamaya yönelik endişesinin, konuşma işini kadınlara bırakmaları sonucunu doğurmuş olması. Erkekler tepki gösterme gereği duyduklarında kadınların aracılığına başvuruluyor ve kadınlar, söylenmesi gerekeni kendi dillerinde değil, Fransızca konuşarak aktarıyorlar. Erkekler yalnızca ineklerini güderken kaba sözler kullanıyor, bunu da yine Fransızca yapıyorlar. Bütün bunların üstüne kadınlar, erkekler tarafından çok konuşmakla suçlanıyor.

Kendilerini gerektiği gibi ifade etmenin yolunu bilmedikleri duygusu insanların yakasını bırakmadan önce, konuşma özgürlüğü içi boş bir haktan ibaretti; konuşmayı öğrenmek için şehirlerde toplaşmak da sorunu çözmeye yetmiyordu. İnsanların öncelikle, sözlerinin kesilmesinden duydukları çok eski, derinlere işlemiş hoşnutsuzluğun, bunun yarattığı sakatlanmışlık duygusunun üstesinden gelmeleri gerekti. Ardından, kuşku duyulan şeyler üzerinde tartışma ihtiyacı ve neye inanacağını bilememenin yarattığı huzursuzluk, konuşma dürtüsünü mahmuzladı. Dillerin çözülmesi ancak bilim adamları ve filozofların

(Eski Yunan'da yaptıkları ve bugün de tekrarladıkları gibi), gerçeği bilmenin imkânsız olduğunu, her şeyin sürekli değişerek çok yönlü ve karmaşık bir yapı gösterdiğini ve bilgeliğin sadece kuşkuculara özgü olduğunu ortaya koymalarıyla mümkün oldu. Öte yandan demokrasinin keşfi de, insanların düşüncelerini dışarı vurmaları ve kamu karşısında kendilerini ifade etmeleri gereğini getirdi. Sicilya'da, nüfusunu ağırlıklı olarak Yunan göçmenlerin oluşturduğu Syrakusa kenti, konuşma sanatı üzerine ders veren (Koraks adında) bir öğretmenin ortaya çıktığı ilk demokrasidir. Çok geçmeden belagat sanatı, Eski Yunan dünyasının en göz kamaştırıcı becerisi ve eğitimin en önemli parçası haline geldi. Kimileri etkileyici bir konuşmacı olmanın bilginin her alanına hâkimiyeti gerektirdiğine inansa da pek çok kişi bu kadar sabırlı çıkmadı ve başarıya giden daha kestirme bir yol icat edildi: Müfredat bütünüyle, üzerinde hiçbir şey bilinmeyenler de dahil, her konu üzerinde konuşabilme tekniği olan münazara tekniğinin öğretilmesine indirgendi. İkna edici biçimde konuşma yeteneği çağın yeni heyecanına dönüştü. Hatiplerin birer atlet gibi birbirleriyle yarışmasına dayanan, ama içerdiği sihirli kudretle duyguları daha güçlü biçimde kızıştıran bu yeni entelektüel oyun, politikayı ve mahkeme salonlarını bir tür eğlence haline getirdi. Aslen Syrakusa'nın Atina elçisi olan, retorik sanatının en şöhretli ustası Gorgias kendisini bir çeşit büyücü olarak görür, sanki tılsımlı sözcükler sıralıyormuş gibi kafiyeli konuşmaktan hoşlanırdı.

Ne var ki bunların hiçbiri konuşma değildi. Bilinen ilk konuşmacı, kelimeler savaşının yerine diyaloğu koyan Sokrates'tir. İlk olarak bir tür mim ya da kukla oyunu olarak Sicilya'da ortaya çıkan diyaloğun mucidi belki Sokrates değildi, ama tek başına zeki olunamayacağını, bunun için bir başkasının teşvik edici etkisinin şart olduğunu ilk söyleyen o olmuştur. Sokrates'ten önce her konuşma biçiminin değişmez modeli monologdu: Bilge kişiler –ya da bir tanrı– konuşur, geri kalanlar dinlerdi. Oysa Sokrates bilimle uğraşmanın örseleyici savaşını yaşamış ve bu savaştan, neye inanması gerektiğini asla bilemeyeceği duygusuyla çıkmıştı. Sokrates'in parlak düşüncesine göre, kararsız iki birey bir araya gelince, ikisinin de tek başına yapamayacağı bir şey mümkün olabilir, iki kişi birlikte gerçeği, kendi gerçeklerini keşfedebilirlerdi. Birbirlerini sorgulayarak, birbirlerinin önyargılarını anlamaya çalışarak, kusurları görerek, ama asla saldırmadan ve hakaret etmeden, daima ortak noktaları bulmaya çalışarak, bir anlaşma noktasından diğerine küçük adımlarla ilerleyerek, yavaş yavaş varoluşun amacını öğrenmeleri mümkün olabilirdi. Sokrates, Atina'nın pazar yerlerinde ve toplanma mekânlarında gezinerek, zanaatkârlara, politikacılara ve her meslekten insana yanaşarak, onlara işlerine ve fi-

kirlerine dair sorular sorarak diyaloğun nasıl işlediğini göstermiştir. Yanına yaklaştığı insan o anda neyle uğraşıyor olursa olsun, bir gerekçesi olmalıydı; yaptığı şeyi belki doğrusunun bu olduğunu düşündüğü için, belki payına bu düştüğü için, belki de zevk aldığı için yapıyordu. Sokrates böylece öne sürülen gerekçeyi ele alıyor ve bu sözlerin anlamı üzerine bir tartışma başlatıyordu. Sokrates'e göre, başkalarının sözlerini tekrarlamak, önceden söylenmiş fikirleri kullanmak yararsızdı. Herkesin kendi düşüncelerini oluşturması şarttı. Sokrates daha öncekilere hiç benzemeyen bir öğretmendi – öğretmeyi reddediyor, para almayı reddediyor, öğrencileri kadar cahil olduğunu iddia ediyor ve yaşamayı sürdürmek için bir neden bulmanın tek yolunun karşılıklı konuşmak olduğunu ileri sürüyordu.

Sokrates sıradışı çirkinlikte bir adamdı, garabet denebilecek bir görünümü vardı. Buna rağmen, iki insanın karşılıklı konuşma yoluyla birbirlerinin gözünde nasıl güzelleşebileceğini gösterdi. "Ahbaplık ettiğim insanların bazıları başlangıçta hayli zekâ yoksunu görünmüş olabilir, ama tartışmamız derinleştikçe, tanrıların cömertliğinden nasiplerini almışlarsa eğer, başkaları kadar kendilerini de şaşırtan bir hızla ilerleyenler olmuştur ve benden öğrendikleri bir şey olmadığı da ortadadır. Hayranlık verici biçimde dünyaya getirdikleri pek çok gerçeği kendi içlerinin derinliklerinden, kendi kendilerine keşfetmişlerdir. Ama gerçekleşen doğum ilahi kudretin işidir, ve de benim." Sokrates'in annesi ebeydi ve Sokrates de kendini öyle görüyordu. Fikirlerin dünyaya gelebilmesi için bir ebeye ihtiyaç vardı. Bu, gelmiş geçmiş en büyük keşiflerden biriydi.

Gelgelelim, kimileri Sokrates'i fazlasıyla tuhaf, rahatsız edici ve bozguncu buluyordu. Bir düşüncenin herkes tarafından kabul görmesi onu etkilemiyor, sorgulamaktan vazgeçmiyordu. İnsanı afallatan bir ironi kullanıyordu, çünkü söylediği şeyler aynı anda iki zıt anlama çekilebilir cinstendi. Sokrates demokrasiyle de dalga geçti ve demokrasilerin her zaman adil olmayabileceğini kanıtlamak uğruna ölüme mahkûm edilmeyi göze aldı. Sorgulamadan yaşanan bir hayat, demişti kendisini yargılayanlara, yaşamaya değmez.

Bununla birlikte konuşma yalnız sorulardan ibaret değildir; Sokrates konuşmanın sadece bir yarısını keşfetmişti. Henüz sırasını bekleyen ikinci bir başkaldırı daha vardı ki, o da Rönesans'la gelecekti. Başkaldırı bu kez kadınlara aitti.

Hayatta başarılı olmanın yolu askeri güçten, asil kan sahibi olmaktan ya da bir hami edinmekten geçtiği sürece "konuşmak", itaatkârlık ve sadakat duygularını dile getirmenin ötesinde hiçbir söz alışverişine gerek duymaksızın güçlü birinin yöresinde bulunmak, o kişinin çevresine ait olmak demekti. Saray mensuplarına yönelik a-

dab-ı muaşeret kitapları şerefi korumanın önemi üzerinde duruyor, onuruna sahip çıkma konusunda yol gösterirken askeri metaforlara başvuruyordu: İttifaklar oluşturulacak, hasımlara karşı kelimeler silah, hakaretler cephane olarak kullanılacak, meydan okuma, söz dalaşı başlatma ve blöf yapma konusunda atak davranarak güç gösterisinde bulunulacaktı. Uzun bir süre boyunca saray erkânının dili kaba, davranışları kurumlu kaldı, fodul horozlar gibi kabararak dolaştılar. Derken saraydaki hanımlara bu rutinden gına geldi. Önce İtalya'da, ardından Avrupa ve ötesinde, insanın nasıl davranması gerektiğine ilişkin, öncekiyle taban tabana zıt yeni bir ideal icat edildi – insanlar nazik, yumuşak, düşünceli ve kültürlü olmalıydı. Bu konuda herkesin modeli Madame de Rambouillet oldu (evlenmeden önceki adı, Pisani; kendisi yarım kan İtalyandı). Tıpkı Marilyn Monroe'nun bütün bir kuşağa seksi olmanın ne demek olduğunu öğrettiği gibi, Madame de Rambouillet de herkese toplum hayatında yer almanın en incelikli tarzını gösterdi. Böylece, konuşma sanatına hâkim olduğunuz sürece, yeterince zengin, asil ya da güzel olup olmamanın eski önemi kalmadı.

Madame de Rambouillet yepyeni bir konuşma düzeni yarattı. Salon denen şey, kraliyet saraylarında ve baron malikânelerinde bulunan devasa avluların tam tersiydi; bir, bilemedin iki düzine insan alabilecek büyüklükteki bu mekânın başlıca özelliği mahremiyetti. Burada yapılan toplantılara yetenekli insanların yeteneğini ortaya çıkarma konusunda meziyet sahibi bir hanım nezaret eder, davetliler ise aynı kişi tarafından, toplumsal statüleri temelinde değil, ilgi çekici şeyler söyledikleri ve bu hanımın yarattığı atmosferde bunları daha da etkileyici biçimde dile getirdikleri için seçilirlerdi. Madame de Rambouillet'nin yapmaya çalıştığı şey sözcüklerden kurulu bir oda orkestrası yaratmak değildi; herkes kendi söyleyeceklerini kendisi seçer, o sadece söz sahiplerinin söylediklerinin etkisini ölçebilmesine ve diğer insanların bu konudaki fikirlerini alabilmesine olanak veren bir tür sahne atmosferi sağlardı. Madame de Rambouillet'nin salonunda –ve onun ardından ortaya çıkan çok sayıda benzerinde– hayata Sokrates'in tercih ettiği gibi belli bir mesafeden bakan, ama sorularla kendilerine eziyet etmek yerine düşüncelerini zarafetle dile getirme çabası üzerinde yoğunlaşan her sınıf ve milletten insan bir araya gelirdi.

Garrick'in oyun gücünün Shakespeare'e katkısı neyse, salonların konuşma sanatına katkısı da o olmuştur. Her ikisi de, Madame Necker'in sözleriyle, "hislerin başkalarının ruhuna intikal ettirilmesini sağlayan" araçlardı. Horace Walpole'un salon müdavimlerine benzer insanlara duyduğu öfke ("özgür düşünceciler, bilginler, ikiyüzlü Rousseau, alaycı Voltaire... benim için hepsi de ayrı birer sahtekârdır"),

Madame Geoffrin'in salonunun en sadık müdavimlerinden biri haline gelmesine engel olamadı; çünkü başka insanların gösterişçi hallerinden ne kadar rahatsız olsa da, hoşlarına gitmekten zevk aldığı zeki kadınların varlığının, normal şartlarda sıkıntı verici olabilecek toplantıları coşku dolu birlikteliklere çevirebildiğini keşfetmişti. "Ömrüm boyunca" diye yazmıştır ev sahibesi hakkında, "karşısındakinin hatalarını yakalamakta ve onu ikna etmekte bu kadar usta olan bir başka insanla karşılaşmadım. Hatalarımın yüzüme vurulması daha önceleri hiç hoşlanmadığım bir şeydi... Onu hem günah çıkartıcım, hem yöneticim tayin ettim. Bir daha karşılaştığımızda sanırım ona, Ey Sağduyu, diyeceğim, gel otur; ben şunları şunları düşündüm; ama ne saçma, değil mi?"

Zeki kadınlarla zeki erkeklerin bir araya gelişi, seks ile zekâ arasındaki ilişkiyi farklı bir düzleme taşıdı. "Sıcak, derin, zaman zaman tutkulu arkadaşlıklar kurulsa da, hemen hemen her seferinde bunların, ehlileşmiş olmaktan çok platonik bir yanı vardı." Kadınlar ve erkekler birbirlerine görünüşleri temelinde değil, kişilikleri için değer vermeyi, kendilerini ve birbirlerini anlama çabası içinde farklılıklarından yararlanmayı öğrendiler. Bu buluşmalardan, her birinde derinlemesine –ancak, katılımcıların uyumlu davranması kuralı gereğince işin içine garez karıştırılmadan– tartışılan vecizeler, şiirler, mersiyeler, portreler, müzik ve oyunlar doğdu. Edebiyat, bilim, sanat, politika ve adab-ı muaşeret konularındaki yenilikleri takip etmeye yönelik bilinçli bir çaba söz konusuydu, halbuki salon idare eden kadınlar bu konuların hiçbirinde uzman değildi. Bu kadınların başarısı, erkekleri, sırtlarında taşıdıkları kaba saba akademik mirasın ağırlığından; tartışmanın, kişinin sahip olduğu bilgiyle karşısındakini ezmesi anlamına geldiği fikrinden kurtarmak oldu. Böylelikle, on sekizinci yüzyıl nesrine berraklık, zarafet, evrensellik aşıladılar, "fikirleri başka zihinlerin süzgecinden geçirmeyi", ciddiyetin neşe de içerebileceğini, mantıkta hislere de yer olabileceğini, kibarlığın içtenlikle el ele yürüyebileceğini gösterdiler. Londra'da bir salon açan ve 1664'te henüz otuz dört yaşındayken ölmeseydi adından çok daha fazla söz ettirebilecek olan Bayan Katherine Philips, kendi salonunu şöyle tarif ediyordu: "Kadın ve erkek üyelere açık, sohbet konularını şiir, din ve insan yüreğinin oluşturduğu bir dostluk cemiyeti."

Bununla birlikte, küçük grupların genellikle katılımcıların bireyselliğini ve grup dışındaki atılımcılığını kısıtlayan bir etkisi vardır. Salonlarda filizlenen yapı kısa sürede tahammülsüzlükleri ortaya çıkaran müstebit bir hal aldı. Her ne kadar "başkalarıyla iletişim kurmanın tadını çıkarma" sanatının peşine düşmüş ve Montaigne'in "doğanın çeşitliliği ve uyumsuzluğu" dediği şeye sahip çıkmayı amaç-

lamışlarsa da, sık sık, kendi zekâlarının olağanüstü kıvraklığına ya da olağanüstü zekâ kıvraklığını taklit ederek yarattıkları şeye tapar hale geldiler ve neticede sahte konuşmaların içine yuvarlandılar. Salonlar kraliyet salonları kadar sıkıcı yerlere dönüşünce, çözüm teke tek ilişkilere çekilmek oldu. Daha mahrem konuşmalara duyulan özlemin çoğalması ve içtenlik konusundaki takıntının giderek daha mutlak bir hal almasıyla, üzerinde derinlemesine düşünülmüş kişisel fikirlerin alışverişi için tek uygun sığınak mektup olarak görünmeye başladı.

Konuşma isteği duymak, bir konuşmayı canlı tutmak için yeterli değildir. Örneğin, on sekizinci yüzyıl İspanya'sı, bir kadının kocası dışındaki bir erkeğe kendisiyle baş başa konuşma ayrıcalığını sunması anlamına gelen fısıltı sanatını (*chichisveo*) icat etmiştir. Kur yaptıkları hanımlar uğruna pek çok kahramanlık sergileyen ortaçağ şövalyelerine karşılık, bu kez erkeklere, söz söyleme işindeki becerilerini gösterme fırsatı verilmiş oluyordu. Söz konusu ilişkinin platonik olması öngörüldüğünden kocalar bu duruma itiraz etmiyordu. Bir diğer neden de, hayran erkeğe düşen görevin, sahip olamayacağı bir kadına duyduğu bağlılığı gösteren bir esaret komedisinde rol almak oluşuydu. Nitekim âşık erkek bir hizmetçi gibi kadının peşinde dolanırdı; sabahın dokuzunda yatağının dibinde biterek ona çikolatalar ikram eder, o günkü kıyafeti için önerilerde bulunur, yürüyüşlerinde ona refakat eder, evine çiçekler ve boneler yollardı. Gelgelelim, ne kadın ne erkek söyleyecek fazla bir şey bulabildiğinde, konuşmalar, hizmetçilere dair dedikodu ve şikâyetlerin ötesine geçemezdi. "Şapkalar, at arabaları, koşum takımları ve nallar üzerine konuşabilen bir hanım kendisini bilgeliğin zirvesine ulaşmış sayıyor ve konuşmanın gidişatını kontrol edebilecek durumda olduğunu düşünüyor. Erkekler de kadınların gözüne girmek için aynı lugati ezberleyip kendilerini gülünç duruma düşürüyorlar." Aynı falsolu başlangıç İtalya'da –ve hiç kuşkusuz başka yerlerde de– yaşandı: "Biz Cenovalı kocalar," diye yazıyordu içlerinden biri 1753'te, "fazlasıyla meşgulüz, karılarımızın hayatında ise onlara eşlik eden birisi olmadan tüketemeyecekleri kadar boş vakit var. Usta bir âşığa, bir köpeğe ya da bir maymuna ihtiyaç duyuyorlar."

Ortada önemli bir eksiklik vardı: Eğitim. Maria de Zayas y Sotomayor kadınların büyük bölümünün içine hapsedildiği cehalete daha 1637'de karşı çıkmıştı, ancak bir yandan erkekleri yalnızca potansiyel talipler olarak görüp bir yandan onlara başkaldırmak kolay değildi. Kilise, kadınların erkeklerle konuşması düşüncesine ateş püskürüyordu: Gabriel Quijano'nun *Toplumsal İlişkilerin Arkasındaki Şey: Cortejo Denilen Sohbetlerin İfrata Vardırılması ve Zararları Üzerine* (Madrid,

1784) adlı denemesi buna örnekti. *Chichisveo* ve *cortejo* (18. Bölüm'de açıklayacağım gibi) yeni bir şeyin başlangıcı olabilirdi, ne var ki giderek "ilgi gösterme, âşıkane davranışlar ve kibarlık gösterileriyle ilerleyen öylesine katı ve zorunlu bir sürece dönüştü ki, başlangıçta içerdiği bir nebze tutkuyu da yitirerek neredeyse evlilik kadar usandırıcı ve hantal bir kod halinde kurumlaştı."

Konuşma konusunda çekilen sıkıntı İngiltere örneğinde kendisini özellikle belli etmiştir. İngiltere'nin konuşma kralı Dr. Johnson'dır ve Boswell'den daha iyi bir biyografi yazarı başka bir alternatifle ortaya çıkıp onu tahtından indirene kadar da öyle kalacaktır. Oysa, Johnson için konuşma, bir türlü yakasını bırakmayan ve yaşamın özünü oluşturduğuna inandığı dehşet, kötülük, umutsuzluk duygularını gizlemek için kendi etrafına ördüğü sisten bir duvar gibiydi; o kadar ki, yaşamın ille de mutsuzluktan ibaret olmayabileceğini ileri sürenler karşısında hiddete kapılıyordu. Bu düşüncelerle savaşmak anlamsızdı, yapılabilecek tek şey dikkatimizi başka konulara çevirerek onları kafamızdan uzaklaştırmak olabilirdi. Johnson bu nedenle örgü ören, el işi yapan kadınlara gıptayla bakıyordu ve nitekim kendisi de, nafile yere, örgü ve müzik öğrenmeye çalışmıştı. Onu rahatlattığı için Johnson'ın en büyük zevki konuşmaktı, ama yaptığı gerçek anlamda konuşmak değildi, bir alışveriş değildi. Onun yeteneği, her konuda, kusursuz bir dille, mükemmelen oluşturulmuş görüşler ileri sürmekti. Fikir ayrılıkları onu ilgilendirmiyordu, çünkü ortada bir ihtilaf varsa bunun galip gelen taraf eliyle ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyor ve galip gelenin her zaman kendisi olması için elinden geleni yapıyordu. Johnson hiçbir zaman karşıt görüşlerin değerini keşfedemedi. Bir sorunu tek bir veciz sözle özetleyebildiği için insanlar ona hayrandı, ama bu yaptığıyla konuşmayı başlatmıyor, sona erdiriyordu. Her ne kadar, "Yeni bir insanla tanışmadığım her günü kayıp addederim," gibi ilgi çekici bir ifadesi mevcutsa da, "Londra'dan bıkan adam hayattan da bıkmış demektir, çünkü hayatın sunabileceği her şey Londra'dadır," ya da "Amerikalılar dışında tüm insanlığı sevmeye hazırım," ya da "Fransızlar pis, terbiyesiz, görgüsüz insanlardır," gibi özlü sözleri bu ifadeyi yalanlar. Dr. Johnson, bütün hayranlık uyandırıcı özelliklerine rağmen, bir çıkmaz sokaktır. Tanıdığım Oxford hocaları arasında en az onun kadar kederli ve en az onun kadar parlak taklitçilerine rastladım, ve kelimelerinin kederlerini dindiremediğini gördüm.

Salonlar, yetenekli beyinler arasındaki söz alışverişini alevlendirmekle birlikte, yabancılarla ya da herhangi bir iddiası olmayan kimselerle nasıl konuşulacağına dair bir şey öğretmiyordu. İngiltere'nin konuşma tarihi, rafine dilin sınıf farkı konusundaki takıntıyı nasıl ka-

hâle getirdiğini ve nüfusun, birbirlerini anlamıyor olmakla iftihar eden kesimlere ayrılmasına nasıl ön ayak olduğunu gösterir. 1908'de bir kadın doktor, "ayrı sınıflardan iki insan arasında sahici bir konuşmanın mümkün olabileceğinden artık şüpheliyim," diye yazıyor ve şöyle devam ediyordu: "Hastalarımla ve yakınlarıyla aramda geçen tüm konuşmalar son derece tek taraflı bir nitelik arz ediyor... kimi zaman ben konuşuyorum, kimi zaman da onlar, ama asla eşit iki taraf gibi değil. Bir soru, küçük bir hayret ifadesi, onların görüşlerinden belli belirsiz ayrılan bir yorum ya da sözlerini onaylamayı bir an ihmal etmem, genellikle suspus olmaları için yeterli. Böyle durumlarda genellikle aniden çark ediyor ve az önce söylediklerinin tam karşıtı
 görüşler ileri sürüyorlar."

İnsanlar arasında ortak bir dil gelişmesini engellemek için olağanüstü çabalar harcanmıştır. "Emekçi sınıflarla yakın ilişki içinde olmuş herkes," diye yazar aynı doktor, "Sakson kökenli olmayan sözcükleri anlamakta ne kadar güçlük çektiklerini gayet iyi bilir; Latince ya da Yunancadan türetilmiş terimlerin sürekli kullanımı yüzünden bu insanlar kendilerine söyleneni anlamaktan sık sık aciz kalıyorlar." Yeni eğitimli orta sınıfın kendisini başkalarından ayırmak için seçtiği yol tam da buydu, "kitabi konuşmak" ve mümkün olduğu kadar çok heceli sözcükler kullanmak – bu üslup, resmi polis dilinin beşinci sınıf taklitleri olarak günümüzde de varlığını sürdürüyor. Üst sınıflar ise kendi jargonlarını geliştiriyorlar, ince telaffuz farklarına dikkat kesilerek üstünlüklerini ispat etmeye çalışıyorlar. Züppeliğin yegâne amacı konuşmayı sınırlamaktır. Gözde klişeler yardımıyla bunun nasıl yapılacağı Disraeli tarafından açıklanmıştır: "İngilizce ifade zenginliği açısından olanakları geniş bir dil, ama öğrenmesi pek zor değil. Benim görebildiğim kadarıyla, şu dört kelimeden oluşuyor: Hoş, enfes, büyüleyici ve can sıkıcı. Bazı dilbilgisi uzmanları bu listeye 'bayılmak' kelimesini de ekliyorlar."

Amerika Birleşik Devletleri de –etnik ve ulusal farklılıkların körükleyici etkisiyle– konuşma işinde benzer engellere takılmaktan kaçamamış görünüyor. Ancak hepsinden kötüsü, kadınlarla erkeklerin bir gün aynı dili konuşabileceğine yönelik umudunu hemen tümüyle kaybetmiş olması. Bir ömür süren araştırmalarının sonunda Deborah Tannen'ın vardığı sonuç, kadın ve erkeğin birbirini anlamasının mümkün olmadığı, konuşurken bütünüyle başka şeyler anlatmaya çalıştıklarıdır; kadınlar konuştukları insandan destek beklemektedir, oysa erkekler sorunlara çözüm bulma peşindedir. Tannen'a göre kadınlar cemaat duygularını güçlendirmek için şikâyet ediyor, arkadaşlık kurmanın yolunun –çocukların yaptığı gibi– sırlarını açmaktan geçtiğini düşündükleri için dedikodu yapıyorlar. Öncelikli amaçları

yalnızlık duygusunu bertaraf etmek olduğundan, başkalarının dertlerine istekle kulak veriyorlar. Buna karşılık erkekler dinlemekten hoşlanmıyor, çünkü dinlemek "kendilerini geri planda hissetmeleri"ne neden oluyor; erkeklerin daima başa güreşmesi gerekiyor, başkalarına anlayış gösterecek zamanları yok. Tannen, kişilere davranışlarını değiştirmelerini söylemenin tamamen yararsız olduğu fikrinde. Onun bulduğu çözüm insanlara toplumsal dilbilim öğretmek; erkek ve kadın cinsinin "ayrı oyunlar oynadığına," tatminsizliklerinin kişisel bozukluklardan değil "cinsiyet farklılığı"ndan kaynaklandığına ikna olmaları ancak böyle mümkün olabilir. Erkeklerle kadınlar "ayrı kültürler"de yetişiyorlar ve hiçbir zaman gerektiği gibi iletişim kuramayacak birer yabancıdan farksız olduklarını anlamaları, ayrı diller konuştuklarını kabul etmeleri gerekiyor. Amerikalı evli çiftlerin "karşılıklı konuşma"ya ayırdığı içler acısı ortalama süreye (haftada yarım saat) değinen Tannen, konuşmak için gayret bile etmediklerini söylüyor. Birleşik Devletler'in yalnız kalabalıkların ülkesi olduğu mitini kendi adıma inandırıcı bulmuyorum, ama konuşmanın normalde olduğundan çok daha harikulade bir şey olması gerektiği hayaline kapılan pek çok Amerikalı, kendini buna inandırmış durumda.

İki bin yılda hiç mi bir şey değişmedi? Han Fei Tzu, meseleyi daha milattan önce üçüncü yüzyılda çözmüştü. Han Fei insanlara kendisini dinletemiyordu. Daima yanlış anlaşılıyordu: Nüktedan görünmeye çalışsa ciddiyetsizlikle suçlanıyor, uysal davransa samimiyetsiz bulunuyor, söz sırası kendine gelmeden lafa girecek olsa cezalandırılıyordu: farklı insanlar ona beceriksiz, kendini beğenmiş, palavracı, ödlek ve dalkavuk sıfatlarını yakıştırıyordu. Durum böyle olunca, ağzını açmaya çekinmesinde ve açınca da tedirgin olmasında şaşılacak bir yan yoktu. Han Fei bütün bunlara rağmen konuşmayı ve fikir belirtmeyi seviyordu, neticede bu sevdası ona bir idam cezası kazandırdı. Arkasında bıraktığı, "Tek Kişilik Hiddet" ve "İkna Edici Olmanın Önündeki Güçlükler" üzerine denemeler içeren kitabı, kendisi başaramamış olsa da, ne yapmak gerektiğini bildiğini gösterir: Konuşmanın önündeki engel, konuştuğumuz kişinin "yüreğini tanımamamız"dır, tanımadığımız bu yüreğe "sözcükleri yerleştirme"yi bilememizdir. Han Fei, sorunun özünün, insan denen varlığın bir muamma olmasına dayandığını görebilmişti.

İnsanı ilgi çekici yapan, konuşmaya değer kılan da budur elbette. İnsanlar her zaman beklendiği gibi davranan yaratıklar olsaydı konuşmanın anlamı kalmazdı, çünkü konuşmayı ilham eden şey aramızdaki farklılıklardır. Konuşmak, günah çıkartmaktan ve bunun din dışı nitelikteki uyarlamalarından apayrı bir şeydir; sıkıntılarımızı, bizi

dinleyecek birinin üzerine boca etmekten, gerekirse parasını ödeyerek kendimizi dinletmekten çok ayrıdır. İyileştirmek için dinleyen kişinin amacı ortaya bir açıklama koyarak itiraflarımızın sonunu getirmektir; bu açıklama sık sık çocukluğumuzla ya da cinselliğimizle ilişkili bir deneyime, şu ya da bu biçimde bir günah keçisine dayandırılır. Oysa konuşmak, iki taraf arasında eşitlik talep eder. Haddizatında konuşmak, eşitlik kurmanın en önemli yollarından biridir.

Retorik, münazara, jargonlar, özel diller, bir de dinlenmiyor ve anlaşılmıyor olmanın yarattığı hüsran, konuşmanın düşmanlarıdır. Konuşmanın, gelişip serpilebilmek için her iki cinsten ebelere ihtiyacı vardır; kadınlar genellikle bu işte daha becerikli olmuşlarsa da, feminizm tarihi, kimilerinin konuşmaya boşverip tüm güçlerini ikna etmeye yönelttiği anları da kaydetmiştir. İnsanların eşit olmaya başlamaları ancak konuşmayı öğrenmeleriyle mümkün olacaktır.

———— / ————

Keykâvus bin İskender, Gürgân Emiri, *A Mirror for Princes: The Qabus Nama*, çev. Reuben Levy, Cresset Press, 1951; David Kinsley, *Hindu Goddesses: Visions of the Divine Feminine in the Hindu Religious Tradition*, California University Press, 1986; *The Complete Works of Han Fei Tzu*, çev. W. K. Liao, Arthur Probstain, Londra, 1939; Etienne Balazs, *Chinese Civilization and Bureaucracy*, Yale UP, 1964; J. V. Neustupny, *Communicating with the Japanese*, Japan Times, Tokyo, 1987; Tullio Maranhao, *Therapeutic Discourse and Socratic Dialogue*, Wisconsin UP, 1986; George A. Kennedy, *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, Carolina UP ve Croom Helm, 1980; Nicolas P. Gross, *Amatory Persuasion in Antiquity*, Delaware UP, Newark, 1985; Georges Vlastos, *Socrates, Ironist and Moral Philosopher*, Cambridge University Press, 1991; M.Magendie, *La Politesse mondaine et les théories de l'honnêteté en France au dix-septième siècle*, Félix Alcan, tarih yok; Ian Maclean, *Woman Triumphant: Feminism in French Literature 1610-52*, Oxford University Press, 1977; Elizabeth C. Goldsmith, *Exclusive Conversations: The Art of Interaction in Seventeenth-Century France*, Pennsylvania University Press, 1988; Carmen Martin Gaite, *Love Customs in Eighteenth-Century Spain*, California University Press, 1991; W. Jackson Bate, *Samuel Johnson*, Chatto, 1978; C. B. Tinker, *The Salon in English Letters*, Macmillan, New York, 1915; K. C. Philipps, *Language and Class in Victorian England*, Blackwell/Deutch, 1984; John S. Nelson, *The Rhetoric of the Human Sciences*, Wisconsin University Press, 1987; William Carey, *Dialogues Intended to Facilitate the Acquiring of the Bengalese Language*, 3. baskı, Mission Press, Fort William, 1818; N. H. Itagi, *Communication Potential in the Tribal Populations of Assam and Madhya Pradesh*, Central Institute of Indian Language, Mysore, 1986; K. S. Rajyashree, *An Ethno-Linguistic Survey of Dharavi, a Slum of Bombay*, Central Institute of Indian Language, Mysore, 1986; Raymonde Carroll, *Cultural Misunderstandings*, Chicago University Press, 1988; Lila Abu Lughod, *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*, California University Press, 1986; Deborah Tannen, *You just Don't Understand: Men and Women in Conversation*, Morrow, New York, 1990 ve Virago, 1991; *Perspectives in Silence*, Ablex, Norwood, New Jersey, 1985; Jan Bremmer ve Herman Rooden, *A Cultural History of Gesture*, Polity, Cambridge, 1991; Elinor Ochs Keenan, "The Universality of Conversational Postulates," *Language in Society*, sayı 5, s. 67-80.

III

Köklerini araştıran insanların, yeterince derinlere bakmaya ancak başlaması

Saçları kırlaşmaya yüz tutmuş bir adamla genç bir kadın dans ediyor. Adam İngiliz, ve kadına şöyle diyor: "Öyle hoş bir yüzünüz var ki; bir de aksanınız olmasa."

Kadının açıklaması gerekiyor: Yüzü Japon ve Avrupalı karışımı, belki Alman, belki Slav, belki de Fransız. Aksanı ise Amerikan aksanı. Adamın kendisi için hayıflanmaya hakkı olmadığını düşünüyor; tersine, tam da doğru yüzyılda doğduğu fikrinde, çünkü o ne tamamen Doğu'ya ne de Batı'ya ait.

Tokyo'daki kız okulunda aldığı eğitim sırasında öğretmenin tahtaya yazdıklarını uslu uslu defterine geçirirmiş; on beş yaşına geldiğinde, "Japon olmayı öğrenmiştim artık." Ama tam da değil, çünkü itaatsizlik ettiğinde arkadaşları ondan uzak durur, ona "Amerikalı"

derlermiş. Derken, babasının uygarlığını keşfetmek ve müzik eğitimi almak üzere ABD'ye, kökenlere aldırış edilmeyen ülkeye gitmiş. Ancak, sanatçıların oluşturduğu milliyetsiz camiada gerçek anlamda kabul görecek kadar yeteneği olduğundan kuşkuluymuş. Bunun yerine Washington DC'de uluslararası ilişkiler dalında bir diploma edinmiş ve Çin üzerinde uzmanlaşmış. Tayvan'da geçirdiği iki sene zarfında bir İngilize âşık olmuş. Kendisini dünya vatandaşı olarak görse de bunu bangır bangır ilan etmeyi gereksiz buluyor. Bu saatten sonra önemli bir sanatçı ya da önemli bir kişi olmayacağını öngörüyor, ama kendisine alternatif bir rol bulmuş durumda.

Londra'da bulunduğu süre içinde, dünya vatandaşlarına her zaman

çok da kucak açılmadığını keşfetmiş. Kayınvalidesi sadece aksanından hoşlanmamakla kalmayıp kayıtsızlığını da beğenmemiş ve onu ailenin içine almayı bir türlü aklına yatıramamış. Altı senelik birlikteliklerinin sonunda sevgilisi hâlâ birbirlerine uygun olup olmadıkları konusunda kararsızmış. Hiçbir tanımlanmış kategoriye tam olarak uyamayan modern bir kadın ne yapar? Hem zaten herhangi bir tanımlanmış kategoriye tam olarak uyabilecek modern kadın var mıdır?

Maya şimdi tüm dünya şehirleri içinden Paris'te karar kılmış, burada "kimse bana karışmaz, Fransa'da her şey kabul edilir." Ama tabii bunun nedeni, Fransızlaşma gayretine girmemiş olması. "Kendimi bir çingene gibi görmeyi seviyorum... farklı renklerden oluştuğumu hissediyorum; beni Amerikan yanım mı yoksa Japon yanım mı tanımlıyor bilmiyorum, ben ikisinin birleşimiyim, ikisinin toplamıyım." Halihazırda Japon televizyonunda habercilik yapıyor. Bir Batılıyla İngilizce röportaj yaparken tamamen Batılı oluyor, ama makyajını yapıp NHK'da Japonca röportaj yaptığında gözleri bir başka türlü parlıyor, konuştuğu dil mimiklerini dönüştürüyor, başka bir insan gibi görünüyor. "Bukalemunum ben," diyor. Bunun yararı, yanında kendisini rahat hissettiği insanların olağanın çok ötesinde bir yelpazeye yayılması. Avrupa'nın taht sürgünü devrik krallarıyla hiç zorlanmadan röportaj yapmış, çünkü "hepsi acı çekmenin ne olduğunu bilen insanlar," Washington'ın en tehlikeli köşelerinde tek başına dolaşmış, çünkü "ben de bir azınlığın parçasıyım."

Tek kişilik düşüncelerin şehri Paris'te, Maya da, şehir halkının yarısı gibi yalnız yaşıyor. "Mesafeli bir insanım," diyor. "Sorunlarım olduğunda kapımı kapar ve sadece düşünürüm, onları başkalarına açmam." Maya'nın basit bir bağımsızlık reçetesi var: Aksiliklerle karşılaştığında bunların suçunu kendi üzerine alıyor. Bu onu rahatlatıyor, çünkü böyle olması hâlâ umut edebileceği anlamına geliyor – başka birilerini değil, sadece kendisini değiştirmesi gerekiyor. Başkalarını değiştirmek fazla zor bir iş. "Kendimi terbiye etmeye çalışıyorum, bu

bana üzerinde uğraşabileceğim bir şey veriyor." Annesi ona, canını sıkan insanlara acımayı başarırsa, meselenin yarısını halletmiş olacağını öğretmiş. Maya'ya göre bu kurala sadık kalmak özgür olmaya yetiyor. Özgürlük arayışının bir başka parçası da etrafında çok fazla nesne birikmesine izin vermemek; Maya maddi şeylere bağlılığı olmadığını söylüyor. Birisi en sevdiği çaydanlığını kırdığında ilk bir-iki dakika öfke duymuş, sonra kendi kendine demiş ki: "Her şeyin bir ömrü vardır, her şeyin bir sonu vardır." İstediği şey etrafını çevreleyen eşyaya sahip olmak değil, onların uyarıcı etkisini hissetmek; bu da sürekli değişmelerini gerektiriyor.

Şu günlerde ABD'de pek revaçta olan, insani duyguların her şeyden önemli olduğu, korunması gereken kutsal ve dokunulmaz şeyler olduğu felsefesi onu cezbetmiyor. Çocukken, bir konuda katı bir görüş oluşturamamanın, meselenin her iki yanını da görüyor olmanın sıkıntısını çekermiş. Neyin doğru olduğuna hiç tereddütsüz karar veren Budist büyükannesinin bilgeliğini taklit etmek elinden gelmiyor. Çocukluğunda pazar günleri devam ettiği Hıristiyan okulu da sorularına cevap bulmasına yardımcı olmamış. Fikirlerini dile getirebilmek Maya için en öncelikli sorun değil. Bunun iki nedeni var; birincisi, fikirleri doğru olmayabilir ve ikincisi, zaman içinde fikrini değiştirebilir. Bağnaz kişilerin karşısında kendini kapana kısılmış gibi hissediyor, onu "Yanlış düşünüyorsun," demeye zorluyorlar. "İtiraf etmesi zor ama bu insanlardan hoşlanmıyorum." Maya'ya göre, bile bile insanların üzerine basmak, kasten kötülük yapmayı seçmek "en büyük suç." Onun tutkusu, iktidar arayışından ve başkalarını boyunduruk altına alma hırsından uzak durmak. "Bir kenara çekilip iyi yaptığım işle, yani insanları bir araya getirmekle uğraşmayı tercih ediyorum."

Maya bir arabulucu ve arabulucular dan "büyük insan" olmaz. Buna karşılık, "iki tarafa da ait olmadığı için, farklı düşünen insanların aralarına girip onları birbirleriyle konuşmaya ikna edebiliyor." Kendisiyle aynı koşullarda yetişmiş olan kız kardeşi onun yaşadığı sorunların hiçbirini yaşamamış; ABD'de edebiyat dalında lisansüstü eğitimini tamamladıktan sonra Japonya'ya dönerek bir bankada çalışmaya başlamış. Başlangıçta Maya da Japon yanının Amerikalı yanına ağır bastığını düşünüyormuş, çünkü Japonya, hayatın ne olduğunu keşfettiği yermiş. Fakat sonraları, orada yaşamaya devam edemeyeceğini anlamış, ederse, "bir yanımı ölüme terk etmiş olacaktım." "Japonya'da fazla uzun boylu, fazla dobra kaçıyorum, kendimi kısırılmış gibi hissediyorum; hem evler fazla ufak." Ama belki de dünyada ona küçük gelmeyecek bir ülke yok.

Bazen tek kişilik varoluşu ona acı veriyor. Hasta olduğunda onunla ilgilenecek birinin eksikliğini duyuyor, bazen akıl danışabileceği birini

özlüyor, bazen sevinçlerini paylaşma arzusu duyuyor. Aşina olduğu yerlerde tek başına yürüyüş yapmaktan büyük zevk alsa da, uzun yolculuklar söz konusu olduğunda iş zorlaşıyor: Ortadoğu toprağını adımlamanın, bir kıtayı daha anavatanının sınırları içine katmanın özlemini duyuyor. Keşke erkek doğmuş olsaydı, o zaman maceracı yanını son sınırına kadar zorlardı. Korkularının üstesinden gelmek Maya için değişmez bir amaç. Yamaca kurulu bir evde yaşadığı ve dalgaların yükselip evlerini yuttuğuna dair kâbuslar gördüğü çocukluk günlerinden beri denizden korktuğu için yelken dersleri almış. Şimdi de uçuş dersleri almayı hayal ediyor, kendisine sabahları daha erken kalkma ve güne daha fazla macera sığdırma sözleri veriyor.

Bütün başarısına rağmen, idealleri olan herkes gibi, hayatında eksik bir şeyler olduğunu hissediyor. Keşke sanatçılarda rastlanan cinsten (ve aslında, ne istediklerini bildikleri, hiçbir bocalama yaşamadıkları gibi yanlış bir fikir uyandıran) bir tutkusu, bir saplantısı olabilseydi. Keşke kendisine dair bilgisi böyle boşluklar içermeseydi. Erkek arkadaşının annesi ondan neden bu kadar nefret etmişti? Ama Maya, hem aşk hem de meslek yaşamına ilişkin ideallerini bir araya getirme umudu sunmayan hiçbir uzlaşmaya razı değil: "Çok hırslı biriyim." Hayalindeki ideal erkek bu dünyada var olmayan biri: Maya'nın zevk aldığı şeylerden zevk alacak, son derece sükûnet sahibi olacak ve yemek yeme üslubuyla bunu gösterecek. İnsanların iç güzelliğini anlamak için yemek yeme biçimlerine bakmak gerekiyor. Maya, Japonların spagetti yerken çıkardığı şapırtıdan nefret ediyor, buna karşılık kendi çorbalarını şapırdatarak içmeleri hoşuna gidiyor. Maya'nın tanıdığı insanlar arasında yemek yeme işini incelikle yapan, bunu bir sanat olarak görenlerin sayısı çok az. Maya, yaşamayı sanat haline getirmiş insanları seviyor. Asıl soru ise, başkalarının sanatına hayranlık duymanın ötesinde, herkesin mutlaka kendine özgü bir sanatı olup olmadığı.

Hayat hikâyelerini anlatan insanların hikâyeye nereden başladıkları, kendilerini ne ölçüde özgür saydıklarını ve dünyanın ne kadarlık bir bölümünde kendilerini rahat hissettiklerini derhal ele veriyor. Yakın zamana kadar, babalarımızın kimliği her şeyden önemliydi. İdeal insan, bir çınar ağacı gibi, doğduğu yere sıkı sıkıya kök salmış insandı. Atalarının yaşayıp öldüğü topraklarda yaşamak, kişilik itibariyle ne kadar itici olunursa olunsun, insana saygı ve itibar kazandırırdı: böylece aristokratlar, kökler konusunda herkesten daha avantajlı olmakla, içinde yaşanan an kadar geçmişin de kendilerine ait olduğu iddiasını taşırdı. Ama bugün artık aristokratları taklit etmemiz ge-

rekmiyor. İnsanlık tarihindeki yerimizi bulmanın bir yolu daha var.

Zevklerimizin ve duygularımızın kökleri nereye dayanıyor? Burada, daha başka türden, daha derinlerde yatan, kişisel soyağacımızdan daha gerilere giden kökler söz konusu; bunları bulmak, tüm yüzyıllarda ve tüm kıtalarda gezinmeyi gerektiriyor. İnsanın Afrika ve Asya ormanlarından dünyaya açıldığı kâşiflik günleriyle günümüz arasındaki bağlantı, insanların, yerleşik hayata ne kadar zaman ayırdılarsa bir o kadarını da oradan oraya gitmekle geçirdiklerine ilişkin bir hatırlatıcı olarak değerlendirilmeli. Günümüzde giderek daha çok insan dünyaya, "Çinli gözü"yle bakıyor, yani doğanın kendine ait bir yaşamı olduğunu, düzensizliği ve ehlileştirilmemişliği içinde güzelliğinin doruğuna çıktığını düşünüyor. Bu vizyona sahip olan ve sanatçı sıfatına erişen ilk kişi, İmparator Şun'un İsa'dan iki bin yıl önce yaşamış kız kardeşi Ko Şou idi. Giderek daha fazla insan Arap ve Fars kalbi taşıyor, çünkü Ortadoğu, romantik aşkın doğduğu yerdi. Avrupalılar sadece konuştukları dilin değil, seksüel hazza ilişkin modern görüşlerin büyük bölümünün de Hindistan'dan kaynaklandığını unutmayı seçtiler. Artan sayıda Avrupalı, Afrika müziği ve dansında ortak duygular keşfediyor. Sürekli seyahat etme ve kentlerin isiyle dumanından kaçma alışkanlığı özgürlük anlayışlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelirken, imgelemlerinde, bir zamanlar tıklım tıkış kentlere doluşmuş kent sakinleriyle alay eden Moğol ve İskit göçebelerinin fantezileri yankılanıyor. İnsan doğduğu yerde kendisini dışarıda bırakılmış hissedebilir, ama aslında bütün dünyada ataları vardır.

Ne var ki okullarda öğretilen tarih ne bu tür bağlantıları vurgular ne de günümüz açısından en çok önem taşıyan hatıraları öne çıkaracak biçimde tasarlanmıştır. Ders kitaplarında anlatıldığı kadarıyla bugüne dek olup bitmiş her şeyi birkaç saatlik bir süreye sıkıştıran, her dakikada bir yarım yüzyılın görünüp kaybolduğu bir film yapılsaydı, Dünya Ay kadar gri ve kasvetli görünür, üzerindeki birkaç krater dışında ilgi çekici hiçbir tarafının olmadığı düşünülebilirdi. Bu kraterler, başlıcalarının sayısı bugüne kadar otuz dördü bulan, her biri bir patlamayla ortaya çıkmış, dünyanın belli bir bölümünü –ama hiçbir zaman bütününü değil– bir süre aydınlattıktan sonra sönüp gitmiş uygarlıklardır; kiminin birkaç yüzyıllık, kiminin birkaç binyıllık ömrü olmuştur. Öte yandan, kraterleri çepeçevre saran ve göz alabildiğine uzanıp giden gri toz kümeleri görürüz: Bunlar, tarih kitaplarında sözü edilmeyen insanlardır, uygarlıkların pek yararını görmemiş, hayatları büyük ölçüde anlamsız bir işkenceden ibaret olmuş kimselerdir. Hâlâ şurada burada birkaç volkan patlamaktadır, ama bundan sonra ne olacağı bir sır değildir; er ya da geç hepsi susacaktır. Bugüne kadar her uygarlık, zamanında ne kadar muhteşem olsa da, arkasında bir çöl ya

da cangıl bırakarak yok olup gittiğine inanmak ne kadar güç olsa da, çürümüş ve ölmüştür.

Böyle bir filmde Maya'ya başrol verilmesini ya da iki uygarlık arasında kararsızlıkla sürüklenen bir tahta parçası rolünden fazlasına layık görülmesini bekleyemeyiz. Maya bu filmde sorunlu çocuktur, anormaldir. Gelgelelim, anormalleşenlerin, tek bir uygarlığa sorunsuz biçimde sığamayanların sayısı giderek artmakta. Film, normal insanların kendi ait oldukları uygarlıkla gurur duymaları gerektiğini, çünkü insanların köklere ve özgüvene ihtiyaç duyduğunu söylüyor. Ne var ki filmin dramatik örgüsü, uygarlıkları tarafından sunulan nimetleri bizzat tadamamış olanların, bu uygarlığın evrimini etkileme şansından yoksun olanların, ailelerinin –parasal ya da kültürel ya da manevi– yoksulluğu nedeniyle, geçmişin görebildikleri en uzak noktasından beri uygarlığın sunduğu şeylerden mahrum bırakılmış olduklarını bilen ve önemli şahsiyetlere hayranlık duymanın kendi tatminlerine pek katkıda bulunmadığından yakınanların hayal kırıklığına dayanmaktadır. Bu insanlar köklerini öğrenebilirler, ama toprağı süsleyen bir parça haline gelmeyi, dal vermeyi, çiçek açmayı öğrenemezler.

Ne kadar göz kamaştırıcı olursa olsun, her uygarlığın hikâyesinde hüzün vardır: Hepsinin mutluluğu göz açıp kapayıncaya kadar sona ermiştir. Bu kitabı yazmaktaki amacım umutsuzluk yaymak, amaçsız eleştiriyi ve kuşkuculuğu kışkırtmak ya da yükselme ve çöküş hikâyeleri anlatmak değil. Ben, ölüme ve yalnızca iki mezartaşı arasındaki boşluğu doldurmaya yarayan bir şey olarak hafızaya duyulan saplantılı ilgiyi reddediyorum. Maya'yı bir tahta parçası ya da bir toz kümesi olarak göstermeyecek başka bir senaryo kurmak da mümkün. Bu film, farklı görüntülerden oluşabilir.

Geçmişi gözlerimizin önünden fazla hızlı geçirirsek hayat anlamsız; insanlık, musluktan akan suyun lavabonun deliğinde kaybolup gitmesi kadar beyhude görünecektir. Geçmişi bir film olarak düşüneceksek bugün bize gereken, ağır çekim bir filmdir; bugüne kadar yaşamış her insanı, gökyüzünün karanlığında güçlükle seçilecek kadar da olsa bir yıldız olarak, çözülmeyi bekleyen bir sır olarak gösterecek bir film. Görüntü odağı yakın çekime kayacak, tek tek her birinin gözlerindeki korkunun şiddetini ve her birinin, dünyanın ne kadarlık bir parçasını dehşete kapılmaksızın karşısına alabildiğini gözümüzün önüne serecektir. Bu insanların her birinden dünyaya düşen ışık, aidiyet duydukları ve kendilerine ait olan kişisel, özel uygarlığın gerçek sınırlarını çizen alanı aydınlatacaktır. Böyle bir düzenleme içinde insanlar arasındaki ortak noktalar, ne zaman ve nerede doğduklarından çok, hemcinslerine karşı yaklaşımları temelinde

belirecektir. Kişinin yeri, kendisini yakın hissedebildiği insanların yanıdır; hangi çağda ya da hangi uygarlıkta yaşamış oldukları fark etmez. Bu filmin bize sunacağı sürpriz, birbirlerine yabancı olduklarını sanan, ama aslında öyle olmayan insanları yan yana getirmek olurdu.

İlgi çekici karşılaşmalar tasarlamak mümkün. Örneğin, 1920 senesinde Bretagne'ın Bigouden yöresi köylüleri, yaşadıkları yerden sadece on kilometre ötede bir deniz olduğundan habersizdi; köylerinin ötesindeki dünya iblislerle ve tehlikeyle dolu bir karanlık, hayatları bir anlığına yanıp sönen soluk birer mum aleviydi. 1950'de, Bressuire'de, Argenton vadisine bakan bir tepede yaşayan üç bin kişi, görüşlerini çevreleyen ufka hâlâ sıcak bir yorgan gibi sarınabiliyordu: Otuz yaşın altındakilerin dörtte biri elli beş kilometre ötedeki yönetim merkezi Niort'a hiç ayak basmamış, Fransız uygarlığının görkemini temsilen orada bulunan ortaokulu, kışlayı, hapishaneyi, vergi memurunu ve yörenin entelektüel şahsiyeti konumundaki eczacıyı hiç görmemişti.

Diğer uçta, on üçüncü yüzyılda yaşayan, Farsça ve Moğolca konuşabilen Venedikli bir tacir, Hindistan'a ve Japonya'ya yaptığı seyahatlere ilişkin izlenimlerini Fransızca kaleme alıyordu. Bu seyyah Kubilay Han'da öylesine hayranlık uyandırmıştı ki, onu Çin'deki şehirlerden birinin başkan yardımcılığına atamıştı. Marco Polo, korkuyu unutacak kadar merak sahibi bir adamdı. İnsanların çeşitliliğinden gözü korkacağı yerde bundan zevk alıyor, ama yine de karanlığın perdesini tam anlamıyla kaldıramıyordu – bunu başarabilen henüz çıkmamıştır, çözülmesi mümkün olmayan o bilmece, ister istemez insanın tüylerini ürperten o hayalet her zaman hazır bekler. Marco Polo'nun memleketi Venedik 160.000'lik nüfusuyla Avrupa'nın en büyük şehriydi, ama aynı dönemde Çin'deki Hangzhou bir milyonluk nüfusa sahipti; bugünün kentlileri için ikincisi ilkinden daha yakın bir emsal oluşturuyor.

Sonunda ulaşılan aldatıcı bir galibiyet de olsa, her hayat, korkuya galip gelmek için verilen bir mücadeleyi içerir. Hayvanlar kendi alanlarını korumak için nasıl kötü kokular saçarsa, görünüşte aklı başında insanlar da, tekrar ve tekrar, anlayamadıkları şeyden kendilerini korumak için kibir salgılamayı seçiyorlar. Kazanılan özgürlükler düzenli olarak yitiriliyor. Özgürlük alanı fazlaca genişlediğinde zihinler o denli serbest kalıyor ki, insanlar yollarını kaybediyorlar.

Modern çağın arayışı işte bu: Sonraki adımın ne olması gerektiği. Ölülere övgüler düzen ya da atalarından fazlasını bildikleri için bugünkü nesilleri tebrik eden ya da onlara varoluş nedenlerini açıklayan yeterince kitap var. Artık tarihin taşlarını yeni bir amaçla, insanları gitmek istedikleri yere çıkaran yolları inşa etmek için kullanmak gerekiyor. Bu da insanın, yaşadığı uygarlığın ya da ulusun ya da ailenin

bir numunesi olduğu yanılsamasından vazgeçmesi demek.

Bugüne kadar varlığıyla yetindiğimiz türden köklere sahip olmak artık yeterli değil. Anne ve babalarından farklı olduklarını, kendilerine özgü düşünceleri olan benzersiz bireyler olduklarını düşünen ve şiddete gömülü geleneklerden rahatsızlık duyan insanlar için, atalarının kim olduğu ve nelerden gurur duyduğu bilgisi artık yeterli olamaz. Özgür olmayı isteyen insan, kişisel duygularını ve hırslarını anlayabilmek için daha geniş bir alanı, daha derinlemesine kazmak zorundadır. Yüzeye en yakın duran köklerimize ilişkin bilgimiz bize dost, eş ve meslek seçimi konusunda ihtiyaç duyduğumuz donanımı kendiliğinden sağlamadığı gibi, öfkeyle, yalnızlıkla ve benzeri sıkın-

tılarla başa çıkmamıza da yetmez. Hangi doğrultuda yol almak istediğimizi keşfedebilmek için, geleceğe işaret eden ve güncel önceliklerimizle doğrudan ilişkili olan yeni bir anılar kümesi edinmemiz gerekir.

İnsanlar, yaşamlarıyla ne yapabileceklerini düşünürken, doğada gözlemledikleri olaylardan etkilendiler. Evrenin nasıl ortaya çıktığına ve nasıl işlediğine dair fikirleri, kişisel özgürlüklerinin sınırları üzerine kafa yorarken hayal güçlerinin daralmasına neden oldu. Kökler hakkındaki fikirler bu bakımdan iyi bir örnektir. Modern botaniğe göre kökler besini içeri almayı sağlayan kanallardan öte bir şeydir, çünkü aynı zamanda hormon üretirler. Dolayısıyla, bugün sahip olduğumuz bilgilere dayanarak kendimizi bitkilerle karşılaştıracaksak, köklerin sürekliliği sağlamaktan başka bir işlevi olmadığını varsayamayız; ruh halleri yaratmaktaki rollerini de dikkate almamız gerekir. Geçmişten hatırladığımız her şey, nostalji ve onur duygularıyla bin bir türlü yanılsama ve tutkunun selinde yıkanıyor, hatta boğulup gidiyor. Meselenin aslı, pek az insanın kökleri yardımıyla sorunlarına çözüm bulabileceğidir. Geçmişin bizimle konuşan sesi artık berrak değil; tarihten çıkarılacak dersler konusunda herkes başka bir fikir yürütüyor. Babadan kalma anlamıyla köklerin insanlığı beslemesi, ayrıksı düşüncelerin ayrıkotu muamelesi gördüğü, sökülüp atıldığı, yok edildiği sürece mümkündü. Her insanın, kendi olanakları ölçüsünde, kendi usulünce çiçeklenmeye hakkı olduğuna inanılan bir dünyada, yeni bir bakış açısına ihtiyaç vardır.

On sekizinci yüzyıla gelinceye kadar bitkilerin yaşamı bir sırdı. Zaman içinde, dünyanın en önemli biyofiziksel süreçlerinden birinin sorumluluğunun köklerde değil yapraklarda olduğu, bitkinin besin ve enerjisini büyük ölçüde yapraklar aracılığıyla elde ettiği ve uyum sağlama yeteneğini, soğuk ve kuru topraklarda hayatta kalabilmesini onlara borçlu olduğu anlaşıldı. Var olan 250.000 yaprak türü, doğal ortamın sürprizleriyle başa çıkabilmenin 250.000 ayrı yoludur. Bugüne

kadar cansız elementlerden canlı madde üretimi sağladığını bildiğimiz tek süreç fotosentezdir (bu terim 1893'te ortaya atılmıştır). Yapraklardaki gözeneklerin, önceki gün ne kadar kasvetli olmuş olursa olsun her sabah kendilerini gün ışığına açtığını görmek, elektron mikroskobunun keşfiyle (1965) ancak günümüz kuşağına nasip olmuştur.

İnsanların yapraklara ihtiyacı olduğunu söylemek, köklere ihtiyaç duyduklarını söylemek kadar tuhaf gelebilir. Ne var ki, uyum sağlama becerisine geleneğe verdiği kadar değer veren, enerjiyi, yaratıcılığı ve düşünce serbestliğini özleyen bir kuşak için, hangi yönden gelirse gelsin güneş ışığını bedeninde duymak cazip bir fikir olmalıdır. Köklerden gelişen yapraklar havaya yayılan kokuyu güzelleştirmekle kalmaz, başka yaşam biçimlerinin gelişmesine de olanak sağlarlar. Bu düşünceyi insana uygularsak, asıl önemli olan insanların nereden geldiği değil nereye gitmekte oldukları, ne gibi merak ve hayaller taşıdıkları ve bunu, gece ve gündüz, nasıl kullandıklarıdır.

Maya'nın bir bakıma özgürlüğünü elde etmiş olduğu söylenebilir: O, yanılsamaları olmadığı yanılsamasından kurtulmuş durumda. Ama arabuluculuk etme isteği –ki bu istek bu kitapta tekrar tekrar konu edilecek, çünkü kişilerimin hatırı sayılır bir bölümü bu isteği taşıyor– onu, insanlığı oluşturan ve şu anda birbirlerine güçlükle katlanan sonsuz sayıda yıldız arasında daha yakın bir iletişim kurulabileceği yanılsamasının kurbanı durumuna düşürüyor. İnsanların birbirleriyle bir türlü anlaşamamaları karşısında umutsuzluğa kapılmaktan daha anlamlı bir yol tutulacaksa, yeni düşünce biçimleri ve özellikle de yeni imgeler benimsemek gerekiyor. Bir ilk adım olarak, yalnızlığa ilişkin düşüncelerden başlayabiliriz. Bir sonraki bölümde bu konudan söz açacağım.

———— / ————

GÖÇEBELİK

C. Nelson, *The Desert and the Sown: Nomads in the Wider Society*, California University Press, 1973; Centre G. Pompidou: Centre de création industrielle, *Errants, nomades, voyageurs*, 1980; C. Bataillon, *Nomades et nomadisme au Sahara*, UNESCO, 1963; Sevyan Vainshtein, *Nomads of South Siberia*, Cambridge University Press, 1980; J. P. Digard, *Techniques des nomades baxtyari d'Iran*, MSH ve Cambridge UP, 1981; Elizabeth Atwood Lawrence, *Hoofbeats and Society: Studies in Human-Horse Interactions*, Indiana UP, Bloomington, 1985 (göçebelik ve başka pek çok şeyle ilişkiler üzerine); Elizabeth Atwood Lawrence, *Rodeo: An Anthropologist Looks at the Wild and the Tame*, Tennessee UP, Knoxville, 1982; Paul Vigneron, *Le Cheval dans l'antiquite gréco-romaine*, Nancy, 1968.

GÖÇLER

Chen Yuan, *Western and Central Asians in China under the Mongols: Their Transformation into Chinese*, California UP, 1966; Werner Sollors, *Beyond Ethnicity: Consent and Dissent in American Culture*, Oxford University Press, New York, 1986; J. L. Amselle, *Les Migrations africaines*, Maspero, 1976; Robert Mirak, *Torn Between Two Lands: Armenians in*

America, 1880-1914, Harvard UP, 1983; Hasia R. Diner, *Erin's Daughters in America: Irish Immigrant Women in the Nineteenth Century*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1983; Jean I. Martin, *The Migrant Presence: Australian Responses 1947-77*, Allen ve Unwin, Sydney, 1978; O. Lattimore, "La Civilisation, mère de la barbarie", *Annales* içinde, 1962; Michael Todd, *The Everyday Life of Barbarians, Goths, Franks and Vandals*, Batsford, 1972; B. F. Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge UP, 1989; Albert Chan, *The Glory and Fall of the Ming Dynasty*, Oklahoma University Press, Norman, 1982; Françoise Ascher, *Tourisme, sociètes transnationales et identités culturelles*, UNESCO, 1984 (80'li yıllarda uluslararası turizm on kat artmıştır); Yves Lequin, *La France mosaique*, Larousse, 1988; Clive Roots, *Animal Invaders*, David & Charles, 1976 (hayvan göçleri üzerine).

UYGARLIKLARIN KARŞILAŞMASI

Joseph A. Tainter, *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge UP, 1988; Arnold Toynbee, *A Study of History*, gözden geçirilmiş basım, Oxford UP, 1972; Arnold Toynbee, *Mankind and Mother Earth*, Oxford UP, 1976; Jean Casemajou ve J. P. Martin, *La Crise du Melting Pot*, Aubier, 1983; Alberto Asor Rosa, *En Marge: l'Occident et ses autres*, Aubier, 1978; Michael Grant, *From Alexander to Cleopatra*, Weidenfeld, 1982; Roland Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique*, Picard; Stephen L. Collins, *From Divine Cosmos to Sovereign State*, Oxford UP, 1989; Shusako Endo, *Foreign Students*, Sceptre, 1965 (Japonya'nın Avrupa'ya bakışı); Donald M. Topping, *Thinking Across Cultures*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, New Jersey, 1989; Centre Aixois de recherches anglaises, sayı 9, *L'Étranger dans la littérature et pensée anglaises*, Aix, 1989; Raphael Samuel, *Patriotism. The Making and Unmaking of British National Identity*, Routledge, 1989; Walter Goffart, *Barbarians and Romans, A.D. 418-584: The Techniques of Accomodation*, Princeton UP, 1980; Barry Cunliffe, *Greeks, Romans and Barbarians: Spheres of Interaction*, Batsford, 1988; Michael Grant, *The Fall of the Roman Empire*, Weidenfeld, 1896; J. P. V. D. Balsdon, *Roman Women*, Bodley, 1960; R. D. Milns, *Alexander the Great*, Hale, 1968 (Büyük İskender'in Pers giysilerine bürünmesi ve Pers mutlakıyetçiliğine vurulması üzerine); Naphtali Lewis, *Life in Egypt under Roman Rule*, Oxford UP, 1983; *Nationalisme et Cosmopolitanisme dans les littératures ibériques au 19e siècle*, Lille, 1973 (BN 8. Z. 45156) (1973)); M. Fogarty, *Irish Values and Attitudes*, Dublin Dominican, 1984 (Bu tarihte İrlanda'nın öncelikle Avrupa'nın bir parçası olduğunu düşünen İrlandalıların oranı yüzde iki, bütün olarak dünyanın bir parçası olduğunu kabul edenlerin oranı ise yüzde altıydı); Yasuoka Shotaro, *A View by the Sea*, Columbia UP, 1984; Toshiaki Kozakai, *Les Japonais sont-ils des occidentaux?*, L'Harmattan, 1991; Françoise Barret-Ducrocq, *Traduire Europe*, Payot, 1992; Sudhir Kamat, *The Inner World: A Psychoanalytic Study of the Childhood and Society in India*, Oxford UP, Delhi, 1978; Ninian Smart, *The World's Religions*, Cambridge UP, 1989; Pierre Riche, *Education and Culture in the Barbarian West*, South Carolina UP, 1976; Centre de Recherches archéologiques, *Valbonne, Le Phénomène des grandes "invasions"*, CNRS, 1983.

KÜLTÜRLER ARASI EVLİLİK

Susan McRae, *Cross Class Families*, Oxford UP, 1986; Kenneth Little, *African Women in Towns*, Cambridge UP, 1973; Geneviève Vinsonneau, *Les Relations de couple mixte entre noirs africains et français*es, thèse de 3e cycle Paris V, 1978 (Marguerite Durand Kadın Kitaplığı); Augustus Barbara, *Mariages sans frontières*, Centurion, 1985; Gabrielle Varro, *La Femme transplantée: Étude du mariage franco-americain en France et le bilinguisme des enfants*, Lille UP, 1984; Martine Muller, *Couscous pommes frites: Le couple franco-maghrébin d'hier à aujourd'hui*, Ramsay, 1987; Julius Drachsler, *Intermarriage in New York City*, New York, 1921 (kültürler arası evlilik ikinci kuşakta birincisine göre üç kat daha yaygın).

Robert P. Multhauf, *The Origins of Chemistry*, Oldbourne, 1966 ("maddeler arası çekim" konulu 14. Bölüm'den); Colin T. Burrows, *Processes of Vegetation Change*, Unwin, 1990; James D. Mauseth, *Plant Anatomy*, Cummings, Menlo, California, 1988; D. S. Koltun, *The Quantum Mechanics of Many Degrees of Freedom*, Oxford UP, 1988; P. D. Medawar, *The Uniqueness of the Individual*, Dover, New York, 1981; Lorraine Dennerstein, *Hormones and Behaviour*, Excerpta Medica, Amsterdam, 1986.

IV
Bazı insanların yalnızlığa bağışıklık kazanması

Vergi müfettişi, insanların içine korku saldığının farkında. Ama vergi müfettişini ne korkutabilir? Kendi deyimiyle "Devletin zulmedici bir koluna" ait olmak, "ne sevilmek ne de takdir görmek" pek üzerinde durduğu bir sorun değil. Mesleğini insanlara açıklamayarak meseleyi hallediyor. Aksi takdirde insanlar mali işleri için yardım taleplerinde bulunuyorlar, özellikle de "olabildiğince çok kazanıp olabildiğince az vergi vermek isteyen doktorlar."

Mesleğe ilk adım attığı sıralarda Colette korku içindeymiş. Ailesi yoksulmuş, onu üniversiteye gönderecek güçleri yokmuş. "Kötü imajı"ndan dolayı başvuru kıtlığı çeken vergi dairesi üniversite bursları sağlıyormuş. Bu devlet dairesinin kasvetli koridorlarına gönülsüzce attığı ilk adımları, bir kreşe dalmak kadar travmatik bir deneyim olarak

hatırlıyor. "Ne olup bittiğini anlamıştım. Üzerime parmaklıklar kapanmış gibi hissettim. Hayatımın en kötü dönemiydi. Önümde uzanan harika bir yolun tıkandığını anladım." Colette'in seyahat etme ve dil öğrenme hayalleri varmış; bugün, macera hevesini tamamen bir kenara itmiş durumda. Seçme şansı olsaydı ne yapmak isterdi? Uzun bir sessizliğin ardından bu konuda hiç düşünmediğini söylüyor. Yaklaşık yirmi senelik vergi memurluğu onu sıkı bir gerçekçi yapmış. Sayılardan örülü bir dünyada yaşamanın korkusu uçup gitmiş.

Colette'in tüm tutkuları, azgınlaşmasın diye titizlikle budanması gereken bir bitkiye dönüşmüş: Israrla, tutkulu insanların asla tatmin olamayacağını söylüyor. Ona verilen terbiyede tutkuların yeri olmamış. Duvarcı ustası olan dedesi için arzularını gerçekleştirmenin anlamı hayatta kalmakmış, bunu da Sicilya'dan Fransa'ya göçerek yapmış. Babası, küçük bir devlet memurluğu, bir eş ve çocuklarla yetinmeyi tercih eden bir adammış. Colette ekonomik bağımsızlığını elde etme cüretini gösterdiğinde, bu başkaldırıyla sergilediği tutku ailesinin ölçülerini fazlasıyla aşıyormış; anne ve babası, kız çocuklarının özgürlük isteyebileceğinden habersizmiş. Çok nadiren, hayatta daha iyi şeyler yapabilir miydim diye düşündüğünde, kendisine şöyle diyor: "Sen bir hiçsin." Ama ardından cevabını veriyor: "Birisi olmak için erken bir başlangıç yapman gerekirdi. Yoksul bir ailenin çocuğuysan birisi olamazsın."

Vergi dairesinin koridorlarında ilgi çekici gedikler keşfettiğinden beri, vergi müfettişliği korkutucu olmaktan çıkmış. Hukuk sistemi üzerine edindiği yüksek lisans diploması ile çalışma hukuku konusundaki üniversite diploması önünde kapılar ve pencereler açmış. Colette altı sene boyunca vergi memurlarının en göz korkutucusu olarak nam salmış; araştırmacı teftiş memuru olarak çalıştığı bu süre, vergi mükelleflerinin hesaplarını pire ayıklar gibi didiklemekle geçmiş. Ne var ki bu, rahatsız edici bir deneyim olmuş. Bu dedektifvari işin cazibesine rağmen Colette, kurbanları adına üzüntü duyuyormuş. İşin en çekilmez tarafı ise serbest mali müşavirlerle yaşadığı, "zaman zaman kanlı geçen" hesaplaşmalarmış: Küçük işletmelerin hesaplarına bakan bu müşavirlerin, hem devleti hem müşterilerini kandırmakta olduğuna birçok kez tanık olmuş. Bu gibi sahtekârlara güvenen zavallı tüccarlar ne olduğunu anlamadan kendilerini vergi memurlarının karşısında buluyormuş. Hile ve açgözlülüğe tanık olmaktan, köşeye sıkışan mükelleflerin panik içinde ağlayıp sızlamalarını dinlemekten yıpranan Colette, zamanla, kamu hizmetinde çalışıyor olmaktan daha çok gurur duyar olmuş. Colette için asıl mesele para değilmiş; yapmak istediği en son şey, özel sektörden gelen cazip tekliflere teslim olmakmış.

Paris'e bağlı ilçelerden birinde bir pastanenin hesaplarını araştırırken, başka türlü bir korku musallat olmuş Colette'e. Pastanenin sahibi ağır hastaymış. Hesaplarda ise yığınla hata varmış. Colette amirine gitmiş ve demiş ki: "Teftişi bırakmak zorundayız, yoksa adamı öldüreceğiz. Zaten birkaç aylık ömrü kalmış. İşlemleri askıya alalım." Amir üstlerine başvurmuş, ama işin insani boyutundan uzakta olan bu yetkilileri merhamete getirmek mümkün olmamış. Böylece pastane sahibine yüklü bir vergi borcu bildirilmiş. Gönderilen belge "vefat etmiştir" ibaresiyle geri gelmiş. Colette, vergi sahtekârlıklarını araştırma işini bırakmış.

Colette önceliklerinin sırasını karıştırmaktan asla korkmamış, özel

ve kamusal hayatına ilişkin öncelik sıralaması da buna dahil. Bir sonraki görevinde ülkesine yararlı olduğu duygusunu daha kuvvetle yaşama fırsatı bulmuş; belediye encümenlerine mali işlerinin yönetiminde yardımcı oluyor, yerel yönetim faaliyetlerine batıp çıkıyor, ihtiyaç duydukları hizmetleri nasıl satın alabilecekleri konusunda valilere yol gösteriyormuş. Fakat, bütün ilgi çekiciliğine ve sağladığı tatmine rağmen, kocasının terfi edip başka bir şehre atanmasıyla işi bırakmış.

Araştırılacak yeni koridorlar her zaman bulunuyor: Colette bilgisayar eğitimi almış ve vergi uzmanlarının bilgisayar sorunlarına çözüm bulmaya başlamış. Kullandıkları sistemin karmaşıklığı karşısında afallayan görevliler ona başvuruyorlar, Colette ve on asistanı telefon aracılığıyla sorunu saptayıp çözüyor; tıpkı sisli havada uçak indiren hava trafiği denetimcileri gibi. Bu işin prestiji yüksek, ayrıca on beş günlük Paris seyahatleri ve çok sayıda eğitim kursu söz konusu. Colette, ülkede bu işi yapan hepi topu altı uzmandan biri. Kendi meslek yaşantısını "ayrıcalıklı" diye niteliyor. "Başkalarından farklı şeyler yapmayı başardım. İlgi çekici görevler çıktığında bunlara talip olmak için doğru yerdeydim." Buna karşılık daha yukarılara tırmanmayı hedeflemiyor. Colette'in bulunduğu yerden yukarısı hemen hemen bütünüyle erkeklere ayrılmış durumda.

Bu mesele sadece prensipte canını sıkıyor. Mesleğinde tatminsiz kalmak gibi bir endişesi yok. "Dâhi olmadığınızı keşfettiğiniz andan itibaren hayatınızı düzenlemeniz gerekiyor. Hiçbir zaman bakan falan olmak istemedim, yalnızca insanlara olabildiğince az zarar vermeye çalıştım." Mesleğinin en büyük avantajı, eve döndüğünde kendisini tamamen ailesine verebilmesi. "Annem çalışan bir kadın değildi, ama benim kızımla iletişimim annemin benimle kurduğundan daha yoğun. Önemli olan çocuklarınıza kaç saat ayırdığınız değil, gösterdiğiniz ilginin kalitesi." Hemen her zaman maaşının yarıya yakınını ev işlerinde yardım almak için harcamış. Hep çalışmış olmaktan

pişmanlık duymuyor, ekonomik bağımsızlığın bir kadın için şart olduğunu düşünüyor ve çocuklarının bu nedenle bir şey yitirmediğinden emin. "Çocukların ödevlerine yardım ediyorum, onlarla oynuyorum, sorularına cevap veriyorum, konuşuyorum, ihtiyaç duydukları zamanı onlara veriyorum." Colette başarısıyla gurur duyuyor. Büyük oğlu "son derece zeki, sevecen ve eğlenceli" bir çocuk, ülkenin en önemli görevlerine aday olmaya hazırlanıyor, gözünü en sıkı üniversitelere dikmiş durumda. Kızı ise "fırtına gibi, şen şakrak; boynu bükük bir eş olmayacak, hayatta bir yere gelmek istiyor ve hiçbir şeyin kendisini durduramayacağı fikrinde."

Bu hikâye, üç kuşakta toplumsal merdivenin en alt basamağından en üstüne yükselmenin klasik bir örneği. Ama bu, otomatik ya da doğal bir süreç değil. "Aile, aralıksız emek isteyen bir kurum," diyor Colette. "Her şeyin mükemmel olmasını beklememek çok önemli. Çiftler birbirlerinden çok şey istedikleri, taviz vermeyi reddettikleri, sabırla daha iyi günleri beklemeyi bilmedikleri için boşanıyorlar." Annesi Korsikalı olduğundan kendisini "Akdenizli" diye tanımlıyor, ama bu bile aile içi yakınlığı garanti etmeye yetmiyor. Kocası Colette'in ailesiyle ilk tanıştığında durmadan kavga ettiklerini düşünmüş: "Bu yanlış bir izlenimdi. Şimdi o da durumdan hoşnut, çünkü eski Akdeniz ailesi erkeğe baskın bir rol verir." Colette, kendisinden çok daha hırslı olan ve bir hastane yöneticisi olarak işini büyük bir bağlılıkla yürüten kocasını memnun etmek için elinden geleni yapıyor. Kocasının kariyerini kendininkinin önüne koymak gibi bilinçli bir tercih yapmış. Onun başarıya ihtiyacı var, diyor. "Hepimiz incinmeye açığız, ama erkeklerin hayran olunmaya, önemlerinin vurgulanmasına duydukları ihtiyaç daha fazla; her gün iltifatlar almaları gerekiyor." Bu kendisi için de geçerli değil mi? "Hayır. Ben ne olduğumu biliyorum. Ben ilgi istiyorum ve karşılığında insanlara ilgi sunuyorum." Kariyer merdiveninde daha yukarılara tırmanması ailesine zarar verebilir.

Bu nedenle, kocası eve gelip o gün neler yaptığına, kimin kime ne dediğine ilişkin günlük hikâyeyi anlatmaya başladığında sabırla dinliyor: Kocasının gerçek anlamda açılabileceği iş arkadaşları yok; birinin onu dinlemesine ihtiyacı var. Böylece Colette, kafasını tamamen boşaltıncaya kadar konuşmasına izin veriyor, kocası ancak ondan sonra kendisini ve çocukları soruyor. Colette birçok şeye göz yumuyor, çünkü o mükemmel bir eş ve baba, aile hayatında her zaman uyumlu davranıyor. "İşyerine ilişkin anekdotlarda ben daha seçici davranıyorum. Yerine getirmem gereken günlük bir görevim var; kocamın sorunlarına ilgi göstermek, mesleki yaşamını paylaşmak, ne düşündüğünü bilmek durumundayım. Etrafınızdaki insanları kaybetmek istemiyorsanız, özel bir çaba harcamanız, onlara yakınlık

göstermeniz, uyumlu davranmanız gerekiyor. Bunları yapmazsanız hayat bir uçurumun kenarında durmaya benzer."

Colette'in kendi işkoluna ait sendikadan da korkusu yok. Sendikanın düzenlediği greve katılmamış. Sendikacılar herkes için ücret artışı istiyorlar, oysa Colette, işlerini iyi ya da kötü yaptıklarına bakılmaksızın tüm çalışanlara aynı ücretin ödenmesine karşı. "Kamusal saygınlık bu şekilde kazanılamaz." Altında çalışan ve gülünç denecek kadar az kazanan elemanları için savaşmaya razı, ama devlet memurluğuyla gelen ve "kasayı yüklenip gitmediğiniz ya da müdürünüzü öldürmediğiniz sürece" kovulmanızı imkânsız kılan gücü sömürmeye razı değil. Ortada bu kadar eşitsizlik varken kendi maaşının artırılması için greve gitmek ona yanlış geliyor.

Hayır, vergi müfettişini gerçekten korkutan tek şey, yalnızlık. "Yalnızlık insanın başına gelebilecek en büyük acı. Yalnız yaşamam mümkün değil. Kocam ve çocuklarım evde değilse ve ben yalnızsam, dayanma gücümü kaybediyorum. Kendi başıma dışarı çıkma fırsatından yararlanmayı beceremiyorum. Yalnızlık beni ciddi biçimde korkutuyor. Hiçbir zaman yalnız kalmadım, ama bunu hep düşünmüşümdür. İki kız kardeşim var, çok genç yaşta evlendim, etrafımda her zaman birileri oldu. Hayatta uğrayabileceğiniz en büyük ceza kendinizi yalnız kalmış bulmak." Bu inanç Colette'in yaşamının temelini oluşturuyor. Şehrin göbeğinde oturması tesadüf değil; böylece kendisinin ve çocuklarının arkadaşları her an kapıyı çalabiliyorlar, böylece Colette hiç yalnız kalmıyor.

Arkadaşlarından biri bile onunki gibi istikrarlı bir aile hayatını sürdürmeyi başaramadığı için Colette'in başarısı daha da önem kazanıyor. Bu arkadaşlardan biri kocası tarafından terk edilmiş. Bir başkası, yurtdışında yaşayan bir yabancıdan çocuk sahibi olmuş. Bir üçüncüsü işinde olağanüstü başarılıymış, ama yalnızlıktan bunalarak adamın birini kendisiyle evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya ikna ettikten sonra şiddete maruz kalıp adamı polis zoruyla evden attırmak zorunda kalmış. "Yalnız kalma korkusu hayatını mahvetti," diyor Colette.

Yalnızlık korkusu, tutkuların önünü kesen bir zincir olmuştur. Bu korku, hayatı hakkıyla yaşamanın önünde, en az zulüm, ayrımcılık ve yoksulluk kadar güçlü bir engel oluşturur. Bu zincir kırılmadıkça, özgürlük, birçokları için, bir karabasan olmaktan öteye gidemeyecektir.

Ancak yalnızlığın tarihi katışıksız eziyetten ibaret değildir; bu tarih, yalnızlığın insanlık durumuna özgü kaçınılmaz bir kusur ol-

madığını gösterir. Yalnızlık korkusu ister fiziksel olarak yalnız kalmaya –uzanıp tutacak bir el bulamamak, rüzgârın sesinden başka bir ses duymadan yaşamak– ister toplumsal yalnızlığa –kalabalığın içinde, ama fark edilmeden, dikkate alınmadan, sevilmeden yaşamak- isterse manevi yalnızlığa –herkes gibi konuşmak, ama sizi anlayacak birini bulamamak– yönelik olsun, yalnızlığın ortaya çıkardığı güçlüklerin geçmişinde yatan bir mit vardır.

Bize anlatılan hikâye genellikle şöyledir: Başlangıçta herkes bir aile ya da kabilenin sıcak ilişkileri içinde yaşayıp gidiyordu; insanlar o zamanlar yalnızlığın ne olduğundan bile habersizdi, kendilerini ayrı birer birey olarak düşünmek hiç akıllarına gelmiyordu. Derken birdenbire, çok da yakın bir tarihte, birliktelik düşüncesi çöküverdi. 67
Bugün, refahla el ele ilerleyen bir yalnızlık salgını dünyayı kasıp kavuruyor; ne kadar başarılıysanız bu illete yakalanma olasılığınız o ölçüde artıyor ve para bu sorunu çözemiyor.

Bu soruna en son teslim olan grup feministler oldu. Simone de Beauvoir'ın, çalışmanın insanı bu dertten koruyabileceği yolundaki görüşünün hatalı olduğu anlaşıldı. "Ben kendime yeterliyim," diyen o bile, "kendinden hoşnut olmasını" sağlayacak birine ihtiyaç duyduğunu gördü, o bile "aşkın kendisini aptallaştırdığını" fark etti. Sartre'ın artık kendinde olmadığı son yıllarında o bile yalnızlık çekti. Özgürlüğe yönelik her akım, yalnızlık duvarıyla karşı karşıya geldiğinde duraklamak zorunda kalır.

Amerikalıların dörtte biri (yüzde 26'sı) kendini "kronik yalnız" olarak tanımlıyor. Fransa'da aynı oranda insan sık sık yalnızlık hissettiğini söylerken, yüzde 54 kadarı hayatlarında yalnızlık çektikleri bir dönem olduğunu belirtiyor. Fransız halkı bu konuda kendisini dikkate değer biçimde sorgulamıştır. Onları asıl rahatsız eden yalnız yaşamak değil, çünkü yalnız yaşayanların içinde bundan nefret edenler kadar hoşnut olanlar da var. Yalnızlık duygusunun evli olanlar arasındaki yaygınlığı evli olmayanlarınkine yakın. Kendilerini yalnız hissettiklerini söyleyenlerin yüzde 59'u kadın, yüzde 41'i erkek; ama ketumluk örtüsünün altına gizlenmiş olanı tahmin etmek mümkün değil: İngiltere'de, ayda bir kez olsun kendilerini yalnız hissettiklerini itiraf edenlerin oranı sadece yüzde 14. En sık ev değiştirenler besbelli en yalnız olanlar; arkadaş çevreleri en kalabalık olanlar ise hep daha fazlasına en çok açlık duyanlar. Ayrıca doktorlar, yalnız insanların çeşitli hastalıklara yakalanma olasılığının iki kat daha yüksek olduğunu söylüyorlar.

Ne var ki, yalnızlığın modern bir hastalık olduğu doğru değil. En eski Hindu mitlerinden birine göre dünya, İlk Varlık'ın yalnızlık çekmesi yüzünden yaratılmıştır. Milattan önce dördüncü yüzyılda

Eyub Peygamber tarafından dile getirilmiş olan ve yalnızlık üzerine en dokunaklı ifadelerden birini oluşturan sözlerin bize gösterdiği gibi, tüm insanlığın dindar olduğu günlerde bile yalnızlığın sıkıntısını çekenler vardı:

"Soydaşlarım tarafından yüz üstü bırakıldım ve bildik dostlar tarafından terk edildim. Evimin çatısı altında barınanlar ve hizmetçilerim beni kendilerinden saymıyor: Onların gözünde bir yabancıyım... Kendi kanımdan evlatların başı için yakardım, ama nefesim karıma yabancı. Evet, küçük çocuklar beni hakir gördüler; doğruldum, ve sözleriyle bana karşı geldiler. Yakın dostlarımın hepsi benden iğrendi: Ve sevdiklerim bana sırt çevirdi."

Bununla birlikte yalnızlık karşısında çaresiz değiliz; aslında yalnızlık, kızamık kadar tedavisi mümkün bir illet. Yalnızlığın tarihi, bazı insanların dört ayrı yöntem yardımıyla ona iyi kötü bağışıklık kazandığını gösteriyor. Bu yöntemlerin ortak özelliği, aşı olarak hastalıklardan korunmaya benzer bir yol izlemeleri ve yalnızlığın hışmına uğramaktan kurtulmak için ölçülü dozlarda olmak üzere yine yalnızlığın kendisini kullanmaları.

Bu işin öncüleri münzevilerdi. Bunlar, dünyada yerlerini kaybetmiş olan, dünyayı kaplayan hırs, acımasızlık ve tavizlerden hazzetmeyen ya da yanlış anlaşıldıklarına inanan kadın ve erkeklerdi; bunlardan biri olan Kudüs Piskoposu Narkissos'un 212 senesinde söylediği gibi, "Dünyanın kendisine yönelttiği iftiralardan yılarak vahşi doğaya sığınan" insanlardı. Toplum içinde yabancılık çekmektense, bilinçli bir seçimle "yabancılığı" ya da "sürgünlüğü" hedefleyerek profesyonel yabancılar olmak üzere toplumu terk etmişler ve bu duruma onurlu bir çehre kazandırmışlardı. Peşinde oldukları ödül, iç huzuruydu. Bazıları manevi aydınlanmaya kavuşabilmek için kendilerini ıstırap verici çilelere maruz bırakıyordu; açlıktan ölecek duruma gelecek kadar az yiyor, vücutlarına ağır zincirler bağlıyor ya da mezarlarda yaşıyorlardı; bazılarıysa akıl sağlığını yitiriyordu. Ama adlarını duyurabilenler, bu deneyimden zaferle ve asli hakikatleri keşfetmiş oldukları duygusuyla çıkanlar oldu; bu insanlardan olağanüstü etkileyicilikte bir iç huzuru yayılıyor ve hayranlar akın akın takdislerini almaya koşuyordu.

Bu yöntem aşağı yukarı bütün uygarlıklar tarafından denenmiştir. Büyük olasılıkla Hindular tarafından keşfedilmiş olup, prenslikten münzeviliğe geçen Buda'nın etkisiyle doğuya, sonra da mükemmeliyetçileri kendine çekerek Ortadoğu üzerinden batıya, Avrupa'ya doğru yayılmıştır. Ümmi bir Mısırlı olan ve otuz beş yaşındayken tek başına çöle çekilip yirmi yıl boyunca, o günlerin en büyük musibeti sayılan "iblisleri" –kaygı, kuşku, korku ve suçluluk

duygularının eski adı buydu– alt etmek için orada kalan Aziz Antonius, ilk Hıristiyanların kahramanları arasındaydı. Aziz Antonius iblisleri yenmiş, hakkında yazılan bir biyografi sayesinde meşhur olmuş ve kendi iblislerinden kurtulmak isteyen çok sayıda insan onun yolunu izlemiştir. Yalnızlık, bir çare gibi görünmektedir.

Münzevi olmak mutlaka yapayalnız olmayı gerektirmiyordu. Suriye'de Aziz Simeon Stylites (390-459), onun yaptığı fedakârlıkları göze almadan, yalnızca kendisinin hayır duaları sayesinde dertlerinden kurtulmayı uman kalabalıklardan kaçmak için yüksek bir sütunun (*stylos*) tepesinde yaşamayı seçmişti. İnsanlıkla ilişkisini tamamen koparmak isteyen münzeviler vardı kuşkusuz; ama bunların çoğu, kaçışın kendilerinde bir tür sorumluluk duygusu ve yardım etme arzusu uyandırdığını keşfederek dünyaya geri dönüyordu. Modern çağın Batılı münzevileri arasında en namlısı olan Kentucky'li Thomas Merton'a göre "Yalnız olmak ayrı olmak demek değil"di, sessizlik yemini etmiş bir Trapist rahip olmasına karşın Merton, "bütün dünyaya açık" olduğunu ısrarla söylüyor, hakiki değerlere ilişkin vizyonunu yansıtan popüler kitaplar yazıyordu. Ortaçağ'ın İrlandalı münzevileri ise ayrı bir model sunmuştu: Bunlar, kendilerini ülke dışına sürgün etmekle kalmıyor, bir de dinsizler arasında yaşamayı tercih ederek çifte bir kaçış gerçekleştiriyordu.

İnzivada yaşamanın etkileri, hücre hapsine mahkûm edilen suçlularda ortaya çıkanlarla büyük ölçüde benzeşiyordu. Kimi münzeviler, inzivada geçirdiği yedi senenin ardından en ufak fikir uyuşmazlığı karşısında öfkeyle kapılmaktan kendini alamayan Pakhomios (290-346) gibi, insanlarla bir arada olmaya tahammül edemez hale geliyordu. Ama bazıları da bu deneyimden, Dostoyevski'nin Sibirya deneyiminden çıktığı gibi çıkıyordu. Sibirya'da önce hücre hapsiyle cezalandırılıp ardından bir an bile yalnız kalmamak kaydıyla suçlular arasında hapis yatmak zorunda kalan Dostoyevski, bu deneyime, insanlığa karşı umutsuzluk duygularıyla dolu olarak, ruhsal çöküntünün eşiğinde adım atmış, ama coşku ve zafer duygularıyla, insan doğasının iyiliğine dair bir inançla oradan ayrılmıştı.

Saf biçimiyle münzevilik zaman içinde abartılı bir acayiplik olarak görülmeye başladıysa da, bu adamlar (ve kadınlar, çünkü ilk Hıristiyanlar arasında epeyce kadın münzevi de vardı), sıradan insanlar üzerinde, onlara zaman zaman dünyadan uzaklaşma cesareti verecek kadar etkili olmayı başardılar. Tours'lu Martin (316-377), normal yaşamının içine belirli aralıklarla yalnızlık dönemleri serpiştirerek bu fikrin Fransa'da yaygınlaşmasını sağladı. Ömrü boyunca yüz binin üzerinde insan için tek başlarına kalabilecekleri dönemler ayarlayan Arjantinli Maria Antonia de San José de la Paz (1730-1789), kısa

süreli yalnızlık dönemlerinin ne kadar değerli olabileceğini gösterdi. Burma'da, okulu bitiren erkek çocukların birkaç ayı bir Budist manastırında geçirerek yetişkinlik hayatına hazırlanmaları sağlanır. Kolomb öncesi dönemde Amerika yerlileri, çocuklarını bir süre için yalnız bırakırlardı. İnsanlardan uzak kalarak ve oruç tutarak geçirdiği bu süre içinde çocuğun, ona hayatı boyunca kılavuzluk edecek olan ruhla temasa geçeceğine inanılır ve bu temas gerçekleştikten sonra çocuğun kutsal bir güçle donandığı düşünülürdü. Kanada'daki Atabaska toplulukları arasında bu tören için yaş sınırı beş, Algonkuinler arasında ise on ikiydi.

İnziva fikri sık sık, özgün Hindu düşüncesini geri getirir biçimde,

ölümden çok yaşama bir hazırlık olarak kavranmıştır. Yaşam süresinin uzamasına paralel olarak, akrabalarının yakınında olmak koşuluyla yalnız yaşamayı tercih eden yaşlı insanların sayısı da artmıştır. Hinduların öncülüğünü yaptığı da buna yakın bir şeydi, ancak ne emekli maaşının ne de sağlık hizmetlerinin bulunduğu yoksul bir toplum için tasarlanmış olduğundan, yalnızlığın temel hedefi, yaşlı insanlara yoksulluğun ve hastalığın üstesinden gelmeyi sağlayacak ruhi donanımı kazandırmaktı. Hindular ideal olarak hayatı dört safhaya ayırıyordu. İlk ikisi insanlarla iç içe yaşanacak dönemlerdi –öğrencilik ve aile kurmak– sonraki ikisi ise yaşamdan el etek çekmeyi içeriyordu: Saçları kırlaşmaya başladıktan ve çocuklarının çocuklarını gördükten sonra bir ormanda ya da bahçenin köşesindeki bir barakada inzivaya çekilmeleri gerekiyordu. Burada, maddi düşünceleri kafalarından silmeyi öğrenerek, dozu gitgide artan güçlüklerle karşı karşıya kalarak, yağmur mevsiminde açıkta yaşayıp kışın ıslak giysiler giyerek geçirdikleri dönem sayesinde tüm dünyevi bağlarını kopardıktan sonra dördüncü safhaya geçiyorlardı. Bu son safhada, kişinin, önüne açacağı mendili ve üzerine giydiği döküntüleri dışında bütün malını mülkünü bırakıp yersiz yurtsuz bir gezgin olarak yaşaması öngörülüyordu. Batı modernliğinin bugün yaptığı şey, insanları bu dört aşamayı harmanlamaya yöneltmek, bağımsızlıkla sorumluluk arasında gidip gelmeyi telkin etmektir.

Yalnızlığa bağışıklık kazanmak için kullanılan ikinci yöntem ne toplumu terk etmeye ne de Tanrı'yı aramaya dayanıyordu. Başlangıçta yalnızlığın daha da artmasına yol açabilecek gibi görünse de bu yöntemin esası, kişinin, dayanma gücünü sağlamlaştırmak üzere kendi içine bakmasına, iç gözleme, kendini anlama ve kendi benzersizliğini vurgulama çabasına dayalıydı.

Bir yakınlık ocağı olduğu yolundaki şöhretine rağmen Akdeniz ailesi, bağımsız, bireysel bir yaşam biçimine dönük arayışlara da kay-

naklık etmiştir. Bunlar cesaret isteyen arayışlardı. İtalyan Rönesansı'nın kahramanları, zanaatlarındaki ustalıktan aldıkları bir özgüvenle işe girişmişlerdi. O güne kadar sanatçılar kendilerinden isteneni yapmakta ve geleneği takip etmekte sakınca görmüyorlardı. Başkalarından farklı olma düşüncesi herkes kadar onları da dehşete düşürüyordu. İnsanlar kendi özgünlüklerine gözlerini kapıyor, hayattaki yollarını başkalarını taklit ederek, yerleşmiş mükemmeliyet modellerinin kılavuzluğuna güvenerek bulmaya çalışıyor, hem Tanrı'nın hem de insanların takdirini kazanmanın tek yolunun itaatten geçtiğini düşünüyorlardı.

Aniden ortaya çıkan bir değişimle, yaptıkları işten memnuniyetsizlik duymaya başlayan birkaç sanatçı belirdi. Gelgelelim, kendi düşüncelerini ifade etmeye kalkışmaları öylesine cüretkâr bir serüvendi ki, bunun altından kalkabilmek için sürekli övülmeye ihtiyaçları vardı. Rönesans sanatçıları had safhada rekabetçi, birinci sıraya yerleşmek için her şeyi göze alan, beğenilmeye karşı alkol bağımlılığına benzer bir bağımlılığı olan insanlardı – kendilerinden beklenen yapmadıkları sürece, yaptıklarının doğruluğundan emin olmanın yolu yoktu. Tanımlanabilir bir nesnesi olmadığı için doyurulması mümkün olmayan bir arzuyla, anlayamadıkları bir huzursuzlukla kıvranıyorlardı. 71 F3

Girolamo Cardano adlı bir hekim (1501-1576), insanların gerçekte birbirinden ne kadar farklı olduğunu hem bir otobiyografi kaleme alarak kendi üzerinde örneklemiş hem de aynı düşünceyi doğanın geneline uygulamak üzere yürüttüğü kapsamlı bilimsel çalışmalarıyla ortaya koymuştu. Cardano kendini âdeta bir hastasıymış gibi inceleyerek her türlü fiziksel ve ruhsal özelliğini en ince ayrıntısına kadar gözlemledi. Bütün hastalıklarını, basurunun durumunu, vücudunun her gün tamı tamına ne miktarda idrar ürettiğini, cinsel uzuvlarıyla ilgili problemlerini kaydetti: "Dolayısıyla, yirmi birimi bitirip yirmi ikinci yaşıma girdiğim yıl kadınlarla yatamaz durumdaydım" ve "Sağlam dişlerimin sayısı on dört, bir tanesinin durumu ise biraz zayıf," gibi. Her öğünde ne yemekten hoşlandığını hiçbir ayrıntıyı atlamadan açıklıyordu: "Yürümeye ve düşünmeye ilişkin tavırlarım: Yürürken düşünme alışkanlığında olduğum için yürüyüş tempom düzensiz; nasıl yürüdüğüm, kendimi nasıl hissettiğime bağlı olarak değişiyor." Ayağının nasıl tuhaf bir şekle sahip olduğunu tarif ederek, "bu yüzden ayakkabı bulmakta güçlük çekiyorum," diye anlatıyordu. "Başarısız olduğum konular" başlığı altında bir bölüm açmayı da ihmal etmemişti. Cardano'ya göre önemsiz ayrıntılar hayatlarımızda en önemli rolü oynuyor, bu yüzden de "gidebildiğimiz en son noktaya kadar bileşenlerine ayrıştırılmaları" gerekiyordu. Bütün bu ayrıntılara anlam

kazandıran şey ise sezgiydi, "... dolaysız bilgiye ilişkin bir anlık sezgi parlaması"ydı. "Hiç kuşkusuz insanın elde edebileceği en mükemmel yetenek" diye tanımladığı bu olgu dışında Cardano, ayrıntıları nasıl anlamlandırdığını açıklamakta aciz kalıyordu. Buna karşılık insanlara tarafsız bir gözle bakmaya çalışıyordu, tıpkı insanlara hizmet için değil, kendi hayatlarını yaşamak için var olduklarına inandığı hayvanlar gibi. Adının duyulmasını sağlayan kitaplarına *Eşyanın Çeşitliliği* ve *Eşyanın İncelikli Yönleri* adlarını vermişti. Cardano insanları başkalarına benzemeye çağırmıyordu, bunun yerine şu sonuca varmıştı: "Olmak istediğin gibi olamıyorsan, mutluluğun sırrı, olabildiğin gibi olmakta gizlidir." Bu, konformist bir dış cephe oluşturma çabasının, insanların önüne çıkardığı güçlüğe ilişkin ilk beyandı. Rönesans'ın yeni insanları yalnız kalma sanatında daha sadece ilk adımı atmışlardı. Hem farklı olmayı, hem de buna rağmen beğenilmeyi istiyorlardı. Ne var ki sıradışı olmak, başka insanlara yeni bir tutumla yaklaşmayı gerektiriyordu.

Yalnızlığının bilincinde olmak ve olağan ölçülere uyamadığını fark etmek bazen, uyumsuz, bütünden kopuk bir insan olmaya ilişkin kaygılara yol açıyordu. 1341'de Roma'da resmi saray şairi sıfatıyla onurlandırılan Petrarca, zirveye tırmanmış olmasına rağmen mutsuzdu. Kaçıp saklandığı Provence'de *Üzüntülerimin Gizli Çelişkisi*'ni yazdı. Kitapta, "insan ruhunu kemiren berbat bir iletten, melankoliden" mustarip olduğunu anlatıyor, işin en kötü tarafının ise "gözyaşlarından ve acılarından hastalıklı bir ilgiyle beslenmesi" olduğunu ekliyordu. Başka bir deyişle, varlığının bazı bölümlerinden nefret ediyor, ama onlardan vazgeçmeyi de istemiyordu: "Doğru yolun hangisi olduğunu göre göre yanlış olana yöneliyorum." İnsanın kendisini çifte bir varlık olarak görmesi o günlerden bu yana yaratıcılığa giden yolun ilk adımını oluşturmuştur; bu kavrayış, kişinin kendi bütünlüğünden feragat etmeksizin başkalarıyla yeni bir biçimde ilişki kurabilmesini sağlar. Fakat Petrarca bunu fark edememişti, "kendisi olmanın" yolunu arayıp duruyordu. Sonunda çözümü yığınları örnek almaktan kaçınmakta, onu "yanlış çıkartabilecek" olan dünyadan uzak durmakta buldu. Gelgelelim şöhret tutkunluğu da onun bir parçasıydı, dünyayla bağlarını koparmak işine gelmiyordu. Ülke dışına seyahatler yaptı, Vaucluse'de herkesten uzak bir kır evi satın aldı, ama kaçış olanaksızdı. Sürgünde doğmuş olan Petrarca, huzursuzluğuyla ve şöhretiyle baş başa, kendini profesyonel bir sürgün hayatına mahkûm etti.

Benvenuto Cellini (1500-1571) bu tuzaklara düşmemeye çalışmıştı. Bir mücevher ustası ve heykeltıraş olarak dünya çapında şöhret kazanan Cellini, kişinin kendinden kuşkuya düşmesini önlemenin bir

yolunu bulduğuna inanıyordu. Cellini herkese otobiyografi yazmasını salık veriyordu; bunu kendilerini anlamak için değil, daha basit bir amaçla, kendi bireyselliklerini ortaya koymak için yapacaklardı. Cellini işi, dehasının gelişimi önünde bir engel oluşturduğuna inandığı insanları öldürmeye kadar vardırmıştı; ardından, kullandığı hançerlerin güzelliğini böbürlenerek anlatıyordu. Tanrı'yla konuşmalar yapıyordu ve "korkulara kulak asmaması" kendisine Tanrı tarafından bildirilmişti. "Apostolik Kilisesi"ne (yani kendisine) hizmet uğruna geçmişte işlediği ve gerekirse gelecekte işlemek zorunda kalacağı cinayetler için Papa'nın affını elde ettikten sonra, tabiatın kendisine uygun gördüğü yaşam biçimini sürdürmenin gerekliliğine iyice ikna oldu: "Bir erkeğe düşen, yapılması gerekeni yapmaktır." Cellini, bireyselliği bencillik ve megalomanyaklıkla karıştırmıştı, yeteneklerinin ona kendini kanunun yerine koyma hakkını verdiğini sanmış, yalnızlığını gidermek için kendini başkalarına karşı duyarsızlaştırmıştı – bu, yalnızlığın tarihindeki pek çok hatalı dönemeçten biridir. 73

Bireyin bağımsızlığına ilişkin düşünce yalnızca İtalya kaynaklı değildir. Hemen her ülkede, yalnızlık meselesi üzerine derinlemesine kafa yoran istisnalar vardı. Mesela, bazı Almanların yalnızlık fikrinin cazibesine kapılması, bu cazibenin etki alanını sanat çevresinin dışına taşımıştı. Romantikler, her bireyin insani özelliklerin benzersiz bir bileşiminden oluştuğunu ve sanatçılar nasıl yaratıcılıklarıyla kendilerini ifade ediyorlarsa, kişilerin de yaşam biçimleriyle bu benzersizliği ortaya koymaya çalışması gerektiğini düşünüyorlardı. Etrafımızdaki insanlara sevgiyle yaklaşmak yeterli değildi. "Gerçek ruh yüceliğine erişmiş kişi sevgiden fazlasını, karşısındaki insanın bireyselliğini hissedecek," ve bunu, sahibinin taşıdığı önemden ya da güçten ötürü değil, bireysellik olduğu için kutsal sayacaktı. Bu gibi düşünceler, başkalarından farklı olmanın olumlu bir özellik olarak kavranmasını talep ederek Rönesans hayallerinin çerçevesini genişletmiştir. Yukarıdaki alıntı, hem Sheakespeare'i hem *Bhagavad-Gita*'yı çevirerek bu düşünceyi hayata geçiren A. W. von Schlegel'dendir (1767-1845).

Amerika'nın uçsuz bucaksız boşluğunda yalnızlık ta başından beri bir düşman olagelmiştir; dünyanın hiçbir yerinde yalnızlığa karşı buradakine denk bir kararlılıkla savaş açılmadığı söylenebilir. Buna rağmen Amerikalılar, yalnızlığı hepten reddetmeyecek kadar da akıllıydılar. Atını batan güneşe doğru sürüp giden yalnız kovboy hiçbir zaman yalnızlığından kurtulma derdine düşmemişti: O bir ekip adamı değildi ve bağımsızlığın getirdiği sıkıntılara metanetle katlanmayı biliyordu. Hüznünü müzikle, sporla, atları ehlileştirmeye çalışmakla ve bazen kadınları da atlar gibi ehlileştirebileceğine dair hayallerle da-

ğıtıyordu; fakat vahşi ortam ve bilinemezlik her ne kadar onun baş düşmanları idiyse de, bunlara karşı zafer kazandığı anda yeniden huzursuzlanıyordu. Hiçbir ülke yalnızlığı Amerika kadar ciddiye almamış, hiçbiri onunla baş edebilmek için bunca uzman kuruluş yaratmamıştır, ama iç benliğe yönelik bakışın bu kadar yaygın bir tutku haline geldiği ikinci bir ülke de yoktur.

"Mutsuz olmak yalnız olmak demektir, mutsuzluk tek başına olmaktan gelir," diyen Piskopos Bousset (1627-1704) geleneksel sağduyuyu seslendiriyordu; layıkıyla sohbet etmeyi başlıca tutkularından biri haline getirmiş olan Fransa gibi bir ülke için bu görüş özellikle uygunluk taşıyordu. Ne var ki Fransızların bile fazla konuşmaktan bitap düştükleri, durmadan zekice nükteler sıralamanın gerektirdiği çabadan ve hoşlanmadıkları insanlara kibar davranmaktan yoruldukları oluyordu. Yılın belirli bir bölümünde cemiyet hayatından kaçmak ve bir ayı şehir dışında geçirmek ulusal bir kurum halini almıştı; bu önlem insan içine karışma isteğinin tazelenmesini sağlıyordu. Ne yazık ki bu da bir pürüz içeriyordu: Can sıkıntısı.

"En büyük korkum yalnızlık," diye yazmıştır Jean-Jacques Rousseau, "kendi kendimle baş başa kalmanın sıkıntısı içime korku salıyor." Can sıkıntısı dünyanın en büyük kudretlerinden birine dönüşünce yalnızlığı sultasına almıştır. İnsanın benlik bilgisiyle gidebileceği yerin de bir sınırı vardır.

Yalnızlığa tahammül etmenin üçüncü yolu, hayatınıza bir doz saçmalık şırınga etmektir. İngiliz eksantrikler, yalnızlığı mizahla birleştirip bu karışımdan cesaret tedarik etmişlerdir. Ciddiyetin ne olduğu konusunda yanılgılı bir fikre sahip olan tarih kitapları ne yazık ki eksantrikleri yok sayma eğilimindedir, oysa bu kişiler, yalnızlık korkusunu tanımayan birer anıttır. John Stuart Mill'in düşüncesi, insanlığın kusursuz olmadığını bildiğimize göre kişilik çeşitlemelerine fırsat tanımamız ve bunları yaşama sanatına ilişkin deneyler olarak görmemiz gerektiğiydi; asıl hayıflandığı, insanların "neyin alışılagelmiş sayılacağını kendi eğilimlerine uygun düşecek şekilde belirlemeleri" değil, "alışılagelmiş olanın dışında bir eğilim sergilemeyi asla akıllarına getirmemeleri" idi.

Eksantriklerin ilk zaferi, tehlikeli olmaktan çok eğlenceli sayılmaları oldu. Bunun nedeni belki de, insanların ne düşüneceği konusunda endişelenmesi gerekmeyen, iktidar sahibi birtakım aristokratların eksantrikliği seçmiş olmasıydı. Bir diplomat olan on dördüncü Berners Baronu, eksantrikliği, bundan ürken kişilerle dalga geçmek için kullanırdı: Tren yolculuklarında kendisine özel bir kompartıman ayırtır, kafasına siyah bir takke, gözlerine de koyu renk

gözlük takıp geleni geçeni yanına davet ederdi. İçlerinden biri davete icabet edecek olursa, ortaya koca bir termometre çıkarıp her beş dakikada bir derin iç geçirmeler eşliğinde ateşini ölçerek misafirini çok geçmeden kaçırırdı. Özel hayatının gizliliğine manyaklık derecesinde düşkün olan Beşinci Portland Dükü yatak odasına doktorunu bile sokmazdı. Doktorun muayeneyi kapının dışında yapmasını ister, soru-cevap alışverişi ve ateşinin ölçülmesi bir uşak aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Buna karşılık Dük şenlikli bir dünyanın hayalini kuruyor, özel hayatı başka bir şeye hazırlık olarak görüyordu. Evine, iki bin kişiyi alacak büyüklükte bir balo salonu, yirmi kişilik bir asansör ve yirmi bilardo masası içeren bir kitaplık yaptırmış, hiçbiri asla kullanılmayan bu bölümlerin yapımında on beş bin işçi çalıştırmıştı. 75
Buna rağmen, ancak tanınmadığı sürece özgür olabileceğine inandığından tebdil-i kıyafet dolaşmayı tercih ediyordu.

Glyndebourne'da resmi gece elbisesiyle girilebilen bir opera binası yaptıran John Christie, kendi elbisesinin altına eski lastik pabuçlar giyme alışkanlığındaydı. Müşterilerine misafir ağırlar gibi davranır, ama onları birbirlerine yanlış isimlerle takdim etmekten hoşlanırdı. Christie, ziyaretçilerin yanlarında getirdiği köpekler için bir kafeterya yaptırma fikrini gerçekleştiremeden öldü. Hayvanları insanın eşiti olarak görmek eksantriklikti – bu tutum, yalnızca türler arasındaki ilişkide değil, her türlü hiyerarşi ilişkisinde kartların karışmasına yol açabilirdi.

Kadınlar, fantezi ve adap kurallarını yıkarak giyinmeyi tiyatroya dönüştürmüş olmakla tarihteki en pervasız eksantrikler arasında yerlerini almıştır. Modacı Worth, eksantrikliği evrenselleştirme girişiminde bulunan kişi olarak hatırlanmayı hak eder. Onun kavrayışına göre moda her kadına başka kimseninkine benzemeyen, apayrı giysiler sunmayı vaat ediyordu. Worth başarılı olabilseydi, moda dediğimiz şey taklitçiliğe indirgenmemiş olsaydı, belki de yalnızlık bu sıklıkta korkuya dönüşmeyebilirdi.

Son bağışıklık türü, dünyanın uçsuz bucaksız, ürkütücü bir sahradan ibaret olmadığı, ayırt edilebilir bir tür düzen içerdiği ve ne kadar önemsiz olursa olsun bireyin, bu tutarlı bütünden yankılar taşıdığı düşüncesine dayanarak kazanılmıştır. Bir çeşit doğaüstü güce inanan insanlar, yalnızlıklarını, altında ezildikleri tüm dertlere rağmen içlerinde belli belirsiz bir ilahi kıvılcım taşıdıkları duygusuyla hafifletirler; bu kişilerin bağışıklık edinme yöntemi bundan ibarettir. Böyle bir inanç taşımayan kişi başkalarına yararlı olma duygusunu geliştirebilir ve kendisiyle başkaları arasında bir cömertlik bağı sezinleyebilir, ne gibi sırlar ve nasıl bir vahşet içerdiğini tam olarak çözemese de, daha kapsamlı bir bütünün parçası olduğuna işaret eden

rasyonel ve duygusal bağlantıların ayırdına varabilir. Gelişme olarak adlandırdığımız şeylerin büyük bölümü, bu nedenle zulme uğramış olsalar bile, bir gerçeğe, ele geçirilmesi mümkün olmayan devasa bir bütünün küçücük bir parçasına vâkıf oldukları inancı sayesinde kendilerini bütünüyle yalnız hissetmekten kurtulmuş yalnız insanlar eliyle gerçekleşmiştir. Ama yalnızlık duygusunun bu yolla savuşturulması yalnızlığın her çeşidini ortadan kaldırmaz, tıpkı tek bir aşının insanı her türlü hastalıktan korumaya yetmemesi gibi.

İnsanların özel düşüncelerine gömülmeleri sık sık acayip sonuçlar doğurmuştur: Rus zoolog Meçnikof (1845-1916), yoğurt yiyerek olağanüstü uzun yaşanabileceğine inanıyordu ve gülünç derecede ba-

şarısız yöntemler kullanarak iki kez intihara teşebbüs etmişti; ama yine de, bağışıklık bilimini ayakları üzerinde doğrultarak yalnızlığın yepyeni bir perspektife oturtulmasını sağlamıştır. Bağışıklık sisteminin nasıl işlediğinin ortaya çıkarılması, her bireyin dışarıdaki düşmanca dünyaya karşı durmaksızın direnç oluşturduğunu ve her birinin bunu hem bağımsız olarak hem de başkalarıyla uyum içinde yapması gerektiğini gösterdi. İnsan bedenleri birbirinin eşi olmadığı gibi, etraflarını saran mikroplar karşısındaki çaresizlikleri de aynı değildir. Tıp bilimleri her hastalık için bir suçlu bulup ona savaş açarak insanları hastalıklardan koruyamaz. İlgi odağı bu nedenle, hastalıkları fethetmek yerine bedenler arasındaki uyumluluk ve uyumsuzlukları, insan vücudunun kabul etme ve reddetme mekanizmaları arasındaki esnek sınırları anlamaya kaymıştır. Yaşamın bir bağışıklık sistemi tarafından yönetildiğini kabul etmek, her bireyin benzersiz olduğunu, başkalarında da bulunan, ama iki ayrı insanda tıpatıp aynı bileşimle ortaya çıkması hemen hemen imkânsız olan çok sayıda özelliğin bir bileşiminden oluştuğunu da kabul etmeyi gerektirir. Alerjilerin keşfi insanların duyarlılık bakımından birbirinden nasıl farklılaştığını göstermiş, kan gruplarının ortaya çıkarılması insanlığı ulus, din ve renklerinden bağımsız sınıflara ayırmış, stresin sağlık üzerindeki etkisinin anlaşılması bedenlerimizin vereceği tepkiyi bütünüyle öngörmenin imkânsızlığını açıkça ortaya koymuş ve AIDS, bağışıklık sisteminin kendini başkalarından ayırt etme çabasında başarısız olmasının nasıl ciddi sonuçlara yol açtığını gözler önüne sermiştir. Tıbbın insanları, katı kurallara şaşmaz biçimde itaat eden makineler olarak ele alması artık mümkün değildir. Tanrı'nın adı, Çeşitlilik Üreticisi olarak değişmiştir.

Bütün bu nedenlerle, hepimizin küçük dozlarda yabancı maddelere ihtiyaç duyduğunu, başkalarıyla yan yana yaşayabilmek için onların minicik bir parçasını özümsememiz gerektiğini bugün açıkça biliyoruz. İnsanın kendini başkalarından çekip koparması ya da düş-

manlarını sonsuza kadar ortadan kaldırması mümkün değil. Başkalarına duyduğumuz merakı artık bir çeşit lüks ya da oyalanma biçimi olarak göremeyiz: Bu merak, insanın varoluşu açısından vazgeçilmez önemdedir.

Bu dört yöntemin hiçbiri yalnızlığa karşı garantili bir çözüm değildir. Bunlarla yaptığımız şey yalnızlığı ortadan kaldırmak değil, ona yönelik korkumuzu yatıştırmaktır ki bu, başkalarıyla karşılıklı saygı çerçevesinde ilişki kurabilmemiz için elzemdir.

Çince'de yalnız kelimesinin karşılığı *Tu*'dur. Burada hoş bir tesadüf gizlidir. *Tu* kelimesi Çince'de bazen, yerleşik ilkelerin dışına çıkan, başıbozuk davranan kişiler için kullanıldığında bir tür zayıflık halini belirtir; ama aynı kelime, Taocu bilgeye ve ne yaptığını bilen bir kişi olarak sahip olduğu bağımsız davranma ve yalnız olma hakkına övgü mahiyetinde de kullanılır: "Ancak insanları ve ruhları iyi tanıyan kişi yalnızlığıyla başa çıkmayı başarabilir."

Böyle de olsa, düşüncelerimizi berraklaştırmak ve hayattaki yolumuzu seçebilmek için başkalarının teşvik edici etkisine muhtacız. İnsanı hayal kırıklığına saplanmaktan kurtaracak tek şey, insanlığın geçmiş deneyimine ilişkin bilgidir. Yalnız olma ve genellemelere uymama (ki genellemeler özgürlük için generallerden bile daha tehlikeli olabilir) hakkını elde etmiş; insanın, yalnızlığın acısıyla kıvranmaya mahkûm olduğu genellemesinden kendini kurtarmış olan kişi, yalnızlık denen şeyi tepe taklak edebilecek güçte demektir. Yalnızlığı baş aşağı çevirdiğinizde karşınızda bir macera bulursunuz. İnsanların maceralarında onlara eşlik edecek yol arkadaşlarını nasıl buldukları, sonraki bölümün ve daha birkaçının konusunu oluşturuyor.

———/— —

YALNIZLIK

Robert Sayre, *Solitude in Society*, Harvard University Press, 1978; M. Hojat, *Loneliness, Theory, Research and Applications*, Sage, 1989; Michel Hannoun, *Nos Solitudes*, Seuil, 1991; Anthony Storr, *Solitude*, Flamingo, 1988; M. D. S. Ainsworth, *Patterns of Attachment*, Erlbaum, New York, 1978; Vladimir Shlapentokh, *Public and Private Life of the Soviet People*, Oxford University Press, New York, 1989; Jean Hcuchlin, *Aux origines monastiques de la Gaule du Nord: Ermites et reclus du Ve au XIe siècle*, Lille UP, 1988; Jean Pierre Vernant, *L'Individu, la mort, l'amour: Soi-même et l'autre en Grèce ancienne*, Gallimard, 1989; Ch. A. Fracchia, *Living Together Alone: The New American Monasticism*, San Francisco, 1979; Margaret Mary Wood, *Paths of Loneliness*, Columbia UP, 1953; Richard Kiekhefer ve G. D. Bond, *Sainthood: Its Manifestations in World Religions*, California UP, 1988; K. J. Weintraub, *The Value of the Individual: Self and Circumstance in Autobiography*, Chicago UP, 1978; Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge UP, 1989; R. Kuhn, *The Demon of Noontide: Ennui in Western Literature*, Princeton UP, 1978; Giti Amirani, "Depression in Medieval Islam", yayımlanmamış yüksek lisans çalışması, Oxford, 1992; O. John Rogge, *Why Men Confess*, Da Capo, New York, 1959/1975; David Schweitzer ve R. F. Geyer, *Alienation Theories and De-Alienation Strategies*, Science Reviews, Northwood, 1989; Markus Fierz, *Girolamo Car-*

dano 1501-75, Birkhauser, Boston, 1983; Jack Stillinger, *Multiple Authorship and the Myth of the Solitary Genius*, Oxford UP, 1991.

BAĞIŞIKLIK BİLİMİ

Elie Metchnikoff, *Essais optimistes*, Maloine, 1914; Olga Metchnikoff, *Vie d'Elie Metchnikoff*, Hachette, 1920; Anne Marie Moulin, *Le Dernier langage de la médecine: Histoire de l'immunologie de Pasteur au Sida*, PUF, 1991; Niels Mygind, *Essential Allergy*, Blackwell, 1986; William F. Jackson, *Colour Atlas of Allergy*, Wolfe Medical, 1988; M. H. Lessof, *Allergy: Immunological and Clinical Aspects*, Wiley, Chichester 1984; Thomas J. Kindt, *The Antibody Enigma*, Plenum, New York, 1984; W. R. Clark, *The Experimental Foundations of Modern Immunology*, Plenum, 1984; Debre J. Bibel, *Milestones in Immunology*, Springer, Madison, 1988; J. J. Merchalonis, *Antibody as a Tool*, Wiley, 1972.

EKSANTRİKLER

Catherine Caulfield, *The Emperor of the USA and Other Magnificent British Eccentrics*, Routledge, 1981; Enid Welsford, *The Fool: His Social and Literary History*, Faber, 1935; C. R. Snyder ve H. L. Fromkin, "Abnormality as a Positive Characteristic: The Development and Validation of a Scale Measuring Need for Uniqueness", *Journal of Abnormal Psychology* (1977), 86, 518-527; A. J. Berry, *Henry Cavendish*, Hutchinson, 1960.

V
Yeni aşk biçimlerinin icadı

Dünyada çocuklar tarafından gerçekleştirilen ilk devrim 1990'da Fransa'da oldu. Yetişme çağındaki yüz bin kadar çocuk, sadece sokaklara çıkıp gösteri yaparak hükümeti dört buçuk milyar frankı gözden çıkarmak zorunda bıraktı. Daha önce hiçbir yetişkin grubu bu kadar çabuk ve eksiksiz bir zafer elde edememişti. Öğretmenler birkaç onyıldır hiçbir sonuç alamadan protesto eylemleri düzenlemekteydi. Hemşirelerin greve gitmesi bile, yaşam ve ölüm üzerindeki güçlerine rağmen bu kadar etkili olamamıştı. Buna karşılık çocuklar, ne minnetkâr kaldılar ne de etkilendiler.

Mandarine Martinon Lyon'daki okul çocuklarının lideri olarak görülüyordu. Gazeteler on altı yaşındaki bu sarışın, cılız kız çocuğunun yetkilileri böyle sindirebilmiş olmasına akıl erdiremiyordu,

ama ona sorarsanız, hükümetin kendisinden ve arkadaşlarından korktuğu ortadaydı. Çocukları bakanlığa, hatta cumhurbaşkanlığı sarayına davet ederek onlara yaranmaya kalkışan politikacıların tavrında küçümseyici bir hava seziliyordu: Mandarine, politikacıların yaptığı konuşmalar için "çok kurnazcaydı, her şeyi anladıkları izlenimi uyandırıyordu, ama biz onlara kanmadık" diyor. Tek başlarına olsalar karşı koyacak gücü bulamayabilirlerdi, ama birlikte, önlerine sürülen retoriğin demagoji olduğuna karar verdiler. Politikacılar aptal değil, diye düşünüyor Mandarine, ama dolap çevirmeyi, sinsice işler yapmayı iyi bilen kişiler. "Bir tanesi bile ideallerimi temsil etmiyor. Oy verme yaşına geldiğimde oyumu verecek birini bulmak zor olacak."

Çocuklar her şeyden önce politikacıların çıkarlarına alet olmamakta kararlılar, hatta üniversitelerdeki abi ve ablalarının bile; onları davalarına ortak etmekten titizlikle kaçınmışlar. Kendi dünyalarının bağımsız kalmasını istiyorlar, çünkü yetişkinlerin sunduğu alternatif artık onlara hiç çekici gelmiyor.

Bir taşralı olarak Mandarine Paris'e kuşkuyla yaklaşıyor, Parisli çocukların Fransa'nın tamamı adına konuşabileceklerini sanmalarına içerliyor. İşçi sınıfından ailelerin oturduğu Villeurbane banliyösünün bir sakini olarak Lyon'un varlıklı burjuvazisine öfkeli. Ne olursa olsun, hiçbir kliğin kendi düşüncelerini onun hareketine yüklemesine izin vermeyecek. Çözüm sunmak durumunda olan bir lider değil, yalnızca bir sözcü olduğunu tekrarlıyor; tek amacı, her okulun kendi yönetimine ilişkin meselelerde kendi kararlarını alabilmesini sağlamak.

Bu çocuklar aslında ruhen çocuk değiller. Ailelerinin ve bütün geçmiş kuşakların beceriksizlikleriyle sırtları yaşlı bilgeler gibi bükülmüş. Zihinlerine öyle çok bilgi sokuşturulmuş ki onları derin bir hayranlığa sürükleyebilecek pek az şey var. Geçmişteki bütün devrimler –tarih kitaplarına bakılırsa– şu ya da bu şekilde felaketle sonuçlanmış. Doğu Avrupa'daki hareketlenmeler trajik sorunlara yol açmış: "Dünya hakkında çok fazla şey biliyoruz. İdeolojilerimizi yitirdik; hiçbirinin gerçek hayatta uygulamaya konamayacağının farkındayız." Bir zamanların Çin ve Rusya'sı gibi yabancı modeller de artık yok. Mandarine İngiltere'ye gitmiş, fakat bu ülkeyi "fazla saygılı" bulmuş, ABD ise "ondan da beter"miş.

Kendi adına birtakım idealleri var: Özgürlük her şeyin başında geliyor, demokrasi de öyle, devlet baskısına direnmeye ama devletin kültüre ve televizyona ilişkin rolünü korumaya inanıyor; militarizme karşı, fakat ordunun ilgasına da; yoksullara yardım etmeyi istiyor; yenilikten ve değişimden yana, ama değişim onu korkutuyor da, başkalarının değişime istekli olduğundan kuşkulu. Bu yüzden insanları

ikna etmeye kalkmıyor, onları saf değiştirmeye zorlamıyor. Okulunda, kuruma ait bütçenin ne şekilde kullanılacağını ve bünyesindeki her grubun bütçe üzerinde ne gibi hakları olacağını gayet mütevazı biçimde tartışmak üzere komiteler kuruluyor; tek amaç okulu bir "sınav fabrikası" olmaktan çıkarıp "yaşanacak bir yer"e dönüştürmek. Okul çocukların ikinci evi haline gelmiş, onu kendi evleri gibi benimsemişler, tek istedikleri onu olabilecek en iyi şekle sokmak.

Ne var ki Mandarine daha derin düşüncelerini açıklayınca, onu ütopyacı ana-babasından bu kadar farklı kılan tek şeyin genel bir hayal kırıklığı olmadığı anlaşılıyor. 1968'de Maocu olan ve bugün evde mutfak işlerinin sorumlusu durumunda bulunan babasıyla son derece dostane bir ilişkileri var. Mandarine yapacakları gösteri için afiş ha- 81
zırlarken, babası "Afiş öyle yapılmaz," diye araya girmiş. Kendisi F6
gençliğinde harika afişler yapmışmış ve birlikte yeniden afiş yaparken çok eğlenmişler. Fakat arada büyük bir fark var: Mandarine kendine güvenmiyor. "Yaratıcı değilim. Yetenekli biri olduğumu sanmıyorum. Belki de yeterince hırslı değilim." Peki neden? "Çünkü hırslarınızı sınırlı tutmak riski azaltıyor." Mandarine "iletişim" dalında çalışmak istiyor, bir belediyede kültürel etkinlikler düzenleyebilir, belki bir tiyatroda işlerin ucundan tutabilir, ama oyunu sahneleyen kişi olmayı asla düşünmeyecek: "Böyle bir şeyin stresine dayanamazdım. Endişeli bir insanım. Özellikle sınavlarda üzerimde baskı hissediyorum, çünkü her biri bütün varoluşumun yargılanması anlamına geliyor." Onu kaygılandıran genç insanların en iyi işi kapmak için giriştikleri rekabet değil, kendi içindeki savaştan galip çıkmak, yeterliliğini kendisine ispat etmek: "Belki de ömrüm boyunca stresten kurtulamayacağım."

Kızların okulda son derece başarılı olmaları, sınıf temsilcilerinin erkeklerden çok kızlar arasından çıkması işleri pek kolaylaştırmıyor. Gösteriler sırasında Mandarine, çoğunluğu erkeklerin oluşturmasına rağmen kızların yönetimi nasıl kolayca ele geçirebildiğini hayretle fark etmiş: "Cazibemizle onlar üzerinde etkili olabiliyoruz." Lyon'daki gösterileri bir kız arkadaşıyla birlikte başlatmışlar: "Kendimizi hiç kız olarak düşünmedik," diyor. Kadınlık meselesi hiç gündeme gelmiyor, hiç tartışılmıyor. Bu mesele kapanmış durumda. Cinsler arası eşitsizlik diye bir sorun var, ama bununla ancak çalışmaya başladıklarında karşılacaklar. Bu sorunla uğraşmayı o zamana bırakıyorlar. Şimdi ise doğum kontrol hapı karşısında duydukları heyecandan sıyrılamamış görünen annesiyle babasını vaktiyle tutsak etmiş olanlardan farklı sorunları var.

Mandarine'in arkadaşlarıyla enine boyuna tartıştığı konu, aşk. On iki yaşından beri erkek arkadaşları olmasına karşılık henüz aşkı bu-

lamamış, bulduğu sadece arkadaşlık olmuş. "Erkeklerle kadınlar arasında arkadaşlığın mümkün olup olmadığını tartışıyoruz. Mümkün olmakla birlikte zor olduğuna karar veriyoruz, çünkü bedenin istekleri ilişkileri karmaşıklaştırıyor." Özgür seks mucize çözüm olmaktan çıkmış; seks artık arkadaşlığa giden bir yol bile değil, olsa olsa arkadaşlığın içinde bir sorun. Erkek çocukların seksten bahsederken kullandığı kaba saba üslup onları hayrete düşürüyor, "ama bunu kızlara olan ilgilerini gizlemek, kendilerini güçlü göstermek ve duygularını saklamak için yaptıklarını düşünüyoruz." Nasıl davranmaları gerektiği konusunda kararsızlığa düşen kızlar iki gruba ayrılmış. Bir kısmı kimseye bağlanmamak için sık sık partner değiştiriyor. Ama giderek yay-

gınlık kazanan moda, erkenden bir partner bulup okul yılları boyunca ona sadık kalmak. Amaç, kendini güvende hissetmek. "İki kişi olunca kendimizi daha güçlü hissediyoruz." Boşanmış anne-babaların çocukları ya istikrarlı bir ilişki kurmaya çalışıyor ya da birliktelik fikrini hepten reddediyorlar.

Mandarine ve arkadaşları aşka içtenlikle inanıyor, ama ona rastlayamıyorlar. "Aşkı Amerikan filmlerinde görüyoruz ama evde aşk falan yok. Aşk ancak filmlerde yaşayabildiğimiz bir şey." AIDS üzerine yapılan onca tartışma seksin büyüsünü bozmuş. Ama Mandarine romantik aşk düşüncesini canlı tutmaya çalışıyor; bu, aşkın ne anlama geldiğine herkesin kendisinin karar vermesi demek. "Aşkın sıradanlaştırılmasını, bayağılaştırılmasını istemiyoruz. Aşk kişisel bir şey olmalı. Özel hayata ilişkin ayrıntıların ortaya dökülmesinden hoşlanmıyorum. Özel hayatımız hakkında konuşmaya zorlanırsak yaşadıklarımıza görev duygusu karışır ve ilginç olmaktan çıkarlar."

Bu sözler, aşkın, insanın soylu bir şeye yakın olduğu duygusunu tadabileceği ve başka bir insan tarafından onaylanabileceği son sığınaklardan biri olduğunu gösteriyor: Aşk, kendisini kuşkuya karşı koruyabilen az sayıda başarı biçiminden biri.

Aşk artık eskisi gibi değil. Bugün dünyada, geçmişte çok nadir rastlanan iki kadın tipi var: Eğitimli kadınlar ve boşanmış kadınlar. Yeni insan tiplerinin ortaya çıkması her zaman tutkulara yeni bir yön kazandırır. Bu insanlar aşkın büyüsüne inanmayı sürdürür görünebilir, aşk sanki hiç değişmeyen bir şeymiş gibi kendilerini kaybedercesine âşık olmaktan söz edebilirler. Böyle de olsa, geçmişte bu gibi insanlar sık sık aşkı oluşturan unsurları birbirinden ayırmış ve eğip bükerek, yenilerini ekleyip bazılarını dışarıda bırakarak bunları yeni bir bileşim içinde tekrar bir araya getirmişlerdir. İnsan, tutku karşısında hiç de rivayet edildiği kadar çaresiz olmamıştır. Buğdayı ekmeğe ve böreğe ve

hamur tatlısına dönüştürmesine eş bir şaşırtıcılıkla, ona tekrar tekrar yeni anlamlar yüklemeyi başarmıştır.

Almanya'nın Romantik şairlerinin tutkulu aşka yeni bir biçim verdiğini bilmeyen yoktur, onlardan önce de Fransa'nın şövalyeleri ve trubadurları aynı işi yapmış, bunu da, İspanya'yı fetheden Arapların mükemmelleştirdiği duygulardan kendilerine ulaşan yankıları dönüştürerek başarmışlardı. Ama bu değişimlerin hepsi aynı yöne işaret etmez; aşkın tarihi daha fazla özgürlüğe doğru genişleyen bir hareket değildir, daha ziyade, uzun süreli durgunluk dönemleriyle kesilen bir gelgit hareketine, bir girdaba benzer. Üremeyi kontrol altına almayı başaran günümüz Batılıları pek çok alternatife sahipler. Aşka verilen değerin hiç olmadığı kadar arttığı günümüzde aşkın tarihinin, savaşlarının, dominyonlarının yükselişi ile çöküşünün, diplomatik yöntemler ile retoriğinin ve ekonomisindeki ikiyüzlülüğün okullarda öğretilmiyor olması şaşırtıcı. Seks eğitimi ileride belki de çok daha kapsamlı bir müfredatın ilk dersi olarak hatırlanacak.

Tutkulu aşkın farklı biçimlerde yoğrulma sürecini *Bin Bir Gece Masalları*'nın mehtabı altında bütün açıklığıyla gözlemleyebiliriz, çünkü Araplar vaktiyle dünyanın en usta âşıklarıydılar.

Arap çöllerinde dünyanın en sade hayatını yaşayan göçebe Bedeviler için tutkulu aşkın işe yarar bir yanı yoktu. Altıncı yüzyılda söyledikleri türkülerde aşkı insanın üstünde şarabınkine benzer bir etki yapan, cin taifesinin elinden çıkma bir tür büyücülük, geleneğe karşı bir başkaldırı gibi görüyor, karısına fazla düşkün olan kocalarla dalga geçiyorlardı. Hemen hemen her ülkede şu ya da bu dönemde yaygınlık kazanmış bir tutumdur bu; olağandışı bir tarafı yoktur, çünkü korkuya dayalıdır ve korku da olağan bir şeydir. Buna karşılık Bedevi toplumunda cinslerin birbiriyle teklifsizce kaynaşmasına göz yumuluyordu, şakalaşma nevinden ilişkiler davranış kalıplarının bir parçasıydı, erkeklerle kadınlar birbirlerine hemen her istediklerini söyleyebiliyorlardı. İki insanın birbirini başka her şeye sırtını dönecek kadar çok sevmesi gibi sıradışı bir düşünce, bu oyuncu tavır aracılığıyla gelişti. Ahaliden bir kızla oradan geçmekte olan bir yabancı arasındaki şakalaşmalar (Bedevilerin, kendilerinden esirgedikleri özgürlükleri, geleneksel misafirperverlikleri icabı yabancılara sunmalarının da etkisiyle) zaman zaman, kavim sadakatini tehlikeye atan sonuçlar doğuruyordu. Geleneğin güvenlik sübabı konumundaki mizah kontrolden çıkıyor, kuralları yıkmanın, risk almanın, bilinmeyene doğru maceraya atılmanın, bütün dünyaya karşı kendi haklılığına inanmanın ve esrarı aşina yüzlere tercih etmenin heyecanı, tutkunun tuzağını hazırlıyordu. "İkimizin arasına sevdayı ne soktu, Bagid vadisinde?" diye sorar bir Bedevi türküsü ve türkünün devamında bunun sorumlusunun

çiftin arasında geçen şaka yollu takılmalar, sorgulanamaz gibi duran gerçekleri aşama aşama yıkan hazırcevap söz alışverişi olduğunu anlarız. Yabancı kişi, geleneği kepaze edip bırakabiliyordu. İki insan arasındaki çekim, eğlencenin aleviyle ateşlendiğinde, patlayıcı bir hal alıyordu. Arapların aşk konusundaki en şöhretli bilirkişisi olan İbn Hazım şöyle demişti: "Aşk istihzayla başlar, içtenlikle sona erer."

Milattan sonra 622'de başlayan İslami dönemin ilk yüzyılı içinde Mekke ve Medine'de kadınlar, müzik aracılığıyla yeni ruh halleri yaratarak duygularına başka bir boyut eklediler. Bunun çalkantılı bir dönemde gerçekleşmiş olması, insanların eski âdetlere ilgisini kaybetmeye başladığı ve yenilerine endişeyle yaklaştığı bir döneme rastlaması tesadüf değildi. Şehirlerde refah hüküm sürüyordu, insanlar kendilerini zevke ve sefahate vermiş, etraflarındaki tehlikeleri unutmak için deli gibi çırpınıyorlardı. Şarkıcılar "kadiri mutlak" idi, tıpkı bugünün pop yıldızları gibi. Varlıklı kadınlar geleneksel özgürlüklerinin sınırlarını genişletiyor, taliplere evlilik öncesinde koşullar dayatıyor, kadınların evlilikte köle gibi davranması gereğine ilişkin her türlü imayı reddediyorlardı. Peygamber'in amcasının oğlu Hz. Ali'nin torunu olan Sükeyne de bu özgür ruhlardan biriydi; ne peçe takıyor ne de kocasına itaat ediyor, bunun yerine düşünce ve müzik merkezli toplantılar düzenliyordu (nüfuzlu kişilerin bir araya geldiği bu toplantıların Arapça adı *meclis* idi). Şairleri ve şarkıcıları dinleyerek yasak şarap ya da daha az sakıncalı bir tür mayalanmış içki olan nabid içmek isteyen paralı genç erkekler bu toplantılara çok rağbet ediyordu. Sükeyne, kendisi ve arkadaşlarıyla gece vakti çölde buluşması için zamanın en meşhur şarkıcısı Ömer bin Ali Rabia'yla sözleşiyor, şafak sökene kadar topluca oturup konuşuyorlar, duygulardan söz ediyorlardı. Ömer'in şarkılarının ana teması duygulardı. "Kadınları şarkılardan uzak tut, çünkü şarkı zinaya davetiyedir," diyordu bir atasözü. Ömer aynı anda pek çok kadına kalbini kaptırıyor, yanında olmayanlar için de asla feryat etmiyordu: "Ah ne çok kız sevdi bu gönlüm, hepsinden ayrı kâm aldı, hiç kinlenmedi bu gönlüm." Kadınların onda uyandırmak istedikleri tutku pek böyle bir şey değildi elbette. Ömer'in şarkıları kadınların serzenişleriyle dolup taşıyordu: hayatlarını daha ilgi çekici kılmak istemişti bu kadınlar, ama bu onlara aynı zamanda daha çok üzüntü getirmişti. Ama cesaret şaşmaz biçimde hep beklenmedik sonuçlar doğurur; zaten cesaretin tanımı da budur, beklenmedik şeylerle karşılaşmaya hazır olmak.

Dinsel nitelikli ziyafetlerde yalnızca tamburinin hoşgörüldüğü bu günlerde Mekke ve Medineli şarkıcılar İran'dan gitarın atası olan udu getirdiler ve şehvet uyandırıcı bir alet olduğu yolundaki itirazlara rağmen kocalar, kendi zevkleriyle meşgul olduklarından, seslerini

çıkarmadılar. Bu aletin büyülü bir etkisi vardı. Şarkıcılar "olağanüstü güzellikte genç adamlardı," saçlarını omuzlarına bırakırlardı ki bu, içki içtiklerine alamet ederdi. Genellikle azat edilmiş kölelerdi bunlar, tutsak edici aile bağlarından azadeydiler, asilzadelerin gayri meşru çocukları oldukları rivayet edilirdi ve başları her zaman yetkililerle beladaydı, ama her zaman da kadın hayranlarının yardımıyla cezadan kurtulurlardı. Eski şarkılar savaştan bahsederken onlar sadece aşka dair şarkılar söylüyordu, kadınlar şarkı sözlerinde kendi duygularını bulmak istiyorlardı. Kavmin ve ailenin ötesinde alternatif sadakat biçimleri arama işi, bir kez daha dış yardım sayesinde gerçekleşebilmişti. İthal edilen tuhaf melodiler bu cüretkâr tavrı bir esrar perdesiyle sarmalayarak tepkilere hedef olmaktan koruyordu. Ünlü şarkıcılardan biri olan İbn Muhriz, İran müziğini ve bu ülkenin aşkı kusursuzlaştırmaya, "şehevi düşüncelere dalmaya", aşk sanatını bilmeyen bir hükümdarın hükmetmeye layık olmadığını anlatan masallara dayalı geleneğini incelemek üzere İran'a gitmiş, sonra da Yunan müziğini öğrenmek için Suriye'ye geçmiş ve daha önce kimsenin duymadığı nağmelerle geri dönmüştü. Şehirlerde, eski Bedevi akımlarıyla –deve şarkısının düzensiz vuruşları gibi– karışık olması koşuluyla yenilikler coşkuyla karşılanıyordu. Yabancı müzik, tutkulu aşkın yeniden biçimlendirilmesinde mizahtan sonra etkili olan ikinci unsurdu ve daha pek çok kez böyle olacaktı; tıpkı Afrika ve Amerika kaynaklı müziğin günümüzde olduğu gibi. Arapların aşk düşüncesi Fransız trubadurlarına filozoflar aracılığıyla değil, müzik aracılığıyla ulaşmıştı. Pirene Dağları'nın hangi tarafında yaşarlarsa yaşasınlar müzisyenler birbirlerini anlıyordu, ruh halleri düşüncelerden daha bulaşıcıdır çünkü. Trubadur sözcüğü, Arapça müzik anlamına gelen *tarab* sözcüğünden türemiş olabilir.

Kendilerini cinsiyetler arasındaki ilişkiyi yüceltmeye adayan bu kadınların benlik muhasebesi neticede İslami sofuluk tarafından susturuldu. Böylece tutku yeniden başka bir biçime büründürülecekti. İzleyen yüzyılda hareketli Basra şehri benzer bir "hafifmeşrep belirsizlik" çağı yaşadı; değerler bir keşmekeş halinde birbirine girmişti, "serbest düşünceler ve gevşek ahlakın havai zevklere karşı doğurduğu bağımlılık insanlarda duygusal bir vecit hali yaratıyor", "kadınlar arasında mistik tecrübeler gözleniyordu." Bu sefer de başka bir sapkın tipi çıkmış, kuşkuyla baş etmek için aşkı kullanıyordu. Bunların en meşhuru olan Beşir bin Bürd öfkeli bir gençti ve ihtiyarladığında daha bile öfkeli olacaktı: İran asıllı yetenekli bir şairdi bu ve Araplar arasında kendini rahat hissetmiyor, takdir edilmediğini düşünüyordu, nitekim halifenin canını sıktığı gerekçesiyle mahkûm edildiği kırbaç cezasının ardından ölmüştü. Dünyadan ve dünyanın

düzeninden nefret ediyor, ahlaki değerlere ve dinlere inanmıyor, otoriteyi reddediyordu, maddiyatçılık ile mutlak bir kurtuluş arayışı arasında kısılıp kalmıştı, intikamını alabildiğine sivri dilli taşlamalarıyla alıyordu. Hasımlarına onlar hakkındaki düşüncelerini beyan eden şiirler yazmaktan çekinmiyordu:

Seni kokuşmuş hayvanın oğlu
Sivilceli, murdar, pis serseri seni.

Etrafında gelişen daha bir yığın aykırı grup, akla gelebilecek hemen her şeyi sorguluyordu. Örneğin, kimsenin tamamen haklı veya tamamen haksız olamayacağını ileri süren Mutezile kelam okulu (kelime anlamı "ayrılanlar" ya da "ayrı duranlar" idi), "iki duruş arasında bir duruş" önererek dogmatizme karşı çıkıyor, irade özgürlüğünü savunuyordu. Buna karşılık emin oldukları bir şey varsa o da tutkunun karşı koyulmaz bir fiziksel ya da kozmik güç olduğuydu. Aşk ihtiraslarının en yüce değer olarak göklere çıkarılması, hayal kırıklığının hâkim olduğu böyle bir atmosfer içinde gerçekleşti. Beşir, şarkılarında belirli bir kadına olan aşkını dile getirmiyor, genel olarak aşkın her türlü engele karşı koymaktaki azmini öven şarkılar söylüyordu. Bu onu en çok cezbeden mücadele türüydü. Sonra da kendi samimiyetsizliğiyle alay ediyordu: "O kadar çok yalan söyledim ki, artık doğruyu söylemeyi hak ettim." Tutkulu aşk bir çeşit isyan bayrağına dönüştürülmüştü.

Basralı meşhur şairlerden bir başkası, El Abbas bin El Ahnef, sanki âşıklar kendilerine eziyet etmeye hevesli gizli bir cemiyetmiş gibi. "Aşkın ihtirasını hissetmeyen kişinin içinde iyilik yoktur." iddiasını ortaya atıyordu. El Abbas, Harun er-Reşid'in Bağdat'taki sarayına yerleşip bestelenmek üzere şiirler yazmaya başlayınca namı çılgınca yürüdü. Teorik olarak canının istediği her şeyi yaptırabileceği esir kızlara sefilce sevdalanan Halife, hâlâ sonsuz kudretinin menzili dışında kalan bir şeylerin var olduğunu hissediyordu. El Abbas ona, tutkunun ulaşılmaz olana duyduğumuz özlem olduğunu açıkladı. Tutkumuzun yöneldiği eş aslında onun gerçek nesnesi değildi. Aşk insanın içinde taşıdığı bir zaafın işaretiydi ve deva bulması imkânsız bir şeydi. Bedbaht, lekesiz, paradoksal aşka dair şarkılar söylüyordu El Abbas, sevgiliden uzak kaldığında mutluluğunun doruğa çıkmasından yakınıyordu. Aşk ile seks yollarını ayırıyordu: "Karşılıksız bir aşkla seven ve iffetini koruyan kişi, şehitlik mertebesine ulaşır." Kadınların idealize edilmesi gerçek hayatta gördükleri muameleyi elbette düzeltmiyordu: tersine, etten kemikten kadınlardan umudun kesilmesini temsil ediyordu bu.

Aşkın ne olduğuna ilişkin metafizik tartışmalara ilgi duymayan, hazzın tadına ıstırap çekmeden varmaktan başka bir şey istemeyen dünya erkeklerinin, arzularına giydirecek daha pratik bir giysiye ihtiyaç duyduğu açıkça ortadaydı. Bu erkekler mutlu sonlar istiyordu, isyankâr tutkularla gelen sıkıntıları, esareti ve aşırılıkları değil. Sevgi bağları, onlara statü duygusunu bağışlayan cemaate duydukları bağlılıkla uyumlu olmalıydı. Sevgilinin bireyselliğine çok yakından burunlarını sokmamak işlerine geliyordu. Ebu'l-Ferec el-Isfahani'nin (ölümü 967) *Hikâyeler Kitabı*, bu insanların tavrını kelimelere döker. Jet sosyetenin ilk alametlerinden biriydi bu adam, hoş tabiatıyla tanınıyor, her milletten insanla bir arada olmaktan hoşlanıyordu, yüksek sosyetenin kıyılarında geziniyordu ve yanında mutlaka genç bir adam bulundurmak kaydıyla daima seyahat halindeydi. Isfahani, kadınların her zaman tabi bir rolde konumlandırılmasıyla aşkı teatrallikten, kederden, trajediden ve elemden kurtarmanın nasıl mümkün olduğunu gösterdi; aşkı ehlileştirmeyi ve zararsızlaştırmayı, sonradan gerinerek anlatılacak bir şey haline getirmeyi öğretti, aşk sanki nostaljinin bir başka çeşidiymiş gibi.

87
F4

Böyle kolay ve yüzeysel ilişkileri cazip bulmayan erkekler içinse Kurtubalı İbn Hazım (994-1064) başka bir alternatif öneriyordu. Aşk üzerine yazdığı *Güvercinin Yüzüğü* adlı kitap hiçbir şeyin yolunda gitmediği bir hayatın tepe noktasında kaleme alınmıştı. Sürülmüş, ihanete uğramış, zulüm görmüş, soyulmuş, umutsuzluğa itelenmiş olmaktan şikâyet ediyor, "kaderin indireceği yeni darbeleri beklemekte" olduğunu belirtiyordu. Müslüman İspanya ona göre "kendi kendine zarar verme" eğilimindeydi. Önerdiği çözümlerden biri, aşka karşı yeni bir yaklaşımdı. Aşktan söz etmekteki amacı sadece ona övgüler düzmek değildi: Yıllar içinde üç kez âşık olmuş biri olarak, kendisi gibi adı sanı olan bir kişi için yakışıksız kaçabileceğini bilse de –bir bilgin olmasının yanı sıra halifeye vekillik etmişliği vardı– kitabında kendi mahrem tecrübelerini tahlil ediyordu. Aşkın yaşamı tazelediğini söylüyordu; ayrıca, açgözlüleri cömert, hödükleri kibar, aptalları bilge yaptığını, sihirli bir şekilde her türlü kusuru bir meziyete dönüştürdüğünü, dolayısıyla herkesin sevilmeyi ümit edebileceğini söylüyordu: Dünyada âşık iki insanınkinden daha büyük mutluluk olamazdı. Cinsel ilişkiyi aşkın vazgeçilmez bir parçası olarak yüceltiyordu, "devreyi tamamlayan ve aşk akımının serbestçe ruhun içine akmasını sağlayan" şeydi bu.

Fakat İbn Hazım'ın düşüncelerindeki asıl yenilik, aşkın bir sakinleştirici veya kişisel bir avuntu olmaktan çok daha öteye gidebileceğine, onu hayatımızdaki en önemli şey yapan esas nedenin de

bu olduğuna inanmasıydı. İbn Hazım yeni bir yöntemle aşkı hayatın merkezi deneyimi haline getirmek istiyordu. Normal olarak, diyordu, insanlar aşk sözcüklerini maske gibi kullanırlar, olmadıkları bir şey gibi görünmeye çalışmak için; halbuki bunun tersi de mümkündü, aşk, insanlara gerçekte ne olduklarını gösteren bir dizi ayna yerine geçebilirdi. İbn Hazım'ın kitabı insanların aşkta kullanılan sözcük ve eylemlerin ne anlama geldiğini çözmelerine yardımcı olmak için yazılmıştı. Ve İbn Hazım bu anlamın açık olmasını istiyordu, özünde gayet basit olan ifadelere esrarlı anlamlar yükleyen geleneğe karşı çıkıyordu. Her ne kadar kendisi bir uzmansa da uzmanlara güveni yoktu. Ona göre sihirli çözüm, iletişimin olabildiğince açık tutulmasıydı.

Hakikat, diyordu, mümkün olan en sade biçimiyle kavranmalıdır; derin ilahiyatçıların gereğinden fazla inceltilmiş açıklamalarına kulak asmadan. İnsanların bunca zekâlarına rağmen kendilerini kıskıvrak bağlamaları yanlıştı. Gerçi duygusal anlarında kendisinin de aşkı "tadına doyulmaz bir illet, son derece arzulanır bir hastalık" olarak adlandırdığı olmuştu ama, yine de aşkı insanın kendine dönük arayışının bir parçası olarak görüyor ya da öyle olmasını istiyordu. Aşkı ilk kez sarışın bir kölede bulduğu ve onu hiçbir zaman tamamen unutamadığı için her ne kadar yalnızca sarışın kadınlara âşık olabiliyorduysa da, birinin onda ilgi uyandırması için "uzun bir tanışıklık dönemi ve uzun sohbetler" gerekiyordu. Kadın ruhunu anlamaya heveslenmek, pek çok erkeğin kapalı tutmayı tercih ettiği bir kapıyı açmak demekti.

İbn Hazım, Zahiriye diye anılan ve İslamı daha kolay anlaşılır hale getirmeyi amaçlayan bir mezhebin takipçisiydi. Yüceltilmiş aşktan dem vuran Bağdatlı şairlerin başında gelen ve *Çiçeğin Kitabı* adlı erotik antolojinin yazarı olan İbn Davud (ölümü 909), bu mezhebin kurucusu Isfahanlı Davud'un oğluydu. Bir başka Zahiriye mensubu, İspanya'da doğan ve önemli etkiler bırakmış Müslüman düşünürlerden biri olan İbn Arabi (1165-1240), kendisinin de birtakım hayranlık uyandırıcı kadınların etkisinde kaldığını belirtiyor, *Özlemlerin Kökeni* adlı eserinde aşk sayesinde kazanılan bu içgörünün insanı nereye götürdüğünü anlatıyordu:

Gönlüm bütün rüzgârlara açık:
Ceylanlar için bir mera
Ve Hıristiyan keşişler için bir yuva,
Bir mabed ki orada herkese yer var
Puta da Mekke yolcusunun Kara Taşına da
Ve Eş'ar-ı Hamse tabletine ve Kuran'a da.
Aşk dinidir benim dinim.
Rabbin kervanları ne yana dönerse dönsün,

Aşk dinine inanacak
Ve ona iman edeceğim.

Böylece, dünyanın sadece bir köşesinde görece kısa bir süre içinde geliştirilmiş, birbirine benzemeyen beş ayrı tutkulu aşk çeşidine değinmiş olduk. Cinsel arzular, duygular, fantaziler ve içgüdü adı altında topladığımız her şey, hiç kuşkusuz daha binlerce değişik şekilde bir araya getirilebilir. Bir süreliğine bile olsa, özgüven dediğimiz o daha da kaypak duyguyla ödüllendirilmesi halinde ise aşk, sadece kişisel bir sır olmaktan çıkıp kamusal bir güce dönüşür.

Dolayısıyla, her şeyi başlatmış olan oyuncu ilişkiler kahkahadan fazlasına gebedir. Oyun oynamak, kişinin görev ve gerekliliklerden kendini geçici olarak azat etmesi demektir; sonucu belirsiz olduğu için gönüllü olarak riske girmeyi ve heyecanlanmayı içerir; "rol yapmak" alternatif olasılıklardan aldığımız bilinçli zevke ve hiçbir zaferin nihai olmadığı bilgisine dayanır. İngilizcedeki *win* (kazanmak) kelimesinin arzulamak anlamına gelen Hint-Avrupa kaynaklı *wen* kökünden, *lose* (kaybetmek) kelimesinin ise serbest bırakmak anlamındaki *los* kökünden türemiş olması tesadüf müdür? Kazanma-kaybetme oyunları oynamamız özgürlük zanaatına elimizi alıştırmanın bir yolu olamaz mı? İspanyolcada kazanmak kelimesinin karşılığı olan *ganar*, Got dilinde gıpta etmek, göz dikmek anlamına gelen *ganan*'dan türemiştir, *perder* (kaybetmek) kelimesinin kökeni ise Latincedeki *perdere* kelimesidir ki özgün anlamı "tamamen elden çıkarmak"tır. İdealine sahip olmayı istemeyen, kaybetmek için oynayan büyük âşık, savaşta ve işte bütün meselenin alelade bir sahip olma çekişmesinden ibaret olmasına karşın aşkta önemli olanın, oyunun kendisi olduğunu keşfetmişti. Oyun oynamaya hevesli olmak yaratıcılığın önkoşullarından biridir. Aşk, yaratıcılığı sekteye uğratan bir şey olmak şöyle dursun, yaratıcılığın bir dalıdır.

Hikâyelerin beşinde de bir yerlerden çıkıveren bir yabancı vardır. Bu da hiç şaşırtıcı değildir, çünkü aşk daima yabancı olana uzanır, benzersiz olanı, başka kimselere benzemeyen insanı arar, ama sonunda ürkütücü olanı bildik olana dönüştürür. Eski zamanlarda âşıkları en çok korkutan şey herhalde yalnızlıktı; günümüzde ise durağan bir ilişkiye kısılıp kalmak yalnızlıktan bile daha kaygılandırıcı bir durum halini aldı. Yeni tecrübelere, bilinmeyene, yabancılara duyulan açlık bugün her zamankinden fazla. Bu yüzdendir ki, iki sürgünün güvenli ve kendine yeterli bir aile oluşturmak üzere birleşmesi artık tatminkâr bir çözüm olamıyor. Modern dürtüler insanları daha geniş bir yaratıcılığa çağırıyor. Yabancı olanın karşısında büyülenmek, tıpkı oyun gibi, yaratıcılığa doğru atılan bir adımdır.

Tarihin büyük bölümünde aşk, bireyin ve toplumun sürekliliğine yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiş, çünkü süreklilik genellikle özgürlükten daha değerli sayılmıştır. 1950'lerde bile Amerika'daki nişanlı çiftlerin hepi topu dörtte biri sırılsıklam âşık olduklarını beyan ediyorlardı, Fransa'da ise bir *grand amour* yaşamış olduğunu öne süren kadınlar tüm kadın nüfusun üçte birinden azdı. Bundan kırk yıl sonra Fransız kadınlarının yarısı hayatlarındaki erkeğin yeterince romantik olmadığından yakınmakta, hiç değilse "seni seviyorum" demeyi daha sık akıl etmelerini istemekteler. Çoğunluğun görüşü modern hayatın ateşli tutkulara eskisi kadar izin vermediği, ama zaten bu açıdan bir altın çağın da hiç yaşanmamış olduğu yolunda. Umutsuzluğa kapılan

pek çok kimse, hayvanlara ve spora bağlılıklarının insanlara duyduklarından daha tutkulu olduğunu söylüyor. Rusya'da, Glasnost'un ilk yıllarında, evlenme gerekçelerinin sıralandığı on sekiz maddelik listede aşk –yeni evli çiftler tarafından doldurulmuş olmasına rağmen– ancak beşinci sıraya yerleşebilmişti. Bu da demeye geliyor ki, aşk sanatında ustalaşmak için insanların daha çok uğraşması gerekiyor; aşk henüz tamamlanmamış bir devrim.

Avrupa'da yaklaşık on asırlık bir süre boyunca Arap aşkının iki temel bileşeni yankı buldu: Kadınların yüceltilmesi ve âşık ruhların tek bir ruh halinde kaynaşması. Partnerlerini oldukları gibi tanımayı ve iyi kötü bağımsız bir varoluşu sürdürmeyi isteyenlerin özlemini dindirmek açısından bunların her biri diğeri kadar yararsızdı. Vaktiyle yüceltme, sevginin bitimliliği karşısında şairane bir cevap gibi görünmüş, kaynaşma ise yalnızlığa romantik bir çözüm sunmuştu; her iki durumda da aşk bir çare olarak kullanılıyordu, çünkü dünya günah, suçluluk ve utanç duygusunun hâkim olduğu ve insanın ilahi mükemmeliyeti yakalamaktan aciz, yetersiz bir varlık olduğuna dair fer-yatların dinmediği, insanlığın kusurlarını deşmek için aralıksız kendini dinlediği bir tarihsel dönemden geçmekteydi. Böyleyken aşk, insanların kendilerini daha iyi hissetmesini sağlamakta olsa olsa diğer tüm folklorik çareler kadar yararlı olmuştur, ne daha çok ne de daha az. Yüzyıllar boyunca konu olduğu tüm deneylerden sonra tutku hâlâ ilk günkü kadar geçici görünüyor, oysa yalnızlık, imparatorluğunun sınırlarını genişletmeyi sürdürmekte.

Anne ve babasına ait aşk düşüncesinin karşısına bir alternatif koymaya çalışan Mandarine'in seçme şansı "romantik aşka" dönüş yapmakla sınırlı değil. Kendisi gibi eğitimli kızlarla çalışmalar yapan sosyologlar, halinden hoşnut olmakla yetinmek istemeyen, ara sıra biraz yakıcı, erotik bir sosla tatlandırılacak dengeli bir hayata fit olmayan bu çocuklarda gördükleri kinizmden kaçma özlemini daha iyi tanımlayabilecek bir terim bulmakta güçlük çekiyorlar. Ama "Hayatı

güzelleştirmek istiyoruz," derken ve aşkı bir sanat olarak nitelerken kızların aklından geçen şey üreme sanatı değil: Geçmişe ilişkin gerçeklerin ne kadar amansız olduğunu biliyorsanız, geçmişe başvurmanız yeterli olmaz. Onlar yepyeni bir aşk sanatı icat etmek istiyorlar ve bunu yapmanın mümkün olduğunu gösteren pek çok örnek var.

Mamafih her icat yeni katkı maddeleri gerektirir, ya da en azından artık safra haline gelmiş bazılarından kurtulmayı. Zamanın en çok aşındırdığı, tavan arasına kaldırılma zamanı çoktan gelmiş olan inanç, çiftlerin birbirlerinden başka güvenecek kimseleri olmadığı inancıdır ve bu da, modern toplumun insanları yalnızlığa mahkûm ettiği iddiası kadar mesnetsizdir. Kızlarla erkeklerin bir arada eğitim gördükleri ve okul yıllarında daha önce iki cins arasında mümkün olmamış bir arkadaşlık çeşidi geliştirdikleri günümüzde, aşkın başka biçimlere bürünme şansı vardır. Bu biçimlerin neye benzeyebileceği, başka tutku olasılıklarının birer birer incelenmesiyle açığa kavuşacaktır.

———— / ————

J. Ashtiany, *Abbasid Belles Lettres*, Cambridge University Press, 1990; Jean Claude Vadet, *L'Esprit courtois en Orient dans les cinq premiers siècles de l'hègire*, Maisonneuve, 1968; A. G. Chejne, *Ibn Hazm*, Kazi, Chicago, 1982; Ibn Hazm, *The Ring of the Dove*, Luzac, 1953; "Ishk", başlıklı madde *New Encyclopedia of Islam*, 1978; Émile Dermengheim, "Les grands themes de la poésie amoureuse chez les Arabes precurseurs de poètes d'Oc", *Les Chaiers du Sud*, "le Génie d'oc" başlıklı özel sayı, Marsilya, 1943; J. M. Ferrante, *Conflict of Love and Honour*, Mouton, 1975; Lois Anita Giffen, *Theory of Profane Love among the Arabs*, New York UP ve London UP, 1971; Clinton Bailey, *Bedouin Poetry*, Oxford UP, 1991; L. F. Compton, *Andalusian Lyrical Poetry and Old Spanish Love Songs*, New York UP, 1976; W. Dols, *Majnun: The Madman in Medieval Islamic Society*, Oxford UP, 1992 ("şaşkın romantik" konulu 2. Bölüm); Alan H. Gardiner ve K. Sethem, *Egyptian Letters to the Dead*, Egyptian Exploration Society, 1928 (bir erkeğin "güzel garp ülkesi"nde ölmüş karısına yazdığı mektup: "Size çektirdiklerim"); H. R. P. Dickson, *The Arab in the Desert: Badawi Life in Kuwait and Saudi Arabia*, Allen and Unwin, 1949; Richard Boase, *The Origin and Meaning of Courtly Love*, Manchester UP, 1977; Claude Tapia, *Jeunesse 1986: au delà du sexe: Psychosociologie de la vie affective de la jeunesse*, Harmattan, 1987; F. Dubert, *Les Lycéens*, Seuil, 1991; Aşk üzerine istatistikler, Armelle Oger, *Enquête sur la vie très privée des Français*, Laffont, 1991, 317-323; P. Bancroft, *Human Sexuality*, Churchill Livingstone, 1983; V. Shlapentokh, *Public and Private Life of the Soviet People*, Oxford UP, New York, 1989 (sf. 178); Jérôme Duhamel, *Vous le Français*, Albin Michel, 1989, (s. 334); E. Burgess ve P. Wallis, *Engagement and Marriage*, Lippincott, Philadelphia, 1953; Reuben Fine, *The Meaning of Love in Human Experience*, Wiley, New York, 1985; Irving Singer, *The Nature of Love*, 3 cilt, Chicago UP, 1984-7; "Évolution historique du sentiment amoureux", *Futuribles*, Temmuz 1990.

VI

Mutfak sanatındaki ilerlemenin seksteki ilerlemeyi geride bırakmasının nedenleri

Fransız rahibelerin idaresindeki bir okula gönderilen, evinde kendisine adab-ı muaşeret öğretmekle görevli matmazeller bulunan ve tatillerde aksanını mükemmelleştirmesi için Fransız ailelerin yanına giden bir İspanyol kızı büyüdüğünde neye benzer? Sokakta karşınıza çıktığında fark etmeden geçemeyeceğiniz birine. Alicia R. Ivars'ın sırtında her zaman müthiş giysiler var. Ama bunlar asla en son Paris modası değil, tamamen kendi özgün üslubuna uygun şeyler.

Genç kızlığını Fransız-Alman felsefi jargonu eşliğinde sarhoş olup Bergson'un, Bachelard'ın, Fischer'in, Chiva'nın, Calvo'nun ve diğerlerinin peşinde dirimselci, iradeci, Gestaltçı kopuşlar yaşayıp varoluşçu bir müride dönüşerek geçirmiş olmak hayatını nasıl etkilemiş? Şöyle: Alicia, dünya çapında bir zeytinyağı uzmanı olup çıkmış. Hiç

bir şey kaçınılmaz değil ve hiçbir şey önceden bilinemiyor.

Kendi eliyle tasarladığı dramatik kıyafetlerin, utangaçlıkla teşhircilik karışımı edasının ardında Alicia, bir geyşa olmaya çalışıyor. Son derece zeki bir kadın ve kişiliğinin işlemeyi en çok istediği cephesi olarak tensel hazzı seçmiş. Yıllar süren teorik hazırlık dönemine rağmen insanların hoşuna gidecek şekilde davranmaya ve "Ben kimim?" gibi sorular sorarak yolunu şaşırmamaya özellikle dikkat ediyor. Geyşalar tavşan kızların zıddıdır bilindiği gibi, gençlik ve güzellikleri için değil, dünyanın en eski mesleğinden de eski, daha çok tapınak ayinlerini yöneten kadınlarınkine yakın bir becerinin sahibi oldukları için hayranlık görürler: Erkekleri, istediklerini asla tam olarak elde edemeyecekleri gerçeğiyle uzlaştırmak için törenler düzenleme becerisi.

Okulda öğretilenleri bir tarafa, insanın ruhunda olup bitenleri başka bir tarafa koymak gerekiyor. Alicia'ya çocukluğundan utangaçlığı kalmış; ta ki yirmi yaşındayken, adamın biri durduk yerde ona âşık olduğunu açıklayana kadar, halbuki Alicia adamın kendisiyle ilgilendiğinin farkında bile değilmiş. Kız okuluna gitmiş olmasının yanı sıra ailesi de, babası hariç tutulursa, tümüyle kadınlardan oluşuyormuş: Üç kız kardeş, bir büyükanne, iki hizmetkâr ve erkeklerden çok tabiata sevdalı bir anne. Erkekler onun dünyasına hiç girmemiş, o da hayatın tadını onlarsız çıkarmayı öğrenmiş. Hayatının bu ilk erkeğine cevabı (Adam ona "Duygularımı ifade etmeye ve beni fark etmeni sağlamaya çalışıyordum," diye yazmış) ona aşkla karşılık vermek olmuş, adını koyamadığı bir şey için duyduğu "minnet" yüzünden. O günden beri utangaçlığıyla savaşıyor, mahsus dışadönük biri gibi davranarak ve bu süreç içinde neredeyse öyle olarak. Utangaç insanların hayatının, merakını doludizgin koyveren, "yarı çılgın, yarı terbiyeli" insanlarınki kadar ilgi çekici olmadığına karar vermiş.

Alicia kime âşık olduğunuzun o kadar da önemli olmadığına inanıyor; sevdiğiniz insan tarafından sevilmeyi istemek ona göre bir hata. Bu böyle, çünkü sevgi, insanlara, kişisel gönül kırıklıklarımızdan daha öncelikli bir "kozmik adalete" göre dağıtılıyor. İnsanlara verdiğiniz sevgi her zaman iyi yatırımdır; sevginizi sunduğunuz insandan sevgi görmeyebilirsiniz, ama onu size geri verecek biri çıkacaktır ve ne kadar çok verirseniz o kadar çok alırsınız. Sevgi alışverişinin hesabı açık veriyor, çünkü insanlar sevgilerini esirgiyorlar, çünkü gelişigüzel birinden sevgi görmek istemiyorlar, bu yüzden fırsatlarını daraltıyor, kendilerine ilişkin daracık bir imge oluşturuyorlar, belirli bir insan tipinden başka bir şey olmamalarını gerektiriyor bu imge. Neticede, beklenmedik sevgilinin onları bulması ve bu sevgilide sürprizlerle karşılaşma şansları azalıyor.

Bu yüzden Alicia kişiliğinin mümkün olduğunca "akışkan" olmasına uğraşıyor. Onun dini "günlük hayat kültü." "Önceki rollerinizi ya da sizden beklenen rolleri değiştirebilirsiniz, üstelik engellerinizi ve her türlü psikolojik sıkıntılarınızı ve kendi iradenizle başınıza sardığınız yetersizliklerinizi de." İngilizcesi mükemmel olmayabilir, ama prensipleri böyle gerektiriyor. Tek bir dili kusursuz konuşmaktansa idare eder düzeyde dört dil bilmeyi, kendini yaymayı tercih ediyor. Sahip olduğunuza inandığınız kişilik üzerinde takıntılı biçimde kafa yormaktan vazgeçerseniz nevrotiklikten kaçınabilirsiniz: Kusurlarınıza boş verin, kompleksleriniz hakkında sızlanmayı bırakın, neleri yapıp neleri yapamayacağınız, nelerden hoşlanıp hoşlanmayacağınız ya da neleri isteyip istemeyeceğiniz üzerine itiraflar sıralamayın. Her insanla buluşmanızı bağımsız bir olay olarak düşünün. "Bir geyşa, kendi ihtiyaçlarını düşünmeksizin zevk yaratmaya her zaman hazırdır." Kişisel hırslarınızı ve kendinizden beklentilerinizi bir kenara bırakın. Varoluşunuza geyşalık katmayı öğrenin, her şeyden önce kendi bedeninize geyşalık edin; ona bakın, yalnızken kendinize yemekler yapın, kendinizi şımartın; beyninizi müzik ve şiirle besleyerek ona gerekli ilgiyi gösterin. Kafanızda arzularınıza ilişkin aşırı katı fikirler oluşmasına izin vermeyin. Kendinizi bir amip gibi düşünün, bölünerek yaşamın içinden akıp giden bir amip: Kimliğinizi kaybetmekten korkmayın. Veya bir dizi ampulden oluştuğunuzu düşünün: Elektriğin hepsini tek bir ampule yüklerseniz patlayacaktır; enerjinizin, varlığınızın her köşesinde özgürce dolaşmasına izin verin. Kimliğiniz ne kadar gevşek, ne kadar açık ve ne kadar sınırsız olursa o kadar iyi. Düzgün tutmanız gereken bir bahçe gibi görün duygularınızı. Cömert olun, böylece içinizdeki yeni kaynakları, yeni fikirleri harekete geçirirsiniz. "Tabiat kanununu" izleyin. Her şey sizin elinizde.

Bu gibi görüşlere sahip olunca üniversitede hocalık yaparak yaşamak –eksantrik bir hoca da olsa– ona yetmemiş. Alicia bir lokanta açmış. Önceleri haftanın üç günü yemek pişirip üç gün de üniversitede ders veriyormuş. Sonra akademik kariyerinden vazgeçip bütün enerjisini Nefaset Bahçesi'ne vermiş. Bu lokanta onun tiyatro sahnesiymiş; kapıların açıldığı her gün müşterileri şaşırtması şartmış. "Giyinip kuşanıp geldikleri için insanlara öylesine minnet duyardım ki, her gün yeni bir şeyler giymeye çalışırdım." Giyim kuşam konusundaki yaratıcılığı müthiş; acayip, gerçeküstücü minik çeşniler onu her zaman bir seyirliğe dönüştürüyor. Müşteriler mutfaktan çıkmasını istediğinde kendini göstermeden önce mutlaka üstünü değiştirirmiş. Ama bütün yaptığı günde iki kez sahneye çıkmak değilmiş. İnsanlar ne istediklerini asla tam olarak bilmezler. Alicia'nın zevki onlara arzularını sergilemekmiş, kendini fantezilerin uzmanı olarak, bir çeşit

"gastronomik tercüman" olarak sunmak, muğlak istekleri bol sembolizmle sarmalanmış olağanüstü yemeklere tercüme etmekmiş. "Geyşa aşçılar kibar, zaman zaman da sessiz olurlar, ama mistik, esrik, minimalist, ritüelist, estetist de olabilirler, varlıklarını başkalarına adamıştır onlar." Sıradışı partiler düzenlemek, insanların kendilerini "farklı hissedeceği" alışılmadık ortamlar yaratmak Alicia'nın uzmanlık alanı olmuş: Mesela sömürge devri Mısır atmosferinde Kral Edward ihtişamı, meşalelerle aydınlatılmış bahçeler, çıplak kadın heykelleriyle süslü çeşmeler, egzotik meyvelerden yapılmış egzotik renkli şaraplar, Arap yemekleri. Alicia, bir sihirbaz gibi, kendine Ali + Cia adını takmış.

Kelimenin dar anlamıyla kendini hiçbir zaman bir hipi ya da feminist olarak görmemiş olsa da "–yaklaşımlarına katılıyordum ama militanca tavırlarına değil"–, bir sürü akademik ve politik örgütlenmede yer almak ona "çok sayıda farklı *compañero* ile sıcak ve uzun ilişkiler kurma şansı vermiş, seks de dahil." Evlenmesi yirmi sekiz yaşını bulmuş. Bunun için, seçtiği erkeği kendisinin ona uygun olduğuna ikna etmesi, adamın "kafasındaki eş tanımı"na uymamakla birlikte onu huzurlu bekâr hayatından vazgeçmeye zorlaması gerekmiş – bu iş beş yılını almış. Adam da bakir falan değilmiş, "alakası yok"muş, ama Alicia ona uyuşukluğa saplanıp kaldığını ve kendini bu durumdan kurtarması gerektiğini söyleyip durmuş. Paco, diyor, dünyada "yüzde yüz kabul edilebilir" bulduğum tek erkek. 95

Ama böyle olması, on yıllık evliliğin ardından onu terk etmesine engel olmamış. Müthiş çekici bir bohem, Paris'te 1968 Mayısı'nın alevlerinden geçmiş bir tiyatrocu, Alicia'nın lokantasına takılmaya başlamış. "Bir gün benimle *siesta* yapmaya gelsene," demiş ona. Alicia adamı görmeye başlamış; şehir dışına kaçıp sevişiyorlarmış. "Cennet gibi bir şey"miş bu, daha önce hiç yaşamadığı bir tutkuymuş. Ardından "hayatının en büyük çelişkisi" gelmiş. Alicia, Paco'ya demiş ki, "Durumumu açıklamam gerekiyor." Yeni sevgilisinin ona yaşattıklarını reddetmek kendi gözünde kişiliğini küçültecekmiş. Böylece on ay boyunca tutkuyu yaşamış. Sonra, sevgilisinin "her bakımdan kabul edilebilir" olmadığına karar vermiş. Yeniden Paco'ya dönmüş. Olgun, kibar, zarif ve bilimsel Paco, bu mesafe üstadı, tüm soğukkanlılığına rağmen incinmişmiş. Buna rağmen yeniden birleşmişler. "Paco o meseleyi bir daha hiç açmadı." Bu olayın ardından evliliği daha da güçlenmiş; Paco'ya hayranlığı sınırsız; "asla öfkelenmez o."

Yine de diyor ki Alicia: "Paco benim yalnızca bir parçamı tanıyor. Gereğinden fazla yakınlaşmamaya çalışıyoruz, aramızda bir çeşit gizem kalsın diye... Çok şey bilirseniz, karşınızdakine tutsak oluyor-

sunuz." Evliliğin yürümesini istiyorsanız birbirinizin ruhunu didiklemekten kaçınmanız gerekiyor. Paldır küldür konuşmamaya, kırıcı olmamaya çok dikkat edin. İlle de içinizi dökmeniz gerekiyorsa, başka birini bulun. Alicia kendine böyle birini bulmuş; "kadın düşmanı, bekâr ama eşcinsel olmayan" bir patristik teoloji uzmanı bu, kocasının da arkadaşı. Son derece "ruhani bir adam', Alicia'yla birlikte şehir dışına çıkıp piknik yapıyorlar. "Onunla her şeyi konuşabiliyorum. O bana esin veriyor, ben de ona. Düşüncelerimdeki ince ayrıntıları kavrıyor." İşin içinde aşk yok.

Seks ayrı bir mesele, "aşırı mahrem duygularla ve sırdaşlıklarla yıpratılmaması gereken" ayrı bir faaliyet; yoksa sizi kendine köle e-
 diyor. Alicia'nın mahrem duygulardan kaçınmak istediği anlamına gelmiyor bu. "Mahrem duygularımdan asla korkmadım. Zihnimi etkileyen deneyimlerden her zaman zevk aldım, iç benliğimle ya da bedenimle temasımı kaybetme paniğine kapılmadan. Hangi melodinin, ritmin, kokunun, hangi okşama ve dokunmanın bana arzuladığım yakınlık duygusunu yaşatacağını biliyorum." Dolayısıyla seks, yemek pişirmeye benzetilebilecek bir faaliyet: Her ikisi de haz verici "mahrem duygular" yaratıyor, her ikisi de karşı tarafta bu tür duygular uyandırmanızı sağlıyor.

Alicia her şeyden önce "katışıksız seks" ayrımı yapıyor. Gençliğinde Tantracı bir adamla böyle bir tecrübesi olmuş, bol miktarda ilüstrasyon eşliğinde ultra erotik bir ilişki yaşadıkları bu adamla "tüm fantezilerini gerçekleştirmek" üzere senede iki ya da üç kez buluşuyorlarmış, Alicia'nın terimiyle duygusal konformuş bu. Arkadaşlıkla bir arada yaşanan seks ise başka türlü bir şey, harikulade bir bileşim; ama seks nadiren arkadaşlığa yol açıyor, gerçi Alicia "teşvik edici" bir unsur olarak karşı çıkmıyor buna.

Yıllar geçtikçe Alicia'nın cinsel etkinlik grafiğinde düşüş olmuş, hem sıklık hem çeşitlilik açısından. Arkadaşlar daha az talepkâr olmuşlar, zaman daralmış, alan daralmış. Genç partnerler Alicia'yı çekmiyormuş, yaşıtları ise "kavgacı, mülkiyetçi, hırslı ve nevrotikmiş, huzursuzluktan sıyrılamıyor, oyun oynamayı bilmiyorlarmış." Zengin bir cinsel hayata sahip olmak "harikulade bir şey: Sizi hep yaşama âşık tutuyor." Eski sevgililer daima onunla kalacaklar, "onun sevme biçiminin bir parçası olarak"; hepsini özlemese bile onları hâlâ seviyor; eski aşkları hatırlamak, zihninde onları yeniden canlandırmak heyecan verici, neredeyse âşık olmak gibi bir şey.

Cinselliği sınırlar içine hapsetmek için hiçbir neden olmadığını düşünüyor: "Bugüne kadar kendi eğilimlerinin sınırını bulmuş değilim." Grup seksin ve lezbiyenliğin onu cezbetmediği doğru gerçi, ama "çok çekici bulduğu" yabancı bir kadın ziyaretçileri olduğunu ha-

tırlıyor: "Onunla oyun oynayabilir ve bundan zevk alabilirdim, bana karşı çok tatlı davranıyordu, daha yeni dul kalmıştı ve sevgiye çok ihtiyacı vardı; aslında telepatik seks yaptığımız söylenebilir." Ona hitap etmeyen başka aşk çeşitleri de var: "Yavan erkekler mesela, bana isteklerini dayatmaya çalışan ya da bağımlı olanlar" ve "vampirler", bir de "eve geldiklerinde karılarının koşup terliklerini ve buzlu viskilerini getirmesini bekleyen erkekler: Dehşet verici bir şey bu."

Paco ideal erkek, çünkü asla mülkiyetçi davranmıyor, her zaman saygılı, mutlu, komik ve hepsinden önemlisi "varlığını her an gözünüzün önüne sermiyor." Paco'nun büyük erdemi, sarsılmaz bağımsızlığı. "Boş zamanlarımızı paylaşır ya da paylaşmayız, birlikte de dışarı çıkabiliriz, ayrı ayrı da."

"Bebeklikten beri tensel hazzın tadına varmak üzere yetiştirildim ve eğitildim. Yılın üç ayını, incir, badem ve zeytin ağaçlarıyla, üzüm bağlarıyla ve domates tarlalarıyla kaplı cennet gibi bir yerde, denizle ve özgürlükle baş başa geçirirdim (bugün bu ev kocaman ve muhteşem, ama etrafı yağmalanmış), bütün aile ve dostlar bir arada, dünyevi hazlar peşinde geçirilen uzun, upuzun günlerdi onlar." Tek başına ıssız bir adaya düşseydi yanına bir bıçak almayı seçerdi, "ağaçları yontmak, hayvanları öldürüp kanını içmek ve etini yemek için ve tecrit edilmiş bir aşka barınak olacak kulübeyi yapmak için."

Alicia'nın bütün arzu ve hırsları kişisel. Dünyayı değiştirmek onu ilgilendirmiyor. Paco'yu mutlu etmek dışında öyle belirgin hedefleri yok, yalnızca "Doğu'ya özgü anlamıyla kusursuzluğu yakalamak" istiyor, sahip olduğu potansiyelleri geliştirmesi demek bu. Şöhreti, insanın ilgi çekici kişilerle karşılaşma şansını artırdığı için kovalanmaya değer buluyor, ama bunun dışında işe yarar bir yanı yok. Para, imkânlarınızı genişletmeniz açısından faydalı, fakat tehlikeli de, çünkü zenginler genellikle sadece başka zenginlerle görüşüyorlar, ham ipekten elbiseleri için kaygılanmak ve hep aynı şeyleri yapmak zorundalar. Oysa mesleki başarı tek başına yeterli değil: Sık sık, son derece ümitsiz bir özel hayat eşlik ediyor buna. Bir lokantayı beş yıl boyunca "hayırsever bir rahibe gibi, gemisini yöneten bir kaptan gibi" ayakta tutmak ona büyük bir başarı duygusu vermiş, ama bu yeterli değil.

Bir süre önce Paco hastalandığında –Allahtan artık tamamen iyileşmiş– Alicia düşünmüş: Paco ölürse ne yapacak? Büro işi yapmayacağı kesin. Ücret karşılığı iki kişiyi evimde misafir ederim diye geçirmiş aklından. Yoksulluk gözünü korkutmuyor: Düşünmekten aldığı zevkin tadını çıkarmasına ve özel hayatına sahip çıkmasına engel olmazdı bu. Yalnız kalmaktan da korkmuyor. Şaşaalı toplumsallığının öbür yüzünde utangaçlığı var, ya da kendi zihinsel dünyasına

çekilmişliği. En çok gülen adamlar nasıl genellikle en mutsuzlardan çıkarsa, partilere meraklı olanlar da genellikle en yalnız insanlardır. Alicia ısrarla yalnızlığına düşkün bir insan olduğunu söylüyor. Pencereden Madrid'i çevreleyen kırlara doğru bakınca tabiatın insana karşı tamamen kayıtsız olduğunu görüyor ve bunu kendine örnek alıyor: İnsanın kendi kaygılarına kayıtsız kalmaya, kendinden uzaklaşmaya duyduğu ihtiyaç bu. Fakat yalnızlığı korumak insanlardan kopmak anlamına gelmiyor. Alicia insanlardan kopuk değil; arkadaşlarıyla birlikte olmaya, sinemaya gitmeye –oraya da yiyecek bir şeyler götürüp filmi izlerken atıştırıyor– ve kendi kendiyle kalmaya dönüşümlü olarak paylaştırıyor zamanını. Toplumsallığı bir dil gibi görüyor – ne

kadar çok pratik yaparsanız insanlarla iletişiminiz o ölçüde zenginleşiyor. Buna karşılık daha küçük bir kızken kendi saçını kesmeyi öğrenmiş ve o günden beri berbere gitmemiş; bu onun bağımsızlığının göstergesi. Alicia'nın saç kesimleri her zaman egzotik, başka kimseninkine benzemiyor.

Freud'un Viyanalı meslektaşlarından olan ve cinsel sapkınlık konusunda uzmanlaşan Kraffı-Ebing, dünyada bütün olayların açlık ve aşk tarafından yönetildiğini söylemişti. Ne var ki Freud da, o da açlık meselesini unutup aşkın sebep olduğu ıstıraplar üzerinde yoğunlaştılar. Bu talihsiz bir gelişmeydi, çünkü mutluluk arayışında seks, yiyecek ve içecek üçlüsü her zaman ayrılmaz yol arkadaşları olmuştur. Seksoloji bağımsız bir bilimsel konu haline gelmeseydi, bilgiye ulaşmanın yolu başka türlü düzenlenmiş olsaydı, insanın zevk almaya duyduğu özlemi her biçimiyle bir bütün olarak araştıran mutluluk profesörleri bulunsaydı, başka türlü bir bakış açısı ortaya çıkabilirdi. Fiziksel dürtüler birer despot değildir ve sık sık da itaatsizlikle karşı karşıya kalmışlardır, zevkler sonsuza kadar değişmemek üzere sabitlenmiş değildir. Arzuya yeni bir gözle bakmanın yolu, insanların masada ve yatakta ne istediklerini aynı bütünün parçaları olarak ele almaktır.

Gastronomi, yiyeceklerle mutluluk yaratma sanatıdır. Yemek yemenin üç ayrı yolu vardır, mutluluğu aramanın da bunlara tekabül eden üç ayrı yolu. İnsanın tıka basa doyuncaya kadar yemesi bunların ilki ve geleneksel olanıdır, babadan kalma tariflere ve iyice denenmiş yöntemlere itibar etmeyi gerektirir. Burada amaç kendinizi memnun etmektir, rahatlatmaktır, gurul gurul guruldayan bir kedi gibi gevşemektir. Bu yol hazza ihtiyatla yaklaşmayı temsil eder, ilkesi de şudur: "Kendini yabancı maddelerden koru."

Yabancı maddeden kasıt yalnızca çorbadaki sinek değildir, alışılmadık, yasak ve tehditkâr olan, çağın modasına uymayan her şey

bu tanıma girer. İnsanın yabancı madde korkusunu bir erdem haline getirip ona zevk adını takması, yemek yemeyi öğrenme süreci içinde gerçekleşmiştir. Bu süreç içinde, yemek yemeye ait kalıplardan türeyen zihinsel alışkanlıklar ortaya çıkmış ve yabancı madde korkusu hayatın pek çok başka alanına da sirayet etmiştir; rutin, ne kadar sıkıcı olsa da, en güvenilir sigorta poliçesi olarak görülmüştür. Tarihin büyük bölümü yabancı maddelere açılan savaşlardan oluşmuştur, çünkü insanların ele geçirmek istedikleri ilk mutluluk, güvenlik duygusuydu. Eğer ihtiyat eğilimi galip gelmiş olsaydı her şey bugüne kadar hiç değişmeden kalacaktı, ama kendilerini güvende hissetmeyen, kendilerinin de bir tür yabancı madde olduğunu düşünen, kendi ortamlarında bir yabancı gibi yaşayan birtakım gergin ve yalnız insanlar her zaman var olmuştur; halinden hoşnut olmak bu gibi insanlara imkânsız görünüyordu.

Böylece yemek yemenin ikinci bir usûlü icat edildi: Yiyeceği bir tür eğlence olarak, bir kapıp koyverme biçimi, duyuları okşamanın bir yolu olarak görmek. Amaç –romantik mum alevinin de yardımıyla– baştan çıkarmak ve baştan çıkarılmaktı, enfes kokulardan meydana gelmiş keyifli bir atmosfer yaratmaktı. Bu koşullarda insanın dünyaya karşı tavrı yalnızca geçici olarak değişime uğrar: Yemek esnasında yabancı maddelerle flört edersiniz, ama işyerinde nasıl davrandığınızı etkilemez bu. Bu tip yemek yeme biçimi, sakin bir hayatın aradıkları doyumu sağlayabileceğinden umudu kesmiş olan, şaşırtılmaya ve sürprizlere özlem duyan, uçarılıkla, muzip, kinik ve ironik olmakla farklı bir mutluluk türü yakalamaya çalışan, açlık ve aptallık gibi mühim meseleler yüzünden sonsuza kadar azap çekmeyi reddeden insanlar için biçilmiş kaftan olmuştur. Bu kişilere yemek hazırlayan aşçılar caz müzisyenleri gibi çalışırlar, hiçbir zaman bir sona bağlanmayan oyuncu tırmanışlar doğaçlayarak.

Ama tabii, başkaları mutsuzken en fazla böyle son derece yüzeysel bir biçimde mutlu olabilirsiniz. Huzur ve sükûnun ya da nüktedanlık ve aldırışsızlığın gına getirmeye başlamasıyla insanlarda yeni bir özlem ortaya çıktı: Hayata, kişisel ve özgün bir katkıda bulunma özlemi. Modern çağda yaratıcılık diye adlandırılan bu üçüncü mutluluk türüne yönelik arayış, kendisine uygun bir yeme biçimini gerektiriyordu. Buluş ve ilerlemenin her türlüsü, hiç yan yana gelmemiş iki düşünce arasında bir bağ kurmakla, yabancı maddeleri bir araya getirmekle mümkün olur. Yaratıcı olmaya heveslenen insanlar için yemek yemek, dünyaya daha maceraperest bir ruhla bakma sürecinin bir parçası haline geldi. Yaratıcı aşçılar, asla bir arada kullanılmamış malzemeleri karıştırarak yiyeceklerde, daha önce kimsenin aklından bile geçmemiş nitelikler keşfettiler. Her yaratıcı lokanta, yabancı yi-

yeceklere ve yabancı maddelere duyulan korkuyu yenmenin kesintisiz gayreti içindedir.

Ancak bütün bunlar, her biri kendi alışkanlıkları içine hapsolmuş üç çeşit insan bulunduğu anlamına gelmemeli. Yaratıcı olmak, yeniliği bilinçli bir şekilde kovalayan şef aşçının derdidir, ama ninelerinden kalma tarifleri döne döne yeniden üreterek bunun tersini yaptıklarını sananlar da bazen farkına varmadan yaratıcı olabilirler. Ataları binlerce yıl önce ne yemişse bugün de aşağı yukarı aynısını yiyen insanların var olduğu doğrudur gerçi, ama menü ne kadar kısıtlı görünürse görünsün, yaratıcılığın işin içine sızması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Gana'da, meslek erbabının tamamen habersiz olduğu yoksul

bir topluluk, 114 ayrı meyve çeşidi, 46 çeşit bakliyat ve 47 yeşil sebze türü tüketebilmektedir. And Dağları'nda yaşayan bir köylü 300 farklı patates cinsini güçlük çekmeden birbirinden ayırabilir ve yemeğini bunların 20-40 kadarını dengeli bir şekilde karıştırarak pişirebilir. Tarifine harfiyen uyulmadan hazırlanan, malzemede ya da oranlarda değişiklik yapma riskini göze alarak ortaya çıkarılan her yiyecek, sonuçta neye benzerse benzesin, bir yaratıcılık ürünüdür, insanların kendilerinden bir parça kattıkları bir şeydir. Yeni bir yemek icat etmek, küçük olmakla birlikte önemsiz olmayan bir özgürlük eylemidir. İnsanların yenebilir yüz binlerce bitkiden yalnızca altı yüz kadarını yemekte olduğu göz önüne alınırsa, bu tür eylemler için meydan hâlâ alabildiğine boştur.

Çocuklar genellikle ya ailelerinin damak tadına sadık kalacak biçimde yetiştirilmiş ya da daha yakınlarda yapılmaya başladığı gibi, kendi zevkleri doğrultusunda bireysel bir kimlik geliştirmeye yöneltilmişlerdir. Oysa bugünlerde bazı çocuklara verilen eğitime göre, lezzetlere de insanlara yaklaşıldığı gibi yaklaşılmalı, yani her birinin saygı görmeye, kabul edilmeye ve anlaşılmaya layık olduğunu bilip tıpkı konuşmaya değer görülen ve görülmeyen insanlar arasına duvar örmemek gerektiği gibi, sevilen ve sevilmeyen yiyecekleri de ayırmamalı. Tat alma sanatına ilişkin sistematik derslerin de artık müfredata dahil edildiği Fransa'da, okul çocukları önemli bir devrimin öncüleri durumundalar. Yiyeceklere ve yabancı toplumların damak zevklerine karşı esnek bir tavır benimsemek, komşularınıza nasıl baktığınızı ister istemez değiştirir.

Çok uzun bir süre boyunca dünya, üç temel gıda maddesi –buğday, pirinç ve mısır– üzerine kurulu, her biri kabaca aynı büyüklükte üç büyük imparatorluğa bölünmüş durumdaydı. Fakat insanları bundan da fazla ayıran, yiyeceklerine kattıkları sos ya da baharattı: Akdeniz'de zeytinyağı, Çin'de soya, Meksika'da kırmızı biber, Kuzey Avrupa'da tereyağı ve Hindistan'da kokulu otların bin bir çeşidi.

1840'lar Rusya'sında, hükümetin halkı patates yetiştirmeye ikna etme çabaları ayaklanmalara yol açmıştı: çavdar ekmeğine alışkın olan Rus halkı, kendilerini köleleştirmeye ve yeni bir dini kabule zorlamaya yönelik bir tezgâhtan şüphelenmişti; oysa daha elli yıl geçmeden patatese âşık oldular. Bütün mesele, öteden beri yiyeceklerine lezzet katmakta kullandıkları *kislotu* adlı ekşi maddeyi patatese de eklemiş olmalarıydı, neticede onlarda alışkanlık yapan da bundan başka bir şey değildi. Her millet kendi mutfağına kendi özgün kokusunu katar ve değişimi kabullenmesi ancak her yeni tadı kendi kokusuna bulayarak değişimi kendinden gizleyebilmesiyle mümkün olur. Değişim konusunda umut beslemek istiyorsak, söz konusu olan ister politik, ister ekonomik veya kültürel değişim olsun, bu temel prensibi kabul etmek zorundayız.

Amerikalıların her türlü yeniliği kabul edilebilir hale getirmekte kullandıkları tat şekerdi. Kokusu olmayan ve neredeyse her şeye yüzeysel bir çekicilik katmak gibi sihirli bir marifeti bulunan şeker, aslında dünyanın damak tadını birleştirmekte gelmiş geçmiş her şeyden daha etkili olmuştur. Vaktiyle nadir ve ilahi bir ilaçken –bal, göklerin teri ve yıldızların tükürüğü olarak anılırdı– son yüz sene içinde üretimi kırk katına çıkmıştır: Şeker, demokrasinin midevi ifadesidir. Önceleri kırmızı biberle tatlandırılan Latin Amerika çikolatasının, dünyanın ağız tadını fethetmesi için şekerle izdivacı gerekmiştir (Conrad van Houten sayesinde Amsterdam'da, 1828'de). 1825'te *Lezzetin Fizyolojisi*'ni yazan Brillat-Savarin, şekerin "evrensel tatlandırıcı" sıfatına kavuşmaya yazgılı olduğunu öngörmüştü. O sıralarda Goethe bir kilo şekere 2.70 altın mark ödüyordu; şeker zenginlere özgü bir zevk maddesiydi ve onlar da ekmeğe harcadıklarından daha fazlasını şekere harcıyorlardı. Bugün kehanet doğrulanmış durumda: Paketlenmiş hemen her türlü gıda şeker içeriyor.

Mutfak sanatında kaydedilen ilerleme her zaman yabancı yiyecek ve tatlandırıcıların özümsenmesine dayalı olmuş, bu süreç içinde de söz konusu yabancı unsurlar dönüşüme uğratılmıştır. Çin mutfağının zirveye tırmanması, gözü kara tacirlerin yaptığı ithalatın yardımıyla on ikinci yüzyılda gerçekleşmişti. Avrupa mutfağı, baharatların bol keseden kullanımıyla Doğululaştı – Ortaçağ'da yenen yemekler Hindistan'ı hiç aratmıyordu. Ardından patatesin, domatesin, Noel hindisinin ve Amerika Yerlilerine ait diğer ürünlerin sahneye çıkmasıyla bu mutfak Amerikanlaştı. *Fast food* ne Amerikalıdır ne de Avrupalı, Orta ve Uzak Doğu'nun sokak satıcılarından devraldığımız bir mirastır. *Nouvelle cuisine*, Fransız geleneğinin Japonya kaynaklı fikirlerle aşılanması sonucunda ortaya çıkmıştı. Böyle ithal alışkanlıklar her zaman azınlıklar eliyle gerçekleştirilmiş, her zaman da muhalefet

görmüştür. Her türlü yenilik muhalefetle karşılaşır.

Ne var ki bugün hâlâ açlık duygumuzu, neye açlık duyduğumuzu tam da bilemeden yatıştırmaya çalışıyoruz. Son derece lezzetli bazı yiyeceklerin hiç besin değeri yoktur, bazılarını beğenmemiz için damak alışkanlığı gerekir, bir kısmı da açlığımızı dindirmediği gibi bizde daha fazla yeme, yemekten aldığımız zevki sürdürme isteği doğurur, bir kucaklaşmanın hiç bitmemesini isteyen âşıklar gibi. Bu tür davranışların altında yatan nedenleri irdelemek, yiyecekler konusundaki zevklerimizden çok daha fazlasını açıklayabilir bize – mesela, yeni zevk biçimlerine ya da daha genel olarak yenilik ve yaratıcılığa ne kadar açık olduğumuz, hayal kırıklıklarını ve başarısızlıkları göğüslemeye hazır olup olmadığımız, cesareti ve özgürlüğü onaylanmaktan daha fazla önemseyip önemsemediğimiz, hazlarımız hakkında konuşmaya yatkın olup olmadığımız, başkalarına zevk vermekten hoşlanıp hoşlanmadığımız gibi. Gastronomi henüz emekleme çağını süren bir bilgi dalıdır ve insani iptilalarımızla değil keşfedilmemiş yanlarımızla ilgilenir, keşfetmeye çalıştığı da yalnızca insan benliğinin gizemleri değildir, tabiatın bütünüdür. Önünde hazza ve kavrayışa dair giderek genişleyecek ufuklar uzanmaktadır, ama bir karanlık yanı da vardır, çünkü açlık ve acımasızlığın iğrenç gerçeğiyle yüzleşmek için henüz pek az şey yapmıştır ve hak ettiği saygıya da belki ancak bunu yaptığı zaman kavuşacaktır. Yine de çatal ve bıçağın insanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye dönük katkıları, muhtemelen silah ve bombalarla şu güne kadar elde edilenden fazla olmuştur.

Seksten alınan hazların kapsamı ise yüzyıllar geçtikçe genişleyecek yerde daralmıştır. Seks, normal koşullarda yabancılara korkuyla yaklaşan insanın, bir yabancının cazibesine kapılmasını sağlayan mucizedir. Ne var ki bugüne dek, yaratmaya muktedir olduğu, sevgiye ve anlayışa dair güzelliklerin binde birini bile yaratamamıştır.

Pagan dinlerinin öğretisi, annemizin yemeklerinde bulduğumuz sıcaklık ve güveni, bunun bize yaşattığı aidiyet duygusunun bir benzerini cinsellikte yakalamanın yollarını gösteriyordu. Paganlara göre dünya kendi kendine işleyen devasa bir seksüel makineydi: Toprak gökyüzünün nemiyle dölleniyordu ve her çiftleşme bu ebedi tazelenme sürecinin bir parçasıydı, kirli bir iş olmadığı gibi, bütün tabiatla akrabalığımızı doğrulayan bir eylemdi. Hindu tanrısı Şiva tohumlarını kadınların üzerine saçmaktan aldığı zevki göstererek insanlara örnek olmaya çalışıyordu, böylece müritleri de kendi cinsel içgüdülerini, ilahi kudretin bir parçasını içlerinde taşıdıklarının kanıtı sayabilirlerdi.

Hayatın sürekliliğine kişisel olarak katkıda bulunabileceklerini bil-

mek, insanların bir bütünün parçası olmaktan aldıkları hazzı pekiştiriyordu; çünkü tabiata şükran duymak yetmezdi, onu teşvik etmek de gerekirdi. Batı Afrika'daki Masai toplumu bu görevi düzenli olarak kutladıkları Aşk Bayramları'yla yerine getirirdi: Birkaç aylık bir dönem için arkadaşlığa ve evliliğe ilişkin bütün sınırlamalar kaldırılır, insanlar yüzlerce kilometre yol kat ederek rahiplerinin önünde toprağa, hayvanlara ve birbirlerine bereket aşılamak için bir araya toplanırlardı; herkes, anne ve kız kardeşler hariç tutulmak üzere herkesle sevişirdi. Bu bir orji değildi, hayata destek vermenin bir yoluydu. "Seks ağır işçiliktir," demiştir bir Kikuyu kadını, kendisiyle görüşen antropoloğa, "konuşmaya vakit bırakmaz." Ama bir zevkin zor elde edilmiş olması da onun değerini azaltmaz.

Çinliler, cinsel etkinliği kendi tıp sistemlerinin merkezine yerleştirip sağlığı koruma ve hastalıkları iyileştirmedeki rolünü öne çıkararak onu bir rahatlama kaynağı durumuna getirdiler; seks, kan dolaşımını hızlandırıyor ve sinir sistemini gevşetiyordu. Dişi ve eril özlerin birleşmesi enerji ürettiğinden, erkekler cinsel ilişki sıklığını yüksek tutarak kendilerini güçlendirebilirlerdi, ancak toprağın gönlünü hoş tutmak ne kadar önemliyse kadınlara eşit ölçüde zevk vermeye özen göstermek de o kadar önemliydi, çünkü kadınlar, yaşamı uzatan hayati sıvıların üreticisiydiler. Bu doktrinlerin olmayacak biçimlerde mübalağa edilmesi, içerdikleri esas anlamı gölgelemiştir. Han yönetiminin danışmanlarından Çang Tsang, *Yatak Odası Sanatı*'nda kadınların göğüslerinden salgılanan sıvıları emerek yüz seksen yaşına kadar yaşama teşebbüsünü anlatır. Buna karşılık, istisnasız tüm eski seks kılavuzlarında ısrarla tekrarlanan şey, kadınların arzularına ilgi göstermenin önemiydi. Eski Avrupa folkloruna göre kadının zevk almaması halinde döllenme gerçekleşemezdi. Culpepper imzalı *Ebeliğin El Kitabı*'nda (1656) kısırlığın "karı koca arasındaki sevgi eksikliğinden" kaynaklandığı açıklanıyordu. Bugün cinsel etkinliği sağlıklı bir hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak ortaya koyan görüşlerin kökeni, Taocuların ifadesiyle "yaşama bilgisi dışında hiçbir şeye sahip olmadan yaşamanın sade ve mutluluk verici sanatı"na adanmış bu pagan geleneklerine kadar uzanmaktadır.

Bununla birlikte, annelerinin yemeklerinden usanan bazı insanlar kendilerini sürprizlerle eğlendirme umuduyla nasıl egzotik lokantalara taşınmaya başlamışsa, bazıları da egzotik yataklarda eğlence aramaya başlamıştır. Ancak ticaret ve seyahatler sayesinde genişlemiş olan ve genişlemesini kesintisiz sürdüren mutfak bilgisine karşılık, erotik hayal gücü kısa süre içinde kendini tekrarlar hale gelmiştir. Milattan sonra dört yüz elli civarında, dünya nimetlerinden –ve seksten– elini eteğini çekmiş sofu Vatsyayana tarafından derlenen ve çok daha

kapsamlı bir dizi çalışmanın özetini içeren *Kamasutra*, cinsellikten zevk alma tekniklerini etraflı biçimde açıklıyordu. Bu öğretici ve edebi çalışmanın üzerine kimi kişisel hikâyeler –başlıcaları Kşemendra'nın (990-1065) *Fahişenin Dua Kitabı* ve Koka'nın (?1060-?1215) *İhtirasın Gizemleri*– eklendiyse de, cinsel hazza ilişkin mevcut repertuvar hiç değişmeden kaldı; Ovidius ve Lucretius'tan bu yana geçen bin küsur yılda Avrupa ekleyecek yeni bir şey bulamamıştı. Pornografi kendi kutsal kitaplarına sahipti; bu işin tutkunları şu ya da bu saplantıya kapılma eğilimindeydi. Âşıkların zihinlerini tutsak eden fanteziler her şeyden çok fethetme, hükmetme ve boyunduruk altına almayla ilgiliydi; yatak odası dışında hüküm süren en yaygın ilişki bi-

çimi orayı da egemenlik alanına katmış gibiydi. Yasak eylemlere zorlanmakla ya da yasak âşıklar tarafından baştan çıkarılmakla ilgili fanteziler gerçek bir başkaldırı unsuru barındırmıyordu. Her kuşak bu gibi fantezilerde özgürlüğü bulduğunu sanıyordu, halbuki yaptıkları, aynı ilmeği –ya da sayılı birkaç ilmekten birini– hayal güçlerinin etrafına dolayarak onu boğmaktan başka bir şey değildi.

Dolayısıyla, onuncu yüzyıldan itibaren bir Çinli erkeğin yaşayabileceği en büyük cinsel heyecan, normal gelişimi çocuklukta engellenerek yedi ile on santimetre arasında kalması sağlanmış bir çift kadın ayağıyla karşılaşmak oldu.

Bu âdet ne zaman başlamış bilmiyorum,
Alçak herifin biri uydurmuş sanıyorum

diye yazmıştır Çinli bir kadın şair. Ayakları sarma uygulaması saray dansçıları tarafından başlatılmış ve aristokrasi tarafından bir seçkinlik işareti olarak benimsenmişti. Ardından, saygıdeğerlik açısından kimseden aşağı kalmadıklarını göstermek isteyen iffet bezirgânı orta sınıf mensuplarına da sirayet etti ve izleyen yüzlerce yıl boyunca tartışılmaz bir cinsel arzu nesnesi olarak kaldı, çünkü seks, arzuları konusunda kendini sorgulamaktan hoşlanmaz. Ayakları sargılı olan kadın ne doğru dürüst çalışabiliyor ne de yürüyebiliyordu; bu durum, kocasının kendisini evde aylak tutmaya muktedir olduğunu kanıtlıyordu. Bu kadınların normal olmayan aksak yürüyüşü erkekleri heyecanlandırıyordu. Ayaklara yönelik muamele cinsel birleşmenin vazgeçilmez girizgâhı haline geldi; yayımlanan seks kılavuzlarında ayakların da işe dahil edilebileceği on sekiz farklı pozisyon önerisi bulunabiliyor, ayaklardan alınacak baş döndürücü zevki artırmanın çeşitli yolları öğretiliyordu: Öpmek, emmek, ısırıp çiğnemek, ayağın hepsini ağza sokmak veya ayak parmaklarının arasına kabak çekirdeği ya da badem yerleştirip bunları yemek gibi. Ebeveynler, ayakları de-

forme olmuş kızlarını fahişe olarak daha yüksek fiyata satabileceklerini biliyor, genç kızlar, sargının yol açtığı korkunç acıya katlandıkları için –ki bunun bedeli ömür boyu kırık kemiklerle dolaşmaktı– övülüyorlardı. Budist tapınaklarında düzenlenen şenliklerde minik ayak güzellik yarışmaları yapılıyordu –bu "ayak seyretme toplantıları"nın çıkış kaynağı, saray hareminin müstakbel adaylarını sergilemekti. On yedinci yüzyılda Çin'i ele geçiren Mançular bu uygulamayı yasaklamış ve büyük ayaklarından gurur duyduklarını ısrarla belirtmişlerse de, kadınların bundan vazgeçmesi kolay olmamıştır, çünkü şehvani eğilimler her zaman alışkanlıklarına düşkün olurlar. Sargılı ayaklar cinsel ilişkinin verdiği hazdan hiç de aşağı kalmadığı rivayet edilen bir hazzın nesnesi olarak bağra basılmıştı ve erkekler bu feragat karşısında yaşadıkları acımayla zevk karışımı duygudan hoşnuttu: ayaklar gizli tutuluyor, böylece cinsel organlar kadar gizemli kalmaları sağlanıyordu. Kadınların kendi ayakları üzerinde doğru dürüst yürüyebilmesi için nedenler sıralamak iki yüzyıl sonrasının kadın özgürlüğü hareketine düştü. Bir Fransız doktorun bildirdiğine göre, 1895'te bile kadın ayaklarının şehvani duygular uyandırdığı, Hıristiyan Çinlilerin günah çıkarırken anlattıklarından öğrenilebiliyordu. Ayrıca kuzeydeki Suiyuan eyaletinde kadınlar, ayaklarını sarmaya ve güzelce süsledikleri minik ayakkabılar yapmaya çılgınca düşkünlüklerini ta 1930'lara kadar sürdürmüşlerdi. Bu gelenek, zenginliğinin doruğunda bulunan ve bu sayede teknoloji ve sanatta dünya liderliğini ele geçirmiş olan Çin tarafından gaddarlık erotizmine armağan edilmiş özel bir biçim oldu. Avrupa da, sağlık açısından önemli bir tehdit oluşturduğu Roma döneminden Rönesans'a ve dokuzuncu yüzyıla kadar hekimlerce bildirilmiş olmasına rağmen, beli sımsıkı saran korseyle benzer tatminler aramıştı.

Haz kavramı giderek genişleyecek yerde, baskı ve müsamaha dönemleri döngüler halinde birbirini izledi. Zenginler, nükteli müstehcenlikleri yüzünden yoksulları hor görüyor, sonra da lanetledikleri alışkanlıklar karşısında büyülenip bunları sahipleniyorlardı. Yoksullar ise saygınlığa kâh âşık oluyor, kâh bundan nefret ediyordu. Şehvet düşkünlüğünün bir onyıldan –bazen de yüzyıldan– diğerine nasıl dalgalandığı, geriye kalan erotik sanat eseri kümelerinin irili ufaklı görünümünden anlaşılabilir. Mesela Çin'de, en az milattan önce bin senesinden kalma pornografik nesneler ele geçmiş olmasına rağmen, pornografi üretiminin ilk altın çağı milattan sonra yedinci yüzyıla, imparatorluğun sınırlarının bugünkü İran'a, Kore'ye ve Vietnam'a kadar dayandığı döneme rastladı: Refahın artması, bu dönemde başarıya müthiş önem verilmesine rağmen, ya da belki tam da bu yüzden, erotik zenginliği teşvik etmişti. Çin, daha sonra bütün dünyanın taklit e-

deceği sınav sistemini bu dönemde icat etti ve ülkenin, bağnaz ve batıl inanç sahibi bir rahibe olan İmparatoriçe Wu Çao tarafından yönetiliyor olması bir şey değiştirmedi. Haz arayışını bastırmaya dönük bir ölçülülüğün resmi inanç olarak yeniden tesis edilmesi ancak on üçüncü yüzyılda gerçekleşti. Daha sonra, on sekizinci yüzyılda erotik sanatın bir yenilenme dönemine girmesiyle kibar fahişelerin boy gösterdiği gösterişli umumhaneler birer kültür ve eğlence merkezi olarak belirdi ve Nankin, görülmemiş bir bolluk ve savurganlığın hüküm sürdüğü müthiş "sefahat mahalleleri" ile nam saldı. On dokuzuncu yüzyılda İmparator Tongzhi frengiden ölmüş ve Taiping Ayaklanması'nda (1850) ele geçirilen altı bin oğlan çocuğu, sargılı a-

yakları ve makyajlarıyla tastamam birer erkek fahişe olarak kullanılmak üzere iğdiş edilmişti. Böyle saplantı dönemlerinin yerini aniden kuvvetli tepki dönemlerine bırakması türünde dalgalanmalar pek çok ülkede kendini göstermiştir: Püritenlik bazen doğudan gelmiştir, bazen batıdan, bazen iktidarı elinde tutanlardan kaynaklanmış, bazen de onlara bir tepki olarak gelişmiştir. Seks meselelerinde, geriye bakıp da iç geçirilecek bir altın çağ hiç yaşanmamıştır. 1950'lerde Çinli komünistler, bu muğlak geleneklerin anısını ortadan kaldırma çabasıyla olağanüstü miktarda erotik kalıntıyı sistematik olarak yok etmişlerdir.

Kinsey 1930'lar ve 1940'larda Amerikalıların nasıl cinsel tatmine kavuştuğunu araştırmaya giriştiğinde, zenginlerle yoksulların bu konudaki fikirlerinin birbirini hemen hiç tutmadığını keşfetti; bu iki kesim ayrı gezegenlerde yaşıyordu sanki. Yoksullar küçük yaşlardan itibaren "sarsılmaz bir kararlılık" ile kendilerini genital sekse teslim ediyorlardı, evlilik öncesinde cinsel ilişkiye giren yoksulların sayısı zenginleri yedi kez katlıyor, fahişelerle ilişkiye girme sıklığı ise yoksullarda zenginlerin üç katına çıkıyordu. Ancak yıllar geçtikçe yoksulların sadakat eğilimi, kendilerinin tersine hayata daha mazbut bir giriş yapmış olan zenginlerinkini aşıyordu: Gençliklerinde yoksullardan iki kat fazla mastürbasyon yapan ve cinselliği genellikle belden yukarısıyla sınırlayan zenginler, yaşları ilerledikçe "aşk sanatına" vâkıf oluyor, deneyciliğe, hatta öpüşmeye bile kuşkuyla bakan ve çıplaklığın ayıp olduğunu düşünen yoksulların aksine, göğüslerle ve ön sevişmeyle özel olarak ilgilenmeye başlıyorlardı. Bir başka deyişle, insanların refah seviyesinin artması seksi daha renkli kılıyordu. Ne de olsa *Kamasutra*'daki nasihatlerin esin kaynağı, Hindistan'ın müreffeh Ortaçağ kentlerinin boş zamandan yana sıkıntısı olmayan tüccarlarıydı.

Cinsel hazzın üçüncü biçimi aşk ve kalıcı yakınlık duyguları doğurur, dolayısıyla yaratıcıdır, ama bilinen en eski folklordan bugüne kadar bir sır olarak değerlendirilmiştir. Batı Afrikalı çocuklara seksi

öğretmek için anlatılan masalların onu hazır çözümleri bulunmayan bir çeşit saklambaç oyunu gibi göstermesi bu yüzdendir: Bay Penis'le Bayan Vulva'nın maceralarını anlatan bu popüler çocuk hikâyeleri trajik birer farstır, geleneğe boyun eğmeyi öğütlemezler, tek yaptıkları kaçınılmaz güçlüklerle baş etmenin yolu olarak mizahı öne çıkarmaktır. Ana-babalar grotesk bir üslupla temsil edilirler; ağaçların içinden fırlayıp çıkan Bay Penis iyi yürekli bir adamdır ama Bay Husye bencil biridir; her hikâyeden çıkarılan ders bir sonrakiyle çelişir; evlilik dışı cinsel ilişki hem yüceltilir hem cezalandırılır, seks hem eğlencelidir hem de zalimce, ve bu hikâyelerde fantezilerden amaç, mutlaka arzu uyandırmak değildir.

Dünyanın geri kalan bölümü cinselliği bir muamma olarak görmeyi
sürdürmüştür. Bunun nedeni belki de, diğer işlerinin büyük kısmını, başarının en iyi yolunun bencillikten geçtiği varsayımıyla yürütmüş olması, cinselliğe ait güçlerin ise diğerkâmlığı harekete geçirme yeteneklerinden ötürü yıkıcı unsurlar olarak görünmüş olmalarıdır; bu durumda yapılacak en iyi şey cinselliği kamusal alandan ihraç edip dört duvar arasının mahremiyet bölgesine sürmekti. Aşkın dini olduğunu ileri süren Hıristiyanlık bile seksüel aşktan korkmuş ve onu – Luther'in şehveti tedavi eden bir hastaneye benzettiği– evliliğin içine sıkı sıkıya hapsetmiştir.

Bir aşk yaratıcısı olarak cinselliği her zaman tehdit etmiş olan yabancı madde, kıskançlıktır. Diderot'nun muazzam *Ansiklopedi*'sinde aşk, "başka bir varlığı sahiplenmek ve o varlıktan zevk almak" biçiminde tanımlanıyordu. Âşıkları böylesine güvensizliğe sürükleyen de –mülkiyetin bütün ilişkileri düzenlediği bir dünyada belki de kaçınılmaz olan– bu sahip olma arzusuydu, kaybetme korkusuna kapılmaları ve aşkı aşk yapan şeyin onu her gün yeniden içlerinde hissetmek olduğunu kabullenememeleriydi. Bu tutumun kökenleri aşkı fetih amaçlı bir çeşit savaş olarak gören Hint kaynaklı eski seks kılavuzlarında bulunabilir – herkesin kaderinin savaşa bağlı olduğu bir çağda bu da kaçınılmazdı. *Kamasutra*, usta bir gözlemle, aşkın ancak her iki tarafın galibiyetiyle mükemmelleşeceğini belirtiyordu. Buna rağmen, kimin kimi daha çok sevdiği konusu âşıkların gündeminden hemen hiç düşmemiştir.

Ya hep ya hiç mantığı, mutlak teslimiyet çağrısı: Bu militer idealler, cinselliğin yatak odası dışındaki ilişkiler üzerinde muhtemel etkilerini kısıtlamış, yaratıcılığının önünde engel oluşturmuştur. Genital ifadesine hiç ulaşamayan külliyetli miktarda cinsel duyguyla çevriliyiz çünkü –karşılıksız aşk ve değişen seviyelerde ılımlı çekim ve hissiyat gibi– ve bunların büyük bir kısmı ziyan olup gitmekte. Bebeklik çağında cinsel uyarının, çoğu seksle hiç ilgisi olmayan bir sürü

etkene –alışılmadık ya da korkutucu tecrübeler, kovalanmak, dayak yemek, uçağa binmek vb.– dayandığını, uyarıcıların listesinin geçen zamanla birlikte tedricen daraldığını unutuyoruz: Neyin seksi sayılacağı kısmen de toplum baskısıyla belirleniyor. Bütün ilginin orgazma, bu zafer ve teslimiyet anına yöneltilmesi cinsel haz düşüncesini kısıtlamıştır; tıpkı, cinsel enerjinin boşaltılması gerektiği, hedefe gönderilmezse elinizde patlayacak bir cephaneden farksız olduğu inancı gibi. Boşalmayla sonuçlanmayan cinsel birleşmenin Çinliler ve Hintliler arasında pek çok taraftar bulmuş olduğu, ilkel dediğimiz kavimlerin çoğunda –Endonezya'daki Daniler gibi– her doğumu dört ile altı senelik bir cinsel perhiz döneminin izlediği, Yorubalarda çoğu kadının normal olarak kocalarıyla aynı yatakta uyumadığı, doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşmasından önceki zamanlarda çiftlerin öpüşerek saatler geçirdiği unutuluyor: Duhul, sevgiyi göstermenin tek biçimi değildir.

Müphem cinsel çekimleri faydalı amaçlara yöneltmenin yolları, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda özellikle Fransızlar tarafından araştırılmıştır; özel karışıklıklara meydan vermeden toplumsallaşma sanatı olan flört ve işvebazlık onların icadıdır. Bu dönemde, eski anlamıyla kullanıldığında âşık (*amant*) kelimesi pekâlâ bir hayranı anlatabilirdi, mutlaka bir cinsel partner olması gerekmezdi bunun; "aşk yapmak" deyiminin başlangıçtaki anlamı da kur yapmaktı, cinsel ilişkide bulunmak değil. Flört, romantik aşka yeni bir istikamet kazandırmıştı. Seksin dahil olmadığı bir çeşit seks ilişkisiydi flört, sevişmenin hazırlık safhalarının sevişmeyle noktalanma zorunluluğu olmadan uzatılması ve sürdürülmesiydi; sevileni idealize etmektense onu anlamayı amaçlıyor ve iki insanın birbiri üzerinde hoş ve uyarıcı bir etki uyandırma gayretine dayanıyordu. Ancak insanların büyük kısmı karşılarındakini bir an önce ele geçirme telaşındaydı ve flörtçüleri sahtekârlıkla, rol yapmakla, sevme yeteneğinden yoksun olmakla, hiç bitmeyen bir maskeli balodaymış gibi davranmakla suçladılar. Kadınların temel işlevinin evlenip çocuk doğurmak olarak görüldüğü bir dönemde bu düşmanlık anlaşılır bir şeydi, ama kadınlarla erkeklerin bağımsız kişilikler olduğunu ve her birinin keşfe değer fikirler taşıdığını kabul ettiğimiz anda, flörtü, birbirimizi tanımaya yönelik ortak ve karşılıklı bir çaba üzerine kurulacak yeni bir ilişki türünün ilk adımı olarak görmememiz için hiçbir neden yoktur. Belki de ileride flört sözcüğünün yerini, cezbe dayalı olmakla birlikte cezbetmekten çok daha fazlasını amaçlayan bir macerayı belirtecek, daha geniş anlamlı başka bir sözcük alacaktır.

Avcı Kung kabilesinin bir atasözü şöyle der: "Hiçbir erkeğin gönlünde tek bir kadına yetecek kadar yer yoktur." Evlilik dışı ilişkiler

ve boşanma, bu gerçeğe ayak uydurmanın pek de yaratıcı yolları olamamıştır. Yine de, erotizmi "aşkı hünerle pişirme" sanatı olarak tanımlayan Kongolu yazar Sony Labou Tansi'nin bize hatırlattığı gibi, hâlâ keşfedilmeyi bekleyen muazzam bir menü var önümüzde ve bunu yapmadığımız sürece daha pek çok duygu ziyan olup gidecek. Yemek pişirmek sadece duyularla değil, canlı olan her şeye ilgi duyarak kotarılan bir iştir ve en lezzetli yiyecek, geçici bir süre için bile olsa, bir yemeği birbirlerine karşı iyi duygular içinde paylaşanların boğazından geçendir.

———— / ————

On yılı aşkın bir süre önce (İngiltere'nin eski Laos büyükelçisiyken Londra'ya çağrılınca "Whitehall savaşçıları" arasında çalışmaktansa istifa eden) Alan Davidson'la birlikte kurduğumuz ve yüz elli kadar gastronomi uzmanını bir araya getiren Oxford Gıda Sempozyumu yayınlarında gıda alanındaki son araştırmalara ilişkin bilgi bulunabilir; ayrıca Alan Davidson'ın editörlüğünü yaptığı *Petits Propos Culinaires* adlı süreli yayın, bu konudaki en ilgi çekici çalışmalara yönelik eleştirilere yer vermektedir. Burada sadece farklı türdeki kitaplardan oluşan bir derleme sunuyorum: Raymond Sokolov, *Why We Eat What We Eat*, Summit, New York, 1991; A. M. Barrett, *Neuropharmacology of Appetite Regulation*, Proc. Nutrition Soc., cilt 37, 1978; N. Tinbergen, *The Study of Instinct*, Oxford UP, 1974; F. T. Simoons, *Food Avoidance in the Old World*, Wisconsin UP, 1967; H. P. Kleyngeld, *Adoption of New Food Products*, Tilburg University Press, 1974; Hiromitsu Kaneda, *Long-term Changes in Food Consumption Patterns in Japan 1878-1964*, Yale Univ. Economic Growth Center, sayı 127, 1969; J. M. Weiffenbach, *Genesis of Sweet Preferences*, US Dept of Health, 1977; Trevor Silverstone, *Appetite and Food Intake*, Dahlem Konferenzen, 1976; John Burnett, *Plenty and Want: A Social History of Diet in England from 1815 to the Present Day*, Nelson, 1966; Chris Wardle, *Changing Food Habits in the UK*, Earth Resources Centre, 1977; D. W. Walcher, *Food, Man and Society*, Plenum, NY, 1976; D. S. Ironmonger, *New Commodities and Consumer Behaviour*, Cambridge UP, 1972; Michael Lipton, *Why Poor People Stay Poor*, Temple Smith, 1977; Trygg Engen, *The Perception of Odors*, Academic Press, 1982; C. M. Apt, *Flavor: Its Chemical, Behavioral and Commercial Aspects*, Arthur D. Little Lezzet Sempozyumu tutanakları, Boulder, Colorado, 1977; G. Blix, *Food Cultism and Nutrition Quackery*, İsveç Beslenme Vakfı Sempozyumu, Uppsala, 1970; Mark Nathan Cohen, *Health and the Rise of Civilisation*, Yale UP, 1989 (insanların giderek daha sağlıklı olduğu görüşünü, prehistorya ve antropoloji bulgularına dayanarak sorgulamaktadır); John Yudkin ve J. C. McKenzie, *Changing Food Habits*, McGibbon and Kee, 1974; A. I. Richards, *Hunger and Work in a Savage Tribe: A Functional Study of Nutrition among the Southern Bantu*, Routledge, 1932; Raymond F. Hopkins, *The Global Political Economy of Food*, Wisconsin UP, 1978; R. Robbins, *Famine in Russia 1891-2*, Columbia UP, 1975; Jean-Robert Pitte, *Gastronomie française, histoire et géographie d'une passion*, Fayard, 1991; R. E. F. Smith ve David Christian, *A Social and Economic History of Food and Drink in Russia*, Cambridge UP, 1984; Michel Maffesoli, *Aux Creux des apparences: Pour une éthique de l'esthétique*, Plon, 1990; William Kingston, *Innovation*, Calder, 1977; Sterling Ortman, *To Feed this World*, Johns Hopkins UP, 1976; R. N. Salaman, *The History and Social Influence of the Potato*, Cambridge UP, 1949; J. D. Haas ve G. G. Harrison, "Nutritional Anthropology", *American Review of Anthropology*, 1977, 6: 69-101; J. H. van Stuyvenberg, *Margarine: A History 1868-1969*, Liverpool UP, 1969; B. A. Hennisch, *Fasts and Feasts*, Pennsylvania UP, 1976; K. C. Chang, *Food in Chinese Culture*, Yale UP, 1973; E. N. Anderson, *The Food of China*, Yale UP, 1988; T. C. Lai, *At the Chinese Table*, Oxford UP, 1946; Michel Jeanneret, *Des Mets et des mots: Banquets et propos de table à la Renaissance*, Corti, 1987; Piero Camporesi, *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Mo-*

dern Europe, Polity, 1989; Barbara K. Wheaton, *Savouring the Past: The French Kitchen and Table from 1300 to 1789*, Chatto, 1984; Harold McGee, *On Food and Cooking: The Science and Lore of the Kitchen*, Scribners, New York, 1984; Georges Vigarello, *Le Propre et le sale*, Seuil, 1984; Om Prakash, *Food and Drink in Ancient India*, Munshi Ram, Yeni Delhi, tarih yok.

CİNSELLİĞİN TARİHİ

Burada da sadece bir derleme sunuyorum: J. D'Emilio ve D. B. Freedman, *Intimate Matters: A History of Sexuality in America*, Harper, New York, 1988; John Bancroft, *Human Sexuality and its Problems*, Churchill Livingstone, 1983; Herant Katchadourian, *Fundamentals of Human Sexuality*, 5. baskı, Holt, New York, 1985; Oskar Koenig, *The Masai Story*, Michael Joseph, 1956; Pat Caplan, *The Cultural Construction of Sexuality*, Tavistock, 1987; David M. Halperin, *Before Sexuality: The Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World*, Princeton UP, 1990; M. Feher, *Fragments for a History of the Human Body*, 4 cilt, Zone, New York, 1989; Ronald ve Juliette Goldman, *Children's Sexual Thinking: A Comparative Study of Children Aged 5 to 15 Years in Australia, North America, Britain and Sweden*, Routledge, 1982; R. H. Van Gulik, *Sexual Life in Ancient China*, Brill, Leiden, 1961; Linea M. Fruzetti, *The Gift of a Virgin: Women, Marriage and Ritual in Bengali Society*, Rutgers UP, 1982; Akhileshwar Jha, *Sexual Designs in Indian Culture*, Vikas, Yeni Delhi, 1979; Michael ve S. N. Mukherjee, *Women in India*, Canberra ANU, 1982; B. Malinowski, *The Sexual Life of Savages in North Western Melanesia*, Routledge, 1929; B. Malinowski, *Sex and Repression in Savage Society*, 1927; Roy Ellen, *Malinowski between Two Worlds: The Polish Roots of an Anthropological Tradition*, Cambridge UP, 1978; Derek Freeman, *Margaret Mead and Samoa*, Harvard UP, 1983; Lowell D. Holmes, *The Quest for the Real Samoa: The Mead/Freeman Controversy and Beyond*, Bergen and Garvey, Massachusetts, 1987; R. Firth, *Man and Culture: An Evaluation of the Work of B. Malinowski*, Kegan, 1957; Hans Licht, *Sexual Life in Ancient Greece*, Routledge, 1932; Lawrence Birken, *Consuming Desire: Sexual Science and the Emergence of a Culture of Abundance 1871-1914*, Cornell UP, 1988; Francis L. K. Hsu, *Iemoto: The Heart of Japan*, Wiley, New York, 1975; Iwao Hoshii, *The World of Sex*, cilt 4, Woodchurch, Kent, 1987; Peter Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, Faber, 1988; I. B. Horner, *Woman under Primitive Buddhism*, Routledge, 1930; Charles Fowkes, *The Pillow Book*, Hamilton, 1988 (erotik literatüre tarihsel bakış); John Byron, *Portrait of a Chinese Paradise: Erotica and Sexual Customs of the Late Qing Period*, Quartet, 1987; Howard Levy, *Oriental Sex Manners*, NEL, 1971; Howard Levy, *Chinese Footbinding*, Neville Spearman, 1972; Iris ve Steven Finz, *Erotic Fantasies*, Futura, 1991; Patrick J. Kearney, *History of Erotic Literature*, Macmillan, 1992; Wayne Paul Robinson, *The Modernisation of Sex*, Elek, 1976; V. ve B. Bullough, *Sin, Sickness and Sanity: A History of Sexual Attitudes*, New American Library, 1977; Peter Wagner, *Eros Revived. Erotica of the Enlightenment in England and America*, Seeker & Warburg, 1988; René Nelli, *Erotique et civilisation*, Weber, 1972 (Arap-Avrupa ilişkileri üzerine); Travaux de l'université de Toulouse le Mirail, seri A, cilt 24, *Les Visages de l'amour du dix-septième siècle*, Toulouse, 1984; Roger Bougard, *Erotisme et amour physique dans la littérature française du dix-septième siècle*, G. Lachurie, 1986; Gérard Chavreuil, *Erotisme et littératures: Afrique noire, Caraïbes, Océan indien*, Acropole, 1981; Suzanne Lallemand, *L'Apprentissage de la sexualité dans les Contes d'Afrique de l'ouest*, Harmattan, 1985; Pierre Hanny, *L'Erotisme africain: Le Comportement sexuel des adolescents guinéens*, Payot, 1979; R. B. Symington, "Sexual Behaviour of Rhodesian Africans", *Journal of Biosocial Science*, cilt 4, no. 3, 263-75; William H. Hopkins, *The Development of "Pornographic" Literature in Eighteenth-Century and Early Nineteenth-Century Russia*, Indiana Univ. doktora tezi, 1977; N. N. Bhattachayya, *History of Indian Erotic Literature*, Munshshiram Manoharlal, Yeni Delhi, 1975; H. C. Chakladar, *Social Life in Ancient India: Studies in Vatsyayana's Kamasutra*, Greater India Society, Kalkütta, 1929; Jayadeva, *Gitagovinda: Love Song of the Dark Lord*, çev. Barbara Stoler Miller, Columbia UP, 1977; Edward C. Dimock Jr., *The Place of the Hidden*

Moon: Erotic Mysticism in the Vaisnavasahajiya Cult, Chicago UP, 1966; Bernard Golse ve M. Bloch, *L'Amour Chaos*, Hachette, 1987; "La Folie Amoureuse" *Dialogue*, sayı 96, 1987; Sue Griswold, *Beautiful Merchandise: Prostitution in China 1860-1936*, Haworth, New York, 1982; Edward J. Bristow, *Prostitution and Prejudice: The Jewish Fight against White Slavery 1870-1939*, Oxford UP, 1982; Jacques Rossiaud, *Medieval Prostitution*, Blackell, 1988; Allegra Taylor, *Prostitution: What's Love Got to Do With It?*, Macdonald, 1991 (bir deney); Stephen Owen, *Mi-Lou: Poetry and the Labyrinth of Desire*, Harvard, 1989 ("Maddi nesnelerin göz alıcı renkleri durmadan birbirini çağırırken, insan bütün bunların arasında nasıl huzur bulabilir?").

J. R. Planche, *Cyclopedia of Costume*, Chatto, 1976; C. Wilson, *Encyclopedia of Scandal*, Grafton, 1987; Donald Schon, "The Fear of Innovation", (der.) Barry Barnes, *Science in Context*, Open Univ., Milton Keynes, 1982; J. Puisais, *Le Goût et l'enfant*, Flammarion, 1987.

VII

Erkeklerin kadınlara ve diğer erkeklere duyduğu arzunun yüzyıllar içinde şekil değiştirmesi

Kadınların giderek daha serüvenci olmaları ve hayattan beklentilerini hiç durmadan yükseltmeleri, erkekleri her gün biraz daha yetersiz bulmaları yönünde önlenemez bir gidişatı mı haber veriyor?

Patricia, 1968'de, barikatları fazlasıyla eğlenceli bulduğu için sınavlarını veremeyen bir hukuk öğrencisiymiş, ama bundan hiç pişman değil, "Çok zevkliydi," diyor. Memurluğa başladıktan sonra, sendika eylemcisi olarak bir on yıl daha sürdürmüş mücadelesini: Bu da zevkliymiş. "Bayılıyordum bu işe, müthiş heyecan veriyordu bana. Ama insan çarçabuk yaşlanıyor işte." Böylece, otuz beş yaşında üniversiteye geri dönmüş, Clermont Ferrand'daki Gelir Vergisi Yüksek Okulu'nu bitirmiş ve şimdi vergi müfettişi olarak çalışıyor. Önceki bölümlerden birinde de bir vergi müfettişiyle karşılaşmış olduğu-

muzdan, aynı meslekten iki insanın birbirine nadiren tıpatıp benzediğini hatırlatmakta yarar var.

Gençliğini polisleri protesto ederek geçirdikten sonra bir çeşit polis memuru olmaktan son derece memnun: Barikatlar böylece tamamen boşa gitmemiş. "Kan toplama yöntemini değiştirdim, o kadar. Sherlock Holmes değilim ben, Zorro da değilim. Sadece diyorum ki, herkes için eşitlik sağlanmalı, bazıları geriye kalanların zararı pahasına daha az vergi ödememeli." Patricia'nın bölgesindeki yüz seksen vergi müfettişinin yalnızca yirmisi kadın. Kadınlar bu göreve talip olmaktan çekiniyorlar, çünkü işin ruhu erkeklerle karşı karşıya gelebilmekte. Ama kadın olması Patricia'nın deneyiminde bir sorun oluşturmamış: "İnsanlar hesapları incelenecek diye öyle endişeleniyorlar ki, sadece vergi müfettişini görüyorlar karşılarında, kadın ya da erkek olmanız fark etmiyor." Patricia sadece kudretli erkeklerle uğraşıyor – görevi, geliri bir milyon sterlinin üzerinde olan on iki şirketin yıllık hesaplarını incelemek. "Son derece soğukkanlıyımdır, kinci davranmam. Neticede kendi adaletimi uyguluyor değilim, yasalar ne diyorsa onu yapmak durumundayım. Raporumda nadiren suiniyet bildiririm – parası gizlice şirket tarafından ödenmiş bir Porsche'ye binen yönetici için yaptığım gibi. Tam tersine, bir şirketin batmasına neden olabileceğimi hissedince duygusallaşıyorum, neredeyse hasta oluyorum. Kelle uçurmak peşinde değilim." 1968 mirasının bir parçası da, devlet görevlilerinin vatandaşlara eskisi gibi saldırganca davranmaktan vazgeçmesi olmuş.

Patricia zenginlerden nefret etmeyi bırakmış mı? 1968 ütopyacılarının pek çoğu gibi onun da rahat bir geçmişi olmuş. Vergi memurları greve gittiğinde onlara katılmamış: Maaşı düşük, ama insanların dünyanın başka yerlerinde kazandıklarına kıyasla olağanüstü sayılır. "Yeni Delhi'de bir kız çocuğu ayaklarımın dibinde öldü ve sokaktan geçenler etrafından dolaşıp gittiler." Serbest vergi müşaviri olarak çalışsa şimdikinin iki mislini kazanabilir, ama bu çalışma saatlerinin artması demek, oysa Patricia için işinin en cazip yanı ona "yaşama zamanı" bırakması. "İşimi seviyorum. Başka bir iş yapmak istemezdim. Hem bu işte hep zeki insanlarla muhatap oluyorsunuz." Neyse ki Patricia'nın maaşı uçak biletlerine yetişiyor. Güney Amerika dışında ayak basmadığı kıta kalmamış, ama asla turlara katılmamış. Bugünlerde sırada Kenya yolculuğu var, geçen yıl Tayland'a ve Filipinler'e gitmiş. Elinden gelse senenin altı ayını ülke dışında geçirecek, başka bir uygarlıkla "bütünleşerek,' sıradan insanların hayatını yaşayarak. "Ben dünya vatandaşıyım. Nerede olursa olsun, yaşanan her acıyı içimde hissediyorum." Irkçılık Patricia'nın en büyük, en tahammül edilmez düşmanı.

Patricia hayatının bu cephesini başarılı addediyor. Ama konu kadınla erkek arasındaki kişisel ilişkilere dayanınca cevabı buruk oluyor. Anne ve babasının da ona verecek bir cevabı olmamış: Ne zaman annesinden bir şey isteyecek olsa "Babana sor," karşılığını almış. Annesiyle iyi geçiniyorlar; Patricia bu konuyu açtığında, annesi, kocasını sevdiğini ve bu yüzden ona danışmadan hiçbir karar almadığını açıklamış. Patricia ise kendi yolunu kendisi çizmeyi biliyor, ona göre annesi kendi başına karar vermeyi beceremediği için böyle davranmış. Gelgelelim, kararlılığı özel hayatında Patricia'nın başına bela olmuş. Tartışmaktan da zevk alıyor ve meseleye hâkimse eğer, birlikte olduğu adam teslim bayrağını çekene kadar pes etmiyor. "Ekonomi ve po-

litikaya çok meraklıyımdır, ama erkeklere meseleyi anlamadıklarını söylerseniz bozuluyorlar. Belki de bilgimi daha sakin bir üslupla kullanmam gerekiyor: Bu işi tatlılıkla yapmayı beceremiyorum. Erkeğin kazanmasını istiyorum çünkü, onun haklı çıkmasını istiyorum."

Tüketim toplumunun tek marifeti kadınları durmadan yeni aletler ve yeni kıyafetler satın almaya zorlamak değil; erkeklerin keyfini çıkarıp onları yemek artığı gibi çöpe atmaları anlamına da gelebiliyor bu. "Erkekleri bir tüketim maddesi gibi kullandığımı şimdi fark ediyorum." Onlara duyduğu ilgi azalmamış, ama bu konudaki damak zevki iyiden iyiye inceimiş. İnsanın erkeklerden ne istediğini anlaması zaman alıyor. Patricia onları sigortayı tamir etmeleri ya da araba almasına yardımcı olmaları için istemiyor, gelir vergisi formunu doldurmak içinse onlara hiç mi hiç ihtiyacı yok. Aradığı erkek, onun sahip olmadığı becerilere sahip biri olmalı, Patricia ona hayranlık duyabilmeli. Erkekleri zangır zangır titreten birinden gelen bu çağrıya tatmin edici biçimde karşılık verebilen bir erkek henüz çıkmamış. "Günün sekiz saati boyunca kadın değilim ben, kamu görevlisiyim. Üst düzey yöneticilere kafa tutabilen bir kadın erkekleri ürkütüyor, kadında yumuşaklık arıyorlar. İşimde yumuşak olmam mümkün değil, yumuşak yanımı gizlemek zorundayım ve insanlar beni bu yüzümle tanıyorlar. İlginç bir mesleğe sahip olmanın bedelini böyle ödüyorum." Erkeklere âşık olmaya devam ediyor. "Sürdüğü müddetçe beni mutlu ediyor, ama hiçbir zaman da uzun sürmüyor. Kalıcı ilişkiler kurmayı beceremiyorum. Âşık olduğumda salaklaşıyorum, bağımlı oluyorum. Bundan hoşlanmadığım için ilişkilerimi farkında olmadan sabote etmeye çalışıyorum galiba. Bir iktidar mücadelesine dönüşüyor benim için."

Patricia yanlış seçimler yaptığına pek inanmıyor, yapılması gerekenleri yaptığı fikrinde. Altmışlı yıllar kadınlara beklenmedik bir özgürlük sağlamış ve o da bu yeni özgürlüğü tatmak istemiş. "Gün. doğum kontrol hapının günüydü ve ben de ondan yararlanmak zo-

rundaydım." O günlerde, kadınlar için yeni bir yaşam biçimi mümkün olabilecek gibi görünüyormuş. Bugün işlerin beklendiği gibi gitmediğini görüyor, ama bir dahaki sefere doğru gitmesi için ne yapılması gerektiğini de bilmiyor.

Feministler talep etmekte çok ileri gittiler, diyor Patricia, talep etmekten başka hiçbir şey yapmadılar. Bu bir hataydı. Öte yandan, diyor, "Erkeklerle eşit olduğumuzu göstermek istemiştik." Patricia şimdi kadınların feminenliğe dönüş yapmasını savunuyor; yemeğe bir düzine misafir davet ettiklerinde bile yemek pişirmeyi reddeden feminist arkadaşlarını onaylamıyor. Buna karşılık kadınlıklarından çıkar sağlayan kadınlara ve "erkek oldukları için her söylediklerinin kadınlar tarafından kabul görmesini bekleyen erkeklere" öfke duyuyor; ev kadınlığı hiç ona göre değil.

'Bir kadın-erkek olarak hayatım fiyaskoyla sonuçlandı. Oyuna getirildim." Birliktelik fikri ona makul görünüyor aslında, tek sorun bunu kendisi için hayata geçirememesi. Bu konuda bayrağı sonraki kuşağa devrediyor. Yeni kuşak, duygulara gösterdiği özenle, ilişkilerine taşıdığı daha huzurlu atmosferle, romantizmi ve ilişkileri güzelleştirme çabasıyla onda hayranlık uyandırıyor. Geriye baktığında, kendi kuşağının birlikte olma ve seks yapma tarzında pek az güzellik görebiliyor: "Erkek gibi davranırdım. Canım yatağa girmek isterse, girerdim. Ama soğuk ilişkilerdi bunlar." Katmandu'dayken birileri ona uyuşturucu sunmuş, Patricia gururla kabul etmiş ve kırk sekiz saat komada kalmış; bu olay uyuşturuculara duyduğu merakı kökünden kurutmuş. Bugün diyor ki, "Seks önemli değil; daha kapsamlı bir şeyin parçası olmadıkça beni hiç ilgilendirmiyor."

Şimdi çaba gösterme sırası erkeklerde, kadınların karşısına geçip onlara gülümsemek yetmiyor. Asıl sorun, tanıdığı erkeklerin pek çoğunun zayıf olması: "Hiç cesaretleri yok." Peki, akıl danıştığı biri var mı? Var, Patricia bir astroloğa danışıyor. "Hepimiz bir şeye ihtiyaç duyuyoruz: Dinin yerini astroloji alıyor." Astroloğun söylediklerine bakılırsa, Patricia'nin erkeklerle ilişkileri her zaman sorunlu olacak.

Florence yaklaşık on beş yaş daha genç, ama onun da bir çözüme ulaşmış olduğu söylenemez. Florence'ın ailesinde herkesin "bir tutkusu" var. Babasınınki dağcılık, bu uğraştan hoşlanmasının bir nedeni tehlikenin onu cezbetmesi ve günlük hayattan sıkıldığı için tehlikeye atılmaktan çekinmemesi; günlük hayattaki varoluşunun ötesine geçmek ve rutinden kaçmak istiyor. Kaçışın bu türlüsünü daha çocukken öğrenmiş, çünkü annesiyle babası durmadan kavga ederlermiş; o karşıyla asla kavga etmiyor. Anlaşılan bazı insanlar, etraflarındakileri kırıp dökmeden bir benlik duygusu geliştirmenin yollarını öğren-

mekteler. Florence'ın kız kardeşinin tutkusu ata binmek. Ailenin bütün diğer üyeleri de şu ya da bu tutkuya kendilerini tamamen kaptırmış durumda.

Buna karşılık Florence'ın anne ve babası kendisine nasıl bir yol çizebileceği konusunda ona tek söz etmemiş; ona hiçbir zaman akıl vermemişler, o da istememiş zaten, onların fikirlerinin kendisine uygun olmayacağını düşünmüş. Florence, önem verdiği özel meselelerini onlara hiç açmıyor. Onların bütün istediği Florence'ın mutlu olması – bu da belki ne istediklerini aslında bilmedikleri anlamına geliyor. Florence'a göre insanın çocuklarını mutlu etmesi için en sağlam yol, kendisinin mutlu olmaya bakması, çünkü mutluluk bulaşıcı. Babasının elinden en çok, fazlaca burnunun dikine gittiğinde onu uyarmak geliyor ve Florence bu uyarıların kıymetini biliyor. Ama belki de babası ona akıl vermek için kendini yeterli bulmuyor, belki o da kendinden memnun değil; en azından Florence böyle tahmin yürütüyor, babasını gerçekten tanımıyor çünkü. Kaç kişi anne ve babasını gerçekten tanımıştır ki? Özel yaşamın kamusal yaşamdan daha fazla önem kazandığı günden beri, yaşamaya ilişkin geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılması imkânsız hale geldi.

Keşke öğretmenleri ona herhangi bir konuda derin bir tutku aşılamayı başarabilseydi, keşke kendi öğrettiklerinin büyüsüne kapılmış olup da onu büyülemeyi becerecek tek bir öğretmene rastlasaydı; ne yazık ki Florence'ın okul hayatı, iyi bir öğrenci olmasına rağmen, tam bir fiyasko olmuş. Üniversitede de onu etkileyen bir hocayla karşılaşmamış. Kendisi de öğretmenliği seçmiş, ama bu seçim eğitimden tamamen umudunu kesmesine neden olmuş: Meslektaşlarının beşte dördü mutsuzmuş; yaptıkları işe önem veren en çok bir-iki kişi varmış, bunlar da eğitime neredeyse bir din gibi sarılmışlarmış.

Hayatına anlam kazandırmasına yardımcı olabilecek başka kimsesi olmamış mı? "Kızların kız kıza konuştuğu bir dünyada büyüdüm," ama dedikoduyu sevmiyor. "Erkeklerle konuşabilirsiniz denmedi bize hiç." Erkeklerle yapılan sohbetler her zaman baştan çıkarılmakta olduğunuz şüphesiyle gölgeleniyor: "Çok az erkek kadınlarla gerçekten konuşulabileceğine inanıyor. Erkekler, onlardan hoşlandığınızı sezer sezmez, niyetinizin baştan çıkarılmak olduğunu varsayıyorlar. Birlikte yatağa girmek bir konuşma başlatmak için yararlı olabilir, ama bunu yatağa girmeden de yapabilirsiniz." Tanıdığı genç kadınlar arasında konuşma eğilimi bundan da zayıf. Florence'ın en iyi arkadaşı eski bir sevgilisi, baştan çıkarma sorunu artık söz konusu olmadığı için şimdi çok daha güzel bir ilişkileri var. Erkeklerin ona nasıl baktığını görmek bazen hoşuna gidiyor, bazen de canını sıkıyor: "Bir erkekle konuşabilmek için önce onunla konuşma hakkını elde etmeniz gerekiyor."

Florence'ın erkeklerle sıkıntısı, tek bir "tutku" edinme konusundaki sıkıntısıyla aynı. Hiçbir şeye kendini tamamen veremiyor, çünkü Florence'ın tutkusu keşfetmek, seyahat etmek, bilinmeyenle karşılaşmak, bunlar da tek bir tutkuya esir olmamanızı gerektiriyor. Kişiliğinin pek çok farklı yüzü var. İş kadını gibi görünüyor ama dikiş dikmekten de hoşlanıyor: mesleğinin akla getirdiği görüntüye sıkışmayı reddediyor; erkekler bunu yapabiliyor, ama kadınlar değil. Kariyeriyle özel hayatı arasında seçim yapması gerekse ikincisini seçerdi. Bir çocuğu olsa ona gerekli zamanı ayırırdı, ama kendisini feda etmeden; onlar uğruna kendilerini feda eden annelerine borçlarını hiçbir zaman ödeyemeyecekleri duygusu yüzünden güdük kalmış çok fazla erkek var. Erkekler Florence'a onu anlaşılmaz bulduklarını söylü- 117
yorlar. Florence, bugüne kadar korku dolu olmayan tek bir erkekle karşılaşmadığını belirterek cevaplıyor onları. Florence'ın onlardan istediği şeyin güvenlik olmayışını anlayamıyorlar. "Hayatımda ilgi çekici ne yaptıysam güvensiz koşullar altında yaptım. Bir şeye karar verdiğimde bütün gemileri yakarım. Güvenlik içinde olmak beni uyuşturur." Erkekler bir kadını etkilediklerinde onu elde ettiklerini düşünüyorlar, halbuki aşk ilişkilerinde karşınızdakini her gün yeniden etkilemeniz gerekiyor. "Duygusal ilişkilerde tam bir güvenlik duygusu içinde olmamam gerekiyor. Tehlikede olduğum bana hissettirilmeli." Bu yüzden hobileri arasında yamaç paraşütü var, ama Florence başka keşifler de yapmak istiyor.

Florence erkenden evlenmiş, kocasıyla bir sene aynı evde, üç sene de ayrı evlerde yaşamışlar. Bir evi başkasıyla paylaşmak hoşuna gitmiş, ama aynı anda ayrı bir eve sahip olmak da: Pek az erkek bunu anlayabiliyor, ya da birkaç günlüğüne uzaklaşmak istemesini; onlara her anının hesabını vermesini bekliyorlar, arkadaşlarıyla dostluk kurmalarını talep etmediği halde onları yargılıyorlar; Florence, yalnız kalıp kitap okumak istediğinde bunun engellenmesine katlanamıyor. Çok şey istiyor olmak onu kaygılandırmıyor: "Yalnız yaşamayı biliyorum, şanslıyım." Buna rağmen, seveceği ve sevgi göreceği birini bulmadıkça huzur da bulmayacak; başka şeyler yapabilmek için ihtiyaç duyduğu iç huzuruna ancak böyle kavuşabilir. Erkekler belki de, aşkın sadece başka şeyler yapabilmek için bir temel olarak görülmesinden hoşlanmıyorlar. Keşke bugüne kadar rastladıkları, riske girmeye bu kadar gönülsüz olmasalardı; onları doğru dürüst tatmin etmeyen hayatlar yaşamaları hep korku yüzünden. "Ben kendi hikâyemin vasat, sıradan bir hikâye olmasını istemiyorum." Önceleri ideal erkeği herkesinkinden farksızmış –zeki, yakışıklı, etkileyici, mizah duygusu olan– ama şimdi bundan fazlasını istiyor: Florence ona derin bir hayranlık besleyebilmeli. "Kendi seviyenize uygun bir erkekle karşılaş-

madığınızı söylemek burnu büyüklük gibi gözükebilir, ama ben, kişiliğimdeki çelişkilerden hoşlanan bir erkeğe hiç rastlamadım. Çok hızlı değişiyorum ve sevdiğim adamlar buna ayak uyduramadılar. Hız kesen taraf erkekler oldu, kadınlar değil. Birlikte olduğum erkek kendime duyduğum güveni desteklemeli, çünkü bazen kendimden kuşkuya düşüyorum."

Her günü mutlaka kocanızla geçirmeniz gerektiği sonucu çıkmıyor bundan. Florence'ın kocası iyi baba olacak bir tip değilmiş, kendisi için de, "Tek başına çocuk yetiştirmeye kalkışacak kadar bencil değilim," diyor. Kocası parasal olarak kendini Florence'a bağımlı kılmış ve sonuç felaket olmuş – bağımlılık ilişkileri alçaltıyor; ufak tefek aksaklıklar yüzünden hırçınlaşmanıza, sevgisizleşmenize neden oluyor. Böylece Florence'ın parayla olan ilişkisi değişmiş. Eskiden vitrinlere bakmaya ve alışveriş etmeye meraklıymış: "Mutsuz olduğunuzda para harcamanın iyi geleceği anlatıldı bana; elli çift pabucu olan insanlardan birine dönüşebilirdim." Ama eşya edinmeye olan hevesini kaybetmiş: Artık parasının çoğunu seyahate ve kitaplara harcıyor, elbiselere değil; mütevazı gelirinin istediklerini yapması için yeterli olduğunu düşünüyor.

Florence'ın riske girme eğilimi, bir dizi güvenli işi terk etmesi anlamına gelmiş. Herkes ona aksi yönde telkinde bulunmuş, ama o telkinlere aldırmıyor, çünkü işinizle ilişkiniz aşk ilişkisi gibidir: Sevmiyorsanız, bırakmalısınız. İnsanın işine sevgiyle bağlı olması çok önemli. Öğretmenliği bıraktıktan sonra büyük yerel gazetelerden birinde muhabir olarak çalışmaya başlamış; ama orada geçirdiği üç yıl boyunca, ne gibi bir amaç güdebileceği konusunda kimseden ses çıkmamış. Her şey rutine bağlı olarak yürüyormuş. "Rutin öldürür," diyor Florence. Yetenekleri köreltilmekte olan yetenekli muhabirler varmış gazetede, bunların bir kısmı beş para etmez şeyler yazdıklarının farkında oldukları halde bunu dert etmekten artık vazgeçmişmiş, bir kısmına da yeteneklerini tam anlamıyla kullanabilecekleri fırsatlar tanınmıyormuş. Kimse suyu bulandırmak istemiyormuş, çünkü gazete, ömür boyu sırtınızı yaslayabileceğiniz güvenli bir iş sunuyormuş. İstifa ettiğinde böyle bir işi bırakmanın delilik olduğu söylenmiş ona: ama Florence, size artık heyecan vermeyen bir işin hiç vakit kaybetmeden bırakılması gerektiğini belirtmiş ısrarla. Herkes onun dediği gibi yapsaydı, endüstri dünyası olduğu gibi çökerdi: Böyle bir durumda yerine ne konabilirdi, üstünde düşünmeye değer.

Florence şimdi, bilinmeze doğru sürüklenen bir şehirde, Brüksel'de yaşıyor. "Bu insan karışımından ortaya bir şey çıkacak mutlaka," ama ne olduğunu kimse bilmiyor. Cesaret, talihin karşınıza çıkardığı

sürprizlerden zevk almaktır. Florence, Avrupa'nın her köşesinden gelen ve mizaçları uyuşan bir grup gazetecinin birlikte çalışabileceği bir basın ajansı kuruyor – uyum ve bağımsızlığı halhamur etme çabaları sürmekte. Hayatını karmaşıklaştıran yeni maceralar başından hiç eksik olmuyor. Eskiden ABD'ye karşı önyargılıymış, "paraya olan düşkünlüğü ve saplantı halindeki verimlilik tutkusu"ndan hoşlanmazmış. Sonra şans eseri oraya yolu düşmüş ve fikrini değiştirmiş. Florence, fikirlerini değiştirmeyi biliyor. Elbette darkafalı birkaç insan çıkmış karşısına, ama öyle olmayanlar da çıkmış. "Komplekslerimden kurtuldum," diyor şimdi. Verimlilik onu etkilemiş. Kanada'da olağanüstü bir adamla tanışmış. Dört gün boyunca konuşmuşlar. Hislerini açığa vurmaktan korkmayan bir adammış bu, sahici bir hali varmış: "Uyum ve yumuşaklığa duyduğum açlığı dindirdi." Ama kişiliğinin sadece bir yüzüne hitap eden bu arkadaşlığın nereye varacağını bilemiyor. "Bu ilişki bende tehlike hissi yaratmıyor. Oysa benim eksiksiz bir duygusal güvenlik içinde olmamam gerekiyor." Artık gerisini zaman gösterecek.

Sonra, gerçek fiziksel tehlike içeren bir yere, Lübnan'a gitmiş. Orada Lübnanlı bir aileyle dostluk kurmuş ve Avrupa'da eğitim gören kızlarıyla Florence'in arasında bir çeşit vaftiz analığı ilişkisi oluşmuş. Kendinden çok farklı düşünen on sekiz yaşındaki gencecik bir kıza (Florence yirmi yedi yaşında) akıl hocalığı yapmak onun için yepyeni bir ilişki biçimi olmuş, yeni bir arkadaşlık türü eklenmiş hayatına.

Florence'ın gelecek için planladığı menüde hayal gücünü geliştirmek var. Bunu nasıl yapacağını okulda ona öğreten olmamış.

Kadınların erkeklere yönelik beklentilerini daha yukarılara çekmeleriyle aynı sıralarda, bilim adamları, hayvanlar âleminin hiç de sanıldığı gibi erkeklerin hâkimiyetinde olmadığını keşfetmekteydi. İri erkek babuin kabileye hükmettiğini düşündürecek şekilde davransa da, kabile daha yakından incelendiğinde, nereye gidileceğine ve kimin kiminle yan yana oturabileceğine karar verenin bir dişi olduğu görülüyordu. Başlangıçta yaygın olan düşünceye göre erkek babuin kendine bir eş arıyor ve yavruların bakımını ona bırakıyordu; oysa sonraki araştırmalar, eşleşme konusunda ilk girişimin erkeklerden çok dişilerden geldiğini ve primatların yaklaşık yüzde kırk kadarında yavrulara erkeğin baktığını ortaya koymaktaydı. Dişilerin, hormonlarının idaresinde edilgin birer kurban olduğu varsayılırken, bu hormonların yalnızca otomatik, önüne geçilmez süreçler sonucunda üretilmediği, hayvanın kendisinin ve etrafındakilerin davranışlarının da bu üretimde payı olduğu zamanla anlaşıldı.

Hepsinden önemlisi, tabiatın tamamının belirgin bir çizgiyle dişi ve

erkek olarak ikiye ayrılmadığı gerçeğinin öne çıkartılması oldu; çiftleşmeksizin çoğalan ya da yaşam süreçleri içinde gömlek değiştirir gibi cinsiyet değiştiren çok sayıda canlı bu gerçeğin altını çiziyordu. Herhangi bir kriz nedeniyle yiyecek sıkıntısı ortaya çıkmadıkça yaşamlarının büyük bölümünü dişi olarak geçiren ve çiftleşmeye gerek duymadan çoğalan türler vardı; böyle bir kriz durumunda tıpatıp kendilerine benzeyen yavrular üretmeye son veriyor ve erkek yavrular doğurmaya başlıyorlardı; bunların işlevi, krizle savaşmakta yöntem çeşitliliği sağlamaktı. Erkeklerin mutlaka dişilerden güçlü olması gerekmediği gibi, dişiler de yavruların bakımını paylaşmak dışında erkeklerle bir arada olmaya ilgi duymayabiliyordu; ayrıca dişiler, eş seçimi konusunda son derece müşkülpesent olabiliyorlardı: Batı dalgıçkuşu denen bir kuş cinsi erkeklerden gelen teşebbüslerin yüzde doksan yedisini geri çeviriyordu; dahası, çıkardığı ses bir yana bırakılırsa, bu kuş cinsinin dişisini erkeğinden ayırmak ilk bakışta imkânsızdı. Yalnızlığı tercih eden ve sekse kayıtsız kalan pek çok hayvan türü vardı, örneğin dişi geyikler, yılın sadece bir gününü erkekleriyle geçiriyordu. Öte yandan, hayvanların böyle kendilerine özgü tuhaflıklar ve bağımsızlık biçimleri geliştirmeleri hiç kuşkusuz binlerce yıl almıştı.

Bu saptamanın insanlarla ilişkilendirilmesi mümkünse eğer, kadınların, kafalarındaki erkek idealiyle uyuşan erkeklere rastlamakta bunca güçlük çekmesinin pek şaşılacak bir yanı yoktur. Kadınların, erkeklerin kendilerine karşı tavrını değiştirmeye yönelik çabalarının uzun bir geçmişi vardır, fakat değişimin ister istemez beklenmedik, hesapta olmayan sonuçlara yol açması bu çabaları her seferinde farklı hedeflere yöneltmiştir. Örnek vermek gerekirse kadınlar, evlilik ilişkisini farklılaştırma gayretiyle kur yapma pratiğini dönüştürmeye çalışmış, baştan çıkarma kurallarında tekrar tekrar değişiklik yapmışlardır.

Her ne kadar gelenek pek çok farklı yüzle ortaya çıkmışsa da, en yaygın olanlarından biri, genç kızların eline değecek ilk erkek elinin kocalarınınki olması ve bundan da öte kadınların, bu konudaki bilgilerini evlendikten sonra da geliştirmemeleri beklentisiydi. Bu koşullar altında erkeğin kur yapma biçimine model olan, kısmen ticari yöntemler –ebeveynlerle anlaşılması– kısmen de askeri pratikti – önce kuşatma, ardından güç gösterisi, en sonunda da gelin adayının armağan ve vaatlerle afallatılması, ta ki "teslim oluyorum" diyene kadar. Fakat bazı kadınlar, erkeklere asla anlaşılır gelmeyen nedenlerle taliplerini geri çeviriyordu, ok ve yayı tarihe gömen yeni bir silah türü icat edilmişti âdeta. Kadınların hepsi de ebeveynlerine uysallıkla baş eğerek genç yaşta evleniyor değildi. Tarihin pek çok döneminde, in-

sanların erkenden ölmesi nedeniyle evliliklerin üçte bire yakınını ikinci evlilikler oluşturmuştur (ortalama yaşam süresi bir zamanlar otuz yıldı). Dulların (ve daha sonraları, boşanmış kadınların) bu konuda örnek teşkil etmiş olması pekâlâ mümkündür.

Kadınlara, kocalarını başlangıçta ne kadar itici bulsalar da, evlendikten sonra onları sevmeyi öğrenecekleri söylenirdi. Ancak bazı kadınlar, bu olasılığın nikâhtan önce kendilerine kanıtlanmasını veya en azından, sevildikleri konusunda evlenecekleri erkek tarafından ikna edilmeyi ister oldular. Bu gelişmeyle birlikte erkekler kur yapma sürecinin denetimini ellerinden kaçırdılar, çünkü âşık olmayı sağlayan bir teknoloji bulunmadığı gibi, bu işin icabına bakacak bir kurum da mevcut değildi. Ketumluktan en uzak, çeşitlilik açısından en zengin ve tüm dünyayı bu konuda en çok etkilemiş olmakla, ABD'nin kur yapma tarihi, bunun sonuçlarının en iyi gözlemlenebileceği yerdir. Amerikalılar daha 1860'larda maskülenliğin içine düştüğü bir krizden yakınmaktaydılar. Ne var ki ancak bir önceki ve bir sonraki kuşakla kendisi arasındaki farklılıkları görebilen her kuşak, kadınlarla erkekler arasındaki ihtilafların çoğunun aslında ne kadar eski olduğunu ve insanların kafalarını durmadan aynı duvara vurmaktan vazgeçmediklerini atlama eğilimindedir.

Genç Zevce (1833) adlı kitabında William Alcott, "karı-koca arasında aşkın evlilikle birlikte muhakkak azalmaya başlayacağı" yolundaki "son derece yaygın bir kanaat"ten söz ediyordu. Bu dönemde kur sürecinden geçmekte olan çiftler tarafından yazılmış mektuplar, "evli kişileri pençesine almış olan umumi bedbahtlık"tan kederle bahsetmekteydi. Özellikle yeni gelinler, "yerine getirmeye muktedir olamamaktan çekindikleri mühim ve meçhul vazifeler" nedeniyle korkuya kapılıyordu, bunlar yalnızca bir evin çekilip çevrilmesiyle ilgili görevler değildi, kocalarını "mesut ve faziletli" bir adama dönüştürme işi de onları bekleyen yükümlülükler arasındaydı: "Bu şekilde ömür boyu bağlanma fikri karşısında dehşete kapılmamak" mümkün değildi. Neyse ki, evlilikle gelen "tatlı saadet', "korkutucu sorumlulukları" ve eşler arasındaki teklifsiz samimiyetin genellikle kısa sürede kaybolup gidişini bir ölçüde dengeliyordu. Demek ki iki yüzyıl öncesinde kadınlar, erkeklerle aralarındaki bağlarda bir dönüşüm yaratmak için kolları sıvamıştı bile.

Bunun bir yolu, erkeklere hislerini olduğu gibi açıklamak ve akıllarından geçen her şeyi onlara söylemekti: Kadınlar "samimiyet" diyordu buna. Gelenek iki cinsi birbirinden ayırıyordu, ayrı zihinsel ve fiziksel dünyalarda yaşamalarına yol açıyordu. "Cemiyet, erkeklerle kadınlar arasında kalpten bir dostluğa müsaade etmiyor," diye yazıyordu 1860'ta bir gelin, "ama ben size karşı riyakâr olmayacağım."

Bir başkası şöyle diyordu: "Kendimi size açtığım nispette başka kimseye açmamış ve kimseyle paylaşmadığım sırlarımı sizinle paylaşmış olmam, size duyduğum sevgiyi güçlendiriyor." Ne var ki bir erkek tarafından yazılmış cevabi mektupta, "Erkekler, kendilerini gerçek yüzleriyle, oldukları gibi göstermekten korkarlar," deniyordu. Erkeklerin asli görevi kamusal itibarlarını titizlikle korumaktı, çünkü başarının yolu itibar sahibi olmaktan geçiyordu. Mahrem konuşmalara gömülmek ve içlerinden birinin cüretkârca yaptığı gibi, "fikir ve kanaatleri paylaşma" çağrısında bulunmak müthiş bir riskti. Ancak, diyordu başka bir erkek, "iki insanın her bakımdan birbirine uyacak, birbirini kusursuzca tamamlayacak şekilde yaratılmış olması, böylece mistik ve mutlak bir birlik oluşturabilecekleri düşüncesi, uyduruk bir şeydir."

"Birbirimizden farkımız olmamalı," diyordu romantikler. Oysa kadınlar, taliplerine açılma süreci içinde, kendilerine ilişkin yeni keşifler yapmaya başlamıştı. "Açıklık ve samimiyet, 1800'den itibaren çiftler arasında neredeyse bir saplantıya dönüştü." Toplumsal itibarları basiret ve ihtiyata dayalı olan kadınlar açısından bu hiç de kolay bir iş değildi. Erkeklerden, hayatın anlamına yönelik arayışa öncelik vermelerini talep etmek cesaret istiyordu. "Bu kadar çok çalışmanı istemiyorum," diye yazıyordu Boston'lı bir genç kadın nişanlısına; bu istek, o günlerden bu yana, başka milyonlarca kadın tarafından tekrarlanacaktı, tam tersini talep etmedikleri sürece tabii. Gelirin yakınlıktan önce geldiği düşüncesine başkaldırmak gerçek bir devrimdi. Bir kadın, daha 1850'de, talibinin "ruhi hekimi" olma arzusunu beyan ediyordu. Birbirlerine daha yakından baktıkça her biri diğerine daha benzersiz görünüyor, kadın ve erkek klişeleri aynı ölçüde anlamsızlaşıyordu.

İdealler her zaman menzilimizin biraz ötesinde kalmaya mahkûmdur. Bazı kadınlar bu noktaya takıldılar ve bu takılma onları geriye götürdü. Önce, taliplerinin hayranlığına layık olmadıklarını düşünerek kaygılandılar. Ardından, onlara yeterince ateşli bir tutkuyla tapmadıkları kuşkusuna düştüler: "Sizi duygularımın bütün yoğunluğuyla sevemediğim hissine kapılıyorum." Bir başkasına göre gerçek aşk, "hiç çaba gerektirmemeli" idi. Bir üçüncüsü, "o korkunç endişeyi içimden söküp atacak bir aşkla, bütün kalbimle sevdiğimden" bir türlü emin olamıyordu. Başka bir deyimle, kadınlar metanetlerini kaybetmişti. Güven eksikliği en büyük azap kaynağı haline geldi. Böylece görünüşte kendine güvenli, buyurgan ve kararlı erkeklere hayran olma eğilimi nüksetti; bu erkekler, mücevherlerin en kıymetlisini ellerinde bulundurur görünüyordu: Kesinlik. Gelgelelim, erkekleri sandıkları kadar güçlü çıkmaz ve "muhakemesine itimat edilebilecek bir kadına"

ihtiyaç duyduklarını beyan ederlerse, altüst oluyordu kadınlar. Sorun artık sadece doğru erkeği bulmak değildi, bunu doğru zamanda yapmak ve haydi duygularının onları sonsuza kadar yanıltmayacağından emin olmaktan geçtik diyelim, hiç değilse o an için birbiriyle çelişmeyen arzulara sahip olmaktı. Bazı kadınların erkeklerle ilişkilerini değiştirmekte kullandığı başka bir yöntem de, onlara ilişkin tecrübelerini artırma yoluna gitmek oldu. Orta sınıf bunun nasıl yapılacağını, toplumsal seviyesi düşük kimselerle karşılaşma korkusuyla uğraşmak zorunda olmayan işçi sınıfından öğrenmişti. İlk kez 1896'da kullanılan *dating* (çıkmak) terimi, başlangıçta yoksullar arasında yaygın bir argo sözcüktü. 1920'lere gelindiğinde, Amerikan gençliğinin büyük kısmı bu işle kafayı bozmuş görünüyordu; istatistiklere göre gençler okul dışı faaliyetler içinde en çok buna zaman ayırıyordu. Yaklaşık 1945'e kadar çıkmanın amacı mümkün olduğu kadar çok insanla flört etmekti, ne kadar çok kişiyle çıkarsanız o kadar iyiydi. Artık aşktan eskisi kadar söz edilmiyordu. Burada söz konusu olan, özgüveni yakalamanın daha elle tutulur bir yöntemiydi, bunu çıktığınız insan sayısına dayanarak yapıyordunuz. Bir üniversite öğrencisi, dokuz ayda elli altı kızla çıkmış olmakla övünüyordu.

Birçokları çıkmayı iktidar elde etmeye yönelik bir çaba olarak değerlendirmiştir; yetişkinlerin en öncelikli konusu buydu çünkü. Çıkma faaliyeti gerçekten de gençleri ana-babalarının kontrolünden kurtarıyordu; toplu eğlence mekânlarında zaman geçirmek, evde maruz kalınan dolaysız denetimden kaçış sağlıyordu. Bu pratik, önceki dönemin "ziyaret" sisteminin yerini almıştı. Bu sistemde talipler, göz koydukları kızdan "ziyaret" için ricada bulunmak durumundaydı, ziyarete izin vermek ya da vermemek kızın kendisine ya da genellikle işi organize eden kişiye, yani kız annesine kalmış bir şeydi. Erkekler, çıkma ilişkisinin kendi üstünlüklerini onlara iade ettiğini düşünüyordu, eğlenceye, yiyecek ve içeceklere harcanan para kendi ceplerinden çıkıyordu çünkü; kızları eğlenmek için satın alıyor, arabalarına yaptıkları gibi kızlara da para döküyorlardı. Hiç kuşku yok ki pek çok kız da, olabildiğince çok sayıda oğlanla çıkmanın, popülerliğe ulaşmanın ve dolayısıyla popüler bir koca yakalamanın tek yolu olduğuna kanaat getirmişti; haliyle popüler erkekler, popüler olmayan kızlarla ilgilenmeyecekti. Durumun böyle olması, kızların kozmetiğe ve giyime savurganca para harcaması anlamına geliyordu, erkeklere düşen masrafın karşılığıydı bu harcamalar. Amerikan ekonomisi, hiç de uzak olmayan bir geçmişte Amerikan tarzına son derece aykırı olan bu harcama tutkusundan kesinlikle yarar sağlamıştır.

Çıkmak, özgüven elde etmenin demokratik yöntemi gibi görünüyordu; burada da bir çeşit oylama, daimi bir seçim söz konusuydu. Gençler, aşk gibi anlaşılması zor bir şeyle canlarını sıkmak yerine, aldıkları ya da kabul ettirdikleri çıkma teklifleriyle popülerliklerini kanıtlıyorlardı. Dans partilerinin en başarılı kızı bütün gece durmadan dans edendi, ama asla aynı erkekle iki kez olmamak koşuluyla. *Woman's Home Companion* adlı kadın dergisi, 1940'ta, "Çıktığınız bir erkeği asla başınızdan atmayın," diye nasihat ediyordu kadınlara, "boş kaldığınız bir gece bakarsınız işinize yarar." İlk hareketi yapmak o denli erkeğe özgü bir imtiyazdı ki, üniversiteli bir genç kızın bir erkeği dans partisine davet etme girişimi, daveti alan erkeğin "kızın lafını yarıda keserek sırtını dönüp gitmesi" ile sonuçlanmıştı. Kime peki diyeceklerine ve ne kadar revaçta görünmeyi tercih edeceklerine karar verme ayrıcalığı kızlara aitti. Michigan Üniversitesi'ndeki kız öğrenciler, erkekleri çıkma performanslarına göre değerlendirmek üzere şöyle bir ölçek geliştirmişlerdi: "A - Kusursuz, B - İyi, C - Kalabalıkta idare eder, D - Yarı andavallı, E - Zekâ özürlü."

Buna karşılık, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, kadınlar bir kez daha metanetlerini kaybettiler. On altı milyon genç asker denizaşırı ülkelere gönderilmiş, bunların iki yüz elli bine yakını ölmüş, yüz bin kadarı İngilizlerle, Fransızlarla ve başka yabancılarla evlenmişti. Birden, herkese yetecek kadar erkek olmadığı paniği ortalığı sardı, daha kötüsü, geri dönebilenlerin de Avrupa'da rastladıkları gibi olgun ve kültürlü kadınlar aradığı, salak kızlarla işlerinin olmadığı rivayet ediliyordu. Bu gelişme, çıkma sisteminin tamamen değişmesine neden oldu. Artık, "dişi örümcekler"e ve "erkek hırsızları"na gıpta ediliyordu. Üniversiteye gitmek koca avlamanın bir yoluna dönüştü. Ekim ayı geldiğinde hâlâ birini bulamamış olanların bahtına küsmesi gerekiyordu. Kadınlar arasında en yaygın evlilik yaşı hiçbir zaman olmadığı kadar aşağıya, on dokuza düştü. Kızların oğlanlarla çıkmaya başlama yaşı da giderek gerilemekteydi. 1959 senesinde, yetişme çağındaki Amerikalı gençlerin yüzde 57'si "ciddi bir ilişki" yürütüyordu. Çıkmanın esas amacı –kişisel deneyimi genişletmek– emniyet duygusu uğruna terk edilmişti ve bunun bedeli yüksek olacaktı.

1950'lerin kadın dergileri, feminenliğe dönüşü salık veriyordu (o günden beri çeşitli aralıklarla yapageldikleri gibi). *Ladies Home Journal*, "Yeterli cesareti olan herkes, kendini günün modasına uygun bir tipe dönüştürebilir," diyerek okuyucularına güvence veriyordu. *Woman's Home Companion* dergisinde yer alan ve feminenlik seviyenizi ölçmeyi sağlayan testte ilk soru şuydu: Oje sürüyor musunuz? İkincisi ise şu: Kariyer hevesleriniz var mı? Genç kızlar, kendilerini feminenliğin şahikası sayılan iri göğüslü sinema oyuncularının karbon

kopyalarına dönüştürmek için on iki yaşından itibaren dolgulu sutyenler kullanıyordu. Bunların amacı hayatı basitleştirmekti, iki cinsin de kesin rollere sahip olmasını sağlamaktı. *Senior Scholastic* adlı öğrenci dergisi tarafından düzenlenen bir ankette kadınların ezici çoğunluğu, adab-ı muaşeret konusunda deneyimli erkekleri, hoş bir kişiliği olanlara tercih edeceklerini söylüyordu. Bu kadınlar, uysal ve feminen olmakla güya erkeklerin kendilerini "erkek gibi hissetme"lerine katkıda bulunacak, onları daha erkeksi kılacaklardı. Çalışma hayatı erkeklerle rekabeti gerektirdiğinden böyle bir tutuma ihtiyaç vardı, eski moda beyefendi kodu rekabetin özel hayata da sızmasına engel olmanın bir yolu gibi görünüyordu. Ama tabii ki erkekliklerinin şişirilmesi ihtiyacında olan erkeklerin kifayetsizliği kısa sürede anlaşılıyor ve kadınlar yanlış yola sapmış olduklarına karar veriyorlardı.

Görünen oydu ki kadınlar, erkeklerin kendi etraflarında yapacağı dansı değiştirmeyi başarmış olsalar da, dansçıların beceriksizliği ve huysuzluğu sürüyordu. Amerikalılar, 1960'ların cinsel devriminden çok önce, cinsel kimlikleri konusunda endişeye kapılmışlardı; Güney California Üniversitesi, daha 1950'lerde "kadınlarla erkekler arasındaki altı temel fark"a ilişkin dersler açıyordu. Bugün erkeklerin cesaret ve coşku yoksunluğundan şikâyet eden kadınlar, pırıltılı zırhları içindeki yiğit şövalyelere dair çok fazla tarih kitabı okumuş, hile ve yalanın tarihiyle karşılaşma fırsatını ise pek bulamamışlardır; bu kadınlar, özgüvenin ne kadar kırılgan köklere sahip olduğunu unutmuştur. Kaldı ki insanları değiştirmek ev döşemeye benzer: Odalardan biri yerleştirilip hazır olduğunda, diğer odaların çirkinliği daha beter gözünüze batmaya başlar.

Aynı sıralarda keşfedilen bir başka gerçek de, Don Juan tiplemesine esin kaynağı olan erkeğin eşcinsel olduğuydu. Bu adam kadınları kovalamaya bayılıyordu, ama kadınlardan hoşlanmıyordu; onu heyecanlandıran, kovalamacanın kendisiydi. Bugüne dek eşcinselliğin tarihi, kadın-erkek ilişkileri dışında kalan bir alan olarak değerlendirilmiştir, ancak yakın dönemde akademik çalışmalar ve daha açık kalpli otobiyografiler sayesinde gün ışığına çıkma fırsatı bulan yığınlarca yeni bilgi, bu konunun sanıldığından çok daha büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Araştırmaların asli amacı her ne kadar bu azınlık için bir kimlik inşa etmek olmuşsa da, bu sayede çoğunluğu da büyük ölçüde ilgilendiren keşifler yapılmıştır. Erkekler, başka erkeklere âşık olduklarında, acaba hangi farklı davranış biçimlerini benimsemişlerdir?

Erkekler arasındaki cinsel ilişkiler dört ayrı safhadan geçmiş, ama yeni safhalardan hiçbiri öncekini noktalamamıştır, dolayısıyla bugün

dördü de varlığını sürdürmektedir. İşin en başında eşcinsellik, yerleşik kurumları destekleyen muhafazakâr bir güçtü, bir haz kaynağı olduğu kadar bir ritüeldi de. Tanrıları seksin her çeşidinden hoşlanan pagan dininin ayrılmaz bir parçası olan eşcinselliğin ciddi biçimde mahkûm edilmesi için, seksin tanrısal bir eğlence olmaktan çıkması gerekmiştir. Seks ve büyü aynı esrarın parçalarıydı, şamanlar sık sık aynı anda hem kadın hem erkek olmaya çalışır, böyle görünecek şekilde giyinirlerdi, her iki cins üzerindeki güçlerini artırmak içindi bu. Savaşçı niteliklerin hükmüne inandıkları ve buna taptıkları halde askerler bile bazen askeri kastı güçlendirme yolu olarak eşcinselliğe başvurmuştur: Japon samurayları savaşa genç bir erkek partner eşliğinde gönderilirdi; eski
126 Kelt savaşçıları "hiç yerinmeden kendilerini başka erkeklere sunarlar" ve geri çevrilirlerse hakarete uğradıklarını düşünürlerdi. Eşcinsel ilişkiler pek çok toplumda büyüme sürecinin zorunlu bir aşaması haline getirilmiş, bazı yerlerde aynı şey kadınlar için de geçerli olmuştur (ancak lezbiyenliğe ilişkin yazılı tarihsel kanıtlar aynı bollukta değildir). Uygulamada genellikle çarpıtılmış bir ideal olmakla birlikte Eski Yunan'da, eşcinsel bir ilişkideki daha yaşlı partnerin diğerine bir çeşit yurttaşlık dersi verdiği ve onu evliliğe hazırladığı varsayılırdı, genç partnerin zevk alması ya da arzu duyması beklenmezdi, ondan beklenen şükran duymasıydı. Karşıt cinsler arasındaki ilişkiler mülkiyet sorunlarının altında ezilirken eşcinsellik, statü yükseltmenin alternatif bir yolunu ve lüksün seçkin bir biçimini oluşturuyordu: Bazı Çin imparatorları, muhtelif eşlerin yanı sıra pudralı ve rujlu oğlanlar da bulundururlardı; İngiltere'nin Normandiyalı kralı William Rufus etrafını uzun saçlı, kadın giysileri içinde dolaşan genç erkeklerle doldurmuştu; Kraliçe I. Elizabeth devrinde gözde hovardalar, bir kollarına bir kadın, diğerine de bir oğlan takarak sokaklarda gezinir, ustalıklarını böyle sergilerlerdi. Modern yatılı okullar, farkında olmadan, dünyanın dört bir yanındaki sayısız kavim tarafından paylaşılan eşcinsel geleneklerin sürdürücüleri olmuştur. Tarihin belirli dönemlerinde –genellikle çatışmalı dönemlerdi bunlar– feminen özelliklere sahip erkeklere hayranlık duyulmuştur: Napolyon, efemine genç erkeklerin portrelerini yapmaktan hoşlanan heykeltıraş Canova'ya ve erkekçe rolleri kadınsı bir sesle yorumlayan Kastrato Crescentini'ye bu nedenle sahip çıkmıştır; cinsiyetleri belirsiz modern pop yıldızlarının gördüğü rağbet, bu geleneğin devamını temsil eder. Buna karşılık Mussolini, altmış adet adaleli erkek heykeliyle çepeçevre donatılmış bir stadyum inşa ettirmişti. Eşcinseller de bu iki ideal arasında heteroseksüeller kadar gidip gelmiştir.

Eşcinsellik, dünya üstündeki insan topluluklarının yaklaşık üçte ikisinde, şu ya da bu dönemde iyi kötü kabul görmüş, zaman zaman da

nüfusun geniş kesimlerini ilgilendirmiştir. Uzun bir süre boyunca Katolik Kilisesi bile eşcinselliğe müsamaha göstermişti: 1102'de, Canterbury Başpiskoposu Aziz Anselmus, eşcinsellerin hafif bir cezaya çarptırılması talebini şöyle gerekçelendiriyordu: "O kadar yaygındır ki bu günah, bu nedenle yüzü kızaran yok gibidir, dolayısıyla bu günaha gömülenlerin pek çoğu, ne kadar ağır bir günah işlediklerini bilmeden yapmıştır bunu." Haçlı seferleriyle tanınan Aslan Yürekli Richard'ın cinsel tercihleri onu daha az dindar kılmamıştı. Esasen kilise, rahiplerinin kadınlarla cinsel ilişkiye girmesini önlemekle daha çok ilgiliydi; kilisenin bu uğurda açtığı savaş eşcinselliği daha da yaygınlaştırdı, özellikle de manastırlarda – Rivaulx'lu Aziz Aelred, tanrısal aşka açılan bir kapı olarak göklere çıkarıyordu eşcinselliği. 127 F4

Avrupa'da eşcinselliğin geniş tabanlı bir baskıyla karşı karşıya kalması on ikinci ve on üçüncü yüzyılları bulmuştur, küfrün her çeşidine karşı girişilen bir seferberliğin parçasıydı bu ve neticede Engizisyon denen dehşete dönüşecekti. İkinci safhaya böylece giriş yapılmıştır. Hiçbir kefaret yeterli gelmiyordu artık; Fransa, 1260'ta yürürlüğe koyduğu cezayla zulüm bayrağını çekmişti: Suçun ilk işlenişinde hayalar, ikincisinde penis kesilip atılıyor, üçüncüsünde suçlu yakılarak öldürülüyordu. Hitler'in Yahudilerle birlikte tüm eşcinselleri de ortadan kaldırma girişimi bu hikâyenin son perdesi oldu. Zulüm eşcinselliği muhafazakârlıktan ayırmış, tehlikeli ve gizli saklı bir şey yapmıştı. "Riyakârlık bitsin artık. İhtiyat içinde yaşanan zevki ne yapayım ben? Apaçık yaşamak istiyorum her şeyi." Şair Ebu Nuvas (784-814) mastürbasyona methiye düzerken böyle yazıyordu. Ne var ki açıklık, mümkün olmaktan çıkmıştı. Oscar Wilde, herkesin arzularını açıkça ve özgürce ortaya koymasının dünyayı ihya edeceğini söylüyordu, ama en yürekli kişiler bile gerçek yüzlerini göstermekten korktuğuna göre böyle bir şey muhtemelen olmayacaktı; o halde, diyordu, başkalarına benzemeyi reddedenlerin zulüm görmesi kuralsa, tutulacak en iyi ikinci yol, yalanın ve sahtekârlığın zevkini keşfetmektir, iyi rol çıkarıp baskıcıları ve muarızları aptal yerine koymaktır. Genet, insanın kendisi olmakta ısrar etmesinin anlamsız bir çaba olduğunu ileri sürüyordu, kendinizin ne zaman sahici kendiniz olduğunu bilmeniz imkânsızdı çünkü. Dominique Fernandez, eşcinsellere yönelik ayrımcılığın ortadan kalkmasının bir özgürlük tutkunu olarak kendisini çok sevindireceğini, ama bir eşcinsel olmaktan duyduğu mutluluğu büyük ölçüde azaltacağını eklemiştir, çünkü ona göre paryalık demek olan eşcinsellik, "açıkça konuşulamayacak konulara ilgi duyan bir kişi olarak başkalarından farklılığınızı daha kuvvetle hissedebilmenizi sağlar." "Seks," diyor Fernandez, "eşcinselliğin beni en

çok ilgilendiren yanı değil," ve bir romancı olarak mutlu eşcinseller üzerine yazmayı hayal bile edemiyor. Dolayısıyla açıklık ve gizlilik eşit güçte iki rakip olarak belirirken, arzu da yasağın suç ortaklığı rolünü üstlenmiştir. Cambridge'de heteroseksüel zina ilişkileri üzerine en son incelemeyi yapan araştırmacıların da vurguladığı gibi, bu ilişkilerin içerdiği heyecanda gizlilik ve riskin de hatırı sayılır bir rolü vardır. Herkesin açık yürekli olmasının, böyle bir şey mümkün olabilseydi bile, kişisel ilişkileri gül bahçesine çevireceği fazla basit bir varsayımdır; fazladan bir çaba daha gerekir bunun için: Size açık yüreklilikle anlatılanları anlama çabası.

Batı'nın eşcinsellik tarihinin üçüncü devrimine on dokuzuncu yüzyılda adım atıldı. Bu dönemde eşcinsellik artık sadece bir günah olarak değil, ya bir tür hastalık, ya hatalı yetiştirilmiş olmanın bir göstergesi yahut da genetik yapının bir sonucu olarak sınıflandırılmaya başladı. O güne kadar, sekizinci yüzyılda Londra'da baş vermiş olan transvestit "oğlan evlerini" ziyaret etmek bir erkeği eşcinsel yapmıyordu, her köyde hazır bulunan erkek fahişelerden yararlanmanın Tahitili erkekleri eşcinsel yapmadığı gibi. Homoseksüel kelimesi ta 1869'da (Freud on üç yaşındayken) Viyanalı yazar Benkert tarafından ortaya atıldı. Benkert, bu kelimeyi, eşcinsellerin kendi iradelerinden bağımsız olarak bir "üçüncü cins" oluşturduklarını, dolayısıyla günah ya da suç işlemiş sayılamayacaklarını göstermek, böylece eşcinselliği zulümden korumak umuduyla kullanıma sokmuştu; bu sayede eşcinsellik tıbbi olarak ilk kez sınıflandırılıyordu. O güne kadar eşcinseller için hep muzipçe terimler kullanılmıştı, günümüzde bu geleneği yeniden canlandıran "gay"* kelimesi gibi.

Eşcinselleri, kendi duygularını derinden incelemeye iten bu ayrım, zaman zaman etkileyici sanatsal sonuçlar doğuran dehşetli kaygılara yol açtı. Fakat bu bireysel tecrit edilmişlik duygusu, zaman içinde eşcinsellerin, sandıkları kadar yalnız olmadıklarını keşfetmeleriyle dağılmaya yüz tuttu; insanlığın, en müstesna başarılarından pek çoğunu, kendi cinslerine tutkuyla bağlı olan kişilere borçlu olduğu anlaşılmaktaydı. Kimler yoktu ki bu listede –modern bilimin (Newton, Halley, Robert Boyle) ve bilgisayar teknolojisinin (Turing – kimyasal kastrasyona mahkûm edilmişti) öncüleri; ekonomide (Keynes), güzel sanatlarda (Leonardo, Michelangelo, Botticelli, Caravaggio, Francis Bacon), felsefede (Wittgenstein), müzikte (Beethoven, Schubert, Çaykovski), edebiyatta (Proust uzun bir listenin başını çeker) ve çocuk edebiyatında (Hans Christian Andersen) çığır açmış isimler; hatta arketipik Amerikan kahramanının yaratıcısı Horatio Alger ve hatta

* İng. "şen, şakrak", "şuh". (y.h.n.)

Büyük İskender ile Julius Caesar gibi büyük fatihler. Rönesans'ta "Yeni Sodom" tabir edilen Floransa, bugünkü San Francisco'nun muştucusuydu. Başka azınlıkların da ünlü ataları olmuştur, ama bu bağlantıların asıl önemi, cinsel isteğe ve daha başka derin özlemlere ilişkin sonsuz çeşitlemeler sunmalarında yatar.

Michelangelo şöyle yazmıştır: "Dünya yüzünden gelip geçmiş herkesin içinde, insanları sevmeye en meyilli olanıyım ben. Herhangi bir yeteneği olan veya zihninin kıvraklığıyla göze çarpan, bir sözü dünyanın geri kalanından daha ustaca söyleyen biriyle karşılaştığımda ona âşık olmadan edemiyorum ve öylesine veriyorum ki ona kendimi, benliğim bana ait olmaktan çıkıyor artık, tamamen onun oluyor." Bazıları da yaşlanma korkusunun ağına düşüp gençliği bir kurtarıcı gibi görmüştür: Örneğin, Robert Louis Stevenson'ın bulduğu çözüm, üvey oğlunu bir esin kaynağı olarak görmenin ötesinde, erkek çocuklar için macera öyküleri yazarak her türlü bozulma ve yaşlanma düşüncesini bertaraf eden bir fanteziyi daimi kılmak olmuştu; H. Rider Haggard'dan başlayarak popüler "romans" denen ayrı bir tür yaratılmıştır bu amaçla. Herkesin içinde bir parça eşcinsellik taşıdığına inanan Freud da, "Hayatımda kadınlar hiçbir zaman yoldaşların yerini alamadı," diye yazıyordu. Ama bu bitmez tükenmez çeşitlilikteki –kadın ya da erkek– yoldaş arayışı, nadiren meselenin tamamını oluşturmuştur.

Bu safha, eşcinsellerin gizlenmekten vazgeçmeleri ve Gay Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmeleriyle noktalandı. Yüzeysel olarak bakıldığında bu gelişme, eşcinsellerin kendi türdeşlerinden başkasına ilgi duymadığı görüntüsünü yaratıyordu. Halbuki yüreklerinin daha derinlerinde yatan isteklere uzanmayı başarabilenler genellikle yalnız kendileri olmaktan fazlasını istiyorlardı, bu kişilerin nihai hedefi kendilerinden kaçabilmek, başka kültürlerden, başka kuşaklardan, başka sosyal sınıflardan partnerler edinebilmekti. Bu isteğin bilincine varılması, dördüncü safhanın başlangıcını oluşturdu. Oryantalizm üzerine yazan Edward Said, 1800'leri takiben Doğu yolculuğuna çıkmış istisnasız her Avrupalının, Avrupa'da mevcut olandan daha farklı, daha özgür, suçluluktan daha azade bir cinsellik aradığını söylüyordu. Arap aşkı ve savaşı, T. E. Lawrence'ın "İngiliz benliğinden vazgeçme"sini sağlayan şeydi. Arzunun büyüsü bilinmeyen mıntıkalara geçişi mümkün kılıyor, burnu büyük zengin sınıfların, sözde kendilerinden aşağıda bulunanları –ve kendilerini– farklı bir gözle görmesini sağlıyordu.

AIDS'in sökün etmesiyle özgür cinselliğe yönelik tutumlar değişmeye başladı. Bu sorunun eşcinseller açısından daha büyük aciliyet taşıması bazı eşcinselleri, "tutkudan ve yerleşik âdetlerden uzak, kar-

şılıklı saygı üzerine kurulu" yeni ilişki biçimleri, "duhule dayanmayan", kadınların erotizm kavramına daha fazla yaklaşan yeni sevişme yöntemleri aramaya itti. En yetenekli eşcinsel yazarlardan biri olan Edmund White bu dönemi şöyle yorumluyor: "Çocuksuzluğumuz, asgari düzeydeki sorumluluklarımız, birlikteliklerimizin kutsanmıyor oluşu, hatta kendimizi korumak ve özgür olmak uğruna gay gettolarına çekilmemiz... bunların hepsi, böyle bir şeyi amaçlamasak da, günün birinde belki heteroseksüel çoğunluğa ait olacak şeyleri keşfetme işini bizim üstlenmemizi sağlayan bir üsluba ön ayak oldu." Eşcinsellerle heteroseksüeller arasındaki dostluk, arzunun saldırganlıktan sıyrılmasıyla, yeni ve önemli bir ilişki türü olarak ortaya çık-
 maktaydı.

1993'te *Yırtıcı Geceler*'in (*Les Nuits Fauves*) hem en iyi film hem de en iyi ilk film dallarında, Fransa'nın Oscar'ı sayılan César ödülünü kazanması, heteroseksüel çoğunluğun bu safhanın anlamını kavramasını sağladı. Eşcinsel aşkın "alenen" sergilendiği sahnelerle dolu olmasına rağmen film basının topyekûn övgüsünü kazandı: Kültür bakanı, "bütün bir kuşak bu filmde kendini buldu" diyerek filmi neredeyse resmen takdis etti. Yazarı tarafından dile getirildiği ve seyirci tarafından da anlaşıldığı üzere film, bir kadına âşık olan bir eşcinseli değil, "çelişkilerini kıyasıya eşeleyen, parçalanmış bir adamı" anlatıyordu. Filmin senaryo yazarı, yönetmeni ve başrol oyuncusu Cyril Collard bir çeşit kült kahramana dönüştü, ama James Dean'in yeni bir versiyonu değildi bu kahraman, sadece huzursuz, asi bir genç değildi. Collard ondan bir adım öndeydi, çünkü derdinin ne olduğunu anlamayı ve bunu, aynı trajik çıkmazı kendisiyle paylaşmayanları bile ikna edecek şekilde anlatmayı biliyordu. Amaçsızlıktan kaçmak için kıvranıyordu Collard: "Bir ülkeden diğerine koşturarak listelerine olabildiğince çok şehir eklemeye çalışan Amerikalı turistler gibi geçiyordum hayatın içinden [ve] tam anlamıyla yalnızdım." Mümkün olduğunca çok erkekle sevişiyordu, ama ilişkileri "aynı trajedinin sonsuza kadar yinelenmesi"nden başka bir şeye benzemiyordu; arzuları "birer ada gibiydi, birbiriyle asla birleşmiyorlardı." Erotik heyecanlar ona anlık bir "kadiri mutlaklık" duygusu bağışlasa da, "cehennemin derinliklerine gömülüşüm bir gölge oyunundan öteye gitmiyordu... okşadığım kıçlar, memeler, cinsel organlar ve göbekler kimseye ait değildi." Collard bu sevgililerle hemen hemen hiç konuşmuyordu. Önemli olan arzunun anlık tatminiydi, ama eline geçen sadece orgazm oluyordu, "kısacık bir mutluluk anı." Bir süre sonra orgazm olmadan uyuyamaz hale geldiğini keşfetti, "bir seks müptelası" olarak görüyordu kendini, tıpkı bir kokain müptelası gibi; ihtirasını körüklemek ve orgazmı geciktirmek için kokain kullanıyordu; acı, ha-

yatta olduğunu hissettiriyordu ona, ama bu yeterli değildi; seksin nasıl kolayca şiddete kayabildiğini, şiddetin nasıl heyecan verici bir şeye dönüşebildiğini görmek dehşet vericiydi, kendinden iğrenmesine neden oluyordu bu.

Ne var ki Collard, James Dean'den daha akıllıydı: Matematik bölümünden mezun olduktan sonra mühendislik eğitimi görmüş, bir rock grubunun başına geçmek uğruna mühendislikten vazgeçmiş, Fransa'nın en önemli editörü Françoise Verny tarafından yayımlanan iki roman yazmış ve birkaç film çekmişti; ayrıca okumaya düşkünlüğünü sürdürüyordu. Bir dizi oyuncunun, fazla dobra buldukları *Yirmi Geceler*'de rol alarak isimlerini lekelemeyi reddetmesiyle oyunculuğa başladı. Collard'ın en önemli özelliği, hepsinin hakkını verecek yeteneğe sahip olup olmadığı şüphesinden hiç kurtulamasa da, bunca değişik kişiliğe bürünmekten rahatsız olmamaktaki kararlılığıydı, filminin otobiyografik nitelikte olduğunu saklama gereğini de duymamıştı. Kendisini, onu yeterince sevmemekle suçlayan bir kadına yarım yamalak âşık olduğunda, onu sadece "benimle benim aramda bir sandviç" olarak gördüğünü itiraf etmekten kaçınmıyordu. Neticede kadın, sevmediği ama hiç değilse bir tür gelecek umabileceği başka bir adamı tercih ediyor, Collard ise sevginin her derde deva olduğuna dair evrensel inanışa meydan okuyordu.

Aşkın da, tıpkı özgürlük gibi sadece bir başlangıç olduğu anlaşılıyordu: Aşkın peşi sıra verilmesi gereken daha bir yığın karar vardı. Collard, bir şeye iyice bir bakmadan onu geri çevirmeyi de reddediyordu, cinselliği dahil olmak üzere herhangi bir şekilde sınıflandırılmayı da. Eşcinsel, biseksüel veya başka bir şey olarak tanımlamıyordu kendini, genellikle erkek olduğunu, ama kendini bazen kadın gibi hissettiğini, ona o kadar âşık olan kız arkadaşı bile bazen nasıl başka birine ihtiyaç duyuyorsa, kendisinin de feminenliğin tek bir görüntüsüyle tatmin olmadığını söyleyerek bir aşama öteye geçiyordu. Collard'a göre gerçek anlamda yaşamak, başka bir insana duyduğumuz sevgi aracılığıyla dünyadaki savaşın içinde yerimizi almak, "tarihin parçası olmak"tı, ama aynı zamanda başkalarının da savaşa katılacağını ve hep birlikte uğrunda savaşılacak bir şey bulabileceğimizi umarak; Ben olmak yetmiyordu, Sen ve Ben olmak da öyle. Nihai ve soylu bir amacı ima eden bu irade beyanı hâlâ muğlaklığını koruyor; bilmecenin çözülmesi için daha pek çok film gerekecek. Cyril Collard, otuz beş yaşında, ödülünü teslim alacağı günden iki hafta önce AIDS'den öldü.

Kur sırasında kadınların erkekleri etkilemek için kullandığı yöntemleri, erkeklerin birbirlerine kur yapmakta kullandıklarıyla karşılaştırmak, cinsel arzuyu yepyeni bir ışık altında gösterir bize: Ne kar-

şı koyulmaz bir kasırgadır bu ne de deliğinden çıkmak için sihirli nağmeleri bekleyen bir yılan. Nasıl ve neyle "tahrik" olduğunu herkes kendi keşfetsin, demek de meseleyi halletmiyor. Lezzeti açıklamak ne kadar mümkünse, arzuyu açıklamak da o kadar mümkündür. Arzu, yüzyıllar boyunca olağanüstü bir değişkenlikle kılıktan kılığa girmiş, taban tabana zıt amaçlara hizmet etmiş, bir oyuncu gibi tarihte bir sürü farklı rol oynamıştır: Bazen komik, bazen trajik, bazen basmakalıp klişeleri yeniden üreten basit roller; bazen de deneysel, karmaşık ve özellikle esrarlı kılınmış roller. Daha başka terkiplerin, başka heyecanların da mümkün olduğunu gösterir bu.

Bu olasılığın berraklaşması için, başkaları üzerinde tahakküm kur-
 ma arzusunu, geçmişte sayısız ilişkiye musallat olmuş bu hayaleti daha yakından tanımamız gerekiyor.

———— / ————

KUR YAPMA

Evelny Shaw ve Joan Darling, *Strategies of Being Female: Animal Patterns, Human Choices*, Harvester, 1984; Sarah Blaffer Hrdy, *The Woman That Never Evolved*, Harvard, 1981; D. Crews, "Courtship in Unisexual Lizards", *Scientific American*, 1987, 72-77; Ellen K. Rothman, *Hands and Hearts: A History of Courtship in America*, Harvard University Press, 1987; Beth L. Bailey, *Courtship in Twentieth-Century America*, Johns Hopkins UP, 1988; *Cupid's Guide to the Wedding Ring*, yeni basım Greenock, Black Pennel Press, 1988; Anonim, *Conversational Openings and Endings*, Bentley, 1891; C. Nyrop, *The Kiss and its History*, Danca'dan çeviren, L. Sands, 1901 (bilgilendirici ve yol gösterici); Nicholas J. Perella, *The Kiss: Sacred and Profane*, California UP, 1969 (günümüzde Anglo-Sakson toplumların "Fransız usülü öpüşme" dediğine, on altıncı yüzyılda Fransızlar "İtalyan usülü öpüşme" derdi); James T. Y. Liu, *The Chinese Knight Errant*, Routledge, 1967 (yalnızca "sizi takdir eden kişi"ye sadakat gösterilmesi); Jacques Gernet, *Daily Life in China on the Eve of the Mongol Invasions 1250-1276*, Allen and Unwin, 1959; Jacqueline Huppert-Laufer, *La Féminínité neutralisée? Les femmes cadres dans l'entreprise*, Flammarion, 1982; Helga Dierichs ve Margarete Mitscherlich, *Des Hommes: dix histoires exemplaires*, Des Femmes, 1983; Lawrence Stone, *The Road to Divorce: England: 1530-1987*, Oxford UP, 1990; P. Ariès ve G. Duby, *Histoire de la vie privée*, 5 cilt, Seuil, 1987 (bir bilgi hazinesi); Jane Lazare, *On Loving Men*, Abacus, 1978; Yan de Kerorguen, *Le Plaisir chaste*, Autrement, 1984 (1980'lerde Fransa'da cinselliğe ilişkin tutumlarda meydana gelen değişimler üzerine); Pascal Laine, *La Femme et ses images*, Stock, 1974; Germaine Greer, *The Female Eunuch*, MacGibbon ve Kee, 1970 (Türkçe basım, *İğdiş Edilmiş Kadın*, çev.: Mefkure Bayatlı, Pencere Yay., 1996); Germaine Greer, *The Obstacle Race*, Secker & Warburg, 1984; Betty Friedan, *The Second Stage*, Summit, New York ve Michael Joseph, 1982; Ezra Storland, *The Psychology of Hope*, 1969; Robert J. Stoller, *Observing the Erotic Imagination*, Yale UP, 1985; K. S. Srinivasın, *The Ethos of Indian Literature: A Study of its Romantic Tradition*, Chanakya, Yeni Delhi, 1985; Jo Ann McNamara, *A New Song: Celibate Women in the First Three Christian Centuries*, Harrington Park Press, New York, 1985; Dana Vannoy-Hiller ve W. Philliber, *Equal Partners: Successful Women in Marriage*, Sage, 1989; Gordon Thomas, *Desire and Denial*, Grafton, 1986 (rahipler üzerine); Julia Kristeva, *Les Samprais*, Fayard, 1990 (entelektüeller üzerine); Michel Crépu, *La Force de l'admiration*, Autrement, 1988; M. Foucault, *The History of Sexuality*, Viking, 1986 ve dev. (Türkçe basım, *Cinselliğin Tarihi*, çev.: Hülya Tufan, Afa Yay., 1993); Didier Eribon, *Michel Foucault*, Flammarion, 1989; Michael Young, *The Ethnography of Malinowski*, Routledge, 1979; Frederic Errington ve D. Gewertz, *Cultural Alternatives and a Feminist Anth-ropology: Culturally Constructed Gender*

Interests in Papua New Guinea, Cambridge UP, 1987; Unni Wikan, *Behind The Veil in Arabia: Women in Oman*, Johns Hopkins UP, 1982; Andrea Dworkin, *Right Wing Women*, Women's Press, 1983.

EŞCİNSELLİK

David F. Greenberg, *The Construction of Homosexuality*, Chicago UP, 1988; Dominique Fernandez, *Le Rapt de Ganymède*, Grasset, 1989; Wayne R. Dynes, *Encyclopedia of Homosexuality*, St James Press, 1990; Wayne R. Dynes, *Homosexuality, A Research Guide*, Garlan, New York, 1987; Martin Duberman, *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past*, Penguin 1989; Jonathan Dollimore, *Sexual Dissidence: Augustine to Wilde, Freud to Foucault*, Oxford UP, 1991; Peter Binton, *Talking to...*, Third House, 1991 (Edmund White ile görüşme); Edmund White, *Genet*, Gallimard ve Chatto, 1993; Wayne Koestenbaum, *Double Talk: The Erotics of Male Literary Collaboration*, Routledge, 1989; Bret Hinsch, *Passions of the Cut Sleeve: The Male Homosexual Tradition in China*, California UP, 1990; T. Watanabe, *Love of the Samurai: 1000 Years of Japanese Homosexuality*, GMP, 1989; John J. Winkler, *The Constrains of Desire: The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece*, Routledge, 1990; Eva Cantarella, *Bisexuality in the Ancient World*, Yale UP, 1992; Eve Elvin, *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs 900-1700*, Cornell UP, 1989; James W. Saslow, *Ganymede in the Renaissance*, Yale UP, 1986; Bruce R. Smith, *Homosexual Desire in Shakespeare's England*, Chicago UP, 1991; Alan Bray, *Homosexuality in Renaissance England*, GMP, 1982; R. P. Maccubbin, *"Tis Nature's Fault: Unauthorized Sexuality during the Enlightenment*, Cambridge UP, 1985; Laura Engelsten, *Sex and the Search for Modernity in fin-de-siècle Russia*, Cornell UP, 1992; Antony Copley, *Sexual Moralities in France 1780-1980: New Ideas on the Family, Divorce and Homosexuality*, Routledge, 1981; David M. Halperin, *One Hundred Years of Homosexuality*, Routledge, 1990; Jeffrey Weeks, *Coming Out: Homosexual Politics in Britain*, Quartet, 1977; K. Weston, *Families We Choose: Gays and Kinship*, Columbia UP, 1991; Ken Plummer, *Modern Homosexualities*, Routledge, 1992; Gilbert Herdt, *Guy Culture in America*, Beacon, Boston, 1992; Warren J. Blumenfield, *Homophobia*, Beacon, 1992; Mary Searle Chatterjee, *Reversible Sex-Roles: the Special Case of Benares Sweepers*, Pergamon, 1981.

VIII

Saygı görmenin, kudretli olmaktan daha arzulanır hale gelişi

Rüya görmek, uyumak ve unutmak: Bu sanatlarda uzmanlığını ileri sürecek kaç devlet adamı vardır? Strasbourg'un belediye başkanı Catherine Trautmann dışında hiç yok. Daha otuzlu yaşlarını sürmekteyken, Avrupa Parlamentosu'nun merkezi olan şehrin yönetimine seçilen bu kadın, politik yaşamdaki yepyeni bir dönemecin işareti olabilir mi?

Catherine Trautmann'ın serüveni, rüya görme, uyuma ve unutma süreçlerini Gnostizmin ışığında ele alan bir tez yazmakla başlamış. Takriben İsa Mesih ile aynı dönemde ortaya çıkmış bir mezhep olan Gnostizmin temel inancı, dünyada herkesin bir yabancı olduğu idi; Tanrı da bir yabancıydı hatta, çünkü yarattığı kâinat mükemmel değildi ve O da kendini bu kâinatın içinde rahat hissetmiyordu. Buna

karşılık Gnostikler iyimser kişilerdi, dünyayı sarmalayan sembolizmin sırrını çözebilen ve şer güçlerini alt etmekte kullanılacak ritüelleri öğrenen herkes için kurtuluş yolunun açık olduğuna inanıyorlardı. Başlangıçta Gnostizmle rekabet eden Hıristiyanlık, zamanla onun bazı fikirlerine sahip çıktı; çok sonraları William Blake, Goethe ve Jung gibi büyük düşünürler de bu fikirlerden etkilenecekti. Catherine Trautmann'a göre Gnostik düşüncenin modern insana söyleyecek çok şeyi var, çünkü modern insan da, tıpkı Gnostikler gibi adaletsiz bir dünyada yaşamanın huzursuzluğunu duyuyor. Gnostikler marjinal insanlardı, Catherine de öyle (her şeyin nasıl olması gerektiğine dair iddialarda bulunan hiçbir yerleşik düzene ait hissetmiyor kendini). Gnostiklerin kendilerini bir ölçüde "dünyanın dışına çekmişlikleri" o-
nun da kendisinde geliştirmek istediği bir şey. Görüntülerin ötesine geçmeyi hedefleyen, anlamsız görünenin içindeki gizli anlamı keşfetmek, "insan ruhunu tefsir etmek" isteyen Gnostikler gibi o da, aşikâr olanla değil, unutulmuş olanla ilgileniyor. Gnostikler birbirinin karşıtı gibi görünen iki şeyin ille de birbirinden farklı olması gerekmediğine inanıyor, dişiyle erkek arasındaki farklılıkları aşmaya çalışıyorlardı: İlk politik dürtüsü, insanların birbirlerine karşı davranışlarını değiştirmeye kararlı bir feminist olmak şeklinde ortaya çıkan Catherine'in yakınlık duymakta güçlük çekmediği düşünceler bunlar.

Ancak Catherine Trautmann, hedeflerine ulaşmak için bilinçli bir seçim yapmış. Feminist hareketle saf tutmaktansa, sosyalistlere katılmış. Kendi kendine demiş ki, ana düşünce akımlarına kayıtsız kalarak dünyayı düzeltemem, onların içinde yer almak zorundayım. "Toplumla bütünleşmiş bir marjinal" olmaya, toplumu içinden değiştirmeye karar vermiş. O hâlâ bir marjinal, ama özgürlüğüne toplumun sınırları içinde sahip çıkıyor, marjinalliğinin bencilliğe ve kibre dönüşmesine izin vermiyor. Böyle de olsa, marjinaller hayallerinden vazgeçmezler.

Çocukluğunda, öğrendiği şeyleri unutmaması gerektiğini söylermiş hep kendine; ama sonra, yetişme çağında Freud'u okumuş ve unutmanın her zaman rastlantısal olarak ortaya çıkmadığını anlamış. İnsan tabiatının irrasyonel yanı merakını uyandırmaya başlamış. Bir yandan olmak istediği gibi bir insan olma kararlılığı içinde titizlikle hedef belirlerken, diğer yandan bir insanı şu ya da bu eyleme yönelten gizemli süreçlerin sırrını asla çözemeyeceğini düşünüyormuş. Bugünkü politikası Gnostikler üzerine yazdığı teze dayanmıyor; akademik çerçeveli bir alıştırma olmuş bu, hem de aradığı şeyi keşfetmek için atılmış bir adım. Nitekim Trautmann geleneksel bir politikacı olmamış, çünkü bugün bile "sır çözmek"le uğraşıyor, kendisini

ve başka insanları anlama çabasını hâlâ sürdürüyor.

Otuz sekiz yaşında belediye başkanı seçildiğinde kızı ona demiş ki, "Demek uzun zamandır belediye başkanı olmak istiyordun ve bunu bana hiç söylemedin." Catherine, "İstediğimin bu olduğunu bilmiyordum," diye cevap vermiş kızına. Bir arkadaşı da şöyle demiş: "Tesadüfen belediye başkanı olmuşsun gibi davranmanın âlemi yok. Ta başından beri bunu hedeflediğinin farkında değil misin?" Hayır, demiş Catherine Trautmann, değilim. İnsanın neyin peşinde koştuğunu anlaması o kadar kolay değil. Catherine Trautmann kendine soruyor: Artık belediye başkanı olduğuma göre şimdiki hedefim ne? Buna verecek hazır bir cevabı yok.

Önemli bir politik amaç telaffuz etmeye kalmadan, hemen ailesi geliyor aklına. Trautmann'ın hayatındaki en önemli önceliklerden biri, kocasıyla ilişkisinin düzgün yürümesi. Politikacılar genellikle söze özel hayatlarından bahsederek başlamasalar da, kendilerini yalnızlığın cazibesine kaptırmış olanlar hariç tutulursa, bütün seçmenleriyle paylaştıkları tek ilgi alanı budur aslında. Catherine Trautmann on dokuz yaşında evlendiğinde, kocasıyla birbirlerinin özgürlüğünü asla kısıtlamamaya söz vermişler. "Politikayı çok seviyorum," diyor Catherine. Politika onu heyecanlandırıyor, tıpkı yasak bir ilişki gibi. "Kızlarımın ikisi de bunu tamamen kabullendiler, çünkü politikanın hayatımda ne kadar önemli olduğunu biliyorlar." Böyle olması kızlarını istediği kadar görememesi anlamına geliyor. "Süper kadın değilim ben," diyor. Kocası, ana-babası ve arkadaşları, çocukların etrafında bir yakınlık atmosferi oluşturmak üzere devreye girmişler. Kendiliğinden olan bir şey değil bu. Catherine Trautmann çalışan bir kadın için çocuğunu teslim edecek bir kreş bulmanın ne kadar zor olduğunu biliyor: Kendini politikanın içinde bulmasına neden olan süreci bu konudaki başarısızlığı harekete geçirmiş zaten.

Yine de istediğiniz kadar iyi niyet ve sabır gösterin, evliliğiniz bir anda yıkılıp gidebilir. Kadınlar, diyor Trautmann, kendilerine kulak verilmesi konusunda son derece ısrarcı olabiliyorlar; kendisinin bu konudaki ısrarcılığı bazen "gaddarlığa" varıyor. "Yeter artık," demiş bir gün kendine, "çok fazla şey istiyorsun. Evlilik ilişkisi bir noktadan sonra tiyatro oyunu gibi bir şeye dönüşür, aynı sahneleri tekrarlayıp durursun...bir bakarsın üçüncü perdenin ikinci bölümüne gelinmiş... ve üstüne düşen rolü oynamakta olduğunu bilirsin. Artık alışkanlığın esiri olmuşsundur, öylece sürüklenmeye bırakırsın kendini." Eğer sahneden inmek istiyorsanız, saygısızlığı hayatınıza asla yaklaştırmamakta kararlı olmalısınız. "Karşınızdakine saygısız davranmak yapabileceğiniz en kötü şeydir, onu sembolik olarak öldürmeniz demektir. Saygısızlık beni müthiş öfkelendiriyor."

Trautmann'ın gelenek dışı çıkarımı şöyle: Hiçbir politik yaklaşım, her türlü sorunu çözmesini sağlayacak bir anahtar, bir dogma, bir çözüm sunamaz ona. Eskiçağın ilahiyat tartışmalarını incelemiş biri olarak modern politikacılarla eski ilahiyatçıların düşünce biçimlerinin birbirine bu kadar benzemesi onu irkiltiyor. "Bunu gördükten sonra safdillikle ideolojik konuşmalar yapmanız imkânsızlaşıyor." Birbirlerinin düşüncelerini aşağı yukarı paylaşan politikacılar gidip ayrı ayrı partilere katılabiliyorlar da, kendi içinde hiçbir parti ihtilaflardan kaçamıyor. Trautmann bu ihtilaflarla cebelleşmeyi seviyor, oyunun kuralları belli olduğu sürece onlarla baş etme stratejileri aramaktan hoşlanıyor. İktidar arayışı bir amaç olamaz, çünkü "iktidara gelenler kimliklerinin bir parçasını yitiriyorlar: Kendinizle işgal ettiğiniz makam arasında daimi bir gerilim oluyor." Birey ile otorite uygulama yöntemi arasındaki gerilim bu. Trautmann, politikacıların bireysel kimliklerini kaybetmemelerini istiyor. En çok "sıradışı" politikacıları seviyor. Kendi politika anlayışının en önemli yanı, politikacıların "ruhi olgunlaşma" gayretini hiç elden bırakmamalarını, kendilerini anlama çabasından hiç vazgeçmemelerini gerektirmesi.

Politikacı gözünü başarıya dikmemeli, çünkü her zafer geçici, her zafer yalnızca bir adım ve hiçbir zaman sonuncusu değil. Politika, başka insanların sizden farklı olduğu gerçeğiyle uzlaşmanızı gerektiren, hiç bitmeyen bir çıraklık gibi. Ödülünüz ise bu gerçeğin ayırdına varmak, insanların çeşitliliğini keşfetmek oluyor: "Yaşamın ne çok farklı yüzü olduğunu görmek istiyorsanız politika harika bir seçim." Ve tabii ki yaşam, bir yığın da hatayla dolu: "Hatalarınızı görebilmeniz çok önemli: İyi bir politikacıysanız hatalarınızı kabul etmeyi bilirsiniz." Kadınlar, diyor Trautmann, "zorlu" bir dünya olduğunu düşünerek politikadan korkuyorlar; halbuki onları erkeklerden avantajlı kılan bir şey var, kadınlar "çift cepheli" varlıklar, dünyayı hem kamusal hem özel boyutuyla görüyorlar, soyutlamaların içinde kaybolup gitmelerini engelliyor bu. "Politikacı olarak kadınlar daha fazla özgürlüğe sahipler; erkekler, birbirlerinde hoşgörmeyecekleri bir sürü şeyi kadınlardan gelince kabulleniyorlar; ayrıca kadınların politikadaki varlığı yeni fikirler ve değişim ümidi demek."

Gençliğinde o da korkuyormuş, hem de sadece politikadan değil: "İnsanların yanında ne yapacağını bilemeyen, çekingen biriydim." Genç yaşta anne olduğunda, çocukları nasıl idare edeceğini, sorularını nasıl cevaplandıracağını tam olarak bilememek endişelendirmiş onu. Böylece, "çekingenliğini yenmek" başlıca hedefi haline gelmiş. İşinde ve evinde mutluluğu yakalamış bir kadın görüntüsüyle çelişir gibi dursa da, Trautmann her zaman yalnızlığı seven biri olarak görmüş kendini; yalnızlık duygusunun değerini keşfetmiş. "Ayakta durmamı

sağlayan içsel gücü yalnızlıktan alıyorum, yalnızlık benim gizli bahçem. En yakınlarım dışında kimse giremez oraya."

Catherine Trautmann çifte kişiliğini korumaya özen gösteriyor. Öğrenciliğinde lakabı Reçelci Nine'ymiş; kendi tarifleriyle ayva, balkabağı, domates reçelleri yapmak bugün de en sevdiği şey. Dikiş dikmeyi ve "tuhaf nesneler" yaratmayı seviyor, ıvır zıvır şeyleri bir araya getirerek oluşturduğu sanat eserleri bunlar. En beğendiği sanatçılar buruk ve alaycı bir mizahı olanlar, gerçeküstücüler ve yetenekli karikatürcüler. Trautmann evinde konuşma yapmıyor. Kocasıyla birlikteyken belediye başkanı değil.

İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth şöyle demişti: "Zayıf ve kırılgan bir
138 kadın vücudu taşıdığımı biliyorum, ama bir kralın yüreğine ve cesaretine sahibim." Bir kralın cesaretine sahip olmayı istemek artık anlamlı değil. İtaat telkin eden güçlü erkek modelinin zamanı geçti. Catherine Trautmann'ın kamusal hayatla özel hayatı harman etmesi, politikanın dokusunun değişebileceğini gösteriyor. Muhalifleri Trautmann'ı, savuşturulması gereken herhangi bir rakip olarak görüyorlar elbette, nitekim o da bir yanıyla bildik politik mücadeleyi yürütüyor, ama kişiliğinin daha gizli saklı yanı, insan ilişkilerinde yeni olasılıklara işaret ediyor.

Kral olmak: Bir zamanlar herkesin rüyasıydı bu, sadece politikacıların değil, çocuklarına hükmeden babaların, karılarına hizmetçi muamelesi yapan kocaların, ellerinden gelse "vurun kellesini" demekte tereddüt etmeyecek patronların, altlarındaki kıytırık koltuğu taht yerine koyarak basurlarını unutan bürokratların. Gerçek hayatta, son beş bin yıldır, insanların ezici çoğunluğu boynunu bükerek yaşadı, otorite karşısında sinerek ve kısa ömürlü isyan patlamaları bir yana bırakılırsa, küçük bir azınlığın refah içinde yaşaması uğruna kendilerini feda ederek. Pek çoğu kendine zorbalık edecek bir başkasını, daha zayıf, daha genç birini bulabilmiş olmasaydı, belki kuyrukları da çıkardı. Eşitsizliğin bunca uzun süre kabul görmesinin nedeni, itilip kakılan herkesin kendine itip kakacak bir kurban bulabilmesiydi. Güçlü lider hayranlık uyandırıyordu, çünkü mütevazı insanların gizlice özlemini çektiği ve özel hayatlarında yürürlüğe koymaya çalıştığı otorite hayallerinin vücut bulmuş haliydi. Ama bugün, yüreklendirilmeye, kulak verilmeye, bağlılık ve güvene ve her şeyden çok saygıya açlık duyan daha geniş bir hayal gücü, tahakküm ve aşağılama saplantısını tahtından etmeye aday görünüyor. Emir verme gücüne sahip olmak artık yetmiyor.

Aleni saygı gösterileri –şapka çıkarmak, yerlere kadar eğilmek–

geçmişte, insanların güçlü kişinin iradesi karşısındaki teslimiyetini gösterirdi. Halbuki bugün, iki insan arasındaki kişisel ilişkinin kalitesi, mevki ya da statüden daha önemli hale geldi. Politikacılar her ne kadar kendilerini kraliyet saraylarına kondurmuşlarsa da, tüm meslekler içinde en az hayranlık uyandıran meslek onlarınkidir, doktorlardan, bilim adamlarından, oyunculardan, hatta kıt maaşlı hemşire ve öğretmenlerden bile sonra gelirler. Kadınların genel olarak geleneksel anlamıyla politikacılıktan uzak durmuş olmaları hiç şaşırtıcı değil. Bir politikacının yerine getirmediği her vaat, krallık heveslilerinin inandırıcılığını bir parça daha eksiltiyor.

Yan yana duran iki ayrı dünya var. Birinde, iktidar savaşı hemen hemen hiç değişmeden sürüp gidiyor. Diğerinde ise önemli olan iktidar değil, saygı. İktidar artık saygıyı garanti etmiyor. Dünya üzerindeki en güçlü insan, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı bile herkesin saygısını kazanacak kadar güçlü değil; kimsenin itaat etmek zorunda olmadığı Rahibe Teresa muhtemelen ondan çok saygı görüyor. Saygı geleneksel olarak iktidara tahvil edilen bir şeyken bugün sırf kendi hatırına rağbet görür oldu. insanlar saygıyı pişirilmiş değil çiğ olarak tercih ediyor artık. İnsanlığın büyük bölümü hak ettiği saygıyı görmediği duygusuyla yaşıyor, saygı kazanma isteği pek çok insan için iktidar kazanma isteğinin önüne geçmiş durumda. Eskiden –zengin olmanın yolu bundan geçtiği için– ortaya mümkün olduğunca çok çocuk çıkarmaya hizmet eden, bugün ise seçilmiş bir arkadaş çevresini de içine alarak karşılıklı saygı ve sevgi bağları geliştirmeyi amaçlayan aile hayatı, ilgi merkezi konumuna yerleşiyor. Kimden nefret edip kimden hoşlanacağınızı artık klan ya da devlet belirlemiyor. İktidar sahipleriyle, bir yandan hâlâ korku uyandırsalar bile, tarihte hiç olmadığı kadar dalga geçiliyor. Hayatın, hiçbir kralın kalkışmadığı kadar çok cephesini kontrol etmeye çalışan modern hükümetler, kendilerini durmadan küçük düşürüyorlar, çünkü koydukları kanunlar nadiren işlevini yerine getiriyor, çarpıtılıp deliniyorlar, gidişatın esas sorumlusu olan zihniyetleri değiştirmekte, spekülasyona ya da global ekonomik eğilimlere göğüs germekte genellikle başarısız oluyorlar.

İnsanlığın zihninde yeni düşünce biçimleri filizleniyor. İnsanlara hayvan muamelesi yapmak artık eskisi gibi hayranlık uyandırmıyor. Hayvanları ehlileştirme becerisi bir zamanlar insanlığın en önemli iftihar vesilesiydi: İnsanların onlara gece gündüz mesai yaparak senede 15 bin litre süt vermeyi öğretmesinden önce, ineklerin günlük üretimi yarım litre civarındaydı. Bir zamanlar bir kilodan biraz az çeken postlarıyla rahatça ısınan koyunlar senede yaklaşık on altı kilo yapağı üretmeyi öğrendiler, durmadan melemeye ve koyun gibi davranmaya başlamaları da aynı süreç içinde ortaya çıktı. Yiyeceği için kıran

kırana savaşabilecek, başına buyruk orman hayvanları olan domuzlar kendi idrarları içinde yuvarlanan uysal mahluklara dönüştüler; başka varlıklarla alışmadıkları ilişkiler kurmaya, yiyeceklerini bir-iki dakika içinde yalayıp yutmaya zorlanarak –oysa yiyecek arayışı bir zamanlar aralıksız bir meşguliyetti– uykuyla saldırganlık arasında gidip gelmekten, birbirlerinin kuyruğunu ısırmaktan başka bir şey yapamaz oldular. Cinsel davranışlar bile ehlileştirme sürecinden nasibini aldı: Bazı hayvanların cinsel dürtüleri şiddetlenirken bazısı cinselliğe olan ilgisini neredeyse kaybetti; tamamen erkeklerden oluşmuş gruplar halinde yetiştirilen kimi hayvanlar istikrarlı biçimde eşcinsel ilişkiye yöneldi, yüksek proteinli diyetlerle beslenen boğalar mastürbasyon ya-

parak kendilerini yatıştırma alışkanlığı edindiler. Bazı hayvanların, gençlikteki özelliklerini ömür boyu koruyan cinsleri üretildi. Dışa kapalı gruplar halinde tutulan hayvanları sürekli kendi içinde çiftleştirme uygulamasının ortaya çıktığı on sekizinci yüzyıldan beri birçok hayvan, eskiden olmadığı kadar birbirine benzemeye, tornadan çıkmış gibi görünmeye başladı. İnsanların bir hayvanın dostluğundan zevk almaları için genellikle o hayvanın ticari değerini yitirmesi gerekti. Köpekleri bile bile acayip ve içler acısı biçimlere sokmanın onlara sevgi göstermenin doğru yolu olup olmadığı sorusu ise insanların kafasını daha çok yenilerde kurcalamaya başladı.

İnsanlar kudretin ne demek olduğunu işte böyle keşfettiler: Kudret, başkalarına kendi istediğini yaptırabilmek demekti. Olağanüstü saygı uyandıran bir beceriydi bu. Ehlileştirme deneyimi göstermişti ki canlı varlıkların davranış ve mizaçları baskı altında son derece büyük bir esneklik gösterebiliyordu; ayrıca kendi köleliklerine katkıda bulunmalarını da sağlayabiliyordunuz, çünkü kendilerine kötü davranan sahiplere bile bağlanıyorlardı. Efendinin de sık sık kurbanının kölesi durumuna düştüğü ise pek fark edilmedi, çünkü çok geçmeden insanlar birbirlerini ehlileştirme gayretine düştüler, başkalarını kendilerine bağımlı kılmanın ve hükmetmenin yollarını aramaya başladılar. Bitkileri de ehlileştirmeyi öğrenmelerinin ardından kendi buluşlarının ilk kurbanı oldular. Saban sürmeye, ekini istiflemeye, kumaş dokumaya ve yiyeceklerini kaplarda pişirmeye, dolayısıyla ayrı zanaatlarda uzmanlaşmaya başlar başlamaz, dünyanın tüm nimetlerini tekeline almaya kararlı küçük bir azınlık için çalışmak zorunda bulduk kendilerini: Tarımda sulamayı düzenleyen toprak sahipleri, yağmuru yağdıran rahipler ve yağmacı komşulara karşı koruma sağlayan savaşçılardı bunlar. Bilinen en eski ilahiyat niteliğindeki Sümer inanışında, çalışma zahmetinden kurtulmak isteyen tanrıların insanları özellikle bu amaç için yarattığı, şayet çalışmazlarsa sel, kuraklık ve açlıkla cezalandırılacakları belirtiliyordu. Çok geçmeden

krallar kendilerini tanrı ilan ettiler, rahipler dağıttıkları tesellinin bedelini durmadan yükselterek topraklarına toprak kattılar. Toprağı işleyenler, asiller ve savaşçı çeteleri tarafından sindirildiler, hayatlarının bağışlanması için mahsulün bir bölümünü onlara bırakmaları, maruz kaldıkları şiddete ara verilmesi karşılığında diğer ülkelerin yağmalanmasında kullanılmaya rıza göstermeleri gerekti. İktidarı böylece elinde toplayan seçkin zümrenin son derece rahat bir yaşama kavuşması, güzel sanatların gelişimi açısından bir itici güç olduysa da, birçokları için uygarlık, güvenlik karşılığında ödemek zorunda oldukları haraç dışında pek bir anlam taşımıyordu. Bu sistemde saygı görmek esas olarak başkalarının sırtından geçinenlere mahsus bir ayrıcalıktı. Dünyada her zaman saygı kıtlığı çekilmiş, çünkü saygı, her zaman çok cüzi miktarlarda üretilmiştir.

Tarihteki en başarılı haraç sistemlerinden birini uygulayan Romalılar, imparatorluğu oluşturan, "himaye altındaki" yabancı topraklardan topladıkları haraçlarla yüz binlerce kişinin işi gücü bırakıp devletten beslenmesini mümkün kılmışlardı. Ne var ki kazanca ortak çıkan insan sayısının artması, yönetimin giderek hantallaşması ve orduların giderek daha masraflı hale gelmesi –çünkü vatandaşlar genellikle savaşa gitmektense ücretli askerlere para ödemeyi yeğliyordu– haraçların zaman içinde yükselmesine neden oluyordu. Bir uygarlığın refah seviyesi ne kadar yükselirse zenginliğinden pay kapmak isteyenlerin sayısı o kadar artıyor, kendisini savunmak ya da tehdit unsurlarını para karşılığında savmak için ayırması gereken miktar da o ölçüde kabarıyordu; ayakta kalma çabası giderek daha karmaşık düzenlemelere yol açıyor, aşırı karmaşıklaşan bu yapılar neticede uygarlığı işleyemez hale getiriyordu. Sovyetler Birliği'nde de sistem, bütçenin neredeyse tamamının savunmaya tahsis edildiği noktada felce uğramıştı.

Canlı varlıklar arasındaki hükmetme ve boyunduruk kurma ilişkilerinin bilimsel olarak incelenmeye başlaması 1802'yi buldu. Tam da Napolyon'un dükler ve baronlar yaratmakla, yeni hiyerarşi düzenleri oluşturmakla meşgul olduğu sıralarda, İsviçreli doğa bilimci François Huber, yabanarılarının da son derece katı bir hiyerarşik düzen içinde yaşadığını gösterdi. Mussolini'nin başa geçtiği 1922 senesinde Schjedelrup-Ebbe'nin ortaya koyduğuna göre tavuklar, açlıktan ölmek üzere bile olsalar liderlerinden ("alfa" tavuktan) önce yiyeceğe dokunmuyor, bu tavuğun aralarından alınması durumunda yine de yemeyip "beta" tavuğun karnını doyurmasını bekliyor ve bu, hiyerarşiye uygun olarak böyle devam ediyordu. Tavukların yemeğe yaklaşma sırası ancak askeri bir düzende rastlanacak kadar katıydı, öyle ki, sürüden birkaç hafta uzaklaştırılan bir tavuk yeniden aynı sürüye

bırakıldığında derhal önceki hiyerarşik konumunu benimsiyordu. Bunun mükafatı sürünün huzur içinde yaşaması, yiyecek için birbirine girmemesi ve yumurta üretiminin artmasıydı. Bedeli ise adaletsizlikti. Hiyerarşinin alt basamaklarında yer alanlar sadece daha az yemle yetinmek zorunda kalmıyor, aynı zamanda daha az yavru yetiştiriyor, stres belirtileri gösteriyor, fiziksel olarak kötülüyor ve tehlike anlarında –yiyeceğin tükenmesi, nüfusun fazla artması gibi– günah keçisi yerine konup insafsızca saldırıya uğruyorlardı. Aynı ilkeler diğer canlı türleri için de geçerliydi: Mütehakkim tavşanların, kurtların, sıçanların yavruları da genellikle mütehakkim bireyler oluyordu; babuinlerin aristokratik hanedanlar oluşturduğu anlaşılıyordu. Tabiat

âdeta, eşitliğin imkânsız olduğunu, yalnız güçlü olanların saygıyı hak ettiğini söylüyordu.

Buna karşılık 1980'lerde, hayvanların asli özelliği olarak algılanan saldırganlığın gerçekte göründüğü kadar basit olmadığı anlaşıldı. Kavgayı izleyen barışma töreni, aynı ölçüde titizlikle geliştirilmiş bir beceriyi gerektiriyordu. Mütehakkim ve tabi şempanzeler ilk kez bir tür olarak değil de birer birey olarak gözlemlendiğinde, ardı arkası gelmeyen öfke ve şiddet dolu saldırganlık gösterileriyle meşgul görünmelerine karşılık, kırk dakika kadar sonra, az önce kapışmış olanların yarıya yakınının hasımlarını öpmekte ve okşamakta olduğu görülüyordu. Kimi zaman buna, barışma törenini izlemek ve barış öpücüğüne tezahüratta bulunmak üzere toplanmış bir kalabalık eşlik ediyordu. Bütün bunlar saldırgan olmadıkları anlamına gelmediği gibi –saldırganlık göstermeseler barışmaları için neden olmazdı– hepsinin aynı şekilde barıştığını da göstermiyordu. Dövüşen erkek şempanzeler arasındaki barışma oranı dişilerinkinin iki katını buluyordu, erkekler âdeta, iktidar meselesini asla kalıcı olmayan ittifaklar kurmak suretiyle çözmüştü: bugünkü dost yarın düşman olabilirdi, ayrıca "şuna karşılık bu" tarzındaki yardımlaşma eylemleri geleceğe dönük hiçbir vaat içermiyordu. Brezilya Cumhurbaşkanı Tancredo Neves, aşağıdaki sözleri ederken, farkında olmadan erkek şempanzelerin her zaman yaptığı şeyi dile getirmişti: "Bugüne kadar ne kopmayı başaramayacağım bir arkadaş edindim, ne de yanına yaklaşamayacağım bir düşman."

Dişi şempanzeler erkeklerin tersine statüyle pek az ilgilenir, birbirlerine saygı göstermeye dikkat etmezler. Erkek şempanzeler gibi üstleri karşısında esas duruşa geçen askerlere benzer davranışlar göstermezler; dişiler, hiyerarşideki konumlarına göre değil, duygusal gerekçelerle seçtikleri, aile ve arkadaşlardan oluşan küçük bir grup içinde yaşamayı tercih ederler. Dost ve düşman ayrımı gözetmekte erkeklerden daha hassas davranırlar, barışmanın söz konusu bile ol-

madığı bir ya da iki sıkı düşmanı olmayan dişi yok gibidir.

Şempanzelerin yavrularını hemen hiç cezalandırmamak yönündeki alışkanlığı da sevgiyle saldırganlık arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır. Bu tutumun sonucu olarak şempanzeler yavrularıyla hiçbir zaman yakın bağlar oluşturmazken, şempanzelerden çok daha saldırgan olan bir makak cinsi, yavrularına sert davranmakla birlikte, onlarla ilişkisini ömür boyu sürdürür. Dişi şempanzelerin uzmanlık alanı erkekler arasında barışı sağlamaktır: Mesela, bir dişi şempanze kavganın ardından tarafları bir araya getirir, birbirleriyle yüz yüze kalmamaları için aralarına oturur ve ikisinin de postunu temizlemesine izin verir, sonra aradan çekilerek iki rakibi birbirinin postunu temizlemeye bırakır; yeniden kapışmamaları için ara sıra duruma göz atar, kötüye gidiyorsa yanlarına dönerek birinin kolunu öbürünün omzuna yerleştirir. Dişilerin sevgi uyandırma taktiğine karşılık erkekler, ateşkes çağrısını ortak ilgi alanları bularak –ya da bulmuş gibi yaparak– duyururlar. Mesela, erkek şempanze bir nesne keşfeder ve herkesi gelip bakmaya çağırır; herkes gelir, bakar ve sonra dönüp gider, bulunan nesne karşısında nedense büyülenmiş görünen eski hasım hariç – neticede birbirlerine dokunurlar, karşılıklı postlarını temizlerler ve yeniden dost olurlar, daha doğrusu, bir sonraki kavgaya dek sürecek geçici bir ittifak oluştururlar.

Bu bulgular şempanzelere ait, insanlara değil. En son bulgular, hastalanınca antibiyotik içeren yapraklar yediklerini, aile nüfusuna set çekmek istediklerinde ise östrojene benzer, döllenmeyi önleyici özelliklere sahip yaprakları tercih ettiklerini gösterse bile, bütün bunlar onları şempanzeden başka bir şey yapmıyor. Yine de bu yeni bilgiler, insanın, hayvanlardan devraldığını düşündüğü miras konusunda yanıldığını açıkça ortaya koyuyor. İnsan, tarih boyunca önüne sürülmüş olan iki seçenekten birini seçmek zorunda değil artık: Ya "gerçekçi" cephede saf tutup hayatı kaba kuvvete dayalı bir mücadele olarak görmesi ya da saldırganlığı ortadan kaldırmanın her şeyi güllük gülistanlık kılmaya yeteceği gibi ütopik hayallere dalması gerekmiyor. İnsanların pek çoğu, hatta belki büyük çoğunluğu, hâlâ Heinrich von Treitschke'nin (1843-96) dile getirdiği "gerçekçi" görüşe inanıyor: "Kapı komşunuz, ikinizi de korkutan başka bir güç karşısında sizi istediği kadar doğal müttefiki olarak görsün, eline geçen ilk fırsatta, bunu kendini tehlikeye atmadan yapması mümkün olduğu anda, size zarar vermek pahasına kendine çıkar sağlamaya hazır olacaktır.... Gücünü artırmayı başaramayan, başkaları bunu başardığında kendi gücünün azalacağını bilmelidir." Bugün öğreniyoruz ki Treitschke küçük bir çocukken asker olma hayalleri kurmuş, sağırlık derecesindeki işitme güçlüğü nedeniyle profesörlükle yetinmek zorunda kal-

mış; sonra da başka ülkeleri aşağılamak için onlara savaş açan güçlü liderlerin yönetimindeki güçlü ülkeler hayal etmiştir. Başkalarını aşağılamanın, saygı dilenmenin sapkınca bir yolu olduğunu bugün görebiliyoruz. İşe yarar bir yöntem değil bu. Savaş artık dünyanın en soylu faaliyeti olarak değerlendirilmiyor. Buna rağmen politikacılar bu metaforu kullanmaktan vazgeçmiyorlar, ilkeleri uğruna "savaşıyor," rakiplerini "mağlup ediyorlar." Saygı "kazanmaya" yarayan yeni bir dil henüz geliştirilemedi.

İş dünyası bu ihtiyacı sezmekte daha atak davranmıştır. Bu dünyanın eski kahramanı, bir yandan elemanlarına dehşet saçarken bir yandan da kendilerine buyurulanı yapmaktan hoşlandıklarına onları ik-

na etmeyi başaran saldırgan yönetici tipiydi. Saldırganlık, iş dünyasının lugatında bugün de bir erdemdir, ama estetik ameliyattan geçmiş, böylece kudretin daha genç bir yüzle arz-ı endam etmesi sağlanmıştır; bu yeni görüntüsüyle kudret, yeterince gayret eden herkesin kazanma şansına sahip olduğu masum bir oyundur. Gelgelelim yöneticiler kendilerini emir veren, hatta karar alan kişiler olarak görmekten giderek uzaklaştılar; yöneticinin asıl işlevinin, altında çalışanları kendi çözümlerini üretmeye teşvik etmek olduğu görüşü yaygınlık kazandı. Kadınların iş dünyasına girişi yöneticileri daha da saydam kıldı: Kudret kisvesinin ardında gizlenen insani zaaflar daha görünür hale geldi. Kamu dünyasını özel dünyadan ayıran perde kalktığı anda, kudret sahipleri çırılçıplak kalırlar. Saygının bilançodaki yeri de en az kudret kadar önemli artık.

Bu arada psikiyatri, kudret ve iktidar tutkunlarını, fikir ayrılığına alerjisi olan hasta kişiler olarak resmediyordu. Bir Treitschke hayranı olan Hitler bunun klasik bir örneğiydi, yalnız fikir ayrılıklarını değil, yalnız düşmanlarını değil, kuşkunun ta kendisini ortadan kaldırmaya teşebbüs etmişti, ardına takılanları kendisine kayıtsız şartsız itaate inandırmış, vicdanın "bir Yahudi icadı, tıpkı sünnet gibi bir kusur" olduğunu ilan etmişti. Otoritesini bütünüyle korku üzerine kuran Stalin'e göre, politikada güvene yer yoktu. Ne var ki topladıkları olağanüstü güç, bu liderlerin ikisini de tatmin etmeye yetmemişti. Hitler'in, emirlerine karşı gelindiği gerekçesiyle durmadan şikâyet ettiği, "ordu bile, gerekli gördüğüm bütün eylemleri baltalamaya çalışıyor" diye yakındığı bilinir. Stalin, kendisinin haklı, onların haksız olduğunu düşmanlarına kabul ettirmek uğruna her ne kadar rüşvete, hileye ve işkencenin her türlüsüne başvurmuşsa da, vehmettiği dehanın kendisinde gerçekten bulunduğu konusunda içi bir türlü rahat etmemiştir. Her iki lider de, saygıya duydukları büyük açlığı gidirememiştir.

Demokrasinin en önemli vaatlerinden biri herkesi saygıya kavuşturmaktır. Atina'da bu, yalnız bütün yurttaşlara oy hakkı vererek

değil, kamusal mevkilerin dağılımını kuraya bağlayarak sağlanıyordu. Dolayısıyla en cahil, en kendi halinde insan bile bir günlüğüne yönetimi ele alma şansına sahipti. Hiçbir Atinalı bir diğerinin hizmetinde çalışmaktan gocunmazdı. Gelgelelim, bu karşılıklı saygıyı mümkün kılan, Atina'nın da haraç sisteminin bir parçası oluşuydu; Atina, harikulade felsefi tartışmalarını sürdürebilmek için bir imparatorluğa, kölelere ve kadınlara muhtaçtı. Demokrasiler hâlâ para, eğitim ve fiziksel görünümün insanları kademe kademe saygısızlığa sürüklemesini önlemenin bir yolunu bulamamıştır.

Özlemini çektikleri saygıya kavuşmak için insanların en sık başvurdukları çare dine sarılmak oldu. Dünyanın bütün büyük dinleri, en önemsiz kişinin bile ruhani bir değere sahip olduğunu söylüyordu. Yönetenlerin zorbalıkları, patronların hakaretleri ve günlük hayatta karşı karşıya kalınan aşağılanmalar yalnız dış benliğe değip geçtiğinde, daha derinlerdeki inançların verdiği avuntu her şeye rağmen yerli yerinde kaldığında, bunlara katlanmak daha kolay oluyordu. Dinin yetmediği yerde ise insanlık onurunun müdafaasına destek veren başka inanışlar vardı, stoacılık gibi, sosyalizm, liberalizm ve feminizm gibi. Tarihteki belli başlı değişimler, bir kralı tahtından indirip yerine yenisini çıkaran devrimlerden çok, sadakatlerini krallar yerine ruhani değerlere yönelten bireyler sayesinde gerçekleşmiştir. Aynı şey bugün de yaşanmaktadır. Yirmi birinci yüzyılın dinsel bir yüzyıl olacağı kehaneti aslında kehanet falan değildir, geçmişte hemen hiç şaşmadan gerçekleşmiş olan şeyin altını çizmektir sadece. Politikacıların yerlerini rahiplere bırakması demek değildir bu, insanların, başa çıkamadıkları binlerce gündelik sıkıntıya karşı kendilerini kapatmaları, enerjilerini özel hayata çevirmeleri demektir. Bu tutum onları bazen bencilliğe sürüklemiştir, ama bazen de, dünyayı kaplayan düşmanlığa daha fazla sevgi, daha fazla cömertlik ve daha fazla saygı arayarak karşılık vermişlerdir.

Roma İmparatorluğu, güvenliğin, verimliliğin ve değerlerin yavaş yavaş yıkılıp gidişine iyi bir örnektir. İmparatorların hükmü sürüyordu sürmesine, ama insanlar, kendi dünyalarında, onları bütün bütüne ümitsizliğe kapılmaktan koruyan dinlere bağlanıyorlardı. Vaftiz töreni aslında değerli olduklarına insanları ikna etmeye yetmiyordu, eğer böyle olsaydı, Hıristiyanlığın çok daha büyük rağbet görmesi gerekirdi: Ortaya çıkışını izleyen ilk birkaç yüzyıl boyunca Hıristiyanlık, her kuşaktan en çok yarım milyon kadar insanı kendine çekebilmiştir, ayrıca Hıristiyanların pek çoğu Tanrı'nın ya da insan kardeşlerinin kendilerine gerçekten saygı duyduğuna tamamen ikna olmuş değildi, çünkü Hıristiyanlığa geçişte genellikle etkili olan şey, Hıristiyanlığın

hastalıklar karşısında sunduğu mucizevi çözümlerin pagan mucizelerinden daha etkileyici görünmesiydi. Hıristiyanlar ancak, bu dini seçenlerin oluşturduğu cemaatler içinde, karşılıklı yardımlaşma ve yüreklendirme ruhuyla belirli bir süre bir arada yaşadıktan sonra kendilerini değerli hissetmeye başlamışlardır. Ama bu sefer de anlaşmazlığa düşmüş, düşünce ayrılıklarına katlanamaz olmuş, zora başvurarak saygı kazanmaya çalışmış, birbirlerine eziyet etmiş, iktidar sahiplerinin müttefiki ve taklitçisi olmuşlardır. Dinler ne zaman iktidar hırsına kendilerini fazla kaptırıp hükümetler gibi davranmaya başlamışsa, inananlar da eninde sonunda inançlarına sırt çevirip yeni avuntuların, yeni ideallerin peşine düşmüşlerdir.

146 Bugün insanlığın muhtaç olduğu saygıyı nereden bulup çıkaracağı konusunda hüküm süren belirsizlik hiç de yeni bir şey değildir. Saygının resmi kaynaklarının kurumasına, insanların telaşla yeniden eski inançlarına sarılmalarına ve yeni ideolojilerden beslenmeye çalışmalarına ilk kez tanık olmuyoruz. Büyük dinler, bugünküne çok benzer anlam arayışları sonucunda ortaya çıkmış ve bugün adını bile unuttuğumuz yüzlerce tarikat ve akımla boğuştuktan sonra galip gelebilmişlerdir. Modern çağın yurttaşlık hakları, kadın eşitliği ve çevrecilik hareketlerini doğuran özlemler, yirmi beş ila on üç yüzyıl öncesinde büyük dinlerin dindirmeye çalıştıklarından farklı değildir. Bunlar ne kuşkudan büsbütün kurtulmayı sağlar, ne kazanan tarafta saf tutmanın, liderleri itaatle izlemenin saygı görmeye yeteceğini garanti eder, ne de neyin saygıya değer olduğu konusunda herkesin hemfikir olacağı bir toplumun bir gün kurulabileceğini müjdelerler; çünkü fikir uyuşmazlıklarının kaçınılmazlığı ve hatta gerekliliği artık yavaş yavaş kabul görmeye başlamıştır: aslında, eski çağların dogmacı ruhbanlığı ile pek az ortak yanı bulunan modern çağ dinlerinin tutumu da bundan çok farklı değildir. Demokrasinin, iktidar sorununu çözmek için gerçekten yeni bir yol bulamamış olmasını kendi adına en büyük hayal kırıklığı olarak tanımlayan Strasbourg belediye başkanının, modernize edilmiş bir dinsel yaklaşımdan ve cinsiyetler arasında daha fazla saygıya yönelik bir arayıştan yola çıkmış olması anlamlıdır.

Saygı, kudret kazanmakta kullanılan yöntemlerle kazanılamaz. Bu iş için başkanlar değil, arabulucular, uzlaştırıcılar, yüreklendiriciler ve uzmanlar –İzlanda sagalarında kullanılan tabirle, barış ustaları– gerekir; bütün sorunları çözme iddiasıyla ortaya çıkmayan, insanların birbirinin değerini anlamasına ve eksiksiz bir fikir birliği sağlayamadıklarında bile işbirliği içinde hareket edebilmesine yardımcı olmaktan öte hırsları bulunmayan, anlaşmazlıkların ölümcül sınırlara dayanmasını önleyecek kişiler. Bu konudaki tarihsel güçlük, bu gibi kişilerin genellikle kendilerini çok pahalıya satmaları ve eninde sonunda

itaat talep etmeye yönelmeleri olmuştur.

Geleneksel politikaya atılan kadınların pek çoğu şu ya da bu ölçüde hayal kırıklığına uğramıştır; ne kadar yükselirlerse yükselsinler gerçek anlamıyla iktidara dokunamadıklarını, iktidarın tadını çıkarmak uğruna normal yaşamdan feragat eden erkeklerin yönettiği bir oyunda rol almaya zorlandıklarını hissetmiş, muhatap oldukları bürokratların, istedikleri kadar kendilerini kamu hizmetine adamış olsunlar, umutları boşa çıkarmak dışında bir şey üretmeyen, gayri şahsilik ideali üzerine kurulu bir on dokuzuncu yüzyıl fabrikası yönettiklerini fark etmişlerdir. Tarih bize tekrar tekrar göstermiştir ki iktidarı ustaca kullanmayı bilenler, ancak aynı yeteneğe sahip olanlar tarafından yerinden oynatılabilirler ve bu da aynı sistemin sonsuza kadar sürüp gitmesine hizmet eder. Bugün eski usül politikanın insanlarda yol açtığı yılgınlık, ortak esenliğe ilgisiz kalmalarından değildir, ona katkıda bulunmanın güçlüğü karşısında, idealist politikacıların ideallerini çiğneyerek sahtekârlara ve prensiplerini çiğneyerek dogmacılara verdikleri tavizlerin değişmezliği karşısında neredeyse umutsuzluğa kapılmış olmalarındandır – iktidar savaşı insafsız bir savaştır çünkü ve müttefik edinmeden kazanılamaz. Bu savaşa bir kez katıldıktan sonra, sofu Hıristiyan piskoposların bile, Budist keşişlerin ve Konfüçyüsçü bilginlerin bile ne diğerkâmlıkları kalmıştır, ne de kutsallıkları.

Yeni yasalar çıkarmak ya da muhaliflerin önünü kesmek için mücadele etmek, yüce gönüllülüğe değer verenler nezdinde hiçbir zaman çok başarılı bir strateji ya da uygun bir proje olmamıştır. Bir sonraki bölümde, sıradan insanların, hayatlarında saygıya daha fazla yer açmak için neler yapabilecekleri ve bunu yaparken geçmişteki hataları tekrarlamaktan nasıl kaçınabilecekleri üzerinde duracağım.

— ——/——

HAYVANLARIN EHLİLEŞTİRİLMESİ

E.S.E. Hafez, *The Behaviour of Domesticated Animals*, 3. baskı, Bailliere Tindall, 1975; Peter J. Ucko ve G. Dimbleby, *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals*, Duckworth, 1968; Yi-Fu Tuan, *Dominance and Affection: The Making of Pets*, Yale University Press, 1984; S. Bokony, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*, Akademic Kiado, Budapeşte, 1974; Hans Kruuk, *The Spotted Hyena: A Study of Predation and Social Behaviour*, Chicago, 1972; Maurice Caullery, *Parasitism and Symbiosis*, Sidgwick ve Jackson, 1952; W. P. Rogers, *The Nature of Parasitism*, Academic Press, New York, 1962; Robert Delort, *Les Animaux ont une histoire*, Seuil, 1984; Keith Thomas, *Man and the Natural World*, Allen Lane, 1983.

İKTİDAR

Ann Ruth Willner, *Charismatic Political Leadership*, Princeton, 1968; Richard Sennett, *Authority*, Secker & Warburg, 1980 (Türkçe basım, *Otorite*, 1992, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, çev. Kâmil Durand); Douglas Yates, *Bureaucratic Democracy*, Harvard, 1982; P. F. Piven,

Why Americans Don't Vote, Pantheon, New York, 1988; Burdett Loomis, *The New American Politician*, Basic, New York, 1988; Lisanne Radice, *The Job of a Backbencher*, Macmillan, 1987; Michael Rush, *Profession of the British M. P.*, Exeter Univ., 1989; *Fifth Survey of British Social Attitudes for 1988*, on "Trust in the British establishment." (or lack of it) ("Britanya iktidar çevrelerinde güven" - ya da güvensizlik); G. R. Searle, *Corruption in British Politics 1895-1930*, Oxford UP, 1987; Gunnar Boalt, *The Political Process*, Stockholm, 1984 (İsveç'te yapılan bu çalışmada, sahip oldukları toplumsal itibara göre meslek grupları şöyle sıralanıyor: Sporcular (%47), "barış melekleri" (%32), bilim adamları (%28), oyuncular (%26), müzik toplulukları (%26), yazarlar (%25) ve nihayet, bankerlerle aynı oranı (%24) paylaşan politikacılar.); Jose Tharakan, *Political Attitude of the Non-Voters in Switzerland*, Zürih'te üniversite tez çalışması, 1983; André Bercoff, *La France des Seigneurs*, Laffont, 1989; David A. Baldwin, *Paradoxes of Power*, Blackwell, 1989; Jan Winiecki, *Resistance to Change in the Soviet Economic System*, Routledge, 1991; Sharon Kelly Heyob, *The Cult of Isis among Women in the Graeco-Roman World*, E. J. Brill, Leiden, 1975; Philip Brook, *The Origin of Citizenship in Ancient Athens*, Princeton, 1990 (karma yapı üzerine); Anne Phillips, *Engendering Democracy*, Polity, Cambridge, 1991; Yolande Cohen, *Femmes et contrepouvoirs*, Boreal, Montreal, 1987; Mike Savage ve Anne Witz, *Gender and Bureaucracy*, Blackwell/The Sociological Review, 1992; Marilyn French, *Beyond Power: On Women, Men and Morals*, Cape, 1985; Judi Marshall, *Women Managers: Travellers in a Male World*, Wiley Colchester, 1984; Michael A. Goldberg ve John Mercer, *The Myth of the North American City*, UBC Press, Vancouver, 1986 (Kanadalıların iktidara ilişkin tutumları üzerine); Jean Claude Lugan, *La Petite Ville au présent et au futur*, CNRS, 1983; Sabine Chalvon-Demersay, *Le Triangle du 14e: Des nouveaux habitants dans un vieux quartier de Paris*, MSH, 1984; William M. Kurtines ve J. L. Gerwirtz, *Moral Development through Social Interaction*, Wiley, New York 1987 (New York'taki Yargıç Baker Rehberlik Merkezi'ne bağlı Manneville Okulu üzerine); François Jullien, *La Propension des choses: Pour une histoire de l'efficacité en Chine*, Seuil, 1990; Bryce Taylor, *Assertiveness and the Management of Conflict*, Oasis, Leeds, 1989; Doris A. Graber, *Verbal Behaviour and Politics*, Illinois UP, Urbana, 1976; Alain-Gerard Slama, *Les Chasseurs d'absolu: Genèse de la gauche et de la droite*, Grasset, 1980; Alain-Gerard Slama, *L'Angélisme exterminateur*, Grasset, 1993; Patricia Hewitt, *The Abuse of Power*, Robertson, 1982; Peter J. Wilson, *The Domestication of the Human Species*, Yale UP, 1988; Paul Wheatley, *The Origins and Character of the Ancient Chinese City*, Aldine, Chicago, 1971; Ruth Glass, *Clichés of Urban Doom*, Blackwell, 1989; Norma J. Chalmers, *Industrial Relations in Japan: The Peripheral Workforce*, 1989; Michael Blaker, *Japanese International Negotiating Style*, Columbia UP, 1977; W. Dean Kingley, *Industrial Harmony in Modern Japan*, Routledge, 1991; F. C. Jaher, *The Rich, The Well Born and the Powerful*, Illionis UP, 1973; David Mercer, IBM, Kogan Page, 1988; Peter Hennessy, *Whitehall*, Fontana, 1989; John Dickie, *Inside the Foreign Office*, Chapmans, 1992 (diplomatların yüzde 62'sinin durumlarından hoşnut olmayıp ülkelerine dönmeyi kısmen istediğini gösteriyor); Jean-François Kahn, *Esquisse d'une philosophie du mensonge*, Flammarion, 1989.

IX

Emir vermekten de almaktan da hoşlanmayanların, arabuluculuk için uygun adaylar oluşu

Strasbourg'daki La Vieille Alsace lokantasında size masanızı gösterir ve siparişinizi alırken Thérèse'in aklından neler geçiyor? Son derece işini bilir bir edası var, üstünden enerji akıyor, çevik adımlarla yürüyor, dosdoğru gözlerinizin içine bakıyor, size dostane bir ilgi gösteriyor. Daha önce oraya gitmişliğiniz varsa, sizinle ilgili ne çok şey hatırladığını görerek şaşırıp kalıyorsunuz. Belki talihin kendisine güleceği günleri bekleyen bir garson var karşınızda, belki ona kaç para bahşiş bırakacağınızı kestirmeye çalışıyor, belki de sanat tarihinde master diploması var, bilmeniz imkânsız. Thérèse tam on beş yıldır bu işi yapıyor, çünkü hayatta bir amacı var.

Özgüven, Thérèse'in kişiliğinin temel direği; daha da ötesi, bu onun başlıca önceliklerinden biri. Bir zamanlar utangaçlıktan ne ya-

pacağını bilemeyen bir kızmış, şımartılmış bir tek çocuk. Derken bir gün, kendisinden on bir yaş büyük bir adama âşık olmuş ve onun peşine takılarak bambaşka bir hayata atılmış. Birlikte L'Arsenal adlı bir lokanta açmışlar. Hiçbir turistin yolunun düşmeyeceği bir sokaktaki iki karanlık odadan ibaret lokantaları çok geçmeden civardaki entelektüellerin, sanatçıların ve gazetecilerin en gözde uğrak yerlerinden biri haline gelmiş. Thérèse yemek yapmaktan hiç anlamıyormuş, kahve pişirmekten bile acizmiş. Yemekleri sevgilisi yapıyor, o servis işini yürütüyor ve öğreniyormuş. Ama asıl işi müşterileri hakkıyla ağırlamakmış; zaman içinde, hiç aksamayan alçakgönüllülüğüyle herkesin gönlünü kazanarak lokantaya kendine özgü bir atmosfer kazandırmış. "Ta derinlerde sakladığım benliğimi böylece dışarı çıkarmak zorunda kaldım. Şimdi iki ayrı yüzüm var." Utangaçlığı yeni edinilmiş şen şakrak bir görüntünün ardına gizlenmiş. Lokanta işletmek ona her zaman uyumlu ve müsamahakâr olmayı, insanlar hakkında peşin fikirler yürütmemeyi, işi yaltaklanmaya vardırmadan dostça davranmayı öğretmiş. Karşılığında insanların sevgisini kazanmış. Ancak Thérèse'in sorunu, kendisine duyulan ilgi ve sevgiden asla emin olamaması; o vakur halinin ardında güvensizliği onu içten içe kemiriyor. İnsanlarla bir arada geçirdiği bir günün ardından kendi dünyasına çekilmeyi, kendisiyle baş başa kalmayı, kitap okumayı seviyor. Özel yaşamında çok daha uzak ve "zor" bir insan olduğunu söylüyor.

Yaptığı işin anlamı giderek kafasında açıklık kazanmış: Aslında, o kadar iyi tanıdığı, insanın elini kolunu bağlayan utangaçlığın üstesinden gelmeleri için insanlara yardım etmekte olduğunu anlamış. "İnsanların birbirleriyle tanışmak istediklerini, ama hep de bu işin başka birileri tarafından ayarlanmasını beklediklerini fark ettim." Thérèse, kimin kiminle iyi anlaşacağını kestirme sanatı üzerinde uzmanlaşmaya koyulmuş. İki ressamı bir araya getirmek akıl kârı değilmiş mesela: "Savaş çıkar." Sanatçılar daima yeterince takdir edilmediklerini düşünürlermiş, Thérèse bu giderilmez açlığı çok iyi tanıyor. L'Arsenal'in müdavimlerinden biri de bütün dünyada sergiler açmasına rağmen memleketi olan Alsace'ta bağra basılmaktan başka bir şey düşünmeyen Tomi Ungerer'ymiş, neyse ki bu isteği gerçekleşmiş sonunda.

Thérèse'in kentteki tarihi anıtlar üzerine yayımlanmış iki kitabı var, ayrıca resim yapıyor; yaratıcı faaliyetlere dönük güçlü bir dürtüsü var, ama yeteneği konusunda yersiz hayallere kapılmadığı için, kendisindeki yaratıcılık gereksiniminin o kadar da derinlikli bir şey olmadığına karar vermiş, büyük sanatçılarda olduğu gibi "hayati" bir dürtü değil bu. Bu yüzden, "Sanatı başkalarında teşhis etmeyi, in-

sanları bu konuda yüreklendirmeyi tercih ediyorum." Onun uzmanlığı "güzelliği teşhis etmek." İş dünyasında arabulucular var, vaktiyle evliliklerde de varmış, ama toplumsal arabuluculuk bugün henüz emekleme çağını yaşayan bir meslek.

Yaşının ilerlemesiyle birlikte dünyayı daha iyi anlamaya başlayınca sevgilisi gözünde tanrı olmaktan çıkmış, "otoritesini kaybetmiş." Onunla paylaştıkları evden ayrılmış, ama L'Arsenal'de çalışmaya devam etmiş. Arkadaşları kararını şaşkınlıkla karşılamışlar, bu işi neden kökünden temizlemediğini anlayamamışlar. Halbuki Thérèse arkadaşlığın her türlüsünü seviyormuş, bağlılık ve minnet duygusunun ağır bastığı bu mesafeli dostluktan hoşlanıyormuş. Erkek arkadaşı beklenmedik şekilde öldüğü zaman da Thérèse geçmişine sünger çekmemiş; onu hâlâ içinde yaşatıyor, bir müzeyi bekleyen sessiz bir fare gibi. Kendinden iki yaş küçük, ilk sevgilisinin tam tersi bir adamla evlenmiş; bütün arkadaşları ikinci evliliklerini kendilerinden genç insanlarla yapıyorlarmış. Hayatta tek bir ilişki türüyle yetinmemek gerekiyor.

Thérèse'in "gerçek anlamda" dostu saydığı yaklaşık on beş kişi var, kimisi üniversite yıllarından kalma arkadaşlar, kimisi de dostluk kurduğu müşteriler; bunlar ayda bir lokantaya yemek yemeye geliyorlar, aralarındaki bağı tazelemek için: "Anlaşmanın bir parçası bu." Thérèse bunların birkaçıyla seyahatlere çıkıyor, birlikte yeni yerler keşfediyorlar. Ama bazıları da var ki, onları ne kadar sevse birlikte seyahat etmeleri imkânsız, çünkü ne mizaçları ne gelirleri buna elveriyor.

Thérèse özel yaşamı üzerinde çalışıyor. Bilinçli, yaratıcı bir gayret bu; insanların bolca dedikodu ettiği, konformizmin dar patikasından ayrılmayı akıllarına bile getirmediği bu taşra şehrinde kolayca yapabileceğiniz bir şey değil. Şehrin merkezindeki koca bir lokantayı çekip çevirmeye devam etmiş olmakla herkesin takdirini toplamış gerçi ama, neticede bu lokanta kendisinin değil ve Thérèse, ona "yabancı" gözüyle baktıklarını, bir "marjinal" saydıklarını gayet iyi biliyor. Peki yabancı olmayanlar kimler o zaman?

Thérèse, bir grup sanatçıyla yapacağı uzun yolculukların, yaratacağı güzelliklerin, (günde on üç saat ayakta dikilmeyi, durmadan gülümsemeyi gerektirmeyen) dengeli bir hayatın, kendine ait bir lokantanın hayalini kuruyor, veya belediye binasında insanları birbiriyle buluşturabileceği bir bölüm oluşturmanın... Çıkış noktası kendi içinde bir yara taşıyor olması, ama bu yaranın varlığını kabul etmek tek başına yeterli olmuyor: İşe yarar bir şeyler yaparak onu dönüştürmesi gerekiyor.

Thérèse'in utangaçlıktan kurtulmak için bulduğu çare, insanlara

kendi utangaçlıklarından kurtulmaları için arabuluculuk etmek olmuş. Ne var ki arabuluculuk mesleğine göz koyanlar yalnızca utangaçlıktan mustarip olanlar değil.

Fransız mühendislerden kurulu bir ekip, Kuzey Denizi'nde, azgın dalgaların ortasında, ilk denizüstü petrol platformunu kuruyor. Çalışıp çalışmayacağını kimse bilmiyor, ama her şey süratle yapılmak zorunda. Ekipbaşı, yirmilerinin başlarında görünen bir kadına, altmış metre yüksekliğindeki kulenin tepesinde bir sorun olduğunu söylüyor. Kadın hiç renk vermeden kuleye tırmanıyor. Ekipbaşının kendisini sınamakta olduğunun, bir tür eriştirme sınavından geçirdiğinin far-

kında; bu meydan okumaya cevap veriyor, çünkü hedefi, "endüstriyel elit" dediği topluluğun bir parçası olmak. Büyükbabası ve babası önemli görevlerde bulunmuşlar; ona yalnız erkeklerin mühendis olabileceği söylenmiş; "yanıldıklarını ispatlamak istedim" diyor. Catherine Delcroix için utangaçlık diye bir sorun hiç olmamış.

Kocası da bu elite dahil, büyük bir elektronik firmasında genel müdür olarak çalışıyor. Altı yaşındaki kızı da daha şimdiden bu dünyaya katılma sinyalleri veriyor, okulda birinci gelmek için kıyasıya rekabet ediyor; pahalı bir okula gidiyor, "saklamaya gerek yok, elitist nedenlerle" bu okula gönderilmiş, "hayatta daha iyi bir yere gelebilmesi için." Catherine, belli başlı elektronik firmalarından birinde müdür yardımcılığına yükseldiğinde kendi kendine itiraf etmiş: "Hayatımı kazanmak için çalışıyorum, ama hepsinden önemlisi, toplumsal konumumu sağlamlaştırmak için. Bir ev kadını toplumsal saygıdan mahrumdur: Yaptığı iş toplum için ne kadar yararlı olursa olsun, işsiz statüsünde değerlendirilir. Eğer para kazanmıyorsanız, bir hiçsiniz." "Kocasının eline bakıyor olmak gibi tahammül edilmez bir konumu" reddetmekten, kimsenin onun adına karar vermesine meydan vermemekten çok fazlasını yapıyor; kendi istediği işi yapma hakkını, konuştuğunda insanlara kendisini dinletme hakkını sağlayacak bir özgürlük istiyor. Kariyeriyle âdeta diyor ki, "yalnız en tepedekiler gerçekten özgürdür."

"Sırf kadın olduğum için önümde engeller bulunduğu fikrini her zaman reddettim." Gemi mühendisliği bölümünü bitirdikten sonra Mobil'in Helmsdale petrol platformunda dört sene yeni teknolojilerin öncülüğünü yapmış: "Vahşi Batı'da kovboylar arasında yaşamak gibi bir şeydi bu, benim için çok zevkliydi. Kadın olmam alışılmadık bir durumdu, ama bu durumu lehime çevirmeyi başarmıştım. Kimsenin özel hayatıma karışamaması ve erkeklerin bana saygı göstermesi anlamına geliyordu bu."

Endüstriyel elitin parçası olmak, bu elitin içerdiği kusurların far-

kında olmayı, buna rağmen sorunlara çözüm bulma konusundaki gücüne inanmayı, bu çözümler hiç beklenmedik felaketlere yol açtığında ise sarsılmamayı gerektiriyor. Mühendisliğin bütün keyfi, bir şeyi yoktan var etmekte. "Ne istediğinden kendisi de emin olmayan bir müşterinin getirdiği bir fikre dayanarak işe girişiyorsunuz, iki-üç sene sonra bu fikri hayata geçirdiğinizi görüyorsunuz. Mühendisliğe devam etmemi sağlayan şey bu oldu." Catherine teknolojiye güveniyor: Aral Denizi'ni berbat edenler mesela, "insanın bunların gerçekten mühendis olduklarına inanası gelmiyor. Nasıl olur da böyle inanılmaz hatalar yaparlar?" Cevabı yine kendisi veriyor: "Hatalarınızı tekrarlamamaya dikkat etmeniz gerekiyor. Endüstri amansızca gelişiyor: amaç kâr etmek elbette, ama aynı zamanda insanların yaşam standardını yükseltmek, iletişim olanaklarını ilerletmek, yeni bilgiler üretmek." Bu gelişim psikolojik açıdan insanlara yarar ya da zarar sağlamamış olabilir, ama gerisin geri çark etmek, karaya dönmek artık imkânsız. İnsanlar, akıllarını kullanıp, felaketlere yol açmayan, iyi niyetli ve sağlam planlar geliştirmek zorundalar. Teknik çözümler her zaman mümkün. Hükümetlerin girişimlere ayak bağı olmaktan başka işe yaramadığı doğru değil, hükümetlerin iyi bir yanı da var, çünkü kârı ilk sıraya koymuyorlar. Bugün akşamki tiyatro bileti için kuyruğa girmemiz gerekmiyorsa, biletimizi bilgisayar aracılığıyla ayırtabiliyorsak, bunu teknolojiye borçluyuz. "İnsanlar nostaljiye fazla düşkünler."

Buna rağmen Catherine artık mühendislik yapmıyor, çünkü o iyi bir mühendis ve bu deneyimini başka bir işte kullanıyor. Tepede olmak emir vermek anlamına gelmiyor artık, daha ziyade bir tür arabuluculuğu gerektiriyor. Bir yönetici olarak zamanının büyük bölümünü sendikalarla pazarlığa ayırıyor. "Eskiden gerçeğin teknik bir kavram olduğunu düşünürdüm. Şimdi bir de insani gerçek olduğunu görüyorum." Catherine'in eğitiminde insan davranışı üzerinde düşünmeye hiç yer olmamış; yöneticiliği yaparak öğreniyor, genellikle bir-iki sayfada özetlenebilecek şeyler anlatan yöneticilik kitapları okuyarak değil. Yönetimin üst kademesinde yer aldığınızda bir de diğer yöneticilerle gerginlik yaşıyorsunuz. İktidarın zirvesindekiler, diyor Catherine, dünyanın bireylerden değil, sistemlerden oluştuğunu düşünen, böylelikle sorunlara sistematik çözümler getirebilen kişiler; şirketlerin mühendisler tarafından değil, işletme mezunları tarafından yönetilmesinin nedeni bu. O oportünizmi yeğliyor, yöntemi esnek ve ilgili olmak. "İnsanlar her ne kadar zaman zaman biraz mesafeli davrandığımı düşünüyorsa da aslında ilişkilerde içtenliği tercih ediyorum. Mesafeli olduğum doğru değil; koridorda yürürken aklımdan başka şeyler geçiyor, hepsi bu."

Üç sene sonra onu farklı bir konumda buluyorum: Artık üç yüz mühendisi yönetmek ve onlarla uzlaşmakla meşgul değil, terfi görerek bütün grubun teknik müdürlüğüne atanmış; görevi, ekonomik kriz karşısında grubun verimliliğini artırmak. Şimdiki sorunu, şirketteki herkesin başka türlü düşünmesi. "Mühendislerin nasıl rahatça konuştuklarını görünce şaşırıp kalıyorum, biz gençken bunu asla yapmazdık. Hepsinin bir fikri var, biz hiç fikir belirtmezdik. Gençler hemen yönetici olalım, işin pratik kısmını bizim yerimize başkaları yapsın istiyorlar." Mühendislik giderek teknik uzmanlığın yanı sıra insan ilişkilerinde de uzmanlaşmayı gerektiriyor. Catherine Delcroix, geldiği noktada, kendisini insanlarla yaşamın gerçekleri arasında arabuluculuk eder bulmuş. Mühendislerin moralini yüksek tutmakla, ekonomik darboğazın büyük macera olanaklarını kıtlaştırması nedeniyle gençlerin yılgınlığa kapılmamasını sağlamakla yükümlü.

Kadın olmak bazı durumlarda avantaj, diyor Catherine, çünkü "şaka yapabilmenize" izin veriyor, ama bazen de bir handikap, çünkü "kadınların otoritesi daha az." Teksaslı bir müşterisi, sekreter zannettiği Catherine'den başka herkesle tokalaştıktan sonra aptalca bir teknik soru sorduğunda, teknik alandaki cehaletini adamın yüzüne vurmamak için hiçbir çaba göstermemiş. "Ne kadar saygısız davrandığını fark ederek alttan aldı; ama gerçekten sekreter olsaydım bile, bana günaydın dememesi için geçerli bir mazeret olmazdı bu."

Zirvede olmanın bedeli, iş saatlerinin uzayıp gitmesi ve bütün hayatın mesleğe göre düzenlenmesi: Kocasını Nantes'ta bırakarak Paris'e gitmesini gerektiren cazip bir iş teklifiyle karşılaştığında Catherine işi kabul etmiş ve dört seneyi ayrı şehirlerde geçirmişler. "Kızıma çok az vakit ayırabildim." Şikâyet etmenin anlamı yok. Part-time çalışsaydı eğer, böyle ilginç bir işi asla elde edemezdi. Ev işleri için yardımcı tutabilecek kadar parası olan kadınlar, sadece psikolojik sorunlarla uğraşmaları gerektiği için şükretmeliler. Bunu yapamayanlar içinse hiçbir çözüm yok: Catherine onlar adına çok üzülüyor, ama hayat böyle bir şey işte. Neyse ki çalışmamayı tercih eden ve çocuk büyütmekten hoşlanan kadınlar da var. "Bereket hepimiz birbirimize benzemiyoruz."

Catherine Delcroix ne tam anlamıyla inançlı, ne de tam anlamıyla bir kuşkucu, dinle ilişkisinin zayıf oluşuna hayıflanıyor: "Emin olduğum şeylerin daha fazla olmasını isterdim." Kızını gönderdiği özel okulun Katolik okulu olmasından biraz rahatsız: "Kafasının gereğinden çok kesin bilgiyle dolmamasını tercih ederdim." Buna karşılık diğer dinlerde olduğu gibi Katoliklikte de "manevi değerler" aşılıyorlar, fedakârlık gibi mesela, ve Catherine manevi değerlere önem veriyor. Kadının biri ona demiş ki, "Tanrıya şükür inanç sahibiyiz.

yoksa hiçbir şey için parmağımızı kıpırdatmazdık."

Catherine Delcroix'nın başarıya olan inancı –mühendisliğin müstesna zaferlerinden biri olan– bir petrol platformu kadar sağlam. Saçma ya da imkânsız hiçbir şey içermiyor, ona zarafet katacak bir parça kişisellik belki. Yapmayı istediği başka şeyler var mı peki? Var: Kitap yazmak. Catherine'in özgüveni ancak bu noktada sınıra dayanıyor: "Pek yetenekli olmadığımı düşünüyorum, çarpıcı fikirler üretmekte başarılı değilim. Jules Romains gibi yazmak istemezdim, hatta hayatın hoş tasvirlerini yapmaktan öteye geçmeyen Colette kadar bile yazamazdım. Kitaplarım bir şeye benzemezdi." Ama, diyor Catherine, "yazı yazmak, yaratıcı sanatların en ilgi çekici olanı." Okumaya her zaman vakit bulmuş. Mühendislik öğreniminin ilk yılında bile Proust'un bütün kitaplarını üç ayda bitirmiş, o günden beri de klasikleri okumuş, yazarları sıraya koyarak. "Dünyayı anlamama yardımcı oluyorlar," diyor. İzne çıktığında kayak yapıyor, mantar topluyor, "her zaman keşfedilecek bir şeyler bulunuyor," ama "bütün bir seneyi boş geçirebilir miydim, onu bilemiyorum."

Bugünün elitleri, farklı uluslar arasında arabulucu konumundalar. Catherine Toulouse'da büyüdüğü için insanlar Toulouse'lu olduğunu düşünüyorlar. Bu doğru değil: "Fransa'nın belirli bir yerinden değilim; memleketim diyebileceğim belirli bir bölge yok, babamın ve dedemin de yokmuş, işlerinin peşinde oradan oraya taşınıp durmuşlar." Kocası kuşaklar boyu Fransa'nın kuzeyinde yaşamış bir aileden geliyormuş, Catherine bu aileye girdiğinde kendini bir yabancı gibi hissetmiş. Kültürüyle dilinin onu Fransız yaptığını söylüyor, Avrupalı değil; kendini her şeyden önce Avrupalı olarak gören birine hiç rastlamamış. Buna karşılık yabancılarla ilişki kurmakta güçlük çekmiyor: "Bu tür ilişkileriniz olmazsa fosilleşirsiniz zaten. New York'ta ya da Timbuktu'da çalışmam gerekseydi tereddüt etmezdim. Yabancı bir ülkede yaşamak gözümü korkutmuyor. Tersine, yabancılarla çalışmaktan hoşlanıyorum. Daha eğlenceli oluyor, yeni şeyler keşfediyorsunuz." Catherine, bir Alman şirketinin Fransa'daki ortak kuruluşunda yedi yıl çalışmış. "Alman kültürünü beğenirim, hem Almanca da biliyorum."

Endüstriyel elit bazen, güç durumdakilere yardım elini uzatan bir arabulucu da olmuş. Elli yıl önce Catherine'in ninesi, bir fabrika müdürünün karısı olarak zamanının büyük bölümünü yoksullar için hayır işleri yapmaya ayırırmış; ama şimdi böyle şeyler "vesayetçilik" adı altında hor görülüyor. Bugün Catherine Delcroix'nın ofisinin hemen arkasında kenar mahalleler uzanıyor, cehalet ve şiddet kol geziyor, ama randevudan randevuya koşan, işten başını alamayan bir yöneticinin, toplumsal sorunları çözmek şöyle dursun, bunlar üzerine düşünmeye bile zamanı yok. "Bizim işimiz şirketin anlık sorunlarıyla

uğraşmak. Dışarıdaki toplumsal sorunlar konusunda ne yapabileceğimiz üzerine düşünmüş değilim. İş arkadaşlarımla bu konularda konuşmayız." Gelgelelim bugünlerde şirket, endüstri ve hükümet ilişkileri üzerine bir konferans düzenlemiş; devletle vatandaşlar arasında arabuluculuk eden yalnızca parlamento değil. Zenginler yoksullarla ilişkilerinde tutuklaşmış durumda, yabancı olarak gördükleri bu insanlarla konuşmaya cesaretleri yok.

Eskiden, çekingen insanlarla yürekli insanların elde edebileceği başarıları birbirinden ayıran kesin bir çizgi vardı. En büyük ödüller emir
156 verenlere gider, emirleri yerine getirenler ise şu ya da bu ölçüde hor görülürdü. Ancak çekingenlerle yüreklileri eşit koşullarda bir araya getiren üçüncü bir faaliyet türü de vardır: Arabulucular, kendi kişisel yeteneklerinin izin verdiğinden daha fazlasını başarabilirler. Bazen bir fare, aslanı ağdan kurtarabilir. Arabuluculuk yapmak, başkaları üzerinde tahakküm kurmaya çalışmaktan ya da hak ettiğiniz takdiri görmek için savaşmaktan daha umut verici bir çabadır. Dünyanın keşmekeşine sırt çevirmek önümüzdeki tek seçenek değildir. Ne var ki –gerçekte yaptıkları şey bu olsa bile– neden bu kadar az insanın kendilerini birer arabulucu olarak nitelemiş olduğunu anlayabilmek için, hırs denen şeyin köklerini daha yakından incelememiz gerekir.

Yakın zamana kadar sıradan insanlardan beklenen, iki çeşit işten birini tutmalarıydı: Rençperlik veya zanaatkârlık. Luther'in dediğine göre "Yaradan'ı memnun etmenin" en iyi yolu buydu. Buna karşılık rahipler kendilerini başka bir uğraşa vermekten kaçınmamışlardı: Arabuluculuk işini ilk üstlenenler onlardı ve insani zayıflık ile ilahi kudret arasında aracılık ederek olağanüstü itibar kazandılar, hem de özel bir cesarete sahip olmadıkları halde. Ardından tüccarlar arabuluculuğa soyunduysa da bu işte rahipler kadar başarılı olamadılar: Uzun süre kuşkuyla yaklaşıldı onlara, çünkü ne sihirli güçleri vardı ne de sıradan insanların hayalgücüne seslenmeyi biliyorlardı. Açlığın daimi bir tehlike olarak kol gezdiği bir dünyada, kıtlığa yol açmakla ve fahiş fiyatlar talep etmekle suçlandılar. Tanrıları Hermes, madrabazın, hırsızın tekiydi. Platon, Akademi'sini bir tüccarın bağışıyla kurduğu halde, hem ticaretle uğraşıp hem faziletli olmanın imkânsızlığından söz ediyordu. Aquino'lu Tommaso'ya göre tüccarlar selamete kavuşmakta güçlük çekeceklerdi, çünkü insanı günaha kışkırtan bir işle meşguldüler. Çin'de tüccarlar, resmi olarak toplumsal merdivenin en alt basamağında yer alıyorlardı, rençperlerden ve zanaatkârlardan daha aşağıda; Hindistan'da tefecilik denen kirli işle uğraşmak ancak belirli bir kasta dahil olanlar için mümkündü. Mal satanlar her yerde küçüm-

seniyordu, çünkü kim olduklarına bakmadan bütün müşterilerine yüz suyu dökmek zorundaydılar. Napolyon'un İngilizlere tüccar milleti diye sataştığı dönemde, sünepeler sürüsü demek gibi bir şeydi bu. Arabulucuların kıymetinin bilinmesi için yaklaşık yirmi beş asır geçmesi gerekmiştir.

Oldukça ani bir şekilde gerçekleşti bu. Bu değişimin mümkün olması için, önce yeni bir evren görüşünün ortaya çıkması gerekti. Arabulucular, bir soruna farklı bir bağlamda bakmanın o soruna karşı tavrınızı nasıl değiştirebildiğine ilişkin örneklerden birini oluştururlar. On dokuzuncu yüzyıldan önce kimse, iki ayrı maddenin birleşmesinden nasıl olup da bir üçüncüsünün meydana geldiğini bilmiyordu. Tahminler, aralarında ortak bir yan bulunması gerektiği doğrultusundaydı, onları birbirine çeken bir tür cazibe, bir tür yakınlık olmalıydı – nesnelerden canlı varlıklarmış gibi söz ediliyordu. Newton bu birleşme eğilimine "sokulganlık" adını vermişti. Nesneler arasında gönül ilişkileri yaşanıyordu sanki; Goethe, o dönemin bir kimya terimini kullanarak kitaplarından birine *Elective Affinities* (Gönül Yakınlıkları) adını vermişti, bir çiftin birbiri için yaratılmış olduğu anlamına geliyordu bu. Fontenelle, maddelerin nasıl başka bir maddeyle birleştiğinden, sonra ondan ayrılıp nasıl üçüncü bir tanesiyle birlik oluşturduğundan hayretle söz ediyordu; nesneler arasındaki zina ilişkileri de insanlarınkinden daha az gizemli değildi. Kimya literatürüne katalizör terimini kazandıran kişi, 1853'te, iki maddenin birleşmesinin genellikle bir üçüncüsünün varlığıyla mümkün olduğunu gözlemleyen Stockholm'lü Baron Berzelius oldu. Berzelius katalizin nasıl gerçekleştiğini bilmiyordu. Ama üçüncü madde birdenbire hayati önem kazanmıştı.

Kataliz düşüncesi arabulucuları yeni bir statüye yerleştirir. Önceleri bu kişiler yalnızca birer bağ ya da bağlayıcı idiler; işlevleri, başkaları tarafından dile getirilen ihtiyaçları karşılamaktı. Buna karşılık birer katalizör olarak bağımsız bir varoluşları ve amaçları vardır: Yeni durumlar yaratabilir, kendilerine kibir ve gösteriş payı çıkarmaksızın insanları bir araya getirerek onların hayatını değiştirebilirler. Dünyanın sonsuz bir değişimden ibaret olduğunu gören ve kendilerinde onu denetleme gücünü görmedikleri halde dünyanın gidişini etkilemek isteyenler için en uygun ideal, katalizör rolünü üstlenmektir.

Bu yaratıcı rol için uygun adaylar olabilecekleri keşfedilmeden önce iş adamları, mütevazı bir rolü sürdürüp gidiyorlardı – kendilerinden daha saygın olanları iki adım arkadan izliyor, yeterince mal mülk edinir edinmez hayattan beklentilerini unutuyor, emekli olup şehir dışında satın aldıkları arazilere yerleşiyor, kızlarını aristokratlarla evlendirme hayalleri kuruyor, sanat koleksiyoncusu pozlarına giriyor,

başkalarının uğraşlarına kendilerininkinden daha çok kıymet biçiyorlardı. En önemli idealleri kendilerinin ve ailelerinin refahı idi. Kamusal rollerde boy gösterdiklerinde kendilerine duydukları saygıyı destekleyecek davalar seçiyorlardı, ama bu bile onlara merkezi, bağımsız bir önem kazandırmıyordu. Birbirini hiç tutmayan seçimler yapıyorlardı: Kimi zaman tefeciliğe icazet veren Protestanlığı arkalıyor, kimi zaman, kendileri gibi bütün türedilerin diş bilediği asilzadelere karşı kralcı mutlakıyeti savunuyorlardı; hükümetlerin gözüne girmek için, paylarını almak koşuluyla, nefret ettikleri vergi toplama işine bile gönül indiriyorlardı. Japonya'da, büyük şirketler halinde bir araya geldiklerinde ve devleti önemli ölçüde etkileme gücü kazandıklarında bile, bunu dolambaçlı yollarla yapıyorlardı. Koşullar ne olursa olsun, iş adamları ihtiyatı elden bırakmıyordu.

Ticarete sıcak bakan ilk büyük din İslam olmuştur. İslam peygamberi Hz. Muhammed ticaretle uğraşmıştı, ayrıca ilk karısı, son derece hareketli bir ticaret kenti olan Mekke'nin önemli iş kadınlarından biriydi. Kuran-ı Kerim'de şöyle deniyordu: "Tacirler bu dünyaya gönderilmiş ulaklar ve Allah'ın yeryüzündeki vekilleridir." Gazali'ye göre "Pazar yerleri, Rabbin sofrası" idi. Ticarete methiye düzen ilk kitap Müslümanlardan çıkmıştır, Cafer bin Ali ed-Dimişki tarafından on ikinci yüzyılda yazılan *Ticaretin Güzelliği* adlı bu kitapta, "ticaret, kazanç sağlayan uğraşlar içinde en makbulü ve insana en çok mutluluk getirenidir," deniyordu. İslamın olağanüstü bir hızla yayılarak dünyanın yarısından çoğunu ele geçirmesi, dinsel olduğu kadar ticari bir zaferdi. Avrupa karanlık çağlarını sürerken Bağdat ve Kahire dünyanın en görkemli şehirleri haline geldiler, bugün Paris'in güzelliklerini görmek nasıl bir anlam taşıyorsa, bunun beş yüzyıl önceki karşılığı bu şehirlerden birine seyahat etmekti.

Dolayısıyla Müslüman tüccarların ticari değerleri dine karşı savunmak gibi bir sıkıntısı yoktu. Tam tersine ulemadan kız alıp veriyorlardı, zaten ulema kesiminin kendisi de ticaretle uğraşmaktaydı. 1793'ten 1812'ye kadar Kahire'deki el-Ezher Camii medresesinin yöneticiliğini yapan Abdullah el-Sarkavi buna örnektir; yaşama yoksulluk içinde başlamış, bu en yüksek dinsel mevkide bulunduğu dönemde olağanüstü zenginleşmişti, çünkü hem kendisi ticaret yapıyordu, hem de karısı arazi, dükkân ve hamam alım satımıyla uğraşan usta bir yatırımcıydı. İslam dünyasında ticaret bir toplumsallaşma dalıydı, getirdiği parasal kazanç kadar, insanlarla ilişki kurmanın, sohbetin ve pazarlık etmenin keyfi de önemliydi.

On sekizinci yüzyılda Avrupalılar da tüccarlara ilişkin fikirlerini değiştirmeye başladılar; entelektüellerin gözünde tüccarlar artık a-

ristokrasinin karşısındaki güç cephesinin bir parçasıydı. Voltaire İngiliz iş adamlarını maceraperestlik ve içtenliğin halis örnekleri olarak tanımlıyordu. Oyun yazarlarına göre tüccarlar milletleri ticaret aracılığıyla birbirine bağlayan ipek teller gibiydiler, barış ve refah getiriyorlardı, tam anlamıyla "beynelmilel insanlar" idiler. Fransız Devrimi onları devlet müdahalesinden kurtararak tüccarları ödüllendirdi, ama bu bile, çok çok zengin olanları hariç, oğullarını devlet işlerine yerleştirmek ya da çeşitli mesleklere yöneltmek biçimindeki tercihlerini etkilemedi. Onuncu yüzyılda bir ansiklopedi yazan Basra'nın Gönülden Dostları'nın bir parça abartıyla "Bir insan ya zanaat sahibidir ya da tüccardır" derken kendi dünyalarında gözlemledikleri olgu. Batı dünyasında ancak, hizmet sektörünün son yıllardaki hızlı gelişimiyle (ki bu da arabulucuların bir başka tecessümüdür) birdenbire ortaya çıktı. Bugün Batı ülkelerinde işgücünün büyük bölümü hizmet sektöründe istihdam ediliyor ve bu işlerin yarıdan fazlası kadınlar tarafından yürütülüyor. Arabuluculuk artık eskisi kadar uzak bir fikir değil.

Buna rağmen, bu kurum da hâlâ geçmişteki yanılgıların ceremesini çekiyor. Amerika'da ticarete başka hiçbir şeyin karıştırılmadığını her fırsatta tekrarlayan, aristokratik değerleri reddeden, bir rahibe vaazının profesyonelce olduğunu söyleyerek iltifat etmekte sakınca görmeyen ABD'de bile, arabulucular ulusal kahraman statüsüne tırmanmakta güçlük çekmişlerdir. Bunun nedeni, büyük paralar kazananların, ölçüsüz bir hayalcilikle kendilerine kralları örnek almayı, imparatorluklar kurmayı sürdürmeleri ve Amerika'nın başlangıçta bağımsız çiftçilerle küçük girişimcilerin ülkesi olarak tasarlanmış olduğunu unutmalarıydı. Büyük sermaye, hemen herkesi ücretli çalışanlara dönüştürerek bunu değiştirdi. Amerikan ulusu başlangıçta tutumlu bir ulustu. Büyük sermaye onları tüketime ikna etti, doymak bilmez, daha zengin ama daha kolay incinir tüketicilere dönüştürdü. İş dünyasının ileri gelenleri "soygunculuğa ve cinayete varmayan her şey[in] Amerikalılar için mübah" olduğunu beyan ettiler; *New York Graphic* dergisi de ilkesiz milyoner Cornelius Vanderbilt'i savunurken aynı söylemi kullandı. 1882'de oğul William H. Vanderbilt, mülkiyetindeki demiryollarını kamu yararını gözeterek yönetip yönetmediği sorusuna şöyle karşılık veriyordu: "Kamunun canı cehenneme. Bütün olarak insanlığa yararlı olmak için elimizden geleni yapmaya çalışıyoruz, ama her şeyden önce elbette kendi çıkarımızı gözetiyoruz."

Böyle olması Amerika'da milyonerlerin tanrılaştırılmasını önledi, milyonerler, yalnızca herkesin zengin olabileceğinin kanıtı olarak görüldüler ve herkesi zengin etmekten ne yazık ki daha çok uzakta olan bir demokrasiye duyulan inancı güçlendirdiler. Servet edinmek tek

başına asla yeterli değildi: İdeal Amerikalı aynı zamanda hayırsever olmalıydı. Buna karşılık John D. Rockefeller 1937'de öldüğünde, hayır işlerindeki cömertliğine rağmen cennete gidip gitmediği yaygın tartışmalara konu olmuştu; eksik olan bir şey daha vardı. İş adamları her ne kadar hükümetleri etkilemeyi başarıyorlarsa da bir iş adamının başkanlığa seçildiği vaki değildi, buna en çok yaklaşan Herbert Hoover olmuştu ki o da aslında bir maden mühendisiydi. 1930'daki büyük ekonomik kriz, iş adamlarının mucizeler yaratma konusundaki şöhretini yerle bir etti. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından iş adamları tarihteki en büyük reklam kampanyalarından birini seferber etmek zorunda kaldılar: Serbest Teşebbüs ideolojisinin kendi varlıklarında ci-
160 simleştiğine halkı inandırmak için yüz milyon dolar harcadılar. Kampanya fiyaskoyla sonuçlandı, çünkü Amerikalılar aynı zamanda güvence istiyordu. 1958'de, yedi yüz kuruluş, kitlelerin onlardan talep eder göründüğü güvenceyi sunmak üzere bir araya geldi: Amerikan Yöneticiler Birliği tarafından yayımlanan *Yöneticilik İlkeleri ve Felsefeleri*'nde Sermaye Sorumluluğu'nun yeni çehresi ilan edildi; her türlü toplumsal konuya duyarlılığı içeriyordu bu, özürlülerden senfoni orkestralarına kadar. Zaman içinde iş adamları, çelişen çıkarlar arasında aracılık etmek biçimindeki yeni rollerine yavaş yavaş ısındılar. Ne var ki şüphe uyandırmaktan öyle kolay kurtulamayacaklardı.

Amerikan yönetim bilimi, iş dünyasına ait olmakla birlikte bunun daha ötesine geçen bir ideali yakalamaya dönük duraksız bir mücadeleye sahne olmuştur. Kârlılığı yükseltmek için bin bir çeşit formül üretiliyordu, ama bunun arkasında her zaman tanımlanması daha güç bir hedef yer alıyordu. Pek çok ülkeden daha güçlü hale gelen çokuluslu şirketlerin kendilerine büyüme dışında hedefler tayin etmeleri gerekiyordu. Merhametsiz soyguncu baronların yerini verimlilik vaat eden yöneticiler, yüreklendirici liderler alıyor, giderek ağ örgütlenmeleri tek elden güdümlenerek o güne kadar mümkün olmamış uzlaşımlara varılıyordu. Çalışanlar arasında birlik duygusu yaratmaya yönelik başarılı sloganlar ortaya çıkıyordu, ellili yıllardaki "Hedef yönetimi", altmışlardaki "Organizasyon ve gelişim" ve seksenlerdeki "Korporatif kültür" gibi. Buna karşılık doksanlara gelindiğinde, şirket enerjisini kraliyetçi bir üslupla, emir vererek yönlendirme düşüncesi gözden düşüyordu: "Her birey benzersizliğini hissetmeliydi", küçük gruplara özerklik tanındığında verimin arttığı anlaşılıyordu; yöneticinin işi, denetleyemediği kaotik bir dünyada serpilip gelişmenin yolunu bulmaktı. Yöneticiler en sonunda, bir çeşit arabulucu oldukları gerçeğiyle açıkça buluşuyorlardı.

Her eski dolabın dibinde küflenmiş artıklar birikir. Arabulucular da sık sık ahlaksız ve sahtekâr davranmış, hırslarına yenilmiş, neredeyse

bütün meslekleri suiistimal etmiş, neredeyse bütün sınıfları sömürmüşlerdir; onları idealize etmemiz saflık olurdu. Lekesiz bir sicili olan hiçbir uğraş, hiçbir ilişki yoktur; tarihte güçlerini başkalarını yönetmekte kullanan azizler bile olmuştur. Bugüne kadar bütün kurumlar dürüstlüklerini korumak için kişisel erdeme gerek duymuşlardır, buysa teker teker herkesin özenle yetiştirmesi ve her an yeryüzünden silinebilecek ender bir bitkiymiş gibi üzerine titremesi gereken bir şeydir. Öte yandan arabuluculuk, dünyaya katkıda bulunmalarını sağlayacak kaynaklardan ya da yetenekten yoksun olduklarını düşünenler için gerçek bir fırsattır, özellikle de herkesin eşit ölçüde saygı göreceği bir dünyayı özleyenler için.

Genellikle arabulucuların bu uğraşı seçmelerinin nedeni, ezilme ya da dışlanma sebebiyle başka meslekler edinmekten alıkonmuş olmalarıydı, dolayısıyla uzun bir süre onlara gıpta eden olmadı. Mesela Ermeniler ve Lübnanlılar, bedelini olağanüstü acılarla ödeyerek kusursuz arabulucular çıkarmışlardı. Yunanlılar dünyanın en güçlü donanmasını yaratmıştı, çünkü karadaki hareket olanakları Osmanlılar tarafından yok edilmişti. Ortaçağ'da Müslüman ve Hıristiyan dünyaları arasındaki mal ve düşünce alışverişi büyük ölçüde Yahudiler sayesinde mümkün olmuştu: Batılılar, Hz. Muhammed'in ölümünü (MÖ 632) izleyen yüzyılda İslam'ın ne denli büyük bir güç olduğunu unutmayı tercih etmişlerdir. Bu dönemde sadece İspanya ve Kuzey Afrika değil, ta Pencap'a kadar Asya kıtası da İslam'ın egemenliği altındaydı ve İslam dünyası kadar Hıristiyan dünyası da Yahudilerin hünerlerinden yarar sağlıyordu. Kurtuba'da doğan ve Sultan Salahaddin ile on yedi oğlunun hizmetinde saray hekimliği yaptığı Eski Kahire'de uzun yıllar yaşayan Musa bin Meymun (Moses Maimonides; 1135-1204), Musevi dininin en saygın temsilcilerinden biri olmasının yanı sıra, inançla bilimi, ilahi yaratılışla sonsuzluğa uzanan bir dünya düşüncesini fevkalade bir incelik ve akılcılıkla uzlaştırmasıyla tanınıyordu; kadılar ondan görüş alıyor, çalışmaları Hıristiyan üniversitelerinde ders kitabı olarak okutuluyordu. *Kararsızlar İçin Hayat Kılavuzu* adlı kitabında "tereddüt"ten kurtulmanın yolunu gösteriyordu: "Şahsiyet sahibi olmak akılsızların yoluna çıkmamaktan geçer," diyordu, "onları mağlup etmekten değil... Ruhumun onuru için zafer lazım değil bana." Bir arabulucunun belirleyici özelliği işte budur, tevazu sahibi olmak, düşmanları ortadan kaldırmaya yönelik militer hayalleri reddetmektir. Musa bin Meymun öfkeli tartışmalardan kaçınmayı kendine ilke edinmişti: "İnsanlar bana hakaret ettiğinde bile onlara gücenmem, dostça sözlerle karşılık verir ya da sessiz kalırım... Hiç hata yapmadığımı ileri sürmüyorum. Aksine, hatalarımı fark ettiğimde veya başkaları beni hatalı olduğuma ikna ettiklerinde, yazdıklarımda, davranışlarımda, hatta tabiatımda bile değişiklik yap-

maktan kaçınmam." Bin Meymun kadınları öğrenmeye teşvik ediyor ve kitapları –ki onlar da elbette birer arabulucudur– insanlığın temel gıdası olarak görüyordu.

Dünyanın Batılılaşması, iki kültür ya da iki ekonomi arasında yaşayan arabulucuların sayısını büyük ölçüde artırdı. Portekiz Krallığı, Doğu'daki işlerini yürütmek için *comprador* denen yerli aracılardan yararlanıyordu (Ortadoğu'da *dragoman* diye anılan bu kişilere Çin'de *mai-pan* deniyordu). 1842'de Çin'i Afyon Savaşı'nda mağlup eden İngilizler de benzer şekilde, "barbarlar" ile ilişkilerini yürüterek yerel ticari faaliyetlerinde onlara yardımcı olacak, picin İngilizcesi konuşan yerli uzmanlara gereksinim duydular. Bu adamların özelliği, kazançlarını kendilerine seçkinlik statüsü satın almaya yatıran geleneksel Çinli tüccarların tersine, birer tüccar olarak kalmaktan yüksünmemeleriydi. Bunlar oğullarını Batı tarzı okullara gönderdiler, kızlarının ayaklarını bağlamayı reddettiler, Batılı gibi giyindiler, Konfüçyüs klasiklerini hatmetmeye yanaşmadılar, dünya vatandaşlığını benimsediler ve bunlardan yararlanma yöntemi olarak her ne kadar yaratıcılık yerine taklitçiliği seçtilerse de, yeni düşüncelere kucak açtılar. Sun Yat-Sen'e ve Çin İmparatorluğu'nun 1911'de alaşağı edilişine mali destek sağlamakla birlikte, Batı kapitalizmine yaptıkları hizmeti güçlü bir milliyetçilikle dengeleyerek Avrupalı olmayı reddettiler. Bu kişiler, fazla göze çarpmaksızın, tarihte son derece önemli bir rol oynamışlardır. Çıkarları ulusal sınırların ötesine uzanan arabulucular elbette hükümetler nezdinde şüpheli kişiler olmuşlardır, zaman zaman yabancılarla konuşmak bile suç sayılabilmiştir. Ancak, seyahat etmenin evrensel bir zevke dönüştüğü günümüzde, arabulucuların önünde yeni bir çağ açılmaktadır.

Bilimsel ilerlemelerin pek çoğu, kendi disiplinlerinin sınırları ya da paradigmaları dışına çıkmayı göze alan, bilginin farklı alanlarına ait içgörüleri bir araya getiren arabulucular sayesinde gerçekleşmiştir. Salt sözcüklerin birbirinden ayırdığı insanları birleştirmeyi başaran müzisyenler, duygulara arabuluculuk etme işinin muhtemelen en önemli temsilcileri olmuşlardır.

Kimyasal katalizörlerin işleyişi hâlâ bir ölçüde esrarını koruyor: İki ayrı maddeyi birbiriyle nasıl temasa geçirdikleri tam olarak çözülebilmiş değil. Önceleri katalizörlerin tepkime sırasında değişime uğramadığı düşünülüyordu, ama bugün, dönüştürdükleri maddelerin küçük bir parçasını özümsedikleri, böylece tepkimenin başlaması için gereken enerji miktarını düşürdükleri sanılıyor. Canlı hücrelerdeki katalizörlerin –vücuttaki kimyasal tepkimelerin düzenlenmesinde vazgeçilmez bir rol oynayan, besinlerin sindirilmesini ve enerji üretimini denetleyen enzimlerin– sadece hücre yapısının parçaları değil, başlı başına birer madde oldukları ancak 1926'da anlaşıldı. Enzim el-

kinliklerinin nasıl denetlendiğini araştırma süreci içinde yavaş yavaş ortaya çıktı ki, enzimler bazen etkinlik dışı kalıyor, ancak başka bir enzimin müdahalesiyle etkin duruma geçiyorlardı. Kan pıhtılaşmasının esası işte buydu: İki enzimin birleşmesi.

Arabulucular, kendilerini harekete geçirecek başka arabuluculara ihtiyaç duyabilirler. Bu yeni bakış açısıyla dünya, başkalarıyla girdiğimiz bir dizi küçük tepkimeden ibarettir. Bunun anlamı gücün artık mutlak belirleyicilik taşımamasıdır. Bir başka anlamı ise iddiasız ve çekingen insanların da, kimin daha üstün olduğu meselesini fazla dert etmeden büyük maceralara katkıda bulunabilecekleridir: Bir terkibin doğru hazırlanmasında küçük katkı maddeleri de ana maddeler kadar vazgeçilmez olabilirler. Arabulucular, teşvik edici olabildiği gibi o- 163
lumsuz sonuçlara da yol açabilen beklenmedik bir unsur katarlar insan ilişkilerine, ayrıca her an, çabaları karşılığında hak etmedikleri kadar yüksek bedeller talep etmenin cazibesine kapılabilirler. Öte yandan, kendilerini kabul ettirmeleri ancak, kimsenin canını yakmadan her iki tarafı hoşnut etmeyi başardıkları ölçüde mümkündür.

Arabulucuların tarihteki en önemli örneği, milattan önce sekizinci yüzyıldaki ölümünün ardından benzersiz yüce gönüllülüğüyle tarihe adını yazdıran Maecenas'tır. Maecenas, hükümetle ilişkileri sayesinde servetini daha da büyüten zengin bir Romalı iş adamıydı, kralın evliliğine aracılık etmiş, onu hasımlarıyla barıştırmış, düşmanlarıyla barışı sağlamıştı. Bütün bunları, son derece sade, etkileyici ve içten üslubuna, saygı duyduğu herkesi eşiti olarak görmesine borçluydu. Bir çağdaşının sözleriyle, "Gerektiğinde uykuyu bile unutacak kadar tetikte, işten uzaklaştığı zamanlarda ise bir kadından daha gönül okşayıcı ve kadınsı" idi. Maecenas, kendi edebi gayretlerinin herkese alay konusu olmasına rağmen zamanının şairlerini yüreklendirmekten mutluluk duyuyordu. Servetini kralla dostluğuna borçlu olduğunu bildiğinden, ölümünden sonra tüm varlığının ona verilmesini vasiyet etti. Maecenas'ınki esas itibarıyla kişisel bir yöntemdi: Yardımcı olduğu insanların dostluğundan zevk alıyordu, karşılıklı bir ilişkiydi bu. Arabulucuları diğerlerinden ayıran işte budur: Onlar, kişisel boyutta hareket ederler. Bir arabulucular ordusu kurarak anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak mümkün değildir. Herkes lider olamaz, ama herkes arabulucu olabilir.

Maecenas, her şeye rağmen, eksikleri olan bir örnektir. Syracusa'lı matematikçi ve mühendis Arkhimedes'in (MÖ 287-212) adını da onun yanına eklemek gerekir. Vücudunu suyun içinde neden daha hafif hissettiğini aniden kavrayınca hamamdan çırılçıplak fırlayıp Syracusa sokaklarında "Evreka: Buldum!" diye bağırarak sevinç içinde koşturmasıyla hatırlansa da Arkhimedes matematik bilimi dışında hatırlanmayı da hak eder, çünkü akılcı düşünce aracılığıyla güç işleri ko-

laylaştırmanın yollarını aramış, büyük ağırlıkları yerinden oynatmak için basit düzenekler tasarlamıştır; meşhur icadı uskur gibi, kaldıraç mancınık ve dişli çark gibi. "Bana bir dayanak noktası verin," demişti Arkhimedes, "dünyayı yerinden oynatayım." Arabulucular da bu ilkeyle hareket ederler: Zayıf insanlar için güç sahiplerini yerinden oynatmanın yolu zora başvurmaktan değil, aralarındaki ilişkiyi değiştirmekten, farklı bir yaklaşım açısı bulmaktan geçer. Romalılar Sicilya'ya girdiklerinde, Arkhimedes, kendisini tutuklamak üzere evine giren askere, uğraşmakta olduğu matematik problemini çözene kadar beklemesini söylemişti: Asker sabırsız çıktı ve bir kılıç darbesiyle onu öldürdü. Arabulucuların yönteminin sorunlu yanı, fazlasıyla sabır gerektirmesi ve en önemlisi, korkuyla baş etme yeteneğini zorunlu kılmasıdır.

———— / ————

P. D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge University Press, 1984; Alice Teichova, *Historical Studies in International Corporate Business*, Cambridge UP, 1989; Johannes Hirschmeier ve T. Yui, *The Development of Japanese Business 1600-1973*, Allen and Unwin, 1975; David Nye, *Image Worlds: Corporate Identities at General Electric 1880-1930*, MIT Press, 1985; P. L. Payne, *British Entrepreneurship in the Nineteenth Century*, 2. baskı, Macmillan, 1988; Katrina Honeyman, *Origins of Enterprise: Business Leadership in the Industrial Revolution*, Manchester UP, 1982; Helène Verin, *Les Entrepreneurs: Histoire d'une idée*, Vrin, 1980; Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, Oxford UP, New York, 1988 (Ortaçağ'da ticaret ve şehirler üzerine); Yen Ping Hao, *The Comprador in Nineteenth-Century China*, Harvard, 1970; Susan Mann, *Local Merchants and the Chinese Bureaucracy, 1750-1950*, Stanford UP, 1987; Denys Lombard, *Merchands et hommes d'affaires dans l'eocéan indien et la mer de Chine 13-20e siècles*, EHES, 1988; David G. Lo Romer, *Merchants and Reform in Livorno, 1814-68*, California UP, 1987; Oladipo Yemitan, *Madame Tinubu: Merchant and Kingmaker*, Ibadan UP, 1987; J. M. Thomasseau, *Commerce et commercants dans la literature*, Bordeaux UP, 1988; André Raymond, *Artisans et commercants au Caire au 18e siècle*, Damas Institut Français, 1974; Maxime Rodinson, *Islam et capitalisme*, Seuil, 1966; Leila Tarazi Fawaz, *Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut*, Harvard UP, 1983; J. D. Tracy, *The Rise of Merchant Empires: Long Distance Trade in the Early Modern Period, 1350-1750*, Cambridge UP, 1990; C. D. Sheldon, *The Rise of the Merchant Class in Tokugawa Japan*, Augustin, New York, 1958; Jennifer Alexander, *Trade, Traders and Trading in Rural Japan*, Oxford UP, Singapore, 1987; Alfred D. Chandler, Jnr., *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Harvard, 1977; Richard Scade, *Reluctant Managers: Their Work and Life Style*, Unwin Hyman, 1989; S. M. Lipset, *The Confidence Gap: Business Labour and Government in the Public Mind*, Free Press, New York, 1983; Leon Hollerman, *Japan Disincorporated*, Hoover Institution Press, Stanford, 1988; Hiroshi Tanaka, *Personality in Industry: The Human Side of a Japanese Enterprise*, Pinter, 1988; Julia Davies ve Mark Easterby Smith, *The Challenge to Western Management Development*, Routledge, 1989; Ronnie Lessen, *Managing Corporate Culture*, Gower, 1990; William Byrt, *Management Education, International Survey*, Routledge, 1989; Philippe d'Iribarne, *La Logique de l'honneur. Gestion des enterprises et traditions nationales*, Seuil, 1989; Earl F. Cheit, *The Business Establishment*, Wiley, 1964 (ilk dönemlerin tarihi için); Sigmund Diamond, *The Reputation of the American Businessman*, Harper, 1955; Calvin A. Kent, *Environment for Entrepeneurship*, Lexington, 1984; John P. Kotter, *The General Managers*, Free Press, 1982; George A. Steiner, *The New CEO*, Macmillian, 1983 (tümü değişen modalar için); David Osborne, *Laboratories of Democracy*, Harvard Business School.

1988; Bennett Harrison ve Barry Blackstone, *The Great U Turn: Corporate Restructuring and the Polarising of America*, Basic, 1988; David Vogel, *Fluctuating Fortunes: The Political Power of Business in America*, Basic, 1989; Peter Halbherr, *IBM: Mythe ou réalité*, Lausanne, 1987 (hayal kırıklığı dolu); Renaud Sainsaulieu, *Sociologie de l'organisation et de l'entreprise*, FNSP/Dalloz, 1988; Franck Gauthey, Indrei Ratiu, Irene Rodgers, Dominique Xardel, *Leaders sans frontières: Le défi des différences*, McGraw Hill, 1988; Gerard Bordenave, *Ford en Europe*, 1988, Alain Ehrenberg, *Le Culte de la performance*, Calmann Levy, 1991; Rosabeth Moss Kanter, *The Change Masters: Corporate Entrepreneurs at Work*, Unwin, 1988; Serge Moscovici ve Willem Doise, *Dissensions and consensus*, PUF, 1992; R. Frances, *Motivation et Satisfaction du travail*, PUF, Renaud Sainsaulieu, *L'Identité au travail: les effets culturels de l'organisation*, 3. baskı, FNSP, 1988; David Le Breton, *Passions du risque*, Metaille, 1991; R. G. Streets, *The Impact of Service Industries on Underemployment in Metropolitan Economics*, Lexington, 1987; P. D. Anthony, *The Idea of Work*, Tavistock, 1977; Dawliffe Hall Educational Foundation, *Work versus Family*, 1991 (part-time çalışma denemeleri üzerine; S. N. Eisenstadt ve E. Ben Ari, *Japanese Models of Conflict Resolution*, Kegan Paul, 1980; K. Kressel, *Mediation Research: The Process and Effectiveness of Third Party Intervention*, Jossey Bass, S. F., 1989; Deborah M. Kolb, *The Mediators*, MIT Press, 1983; Susan J. Pharr, *Losing Face: Status Politics in Japan*, California UP, 1990 (karar mekanizmaları, "çatışmaların kişiselleştirilmesi" üzerine); Roland Calori ve Peter Lawrence, *The Business of Europe: Managing Change*, Sage, 1981; James J. Hunt, *Leadership: A New Synthesis*, Sage, 1991; Craig R. Hickman, *Mind of a Manager, Soul of a Leader*, Wiley, 1990; Elibazeth Chell, *The Entrepreneurial Personality*, Routledge, 1991; M. Masayuki Hamabata, *Crested Kimono: Power and Love in the Japanese Business Family*, Cornell UP, 1990; Nick Oliver ve Barry Wilkinson, *The Japanisation of British Industry*, Blackwell, 1988; Alan Rosenthal, *The Third House: Lobbyists and Lobbying in the States*, CQ Press, 1993 ("lobiciler, savaşa devam edebilmek için uzlaşma sağlamayı hedefler," oysa kitle örgütlerinde "uzlaşma eğilimi daha az"dır); Lawrence S. Rothenberg, *Linking Citizens to Government: Interest Group Politics at Common Cause*, Cambridge UP, 1992 (sorunlar üzerine).

Jack C. Ross, *An Assembly of Good Fellows: Voluntary Associations in History*, Greenwood Westport, 1976; *"Espaces et temps associatifs"*, *Revue de l'économie sociale*, Nisan 1988 sayısı; Sofres, *Enquête Associations*, Ocak 1988 (birliklerin, çalışmanın düzenlenmesinden ziyade kişisel ilişkilerde gerçekleştirebilecekleri konusunda iyimserlik sergiliyor); Raoul de la Grasserie, *Des Intermédiaires sociaux*, 1908; Gilbert Moinier, *Le Rôle des intermédiaires dans la société moderne*, Paris'te kaleme alınmış üniversite tezi, 1924 (arabulucuların sayıca artış göstermelerinden yakınıyor); Aix Colloque, Université de Provence, *Les Intermédiaires culturelles*, 1978 (gizli tehlikeler, ayrıca şifacılar, şarkıcılar, sözcüler üzerine); I. Epstein, *Moses Maimonides*, Soncinollen, 1959; M. R. Hayoun, *Maïmonide ou l'autre Moïse*, Lattés, 1994; A. J. Herschel, *Maimonides: A Biography*, Farrar Strauss, New York, 1982; M. Maimonides, *Guide for the Perplexed*, (İng. çeviri) 1919; E. J. Dijksterhuis, *Archimedes*, Munksgaard, Kopenhag 1956; A. M. Laulan, *La Résistance aux systèmes d'informations*, Retz, 1986; Howard Good, *Outcasts: The Image of Journalists in Contemporary Film*, Scarecrow, Metuchen, New York, 1989; S. R. Lichter, *The Media Elite*, Adler, New York, 1986; T. R. Hewitt, *Advertising in Britain*, Heinemann, 1982 (Britanya'da reklamcılığın kökenleri için); Oliver Schwartz, *Le Monde privé des ouvriers*, PUF, 1990; *Dialogue* konuyla ilgili birçok yazı içermektedir, feminist bir perspektifle, *Cahiers du Grif* de; Joel A. Tarr, *Technology and the Rise of the Networked City in Europe and America*, Temple UP, 1988 ("kentler, iletişimi kolaylaştıracak şekilde evrim geçirirler); Michel Leiris, *African Art*, Thames and Hudson, 1967 (tefekküre yönelik olmaktan çok işlevsel bir uğraş olarak, ilahi ve dünyevi alanlar arasında arabulucu olarak sanat; yaratıcılığın simgesi olarak dokumacılık); Howard Becker, *Art Worlds*, California UP, 1982; Leo Spitzer, *Lives in Between: Marginality in Austria, Brazil and West Africa, 1780-1945*, Cambridge UP, 1989; Alfred W. Crosby, Jnr., *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492*, Greenwood, Westport, 1972; Christopher Butler, *After the Wake: An Essay on the Contemporary Avant-Garde*, Clarendon, Press, 1980.

X

İnsanların, korkularından kurtulmak için yeni korkular icat edişi

Givenchy'nin yumuşacık triko giysilerine bürünen kadınlar Nina'nın onlara dokunan elini hissetmiyorlar, halbuki sırtlarındaki giysiyi yapan da o, üzerine düğmelerini konduran da. Seçkin modaevlerine gittiklerinde Nina'yı göremezler, çünkü o yaklaşık üç yüz kilometre ötedeki bir fabrikada çalışıyor. Kendi elinden çıkma giysilerin mankenler tarafından sergilenişini seyretmek üzere davet edilmek şöyle dursun, Nina daha Paris'e bile gitmemiş. "Bir defileye gitme şansım olsaydı kendimi rahat hissedemezdim, çünkü ben kimim ki, basit bir işçiyim sadece, hiçbir değerim yok, asgari ücretle çalışıyorum. Para her şeydir. Kültürsüzüm ben. Konuşmayı beceremem. Defilelere yalnız yüksek sosyete gider." Oysa Nina alımlı bir kadın, çekingenliğinin ardında sıcak ve canlı bir yanı var.

Nina on yedi yaşından beri çalıştığı kasvetli fabrikadan kurtulma hayalleri kuruyor, bugün yirmi dokuzunda. "Burama kadar geldi artık," diyor. İşinden hiç mi hoşlanmıyor? Ünlü bir markayla uzaktan uzağa ilintili olmanın gururu dışında, pek hoşlandığı söylenemez. Sosyologlar işçilerin fabrikalardaki sosyal yaşamdan zevk aldıklarını söyleseler de Nina tam tersine, kendi fabrikasında insan ilişkilerinin eksikliğinden yakınıyor. Başka bir seçeneği olmadığı için bugüne kadar dayanmış. "Diplomam yok, bildiğim başka bir iş de yok. Okumaktan hiçbir zaman hoşlanmadım. Başka bir şeyler yapabilirdim diye düşünüyorum. Okuldayken yetenekliydim – dâhi değildim tabii ama üniversiteye devam edebilirdim." Para kazanmak uğruna öğrenimini yarıda bıraktığına hayıflanıyor. Ama hemen ardından vazgeçiyor: "Üniversite herhalde çok zordur: Ben beceremezdim." Psikoloji ilgisini çekiyor; bir sürü kitap okuyor, en azından "kolay" olanları, çünkü "zor kitaplardan bir şey anlamıyorum."

Psikoloji kitaplarının çoğundan kimsenin bir şey anlamadığını söylüyorum.

"Bundan haberim yoktu," diyor.

"O kitapların anlaşılmaz olmaları senin suçun değil," diyorum.

"Hiç böyle düşünmemiştim." Bir de, yazı yazmakta güçlük çekiyor. "Aynı anda hem düşünüp hem yazmayı beceremiyorum. Okuldayken de beceremezdim. Hayal gücümün kıt olduğunu söylemişlerdi. [Öğretmenlerin hakaretleri asla unutulmaz.] Çok yavaş yazıyorum, çünkü hata yapmaktan çekiniyorum."

Nina hayatta yapmak istediği hiçbir şey olmadığını söylüyor ve böyle söylediği için kendinden nefret ediyor. "Kendimi sıradan buluyorum." Annesi de bir konfeksiyon fabrikasında çalışıyor ve Nina'ya diyor ki, elindekilerle yetinmelisin, çünkü elindekinden fazlasına göz dikenlerin bir sürüsü başarısız oluyor. "Başarısız olmaktan korkuyorum," diyor Nina, "başarısızlık korkusu yakamı bırakmıyor." Kurduğu imkânsız hayal gerçekleşti diyelim, gerçekten gidip psikoloji okudu, ama ya başarısız olursa, o zaman hali ne olacak? Diyelim işini bıraktı ve başka bir iş bulamadı, o zaman ne yapacak? Eski fabrikaların birbiri ardına kapandığı ve yerlerine az sayıda yenilerinin açıldığı Roanne'da, bir iş sahibi olmak neredeyse ölüm-kalım meselesi. Nina diyor ki, "Koşullar beni halimden hoşnut olmaya zorluyor."

Fakat vitrinlerin önünden geçip giderken ve bir işi olduğu halde hoşuna giden şeyleri satın alamazken, nasıl halinden hoşnut olabilir ki? "Almak istiyorum tabii, ama param yetmiyor." İstediği bir servet falan değil: Nina, bir işverenin kanunen ödemek zorunda olduğu asgari bedel karşılığında çalışıyor. Bunun iki katını alsa ona yeterdi, ulusal ortalamayı aşağı yukarı yakalamış olurdu böylece. Gerçekten ye-

ter miydi acaba? Nina para kazanmak için okulu bırakmış, "parayla insanın her istediğini yapabileceğini" düşünerek, ama şimdi diyor ki, "hiç de öyle değil."

Nina kafese kapatılmış bir kuşa benziyor; kanatlarını çırpıyor, kafasını kafesin parmaklıklarına vuruyor, uçup gitmek için pes etmeden çırpınıp duruyor. Hayatta yapmak istediklerinden söz etmesinin ardından, istek duymanın onun mizacına aykırı olduğunu hatırlıyor, çünkü o her zaman endişe dolu, hep de öyle olmuş: "Ufak tefek şeyler aklıma takılıyor, her şeyi kendime dert ediyorum. Durmadan aynı düşünceler geçiyor aklımdan, bir de korku hakkında ve ölüm korkusu hakkında düşünüyorum, ölüm beni çok korkutuyor. Gençken daha da

beterdim. Kendime sorup duruyorum: Madem öleceğiz, neden dünyaya geliyoruz ki? Neden? Böyle olması haksızlık, bunu bir türlü kabullenemiyorum. Ama hayat böyle işte. Sevdiğiniz birini kaybetmek korkunç bir şey. Aslında Katolik olduğum için böyle düşünmemem gerekir; ama ahiret hayatı hakkında şüphelerim var. İki sene önce dedemi kaybettim, hayattaki ilk kaybımdı bu. Onu bir daha hiç görememe düşüncesi çok feci."

Bereket anne ve babası hayattalar, ama Nina kendisinin böyle endişeli olmasının anne-babasının da endişeli insanlar olmalarından kaynaklandığına inanıyor, okuduğu psikoloji kitapları da bu inancını doğrulamış. "Bunların hepsi çocukluğuma dayanıyor." Babası, şimdi emekli olmuş bir karo döşemecisi, çok zor bir hayatı olmuş, sıkıntıları yüzünden öylesine buhrana girermiş ki bir sandalyede tek söz etmeden aylarca otururmuş: "Çok zor bir durumdu." Babasının hastaneye yatması gerekmiş ve Nina bundan da etkilenmiş. "Ama," diyor, "yine de mutsuz değilim, çünkü benden daha kötü durumda olanlar da var." Bazı insanların neden diğerlerinden daha mutlu hayatlar yaşadıkları sorusunu ise cevapsız bırakıyor.

Nina bir aile kurmayı isterdi, ama "içedönük, şüpheci ve kıskanç biriyim," diyor. Hayalindeki adam bütünüyle güvenilir biri olmalı. Alımlılığıyla erkekleri etkilemekte güçlük çekmiyor; halka açık partilere gittiğinde erkekler onu dansa kaldırıyorlar, ona içki ısmarlıyorlar, sonra da yatağa gitmeyi teklif ediyorlar. "Ben sokak kızı değilim. Bu adamlar benimle ilgilenmiyorlar, onların ilgilendiği şey seks." Erkeklerle ilgili sorun, yalancı olmaları. Bazen evli oldukları halde bunu saklıyorlar. Bazen ona vaatlerde bulunuyorlar, sonra Nina başka kızlarla birlikte yakalıyor onları. "Ben erkeğimin tamamen bana ait olmasını isterim. Ayrıca, bağışlamam da. Kin tutarım. Henüz hayatımın erkeğini bulamadım. Önüme çıkan ilk erkekle evlenmeye de niyetim yok, evlilik ömür boyu sürecek bir şeydir çünkü." Evleneceği erkeğin yoksul olmasında sakınca görmüyor: Gösteri dünyasının

kıyılarında yaşayan biri, zenginlerin para yüzünden ahlaksızlaştığını söylemiş ona. Nina'nın istediği "içtenlik, sevecenlik ve sadakat."

Arkadaşları var gerçi, ama sayıları fazla değil; Nina bunların gerçek arkadaşlar olduğunu biliyor, çünkü kötü günlerinde ona destek oluyorlar, kendisiyle sadece vakit geçirmek için arkadaşlık etmiyorlar. Bu arkadaşlar Nina'ya açılıyorlar, "en gizli sırlarını" onunla paylaşarak teselli buluyorlar; bu Nina'yı gururlandırıyor. Açık yürekli, samimi konuşmalar insanın kalbini ısıtıyor; halbuki Nina'nın anne ve babası pek konuşmuyorlar. Nina benimle konuşmaktan hem korkuyor hem de bunu istiyordu; konuşma sırası kendisine gelene kadar uzun süre bekledi.

Buna rağmen Nina bu konuşmadan "Hayatım koca bir sıfır" so- 169
nucunu çıkardı. Ben, bu çıkarımı şöyle yorumlamayı tercih ediyorum: "Dilediğim gibi yaşayabilmem için önce korkularımdan kurtulmam gerekir."

Korkunun yüzyıllar süreccindeki tarihi, insanların zaman zaman korkularından kurtulmayı başardığını gösterir. Bunun için iki yöntem kullanılmıştır: Birincisi, bizatihi korkunun kendisinden yardım almak, bir korkudan kaçıp diğerine sığınmaktı, böylesi umuda daha fazla izin veriyordu. İkincisi, ilginizi korkuyla hiç ilgisi olmayan başka bir şeye yönelmekti ki, bu da tehlikeyi geçici olarak unutmanızı sağlıyordu.

Güya korkusuz oldukları rivayet edilen Vikingler, bunun nasıl gerçekleştiğini gösteren ilk örneklerden biridir. Vikingler, sekizinci ve on ikinci yüzyıllar arasında dünyanın en çok korkulan teröristleriydiler. Hem bütün yoksul köylülere özgü korkuları hem de İskandinavya'nın uzun gecelerinin yalnızlığını içlerinde taşımalarına rağmen, açık denizlere meydan okuyarak yağmacılık ve fidyecilikle Konstantinopolis'ten Lizbon'a ve Dublin'e kadar önlerine geleni kırıp dökmeyi başarmışlardı. Bu tehlikeli maceralara kalkışmalarının nedeni, karada kalmayı yeğleyen komşularınınkinden çok daha katlanılmaz bir korkuya kapılmış olmalarıydı; çünkü Vikingler, yalnız bedenlerinin ve ruhlarının değil, isimlerinin ve şereflerinin de kendileriyle birlikte yokluğa karışacağı düşüncesi yüzünden azap içinde kıvranmaktaydılar. Viking inancına göre cennet hiç durmadan birbirini kovalayan savaşlarla ziyafetlerden başka bir şey sunmuyordu ve sırf cennete kavuşmak uğruna yaşanan bir hayat, yaşamaya değmezdi. Yücelerin Yücesi (Tanrı Odin) tarafından buyurulduğu üzere herkes ölüme mahkûmdu:

Servet ölümlüdür
Soydaşların ölümlüdür
Ve sen de ölümlüsün:
Ama bir şey biliyorum ki
O asla ölmez:
Her ölünün ardından verilen hüküm.

Böylece isimlerini ölümsüzleştirmek Vikinglerin hedefi haline geldi: Hiçbir şey unutulmaktan daha kötü olamazdı, başkalarının saygısını kazanmak Vikingler için servetlerin en değerlisiydi. Savaşta ölmenin, tehlike karşısında soğukkanlılığı ispat etmek için bir vesile olarak

görülmeye başlamasıyla bu düşünce korkutucu olmaktan çıktı ve sükûnetle kabul edilen bir şey haline geldi; onuruyla ölmenin insana sağlayacağı şanın yanında korkunun lafı bile olmazdı. Vikinglere cesaret kazandıran şey başkaları tarafından küçük görülme korkusuydu, ve bu korku, bütün diğer korkuları unutmalarını sağlıyordu.

Gelgelelim bu da başka bir korkuya yol açıyordu. Günaha girme korkusu değildi bu, çünkü Vikingler kendilerini aziz ya da bilge ilan ederek saygı kazanma peşinde değildiler – bu korku, doğru sözleri söyleyememe korkusuydu. Vikingler tanrılarına tapmıyorlardı, onların gözünde tanrılar da kendilerininkine benzer sıkıntılarla başa çıkma gayreti içindeydiler. Onların ideali kendi kendine yetmeyi bilmekti, güçlükler karşısında direnmek, sarsılmamak, yıkılmaz olmaktı. Bu yüzden, uymaları gereken ilk emir dillerini tutmaktı. Kral III. Harald (1015-1066) birisine büyük bir iltifatta bulunmak istedi mi onun beklenmedik olaylar karşısındaki sarsılmazlığından dem vururdu: "İster tehlike olsun onu bekleyen, ister sevinç, isterse belanın bin bir türlüsü, ne daha neşeli görürdünüz onu ne daha üzgün, hep aynı kararda uyur, aynı kararda yer içerdi, ne daha çok, ne daha az." Vikinglerin teorisine göre korkunuzu belli etmenin size herhangi bir yararı dokunamazdı, olsa olsa bağımsızlığınızı kaybettiğiniz anlamına gelirdi bu.

Normandiya'ya ulaştıklarında ve kendilerine ne istedikleri sorulduğunda Vikingler demişti ki: "Danimarka'dan geliyoruz ve niyetimiz Fransa'yı ele geçirmektir."

"Reisiniz kimdir?"

"Reisimiz yoktur; biz hepimiz eşit yetkiye sahibiz."

Fransa Kralı Charles'a bağlılık yemini etmeye yanaşırlar mıydı peki?

"Kimseye boyun eğmeyiz biz, her kim olursa olsun. Kulluk etmeyi asla kabul etmeyeceğiz."

Gerçekte bir reisleri vardı halbuki, ama Rollo sadece eşitler arasında ilk sıradaydı, onları zafere götürmeyi en iyi başaracak kişi ol-

duğunu düşündükleri için onu kendi rızalarıyla başa geçirmişlerdi. Vikingler, sığınmak üzere kendilerine İzlanda'yı seçtiklerinde, bilinen en şaşırtıcı cumhuriyetlerden birini kurdular; özsaygıyı kaybetme korkusunu –krallara itaat etme zorunluluğu böyle bir tehdit içeriyordu– başkalarına duyulan saygıyla uzlaştıran bir tür demokrasiydi bu. İçlerinden biri malvarlığının üçte birini ya da daha fazlasını kaybedecek olursa, bu kaybın geriye kalanlar tarafından karşılanması üzerinde anlaşmaya varmışlardı; ancak herkes kendi servetinin yalnızca yüzde birini vermekle yükümlüydü ve bu uygulama kimse için üç kereden fazla tekrarlanmıyordu. Kararlarını, kadın ve çocukların da katıldığı herkese açık toplantılar düzenleyerek alıyorlardı. İskandinavya'yı krallar tarafından itilip kakılmaktan hoşlanmadıkları için terk etmişler, bu yüzden, temelini emir kulu olmaktan duydukları korkunun ve herkesin kendine ölümsüz bir şöhret edinebileceği doğrultusundaki son derece eşitlikçi inancın oluşturduğu yeni bir toplum yaratmışlardı.

İzlanda'nın olağanüstü zenginlikteki edebiyatı, içlerinden bazılarının bu gayeye gerçekten ulaştığını, hiçbiri diğerine benzemeyen ayrı bireyler olarak kalmayı başardığını gösterir. "Viking" kelimesinin "çekilmek" anlamındaki kelimeden türediği doğruysa, ki bunu destekleyenler kadar reddedenler de vardır, Vikingler "marjinal" olmaktan kıvanç duyan ilk insan topluluğu idi. Şiddet karşılığında elde ettikleri özgürlükleri onlara pahalıya mal oldu; erkekler aniden parlayan öfkeleriyle, mutsuz aşklarıyla, şöhretlerini herkesten kıskanmalarıyla, her an kılıçları ya da sözleriyle kendilerini eleştiriden korumak zorunda kalmalarıyla ödediler bu bedeli; kadınlar da, her ne kadar sonu gelmeyen şeref kavgalarında zaman zaman "barışın ustaları" rolünü üstlenseler de, gururlu ve intikamcıydılar, erkekleri kan dökmeye kışkırtmaktan geri durmuyorlardı. Buna rağmen Vikingler, şöhret kazanmak için mutlaka güzel ya da yenilmez olmak gerekmediğini gösterdiler. Tanrı Odin'de bu iki özellikten de eser yoktu: Tek gözlü, kırılgan, anlaşılmaz ve çapraşıktı; varlığını sürdürmek için hem zora hem hile ve büyüye başvuruyordu, her zaman erkekliğe yaraşır biçimde davrandığı bile kuşkuluydu, dünyada neler olup bittiğinden haberdar olmak için kadınlara muhtaçtı ve öngörülemez gelişmelerin sorumlusu oydu. Vikingler neticede diğer tüm korkulara meydan okumayı başarmıştı, çünkü, asi bir halk olarak, öngörülemeyen karşısında duyulan korkuyu doğal bir esin kaynağına çevirmenin yolunu keşfetmişlerdi. Her ne kadar kimse fark etmediyse de, insanlığa miras bıraktıkları ipucu buydu.

Vikingleri pençesine almış olan korku bugün salgın halinde: İnsanlığın giderek artan bir yüzdesi, gökyüzünden onları seyreden ata-

larının neler düşüneceğini ya da tarih kitaplarında kendileri için neler söyleneceğini değil, başkalarının onlar hakkındaki düşüncelerini dert ediyor; her eylemlerinin, kendilerini tanıyan ve tanımayan kişiler tarafından her Allahın günü nasıl eleştirilip yargılanacağıyla ilgileniyor. Modern çağın kâbusu, kötü izlenim bırakmak. Modern çağın arafı, kişisel şöhret. Bir toplum kendisini ne ölçüde demokratik görürse bu şöhret o ölçüde önem kazanır ve başkalarından gelecek en ufak eleştiriye duyulan korku o ölçüde saplantı haline gelir: Amerika'da yapılan bir anket, bütün korkular içinde en kaygı verici olanının bu korku olduğunu ileri sürüyor. Reklam ve halkla ilişkilerin iş ve eğlence dünyasının, politikanın ve hatta dinin temel taşı haline gelmiş olması
 tesadüf değil.

Harold Macmillan, Birinci Dünya Savaşı sırasında, birliklerinden ayrı düştüğü ve kendisini yürekliymiş gibi gösterenin onlar olduğunu ansızın anladığı güne kadar nasıl hiçbir tehlikeye aldırış etmediğini anlatır. "Çatışmalar esnasında, özellikle de emriniz altındaki askerlerin sorumluluğu sırtınıza yüklenmişken, gerektiği gibi davranmak, hatta kahramanca hamleler yapmak gösterinin bir parçası oluyor. Neredeyse düşünmeden hareket ediyorsunuz, bir ekibin parçası ya da sahnedeki bir oyuncu gibi. Ama yalnız kaldığımda bunların hepsi yok olmuştu; bir başımaydım ve beni görecek kimse yoktu. Gösteriye devam etmem için bir neden yoktu ve korku içindeydim."

Modern toplumda insanları foyalarının ortaya çıkacağı korkusu kadar kıvrandıran daha başka korkular da var elbette, şiddete maruz kalma, soyulma, tecavüze uğrama ya da geceleri tek başına sokağa çıkma korkusu, işsizlik, hastalık, uyuşturucu korkusu, göçmen korkusu ve savaş korkusu gibi. Bu korkuların köklerini yakından incelemekte yarar var, çünkü bu kökler, umulmadık biçimde başka köklerle birleşirler. Tarihin büyük bölümünde, korku yüzünden hayatı zindan olan insanların cesarete kavuşma şansının pek yüksek olmadığına inanılmıştır. Cesaret, şövalyelerde ve şehitlerde bulunan istisnai bir yetenek olarak görülmüş, sıradan insanların, yoksulluk nedeniyle, korkuya meydan okuyamayacak kadar zayıf düşmüş oldukları varsayılmıştır, günlük hayatın sıradan felaketleriyle savaşırken gösterilen kahramanlıklar ise tamamen gözden kaçmıştır. Bir uygarlığın parçası olmak, bugüne kadar insanları asla birkaç seneden fazla özgür kılmamıştır, çünkü –uygarlıklara her zaman musallat olan– düşmanca güçlerle çevrili bulundukları duygusu, her birinin, belirli sayıda tehlikeye dikkat kesilme, bunlara karşı kalkanlar geliştirme konusunda kendi yöntemleriyle uzmanlaşmasını gerektirmiştir. Ama bu önlemler çoğu zaman tehlikeyi ortadan kaldırmaya yetmemiş, en fazla, söz konusu tehlikelere mantıklı ya da mantıksız açıklamalar getirmeleri sa-

yesinde kısmi bir rahatlama sağlamıştır. Modası geçen korkuların yerini almak üzere hiç durmadan yenileri türemiştir, tüberküloz ve frengi korkusunun yerini kanser ve AIDS korkusunun alması gibi.

Usul usul dalgalanan denizleri canavarların ve şeytanların meskeni ilan eden de uygarlık olmuştu, dünyanın dalgaların ve kara fırtına bulutlarının içinde yakında yitip gideceği kehanetlerini savuran da: Dürer'in dünyada yaşamın nasıl sona ereceğini anlatırken çizdiği dehşet verici tablo buydu. Elbette insanların denizden korkmak için birtakım haklı gerekçeleri vardı; ta 1854'te, tek bir sene içinde, yalnızca İngiliz filosu sekiz yüz otuz iki adet fire vermişti. Ne var ki uygarlıklar, insan imgelemini, ara ara ortaya çıkan felaketleri sürekli bir karabasana dönüştürecek biçimde eğitmiştir. Bilgi anlamsız korkuları ortadan kaldıramamıştır, çünkü bir yandan da gelecekteki olası felaketlere ilişkin yeni düşünceler üretmiştir. İnsanların hayal gücü ölüleri canlandırmış, intikam aşkıyla yaşayanların üzerine salmıştır. İşlerin neden yolunda gitmediği böylece açıklığa kavuşturulmuşsa da, bunun bedeli, ruhların gerektiği gibi teskin edilemediğine ya da geleneğin çiğnendiğine ilişkin daimi bir korkudur. Derin bilgileriyle uzmanlar korkutucu açıklamalara yenilerini eklemeye hiç ara vermemiş, ama "öfkeden benzi atmış olan acımasız Ay'ın" insanları delirttiği yolundaki iddialarının kendileri için geçerli olabileceğini hiç düşünmemişlerdir.

Doğal afetlerin doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmesi onları çok daha dehşet verici kıldı. Şeytan korkusu, dünyanın işleyişini anlamaya çalıştıklarını iddia edenler tarafından kasten, neredeyse aşkla desteklenmiştir. Avrupa'da şeytanın neden olduğu musibetler on birinci ve takiben on dördüncü yüzyıllarda büyük dehşet salgınlarına yol açmış, on altıncı yüzyılda ise özellikle Almanları etkileyen bir panik yaratmıştı: 1561'de bir gözlemcinin düştüğü kayda göre, "Şeytan, dünyanın hiçbir yerinde, Almanya'da olduğundan daha büyük bir terör estirmemiştir." Belaların faturasını şeytana çıkarmanın, insanların başlarına gelen talihsizlikleri açıklayabilmelerini sağlamak gibi bir avantajı vardı; fakat şeytanın varlığı, başınızı ne yana çevirseniz onunla karşılaşmanız halinde, duygusal krizlere yol açıyordu. Kimseye zararı dokunmamış pek çok insan, şeytanın işbirlikçisi oldukları gerekçesiyle zulüm görüyordu. Onun ne oyunlar oynadığını düşünmek bile tehlikeyi kat be kat artırıyordu. Dünyanın bugünkü nüfus yoğunluğunun beş yüzyıl öncekinden fazla olduğu düşünülebilir, ama bu, o günlerde dünyaya musallat olmuş milyonlarca şeytanı, cini, gulyabaniyi, ifritleri ve kötü ruhlu cadıları hesaba katmamak olurdu. Bu varlıklar, her zaman suçlanacak birileri olması gerektiği, korkutucu birtakım kötülük güçlerinin her an üzerlerine atlamaya hazır beklediği şeklindeki bir

zihniyeti insanların kafalarına kazımıştır. Britanyalıların yüzde 37'si, dini görevlerini yerine getiren Fransız Katoliklerin yüzde 57'si ve getirmeyenlerin yüzde 20'si hâlâ Şeytan'ın varlığına inanmaktadır. Şeytan'ın en son Marksizm biçiminde tecessüm ettiği görüşünde olanlar ise, halefinin kim olacağı konusunda kafa yormaya devam etmek durumundadır.

Araf kavramı, korkudan kurtulmak için bulunan çözümlerin nasıl yeni korkulara yol açtığını gösteren iyi bir örnektir. Cehennemde sonsuza kadar lanetlenme fikrinin yarattığı dehşeti hafifletmek isteyen Katolik Kilisesi, on ikinci yüzyılda, insanlara, cehennem kadar korkunç olmayan başka bir yerde günahlarından arınabileceklerini söy-

lemeye başladı; ama bu, kaygının cehennem yerine arafta çekilecek ıstıraplar üzerinde yoğunlaşmasından başka işe yaramadı. Bu sefer kilise, nedamet karşılığında arafta geçirilecek süreyi azaltan bir çeşit af niteliğindeki endüljans uygulamasına başvurarak araf korkusunu yatıştırmaya çalıştı, fakat bu da ruhban sınıfının eline olağanüstü bir güç verdi. Arz talebi karşılamaya yetmediğinden para karşılığında endüljans dağıtan şarlatanlar türedi; bu da insanları elde ettikleri endüljansın geçerli olup olmadığı şüphesine sürükleyerek araf azabı üzerinde eskisinden de çok düşünmelerine yol açtı. Kilise, dinsel cemiyetlere, takdis ve şeytan çıkarma ayinlerine arka çıktı. Hastalıklara şifa dağıtma konusunda uzmanlık payesi verilen azizlerin sayısı arttıkça arttı (örneğin, frengiden kurtulmak için başvurulabilecek onu aşkın aziz ortaya çıktı). On dördüncü yüzyıldan başlayarak insanlar, ne denli günahkâr olurlarsa olsunlar, bir koruyucu meleğin kendilerini gözettiğine inandırıldılar. Ne var ki bütün bu önlemler, korunmak zorunda oldukları tehlikelere ilişkin bilincin daha da güçlenmesine hizmet ediyordu.

Baskının dayanılmaz hale geldiği noktada bir patlama gerçekleşti. Reform hareketi, korkuyu ortadan kaldırmak amacıyla, korkuya karşı alınan bütün bu önlemleri tek darbede kesip attı. Cennetin kapısı, nedamet getiren tüm iman sahiplerine açıktı. Dünyanın en önemli devrimlerinden biriydi bu, korkuya karşı bir başkaldırıydı ve birkaç yüzyıl sürecekti. Hıristiyanlığın Tanrı imgesi tamamen değiştirildi: Tanrı, mutlak itaat talep eden öfkeli ve korkutucu bir despot olmaktan çıkıp merhamet dolu, sonsuz inayet sahibi bir babaya dönüştü. Sonsuz azap tehdidinden vazgeçildi. Hıristiyanların büyük kısmı, cehennem ve araf düşüncelerini çöpe attı.

Ne var ki dinin onları korkutmaktan vazgeçmesi karşısında insanlar, korku sanki var olma duygusunun vazgeçilmez bir parçasıymış gibi kendilerine yeni korkular icat etmeye başladılar. İnsanların hayal edebildiği tek varoluş biçimi buydu. On sekizinci yüzyıldan beri ne-

redeyse tüm dünyada bu varoluşun tek ve ulaşılmaz amacı güvenlik olmuştu; onlardan giderek uzaklaşan bu cennet, şüphenin sisleri içinde yitip gitmekteydi. Amerikan Anayasası herkesin güvenlikte olma –yani korkudan azade yaşama– hakkını teslim ettiyse de, boşunaydı bu. Psikanalistler, güvenliğin normal gelişim için şart olduğunu söylüyor, ama pek az insan kendini tam anlamıyla normal buluyordu. Güvensizlik, çağımızın en yaygın şikâyeti haline gelmekteydi. Sağı solu belli olmayan Tanrı Odin artık hayranlık toplamıyordu.

1762'de Londra'da ilk sigorta şirketinin (*İnsaflı Hayat*) kurulmasının ardından, doğal felaketlerin mali sonuçlarına ilişkin korkuların dindirilebilir hale geldiği bir gerçektir. Geceleri aydınlatılan, bekçilerin korumasındaki şehirlerde yaşamak şiddetle burun buruna gelme korkusunu –bir süreliğine– yatıştırırken, maddi olanaklardaki gelişme ve Refah Devleti projesi, kıtlıktan, evsizlikten, hastalıktan, işsizlikten, yaşlılıktan korkan insan sayısının azalmasını sağlamıştır. Buna karşılık günümüz kuşağı, kendini bu korkulara karşı güvenceye almak için, atalarının kiliselere veya büyücülere asla ödemediği kadar çok para ödemektedir.

Çocukların karabasanlarından biliyoruz ki eski korkular unutulup gitmezler; çocukluk gecelerinin gulyabanileri hep yaşarlar, yetişkinler kafalarına takacak yeni gulyabaniler bulduklarında bile. Uygar insanlar, edebiyattan ve tıptan da yardım alarak, kendilerini huzursuz etmenin giderek daha incelmiş biçimlerini geliştirmiş, kendi yetersizliklerinin giderek daha çok farkına varmış, hem başarı hem başarısızlık karşısında korkuya kapılarak kendi kendilerine eziyet etme sanatında iyice ustalaşmışlardır. Ne zaman dinsel veya politik bir sistem çökmüş ve insanları ruhen çıplak bırakmışsa, korku karşısında saf kaybedilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Öte yandan, keşfedilen her yeni illet hipokondriyakların korku listelerine kaydediliyordu. Bu akımın başını çekenler tıp öğrencileri olmuş ve her zaman en kötü kurbanları olarak kalmışlardır; ardından sağlık kitapları, tıpkı günah gibi her taşın altında saklanan bin bir çeşit hastalığın haberciliğini yapmıştır. Adı Salem'deki cadı avına karışmadan önce Harvard'da tıp eğitimi almış olan Cotton Mather (1663-1728), "çalışmalarımda karşıma çıkan hemen her hastalık beni telaşa sürüklüyor, bu hayali hastalıkları iyileştirmek için ilaçlar kullanmama neden oluyordu," diye itirafta bulunmuştu. On dokuzuncu yüzyılda görünmez ruhların yerini görünmez mikroplar alıyor; zengin hastalara ihtiyaç duyan hekimlerin, gelirlerinin altıda beşini hayali şikâyetlerin tedavisinden sağladıkları rivayet ediliyordu. En yetenekli adamlar bile hastalık hastalığında karşı koyamadıkları avutucu bir yan

buluyordu. Tolstoy'un karısı şöyle yazmıştı: "Sabahtan akşama kadar, her dakika, vücudu hakkında ve ona nasıl bakması gerektiği hakkında düşünmekle meşgul." Öte yandan bu sürecin bazı evlilikleri sağlamlaştırdığı da oluyordu, karısında bitmek tükenmez bir analık içgüdüsü bulunan Darwin'inki gibi mesela. "Birbirimizi öyle çok seviyoruz ki, aynı hastalıklardan mustaribiz çünkü," diyen Goncourt biraderler, hastalığı bir duyarlılık alameti haline getiriyorlardı. Hipokondri, içine umut katarak korkunun yoğunluğunu azaltıyor, benliği anlamaya yönelik alternatif bir yol sunuyordu. Tam 226 hekime ve 42 tıp öğrencisine toplam 548 kez görünerek 164 ayrı teşhis elde eden Amerikalı kadın, asla umutsuzluğa kapılmamıştı.

Bir korkuyu bırakıp diğerlerine sarılmak yerine korkuyu tümüyle ortadan kaldırmaya dönük çabalar, şaşırtıcı sonuçlar doğurdu. Arkada bıraktığımız yüz yıl içinde, insan ırkının şehirlere akın etmesine paralel olarak, Norveç sıçanı da laboratuvarların daimi bir sakini haline geldi. Üç yüzü aşkın kuşak üzerinde yapılan titiz çalışmalar bu hayvanları daha sakin, daha korkusuz yaratıklara dönüştürdü ve bu başarı, neredeyse bütün işlevleri strese maruz kalmak, labirentlerin içinde koşuşturmak, elektrik şoku yememek için düğmelere basmak ve bedenlerinin orasının burasının kesilip alınmasına seyirci kalmaktan ibaret olmasına rağmen elde edilmişti. Böylece, tehlikenin daha korkunç boyutlara ulaştığı bir durumda bile korkuyu azaltmanın mümkün olduğu kanıtlanıyordu.

Buna karşılık korkularının zayıflaması bu sıçan türünde şaşırtıcı bir fiziksel değişikliğe neden oldu. Norveç sıçanı, doğadayken asla yapmadığı biçimde, yılın her döneminde çiftleşmeye başladı. Tehlikeyle başa çıkma çabasının yerini cinsel birleşme aldı. Hayvanların böbrek üstü bezleri küçülerek önceki büyüklüğünün yarısına ya da dörtte birine kadar inmiş, bu bezlerin yerine getirdiği işlevler cinsiyet bezleri tarafından devralınmıştı. Cinsel etkinliğin saldırganlığa bir alternatif oluşturması yalnız sıçanlara özgü değildir: Benzer davranışlar, cinselliği bir barış çağrısı olarak kullandıklarında sperm fışkırtmayan bazı maymun türlerinde de gözlenmiştir – insanlar arasında, doğum kontrol yöntemleriyle desteklenen seksin neredeyse bire bir karşılığıdır bu. Ne var ki cinsel etkinliklerindeki artış anlaşıldığı kadarıyla sıçanları daha mutlu edememişti, çünkü yavru sayısı ne kadar artar ve nüfus ne kadar yoğunlaşırsa hayat o ölçüde zorlaşmaktaydı. Bu arada dişi sıçanlar kendilerini korkudan arındırma işinde erkeklere göre daha başarılı olmuşlardı, çünkü erkekler, son derece rekabetçi bir hiyerarşik yapıyı korumakta ayak diriyorlardı. Erkeklerle veya başka dişilerle nadiren kapışan dişi sıçanların bu hiyerarşide yeri yoktu. Erkek sıçan, ta-

hakküm kurma azmiyle, ama hemen her zaman güçlü olanın karşısında teslimiyeti kabul etmek ve ona korkuyla boyun eğmek zorunda kalmasıyla, sıçan ırkının kurbanı olarak kalmıştır.

Öte yandan, hiyerarşiye yüz vermeyen, yalnız ve bağımsız hayatlar süren kedilerde, dişilerle erkekler arasında korkusuzluk açısından herhangi bir fark gözlenmez. Kadınların da erkekler kadar veya onlardan daha çok korku duyması için, hiyerarşilerin her iki cinsi de içermesi gerekir, insanlarda ve şempanzelerde olduğu gibi. Norveç sıçanları laboratuvarlarda her ne kadar bir çeşit otel hayatı yaşıyor, yiyecekleri düzenli olarak önlerine geliyor ve "savaşma seviş" prensibini kendilerince benimsemiş görünüyorlarsa da, toplumsal iddialarından vazgeçmeyi bir türlü başaramamış, dolayısıyla stressiz bir hayatın sırrına erememişlerdir. 177 F12

Duyguların kendilerine mideyi mesken tuttuğu öteden beri benimsenmiş bir inançtır, ama korkuyla karşı karşıya kaldığımızda –kustuğumuzda, heyecandan içimizin çekildiğini hissettiğimizde veya mideden kaynaklanan pek çok rahatsız edici durumdan birine yakalandığımızda– midede gerçekte neler yaşandığı ancak 1950'de açıklığa kavuşmuştur. Bu buluşun kahramanı –hastalar da cesaretleriyle hatırlanmayı hak ederler– yalnız ilk adıyla tanıdığımız Tom isminde İrlanda kökenli bir Amerikalıydı. Tom, 1895 yılında, kaynar durumda bir kâse istiridye çorbası içerek yemek borusunu tamamen tahrip etmişti. Artık hiçbir şey yutamadığı için, midesine yiyeceklerin boca edileceği kalıcı bir delik açıldı. Tom yiyeceklerinin zevkine varmak için onları çiğniyor, sonra da ağzından çıkarıp midesinden çıkan boruya takılı bir huniden içeri gönderiyordu. Umumi yerlerde yemek yiyememesi dışında normal bir hayat sürmekteydi; midesini yıllarca yakın takibe alan Profesör Stewart Wolf ona hastanede bir iş ayarlamadan önce sahne yönetmeni, tesisatçı, oto tamircisi ve lağım işçisi olarak çeşitli işler tutmuştu.

Buna benzer araştırmalar yüzyılı aşkın bir süredir yapılmaktaydı, özellikle de yaralanmış askerler üzerinde, ama mideyle duygular arasındaki ilişkiye eğilen ilk araştırma buydu.

Wolf'un Tom'un özel hayatına ilişkin hiçbir ayrıntıyı atlamaması ve her düşüncesini izlemesi sayesinde, midenin, monoton pompalama ritmiyle pek de insani bir yan içermeyen, duyguların sözde mekânı kalpten çok daha ilgi çekici bir organ olduğu anlaşıldı.

Korkuya dair her türlü işaret Tom'un midesinde derhal teşhis edilebiliyordu. Mesela, kızı eve telefon bağlattığında, bunun getireceği masraf yüzünden duyduğu sıkıntı midesinde kanamaya neden oluyordu. Mideyi telaşlı bir faaliyete sokan ya da greve gitmesine, kor-

kudan beti benzi atmış bir insan suratı gibi sararıp solarak işini yapmayı reddetmesine neden olan tek şey korkutucu olaylar değildi, tatsız bir konudan söz açılması, hatta çoktan geçmişte kalmış bir anının canlanması bile yeterli olabiliyordu. Mide, insanların içlerinde çalkanıp duran olağanüstü miktarda duyguyu saklı tuttuğunu gösterir. Midenin asitlerin iç duvarını eritmesine izin vererek intihara teşebbüs ettiği durumlar hiç ender değildir; ayrıca öfkeli bir midenin ilaçları özümsemeyi reddettiği, bir başka deyişle duyguların ilaçları etkisiz kılabildiği bilinmektedir. Tom'dan sonra benzer borular taşımak zorunda kalan başka hastalar da midenin hükümranlığını ve hassasiyetini doğrulamışlardır: Örneğin, İtalyan bir vergi tahsildarının vakasında

özel hayatında hiddet, heyecan ve korku arasında gidip gelirken yaşadığı iniş çıkışlar ile midesindeki asit çavlanları arasında mükemmel bir uyum gözlenmiştir. Mide, insanların korkuya kapıldıklarını anlamaları için ne gerekiyorsa yapar.

Ne var ki bazen sakin durması da sağlanabilir, sağlanmıştır da. Midenin zapturapta alınması ilk kez milattan önce sekizinci ya da yedinci yüzyılda, "Bütün korkular yersizdir," diyen *Ulu Ormanın Öğretisi*'nde (*Brhadaranyaka Upanishad*) mümkün görünmeye başlamıştır. Hintlilerin korkuya karşı açtıkları savaşta taktiklerini mükemmelleştirmeleri için iki bin yıla yakın bir süre gerekmişti, zira, daha sonralar Gurka birlikleriyle nam salan Kuzey Hindistan'da fiziksel *hatha yoga*'nın keşfedilmesi on ila on ikinci yüzyılı bulmuştu. Fiziksel ve zihinsel egzersizler üzerine kurulu bir tür önleyici tıp sistemi olan yoga, normal koşullarda otomatik olarak gerçekleşen işlevlerin iradeyle denetlenmesini mümkün kıldı ve Hinduizm ya da Budizmin bir parçası olarak, bireysel özbilinci tarihe gömmenin ilk hazırlıklarını gerçekleştirdi. *Ulu Ormanın Öğretisi*'nde denir ki, "Korku, bir başkasının varlığıyla ortaya çıkar." Yani, dünyada başka hiçbir insan olmasaydı, korku da olmayacaktı. Bir gurunun kılavuzluğu altında gerçekleştirilen egzersizler, öğrencilere, bireyselliklerinin bir yanılsama, ruhlarının ise evrensel ruhun bir parçası olduğunu öğretir. Başka bir deyişle, korkuyu kovmanın bedeli, olağan anlamıyla bir birey olmaktan çıkmaktır. Gerçek müritler bu uğurda bütün aidiyetlerinden vazgeçerler; midelerine galip gelmeyi başaran, soluğun alınmasıyla verilmesi arasındaki süreyi beş dakikaya kadar çıkarabilen, tek bir meditasyon nesnesine yoğunlaşarak zihinlerinin "çözülme"sini sağlayabilen bu insanlar varlıklarını genellikle yarı aç yarı tok sürdürürler. Yoga zayıfların harcı değildir, ama daha ılımlı ve basitleştirilmiş uyarlamaları milyonlarca insan için sinirleri ve mideyi yatıştırmanın bir yolu olmuştur. Korkunun belirtilerini hafifletmek, insanın neden korktuğunu anlamasını kolaylaştırır.

Bu düşüncelerin mistisizmle ve reenkarnasyon gibi doktrinlerle akrabalıkları Batı dünyası tarafından benimsenmelerini zorlaştırmış, altmışlı yıllarda fazlasıyla basite indirgenmeleri itibar kaybetmelerine neden olmuştur. Ama bugün aynı yöntemler felçlilerin tedavisinde kullanılmakta, kalp ritmini ve kan basıncını iradi biçimde değiştirmeyi öğrenerek hastaların yeniden hareket etmeleri sağlanmaktadır. Zihinle beden, korkuyla mide arasındaki ilişkiler artık sanıldığı kadar değiştirilmez değildir.

Korkunun pek de çaresi bulunmayan doğal bir hayvansı içgüdü olduğunu söylemek, zaman zaman şaşırtıcı ölçüde korkusuz olabilen pek çok hayvana haksızlıktır. Bazı insanların korkuya doğuştan daha meyilli oldukları ya da bebeklerin kişiliğinin çok erken yaşta oluştuğu pekâlâ doğru olabilir. Sözgelimi, yapılan son araştırmalara göre mavi gözlü çocuklarda "çekingenliğe karşı özel bir yatkınlık vardır ve bu, doğum öncesi evrede *norepinefrin* oranının daha yüksek oluşundan kaynaklanıyor olabilir." Ancak yüz yıl kadar önce bazı çocukların zekâ testlerinde diğerlerinden daha başarılı olduklarının keşfedilmesi gibi bu da endişeye kapılmak için geçerli bir neden değildir. Zekâ göstergelerinin tek başına bir anlam taşımadığının, başarının zekâyı kullanma biçimiyle ilişkili olduğunun anlaşılması için biraz zaman gerekmiştir. Benzer şekilde, insanların içedönükler ve dışadönükler olarak ikiye ayırılmasının ardından, bu özelliklerden ne biri ne diğerinin yaratıcılığı garanti ettiği, yaratıcılık için her ikisinin de gerekli olduğu ve bu bileşimin ille de tek bir insanda bulunması gerekmediği fark edilmişti: İki ayrı insanın buluşması sık sık tek bir kişinin dehasından daha özgün sonuçlar doğuruyordu. Rastlantısal karşılaşmalar ve önemsiz ayrıntılar, aynı kategori içinde görünen insanlara, tekrar tekrar birbirinden apayrı kaderler hazırlamıştır.

"Son yıllarda," diye yazmıştır bir psikolog, "insani korkuları dindirmeye yönelik önemli aşamalar kaydedildi. Bugün, koşulların denetlenmesi kaydıyla, yerleşmiş korkuları, hatta ömür boyu taşınanları bile, otuz dakika içinde kayda değer ölçüde ve kalıcı olarak azaltmak mümkün." Ancak ilaç tedavisi ile alışkanlıkları yeniden biçimlendirme ve bilinçdışı çatışmaları çözümleme yöntemleri arasında tereddüt eden modern tıp, korkuya karşı en etkili çözümün ne olduğu konusunda kendi içinde anlaşmaya varamamaktadır ve hiç kuşkusuz, kızamıkla başa çıkmakta kullandığı yöntemlerle onu asla alt edemeyecektir: Korkuları azaltmayı çoğu durumda başarsa da, her insan için farklı bir çözüm gerekecektir ve bu çözümün işe yarayıp yaramayacağını veya ne süreyle rahatlama sağlayacağını bilmenin imkânı yoktur. Dahası insanların kendilerine yeni korkular icat etmelerini önlemek tıbbın e-

linde değildir. Korku hakkındaki inanılmaz bilimsel birikiminin –her on yılda bir yalnız İngilizcede on bini aşkın yeni çalışma yayımlanmaktadır– büyüye ve geleneksel tıbbın dışındaki şifacılara duyulan ilgiyi azaltmamış olması sürpriz değildir. Pek çok insan, cahil kalmayı, tanıdıkları korkularla yollarına devam etmeyi, korkulması gerekenin ne olduğunu gösteren istatistiklere gözlerini kapamayı tercih etmektedir. Uzmanlığı kötümserleri iyimsere dönüştürmek olan, korkunun esas olarak bir çeşit çaresizlik ya da umutsuzluk hissi olduğunu ve iyimserliğin öğretilebileceğini ileri süren Philadelphia'lı psikolog Martin Seligman'a göre, ABD'de bile pek çok kimse iyimserlik heveslisi değildir. Özellikle de en üst basamağın bir altındakiler

kötümserliğe eğilimlidir, çünkü bu, insana bilgece bir hava vermektedir; korku biriktirmenin pek çok avantajı vardır. Başlarına daha da beter şeyler gelebileceği korkusu yüzünden korkularını sonsuza kadar taşımak isteyenleri kimse tedavi edemez. Bu arada, ılımlı ölçülerde kalmaları koşuluyla, faydalı amaçlara yöneltilen korkular da olmuştur. Klostrofobinin bir faydası olduğu söylenemez, ama entelektüel klostrofobi, özgünlüğe açılan kapı olabilir.

Bilimin korkuyla ilgili en önemli keşfi ise, korku nedeniyle ortaya çıkan fiziksel belirtilerin –vücudun kendini savunmak için ürettiği kimyasal maddeler anlamında– merak nedeniyle ortaya çıkanlardan yalnız miktar bakımından farklılık gösterdiği olmuştur. Korkunun yerle bir ettiği insanların, kendilerini herhangi bir meraka kaptırarak, onları bütünüyle kendine çeken belli bir hedefe sabitlenerek korkularından kaçmayı ya da onları unutmayı nasıl başardıkları, bu sayede nasıl olup da müthiş cesurmuş gibi davranabildikleri böylece daha anlaşılır hale gelir. Korkunun derinlerdeki kökleri merakınkilerle bağlantılı olduğuna göre, kimsenin hayatın her alanında aynı değişmez cesaretle doğmamış olması, insanların kendilerine has ödeklik-lerinden ömür boyu kurtulamayacakları anlamına gelmez. Bazen insanlar kendilerini şaşırtabilirler. Daha eski çağlarda böyle bir düşünce herkese saçma gelirdi, tıpkı yoksul bir insanı bir aristokratla aynı kefeye koyma düşüncesi gibi. Merakın ne derece hayati önem taşıdığını anlayabilmek, ancak eğitimin ve seyahatin evrensel nitelik kazandığı çağımızda mümkündür. Bir sonraki bölümü bu konuya ayırdım.

1991'de, depresyonun kadınlardaki ve erkeklerdeki tezahürünü birbiriyle karşılaştıran bir araştırma, erkeklerin esas olarak ilgilerini başka şeylere yönelterek rahatlamaya çalıştıklarını, kadınların ise derin düşüncelere dalmayı tercih ettiklerini, sıkıntılarını kafalarında tekrar tekrar döndürüp neticede kendilerini daha da mutsuz ettiklerini ileri sürüyordu. Güya duygusal olan cinsin, düşünmeye güya rasyonel olandan daha fazla vakit ayırdığını gösteriyordu bu. Kadınların, kor-

kunun önünü alma işine katkıları daha yeni başlamaktadır, çünkü uzun uzadıya düşünmenin mutlaka kedere ya da paniğe yol açması gerekmez. düşünceler birbirini kovalarken tehlikeleri kaçınılmaz felaketlere ve dehşet duygularına dönüştürecek diye bir şey yoktur. Düşünmenin bu türlüsü korkuyu belirli bir mesafede tutmaya da yarayabileceği gibi, üzerinde düşünülecek şeyi seçme şansı sağlar. Bu şanstan yoksun olan hiç kimse özgür sayılamaz.

VİKİNGLER

Peter Froote ve David M. Wilson, *The Viking Achievement*, Sidgwick, 1970; Judith Jesch, *Women in the Viking Age*, Boydell Press, Woodbridge, 1991; Regis Boyer, *Le Christ des barbares*, Le Monde nordique, Cerf, 1987; Lucien Musset, *Le Peuple scandinave au moyen âge*, PUF, 1951; Jon Johannesson, *A History of the Old Icelandic Commonwealth*, Manitoba University Press, 1974; Aurélien Sauvageot, *Les Anciens finnois*, Klincksieck, 1961; Kirsten Hastrup, *Culture and History in Medieval Iceland*, Oxford UP, 1985; Kirsten Hastrup, *Nature and Policy in Iceland, 1400-1800*, Oxford UP, 1990 *(tarih ve zihniyet üzerine antropolojik bir inceleme)*; Eric Graf Oxenstierna, *The World of the Norsemen*, Weidenfeld, 1967; Maurice Gravier, *Les Scandinaves... des origines à la Réforme*, Lidis-Brepols, 1984; Jean L. Briggs, *Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family*, Harvard, 1970.

TIPTA KORKU

Isaac M. Marks, *Fears, Phobias and Rituals*, Oxford UP, New York, 1987; S. J. Rachman, *Fear and Courage*, W. H. Freeman, New York, 1990; J. A. Gray, *The Psychology of Fear and Stress*, 2. baskı, Oxford UP, 1987; James C. Ballenger, *Clinical Aspects of Panic Disorder*, Wiley-Liss, NY, 1991; Rebecca C. Curtis, *Self-Defeating Behaviour*, Plenum, New York, 1989; Martin Seligman, *Learned Optimism*, Knopf, 1991; Susan Nolen-Holksema, *Sex Differences in Depression*, Stanford UP, 1990; Margaret T. Gordon, *The Female Fear*, Free Press, New York, 1989 (ABD'de kentlerde yaşayan kadınların yüzde 61'i kendi mahallelerinde gece tek başına sokağa çıkmaya korkuyormuş); Susan Baur, *Hypochondria*, California UP, 1988; C. S. Gelernter, "Cognitive Behavioural and Pharmacalogical Treatments of Social Phobia," *Archives of General Psychiatry*, Ekim, 1991, 48, 938-45 (phenelzine türevli ilaçlarla yüzde 69, bilişsel terapiyle yüzde 24, plaseboyla yüzde 20 düzelme sağlandığını ortaya koymaktadır; ancak bilişsel terapi daha kalıcı sonuç verir); Gerald L. Klerman, "Birth Cohort Trends in Rates of Major Depressive Disorder," *age*, Temmuz 1985, 689-719 (20. yy. boyunca depresyon eğiliminde artış olduğunu gösteriyor); Dwight R. Kirkpatrick, "Age, Gender and Patterns of Common Intense Fears Among Adults," *Behavioural Research and Therapy*, 1984, cilt 22, no. 2, 141-50 (o dönemde Indiana'da kadınların yüzde 30'u örümcek yu da yılandan korkmuyormuş, yetişme çağındaki kızların yüzde 28'inin başlıca korkusu eşcinsel olmak; erkeklerinse Tanrı, yazılı sınav ve mastürbasyonun yol açabilecekleri imiş); John G. Carlson ve A. R. Seifert, *Perspectives on Self-Regulation and Health*, Plenum, New York, 1991; John V. Basmajian, *Biofeedback: Principles and Practice for Clinicians*, Williams and Wilkins, Baltimore, 1989. Burada küçük bir örneklem verilmiştir: Korkuyla ilgili örnek vaka sayısı dehşet vericidir.

KORKUNUN TARİHİ

Jean Delumeau, *La Peur en Occident*, Fayard, 1978; Jean Delumeau, *Le Péché et la peur*, Fayard, 1983; Jean Delumeau, *Rassurer et protéger*, Fayrd, 1989; J. J. Barloy, *La Peur et les animaux*, Balland, 1982; Elie Griguer, *Guide des dangers et des risques quotidiens*, Lefeuvre, 1890; George Pickering, *Creative Malady*, Allen ve Unwin, 1974; Denis Duclos, *La*

Peur et le savoir, La Decouverde, 1989; James M. Burns, *Roosevelt: The Lion and the Fox*, Harvard UP, 1963; Vivian Worthington, *A History of Yoga*, Penguin, Arkana, 1989; Jean Varenne, *Le Yoga et la tradition hindoue*, Cuture, Arts, Loisirs, 1974 (İng. çeviri), *Yoga and the Hindu Tradition*, Vehic, 1976; Georg Fuerstein, *Encyclopedic Dictionary of Yoga*, Unwin, 1990.

XI

Merakın, özgürlüğün anahtarı haline gelişi

"İnsanın kendisi hakkında konuşabilmesi ne büyük mutluluk," diyor Mauricette, ama aslında kendinden değil, başka insanları ne kadar ilgi çekici bulduğundan söz ediyor. Mauricette altmış yedi yaşında, çalışmayı bırakmadan önce bir oto tamir atölyesinin sahibiymiş. Bir fayton sürücüsü olan Parisli dedesini yad ederken, onun harikulade maceralı bir hayat yaşamış olduğundan hiç kuşku duymuyor: Yeni insanlarla tanışmaktan, onları tahmin edemeyeceğiniz yerlere ulaştırmaktan daha heyecanlı ne olabilir ki? Ampul pazarlayan gezgin bir tüccarken 1919'da motorlu taşıt parçaları satan ilk dükkânlardan birini açan babasından bir öncü olarak söz ediyor. Babası o yirmilerinin başındayken ölünce, yazmakta olduğu felsefe tezini yarım bırakarak babasının şirketini devralmış; şirketi iki misli büyütmüş, bir de tamir

atölyesi eklemiş. Mauricette belki de Fransa'nın ilk kadın oto tamircilerinden biri. Merak, Mauricette için her zaman en başta gelen esin kaynağı olmuş.

Ticaretle geçirdiği kırk senenin ardından, müşterileri her gün memnun etme zorunluluğunun verdiği heyecan solmaya yüz tutmuş. Elemanlarının ona değişiklik önerileri getirmeye başladığını fark ettiğinde artık bir öncü olmadığını anlamış – eskiden elemanları değişim için dürtükleyen ve vitrini habire değiştirip duran kendisiymiş çünkü. Eski sadık müşterilerinin üç-beş kuruşluk kâr uğruna süpermarketi tercih edip kendisini terk ettiğini gördüğünde, sabahları "Allah kahretsin, işe gitmem lazım," diye uyanmaya başladığında anlamış ki, hayatının bir dönemi artık kapanmış bulunuyor.

Böylece altmış üç yaşında şirketi satıp ikinci bir hayata başlamış. "Emeklilik –bu kelimeden nefret ediyorum– insanı kendi kapalı dünyasında yapayalnız bırakıyor. Benimki bana dar geldi, çünkü her şeyi merak eden bir insanım, kelebek koleksiyoncularına benzetiyorum kendimi. Ticaret tam bana göreydi, çünkü koşuşturmayı severim. Günlerin bazen uzun geldiği olmuştur, ama tek bir günüm bile boş geçmedi; her gün yeni bir şey öğrendim. Müşterilerimle aramdaki ilişki bana zevk veriyordu. Benim gençliğimde mesleki yönlendirme yapılıyor olsaydı asla felsefe okumaya kalkışmazdım, yine de pişman değilim gerçi, çünkü bakış açımı genişletti. Her işte kendimi denemek, her şeyi öğrenmek hevesindeydim. Dükkân sadece gün boyunca benim hayatımdı. Yemek pişirmeyi hiç öğrenmedim, hiç alışveriş etmedim, evde her zaman yardımcım oldu, her akşam mutlaka dışarı çıktım. Şenlikli ortamlara, yiyip içmeye bayılırım, ellerimi ve zihnimi kullanmaya da. İlahiyata ve psikolojiye merak duyuyorum.'

Şimdi işin yerini birkaç ayrı arkadaş grubu almış. En eski arkadaşı bir kuaför, mütevazı bir dükkânla başlayıp sonradan işi büyüterek şehrin en büyük ve en gözde kuaför salonuna sahip olmuş: "Gerçek bir patrondu o." Mauricette ona kendisinde bulunmayan her şeye sahip olduğu için hayran olmuş, giyimi ve makyajıyla daima kusursuz olduğu için: "Ben fular takmaya kalkınca fular sadece boynumu örtüyor, ama onun boynunda bulutumsu, harikulade şık bir şeye dönüşüyor: O benim için dişiliği temsil ediyordu, ki bunu cazip bulurum, ben ise onun için ciddiyeti ve dengeyi." Mauricette'in Çin, Japonya, Sri Lanka ve Amerika dahil bütün dünyayı dolaştığı arkadaşı işte bu. Kendi ülkesi onu ilgilendirmiyor, çünkü seyahatten beklediği şey alışılmış olandan uzaklaşmak, hayrete sürüklenmek, bu da "televizyonun insanın hayret etme yeteneğini köreltiği" bir çağda kolayca karşılanacak bir istek değil. Bir süre önce kuaför arkadaşı da emekliye ayrılmış ve bambaşka bir insana dönüşmüş, o çekici, dost canlısı kadın gitmiş, yerine evden

dışarı çıkmak istemeyen bir münzevi gelmiş. Mauricette onu anlayamıyor, çünkü kendisi emeklilikten sonra evde eskisi kadar bile durmaz olmuş.

Bir grup arkadaşı eğlenmek, birlikte lokantaya gitmek, Belçika seyahatlerine çıkmak için; bir başka grup arkadaşla ise ciddi konular üzerinde ciddi konuşmalar yapıyorlar, düzenli aralıklarla buluşup kitapları tartışıyorlar: Şu anda sırada Teilhard de Chardin var. "Endişe gibi bir sorunum olmamakla birlikte, ruhi bir arayış içindeyim." Yüzeysel bir Katolik terbiyesi almış, yetiştiği çevrede din daha çok bir toplumsallaşma vesileymiş; ama artık hem daha çok hem daha az zamanı olduğu için, sonsuzluk üzerinde düşünmeye başlamış. "Ölümden korkmuyorum gerçi, ama henüz ölüme hazır değilim – çünkü daha büyümemi tamamlamadım, Tanrı'yı arayışım ve insanları keşfetme merakım daha tükenmedi. İyilik meleği değilim ama belli sınırlar içinde insanları seviyorum ve onlara ilgi duyuyorum." Hayır işleri sırasında yeni yüzlerle karşılaşmanın onu mutlu ediyor olması bunları aslında bencilce nedenlerle yaptığını gösteriyor olabilir mi? Mauricette ara ara böyle bir kaygıya kapılıyor, zaman zaman da yoksulluğun kol gezdiği bir dünyada rahatça yaşayacak kadar parası olmasından rahatsızlık duyuyor; ama hiç değilse merakını insanların yararına kullanmaya çalışıyor. Üniversiteye dönerek "morfopsikoloji" okumaya başlamış olması sayesinde –insanların nasıl varlıklar olduğunu araştırıyor bu dal– aile ve işsizlik problemlerinin bunalttığı genç insanlarla tanışma fırsatı bulmuş. Kütüphanede körlere yardımcı oluyor ve onlarla sohbet etmekten zevk alıyor. Diğer günlerde gönüllü olarak tren istasyonunda çalışıp oradaki evsiz barksızlarla ilgileniyor. Fakat uğraşları içinde onu en çok tatmin edeni, fahişelere yönelik bir sığınma evinde verdiği gönüllü hizmet – "Onlar hakkında hiçbir şey bilmiyordum, sokaktaki sahipsiz köpeklerden daha fazla dikkatimi çekmemişlerdi, ama bu sığınma evini tesadüfen keşfettikten sonra insanın fahişeliğe nasıl sürüklendiği, nasıl çift yaşantılı bir insana dönüştüğü çok ilgimi çekmeye başladı. Şu anda destek olduğum iki fahişe var. Ana-babaların evdeki boğaz sayısı fazla artınca çocuklarını nasıl kapı dışarı ettiklerini onlardan öğrendim, sonlarının kerhaneye varacağını bile bile. Bu kadınlara insan gibi davranıyorum, onları yargılamıyorum. Biri bana dedi ki, "Gözlerinin içi gülüyor senin, seni görmek bana iyi geliyor." Mutluluğumun bilincindeyim de ondan. İnsanların çoğu, mutlu olmak için yeterli nedenleri olduğu halde bunun farkında değiller."

Gönüllü çalışmalarla birlikte görüntüsünün de değiştiğini söylüyor Mauricette. "Aslında sert bir yüz ifadem vardır, ama şimdi sokaklarda gülümsüyorum. Dükkânda çalıştığım zamanlar da gülümserdim, ama

o bir maskeydi, dükkân sahibinin müşterilere karşı takındığı nezaket maskesi. Şimdiki gülümseyişim ise maske değil; aksine asıl gülümsemediğim zaman maske taşıyorum artık, beni öteden beri tanıyanlara karşı eski bencillik maskemi sergilediğim zaman – bunu değiştirmek kolay değil: Ticaret dünyası bencildir. Bugün geçmişe baktığımda ne çok şeyi gözardı etmiş olduğumu görüp pişmanlık duyuyorum: Hiç farkına varmadan, beni zıvanadan çıkarması gereken şeylerin yanından geçip gitmişim. Şimdi kendimi yenilemeye çalışıyorum."

Mauricette'in bütün arkadaşları dullar, hiç evlenmemiş ya da boşanmış kadınlar. Kendisi de hiç evlenmemiş. "Bazen, hiç karşılaşmadığım ruh ikizimi düşündüğüm olur." Ama hiçbir erkek onun gelişimine destek olacak yetenekte görünmemiş gözüne. "Erkeklerle vakit geçirmeyi seviyorum, ama onlara takılıp kalma fikrinden hoşlanmıyorum, ayrıca tutkuyla sevdiğim bir erkek hiç olmadı. Söylemeye gerek yok, ne bakireyim ne de münzevi." Zaman zaman erkek olmayı istediğini duysalar, bazı arkadaşları şoke olurlardı. Kadın olmaktan şikâyetçi olduğu için değil, erkeklerin, mesela sevişirlerken ne düşündüğünü, neler hissettiğini merak ettiği için. Erkeklerin davranışlarını inanılmaz buluyor, duygularını ise anlaşılmaz: Naziler nasıl insanları Mozart eşliğinde öldürmüş olabilirler? Erkeklerin çoğu aynı zamanda ödlek de oluyor: "Başka bir kadınla olmayı tercih etseler bile karılarını bırakacak cesareti gösteremiyorlar." Bazen, kendisine kötü davranan bir adamla evlenmiş olsaydı ne yapacağını düşünüyor: "Sadakatsizlikten bahsetmiyorum –gerçi bu da tatsız bir düşünce ama– bana ahlâken sahtekârlık yapan, beni kullanan, yolumu kapayan birini kastediyorum. Acaba katil olur muydum, onu öldürebilir miydim diye soruyorum kendime; beni mahvetmeye, yaşamımı elimden almaya kalkışan birini mahveder miydim?" Hayatın hakkını vermek kadınlar için daha zor, diyor, çünkü toplum erkeklere göre düzenlenmiş ve kadınların daha fazla güce ihtiyacı var.

Yalnızlık onu kaygılandırmıyor, çocuk sahibi olmadığına da pişman değil, çünkü dükkânı onun çocuğu olmuş. On yedinci yüzyıl tarzı evinde, bir zamanlar orada yaşamış olan herkesle birlikte olmak hoşuna gidiyor, çünkü onlar da bir anlamda hâlâ orada yaşıyorlar. Anıları kendisinden çok başka insanlara ait; akşamları aile albümlerine bakmıyor, bu resimler ona soğuk geliyor çünkü; ayrıca kendi geçmişini de düşünmüyor. Bunun yerine, her akşam yatmadan önce iki saat okuyor – seyahat kitapları, biyografiler, tarih, psikoloji. Bunlar tanımadığı dünyayla arasında yeni bağlar oluşturuyor. "Hepimizin birçok farklı yüzü var, ama bunların pek azı gün ışığına çıkıyor. Öbür dünyaya gittiğimde diyeceğim ki: Hani nerede benim diğer yüzlerim?"

Hayat gitgide bir mağazaya benziyor, bir şey satın alacak paranız olmasa bile içeriye girip "sadece bakıyorum" diyerek kıyafetler deneyebileceğiniz bir mağazaya. Aktörler hayatlarının büyük bir bölümünü tam da bunu yaparak geçirirler, başka biri olmanın nasıl bir şey olduğunu kendi adlarına ve seyircilerinin yerine anlamaya çalışarak ve herkesin içinde o başka birinden bir parça bulunduğunu keşfederek. Bir bakıma herkes aktördür, ama pek az kişi bir sürü rol oynama şansına sahiptir. Aktörlerin en fazla hayranlık topladığı yerler özgürlüğe en çok değer verilen yerlerdir; çünkü rol yapmak, insanların kendi bedenlerine kısıtlılmış olmadıklarını, başkalarını anlayabileceklerini ve onlar tarafından anlaşılabileceklerini fark etmelerini sağlayan bir özgürlük aracıdır.

Bertrand Tavernier'nin filmlerinde üstlendiği rollerle yavaş yavaş tanınmaya başlayan Charlotte Kady, henüz sadece bir yıldız adayı. Bundan önce, Fransız televizyonundaki bir çocuk programının sunucusu olarak daha yerel bir şöhreti varmış. Charlotte daha da çok tanınmayı istiyor, çünkü rol seçme şansını artırmanın tek yolu bu. Peki ne gibi rollerin altından kalkabileceğini düşünüyor?

Şimdilik dünya onu kıpır kıpır, mutlu bir genç kız olarak tanıyor. "Bu imajı kendim yarattım. Sorunsuz ve her bakımdan sağlıklı biriymiş gibi davrandım, hiçbir problemi olmayan biri. Ama içim kaygı doluydu." Kendisini dikenli tel örgülerle çevrelenmiş gibi hissetmiş olması bir yana bırakılırsa, genel olarak mutlu bir çocukluk geçirmiş. Babası Cezayirliymiş, Fransa'da tıp öğrenimi gördükten sonra Lyon'a yerleşmeye karar vererek bir Fransız tıp öğrencisiyle evlenmiş. Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın şiddet saçtığı dönemde, tam da Charlotte'un doğumu sırasında, dokuz ay saklanmak zorunda kalmış. Okul yıllarında çocuklar kendilerinden farklı olanların etrafını ırkçılığın tel örgüsüyle çeviriyorlarmış. "Cezayirli olduğumu gizledim, herkese Türk olduğumu söyledim, çünkü yarı Rus yarı Türk kanı taşıyan bir ninem vardı. İnsanların beni kendilerinden sanarak yanımda Arapları çekiştirmeleri yüzünden büyük acılar yaşadım." Annesinin ailesi bile kızlarının bir Arapla evlenmesine karşı çıkmış. Öte yandan, iki kökenli olmak bir oyuncu için avantaj tabii.

Charlotte, oyunculuğu seçme özgürlüğü için mücadele etmek zorunda kalmış. Kılık değiştirmek ve taklitler yapmak çocukken en sevdiği oyunlarmış, ancak taşra orta sınıfının saygıdeğer dünyasında hayatınızı sahnede kazanmak istediğinizi söylemek, neredeyse fahişe olmaya karar verdiğinizi bildirmek gibi bir şeymiş. Öğretmenlerinin matematikçi olması gerektiği yolundaki ısrarlarına rağmen Charlotte bütün boş zamanını oyuncuların biyografilerini okuyarak geçiriyormuş. Dolayısıyla daha o zamandan bir bedenin içinde iki ayrı

kişilik barındırıyormuş. Başka ne yapabileceğini veya içinde daha başka neler sakladığını öğrenmek niyetiyle, Paris'te okumak istediğini bildirmiş.

Her büyük şehir dev bir tiyatro sahnesidir, insanlar taşradan buralara yüzlerinde maskelerle gelir ve yeni roller oynamayı denerler. Paris'in bu bakımdan özel bir cazibesi vardır, çünkü sakinlerini her zaman yeni roller icat etmeye teşvik etmiştir. *Grand Dictionnaire Larousse*'ta 1874'te belirtildiği üzere "Paris'in yüksek kültürü, ırkların sürekli birbiriyle karışmasının ve çok renkliliğin" ürünüydü; bugün de her dört Parisliden yalnız biri Paris doğumludur. Charlotte'un kız kardeşi Senato'da çalıştığı için onunla birlikte yaşaması ailesi tarafından
 uygun ve saygıdeğer bulunmuş. Gelgelelim Paris'te sadece üniversiteye gidip Rusça, Almanca ve İngilizce öğrenmekle kalmamış, aynı zamanda bir tiyatro okuluna devam etmiş Charlotte; böylece reklamcılık, tiyatro ve televizyon üzerine birer diploma edinmiş. "Ne kadar yeteneğim var, ortalama bir oyuncu mu olacağım yoksa mükemmel mi, bunu hâlâ bilmiyorum. Tecrübemi artırmadıkça da bilemeyeceğim. Gereken her şeyi içimde taşıdığımı hissediyorum, ama bunları dışarı çıkarıp çıkaramayacağım sadece bana bağlı değil. Yeteneğimin başkaları tarafından teslim edilmesi gerekiyor. Bu da bir ölçüde şansa kalmış bir şey." Nitekim ilk işini de şans eseri bulmuş: Seçmelere katılan bir arkadaşına eşlik ettiği bir gün yönetmen onu seçmiş, hem de role aday olmadığı ve arkalara geçip oturduğu halde. "Şans, hayatımda hep çok belirleyici olmuştur."

Sadece öğrencilik hayatında değil, erkeklerle ilişkilerinde de ikili bir yaşamı olmuş; onlarla hem karı hem koca rolünü oynaması gerekmiş. Birlikte yaşadığı ilk erkek, kendi kariyeri tepetaklak giderken Charlotte'unkinin yükseliyor olmasına tahammül edemeyen bir aktörmüş. Kazançlarını paylaşmaları gerektiğini söylemiş ona – burada kastedilen Charlotte'un kazancıymış. İş bulmak için daha çok çaba harcaması koşuluyla kabul etmiş Charlotte, ancak adam onun parasıyla geçinmeyi giderek alışkanlık haline getirmiş, sanki sadece onun çalışıyor olması çok doğalmış gibi. Charlotte'un kazandığı parayı savurganca harcıyormuş, hiçbir lüksünden geri kalmıyor, onun kredi kartlarını kullanıyor, banka hesabını eksiye geçiriyormuş. "Sonunda gözlerim açıldı ve onu sevmekten vazgeçtim." "Ben gidiyorum, seni artık sevmiyorum," dediğinde adam intihar tehditleri savurmuş ve altıncı kattaki korkulukların üzerine tırmanıp Charlotte onu terk etmeyeceğine söz verene kadar inmemiş. Charlotte iş için üç ay uzaklaştığı bir dönemde en sonunda onu bırakacak cesareti toplamış: "Bensiz yaşayamayacağını söyleyerek boğazıma sarıldı. Bağırmaya başladım. Neyse ki duyanlar oldu da gelip beni kurtardılar." Aradan

geçen dört yılda adam bambaşka biri olmuş. "Bir arada kaldığımız sürece kendisini ataletten kurtaramayacağını, ayrılmamızın ona iyi geleceğini hep söylerdim. Kendi savaşını vermesi gerekiyordu. Sonuçta dediğim çıktı."

İkinci sevgilisini seçerken daha dikkatli davranmış. Bu seferki bir tıp öğrencisiymiş, başka bir şehirde yaşıyormuş ve başka bir dünyaya aitmiş. "Tipik bir çift hayatının içine çekilmek istemiyordum." Ama o, Charlotte'a caka satmaya, onu koşullar izin verdikçe çalışan bir eş gibi davranmaya zorlamakta kararlıymış: "İşimin benim için nasıl bir tutku olduğunu anlayamadı. Dalgaboylarımız ayrıydı."

Her gün televizyonda görünüyor olması, sokakta insanların onu tebrik etmeleri, gazetelerde kendisiyle ilgili makaleler yayınlanması burnunu büyütmemiş, onu olgunlaştırmış. Televizyon programındaki partneri Emmanuelle Bataille (daha sonra o da Tavernier'nin *Hep Şu Saçmalıklar* adlı filminde rol almış) Charlotte'un en yakın, en vazgeçilmez arkadaşı olmuş. İlişkileri "tıpkı bir aşk ilişkisi gibi, seks içermese de bir çiftinki kadar güçlü; demek ki erkeklerle ilişkilerde de seksten çok daha fazlası gerekiyor diye düşünüyorum." Charlotte'ta bulunmayan her şey Emmanuelle'de var: Ana-babası tarafından terk edilmiş, zorlu bir çocukluk döneminin ve boşanmayla sonuçlanan bir evliliğin izlerini taşıyor, kendisini çirkin ve yavan bulmakta kararlı. Emmanuelle, Charlotte'un yüzeysel neşesinin arkasında yatanı görmüş, şen şakrak görüntüsünün ardındaki çekingenliği ve endişeyi yakalamış: "Senin maskeni düşüreceğim," demiş ona. Karşılığında Charlotte, ruhi takıntılarıyla savaşması için ona destek veriyor. "İki kız kardeş kadar yakınız birbirimize."

Charlotte inançlı bir Katolik, ama Emmanuelle'in etkisi altında dinsel hayatı da ikilik kazanmış. Emmanuelle hem Budist hem Katolik. Charlotte çok küçük yaşlardan beri daha önce de yaşamış olduğuna inanmış; tarih kitaplarını okumak sanki içinden geçtiği bir geçmişi hatırlamak gibiymiş; ayrıntı vermek gerekirse, XIV. Louis'nin sarayında bir kurtizan olarak yaşamış olduğuna inanıyor. "Mozart'ın beş yaşında besteler yapabilmesi için içinde başka birinin ruhunu taşıyor olması gerekirdi... Küçükken, geçmiş hayatlarımdan birinde belki de bir sinektim diye düşünürdüm, çünkü sinek olmak çok berbat bir şey olsa gerek." Oyunculuk için ihtiyaç duyduğu esini tek bir hayatta edindiği deneyimlerden almıyor. Hayatının önceden kararlaştırılmış olduğu anlamına mı geliyor bu? "Hepimiz dünyaya bir amaç için geliyoruz, yerine getirmemiz gereken bir görev ve bize bağışlanmış, geliştirebileceğimiz niteliklerimiz var."

Charlotte bâtıl inançlar konusunda hem de çok hassas olduğunu itirazsız kabul ediyor, ama buna bâtıl inanç değil de "sezgisellik" de-

meyi tercih ediyor, ayrıca durugörüye bütün kalbiyle inandığını da ekliyor. Çok zaman önce bir medyum onun hakkında sonradan doğru çıkan öngörülerde bulunmuş. Daha yakınlarda, başka bir medyum, özel hayatıyla ilgili kimsenin bilmediği ayrıntılardan söz ederek onu hayrete düşürmüş: "Bizim anlayamadığımız şeyler gördüklerine kesinlikle inanıyorum." Bu medyumun kehaneti, hayatına girecek erkeğin kendisinden çok yaşlı biri olacağıymış. Bertrand Tavernier kendisinden yirmi yaş büyük ve Charlotte bugün onunla yaşıyor.

Tavernier bugüne kadar Katolik Kilisesi'ne çatmadığı tek bir film yapmamış, ama Charlotte inançları hakkında onunla konuşuyor ve o da ses çıkarmadan dinliyor. Önceleri Charlotte dua etmek için kiliseye gittiğinde dışarıda bekliyormuş; ama babasının ölümünden sonra bir keresinde o da bir mum yakmış ve Charlotte'un yanı başında dua etmiş. Babasıyla birbirlerine çok yakınlarmış, asla konuşmadıkları konulardan biri de bu. Yine de bu ilişki yürüyor, çünkü Charlotte kendini Tavernier'nin eşiti olarak görüyor, kendisinden kat kat meşhur olsa bile. Bazı insanlar ya Charlotte kendine bir baba arıyor ya da Tavernier onu ezip geçecek diye düşünüyorlarmış, ama bunlar doğru değil: "sırf önemsiz bir oyuncu olduğum için hiç de ezildiğimi hissetmiyorum; genellikle ben ondan daha güçlüyüm; onun zayıf olduğu noktalarda ben kendimi sağlam hissediyorum." Charlotte ona hayatında eksik olanı veriyor; Charlotte'un açıklığı onun kapalılığını dengeliyor; Tavernier ona çok şey borçlu olduğunu söylüyor. "Eşitliğe dayandığı için ilişkimizde bir denge var." Colo O'Hagan'dan boşandıktan sonra tanıştığı kadınlardan hiçbiri onun şöhretli, kendilerinin şöhretsiz olduğu gerçeğini kabullenememişler. Charlotte gezici bir tiyatro grubundan üç aylık bir iş teklifi aldığında Tavernier ilişkilerinin zarar göreceğini düşünerek kaygılanmış, ama o kendi kariyerini kendi elleriyle kurmakta kararlıymış. Üç ay boyunca her gün telefon-laşmışlar. Ayrı kalmak birbirlerinin değerini anlamalarını sağlamış. "İki ayrı yaşam sürmek, birbirinize söyleyecek iki misli sözünüz olması demek."

Oyuncuların fazla karmaşık olmaktan yakınma hakları yoktur; karmaşık kişiliklere sahip olmak, hayal güçlerini ayakta tutmak onlar için neredeyse bir görevdir. "Oyunculuk," diyor Charlotte Kady, "gıdanızı yaşamın çeşitliliğinden sağlamaktır." Kendini, önemli bir kamusal görevi olan ve hükümetlerin sorunlarından bahsederken son derece zekice yorumlar yapmasına karşılık sıra özel hayata geldiğinde söyleyecek pek bir şey bulamayarak güvensizleşen ablasıyla karşılaştırıyor. Yönetim dünyası kendini mahrem duyguların dünyasından yüksek duvarlarla ayırmaya çalışıyor. İnsanlara ne tür özgürlükler bağışlanması

gerektiğine ilişkin yasalar çıkarmak elbette önemli. Ancak özgürlüğün anlamını keşfetmek bundan apayrı bir şey.

Korkuya en iyi gelen ilaç merak olmuştur, ama merakın herhangi bir biçimi değil. İnsanın işine, bir-iki hobiye ve bir-iki kişiye ilgi duyması, evrende ihmal edilmiş sayısız kara delik bırakır.

Yeni doğan her bebekle birlikte merak ışıltıları saçan yeni bir deniz feneri belirir ve dünya yeniden ilgi çekici görünmeye başlar. Dünyamız geçen sene yetmiş sekiz milyon yeni deniz fenerine merhaba dedi, ama bundan yirmi, otuz ya da kırk yıl sonra acaba kaç tanesi ışığını yitirmiş olacak? Tarihte pek az insan çocuklukta kendilerine bağlanan umutları haklı çıkarabilmiş veya yeteneklerinin küçük bir parçasından fazlasını kullanabilmiştir. İnsanlar merakı kendilerinden uzak tutmak için her zaman at gözlükleri takmış, çevrelerine duvarlar örmüşlerdir. Bağımsızlıklarını ilan etmek isteyenler her zaman, merakın kapısına yığılan engelleri yok etmek için savaşmak zorunda kalmışlardır. Herhangi bir şeye ilgi duyabilmek özgürlüğün ilk koşullarından biriyse eğer, özgürlük hiç kuşkusuz dalından koparılmayı bekleyen bir meyve değildir.

Meraklı bir insan olmanın önündeki ilk engel, bunun tehlikeli olduğunu ileri süren gelenektir. Mitolojiler fazla meraklı olanların uğradığı ilahi cezalarla doludur; Kitabı Mukaddes der ki, "Her kim ki bilgeliğini artırır, o kimsenin ıstırabı artacaktır." (Sirak Kitabı I:I8). Çağdaş Avrupa'nın kendine kahraman olarak seçtiği, her türlü dogmanın ve savaşın karşısında olan, gayri meşru bir ilişkinin ürünü güleryüzlü kozmopolit Rotterdamlı Erasmus (1466-1536) bile merakın yalnız seçkin zümreye has bir özellik olması ve "vıdıvıdıcı kadınlara" sirayet etmesine izin verilmemesi gerektiğini savunmuştu.

İlk merak hakları bildirgesini Descartes (1596-1650) hazırladı. Descartes, iç huzuruna kavuşmak için durmadan ev değiştiren, şehirden şehire, ülkeden ülkeye taşınan son derece huzursuz bir adamdı. Ama bir yandan da yatakta yatarak geçirdiği saatlerden aldığı zevke derinden tutkundu, nazik sağlık durumu nedeniyle öğretmenleri tarafından kendisine bağışlanmış olan geç kalkma imtiyazını bir alışkanlık haline getirerek ömür boyu sürdürmüştü, ona göre yatak, düşünmek için en uygun yerdi. Bu alışkanlığı, düşünmeyi insan olmanın en vazgeçilmez parçası haline getirmesinde ona yardımcı oldu. Merakın her insanda mevcut olduğu, hiçbir şeyin bunu engelleyemeyeceği ve bilgiyle birlikte merakın kaçınılmaz olarak şiddetlendiği gibi, ortodoksluktan tamamen uzak, tarihi bir iddiada bulundu. Mon-

taigne (1533-1592) merakı gündelik hayatta kullanıma sokmanın yol
larını açıklamıştı, okuyucularını "sıradan şeylerin gizemi"ni ş
raştırmaya teşvik ediyor ve seyahat ederken "tanımadıkları hava
içlerine çekmekten korkmamalarını" salık veriyordu. Thomas Hob
bes'a (1588-1679) göre merak "zihinsel şehvet" demekti, "bedense
şehvetin kısa süreli coşkusu"ndan farkı, kendinizi ona ne kadar kap
tırırsanız sizi o ölçüde esir almasıydı.

Ne var ki insanların pek çoğu meraka temkinle yaklaşmay
sürdürdü. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ABD'de bile saf bilimse
araştırma biçimindeki "katışıksız merak" gereksiz bir lüks olara
görülüyor, iş adamları uygulamalı bilimler dışındaki herhangi bir şey
192 maddi destek sağlamaya nadiren yanaşıyordu. Uygulamalı bilimle
kitlelere yarar sağlıyordu, gerisi "fuzuli merak"tan ibaretti. 1950'lerd
bile kadınlar araştırmacı bilim adamlarını koca olarak makbul bul
muyordu, sadece paraya aldırış etmediklerinden değil, herkesinkin
benzer zevkleri ve ilgileri bulunan "normal tipler" olmadıkları için.

Örümceğin tarihi, merakın bu savaşta galip gelmekten henüz çol
uzak olduğunu gösterir. Örümcek, iki yüz elli milyon yıldır dünya
yüzünde var olmasına rağmen bugüne kadar değişmeden kalmış ende
yaratıklardandır. Ancak onun altı gözüne ve sekiz bacağına alışmak i
çin istemedikleri kadar zaman bulmuş oldukları halde, insanlar hâlâ
bu özelliklerin örümcek için doğurduğu güçlüklerle ilgilenmezler. İn
sanoğlu bu konuya merak duymamak için elinden geleni yapmıştır. En
başta, örümceğe tapınmayı seçmiştir: Afrikalılar ve İnkalar arasında
örümcek, yıldızların yaratıcısı olan ve ilahi kudretle ölümlüler a
rasındaki alışverişi sağlayan bir tanrı sayılırdı. Hintliler yaratıcı bi
yaklaşımla onu özgürlüğün sembolü yapmışlardır, çünkü örümcek yer
den kendi kendine yükselebilen tek yaratıktı. Sibirya, Vietnam ve Ko
lombiya'da örümceğin ölü ruhları cennete taşıdığına inanılırdı. Bun
karşılık Yahudi peygamberler ona cephe aldılar: Eyub Peygambe
ördüğü ağı fazla dayanıksız bulmuş, İshak Peygamber zehirinde
hoşlanmamıştı. Örümceğe duyulan nefret on beşinci yüzyılda paniğ
dönüştü, görüntüsü bile İtalyanları çıldırtmaya yetiyordu. O günde
beri insanlığın büyük bölümü ne örümceklerin nasıl yaşadığın
öğrenme hevesi duydu ne de asalakları dengede tutarak kendi va
roluşlarına –hiç takdir görmeden– nasıl katkıda bulunduğunu bilmek
istedi. Özgürlüğe bunca değer verilen ABD'de bile kadınların yüzde
70'i, örümcek karşısında kapıldıkları korkuyu üstlerinden atmayı ba
şaramadı.

Eğer örümcek de arı gibi ehlileştirilmiş olsaydı, ki neredeyse ya
pılıyordu bu, her şey farklı olabilirdi. Bir Fransız, örümcek ipeğinde
çorap ve eldiven örmüştü; bir başkası (yapay kuluçka aletlerinin mu

cidi olan Réaumur) örümcek üretimine kalkıştı, fakat çok pahalıya mal olduğu için vazgeçti, çünkü örümceklerin birbirlerine tahammülsüzlüğü, her birinin ayrı bir kafeste tutulmasını gerektiriyordu. Dişi örümceğin gerçekten de, spermi on sekiz aya kadar saklayabildiği için erkeksiz yaşayabilmek gibi bir yeteneği vardır; bu yüzden görevini yerine getirdikten sonra erkeğini yeme alışkanlığındadır. Ama bu durum, insanın ne dişisi ne erkeğinde kayda değer bir merak uyandırdı. Réaumur, böceklerin (örümceğin bir böcek türü olarak algılanması yanlış olmakla birlikte) ansiklopedilerde sözü edilmeye değmez bulundukları, liberal Diderot'nun bile bu hükme sadık kaldığı bir dönemde yaşamıştı. Victor Hugo'yu örümceğin imdadına koşmaya yönelten, merakı değil kalbinin yumuşaklığıydı: "Örümceği ve ısırgan otunu seviyorum," demişti Hugo, "çünkü herkes onlardan nefret ediyor." 193 F13

Hayvanlara merak duyabilmeleri için, insanların önce onlar hakkında uydurdukları korkutucu mitlerden kurtulmaları, ezelden beri onlara karşı yürüttükleri savaşa son vermeleri ve hepsinden önemlisi, yaşayan tüm varlıkların yalnız ve yalnız insan soyuna hizmet için var olduğu kuruntusundan vazgeçmeleri gerekmiştir. Bunun anlamı, kendilerini başka her şeyden daha ilgi çekici bulmaktan vazgeçmeleri demekti. Hayvanlara zalimce davranılmaması gerektiği düşüncesi ancak o zaman gelişebildi. Her ne kadar acımasızlıktan habersiz değilseler de, çocukların –ve çocukluklarını unutmayanların– bu düşüncenin ortaya çıkmasında oynadıkları rol gözden kaçmıştır: Parislilerin sıçanlara tepkisini ölçen bir araştırma, yetişkinlerin yüzde 80'inin, çocukların ise sadece yüzde altısının sıçandan korktuğunu gösteriyordu. Belki de artık merakın yükselişi ve düşüşüne daha fazla merak duymanın zamanı gelmiştir.

Hiçbir şey, bir nesneye ya da bir kişiye, önyargılı düşüncelerin ağına düşmeksizin merak duymaktan daha zor olmamıştır. Bazen görüşü engelleyen bu perde kaldırılmış, perdeyi kaldıranlara da dâhi denmiştir. Neyse ki bu iş, sıradan ölümlülerin de öğrenebileceği bir sıklıkta gerçekleştirildi.

İnsanların çözmeye çalıştığı ilk bilmecelerden biri, kalplerinin aralıksız çarpmasının ne anlama geldiği olmuştu. Kısa süre içinde insanlar, aptal olmadıklarını kanıtladılar; milattan önce iki bin senesine gelindiğinde kalbin, kanın vücutta dolaşımını sağlayan pompa olduğu anlaşılmıştı. Ama bu gerçeğe bir tek Çinliler vâkıf olmuştu: *Sarı İmparatorun Hekimlik Kitabı*, kalp atışının yirmi sekiz farklı çeşidini tanımlayacak kadar titiz gözlemlere dayanıyordu. Mamafih bu bilgiler, geleneksel Çin tıbbının çapraşık girdi çıktısı içine sarmalanmış olarak halkın merakına kapalı kaldı. İnsanlar her ne kadar aptal değillerse de,

genellikle eski fikirlerine karşı inatçı bir bağlılık sergilemişlerdir, sadece bildik olmayana duydukları korku yüzünden değil, eski fikirler aynı zamanda birer düşünce sisteminin parçası olduğu için: Bir örümcek ağına benziyordu bunlar, her bir parçası geriye kalan bütünü destekliyor ve bir kez içine düştüğünüzde kurtulmanız mümkün olmuyordu. Çin'de yapılan bu keşif, başka örümcek ağlarına yakalanmış olan ve kalbin işlevine ilişkin uydurma hikâyelere inanmayı sürdüren diğer ülkelerde hemen hiç dikkate alınmamıştı, ta milattan sonra on yedinci yüzyıla kadar. El Nafiz adında Kahireli bir bilgin (ölümü MS 1288) sonradan Latinceye çevrilen bir kitapta bu keşfe yer verdiyse de, o dönemde buna kulak vermeye hazırlıklı olanlar yok denecek kadar azdı.

Gerek Hıristiyanlar gerekse Müslümanlar, Galenos'un (MS 130-200) ördüğü örümcek ağına takılı kalmayı tercih ettiler. Eğitimini İskenderiye'de tamamladıktan sonra Anadolu'daki bir gladyatör okulunda hekimlik yapan Galenos, kalbin bir pompa olmayıp bir çeşit şömine olduğunu ve vücut için ısı ürettiğini ileri sürüyordu. Yazdığı ders kitapları yaklaşık bin yıl süreyle Doğu ve Batı'nın tüm hekimleri tarafından hatmedilmişti ve bu hekimlerin hastalarında gördükleri hiçbir şey onları başka bir açıklama aramaya itmedi. Bunun nedeni, Galenos'un düşüncelerinin uyumlu bir bütün oluşturmasıydı. Aynı zamanda felsefe eğitimi almış olan Galenos, hekimlere yalnız insan vücuduna ne gözle bakacaklarını, gıda, gelişme ve sağlıkla ilgili tavsiyelerinde tutarlılığı nasıl sağlayacaklarını değil, birer insan ve hekim olarak nasıl davranmaları gerektiğini de öğretiyordu. Esasen Galenos, örnek bir hekimin nasıl olması gerektiğini insanlara göstermeye baş koymuştu, öğrencilerinden ve hastalarından asla para almıyor, hekimliği "insanlık aşkı" ile yaptığını, "gecelerinin çoğunu sadece hasta insanlar uğruna değil, aynı zamanda bilimin cazibesi nedeniyle ayakta geçirdiğini" söylüyordu. Alçakgönüllü bir hayat sürüyordu, yalnız iki kat elbisesi, iki takım kapkacağı ve iki kölesi vardı. Bu fedakâr tutumu benimseyen çok fazla hekim çıkmadı elbette, ama ihtiyaç duydukları bu ideali sahiplenip yücelttiler. Kendilerine olan saygıları, Galenos'un öğretileriyle iç içe geçti.

Galenos her ne kadar eski kitaplara kölece bir inançla bağlanmamak gerektiğini söylemişse de, kendi yanılgıları uzun süre ayakta kaldı. Öğrencileri onu daha dikkatli dinlemiş olsalardı, onun fikirleri yüzünden oldukları yere mıhlanıp kalmaları gerekmeyecekti. Galenos, "yavaş hareket ettiği için kimi insanların kendisine güldüğünü, onu fazla şüpheci bulduklarını" söylüyordu. Gerçekten de şüpheciydi Galenos ve bunu başkalarına da öneriyordu. "Bu nasıl oldu bilmiyorum, bir mucize mi dersiniz, ilahi bir esinlenme mi, yoksa bir taşkınlık a-

nının sonucu mu, sebebi her neyse artık, kendimi bildim bileli çoğunluğun görüşünden nefret etmiş, gerçeği ve bilgiyi özlemiş, dünyada bir insanın bundan daha asil ve daha ilahi bir şeye sahip olamayacağına inanmışımdır... Cesur olmak ve Hakikat'i aramak zorundayız; onu ele geçirmeyi başaramasak bile en azından ona biraz daha yaklaşmış oluruz." Kendi aklını kullanmaya gayret eden herkes ördüğü örümcek ağlarının zayıf ve kusurlu olduğunu bilir; ama başka birinin yolundan gitmekle yetinen ve başkalarının örümcek ağlarına takılanlar bu zayıflığı unuturlar, sağlam ve güvenilir bir zemin keşfettiklerini düşünürler. Bu yüzdendir ki başlangıçta yalnız birer varsayım olarak tasarlanmış düşüncelerin başkaları tarafından ödünç alınması onları katılaştırıp fosil haline getirir; ideolojiler dogmaya dönüşür ve rüzgâr gibi özgürce esmesi gereken merak, aniden durağanlaşır. Ama bunun böyle olması gerekmez. Merak, eninde sonunda özgürlüğünü yitirmeye yazgılı değildir.

Kalbi inceleyerek nasıl bir iş yaptığına bakacak kadar merak sahibi birkaç bilim adamı çıkmışsa da, bu kişiler, sımsıkı örülmüş bir düşünceler ağından kaçmanın ne kadar zor olduğunu keşfetmişlerdir. Örneğin Brükselli Andreas Vesalius (1514-1564), hayatını insan anatomisini araştırmaya adamış, kendi aklıyla düşünmeye kararlı bir bilim adamıydı. Louvain, Paris, Bologna ve Padova üniversitelerinde uzun yıllar geçirmiş olmasına rağmen "öğrenimini öğretmensiz tamamladığı"nı ileri sürerek övünürdü. İdam edilmiş suçluların kuşlar tarafından yarı yarıya didiklenmiş cesetlerini bulmak için yol kenarlarını eşeler, karanlık basınca, incelemek üzere onları parça parça evine taşırdı. Paris'teki Günahsızlar Mezarlığı'nda "civardaki bir sürü yurtıcı köpek nedeniyle ciddi bir tehlike altında bulunmasına rağmen" eskimiş kemikleri evirip çevirerek saatler geçirirdi. Öğrencileri ona tapıyordu, çünkü kadavraların teşrih edilmesini asistanlara bırakmıyor, bu işi kendisi yapıyordu. "Sevgili bilim yoldaşlarım" dediği öğrencilerini o kadar coşturmuştu ki bir keresinde onun için "bir keşişin güzeller güzeli sevgilisi"nin cesedini çalmışlardı, defin töreninin hemen ardından cesedi mezardan çıkarıp almış, tanınmaz hale getirmek için derisini tamamen yüzdükten sonra teşrih için üstatlarına sunmuşlardı. Vesalius'un makaralı sistemlerle askıya aldığı kadavraları teşrih etmesi, dayanılmaz kokuya rağmen, muhteşem bir teatral gösteriydi. Bunlardan birine katılan bir yargıç gördüklerinden o kadar etkilenmişti ki suçluların cesetlerinin profesör tarafından kullanılabilmesini sağlamış, hatta bazen onun isteği üzerine idamları ertelemişti.

Vesalius, Galenos'un insan anatomisine ilişkin tanımlarının büyük ölçüde hatalı olduğunu gösterdi. Galenos'un tanımları, köpek ve may-

mun başta olmak üzere hayvan bedenleri üzerindeki çalışmalarından çıkardığı sonuçlara dayanıyordu. Vesalius, bir maymun iskeletiyle "bir Fransız rahibin kemiklerinden oluşturulmuş" bir insan iskeletini yan yana koyarak farklılıkları kesin biçimde gösterdi. Ayrıca *İnsan Vücudunun Yapısı* adlı sekiz ciltlik son derece güzel bir kitap hazırladı. Tiziano'nun öğrencileri tarafından çizilmiş, insan vücudunu çarpıcı pozlarda gösteren resimlerle süslüydü bu kitap. Ne var ki pek çok kimse ona inanmayı reddetti. Eğer Galenos haksız gibi görünüyorsa, dediler, ya kitaplarının çevirisinde bir hata vardır ya da "insan türünün onun devrinden bu yana geçirdiği yozlaşma" neden olmuştur buna. Vesalius'un kendisi de Galenos'un örümcek ağından kurtulmayı başaramadı. Kendi gözüyle hâlâ göremediği, ama Galenos var olduğunu söylediği için varlığına kendini inandırdığı şeyler vardı. Galenos'un kalp tarafından üretildiğini iddia ettiği görünmez "isli buharlar"ı bir türlü kafasından atamamış, kan dolaşımını da fark edememişti. Sonunda bunu başaran William Harvey (1578-1657) bile kanın içindeki "ruh" gibi daha bile eski Aristotelesçi kavramlara takılıp kalmıştı. Harvey yeni fikirlerinden ötürü kaygılıydı: "Görüşlerimin bazıları o denli farklı ve duyulmadık şeyler ki, bunları açıklarsam yalnız birkaç kişinin kötü niyetine hedef olmakla kalmayıp herkesi kendime düşman etmekten korkuyorum. Artık kökleri çok derinlere ulaşmış olan yerleşik düşünce ve öğretileri izleme alışkanlığı insanlar arasında ne derece kökleşirse, kadim yazarlara mazur görülür bir saygıyla yaklaşmaları o derece kolaylaşıyor."

Herkesin kafasında bulunan at gözlükleri, sırf insanlar daha bilimsel oldular diye ortadan kalkmaz. Bilim adamlarının nasıl kendi çağlarına hâkim olan düşünce sistemlerini doğrulayacak şekilde hareket ettikleri, yeni olguları, çökmesi genellikle yüzlerce yıl alan bu sistemlerin veya "paradigmaların" veya örümcek ağlarının içine nasıl oturttukları Thomas Kuhn tarafından gösterilmiştir. Ve bugün artık anlaşılmaktadır ki, bilimin merak üzerindeki dizginleyici etkisi yakın geçmişte her zamankinden fazla olmuştur. Laboratuvarlar yalnız cehalete karşı yürütülen savaşta birer karargâh değildir. Laboratuvarlar aynı zamanda, uzmanların, bilginin başka biçimleri kafalarını karıştırmasın diye kendilerini kapattıkları kalelerdir. Kendini kabul ettirme mücadelesinde rekabet o denli kızışmış durumdadır ki pek az bilim adamı çalışmalarına temel oluşturan varsayımlar üzerinde düşünme fırsatı bulabilir; iktidar sahiplerinin desteği olmadan hiçbir işine devam edemez; ve iktidar sahipleri, araştırmada olduğu kadar siyasette de uzmandırlar.

Bilim adamlarının kendi üzerlerine attıkları düğümler, bir ortodokrinoloji laboratuvarını ziyaret eden ve sanki bir kavmin dini ş

yinini izliyormuş gibi her şeyi kaydeden iki antropolog tarafından tanımlanmıştır. Laboratuvarda karşılarına, araştırma yöntemlerini belirlerken Napolyon'un seferberliklerinden esinlendiğini ileri süren bir bilim adamı çıkmıştı: Anlattığına göre pek çok ülkeye yayılmış bir sürü rakip ekip bir problemi çözmek için sekiz senedir birbirleriyle mücadele ediyordu, "rakiplerin cesetleriyle kaplı bir savaş alanı"ydı bu saha. Tıp mesleğini bırakarak bu ekibe katılan bir doktor, bunu sadece daha fazla para kazanmak için değil, "çok ender bulunan bir değer uğruna," meslektaşları tarafından kabul görmek için yaptığını açıklıyordu. Zekâsını kanıtlamaya ihtiyacı vardı ve hastalar bu bakımdan pek işe yaramıyorlardı. Ne var ki kabul görmek hiç kolay değildi: Ekibin yayımladığı altmış dört bilimsel makaleden yalnızca sekizi dünyadaki herhangi bir akademisyen tarafından alıntılanmıştı. Bugün bilim adamlarının ezici çoğunluğu enerjilerinin büyük kısmını kimsenin okumayacağı makaleler yazmaya harcıyorlar. Şu ya da bu alanı seçmelerinde sadece ona duydukları büyük ilgi değil, bir o kadar da söz konusu alanın daha az kalabalık görünmesi, daha fazla başarı şansı sunması veya onlara araştırma fonları bulabilecek hamiler içermesi etkili oluyor. Bilim ne derece örgütlü, pahalı ve uzmanlaşmış hale gelirse bireysel merak o derece köstekleniyor. Bilim, tek başına korkuyu uzaklaştırmaya yetmiyor.

Korku karşısında etkili olabilecek tek silah merakın sınır tanımaz biçimidir. Ne var ki on sekizinci yüzyıl başlarında bu seçenek kenara itilmiş ve ansiklopedik bilgi idealinin yerini uzmanlaşma almıştır. Sınırlı bilgiye ait bir kaleye çekilmek kendinizi kendi toprağınızda savunabileceğiniz anlamına geliyordu; böylesi, insana sınırlı bir özgüven sağlıyor, ama hayatın pek çok alanında çaresiz bırakıyordu onu, özellikle de duygusal alanda. Uzmanlaşmanın yarattığı sessizlikler artık sağır edici ölçülere ulaştığına ve her yanımız hiçbir zaman olmadığı kadar çok bilgiyle kuşatıldığına göre, bu seçeneği yeniden değerlendirmenin, "İnsanlar yine uzmanlaşmaya giden yolun ötesine bakmaya başlasalar, dünyayı yine bir bütün olarak görmeye çalışsalar, pek çokları için hayat daha iyi olmaz mıydı?" diye sormanın zamanıdır.

Merakı enine boyuna ilk çözümleyen kişi, fizyoloji, zooloji, botanik, antropoloji, arkeoloji, meteoroloji ve coğrafya alanlarındaki buluşlarıyla (sonuncusunun kurucuları arasında sayılır) muhtemelen kimsenin boy ölçüşemeyeceği kadar geniş bir ilgi alanı sergileyen Alexander von Humboldt'tur (1769-1859). Bilgisini kullanma yöntemi daha da ilgi çekicidir. Dehasını onu dehşete düşüren belirsizlikle savaşmakta kullanmış olan Einstein'ın ve karısının ifadesine göre

dünyada kendisi dışında Tanrı'ya eş koşacak hiçbir şey bulamayan Hawking'in tersine –ki sıradan insanların amaç ve yaklaşımları üzerinde ikisinin de herhangi bir etkisi olmamıştır– Humboldt, bir bölümü güç anlaşılır olsa da araştırmalarından yeni bir hayat biçimi çıkarmaya çalışıyordu. Bu ender rastlanan bir tutumdur, çünkü uzman olmadığımız konularda çenenizi tutmanızı gerektiren uzmanlaşma kurallarına aykırıdır; kimse de yaşama sanatı üzerine uzmanlaşamayacağına göre bu konudan söz açmak giderek tehlikeli olmaya başlamıştır. Entelektüellerin son zamanlarda sadece modern çağın yitik değerlerinin matemini tutmakla yetinmelerinin nedeni budur. Humboldt'un önemi, bilgiyle duygu arasında, insanların kamusal hayattaki

inanç ve davranışları ile özel hayatta onlara hükmeden şeyler arasında bir bağ kurmaya cesaret etmiş olmasıdır.

Humboldt global düşüncenin öncülerinden biriydi, amacının sadece evreni bir bütün olarak kavramak değil, aynı zamanda aralıksız olarak ürettiği trajediler yüzünden yaşanan acıların önüne geçmek olduğunu saklamamıştı. *Tabiat Üzerine Görüşler* (1808) adlı çalışmasını "tasanın ağırlığı altında ezilen zihinlere... hayatın fırtınasından kaçmaya [istek duyanlara]" ithaf etmiş ve eklemişti: "Ülkelerin savaşlarla birbirini kırıp geçirmesini seyretmekten usanmış olanları, bitkilerin sessiz yaşamıyla ilgilenmeye ve yerkürenin hâlâ taze yaşamlarla dolu olduğunu hatırlamaya çağırıyorum." Varoluşun trajedilerine katlanabilmenin yolu onlara daha uzak bir perspektiften bakmaktı, aralarındaki bağlantıların farkına varmak ve evrensel bir sürecin parçası olduğunuzu hissedebilmekti. Seçkin bir dilbilimci olan erkek kardeşi Wilhelm'in söylediği gibi Alexander, "tekil olgulara tahammül edemiyor, herhangi bir şeyi anlayabilmek için ona her cepheden yaklaşmak gerektiği"ne inanıyordu. Humboldt'a göre bunun ödülü "kendinizi dünyanın bütünüyle temas halinde" hissedebilmekti. Yaşamın romantik idealizasyonu ona anlamsız görünüyordu, ayrıca insanların tabiatın esiri oldukları doğrultusundaki görüşü de reddediyordu: Onun amacı, özgürlüğe giden yolu göstermekti. Evrensel bir perspektif geliştirmek demek, sözgelimi 1945 sonrasına kadar eğitimli Batılıların pek çoğunun zihnini ele geçirmiş olan ırkçılığa karşı çıkmak demekti. Humboldt kesin bir dille şunları yazmıştı: "Üstün ve aşağı ırk diye bir şey yoktur. Hiç ayrımsız bütün insanlar özgürlüğü hak ederler." Bir başka alışılmadık düşüncesi de, düşünce zenginliği olmadan hakikati keşfetmenin olanaksızlığıydı. Ayrıca hakikat bilgisine yönelik arayışın amaç, "güç kazanmak değil, hayatın keyfine varmak" olmalıydı. Humboldt bu yüzden araştırmalarıyla "sevilebilir olan her şeyi anlamaya dönük bir uyanış"a ön ayak olmak istiyordu. Hayatın uyumlu cephelerini keşfetmek trajedileri telafi ediyordu. Humboldt "tarihten

çıkarılacak yegâne düşüncenin insanileşme anlayışı" olduğuna inanmıştı. "önyargının ve dinlerin oluşturduğu engellerin yıkılması, insanlığın, tabiatında bulunan özellikleri değiştirmeye muktedir büyük ve tek bir cemaat olarak görülmesi" demekti bu. Humboldt da kendi çağının örümcek ağına –naif optimizm– takılmış ve tarihin ileriye olduğu kadar geriye doğru da hareket edebildiğini gözden kaçırmıştı; ancak içerdiği naiflik bir kenara bırakılırsa, düşünceleri bugün bile önemli ve çarpıcıdır.

Humboldt, çağının en çok hayranlık duyulan kişiliklerinden biriydi –Amerikalı turistler onun küçük büstlerini evlerine taşırlardı– sadece bilinmeyen bölgelerde (Latin Amerika ve Sibirya) keşfe çıktığı ve yeni bilgilerle, daha önce görülmemiş binlerce bitkiyle geri döndüğü için değil, insanların dünyaya başka bir gözle bakmasına yardımcı olduğu için. Sözgelimi, dağların tesadüfen oluşmuş kütleler olmayıp kıtaların mevcut biçimlerinden sorumlu olduklarını göstermiş, yanardağlara umanmakla kalmayarak dünyadaki bütün yanardağların bir jeolojik çatlak hattıyla birbirine bağlı olduğunu ortaya çıkarmıştı. "Bütün hayat çizgimi, gençliğimde onun *Kişisel Anlatı*'sını tekrar ve tekrar okumuş olmamın belirlediğini asla unutamam," demişti Darwin. Humboldt sadece olguları değil, merakı hedeflere yoğunlaştırmanın yollarını da merak ediyordu. Elli yıllık düşünme faaliyetinin ardından kaleme aldığı *Kozmos* inceleme ve araştırmalarının doruk noktası olmuştu, bu kitapta her türlü fiziksel tezahürüyle dünyayı açıklıyor, her şeyin nasıl başka her şeyle bağlantılı olduğunu gösteriyordu.

"Tropik ülkelere duyduğum dindirilmez özleme ilk olarak neyin yol açmış olabileceğini düşündüğümde," diye yazmıştı, "aklıma şunlar geliyor: George Foster'ın Güney Denizi Adaları'na ilişkin tasvirleri, Warren Hastings'in Londra'daki evinde gördüğüm, Ganj kıyılarını gösteren bir tablo ve Berlin botanik bahçesindeki haşmetli bir kardeşkanı ağacı." Humboldt, bu kişisel deneyime dayanarak, edebiyat ve sanatın, doğa tasvirlerinin, manzara resimlerinin ve yetiştirilen egzotik bitkilerin hayal gücünü canlandırıp merakı teşvik etmesi sayesinde modern çağda merak duygusunun şiddetlendiği genellemesini yapıyordu (*Kozmos*'un ikinci cildinde). Her yeni keşif hayal gücünü bir parça daha canlandırarak yeni keşiflere öncülük ediyordu: Bunlar "düşünce dünyasını genişletiyor," insana araştırma zevkini aşılıyordu; öte yandan, yeni gözlem aygıtlarının geliştirilmesi zekâyı daha üstün kılıyordu. Descartes merakın bulaşıcı bir hastalığa benzediğini söylemişti, Humboldt bu düşünceyi daha da ileriye götürerek merakın salgına dönüşebileceğini göstermiştir.

Ancak kitaplar ve tablolar yeterli değildir. Humboldt'u önemli kılan bir başka şey, yaşamına sadece çalışmalarının ya da sadece duy-

gusal ilişkilerinin değil, bu ikisinin ender rastlanır biçimde iç içe geçmiş bir bileşiminin hükmetmiş olmasıdır. Mutsuz bir dönem olarak hatırladığı çocukluğunda "ona sevgi ve ilgi göstermiş olan kişiler" ile arasında "en küçük bir sevgi bağı yoktu;" annesi onun için "bir yabancıydı." Fakat Humboldt, çoğunu entelektüel meslektaşlarının oluşturduğu bir grup insanla son derece güçlü yakınlıklar kurmuştu. Bunlardan birine yazdığı bir mektup, duygularının yoğunluğunu anlamamız için yeterlidir: "İki senedir hiçbir şey bana senin neşen ve ahbaplığın kadar, senden duyduğum en küçük hoşnutluk ifadesi kadar mutluluk vermedi. Sana duyduğum sevgi sadece dostluk veya kardeşçe bir yakınlık değil, sana karşı hürmetle ve çocuksu bir şükran hissiyle doluyum. Sana olan bağlılığım benim için kanunların en yücesidir." Humboldt'un sevgi nesneleri arasında Fransa'nın önde gelen bilim adamlarından ikisi de vardı – École Polytechnique'te aynı odayı paylaştığı Gay-Lussac ve Humboldt'a aşağıdaki sözlerle karşılık vermiş olan François Arago'ydu bunlar: "Aile çevrem dışında hiç kimseye sana duyduğum kadar derin bir bağlılık duymadım. Zor anlarımda güvenebileceğim tek dostumsun sen." Bu ilişkilerin, kimileri tarafından ileri sürüldüğü gibi eşcinsel bağlılıklar olup olmadığı bir yana, Humboldt, Gay-Lussac'la ilişkisini şöyle tanımlamıştı: "Kendisi en yakın dostumdur, onunla arkadaşlık etmeyi son derece huzur verici ve zihin açıcı buluyorum ve zihin açıcı olma bakımından karşılıklı bir etkinin söz konusu olduğunu sanıyorum.'

İlişkide zihin açıcı unsura verilen önem, buradaki anahtar unsurdu. Humboldt'la birkaç kez karşılaşmış olan Goethe onun hakkında şunları yazmıştı: "Kendisiyle vakit geçirmek had safhada ilgi çekici ve zihinsel olarak uyarıcı. Ondan bir saat içinde öğrendiklerinizi kitaplardan sekiz günde öğrenemezsiniz. Onun varlığı, bütün bir ömrü ilgi çekici kılmaya ve fizik, kimya ile fizyolojide heyecan verici ne varsa hepsini ortaya çıkarmaya yeterdi...Humboldt kaynak suyuna benziyor...daimi bir tazelenme içinde." Wilhelm Humboldt, kardeşinin "insanlara kısa sürede bağlanma yeteneğini....ve kendini başkaları için feda etme alışkanlığını" onaylamıyor, bunu bir zayıflık işareti, özgüven eksikliği olarak görüyordu. Alexander'ın zaman zaman "melankoli" nöbetlerine kapıldığı doğruydu ve kardeşinin karısı onu "cazibenin, kibrin, yumuşak duyguların, sıcaklık ve soğukluğun inanılmaz bir karışımı" olarak tanımlarken hiç kuşkusuz haklıydı; ayrıca kendisi de "kendi reklamınızı yapmanın işin bir parçası" olduğuna ilişkin inancını dile getirmişti. Fakat bakir ormanlardayken "uygar hayatın her an karşınıza çıkardığı toplumsal gerekliliklere katlanmak zorunda olmamak" onu müthiş mutlu ediyordu. Tabiat insana en olmadık, en büyüleyici öğrenme fırsatlarını sonsuz biçimde sun-

taydı. Bu yalnızlığın tek sakıncası, Humboldt'un Avrupa'daki bilimsel ilerlemelerden haberdar olamaması ve düşünce alışverişinin ortaya çıkardığı bütün avantajlardan mahrum kalmasıydı.

Yaşamı iliklerinizde hissetmek ve merakınızı alabildiğine serbest bırakmak, hem "doğrudan etrafınızdaki dünyadan gelen" hem de "iyi işleyen bir zihin aracılığıyla elde edilen" düşüncelere açık olmayı gerektiriyordu. Humboldt her zaman duyularını keskinleştirecek, hayal gücünü harekete geçirecek bir insana ihtiyaç duymuştu. O dönemde dünyanın tartışmasız entelektüel başkenti olan Paris'te yirmi yıl yaşamasının nedeni buydu. Güney Amerika ormanlarından birinde aniden bir jaguarla karşılaştığı (ama sanki hiçbir şey olmamış gibi sessizce yürüyüp gidecek kadar soğukkanlı davranabildiği) an hariç Humboldt'un hayatında korkuyu hiç tatmadığını ileri sürenler olmuştur. Onun da, korku ve endişe de içinde olmak üzere her türlü insani zaaftan nasibini almış olduğunu, fakat bitmez tükenmez merakı sayesinde bu büyük korkuları evrenin genel gizemi içinde eritmeyi başardığını söylemek daha doğru olacaktır. Humboldt, korkulara toplu bir pencereden bakarak onları kişisel birer tehdit olmaktan çıkarmış, doğal fenomenlere dönüştürmüştü. Anne ve babasının ondan beklediğini yaparak tek bir konuda uzmanlaşmış olsaydı veya annebabasının ondan hoşlanmayışını kendine dert etmeyi seçseydi, bunu yapması o kadar kolay olmayabilirdi.

Humboldt bir keresinde bir partide Napolyon'la karşılaşmıştı. Napolyon, ona söylemek için bula bula şu sözleri bulmuştu: "Duyduğuma göre botanikle ilgileniyormuşsunuz. Karım da öyle." Ve imparator yürüyüp gitmişti. Bir adamın karısının ilgilerine ilgisiz kalması artık kabul edilebilir bir durum değil. Umutsuzluğun başladığı yerde merak tükenmeye yüz tutar ve insanlar, onları umutsuzluğa sürükleyen şeylerle her zaman savaşırlar. Bu noktada, savaşmanın neden olduğu sorunlara geçmek istiyorum.

———— / ————

C. D. O'Malley, *Andreas Vesalius of Brussels*, California University Press, Berkeley, 1964; Owsei Temkin, *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, Cornell UP, Ithaca, 1973; A. von Humboldt, *Cosmos: A Sketch of a Physical Description of the Universe*, İng. çeviri, 1849; L. Kellner, *Alexander von Humboldt*, Oxford UP, 1963; Helmut de Terra, *Humboldt*, Knopf, New York, 1955; C. C. Gillespie, *Dictionary of Scientific Biography*, 18 cilt, Scribners, NY, 1970-1990; D. Gorlitz ve J. F. Wohlwill, *Curiosity, Imagination and Play*, Erlbaum, New York, 1987; H. I. Dutton, *The Patent System and Innovative Activity During the Industrial Revolution, 1750-1852*, Manchaster UP, 1984; Norbert Wiener, *Invention: The Care and Feeding of Ideas*, MIT Press, 1993; Roger L. Geiger, *To Advance Knowledge: The Growth of American Research Universities, 1900-1940*, Oxford UP, 1986; Paul Von Blum, *Stillborn Education: A Critique of the American Research University*, University of America Press, 1986; Jerome Kagan, *Unstable Ideas: Temperament, Cognition and Self*, Harvard UP, 1989; Bruno Latour ve S. Woolgar, *Laboratory Life*, Sage, New York, 1979; Warren O.

Hagstrom, *The Scientific Community*, Basic Books, New York, 1965; B. Barber ve W. Hirsch, *The Sociology of Science*, Free Press, New York, 1962; J. W. Stigler vd., *Cultural Pshychology: Essays on Comparative Human Development*, Cambridge UP, 1990 ("Japonya, Çin ve Amerika'da matematik eğitimi"); J. Céard, *La Curiosité à la Renaisssance*, Soc. D'Édition supérieur, 1986; R. E. Thayer, *Biopsychology of Mood and Arousal*, Oxford UP, New York, 1989; Ian I. Mitroff, *The Subjective Side of Science*; I. F. Clarke, *The Pattern of Expectation, 1644-2001*, Cape, 1979; Judy Chicago, *Through the Flower: My Struggle as a Woman Artist*, Doubleday, New York, 1975; Geneviève Fraisse, *La Raison des femmes*, Plon, 1992.

XII
Düşmanları yok etmenin giderek güçleşmesinin nedenleri

Antoinette Fouque gücünü ne düşündüğünü bilmesinden alıyor. Karizmasının kaynağı işte bu. Fakat onu pek çok insanın gözünde büyük ölçüde tartışmalı kılan da aynı şey. Hakkında ne söylenirse söylensin, her zaman ya şiddetle lehinde ya da şiddetle aleyhinde olmuş.

Düşüncelerini paylaşmayanlar konusunda elinden ne gelir ki? Bazen diyor ki, "İnsanların hakkımda düşündüklerine hiçbir zaman fazla zaman aldırış etmedim," gerçekten de, kamuoyundaki dalgalanmalara rağmen, son çeyrek yüzyıl boyunca kadın hareketinin en etkin liderlerinden biri olarak kalmış. Bazen de asıl önemli olanın içtenlikle inandığınız bir düşünceyi dile getirmek olduğunu söylüyor ve "insanları ikna etmek bir şiddet biçimidir," diyor. Konuşmasında sık sık geçen sözcüklerden biri de "çarpışma." Kadınları ayrımcılıktan

ve şiddetten kurtarmaya yönelik "politik bir savaşta" bir "militan teorisyen" olarak yer aldığını söylüyor; bu savaşla amaç sadece kadınların eşitlik hakkını kazanmak değil, aynı zamanda, uygarlık tarihine erkeklerinkinden çok farklı bir katkıda bulunmuş olduklarını kabul ettirmek. Militer metaforlar rastlantısal değil. Bunlar, istediğinizi elde etmenin en iyi yoluna ilişkin belirli bir bakış açısını yansıtıyor.

Antoinette'in ilk bakışta hiç de militer bir görüntüsü yok: On altı yaşındayken yakalandığı, ağır ilerleyen bir hastalık yıllar geçtikçe hareket etmesini iyice zorlaştırmış, sonunda, uzun bir direnme döneminin ardından tekerlekli sandalyeye razı olmak zorunda kalmış; ince
 ve narin görünüyor. Canlı, hatta flörtçü bir gülümsemesi var. Kıyafetlerini ünlü markalardan seçiyor. Psikanalistlere özgü merakı, bilgi alanının genişliği ve inançlarının sağlamlığıyla insanı etkiliyor. Hatırı sayılır miktarda eğitimli kadın ondan etkilenmekle kalmayıp ateşli birer takipçisi haline gelmiş, çünkü Antoinette'in elinde, birer birey, kadın ve yurttaş olarak bütün sorunlarını aynı anda çözebilecek gibi görünen çözümler bulunuyor. Takipçileri arasında önemli bir mirasa konmuş zengin bir kadın da var, dolayısıyla politik faaliyetlerini uluslararası zemine taşırken ve kadın edebiyatının belli başlı yayıncılarından biri haline gelirken parasal güçlüklerle uğraşması gerekmemiş.

Kendini bir militan olarak görmesinin nedeni fiziksel korkularını yenmiş olması ve hayatının alışılmış bir parçası haline gelen acının artık onu korkutmaması değil. Onca karşıtı bulunmasına rağmen Antoinette eleştiriye karşı duyarlı, yanlış anlaşıldığına ve yanlış temsil edildiğine ilişkin kaygıları var; fakat karşısında düşmanlık sezdiği zaman öfkeye kapılarak bambaşka biri oluyor ve bir argüman yağmuru halinde kendini savunuyor.

Muhalifleri saldırgan olduğunu söylüyorlar. Antoinette asıl saldırganın onlar olduğunu, onun sadece kendisini savunduğunu söylüyor. Bütün savaşlar böyle başlar; ama hepsi bu değildir elbette.

Antoinette temel olarak kadın olmanın özünde anneliğin yattığını düşünüyor. Bir kadının başka birini içinde taşıyarak onunla barış içinde yaşaması demek olan hamileliğin bütün toplumsal deneyimler içinde en önemlisi, anneyle çocuk arasındaki bağın bağların en değerlisi olduğuna inanıyor. Annelerine isyan etmeleri erkekleri illah olmaz bir iğdiş edilme korkusuna sürükleyerek patolojik ölçüde narsist ve şiddet düşkünü yapıyor, oysa bilinçdışının derinliklerinde annelerine olan bağlılıkları sürüyor. Kadınlara düşen görev bu narsisizmi uzaklaştırmak ve erkeklerin, tahakkümle damgalanmış bu arzu biçiminin arzunun tek biçimi olmadığını fark etmelerini sağlamak: Ka-

dınların erkeklerden farklı bir hissetme ve "vücutlarıyla düşünme" biçimi var. Cinsel farklılıkların ortadan kaldırılması, kadınları erkeklerin soluk birer kopyası haline getirmekten başka işe yaramayacaktır. Antoinette, kız kardeşinin nişanlandıktan sonra bir futbol fanatiğine dönüşmesini hayretler içinde izlemiş. Kadınların asıl yapması gereken, kendi bilinçdışlarına işlemiş olan eril önyargıların farkına varmak ve kadın olmanın anlamına ilişkin daha sağlam bir kavrayış geliştirerek, bir kadın bilimi ve kadın dili oluşturarak, farklılıklarına sahip çıkarak kendilerini özgür kılmak. Bugün var olan biçimiyle demokrasi yetersiz bir yönetim şekli, çünkü monarşiyi –babaların hâkimiyetini– kaldırıp yerine erkek kardeşlerin hâkimiyetini –Antoinette buna kardeş katlinin kardeşçesi diyor– koymuş, bu arada annelerin hayati önemi gözardı edilmiş.

Antoinette kendisini en çok annesinin yanında güvende hissedermiş. "onu her zaman anlayan," Calabria'lı "güçlü bir kadın'mış annesi, kocasının itirazlarına aldırmadan çalışmış, kuralları onun koymasına izin vermemiş. Okuma yazması olmadığı halde uzun uzun düşünür, Antoinette'e durmadan "Özgür olmalısın", dermiş. "Dünyaya yeniden gelseydim küçük (dişi) köpeğim olarak gelmek isterdim, çünkü onun annemin reenkarnasyonu olduğuna inanıyorum, o kadar sevgi dolu ve yatıştırıcı ki... Ne yazık ki anaç bir rol benimseyen herkes –kendimi bu gruptan sayamasam da– nefret görüyor. Antoinette muhalifleriyle savaşırken kendini değil, kadın hareketini ve sahibi olduğu "Des Femmes" (Kadınlar) yayınevini savunuyor, kendini düşünmeksizin çocuklarını savunan bir anne gibi.

Bir psikanalistin yıllarca içinde hiç ayna bulunmayan dairelerde yaşamasında, çocukluğunda hemen hiç resim çektirmemiş olmasında şaşılacak bir şey var mı?

Antoinette'in en sevdiği metinlerden biri şu: "Tanrım, kalbime ve gövdeme tiksinmeden bakmamı sağlayacak cesareti bana bağışla." Catherine Deneuve'le birlikte televizyona çıkması "kendini onun yanında daha az güzel bulmasına" neden olmadığı için memnun. Dünyayı içine düştüğü felç halinden kurtarmak için tek bir cephede değil, aynı anda birçok cephede savaşmaya bütün hayatını adayabilmesini sağlayan da bu ölçülü kayıtsızlığı olmuş.

İlk cephede insan ırkının yüzde 99'una karşı savaşıyor: Antoinette kadın düşmanlarının dünya nüfusu içindeki oranının bu civarda olduğunu düşünüyor, çünkü kadınların büyük bölümü kendilerini küçük görmelerine neden olan bir beyin yıkama sürecinden geçiyorlar. Dolayısıyla onun düşmanları erkekler değil, Antoinette'in kavgası yalnız "fallus emperyalizmi" ile. Erkeklerle birlikte olmaktan hoşlanıyor, babasına taparmış, kocasına âşık olmuş, ondan (doktorların yasağına

rağmen) bir kız çocuğu doğurmuş. Şimdi ayrılar ama boşanmamışlar, çünkü Antoinette onun dostluğuna hâlâ önem veriyor. Hayatını en çok etkileyen kişi bir erkek olmuş: "Onu severdim, o da beni," dediği bu adam, psikanalist Lacan'dan başkası değil. Beş sene boyunca Lacan'dan psikanaliz gördükten sonra başka birine, Macar psikanalist Grunberger'e gitmeye başlamış ('meğer Lacan'ın baş düşmanıymış," diyor "ama benim haberim yoktu'). "Lacan'la çalışmam erkeklerden kopuk olmamam anlamına geliyordu, böylece feminizmin sekterce erkek düşmanlığından korunmuş oldum. Erkeklerden nefret etmek kendinizden nefret etmektir." Antoinette Lacancı olmadığını söylüyor. Kadınlar hakkında çeşitli tatsız beyanları olmasına rağmen "hoş bir insandı," diyor Lacan için, "belki de sevginin gözü kördür; ama o beni anlıyordu, düşüncelerimizdeki uyuşmazlığa rağmen." Antoinette, bir grup kadın destekçisiyle paylaştığı bir evde yaşıyor, çünkü kadınların stratejileri üzerinde yoğunlaşmak için erkeklerden uzak kalmaları gerekiyor, ama androjenliğe ne kadar karşıysa lezbiyenliğe de o kadar karşı. Lacan ne yazık ki androjen kadınlardan hoşlanıyormuş. Israrla diyor ki Antoinette: "Ben erkek değilim, erkek olmak istemiyorum. Erkek gibi düşünmüyorum.'

Bu kadın hareketi liderinin açtığı savaşta ikinci hedef "feministler." Antoinette bu unvanı reddediyor, tıpkı sufrajetlerin mirasını reddettiği gibi. Simon de Beauvoir'ın "Kadın olarak doğulmaz, sonradan kadın olunur," şeklindeki ifadesini "yüzyılın en eblehçe beyanı" olarak niteliyor: Çocuksuz, "zihinsel frijit" Beauvoir bir model değildi, Sartre'la ("yalancı ve riyakârdı") ilişkileri hayranlık uyandırıcı olmaktan çok uzaktı; fikirleri savaş öncesi fikirlerdi. Antoinette, Elisabeth Badinter'nin son kitabını okuma zahmetine girmemiş, çünkü "Badinter, Beauvoir'cı... ve Beauvoir bana savaş açtı."

Pek çok feminist, Antoinette Fouque'un zekâsını teslim etmekle birlikte onun megalomanyağın teki olduğunu söylüyor, onu "sahtekârlık"la suçluyor. Söylenenlere göre Antoinette, başka hiçbir grup kullanamasın diye Movement de Libération des Femmes (Kadın Kurtuluş Hareketi) adını kendi ticari unvanı olarak tescil ettirmiş ki, kadın hareketine tek başına sahip çıkabilsin. (Antoinette, hareketi yok olmaktan kurtardığı fikrinde.) Daha yakınlarda, Plon yayınevi tarafından yayımlanan *Kadınların Tarihi* adlı kitabın kapak sayfasında F harfi kullanıldı diye yayınevini mahkemeye vermiş, çünkü bu da kendi yayınevinin tescilli unvanlarından biriymiş. (Antoinette cevaben feministlerin kendisini yok etmek istediklerini söylüyor, tıpkı Sartre ve Beauvoir'ın Camus'yü yok ettikleri gibi, ama en çok istedikleri, sahibi olduğu yayınevini yok etmek.) Feministlere göre Antoinette'in taraftarları Moon tarikatı gibi bir tarikat oluşturmuşlar, papağan gibi li-

derlerinin ağzından çıkanları tekrarlıyorlarmış: Cephe değiştirmiş bir taraftar, onun görüşlerine katılmadığında "Bizi yeterince sevmiyorsun da ondan," cevabını aldığını anlatıyor. İki taraf da birbirini samimiyetsizlikle ve hırslarına yenik düşmekle suçluyor. Muhaliflere ve ayrılıkçılara duyulan öfke, tarih boyunca, gerçek düşmanlara duyulandan çok daha şiddetli olmuştur.

Kişisel kan davaları ve iktidar savaşları, Paris'in entelektüel hayatından hiç eksik olmamıştır elbette. Antoinette Fouque da, yine militer metaforlarla tanımladığı bu hayatın içinde etkin bir katılımcı olarak yer alıyor. Bir teorisyen olma yolunda attığı ilk adımlar sırasında karşısına çıkan ilk düşman Sartre olmuş. Antoinette onu, "Fransa'da edebi hayatı yönlendiren çevrelerin Merkez Bankası," dediği Gallimard yayınevinin desteğindeki "eskiler"in lideri olarak görüyormuş. Karşı tarafta ise savaş sırasında Direniş'in bir parçası olarak kurulan Seuil yayınevinin eserlerini yayımladığı "modernler" varmış. ("Beauvoir kırda bayırda bisikletle dolaşıp erkeklerle gönlünü eğlendirecek yerde neden Direniş'e katılmadı?" diyor Antoinette.) İki tarafın da kendilerine ait dergileri varmış, bunlar "gerçek birer savaş aygıtı" olarak kullanılıyormuş, karşılıklı iftiralar atılıyor, "bıçaklar hazırda tutuluyor"muş. İki taraf da teorilerini sıkıştırılmış biçimde özetleyen formüller icat ediyormuş, hasımlarını susturmak için tasarlanmış savaş çığlıkları gibiymiş bunlar. Edebiyat ve düşünce dünyasının meraklıları, "kullanılan özel dilin anlaşılabilirliğin sınırlarında gezinmesi yüzünden söyleneni doğru dürüst anlamasalar da" bu teorik savaşa bayılıyorlarmış; ama Antoinette kendi adına bu savaşta yer almayı "son derece meşakkatli" bulduğunu söylüyor ve Lacan'ın kelime oyunlarından etkilenerek kendisinin de anlaşılmaz hale geldiği suçlamalarını reddediyor. Ona göre Sartre ve Beauvoir birer "despot"tu, rakipleri ise kendi düşüncelerini paylaşmayanlara "terörizm" ile karşılık veren bir "oligarşi" oluşturdular. Baudelaire demişti ki, "Sanat, sanatçının acılar içinde inleyerek mağlup düştüğü bir savaştır." Aynı şeyi bugün Sollers söylüyor: "Edebiyat, bir savaş sanatıdır."

Antoinette Fouque gençliğinde "edebiyatta avangard" konulu bir doktora tezi yazmayı denemiş, bugün de kendisini yerleştirmek istediği yer böyle bir yer, bütün büyük üstatlardan ve bütün klanlardan bağımsız. Antoinette bazı kadınların erkeklerin gölgesinde şöhret kazandığını ileri sürüyor ve bu gibilere saldırıyor, "Firavun Sollers'in karısı" Julia Kristeva gibi mesela (Sollers'in *Kadınlar* adlı kitabını "bir kadın düşmanlığı manifestosu" olarak adlandırıyor Antoinette). "Herkes tarafından cezalandırıldım, kadınlar tarafından bile, bir tek Hélène Cixous daha insaflı davrandı" – gel gör ki Antoinette, Cixous'nun yayımcısıymış ve onu Fransız dilinin, hatta bütün dünyanın

en önemli yazarı olarak adlandırmış. Elisabeth Badinter'nin Simone de Beauvoir'ın ölümü üzerine "Kadınlar her şeylerini ona borçludur." diye yazması Antoinette Fouque'u çileden çıkarmış: Simon Signoret'nin cenazesindeki kalabalık onunkinin beş katıydı diye cevap vermiş. Karısını öldüren felsefeci Althusser arkadaşlarının yardımıyla yargı önüne çıkmaktan kurtulduğunda, Antoinette Fouque, asıl karısı için üzülmeleri gerektiğini söyleyerek damarlarına basmış.

"Karşıtlarım, nasıl olsa her zaman kendimi haklı çıkaracağımı bahane ederek benimle tartışmaktan kaçındılar." Dışlanmak ve hakarete uğramak "son derece acı verici" imiş, nihayet 1980'lerin başlarında, buna daha fazla katlanamayacağını hissederek California'ya kaçmış ve okyanus kıyısında dört senelik bir yenilenme dönemi geçirmiş. Fakat sonra geri dönerek savaşa devam etmiş. Bugün artık bir çeşit yaşlı devlet kadını sayılır, Légion d'Honneur nişanına layık görülmüş, ayrıca Paris 8 Üniversitesi'nden siyaset bilimi dalında doktora derecesi almış. Doktora tezi kimseninkine benzemiyor, yıllar boyunca yaptığı konuşmaları, hazırladığı bildirileri, kendisiyle, yapılan röportajları ve gazetelerde yayımlanmış yazılarını derleyerek, başında sadece kısa bir "sentez" metniyle beş cilt halinde bir araya getirmiş, ama yine de, akademik olmayan bu ifadeler, pek çok akademik çalışmadan daha fazla düşünce içeriyor. Antoinette yazılarının önemini biliyor, fakat bunun başkaları tarafından da kabul edilmesini sağlamakta kararlı.

Kendini yeni bir Cortés olarak mı görüyor, onun yaptığı gibi üçbeş atlıyla bir kıtayı ele geçirmeyi mi düşünüyor? Hayır, diyor Antoinette, kendini küçük bir kız çocuğu olarak görüyor, üzerine titrediği nadir çocukluk fotoğraflarından birinde göründüğü haliyle, üç buçuk yaşında, ama şimdiden olgun, neredeyse sonradan hiç değişmemiş. Çekingenlik, düşmanlarının ona yakıştırdığı şeylerden biri değil, ama cüretinin ve amansızlığının ardında bir tür kırılganlık hissi var, başkalarının ayakları altında kalmaktan duyduğu korku: Kendisine ait olmayan hiçbir oluşumda yer almayı kabul etmeyişinin altında, insanı sınırlayan, itaat talep eden "muazzam baskı mekanizmaları" olarak kurumların onda uyandırdığı büyük korku yatıyor. "Genellikle ilk tepkim 'evet' demektir, ikinci tepkim ise 'evet, ama' demek. Saldırganlığım belirli bir sempati döneminden sonra ortaya çıkıyor." Korsikalı bir işçinin kızı olmak onu alçakgönüllü yapmış, çekingenliğinin sebeplerinden biri bu olmuş. "Yeniyetmeliğimde baskın biri değildim, farklı olmaktan nefret ederdim, göze çarpmak istemezdim; rekabetçi sınavlardan hoşlanmazdım; alışverişe gittiğimde insanların kuyrukta önüme geçmelerine izin verirdim. Simone de Beauvoir da bana aynı şeyi yaptı, ben de bıraktım geçsin... Meydan okuyan biri olmaktan hoşlanmıyorum. Kendimi sıcak ve samimi biri olarak görmek is-

tiyorum. Kadirbilirliğe ve cesarete her şeyden çok değer veriyorum, ütopik bir cesaret değil söz ettiğim, her sabah yataktan kalkıp güne başlama cesareti."

Antoinette'in bazı çıkarımları Germaine Greer'inkilerle uyuşuyor. Greer, aradığı ideali sonunda oğulların annelerini dünyadaki bütün kadınlardan daha çok sevdiği Hint ailesinde bulmuştu, ayrıca hoşnutluk kavramını aydınlatmak için hamile kedisini incelemişti. Ona eziyet eden çekingenliği ise Gloria Steinem'in tecrübesini hatırlatıyor. Ne var ki Antoinette Fouque'un yayımlanmış tek kitabı yok, "çünkü yazdıklarım beni hiçbir zaman tatmin etmiyor, çünkü yazmaktan korkuyorum ve çünkü işlemediğim suçlar yüzünden saldırıya uğradım." Anılarını yazdıktan ve duyurusunu yaptıktan sonra kitabı yayımlamaktan vazgeçmiş.

"Nefrete yabancı değilim. Nefrete hedef olduğum zaman içimdeki nefreti görüyorum; psikanaliz sayesinde bunu yaratıcı ya da militanca faaliyetlere dönüştürüp yüceltmem mümkün oluyor. İçimde hüsran taşıyorum. En çok bilincinde olduğum duygu kıskançlık, nefretin arkasında saklanan, insanların size vermediği şeylere duyduğunuz kıskançlık, sevgiye mesela, ya da başkalarının olabildiği ama sizin olamadığınız şeylere. Bir şey yaratırsanız insanlar sizi kıskanırlar. Ne kadar yaratıcı olursanız o kadar çok düşmanınız olur. İnsanların yaratıcılığı arttıkça gerginlikler de artacak. Herkesin bir numara olmak istediği vahşi bir narsisizm dünyasında yaşıyoruz. Korkunç bir narsistik savaşa doğru ilerliyoruz, çünkü kadınların başarıları ne kadar artarsa o kadar şiddetli bir tepkiyle karşılaşacaklar." Bu yüzden, bütün iyimserliğine rağmen, yüzyıl sona ermeden müthiş bir "kadın soykırımı" yaşanacağını düşünüyor. Yugoslavya'daki tecavüzler, gelecekte yaşanacak dehşete ilişkin bir uyarı.

Antoinette Fouque sekter ve dogmatik olmakla suçlanıyor, oysa kendisi, hayatta en çok nefret ettiği şeyin sekterlik ve dogmatiklik olduğunu söylüyor. Diyor ki "Çok zayıf bir egom var. Ama her darbeden sonra başıma gelenleri unutuyorum. Sevilemeyecek biri olduğumu düşünmüyorum. Öğretmenlik yaptığım sıralar çocuklar çok severdi beni. Son derece mutlu bir insanım." Etrafının hayranlarla çevrili olması, halkla ilişkiler konusuna neden daha dikkatle eğilmediğini açıklayabilir: Birkaç kez büyük ajanslardan yardım görmeyi denemişse de kayda değer bir sonuç alamamış. "Geriye baktığımda, basınla ilişkilerimi ne kadar aptalca yürütmüş olduğumu görüyorum. Medyanın ne demek olduğunu anlayamadım, gücünün farkına varamadım. Bir Fransız entelektüelinin çekingenliği vardı bende. İlgilendiğim şey bilgiydi."

Calvin de, Luther de Protestandı, ama takipçilerinin birbirlerine güvensizlikle bakmaktan vazgeçmeleri için yüzyıllar geçmesi gerekti. Komünistler ve sosyalistler, ikisi de işçi sınıfının savunucuları olduğu halde, birbirlerinin çöküşünü hızlandırmak için ellerinden geleni yaptılar. Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümünde, bir de Yugoslavya'daki tecavüzler sırasında Antoinette, kendi destekçileri arasında yer almayan birçok kadını ortak protestolara yöneltmeyi başarmış, ne var ki bazılarının ona selam vermediğini, bazılarının da bunu gizlice yapma gereğini duyduğunu fark etmiş. Karşısına bir faşist çıksaydı, bir psikanalisti olarak nasıl bir yol izlerdi? Nefretini kimseye zarar veremeyeceği başka bir nesneye yöneltmeye çalışırdım, diyor

Antoinette. Ya kendisini çevreleyen ve onu bu kadar üzen kişisel düşmanlıklar, bunları ortadan kaldırmanın bir yolu yok mu? Antoinette'in buna hazır bir cevabı yok.

Bir yandan birbirinden nefret etmeye devam ederken bir yandan riyakârca ittifaklar kurmak bu sorunun geleneksel çözümü, ama devralmaya değer bir çözüm değil bu. Ortak bir düşmanın, geleceğe ilişkin gerçekten apayrı vizyonları olan kadınlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldıracağını ummak ise bir çözüm bile değil. Benim görüşüm, düşmanlar konusunda ne yapacağımız kavramının bir bütün olarak yeniden değerlendirilmesi gerektiği yolunda.

Antoinette Fouque tipik bir kadın hareketi lideri değil –kimse değildir– ama ben onu seçtim, çünkü olağanüstü psikanalitik birikimine rağmen, bu problem onu köşeye sıkıştırmış. Diyor ki, "Karşıtım dediğim kişi belki de benim içimde olan ve içimde olduğunu kabul etmek istemediğim kişidir." Ben, başka bir yaklaşım denemek istiyorum. Bu tür savaşların derinlerdeki kökleri, Antoinette'in psikolojisinin veya çekingenliğinin ötesine geçer. Antoinette, işçi sınıfının da sahip çıktığı, ardından kadın hareketinin de ısrarla sürdürdüğü, eski, monarşik ve militer bir gelenekten kendisini kurtarabilmiş değil: Adaleti sağlamak için size zulmedenlere savaş açma geleneği. Her iki hareketin de ancak kısmi zaferler elde edebilmesinin nedeni budur: İnsanlar var olduğundan beri, savaş hiçbir zaman amaçlara ulaşmakta tam anlamıyla etkili bir yöntem olamamıştır.

Bugüne kadar insanlar, düşmanlarıyla baş etmek için üç yöntem kullandılar: Savaşmak, kaçmak ya da düşmanı sevmenin bir yolunu bulmak. Ne yazık ki bunların hiçbiri kayda değer bir başarı sağlamadı ve dünya hâlâ düşmanlıklarla dolu.

Düşmanlarınızı yok etmeye çalışmanın sorunlu tarafı, yüksek teknolojinin mucizelerine rağmen, bunu yapmanın giderek güçleşmiş ol-

masıdır. İnsanların cadılara inandıkları ve birbirlerine büyü yapabildikleri günlerde, her türlü talihsizlik için bir sorumlu bulmanın hayli basit yolları vardı. 1829'da, Maine-et-Loire'da yaşayan Poirier adlı bir çiftçi, karısının neden hastalandığını öğrenmek için bir müneccime başvurmuştu; kendisine bir tas suyun önünde dua ederse düşmanının kim olduğunu görebileceği söylenmiş, çiftçi suyun içinde kayınbiraderinin yüzünü gördüğünü sanarak onu derhal öldürmüştü. Aynı sıralarda Carney'de (Marne) Austerlitz Savaşı gazilerinden biri, bütün vücudunu istila eden pirelerden kurtulamayınca kendisine büyü yapıldığından emin olmuş ve komşularına saldırmıştı. Ardres'da (Pas de Calais) bir adam, durup dururken sokakta ona selam verdiği için kendisine kötülük yapacağından korktuğu yaşlı bir kadını fena halde yaralamıştı. Büyü, insanların her yanda düşmanlık gördüklerinin işaretiydi, ama aynı zamanda bir korunma biçimiydi. Oysa bugün, komşuların kötü niyetini, dalaşan aileler arasındaki kırgınlıkları ve meslektaşların hasetini büyüyle ortadan kaldırma şansımız yok. Talihsizlikler artık bireylerin karşısında sersemleyip kaldıkları anlaşılmaz sosyal ve ekonomik güçlerin sonucu. Bu da şahsi ve gayri şahsi potansiyel tehlikelerin hiçbir zaman olmadığı kadar çoğaldığı anlamına geliyor; kurumlar, düzenlemeler ve mekanik aletler ters teperek elinizde patlayabiliyorlar.

Bir zamanlar kişisel anlaşmazlıkların kaba kuvvet aracılığıyla çözülmesi kişisel bir meseleydi, ama sonra yasalar özgürlüğün bu türlüsüne son verdi. Ulusallaştırılan ilk endüstri, düşmanların ortadan kaldırılmasıyla ilgili olandı: O günden sonra, hoşlarına gitmeyen insanları yok etmek sadece krallara ve devletlere özgü bir hak oldu. Bu kadar yüzyıl savaştıktan sonra evreni düşmanlardan temizlemiş olmaları beklenirdi, ama böyle bir şey olmadı, çünkü savaş bir yaşam biçimi haline geldi. Sıradan insanların büyük fatihlerden öğrenecceği bir ders varsa, ne kadar fethedersen o kadar çok yeni düşman bulacağındır bu. Daha milattan önce dördüncü yüzyılda, idare sanatı üzerine yazılmış Hint kaynaklı bir bilimsel eser olan *Kautiliya Arthasastra*, hükümdarlara, kendilerinden zayıf olan herkese savaş açmalarını ve bütün komşularını doğal düşmanları olarak görmelerini salık veriyordu. "Hükümdarların kafasında savaştan başka düşünce bulunmamalı" diyen Machiavelli de aynı öğüdü desteklemişti. Emirleri altındaki asker ve silah sayısı arttıkça, değişmez biçimde hükümdarlar, bir sonraki düşmanla başa çıkmak için daha da fazla güce ihtiyaçları olduğunu düşünmüşlerdir. Müttefikler'in 1945'te Almanya'yı mağlup etmesinden iki hafta sonra CIA, Sovyetler Birliği'ne açılacak muhtemel bir savaşın sefer planını hazırlıyordu. Uluslar da, yeni düşmanlar keşfetme konusunda en az krallar kadar üretken oldu. Askeri tarihçi

Quincy Wright, her bir savaşın süresini, kullanılan güçlerin büyüklüğünü, savaşa katılanların toplam nüfus içindeki oranını ve savaşta ölenlerin sayısını da dikkate alarak Avrupa'da savaşların aşağıdaki ölçeğe göre artmış olduğunu hesapladı:

12. yüzyıl:	18
13. yüzyıl:	24
14. yüzyıl:	60
15. yüzyıl:	100
16. yüzyıl:	180
17. yüzyıl:	500
18. yüzyıl:	370
19. yüzyıl:	120
20. yüzyıl, 1945'e kadar.	3080

Yarattığı dehşetli yıkımla insanların savaşma aşkını kurutması beklenen İkinci Dünya Savaşı'nı, 1945'le 1990 arasında, dünyanın çeşitli yerlerinde meydana gelen yüz altmış silahlı çatışma izledi. Üstelik savaşanlar yalnız despotlar değildi: Kurulduğu günden 1965'e kadar, ABD kara ya da deniz kuvvetlerinin dünyanın herhangi bir köşesinde aktif olarak eylemde bulunmadığı toplam süre hepi topu yirmi yıldır. İngiltere, 1480'le 1945 arasında katıldığı tam 75 savaşla Avrupa ülkelerinin en çok savaşanıydı. İngiltere'yi, katıldığı 72 savaşla Fransa izliyordu. Mutlakıyet İspanyası 64, Rusya 61 savaşta yer almıştı. Avrupa'nın büyük güçleri, on altıncı yüzyıl başından on yedinci yüzyıl sonuna kadar olan sürenin yüzde 65'ini savaşarak geçirdiler, izleyen üç yüzyılda bu oran sırayla 38, 28 ve 18'e düştü, ama sömürge savaşları da hesaba katılacak olursa, savaşa hemen hiç ara verilmedi. Savaşmaya harcanan süre ve savaşta ölenlerin oranı giderek azalmış olsa da, çarpışmalara katılanların ve savaşta yaralanan sivillerin nüfusun içindeki yüzdesi artmıştı.

1898'de St. Petersburg'da yayımlanan *Geleceğin Savaşı* adlı kitabında İvan S. Bloh, inanılmaz ölçüde pahalı, öldürücü ve karmaşık bir faaliyet haline gelen savaşın eninde sonunda çağdışı kalmaya mahkûm olduğunu ileri sürüyordu. 1991'de, Martin van Creveld'in yazdığı *Geleceğin Savaşı Üzerine* adlı başka bir kitap, zaferler kazanma şansını kaybedenlerin sadece devletler olduğunu söyleyerek bu öngörüyü değiştiriyordu: "Akıllara durgunluk veren savaş aygıtları ve devasa orduları toza toprağa karışıp gidecek"ti, çünkü teorik olarak birbirlerini yok etme gücünü ellerinde bulundurdukları halde, pratikte en ölümcül silahlarını kullanmaya cesaret edemiyor ve savaş kurallarını tanımayan teröristlerle başa çıkamıyorlardı. Sömürgeciliğin yenilgisi, düşmanlara karşı verilen savaşta bir dönemin kapandığını göste-

riyordu: Küçük başkaldırı hareketleri koca imparatorlukları alt etmeyi başarmıştı. Ardından ABD, Vietnam'a kendi iradesini dayatamayacağını kabul etmek zorunda kaldı; Rusya da Afganistan'da aynı duruma düştü. Birleşmiş Milletler Yugoslavya'daki savaşı durdurmayı başaramadı. Yüksek teknolojiyle desteklenen büyük savaşların yerini düşük yoğunluklu çatışmaların ve sayısız gerilla savaşının alması, aralıklarla alevlenen kabileler arası çatışmaların yeniden canlanması, örgütlü ulusları çaresiz bıraktı. Silah depolamak çözüm değil; büyük gruplara direnen, onları taciz eden, yok edemese de yıpratan, hayatı can sıkıcı ve tehlikeli kılan küçük gruplar geleceği elinde tutuyor. Özel hayata gelince, evlilik gibi sarsılmaz kurumları alaşağı etmeye yönelik fırtınalı mücadeleler terk edilmiş durumda; bunun yerini boşanmalardan, evlilikle tescil edilmeyen birlikteliklerden ve ayrılmalardan oluşan, sınıflandırılması imkânsız bir mozaik almış bulunuyor.

Düşmanlarla savaşmanın içerdiği ikinci güçlük, savaşın genellikle, sırf savaşıyor olmak için savaşmak dışında hiçbir amaca hizmet etmeyen bir noktaya ulaştığı gerçeğinin insanlar tarafından giderek daha açık şekilde anlaşılmış olmasıdır. Gelmiş geçmiş en önemli askeri teorisyenlerden biri olan Sun Tzu (milattan önce beşinci yüzyılda kaleme aldığı *Savaş Sanatı* hâlâ büyük ölçüde kullanılmaktadır) "düşmanı savaşmadan çökertmek başarıların en mükemmelidir" demişti. Buna rağmen, tarihin büyük bölümünde dünya, uğraşların en yücesiyle iştigal ettiklerini düşünen profesyonel askerler tarafından yönetilmiştir. Amerikan İç Savaşı'nın kahramanı General Robert E. Lee, "Savaşın bu kadar berbat bir şey olması bir lütuftur, yoksa onu çok sevmekten kendimizi alamazdık," diye itirafta bulunurken, savaşın kendisinin, gerektirdiği becerilerin ve içerdiği heyecanların askerler için düşmanın akıbetinden daha önemli olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Askerlerin öldürmek istediği, düşmanlarından çok kendilerine ilişkin hoşnutsuzluklarıydı, amaçları macera ve şerefti. Ortaçağ şövalyeleri, Tanrı'nın, lordlarının ve sevgili leydilerinin onayını kazanmak, değersiz olmadıklarını kendilerine ispatlamak için savaşmışlardı. Savaş sırasında para da kazanırlarsa, biraz ganimet kaldırıp yeni araziler edinirlerse ne âlâydı, ama bu sadece bir araçtı. Savaş, heyecanların en tehlikelisi olarak takdir topladığı sürece itibar kaynağı olmayı sürdürmüştür.

Savaşa zorla sürülen gönülsüz askerlerin bile, iki dünya savaşının tarifsiz cehenneminden geçmek zorunda kaldıkları halde, savaş yıllarını sonradan hayatlarının en mutlu dönemi olarak hatırlamaları ender değildir, çünkü savaşta, sıradan varoluşun monotonluğu içinde boş yere arayıp durdukları şeyi bulmuşlardı. Hayatlarını tehlikeye at-

tıklarında, en sade biçimiyle hayatın kendisine ne kadar değer verdiklerini keşfetmişlerdi, hayatın etrafında yığışan bütün o beyhude şeylerden çok daha yüksek bir değerdi bu. Bir düşmanla burun buruna geldiklerinde, dostluğun ne kadar kıymetli olduğunu fark etmişlerdi. Siperlerde yaşanan tehlike anları bazen yoldaşlığı sevgiye eş bir yoğunluğa taşıyabiliyordu; bir tür ait olma hissiydi bu, kendileriyle aynı tehlikeleri paylaşanlara yardım etmek için bütün riskleri unutarak her şeyi yapacaklarını ve aynı şeyi onlardan bekleyebileceklerini bilmenin teselli edici duygusuydu. Silah arkadaşları olarak birbirlerine duydukları vazgeçilmez güveni boşa çıkarmama azmi, ortak başarılarla gururlanmalarını sağlıyor, bencilliği ve rütbe kıskançlıklarını ortadan

kaldırıyordu. Kendilerini aşmaktan, kendilerinde var olduğunu hiç düşünmedikleri nitelikler sergilemekten, olabileceklerini sandıklarından çok daha cesur, daha sadık, daha mağrur –hatta daha eşitlikçi– olmaktan, hayatta kalmak dışında hiçbir kaygının onları huzursuz etmemesini sağlayacak şekilde zihinlerini yoğunlaştırmaktan başka çareleri yoktu; bütün bunları sadece kendileri için değil, daha düne kadar birer yabancı olan ve birdenbire kardeşleri haline gelen diğerleri için de yapmak zorundaydılar. Her halükârda, savaşın dehşeti hayatlarından çıktıktan sonra bazıları onu böyle hatırlıyor ve uluslarını ya da ilkelerini savunmakla hayatta daha yüce bir anlam keşfettikleri inancına sarılarak, kaybettiklerini telafi etmeye çalışıyordu. Cesaretleri onları asilzadelerinkine benzer bağlarla birbirine bağlıyordu, cepheden çok uzakta emniyetli işlerine gidip gelen ödleklere ve kaytarıcılara duydukları nefret, düşmana duyduklarından daha büyüktü. İnsanlar sadece birbirleriyle anlaşamadıkları için savaşmaya devam etmiş değillerdir; bundan daha bile önemli olan ikinci bir neden, pek çoğunun savaşın canlandırıcı heyecanından hoşlanmış olmasıdır. Düşmanlara kin duymak, hayatta olumlu hedefler edinmenin değişmez bir ikamesi olmuştur.

Dreyfus'un düşmanlarıyla sadece adalet aşkına değil, savaşmaktan hoşlandığı için savaşan ve saldırıya uğramadıkça var olduğunu anlayamayacağını düşünen Zola, "Nefret kutsaldır," demişti. Bu yüzden "onuru ve nefreti yoldaş seçmiş" olduğunu sevinçle ilan ediyordu: "Yaşadığım çağın bayağılıklarına her başkaldırışımın ardından kendimi daha genç ve daha yürekli hissettim... Bugün şu kadarcık değerim varsa, kendi ayaklarım üzerinde durduğum ve nefret etmeyi bildiğim içindir."

Antropologlar birbirleriyle hiç savaşmayan ve çekingenliği yücelten kavimler keşfetmiştir, ama bunlar uygun modeller değildir, çünkü bu insanlar şiddet korkusunu saplantı haline getirmişlerdir. Hiç durmadan savaşan, fakat saldırganlıklarını uyuşturucularla ve başka u-

yarıcılarla ayakta tutmak zorunda kalan kavimler de keşfedilmiştir; yamyamlar bile kendi yırtıcılıklarından korkmuş, kendilerini yatıştırmak için, insan olmaktan çıkıp kaplanlaştıkları duygusundan kendilerini kurtarmak için kurbanlarının kanını içmek gibi paradoksal bir yöntem benimsemişlerdir.

İnsanın kendini gazaba getirmesi bir zamanlar neredeyse bir sanattı: "Öfke baldan tatlıdır," demişti Homeros. Tanrıların öfkesi birer kahramanlık eylemi olarak hayranlık görürdü. Son birkaç yüzyıldır öfke itibarını kaybetti; azalmakta olduğundan değil, insanlar öfkelerinden utanmaya başladıkları için. Buna rağmen, Avusturya'da yapılan –ve türünün tek örneği olan– bir araştırma, öfkenin şefkatten beş kat daha sık hissedilen bir duygu olduğunu gösteriyor.

Kısacası, düşmanlarla başa çıkma sanatında pek az ilerleme kaydedilebilmiştir. Bugün, düşman bir kez saptandıktan sonra, düşmanın ahlak düşkünlüğünü gösteren yığınla kanıt propaganda aracılığıyla ortaya sürülmekte; insanların, fikirlerinin doğrulanmasından zevk aldıkları varsayımı uyarınca, husumet körüklenmektedir. ABD'nin soğuk savaş dönemindeki Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Sovyet Rusya'ya ilişkin bütün yeni bilgileri elekten geçirir, düşmanın kendi gözündeki amansızlığı ve namussuzluğuna gölge düşürenleri sistematik olarak gözardı ederdi. Düşmanları birbirlerinin bakış açısına gözlerini kapamaya teşvik eden son derece yerleşmiş bir gelenek vardır. Bu gelenek var oldukça, savaşların sonsuza kadar sürmemesi için hiçbir neden yoktur. Tıpkı uluslar gibi kişilerin de, onları kendilerine düşmanlar aramaya iten zihinsel yapıların tutsağı olmaları buna daha çok katkıda bulunur.

Birtakım insanların sizi küçük gördüğünü veya size zarar vermek istediğini düşünüyorsanız, bu insanlara karşı yalnız korku değil, zapt edilmez bir hiddet duyuyorsanız, onları görmek bile içinizde nefret ve tiksinti uyandırmaya yetiyorsa, onlarla aranızda mutlak bir uyuşmazlık bulunduğundan şüphe etmiyorsanız, belki de köklerinizin ta derinlerdeki uçları eski İran'a kadar uzanıyordur ve kendiniz farkında olmasanız da, milattan önce onuncu yüzyılda yaşamış olan Zerdüşt Peygamber'in müridisinizdir. Bugün sadece Zerdüşt inancından münecccim kralların (*magus*'lar) Bebek İsa'yı ziyaret etmiş olmaları nedeniyle hatırlanıyor olsa da, Zerdüşt'ün düşmanlara nasıl davranılması gerektiğine ilişkin öğütleri, özellikle Batı'da hâlâ büyük ölçüde dikkate alınmaktadır. Aslında tek bir gerçek tanrı bulunduğu, geriye kalan tanrıların kötü ruhlu, nefret dolu iblisler oldukları düşüncesi Zerdüşt tarafından ortaya atılmadan önce, düşmanlar, bugünkünden çok farklı bir anlam taşıyorlardı. Olan biten her şeyin çok sayıda tanrının ve ata ruhunun kaprislerine ve insanların onların gözüne girme konusundaki

becerisine bağlandığı o günlerde size zarar verenlerden nefret etmeniz için bir neden yoktu, çünkü onlarla başa çıkmanın daha pratik yolları vardı, büyü yapmak, kurban adamak ve dua etmek gibi. En eski tanrıların, gönüllerine göre ister size kol kanat germe, ister kötülük yapma gücüne sahip olduklarına inanılırdı, bunlardan hangisini seçecekleri büyük ölçüde sizin onlara nasıl davrandığınıza bağlıydı. Zerdüşt, bu görüşün yerine, hayatın ebedi bir savaş olduğu, dünyadaki her insanın Şeytan tarafından yönetilen düşmanlarla çevrili olduğu inancını getirdi. Başdüşman olan Şeytan, ne yaptığınıza bakmaksızın sizden nefret ederdi, sadece insan olduğunuz için.

Zerdüşt, kehanetleri nedeniyle üzerine çektiği bütün muhalefetin

suçunu Şeytan'ın sırtına yükledi. Bu muhalefet ancak Şeytan'ın işi olabilir, diye düşündü. Şeytan onu anlamayı reddediyordu, onun hakkında yalanlar söylüyordu: Şeytan, Yalan'ın ta kendisiydi. Her derde deva günah keçisi işte böyle doğmuştur ve hiçbir şey, insan zekâsını, günah keçileri aramak kadar dumura uğratmamıştır. Düşmanlarınızın içinde gizlenen Şeytan'ı keşfetmeyi ve böylece onlardan nefret etmeyi öğrendikten sonra, onları harekete geçiren nedenleri ve içinde bulundukları güçlükleri anlamaya çalışmanız için bir sebep kalmıyordu. Büyük dinlerin birkaçı birden, canımızı sıkan insanların ardında gizlenmekte olan Şeytan'la savaşmayı bir vazife addetmiştir. Kardinal Newman şöyle yazmıştı: "Sevmeyi öğrenmek için önce nefret etmeyi öğrenmek zorundayız." Zerdüşt, nefretinizi doğru hedefe yönelmenin yolunu açıklamış, başınıza sarılan her türlü bela için kimi suçlamanız gerektiğini göstermişti. Bunun ötesinde, insanların barış ve yardımseverlik içinde yaşamaları gerektiğine inanan, cömert içgüdülere sahip bir peygamberdi, ama kendi fikirlerini reddedenleri anlayamamıştı; Zerdüşt, fikir ayrılığını anlayamamıştı.

Bugün Zerdüşt'ün doktrininin ne ölçüde kendi ürünü olduğu bilim adamlarınca tartışılıyor. Zerdüşt dini, resmi olarak neredeyse tamamen ortadan kalkmış durumda. Günümüzde Zerdüşt'e hürmet etmeyi sürdüren bir tek Parsiler kalmıştır; ancak ağırlıklı olarak Bombay'da yerleşmiş olan ve sayıları 60.000'i geçmeyen bu topluluk, Zerdüşt inancının son derece farklılaşmış bir uyarlamasına sahip çıkmış, eğitime düşkünlükleri ve çalışkanlıkları sayesinde zenginleşmiş, Hint endüstrisinin önderleri haline gelerek Zerdüşt'ün düşmanlara ilişkin takıntısını büyük ölçüde terk etmiştir. Parsilerin ilk ortaya çıktığı yer olan İran'ın İslamlaşması sürecinde safiyete ve inceliğe adanmış bir uygarlık kurmaya girişen eğitimli İranlılar, büyük ihtimalle Zerdüşt'ün basit öğretilerini en kapsamlı şekilde dönüştürenler olmuştur: Sufiler Şeytan'ı şiirin mucidi olarak görmüşlerdir; sufi şairler görüntülerin her zaman aldatıcı olduğu düşüncesiyle teselli bulmuş, anlamın be-

birsizliğini, kendilerini zulmedenlerden korumak için bir araç olarak kullanmışlardır. Mekke'de hac ziyaretinin bir parçası olarak gerçekleştirilen Şeytan taşlama ayini, Kuran-ı Kerim'in düşmanlara nasıl davranılacağı konusunda söylediklerinin sadece bir cephesini temsil eder. Zerdüşt, dünyanın belirli bir bölümünde değil, belirli bir ruh hali içinde yaşamaktadır.

O, her şeyden çok belirsizlikten nefret edenlerin, şüphenin çemberinden geçtikleri ve bunu dayanılmaz buldukları için şüpheyi ortadan kaldırmak isteyenlerin peygamberidir. Düşmanlarıyla birer insan olarak ilgilenmeyenlerin, bu düşmanların karşı tarafa tam anlamıyla bağlı –ya da göründükleri kadar kin dolu– olmayabilecekleri ihtimaline aldırış etmeyenlerin esin kaynağıdır. Zerdüşt'ün dünyayı dostlar ve düşmanlar diye ikiye ayırması, özel hayatlarında gayet sevgi dolu olan insanların, yüzlerini bile görmedikleri kişileri kazığa göndermelerine, onlara kutsal savaşlar açmalarına neden olmuştur; düşmanlarını tanımaya gönülsüzlükleri yüzünden, hiçbir açıklamaya kulak vermeden onlara dehşet salıp onları cezalandırmışlardır.

Düşmanlıkların tarihinden yükselen en kuvvetli ses, düşmanlar arasındaki sessizliktir. Sessizlikler kırılabilir. Kırılganlıkların karşılıklı olarak gözardı edilmesi, düşmanlar arasında öfke ve nefret dışında bir duygu alışverişinin gerçekleşmesini önlemiştir. İnsanlar, dürtülerine boyun eğerek, âşık olur gibi nefrete kapılmaya devam etmiş veya düşmanlıkları dünya halinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görüp sineye çekmişlerdir. Oysa düşman yaratma endüstrisi insanın kurduğu en eski ve en verimli endüstrilerden biridir. Hammadde olarak onur kırıklığı ve öfkeden fazlası gerekmez, bunları aşama aşama katılaşmaya bıraktığınızda, nefretlerinin kölesi olmuş düşman üreticileri elde edersiniz. Düşmanlarını kendileri seçmezlerse, bunu onların yerine başkaları yapar. Hitler demişti ki, "Her gerçek milli liderin başarısı, başka şeylerin yanı sıra, halkın dikkatini bölmemeyi, bu dikkati tek bir düşman üzerinde yoğunlaştırmayı bilmekten geçer." Böyle bir düşünce biçiminin sonsuza kadar var olması için hiçbir neden yoktur.

1990'da Doğu Alman Cumhuriyeti yıkıldığında, istihbarat örgütünün nüfusun üçte birinden fazlasını –altı milyon kişiyi– fişlemiş olduğu ortaya çıkmıştı: Yakın arkadaşlar, hatta akrabalar bile birbirlerini düşman diye ele vermekteydi. Bu, ancak paranoid bir rejimde ortaya çıkabilecek bir sapkınlık gibi görünebilir. Ne var ki kimin kime karşı gizli savaşlar yürüttüğüne ilişkin istatistikler toplamaya kalkışsalar, başka ülkeler de hiç ummadıkları sonuçlarlakarşılaşabilirler.

Peki çözüm nedir? Bu konuya girmeden önce, düşmanlarla başa çıkmanın diğer iki eski yöntemi üzerinde durmam gerekiyor: Onlardan kaçmak ve onları sevgiyle kucaklamak.

John Keegan, *A History of Warfare*, Hutchinson, 1993; Quincy Wright, *A Study of War*, 2. baskı, Chicago University Press, 1965; Martin van Creveld, *On Future War*, Brasseys, 1991; Fred McGraw Donner, *Early Islamic Conquests*, Princeton UP, 1981; George L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford UP, New York, 1990; Sam Keen, *Faces of the Enemy: Reflections on the Hostile Imagination*, Harper, San Francisco, 1988; Roderick C. Ogley, *Conflict under the Microscope*, Gower, Avebury, 1991; Jim Forest, *Making Enemies Friends*, 1987; Bob Altemeyer, *Enemies of Freedom*, Jossey Bass, 1988; Leonard W. Doogs, *Panorama of Evil: Insights from the Behavioural Sciences*, Greenwood, Westport, 1978; E. Zola, *My Hatreds/Mes Haines*, Edwin Mellor Press, Lewiston, 1991; A. F. Davies, *Skills, Outlooks, Passions: A Psychoanalytic Contribution to the Study of Politics*, Cambridge UP, 1980; Rosemary Ridd ve Helen Callaway, *Caught up in Conflict: Women's Responses to Political Strife*, Macmillan, 1986; Signe Howell ve Roy Willis, *Societies at Peace, Anthropological Perspectives*, Routledge, 1989; Carol Z. ve P. N. Stearns, *Anger: The Struggle for Emotional Control in America's History*, Chicago UP, 1986; Roy Mottahadeh, *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran*, Chatto, 1985; Howard Schuman, *Racial Attitudes in America*, Harvard UP, 1985; *Sun Tzu's Art of War: The Modern Chinese Interpretation by General Tao Hanzhang*, David and Charles, Newton Abbot, 1987; T. Haas, *The Anthropology of War*, Cambridge UP, 1990; Maurice Keen, *Chivalry*, Yale UP, 1984; John Ellis, *The Sharp End of War: The Fighting Man in World War II*, Corgi, 1980; John Burton, *Conflict: Resolution and Provention [sic]*, Macmillan, 1990; Joseph V. Montville, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, D. C. Heath, Lexington, 1991; David Binns, *Beyond the Sociology of Conflict*, Macmillan, 1977.

XIII

Dertlerden kaçma sanatının gelişip de nereye kaçacağını bilme sanatının gelişememesi

Bu, azmin her türlü engelin üstesinden gelişini anlatan sıradan bir başarı hikâyesi değil. Bu hikâye, yoksulluktan gelip şöhreti yakalayan, biri kız biri erkek iki kardeşin hikâyesi – şöhrete göz dikmiş oldukları̇ndan değil, onlara katlanılmaz gelen şeyden kaçmanın başka yolunu göremedikleri ve ne kadar kaçarlarsa kaçsınlar, kendilerini gene katlanılmaz bir yerde bulmaktan kurtulamadıkları için.

Büyüdükleri mahalleyi "cehennem" olarak, "Tanrı'nın gazabı" olarak hatırlıyorlar, ağız dalaşları, kavgalar ve alkollü sevişmelerden ibaret büyük bir gürültü patırtı, bir de alkol ve seksin o hiç gitmeyen kokusu. Babaları fabrika işçisiymiş, akşam okuluna giderek, önce kitapçılık, sonra da bir çocuk yuvasında müdürlük yaparak kendinden kaçmayı denemişse de, bir ev satın almaya kalkınca şansını kaybetmiş,

çünkü bu alışveriş için altına girdiği ipotek borcu onu hiç olmadığı kadar yoksul düşürmüş. Gérard Colé, babasına bakarak on yaşındayken, büyüdüğünde asla parasız kalmamaya yemin etmiş, ama büyümeyi de beklememiş. Herhangi bir mezuniyet belgesine kavuşamadan okulu bırakmış ve civardaki mezbahaya giderek kesilmek üzere bekleyen atları satın almış – bunların bir kısmı, tek suçları yeterince birincilik alamamak olan safkan atlarmış. Gérard, kendisi gibi ata binmeye içi gittiği halde sosyal zümre itibarıyla atçıllar grubuna dahil olmadıklarını hisseden pek çok insan bulunduğunu sezerek, bir fakirler maneji açmış. Neticede atların sayısını on yediye kadar çıkarmış. Bu onun ilk kaçışı olmuş, yoksulluktan kaçışı.

Sonra düşünmüş ki zekâsını kullanmasına pek az olanak veren bu hayattan da kaçması gerekiyor. *New York Times*'da Fransız elemanı çalıştırıldığı hiç görülmemişmiş, buna rağmen Gérard, gazetenin Paris sorumlusunu kendisini ofisboy olarak işe almaya ikna etmiş; sonunda gazeteci ve radyo-televizyon yayıncısı, arkasından da başarılı bir halkla ilişkiler uzmanı olup çıkmış. Ama, diyor, "Servetin bir çıkmaz sokak olduğunu anladım. Parasızlık berbat bir şey; iyi giyinmek ve iyi şeyler yemek tabii ki güzel, ama para için hayatımın tek bir gününü bile vermezdim." Böylece paranın dünyasından iktidarın dünyasına kaçmış.

Gérard, ara seçimlerden yenik çıkan François Mitterand'ın günün birinde ülkenin en güçlü adamı olacağına karar vermiş: Böylece Mitterand'ın halkla ilişkiler uzmanlığını yapmaya başlamış, onun "imaj" tasarımcılığını üstlenerek üç yüz elli metre karelik lüks apartman dairesinin yerine kırk metre karelik bir daire, jaguarının yerine de küçük bir araba aldırmış. Mitterand'ın üst üste cumhurbaşkanı seçilmesinde çok önemli bir rol oynamış. Onu zafere götüren becerilerinin, ruhunun ta derinlerinde kendisini hâlâ bir "halk çocuğu" olarak hissetmesinden kaynaklandığına inanıyor; hiçbir zaman seçkin tabakaya ait olmamış ve bunu istememiş de, çünkü bu insanlara acıyormuş, şişirilmiş benlik duyguları yüzünden ve seçmen kitlesiyle iletişimsizliklerinin farkına varamadıkları, kimsenin artık onları dinlemediğini göremedikleri için. İktidar sahiplerinin sosyal hayatı ona cazip gelmiyormuş.

Böylece bir kez daha kaçmış, bu sefer ülkenin kaçış endüstrisinin başına geçmek üzere: Gérard, ulusal kumar şirketi Française des Jeux'ye genel müdür olmuş. Amacı, sıradan yaşamlarından kaçmak için şansın yüzlerine gülmesini ummaktan başka çözüm göremeyen milyarlarca insana hizmet vererek burayı dünyanın en büyük kaçış fabrikası haline getirmek. Şirket daha şimdiden yirmi ülkeye yayılmış: Çin'den Kazakistan'a, Almanya'dan Senegal'e kadar.

Bu arada kız kardeşi Michèle Blondel ünlü bir heykeltıraş olmuş. İki kardeşin hayatta çok ayrı yollar seçmiş oldukları düşünülebilir, ama Michèle de hayatını kaçış sanatını araştırmaya adamış durumda, yalnız daha inceden inceye yapıyor bu işi, özellikle de bir kadında kaçma ihtiyacı doğuran şeylerin neler olduğunu bulmaya çalışıyor. Michèle on yedi yaşında evden kaçmış, on dokuzunda anne olmuş. Oğlu onu çok mutlu etmiş, ama aralarındaki yakın dostluğun bugün de sürmesine rağmen, Milano'da bir modacı olarak kendi hayatını kurmak üzere o da on sekizinde evden ayrılmış; zaten gitse de birmiş kalsa da, bir çocuk sizi üzerinize dikilen o bakışlardan koruyamazmış ki. "Bir bakıştan daha zalimce bir şey olamaz," diyor Michèle. Ona göre hava sadece alkol ve seks kokusuyla değil, insanın güvenini delik deşen eden, iyileşmesi zor yaralar bırakan bakışlarla dolu. Michèle Blondel çocukken kendini çirkin bulurmuş. Saçlarını oğlan çocukları gibi kısacık keser, pantolon giyermiş, sonra eşcinsel bir adama âşık olup herkesin ona oğlan muamelesi yaptığı bir çevreye girmiş: Ona duydukları arzu hoşuna gidiyormuş ve taciz edilmekten korkması gerekmiyormuş. En iyi erkek arkadaşları hâlâ eşcinseller, buna rağmen onların kendisini tam olarak anlamadığını düşünüyor, onun ruhunu okumayı bir tek kadınlar başarabilmiş. Michèle sanatında insanların nasıl göründüklerini değil, bakışlara hedef olmanın insanda ne gibi duygulara yol açtığını konu alıyor.

Dış dünyadan gelen bakışların onda en çok nefret uyandıran yanı, onu hiç vakit kaybetmeden bir kutuya kapatmaları. "Bir kadınım: İşte size bir kutu. Anneyim: İşte bir kutu daha." Michèle başkaldırmış, "Hayır," demiş, "ben görünmezim:" Bana bakarak gerçekte nasıl biri olduğumu göremezsiniz. Yaptığı ilk resimlerde sadece beyaz varmış, beyazın ayrı tonları. Aslında bütün renkleri içeriyormuş bu resimler, ama görünmeyen renklermiş bunlar. Resimler kendisinin resimleriymiş, bu yöntemle kendini başarıyla gizlediğini düşünüyormuş, ama sonra bunların onu bütün çıplaklığıyla açık ettiğine ve kendini böyle ortaya koymanın anlamı olmadığına karar vermiş. İnsanların onlara kendisi hakkında söylediklerine inanmalarından daha sinir bozucu bir şey olamazmış, bu sefer de kendi yaptığı bir kutuya tıkılmak demekmiş bu. Böylece kristal heykeller yapmaya başlamış, mükemmel bir görünmezlikte, anlaşılmaz olmalarına karşılık bin bir ipucuyla kaynaşan, her zaman değişen, üzerlerine düşen ışığın ve bakışların ortaya çıkardığı renklerde kristal heykeller. Kullandığı kristali Bakara'da özel olarak hazırlatıyor, yeni yöntemlerle elde edilen bambaşka bir kristal onunki. O güne kadar yaptıklarının en berrağını yapmaları için teknisyenleri sıkıştırmak, ortaya nasıl bir şeyin çıkacağını bilememek, do-

ğumunu görmek için fabrikada gecelemek, sonra kristal kütleyi kırarak parçalara ayırmak ve bunları imadar biçimlere sokmak – Michèle, insanları oldukları gibi görünmeye ama yine de anlaşılmaz kalmaya götüren süreci adım adım yeniden yaratıyor. Hayatın darbeleriyle parçalanan her kristal, farklılaşıyor: Bu, her zaman teşhis edilebilir olmanızı, hep aynı kutuda tutsak kalmanızı isteyenlere karşı umudun zaferi demek.

İnsanlar onu en çok yarattığı fıskiyelerle tanıyorlar, saydam, ama elle tutulmaz, her zaman avucunuzdan kaçan suyla yaptığı sihirbazlıklarla. Paris'teki Doğu Garı'nı kullanan her tren yolcusu bahçesindeki fıskiyenin önünden geçiyor. Michèle durup ona bakmala-

rından hoşlanıyor. Bazen de bahçeye çıkıp ona bakanları seyrediyor. Fıskiyeyi kullanılmasını istediği gibi kullanan ilk erkek polaroid makineli bir fotoğrafçı olmuş: Tanımadığı bir kıza fıskiyenin altında resmini çekmeyi teklif etmiş, çok geçmeden adam kıza sarılmakta ve birlikte uzaklaşmaktaymışlar. Michèle de bunu arzuluyor: Yaptıkları, insanları sadece birbirlerine bakmaya değil, yakınlaşmaya ve konuşmaya, su gibi birbirleriyle karışmaya, birbirlerini sevmeye yönelt-sin istiyor.

Öte yandan, fotoğrafçının o günden beri mutlu mesut yaşadığı çok şüpheli. Erkeklerin kadınları mülkiyetlerine almaya kalkmadan sevmeleri çok mu zor? Michèle'in fıskiyeleri bu şarkıyı söylüyor. Gösterişli elbiseler giyemeyen yoksul bir çocuk olarak bir zengin okuluna devam ettiği günlerde, farklı olduğu için kendisini engellenmiş hissetmeyi reddetmiş ve bağımsızlığına sahip çıkmış. Fakat tanıdığı erkeklerin çoğu hayal kırıklıklarına tutsak düşmüş adamlarmış, arzulanır olduklarını kendilerine kanıtlamak için durmaksızın didinen, ama bu konuda kendilerini hiçbir zaman uzun süre ikna edemeyen, bu uğurda şiddete, tahakküme ya da aşağılamaya başvuran, aslında her zaman ondan çok kendileriyle ilgilenmiş olan adamlar. Michèle'e onu anlamanın mümkün olmadığını söylemişler, bir Breton menhiri kadar, sırrını kimsenin çözemediği bu esrarengiz megalitik anıt kadar anlaşılmaz olmakla suçlamışlar onu. Kendini çok dolaysız yollarla ortaya koymaktan hoşlanmadığı doğru; sevgilisine kim olduğunu kendisi söyleyemez, bunu keşfetmek onun işi. Aşkın anlamı bu işte, bir başkasını keşfetmek. Sevgilisinin, onun yaratıcı bir sanatçı olduğunu keşfetmesini ve içinde bir kadının yanı sıra bir de erkek taşıdığı için korkuya kapılmamasını istiyor. Sevildiği zaman tamamen eriyor gerçi, insanı utançtan tamamen arındıran bu durumu çok da tatmin edici buluyor, ta ki sadece bir arzu nesnesi olarak algılandığını, başka kimseye benzemeyen bir kişi olarak görülmediğini fark edene kadar. "Bir kategoriye yerleştirilmek, tabuta konmak gibi bir şey." Bir heykeltıraş o-

larak görülmesi bile sınıflandırılması anlamına geliyor. Michèle kaçabilmek için bir kitap yazmış, bir de film çekmiş, ama bir kutudan diğerine sıçrayıp duran insanlardan kimse hoşlanmıyor. Hiçbir sevgili hayatında altı yıldan daha uzun kalmamış: Erkekler ya bağımlılık talep ediyor ya da kendileri bağımlı oluyorlar. "Kendimi bir kalıp sabun gibi görüyorum," diyor. Fıskiyelerinde fokurdayan kabarcıklar kendisi gibi kadınlar, ele geçirilmesi mümkün olmayan.

Bazen, insanların birbirini anlamasının imkânsız olduğu hissine kapılıyor: Belki de insanlar sisli bir denizde sürüklenen birer gemiden başka bir şey değiller, ara sıra uzaklarda birbirlerinin ışıklarını görüyorlar ve yan yana geçip giderken kısacık bir süre selamlaşıyorlar. Fakat Michèle yalnızlığı katlanılmaz buluyor ve yalnızlıktan kaçma çabasına hiç ara vermiyor. Karşı koyma gücüyle, onu bunaltan her şeyi tersine çeviriyor. Vücudunun yeterince güzel olmayışının, bozulmakta oluşunun yol açtığı acıdan kaçmak için bunu kabulleniyor ve hazza dönüştürüyor, en azından dürüstlüğün ve keşfetmenin hazzına. Her sanatçının ister istemez yaşadığı anlık megalomani krizleri sırasında bu duyguyu cömertliğe dönüştürmeye çalışıyor. Kendini yalnız hissettiğinde, bunun en azından kendisini yeni insanlara daha açık kıldığını düşünüyor. İnsanlar onu anlayamadıklarında kışkırtıcı ve saldırgan oluyor: Böylece, en azından suratlarında o boş bakışla karşılık vermeyecekler – yapıtlarını hiç fark etmemelerindense onlardan nefret etmelerini tercih ediyor.

Bu yüzden heykellerini fabrikalarda yapmaktan hoşlanıyor, modern sanata bir anlam verme şansları hiç olmamış fabrika işçileri arasında. Mesela bir keresinde bir çömlekten artakalan malzemeyi kullanmış, sıcak kili makineden çıktığı gibi kapmış ve cinsel organ biçimleri çıkarmış ortaya. İşçiler önce dehşete kapılmışlar; iki kollu iki bacaklı küçük biblolar yapmasını bekliyorlarmış ondan; sonra, yavaş yavaş, hayatın topraktan nasıl doğduğunu göstermeye çalıştığını anlamışlar. Sorular sormaya başlamışlar; sonunda kadın işçilerden biri, hayata artık başka bir gözle bakacağını söylemiş. Kiliselerin iç düzenlemesini yenilemek üzere görevlendirildiğinde, Katolikleri erotizmle barıştırmak, cinselliğin aşktaki yerini kutsamak üzere bir denemeye girişerek sıvı semenden yapılma kristal figürler kullanmış.

Bugün onun da New York'ta bir stüdyosu var, senenin bir bölümünü burada geçiriyor; yontarak, sergiler açarak, kışkırtarak ve yapıtlarını etiketlemeye kalkışan herkese direnerek. Fransa'nın pek çok büyük sanatçısı, on dokuzuncu yüzyıldan beri Amerika'da isim yapmayı daha kolay bulmuştur; fakat Michèle Blondel, bir Fransız kadın sanatçıyla (Léger'nin öğrencisi, Le Corbusier'nin arkadaşı olmuş ve bir dönem Isadora Duncan'ın evinde yaşamış olan) Louise Bo-

urgeois'yla arasında özel bir yakınlık olduğunu düşünüyor: Bourgeois 1938'de Amerika'ya göç etmiş ve burada, kutulara, evlere ya da toplumsal konumlara hapsedilmiş, daima kaçmaya çalışan kadınlara ilişkin tematik saplantısını daha özgürce ifade etme olanağı bulmuştu. Erkek kardeşine bakılırsa Michèle Blondel Amerika'ya en az bir on yıl daha erken gitmeliydi. Tanınmış bir sanat taciri ona şöyle demiş: "Seni cadı diye yakmazlarsa, yapıtlarınla dev bir sergi açacağım." Ne yazık ki sanatçılar, gangsterler ve katiller kadar ilgi çekebilmek için genellikle önce yakılmayı beklemek zorundalar.

Motosikletiyle Paris'te gezinip sokaklardaki köpek pisliklerini temizleyen adamlardan biri işinden zevk aldığını söylemiş ona, çünkü o-
224 na sağladığı bağımsızlığı seviyor ve köpeklerden nefret ediyormuş. Michèle kendi sorunları için bu kadar basit bir çözüm bulamamış, ama atölyesinde çalışırken, katlanılmaz insani zaaflardan geçici olarak kaçmayı başardığını düşünüyor. Atölyede, erkek kardeşinin yaptığı gibi şansla oynuyor, denemelerinin nasıl bir sonuç vereceğini veya parçaladığı bir kristalin neye benzeyeceğini hiç bilemeden. En büyük teselli, kendini tekrarlamadığını, ileriye doğru hareket ettiğini bilmek.

Bütün insanlar köken itibarıyla birer kaçışçıdır. Hepsi de, Afrika ve Asya'dan göç etmiş ataların soyundandır. Bütün dinler hayatın sefaletinden kaçmayı, sızlayan bedenlerden ruhun güvenli sığınağına çekilmeyi amaçlamıştır. Dinler ne zaman fazla görenekselleşmeye ve yüzeyselleşmeye yüz tuttuysa, mistisizme ve köktendinciliğe kaçış başlamıştır, gerçeklerden uzağa doğru. Endüstri toplumunun çıkış noktası yoksulluktan kaçış olmuştu, günümüzde ise bu, çalışma hayatından boş zamana, hobilere ve spora doğru bir kaçışa dönüştü. Gelgelelim kendini boş zamana adamış bir uygarlık bile düşmanlar içerir, bu yüzden kaçış sanatı daha da inceltildi: Endişelerin fazla ciddiye alınmasını önlemek üzere kayıtsızlığa, mizaha ve alaycılığa itibar edildi. Evlilikten boşanmaya ve sonra aynı yoldan geriye uzanan kaçış rotası, durmadan yeni şeritlerin eklendiği bir otoyoldur. İnsanların daha büyük bir bölümü, düşmanlarıyla savaşmak yerine onlardan kaçmayı tercih etmiştir. Kaçmak, hakkı teslim edilmemiş bir sanattır, çünkü girebildiği pek çok biçimden hiçbiri asla hayata karşı bütünlüklü bir tepki olarak algılanmamıştır.

1946 ve 1966 yılları arasında doğmuş Amerikalıları kapsayan bir araştırmada, gündelik sorunlarla başa çıkma yöntemleri açısından saldırgan "rekabetçiler" olarak tanımlanabilecek yüzde 10'luk bir kesim saptanmıştı. Bundan çok daha büyük bir grup, hayatını kaçış sanatı ekseninde düzenlemişti: Yüzde 25'lik "haz arayıcıları"na karşılık, ken-

dilerini "kıstırılmış" hissettikleri halde nasıl kaçacaklarını bilemeyenler yüzde 15'i oluşturuyor, yüzde 28'lik bir kesim ise "ayakta kalmayı" başardıkları için "hallerinden hoşnut" olduklarını belirtiyordu. Dengeli bir hayatları olduğunu ileri sürerek kendilerini "tam anlamıyla doygun" hissedenler sadece yüzde 20'lik bir oran tutturabilmişti. Araştırmayı yürüten Harvard işletme profesörüne göre, katılımcıları daha içten olabilselerdi eğer, kıstırılmış olduklarını itiraf edenlerin oranı daha da yükselecekti. Her halükârda, bir Amerikan muhasebe şirketini konu alan ve 1992'de yayımlanan bir vaka çalışması, şirket elemanları arasındaki kişisel çatışmaların sadece yüzde 6'sının suçlamalara ve itirazlara yol açtığını gösterdi; yüzde 21'lik bir grup seslerini çıkarmadan katlanmayı tercih ediyordu. Çalışanların çoğu düşmanlarından kaçma eğilimindeydi: Yüzde 31'i onları "geçici olarak dikkate almama"yı seçmişti, yüzde 14'ü "stratejik uzaklaştırma" yöntemleri kullanıyor, yüzde 8'i psikolojik yardım alıyordu. İngiltere'de nüfusun yalnızca yüzde 18'i bir mağazada sözlü şikâyette bulunduklarını ve yalnızca yüzde 2'si bir gösteride ya da boykotta yer aldıklarını bildirmişti.

Kaçmanın da, savaşın veya isyanınkinden daha az ilgi çekici olmayan kendine özgü bir felsefesi ve müritleri vardır. Bir hayat biçimi olarak kaçışın modern savunucuları arasında sesini en çok duyuran kişi, en yaygın biçimde kullanılan modern sakinleştiricilerden birini, acıdan ve endişeden kaçışın mutlak rotası Largactil'i yaratmış olan bilim adamı Henri Laborit'dir. Laborit, o günden beri kimyasal buluşları karşılığında elde ettiği geliri, saldırganlığa alternatif arayan araştırmaları finanse etmekte kullanmıştır. Alain Resnais, *Amerika'daki Dayım*'da, en hakiki bilgeliğin kaçmak olduğunu söyleyen eski hükümetin bu görüşünün bilim tarafından da doğrulandığını bütün dünyaya ilan etmiştir.

Yüzleşmekten kaçının, diyor Laborit, çünkü yüzleşmenin tek sonucu bir tahakküm düzeni oluşturmaktır, tıpkı kimin kimle çiftleşeceğine karar vermek için dövüşen maymunların oluşturmak istedikleri gibi. Üstünlük savaşına girdiğiniz anda, bağımsızlığınızı kaybedersiniz. Hayatın amacı –bir biyoloğun bakış açısıyla– hayatta kalmaktır, bu da dengenizi korumanızı, stresten uzak kalmanızı gerektirir. Laborit, laboratuvarında işkence ettiği sıçanların stres düzeyini ölçmüştü: Serbestçe başka bir bölmeye kaçmasına izin verdiği sıçanlarda, deneyin başlamasından bir hafta sonra, kan basıncı normal düzeydeydi. Buna karşılık, kaçmasına engel olduğu sıçanların kan basıncı, bir ay sonra bile hâlâ yüksekti; kaçacak bir yer bulamadıklarında ülsere yakalanıyor, kilo kaybediyor ve umutsuzluğa kapılıyorlardı, bu yüzden kafesin kapısı açıldığında bile kaçıp gitmeye korkuyorlardı. Üçüncü

bir grup sıçan kafeslere çiftler çiftler yerleştirilmişti, bunların da kaçmasına izin verilmiyor, ama birbirleriyle dövüşmelerine göz yumuluyordu; aynı işkencelere maruz kalan bu sıçanlarda da kan basıncı normal düzeyde kalmıştı. Laborit şu sonuca vardı: Dövüşmek ve kaçmak, strese karşı koymanın alternatif yollarıdır; ancak dövüşmek, eğer zaferle sonuçlanırsa, bağımlılık yaratır ve sizi rekabetçi bir hayatın stresi içine çeker. Üstelik rakiplerinizle savaşmanıza izin vermeyen durumlar da olacaktır, bu durumda kendi kendinizle savaşmak zorunda kalırsınız ve bu da stres yaratır. Laborit'e göre kaçmak her halükârda daha iyi bir çözümdür.

Şartların fiziksel olarak kaçmanıza izin vermediği durumlarda ise, bunu hayalinizde yapabilirsiniz. Hayal gücünüz, hiç kimsenin ve hiçbir grubun dokunamayacağı yegâne parçanızdır. Güçsüz olabilirsiniz, ama hayallerinizde dünyayı değiştirmek elinizdedir. En başarılı kaçışçılar, kendilerini dünyanın gerçeklerinden ve hiyerarşinin kısıtlamalarından soyutlamaları sayesinde, sanatçılardır; bağımsızlıklarını ve özgünlüklerini ifade eden, sadece kendilerine ait dünyalar yaratırlar. Laborit'nin savunduğu anlamıyla kaçış, duygularla yüzleşmekten kaçmak değildir, böyle yapmak sizi renksiz ve kayıtsız kılacaktır. Sanatçılar, hoşnutsuz, hatta gergin bireyler olmak zorundadırlar, ama sanatçı olmak demek, kendinizi bu gerginlikten verim ve güzellik elde etmenin yollarını keşfetmeye adamış olmanız demektir.

Elbette, sevimsiz ve kötü huylu bir patronla çalışanlar için kaçış her zaman mümkün olmayabilir, çünkü kaçmaları, kendilerini işsizliğe mahkûm etmeleri demek olacaktır. Her zaman savaşamazlar da, çünkü hareketsiz kalmaları için düzenlenmiş bir hiyerarşi söz konusudur. Böylece "ketlenmiş" bireylere dönüşürler. Mevcut bir tehlike karşısında nasıl hareket edeceklerine karar vermek için ihtiyaç duydukları bilgiden yoksun olan insanlarda da ketlenme ortaya çıkar, ihtiyaç duyduklarından daha fazlasına sahip olanlarda da. Ketlemeler hafızaya kazınırlar, dolayısıyla geçmiş başarısızlıkların bilgisi kişiyi eylemden alıkoyarak hataların artmasını teşvik eder. Laborit ketlemeyi ketleyen bir kimyasal madde keşfetmiş gerçi, ama bu kez de başka sorunlar ortaya çıkmış. Bu arada Laborit, herkesi, ketlemelerinden kaçmak için mümkün olan her yolu denemeye çağırıyor, konuşmak, yazmak, öfkelenmek ve canınızı sıkan insanlara hakaret etmek dahil. Aksi takdirde ketlemeler bağışıklık sisteminde aksamalara yol açarak sağlığınızı tehlikeye sokacak ve psikosomatik hastalıklara neden olacaktır; başkaları sizi anlamadığında kendinizi cezalandırmanın bir yoludur bu.

Bütün bunlara rağmen Laborit, önerdiği çözümün bir mutluluk reçetesi olduğunu ileri sürmüyor. Kendi hayatına baktığında, kendisinin de kaçmakta güçlük çektiği durumlarla karşılaşmış olduğunu kabul e-

diyor. Söylediğine göre, "Çalışma hayatında kol kanat gerilmeye ve himaye edilmeye yönelik patolojik bir gereksinim"i var. Bu hayat, onu kavgacı ve dikbaşlı bulan üstleriyle arasındaki uzun ve duraksız bir savaştan ibaret olmuş. Laborit, mesleki başarıların değil, düzene yaltaklanarak onun kurallarına boyun eğenlerin ödüllendirilmesini protesto etmiş. "Şövalyelik çağında yaşamış olmayı isterdim," dese de, buna en çok yaklaşabildiği yer, şövalyelik ruhunun hâlâ yaşadığını ileri sürdüğü Fransız deniz kuvvetlerinde cerrahlık yapmak olmuş. Ancak onu erken emekliliğe yönelten ve kıdemi gereği hak ettiği terfiyi ondan esirgeyen üstlerinden yeterince takdir görmemiş (hakkı olduğunu düşündüğü başhekimliğe hiçbir zaman yükseltilmemiş). Askeri hastanelerden birinde bulduğu bir araştırma işine kaçmayı başarmış (halbuki askerleri sevmiyor, ne de tüccarları, ne de muhtelif başka kategorileri). Kendisinin de itiraf ettiği üzere saldırgan bir kişiliği var, ta çocukluğundan beri. Kendini, ruh halleri üzerinde değişiklik yaratan ilaç ve ağrı kesicileri araştırmaya adamış olması ve diğer buluşları arasında yapay kış uykusuna dayalı anestezi yönteminin bulunması tesadüf değil. Çalışmalarının önemini teslim etmekten kaçınan Fransız tıp kurumuna hâlâ öfkeli; sadece başka ülkeler ona ödül vermişler, bunların arasında Lasker Ödülü de var (bu ödülü alanların kırk beşi daha sonra Nobel'i de almış, ama Laborit bunlardan biri değil).

Arkadaş edinme konusunda hiçbir zaman çok başarılı olamamış; bütün arkadaşlarının çocukluğundan kalma olduğunu söylüyor; o zamandan beri karşısında hep rakipler olmuş. Bu tamamen doğru değil, çünkü etrafında oluşmuş bir hayranlar grubu var: Alain Resnais, mesela, Laborit'nin kitaplarını okuyarak ümitsizliğinden kısmen sıyrılmış, filmini de bu sayede çekmiş. Ayrıca Laborit, yetmişli yaşlarında kendisinden çok genç bir kadına âşık olmuş; bu kadın, karısı ve kendisi bugün artık bir üçlü oluşturmuşlar, Laborit bunu "ne tam anlamıyla doyurucu ne de çekilmez" buluyor. Kendisinde gördüğü en ciddi kusur kadın olmayışı, çünkü kadınlar beynin her iki yarısını kullanabiliyor, böylece daha dengeli yaşamlar kurabiliyorlar. Şöyle ya da böyle, neticede onun da kaçamayacağı şeyler var. Bunun mükemmel bir çözüm olmadığını kendisi de kabul ediyor, ama hiç değilse insana bir soluk aldırıyor.

İnsanların kendi hayal dünyalarına kaçışının uzun bir geçmişi vardır. Başlangıçta herkesin düşmanı açlıktı. Açlığı yiyeceklerle alt etmek imkânsızlaşınca, kaçış, uyuşturucuların yardımıyla gerçekleşmeye başladı. Ortaçağ Avrupası'nda kullanımı en yaygın olan uyuşturucu

büyük ihtimalle haşhaş tohumuydu (o dönemde endüstriyel ölçekte yetiştirilmekte ve üretimi için büyük araziler tahsis edilmekteydi). Haşhaş tohumu, aynı kenevir tohumu gibi, kişniş, anason, kimyon ve susamla karıştırılarak ekmek yapımında kullanılmaktaydı. Bu sayede yoksullar bir çeşit rüya âlemine kaçıyorlardı; sık sık cinlerin ve vampirlerin istilasına uğrasalar ve tüyler ürpertici hayallere kapılsalar da, en azından korkunun açlık kadar güçten düşürücü bir etkisi olmuyordu. Çok ağlayan çocukların sesini kesmek için haşhaş tohumu kaynatılıp içiriliyordu. Açlık kıtlığa dönüştüğünde, ağustosböceği sürülerini andıran "sinek insanlar" yutabildikleri her şeyi yiyorlardı; çöplükleri talan ediyor, dışkıyı bile besin niyetine kullanıyor, böylece

yavaş yavaş yarı şuurlu bir uyuşukluk haline sürükleniyor, narkozla nevroz arasında gidip gelirken yemek yemekte olduklarını hayal ediyorlardı.

Farklılaşmış bilinç düzeylerine, uyuşukluğa veya heyecana kaçış, bütün dünyada, bütün yüzyıllarda değişmez bir tutku olmuştur. Alkol, tütün, çay, kahve ve türlü bitkiler yardımıyla normallikten kaçmayı denememiş tek bir uygarlık yoktur. Özellikle kasvetli bir dünya görüşüne sahip olan Azteklerin, Dört Yüz Tavşan dedikleri dört yüz adet içki ve sarhoşluk tanrısı vardı, bu tanrılar kaçışlarında onlara yardımcı oluyordu. Ama nereye? Ayıkken halüsinasyonları üzerinde özgürce konuşuyorlardı. Gözü dönmüş canavarlar tarafından parçalandıklarını, savaşta esir düştüklerini, zina suçundan hüküm giydiklerini ve kafalarının ezilerek cezanın infaz edilmekte olduğunu görüyor ya da bir sürü kölesi bulunan zengin bir efendi olduklarını hayal ediyorlardı. Dolayısıyla içki, kafalarını her gün meşgul eden düşüncelerden kurtarmıyordu onları, daha ziyade, bir korku filmini ya da bir fantastik filmi tekrar tekrar seyredermişçesine bu düşünceleri inceden inceye kurgulamalarını sağlıyordu. Yedikleri kaktüs ve mantarlar onları günlerce süren "dehşet uyandırıcı ya da gülünç" hayallere sürüklüyor, ama yine de vazgeçmiyorlardı: "Bu sayede ne savaştan, ne de açlık ve susuzluktan korkacak kadar cesaret kazanıyorlar ve bunun kendilerini bütün tehlikelerden koruduğunu söylüyorlar." Keyif verici maddelerin zararlarının gayet iyi farkındaydılar; ayyaşları, ilk suçlarıysa eğer, herkesin ortasında, kalabalığın alayları eşliğinde saçını kazıyarak cezalandırıyor, uslanmayanları ölüme mahkûm ediyorlardı; resmi görevliler ve rahipler suçun ilk işlenişinde öldürülürken, asilzadelere gözden uzak bir yerde boğulma imtiyazı tanınıyordu. Ne var ki felaketin en büyüğü gelip çattığında, hiçbir şey onları içki ve uyuşturucuyla kendilerini öldürmekten alıkoyamamamıştır, yirmi beş milyondan geriye sadece bir milyon kalana kadar. Tarihteki bu en büyük kitlesel intiharda kuşkusuz Avrupa'dan gelen hastalıkların da hızlandırıcı bir et-

kisi olmuştu, ama bu yıkımın asıl nedeni, uygarlıklarının iflasını ilan eden –bir bakıma komünizmin iflası da benzer bir yöntemle ilan edilmiştir– İspanyol istilasının yol açtığı ruhi çöküntüydü.

Avrupa'da, İsviçreli doktor Paracelsus'un (1493-1541) afyonu alkolle karıştırarak laudanin denen afyon şurubunu elde etmesini takiben, bu uyuşturucu, acıdan ve can sıkıntısından kaçmanın en gözde yolu haline geldi. On sekizinci yüzyılın kalburüstü bir İngiliz hekimi, tarçın, karanfil ve safranla tatlandırdığı bir afyon kokteyli yaparak bunu "dünyanın en değerli ilaçlarından biri" diye nitelemişti. 1854'te, İngiltere'de okutulan standart tıp kitaplarından birinde, afyonun "gündelik rahatsızlıkların tedavisine yönelik tüm tıbbi malzeme içinde kuşkusuz en değerlisi" olduğu tekrarlanıyor, buna karşılık "sigara içmenin, özellikle de alt sınıfların fiziksel ve ahlaki tabiatı üzerinde sakıncalı sonuçlar doğurduğu" belirtiliyordu.

Amerika Birleşik Devletleri, uyuşturucudan uyuşturucuya, bir kaçıştan diğerine atlayışındaki sürat ve çeşitlilik açısından az rastlanır bir örnek olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda Amerikalılar alkolü eşitlikçiliklerinin sembolü haline getirmiş ve içki tüketimlerini iki katına çıkarmışlardı – içki şişesinin önünde herkes eşitti ve kimse içkiye hayır diyemiyordu: "Özgür olmak için içiyorlar"dı. Meyhane zeminine serilmiş yatan ve ayağa kalkmayı beceremediği halde, "ABD kadar bağımsızım," diye bağıran adam, içki karşıtı hareketin bile inkâra cesaret edemediği bir duyguyu dile getiriyordu, çünkü hareket üyelerinin Temmuz'un dördünde sarhoş olma izni vardı. 1830-1850 yılları arasında ani bir değişim ortaya çıktı: Alkol tüketimi yarı yarıya düştü ve alkol bağımlılığı belirli bir azınlığa özgü hale geldi. Fakat bunun arkasından, yüksek dozda afyon içeren patentli ilaçlara yönelik bir çılgınlık gelişti, bu eğilimin zirveye tırmandığı 1900'de, kişi başına afyon ithalatı dört katına çıkmıştı. Tam bu noktada, doktorlar şüpheye kapılmaya başladılar. Böylece izleyen yüzyılda afyon içmek moda oldu, ta ki 1909'da afyon ithalatı yasaklanana kadar. Yasağın ardından afyonun yerini, Birinci Dünya Savaşı sayesinde tüketimi büyük ölçüde artan sigara aldı. Alkol yasağı güneyden ve doğudan başlayarak ülkeyi baştan başa sardığında, kokain katkılı kolalı içecekler imdada yetişti. Kokainin, alkol, afyon ve morfin bağımlılığından kurtulmanın en etkili yolu, aynı zamanda mükemmel bir kuvvet ilacı olduğu ilan edildi. Ordu başhekimi William Hammond, her öğünde bir kadeh kokain içtiğini iftiharla duyurdu. Kokain, Saman Nezlesi Birliği'nin resmi ilacı oldu. Barlarda viskiyle karıştırılarak sunulmaya, dükkânlarda likör biçiminde satılmaya, maden ve inşaat işçilerine dağıtılmaya başladı. Amerikan doktorları kokaine övgüler düzmek için sıraya girdiler.

Hatta Pennsylvania Üniversitesi tıp profesörlerinden, Amerikan Felsefe Derneği Başkanı Dr. George Wood, samimi ve dini bütün bir Amerikalı olmayı hedefleyenlerin bu yolda kokainden yararlanabileceğini ileri sürüyordu, çünkü kokain "daha üstün zihinsel niteliklerimizin belirginleşmesini sağlıyor, içimizdeki hayırseverlik ateşini körüklüyor, bizi soylu ve yararlı amaçlara hizmet eden büyük işler başarmaya yöneltiyor, fedakârlık ruhunu güçlendiriyor ve aynı zamanda kendi gücümüzün ve yeterliliğimizin daha iyi farkına varmamıza yardım ediyordu." Kokain, göründüğü kadarıyla, "daha üstün ve daha mükemmel insanlar" olmamızı sağlıyordu. İnsanlık, vasatlıktan ve monotonluktan kaçmaya dönük arayışında dur durak bilmemiştir.

Fransızlar, çok uzun zamandır alkol tüketiminde dünya birinciliğini kimselere kaptırmamıştır. Bunun nedeni sadece dünyanın en iyi şaraplarını üretmeleri değildir, çünkü bugün, bu konudaki şöhretlerine, sakinleştirici ve uyku ilacı kullanımında dünya birinciliğini de eklemişlerdir. Fransızların, sanata olduğu kadar suniliğe de rağbet eden bir uygarlık geliştirdiklerini düşünmek daha akla yakın bir açıklamadır; bahçelerdeki çalıları olmadık şekillerde budamak, her bireyi teker teker daha da benzersiz kılan kılıklara bürünmek, aşırı itinalı bir gündelik dil kullanmak – bunların hepsi, aynı yaklaşımın, insanın mükemmeleştirilebilir olduğu ve kendi haline bırakılmaktansa yontulup cilalanması gerektiği inancının bir parçasıdır. Fransızlar unutuşa doğru değil, varoluşun güçlükleriyle başa çıkabilen sıcakkanlı ve ilgi çekici varlıklar olma ideallerine biraz daha yaklaşmalarını sağlayan bir noktaya doğru kaçmışlardır. Fransızların yüzde 30'u (özellikle orta yaşlı evli kadınlar) kahve bağımlısı, yüzde 20'si (ağırlıklı olarak gençler) hem kahve hem çay bağımlısı, yine yüzde 20'si (özellikle yaşlılar ve düşük gelir seviyesindekiler) sadece sakinleştirici bağımlısı, yüzde 10'u (ağırlıklı olarak yüksek eğitimli genç insanlar) ara sıra sigara ve alkol de kullanmak kaydıyla çay bağımlısı, yüzde 10'u (ağırlıklı olarak yüksek eğitimli genç kadınlar) yalnız ve yalnız çay bağımlısı, bir başka yüzde 10'u ise sigara içmeyen şarap veya bira bağımlılarıdır; hem sigara hem içki hem de kahveyi yüksek miktarlarda tüketenlerin oranı sadece yüzde 5'tir. Alkolden, tütünden, kahveden, çaydan, sakinleştiricilerden ve uyku haplarından tamamen uzak duran yüzde 1,5'luk grup ise ancak güvensizlik ve şaşkınlık uyandırmaktadır. Ne de olsa, soylu vahşi nadiren ayık dolaşmıştır.

Kaçışın beraberinde getirdiği sorun, nereye kaçacağınız sorusuna cevap bulmaktır. Laborit'ye göre derin bir mutsuzluktan mutluluğa kaçamazsınız, çünkü erişilmesi mümkün olmayan bir hedeftir bu. Bugün Türkiye'de bulunan Efes'te yaşamış ve miras yoluyla kendisine geçen

krallık hakkından feragat etmiş olan Yunanlı Herakleitos'a (MÖ 522-487) göre hiçbir yere kaçamazdık, çünkü kâinat durmadan değişiyordu: İnsan tabiatının belirli bir amacı yoktu; bütün kainat içinde bulunduğu durumdan kaçmakla meşguldü. Milattan önce ikinci yüzyıldan beri hırslardan ve sıradan varlıkların olağan endişelerinden kaçış uzmanları olan Taocuların özgünlüğü, kadın erkek, genç yaşlı herkesin mutsuzluktan kaçmayı öğrenebileceğine, ölümden kaçmak mümkün olmasa da yanlış biçimde ölmekten kaçılabileceğine inanmalarındaydı. Cinsel gücü artıran ama vücudu yavaş yavaş çökerten uyuşturucuların yardımıyla dudaklarında bir gülümsemeyle solup gitmeyi istediler, esriklik içinde ve tabiatın ritmiyle salınarak; fakat eşitliğe dair, içlerinden geldiği gibi, oldukları gibi davranan, "birbirine dolanmış nefeslerini harman eden" erkek ve kadınlara dair hayalleri, sihirli formüllerinin ardında kaybolup gitti, çünkü simya sayesinde saadete giden kestirme bir yol bulmayı ummuşlardı.

Japon yazar Mişima'nın intiharı, kaçışın nihai durağına kadar sürdürülmesiydi. Mişima, aileden polis müfettişi olan Osakalı Oşiyo Hehaçiro'dan esinlendiğini söylemişti. Bu adam, otuz yedi yaşındayken yolsuzluklarla savaşmaktan usanarak işini bırakmış, hayatta başarıya ulaşmanın kahramanca bir jest yapmaktan daha önemsiz olduğuna karar vermişti: Sıradanlıktan kaçmak gerekiyordu ve bunu yapamayacak hiç kimse yoktu. Bütün gün tarlada ter döken cahil bir köylü kadın bile bu yolla bilgeliğe terfi edebilirdi. "Aslolan yolculuğun kendisi[ydi], gidilen yer değil" ve bu yolculuğa "delice bir cesaretle" atılmak gerekiyordu. (Hemen hemen aynı sıralarda, *"Il faut toujours être ivre"* [Her dem sarhoş gezmeli insan] diye yazıyordu Baudelaire.) İnsanın gönüllü olarak kendinden vazgeçmesi, dışarıdan gelecek müdahalelere kayıtsızlaşmasını sağlıyordu. Hehaçiro böylece, kendi evini ateşe vererek başlattığı ve "dünyadaki bütün zavallılar"ı katılmaya çağırdığı bir ayaklanma düzenledi ve ayaklanmanın başarısız olması üzerine kendi boğazını kesti. Ölümünden sonra "hükümeti eleştirmek"ten suçlu bulundu ve muhafaza edilmiş cesedinin halkın gözü önünde çarmıha gerilmesine karar verildi. Hehaçiro'nun soylu yenilgisi onu yine de bir Japon halk kahramanı yapmaya yetti. Mişima da, hiçbir kazanç sağlamamış olsa bile, en azından "bir samimiyet eylemi" olduğu ve ikiyüzlülükten kaçışı simgelediği için bu intiharı taklit etti. Sırf kaçmış olmak için gerçekleştirilmiş bir kaçıştı bu. Düşman ise hâlâ hayatta.

Yaşadıkları çağa egemen olan kurumların, çoğunluklara ait fikirlerin ve haddizatında gündelik yaşamın kıskacından kaçmak isteyenler, modern topluma ayak uyduramayan kişiler değildir: Onların

kökleri de, savaşçılarınki kadar gerilere, antikitenin en eski çağlarına kadar uzanır. Eski Çin'deki ataları mesela, şöyle şarkılar söylüyorlardı:

Bir başıma gelir, bir başıma otururum.
Bugün insanlar beni tanımıyor diye üzgün değilim.
Bir tek o yaşlı ağacın ruhu, şehrin güneyindeki
O biliyor, eminim, Ölümsüz olduğumu.

Kaçışın ne gibi işe yarar sonuçları olabileceğini sormak kaçış düşüncesinin özüne aykırıdır, çünkü kaçış, amaçlardan kaçmayı da i-
 çerir. Bir amaçları olsun isteyenler, kendilerine kaçmanın dışında çözümler aramak zorundadırlar.

———— / ————

Henri Laborit, *Éloge de la fuite*, Laffont, 1976; Henri Labroit, *La vie antérieure*, Grasset, 1990; Dorothy Rabinowitz, *New Lives: Survivors of the Holocaust Living in America*, Knopf, 1976; Vladimir Bukovsky, *To Build a Castle: My Life as a Dissenter*, Viking, New York, 1977; M. Magdelaine ve Rudolf von Thadden, *Le Refuge huguenot*, A. Colin, 1985; Dino Cinel, *The National Integration of Italian Return Migration, 1870-1929*, Cambridge University Press, 1991; M. M. Ktitz vd., *International Migration Systems*, Oxford UP, 1992; A. Hourani ve N. Shehadi, *The Lebanese in the World: A Century of Emigration*, Tauris, 1992; Jerome L. Singer, *Daydreaming and Fantasy*, Oxford UP, 1981.

Roderick Phillips, *Putting Asunder: A History of Divorce in Western Society*, Cambridge UP, 1988; Roderick Phillips, *Family Breakdown in Late Eighteenth-Century France: Divorces in Rouen 1792-1803*, Oxford UP, 1982; Dominique Dessertine, *Divorcer à Lyon sous la Revolution et l'Empire*, Lyon UP, 1981; H. Kent Geiger, *The Family in Soviet Russia*, Harvard UP, 1968 (Sovyet Devrimi'nden sonraki çok yüksek boşanma oranları üzerine); G. B. Spanier ve Linda Thompson, *Parting: The Aftermath of Separation and Divorce*, Sage, 1987; Elizabeth Martin, *Second Time Round: How Divorce Affects Future Relationships*, Macdonald, 1989; Sandra S. Kahn, *The Ex-Wife Syndrome*, Ebury, 1990; Mavis Maclean, *Surviving Divorce*, Macmillan, 1991.

Jerome David Levin, *Alcoholism*, Hemisphere, New York, 1990; G. E. Valiant, *A Natural History of Alcoholism*, Harvard, 1993; David F. Musto, *The American Disease: Origins of Narcotic Control*, Yale, 1973; Q. J. Rorabaugh, *The Alcoholic Republic: An American Tradition*, Oxford UP, New York, 1979; Herbert Fingarette, *Heavy Drinking: The Myth of Alcoholism as a Disease*, California UP, 1988; H. B. ve H. C. Jones, *Sensual Drugs: Deprivation and Rehabilitation of the Mind*, Cambridge UP, 1977; Timothy Leary, *Flashbacks: An Autobiography*, Heinemann, 1983; John Rosecrance, *Gambling Without Guilt: The Legitimation of an American Pastime*, Cole, Pacific Grove, California, 1980.

XIV

Kıraç toprakta bile merhamet bitmesinin sırrı

On iki yaşından beri insanların birbirlerine karşı tavırları onda güven uyandırmamıştı. Verdiği ilk işaret, anne-babasıyla konuşmayı aniden birkaç aylığına kesmesi ve yetişkinlerin kırılganlıkları üzerine, ne kadar kolay dağıldıkları üzerine düşünmeye başlaması oldu. Yetişkinlerin dünyası sanki ikiyüzlülükten yapılma bir zamkla yapıştırılmıştı: Alsace'lı babası kendisini patronuna boyun eğmek zorunda hissediyordu – "onu şamar oğlanı gibi kullanan iğrenç bir herif" olmasına rağmen. Hayatının ilk kararı, babasının yanlış yolu seçmiş olduğuna karar vermek oldu: Haksızlıklar böyle sineye çekilmemeliydi. Ama haksızlığa karşı savaşında kim ona destek olacaktı? Babasının neden isyan etmediğini hiç anlayamıyordu. Ablasının da isyan ettiği yoktu. Bugün çalıştığı gecekondu bölgesinde, bazı insanların maruz kal-

dıkları aşağılanmaya neden isyan ettiğini, bazılarının ise etmediğini hâlâ anlayamıyor.

Marie-Thérèse Gaab, kemanıyla avunmaya çalışan yalnız bir çocukmuş. "Beni anlayan hiç kimse yoktu. Annemle babam bana Cohn-Bendit adını taktılar ve beni yatılı okula gönderdiler. Sık sık kemanımı alıp okuldan kaçardım. Dövüşen oğlan çocukları gördüğümde ayırmaya çalışırdım." Güçlü kişiliğine hayran olduğu Alman annesiyle bir ölçüde benzeştiklerini düşünse de, yetişkinlerle anlaşmak zormuş. Ne okuldaki öğretmenlerin ne de Strasbourg Üniversitesi'ndeki profesörlerin içinden ona elini uzatan biri çıkmış.

Bu uzun boylu, çarpıcı sarışın, üç yaşında geçirdiği romatizmal bir
234 hastalık yüzünden sağlığı altüst olan ve sekiz sene hastanede yattıktan sonra hayatını tekerlekli sandalyede sürdüren Michel Krieger ile evlenmiş. Kocası zekâ ve duyarlılık saçan biri, üzerinde acıyı yenmiş olmanın ışıltısı var. Kişiliği uysallığın tam tamına tersi. Birbirlerini bulduklarından beri haksızlığa karşı birlikte savaşıyorlar, her biri kendi yöntemiyle.

Michel Krieger, engellilerin üzerine dikilen soğuk bakışları sözümona normal insanlara geri döndürerek ülke içinde ve dışında ilgi uyandırmış bir ressam. Mesela, dev gibi duvarları boyayarak üzerine minnacık bir kapı çiziyor. Dikkatle baktığınızda, kapı sizin dışarı çıkmanız için mi orada, yoksa başkalarının içeri girmesi için mi, anlayamıyorsunuz. Krieger insanların yumuşakçalardan farksız olduğunu gösteriyor, kendilerine kabuklar oluşturuyor, üzerinde fazla düşünmemeyi tercih ettikleri tehlikelerden korunmaya çalışıyorlar. İnsanlar arasındaki sınırlar Krieger'in yapıtlarında birer engelden çok birer bilmeceye dönüşüyor, insanda hem ürküntü hem de huzur uyandıran önyargı irdelemeleri bunlar. Bazen, evlenip çoluk çocuğa karışmış ve kendisine bir isim yapmış olmakla, görüntüsüyle ilk anda yarattığı buz gibi bakışları eritmiş olduğunu düşünüyor. Ama sadece bazen.

Marie-Thérèse'e göre kocası, dışlanmışlık duygusundan sıyrılmakta kendisinden daha fazla yol kat etmiş. Çünkü kendisi, her on çocuktan dokuzunun resmi yoksulluk sınırının altındaki ailelerden geldiği bir okulda çalışıyor ve bu çocuklar için bütün kapılar sıkı sıkıya kapalı görünüyor. Çocukların yaşadığı çok katlı binalar çöl yüzeyine dağılmış ağaçlara benziyor, buradan hiçbir yere kaçmak mümkün değil; yapacak hiçbir şey, gidecek hiçbir yer yok, ne bir sinema, ne de – polis karakoluyla süpermarkete bekçilik eden güvenlik görevlisi bir yana bırakılırsa– medeniyete ait tek bir işaret. Strasbourg'un yüksek kültürü, sakinlerinin yarısının sosyal yardım fonundan geçindiği bu kenar mahalleyi, Le Neuhof'u kendisinden ayıran metruk arazilerin üzerinde buharlaşıp yok oluyor. "Çocukların her sabah ellerinde

çantalarıyla okula kadar gelmeyi başarmaları bir mucize, cesaret isteyen bir iş bu. Elimden fazla bir şey gelmiyor, bu çocukların önündeki engelleri ortadan kaldırmanın yolu yok. Uyuşturucu bağımlısı abileri olan, anne-babasının cebinde metelik bulunmayan bir kız çocuğu gelip benden yardım istediğinde çaresiz kalıyorum, ailesini değiştirmek elimde değil ki; ayrıca benimle konuştuktan sonra bu çocuk yine alkolik babasının ve depresif annesinin yanına dönüyor. Öğrenciler diploma almadan okulu bırakıyorlar ve iş bulamıyorlar. Yine de okul buradaki tek etkili kurum; o da olmasa çocuklar hepten kaybolurlardı; yazlarını şehrin zengin mahallelerinde başlarını belaya sokarak geçiriyorlar. İşsiz, göçmen babaları, ailelerini geçindirememenin utancını silmek için dine bağlanıyor, Tanrı'nın temsilcisi kesiliyor, karılarına ve kızlarına baskı uyguluyorlar." Ama kız çocukları anneleri gibi olmak istemiyor. Okulda erkeklerden çok daha sıkı çalışıyor ve on sekiz yaşına gelince özgürlüklerinin peşine düşüyorlar.

Babasının kendisi gibi dört alkolikle paylaştığı iki odalı bir dairede yaşayan, annesi tarafından terk edilmiş oğlan çocuğu için Marie-Thérèse ne yapabilir? Oturduğu apartman dairesi daha büyük olsaydı onu kendi evine alırdı: "Okulda günde en az beş kere yanıma geliyor, sırf benden bir-iki söz duyabilmek için. Gururlu bir çocuk, yüzme kursu için parası olmadığını öğretmenine söylemekten çekinmiş. Davranışları hep saldırganca, bir tek benimle konuşuyor. Annesini bulabilsin diye onunla birlikte mahkemeye gittim, ama kadın çocuklarından hiçbirini artık görmek istemediğini söyledi."

Marie-Thérèse, babası hapse girmiş olan, sekiz çocuğun en büyüğü olduğu için annesinin evde kalmaya ve diğerlerine bakmaya zorladığı Çingene kızı için ne yapabilir? "Hayatla başa çıkamadıkları için çocuklarını sakatlayan anne-babalar karşısında infiale kapılıyorum. Başka ailelerle, bu çocukların bazıları son derece başarılı olabilirdi."

Bu gibi çocuklarla karşılaşmak Marie-Thérèse'i her seferinde derinden etkiliyor; onlardan söz ederken bile gözlerinde yaşlar birikiyor; onlara fazla bir yardımı dokunamayacağını bilse de hakları için savaşmaktan vazgeçmiyor. Hiç değilse sıkıntılarını açacak birini bulmuş oluyorlar, çünkü pek çoğu anne-babasıyla konuşmaya cesaret edemiyor. "Bütün bir sene bir çocukla konuşarak onun okulu benimsemesini sağlayabilirsem, bu bile bir şeydir. Benim için zor bir görev bu, çünkü kendimi tecrit edilmiş hissediyorum; öğretmenler fazla gevşek davrandığımı, çocukları dinlemeye fazla zaman ayırdığımı söylüyorlar. Ekonomik, sosyal, politik sorunlar konusunda bir şey yapamam, ben sadece ilk ivmeyi veriyorum, yoksa çocuklar kendi özgürlüklerini kendileri kazanmak zorundalar. Hâlâ bir muhalifim; sorunların çözümüne içeriden katkıda bulunabilirim, çocukların dünyaya

bakışını değiştirebilirim: En azından bu anlamda kendimi başarılı sayıyorum."

Son tahlilde kazanılması asla mümkün olmayan bir savaşı her gün yinelemek olağanüstü enerji gerektiriyor. Marie-Thérèse bu gücü kocasından alıyor. İşten eve dönüp de onu stüdyosunda –dairelerinin arka odalarından biri– huzur içinde çalışır bulunca "tasalarım uçup gidiyor, kendimi bulutların üstünde hissediyorum."

Atlantik'i geçtim ve asfalt zemini derin çukurlarla, çöp ve pislikle kaplı bir sokağa ulaştım: Bu sokaktan pek az araba geçiyor. Binalar dökülüyor, girişleri ve camları kalaslarla kapatılmış. Boş arsalar, ortadan kaybolan evlerin mezartaşları. Bir fabrika iskeleti burada bir zamanlar evlerine ekmek taşıyan işçilerin yaşadığım anlatıyor, ama bu sokağın sakinleri çalışmıyorlar: Öylece duruyor, oturuyor ve bekliyorlar. İki büklüm, şişmiş, derileri kalkmış bedenlerinin üzerinden sarkan giysileriyle bazen korkulukları andırıyorlar. Dünyanın en zengin ülkesinde bulunuyorum, umut sayesinde harikalar yaratmış bir ülkede, fakat bu davetsiz misafiri inceleyen gözlerde umudun zerresi yok. Yoksa, akbabalar gibi avlarını mı gözlüyorlar? Korkuya gerek yok: Bu insanlar birer kurban, akbaba değil. Geceyi geçirmek üzere, evsizler sığınağının açılacağı saati bekliyorlar.

Pine Sokağı Misafirhanesi, Boston'ın turistik ziyaret yerlerinden biri değil, çünkü İtalyan tarzı zarif kulesiyle bir zamanların bu güzel binası bakımsızlıktan harap olmuş. Şimdi koca bir garaja dönüşmüş, yalnız içinde arabalar yerine uzun sıralar halinde yerleştirilmiş yataklar var, her sığınakta birkaç yüz tanesi birden, açık plan. Gün içinde –burada kullanılan tabirle– misafirlerin binayı terk etmesi gerekiyor; bunların çoğu günü sokakta dikilerek geçiriyor, yeniden içeri alınmayı ve kendileri uykudayken giysilerinin ilaçlanmasını bekleyerek. Sadece hastaların içeride kalmasına izin veriliyor. Bunlar, biçimsiz lekelerle kaplı kafaları nasırlaşmış ellerinin arasında, arada bir duyulan öfkeli homurdanmalar bir kenara bırakılırsa, sıra sıra dizilmiş bir sürü Van Gogh tablosu gibi, birer natürmort gibi öylece oturuyorlar.

Barbara McInnis tam on yedi senedir burada hemşirelik yapıyor, sinekleri başlarından kovmaya çalışan sıcak ülke insanları kadar nafile bir çabayla acıları dindirmeye uğraşarak. İşe başladığı günlerde, dünyada şiddetten başka bir şey görmeyen bir musluk tesisatçısıyla yaşıyormuş: Her dakika soyulma korkusuyla yaşayan, tabancasını yanından ayırmayan bir adammış bu. Vahşi Batı'nın şehirleşmiş hali gibi bir yermiş burası, güzellik ve kültürle ışıldayan bir şehrin ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen. Bir süre sonra, bütün günü Pine Sokağı'nın şefkat dolu atmosferinde geçirdikten sonra akşamları sevgilisinin

şiddetine dönmenin tezatı Barbara'ya katlanılmaz gelmeye başlamış. Onu terk etmiş. Bir düzine arkadaşıyla birlikte Jamaica Plain'de ucuz bir ev tutmuşlar, içini ucuz mobilyalarla döşeyip kendilerine alçakgönüllü bir yaşam kurmuşlar. Taş Çorbası pişirip (bir kapıdan biraz patates, öbüründen bir-iki havuç dilenerek yapılan bir çorba bu) bir çorba arabasıyla dağıtıyor, ayrıca, genellikle beş kadar evsiz insanı da yanlarında barındırıyorlarmış. Barbara şimdi günün yirmi dört saati yüzlercesine yardım ediyor.

Onlara ne gibi bir yardımı dokunabilir ki? Eskiden şehrin sağlık müdürlüğünde hemşire olarak çalışıyormuş, orada hemşireler doktorların söylediğini yapmak zorundaymış. Ama Pine Sokağı'nda Barbara kendi yöntemlerini geliştirme fırsatı bulmuş. Sığınak açılırken ilgililer çeşitli planlar yapmışlar, ama hiçbir şey beklendiği gibi gitmemiş. Barbara plan yapmıyor; misafirlere nasıl davranmaları gerektiğini anlatmanın anlamsız olduğunu görmüş: "Ben onlar için bir dostum. Yaptığım şey işte bu. En uzun vadeli beklentim, öğleden sonra karşılaştığım bir adamın akşam olduğunda ilacını almak üzere dönmesi. Burada çalıştığım süre boyunca, kendi ruh sağlığımı korumak için, sürekli hedef küçültmem gerekti. Yaptığımız işe yara bantı tedavisi diyorum ben. Başka türlü bir toplum hayal etmiyorum. Bu konuya hiç kafa yormuyorum. Hayatta kalmaya çalışıyorum, tıpkı misafirlerimiz gibi. İşleri başka türlü yürütmenin bir yolunu düşünemiyorum, çünkü hayatta kalma çabası beni fazlasıyla meşgul ediyor. Başladığımızda iki yüz kırk misafirimiz vardı, şimdi yedi yüz seksen oldu. Altından kalkmakta zorlanıyoruz. İşlere yetişebilmek için her dakikamı kullanmak zorundayım. İnsanların değişeceğine dair bir umudum yok."

Ama eskiden umudu varmış. 1960'ların başlarında, bir radikal olarak, Ted Kennedy'nin sahtekâr olduğuna inanıyormuş, "bu yüzden rakibi için çalıştım, ama sonra onun da farklı olmadığı anlaşıldı." Politikayla tek alışverişi olmuş bu. Bir daha asla, diyor. "Kimin seçileceği konusunda kendimi çaresiz hissediyorum. Ayrıca toplumu değiştirmek, yetenekli olduğum alanlardan biri değil. Sezgileriyle hareket eden biriyim. Yargılarda bulunmamaya çalışırım. İnançlarımı dayatmam. Başkalarını inançlarını değiştirmeye zorlamam. Herkes istediğine inanmakta özgürdür. Ancak her ne kadar bu konuda bir şey yapmıyorsam da, insanların iradelerini yok eden tarikatlara tahammülüm yok." Barbara, işçi sınıfından bir kadını Massachusetts belediye başkanlığına getirmeye çalışan, umudunu kaybetmemiş radikallere hayranlık duyduğunu söylüyor, ama, diyor, "birisi ona hiç şansı olmadığını, gereken parayı toplamayı başaramayacağını söylemeli."

Bir ara feminizmin bir çözüm olabileceğini düşünmüş. O günlerde, civardaki feministleri sığınakta gönüllü hizmet vermeleri için ikna etmeye çalışmış, "ama bizimle hiç ilgilenmediler. Kadın evsizler konusunda deneyimim olmadığı için kadın kliniğinden yardım istemiştim; bana birçok kez randevu verdiler ama hiçbirine gelmediler. Feminizm kendine belli bir yer edindi, ama ben kendimi feminist saymıyorum; kadın haklarına inanıyorum ama bir kadın hakları militanı olduğumu söyleyemem." Barbara için geleceği planlamaya kalkmak peri masalı yazmak gibi bir şey.

Yolları Pine Sokağı'na düşen hayat yılgınları buraya doğruluk vesaire konusunda nasihat dinlemeye gelmiyorlar. "Bazıları eğriye doğruya falan aldırmıyorlar, sanki işlerinden bahsedermiş gibi hırsızlık planları yapıyorlar." Peki Barbara onlarla ne konuşuyor? "O günkü dilenme hâsılatlarını soruyorum." Kendisi dilencilere Pazar günleri dışında para vermiyor. Barbara'nın etrafındaki insanlar için "paranın büyük bir değeri yok." Kimisi alkolik olduğu için paraya ihtiyaç duyuyor, ama her ne kadar sizden istedikleri paraysa da, iki çift söz de yalnızlıklarını hafifletmek açısından para kadar muteber. Parayla ilgilenen dünya onların dışında bir yerde, apayrı bir dünya, ve Barbara'ya göre bu dünya "kendi inançlarını seçmekte özgür: Onların yerinde olsaydım belki ben de aynısını yapardım. Tüketim toplumu bende dehşet uyandırmıyor."

Devam etme gücünü nereden alıyor? Misafirlerinin içinde bulunduğu zor durumdan. Bir de, Assisi'li Aziz Francesco'nun öğretisinden. Boş zamanında, kendilerine Genç Katolikler diyen müritlerinin düzenlediği toplantılara katılıyor, bunların çoğu düşük ücretli işlerde çalışan insanlar. "Manevi olarak yerimin bu insanların yanı olduğunu hissediyorum." Ayinden sonra oturup tartışıyorlar, bir bara girip bir şeyler içiyor, dansa gidiyorlar. Ne var ki ait olduğu yerde bulunmak giderek güçleşmiş, çünkü güvenlik nedeniyle artık kapılarını kilitliyorlar ve Barbara işi yüzünden vaktinde orada olamıyor.

Barbara, her ne kadar uzun vadeli planlara yüz vermiyor ve günü birlik yaşıyorsa da, her şeye rağmen, dünyadaki herkesin yaptığı gibi, o da bekliyor. "Hâlâ 1970'lerde yaşıyorum. Değişmem gerek, yoksa tutunamayacağım." Son yirmi yılda öğrendiği tek yeni şey bilgisayar kullanmak. Hasta bir annesi var, enerjisinin büyük bölümünü ona ayırması gerekiyor. "Annem öldüğünde değişmeye fırsatım olacak." Bunu nasıl yapacağını tasarlamak için herkes gibi onun da daha fazla zamana ihtiyacı var, ama değişmesinin ancak "bazı şeylerden bu kadar emin olmadığı zaman" mümkün olacağını söylüyor. Şu anda yaptığı iş o kadar acil ve o kadar gerekli ki bunu yapmaya mecbur olduğundan son derece emin. İçine girdiği rutinin kırılması için büyük

bir manevi travma gerekiyor. Bu arada hayat her zamanki gibi devam ediyor ve Barbara, çok da uzak olmayan bir geçmişte şehrin sıradan sakinlerinden farksız olan berduşların yaralarına pansuman yapmayı sürdürüyor: Biri Anayasa Mahkemesi yargıçlarından birinin oğlu olan bir avukat; bir başkası alkol yüzünden hayatı kaymış bir doktor; ve diğerleri, evlerinin anahtarını kaybeder gibi, yeteneklerini, işlerini, ailelerini ya da evlerini kaybetmiş olanlar. Muz kabuğuna basıp ayağı kayan ve kendilerini başka bir gezegene fırlatılmış bulan insanlar.

Boston'daki Pine Sokağı'nda, ABD'ye göçmüş Alsace'lı bir ailenin oğluyla da karşılaştım. Amerika'da zenginleşen aile, çocuklarından birini önce Harvard'a, sonra Oxford'a gönderme imkânı bulmuş ve bu eğitim, on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında sosyalizm konulu (yani esas itibarıyla elbette umuttan başka bir şeyle ilgili olmayan) son derece parlak bir doktora tezi̇yle noktalanmış. Gelgelelim tezin yazarı, geleneksel bir akademik kariyer çizgisi izlemek ve dünyayı bugünkü haline getiren bütün o güçlerle savaşmak yerine, insanlığın acılarını gündelik bir ölçekte hafifletmeyi tercih ettiğine karar vermiş; bugün sade ve alçakgönüllü bir hayat sürüyor ve buradaki evsiz insanlara yardım ediyor. Sihirli çözümlere inanamayacak kadar bilgili: Geleceğe ilişkin planlarından söz etmesi gerektiğinde bocalıyor, alnında kırışıklar beliriyor; birkaç gün sonrasına randevu verirken bile tereddüt ediyor. Fakat kırık dökük, acılı, yokluğa doğru sürüklenen misafirlerinin arasında dolaşırken, bütün yanılsamaların ve bütün yalanların nihayet ortadan kalktığı bir yer bulmuş gibi görünüyor; burada olduğundan başka türlü görünmeye çalışması ya da kendi değerini sorgulaması gerekmiyor; yüzünde yumuşak, şefkat dolu, neşeli bir ifade var, ıstırabın altında insan onurunu görebilenlerin ve umutsuzluk içindeki bir insana bir çift tatlı söz söyleyebilmekle ödüllendirilenlerin yüz ifadesi bu.

Şair Yevtuşenko'nun annesi 1944'te Sibirya'dan Moskova'ya gitmiş, burada, yirmi bin Alman savaş esirinden oluşan bir alayın askeri düzende sokaklardan geçip gitmesine tanık olmuştu. Bu durumda bile kendilerini daha üstün saydıklarını göstermeye kararlı olan generaller alayın başında azametli bir edayla yürüyor, üstlerinden kibir akıyordu. "Orospu çocukları parfüm kokuyor," diye bağırdı birisi. Kalabalık nefretle uğuldadı. Kadınlar sıkılı yumruklarını öfkeyle salladılar, polis onları güçlükle dizginledi. Fakat Ruslar, sıradan Alman askerlerinin nasıl acınacak kadar zayıf ve perişan olduğunu, pek çoğu koltuk değneklerine dayanarak aksaya aksaya yürüyen bu adamların ne kadar

kirli, hırpalanmış ve nasıl alabildiğine mutsuz olduğunu fark edince, sokağa bir sessizlik çöktü. Yaşlı bir kadın birden kordonu yararak ileriye atıldı ve askerlerden birine bir somun ekmek uzattı. Arkasından bir sürü kadın ortaya atılarak onun gibi yaptı, yiyecek, sigara, artık yanlarında ne varsa, askerlere verdiler. "Askerler artık düşman değildi. İnsandılar." Ne var ki buna benzer ani merhamet patlamalarının gökyüzünde beliren bir ebemkuşağından daha etkili olduğu nadirdir; iklimi değiştirmemiştir bunlar, şu güne dek düşmanların sözlerine kulak vermeye yönelik bir istek uyandırmamışlardır.

Merhamet, ezelden beri, insanları en fazla hüsrana uğratan duygu olmuştur, seksten bile fazla. İnsanlar normal olarak karşı cinsin sadece
240 küçük bir bölümüne ilgi duymuşlar, halbuki neredeyse herkesin ıstırap çekmekte olduğunu keşfettikleri zaman genellikle derinden etkilenmişlerdir. Yine de merhametin diğer önceliklerine zarar vermemesi için kapsamlı önlemler almışlardır. Bütün felsefi düşünceler ve önyargılar, birer bekâret kemeri gibi merhameti sıkı bir denetim altında tutmuştur. Kavimlerin, ulusların veya grupların ani cömertlik hamleleri kısa zamanda solup gitmiş, buna karşılık, hiç beklenmedik anlarda yeniden ortaya çıkmıştır. Genellikle, herkesin merhamet duygusunu kendi ailesine saklaması ve kendini düşmanlardan sakınması gerektiği kuralını ihlal eden eksantrik bir kişinin etkisiyle olmuştur bu. İnsanların acıma duygusundan korunmak için önlerine yığdıkları engeller yüzyıllar içinde birikmiş, bir düşmanı ya da bir yabancıyı insan olarak ya da yakından tanıma konusundaki inatçı isteksizliği pekiştirmiştir.

Engellerden birincisi, yanlış insana merhamet duymayı yasaklayan bir tabu olmuştur. Konfüçyüs (MÖ 551-479), bireyin etrafına, uzaklaştıkça şiddeti azalan bir dizi sevecenlik çemberi çizmişti. Bunun anlamı, en sıcak hislerle babanızı, sonra ailenizi, sonra merkezden uzaklıklarına göre şiddeti azalacak biçimde hayatınızdaki diğer insanları sevmeniz gerektiğiydi: Kanbağını esas alan sofuluk, "insanları sevmenin ve onlardan nefret etmenin" yolunu öğretir. "İyi terbiye almış olmak" başka uygarlıklarda da kime merhamet dağıtıp kimden esirgeyeceğinizi bilmek anlamına gelmiştir. Konfüçyüs'ün yaklaşımı hemen her kıtada büyük ölçüde kabul gören bir yaklaşımdı, çünkü tam anlamıyla tatmin edici bir başka çözüm bulmak mümkün görünmüyordu. Eski çağlarda Konfüçyüs kadar iyi tanınan Mo-Tzu (MÖ 479-389) şöyle demişti: "Dünyadaki herkes gönül kapılarını sonuna kadar açsaydı (herkesi kendisini sevdiği gibi sevseydi)...dünyada hırsızlar ve soyguncular olur muydu? Kabileler birbiriyle çekişir miydi? Devletler birbirine saldırır mıydı?" Oysa yeryüzünden gelip geçen insanların pek azı herkesi sevdi. Merhamet ancak belirli bir insan ta-

rafından belirli bir insan için hissedildiğinde gerçek anlamda güçlü bir etken oldu. Merhameti herkesin eşit muamele gördüğü bir sistem halinde düzenlemeye yönelik bütün çabalar, görünmez oluncaya kadar inceltip yaydı onu. Mo-Tzu ve daha sonraları onun fikirlerini tekrarlayan bütün diğer ütopyacılar, merhametin bir duygu değil, bir seçim, bir görev olmasını istediler, merhametin bir kişisel bağlılık meselesi olduğunu reddedip olması gerekene dair bir kabul olarak görülmesini önerdiler. Mo-Tzu duygulara güvenmiyordu, çünkü duyguların adalete temel olamayacak kadar oynak bir zemin oluşturduğu fikrindeydi. Refah Devleti de onunla mutabık kalmıştır. Bu sayede bugün merhameti titizlikle paylaştırıyoruz.

İnsanların, hiçbir karşılık beklemeden, sırf çekilen acıdan etkilendikleri ve kederin bütün insanlığın ortak düşmanı olduğunu düşündükleri için hiç tanımadıkları hastaların ve kederlilerin yardımına hangi sıklıkta koşmuş olduklarına ilişkin istatistikler yok elimizde; eğer olsaydı, büyük ihtimalle pek çok uygarlığın, adlarına dikilmiş anıtların düşündürdüğü kadar muhteşem olmadığını anlardık. Ama hastalara tarihin farklı dönemlerinde nasıl bakıldığını dikkate alarak merhametin yükselip alçalma seyrini ve nasıl biçim değiştirdiğini, kısıtlı bir ölçekte de olsa gözlemlemek mümkündür. Nasıl cinsel serbestinin ve püritenliğin dalgalar halinde atağa kalktığı dönemler olmuşsa, aynı şekilde hastanelerin de gelişip güçlendiği, hastalarına iyi kötü saygı gösterdiği dönemler ve onları zerre kadar umursamadığı dönemler olmuştur. 241 / F16

Özel olarak hastaların bakım ve tedavisine yönelik hastaneler her zaman var olmamıştır. 1800 senesinde ABD'de yalnız iki hastane vardı, 1873'te ise yalnız 178 tane. Bu ülke, sağlık mabetlerinin sayısını önemli ölçüde artırmaya sadece bir yüzyıl önce başladı – 1923'te hastanelerin sayısı 4978'e çıkmıştı. Bunun nedeni, eskiden hastalara bakmanın ailelerin görevi sayılmasıydı. Yabancılara merhamet duymanın önündeki insan yapımı ikinci engel, hastalıklar, biçimsel bozukluklar ve her türlü sakatlık karşısında duyulan korkuydu. Eski çağlarda hastaneler yoksullar ve öksüzler içindi; hastalar, deliler, saralılar, çaresiz hastalıklara yakalanmış olanlar ve "utanç verici" ya da cinsel hastalıklar taşıyanlar buralara kabul edilmezdi. Asurlular –ve onlardan sonra istisnasız bütün uygarlıklar– hastalığın insanlara günahları yüzünden verilen bir ceza olduğu ve ancak nedamet getirerek ya da büyüyle iyileştirilebileceği söylentisini yaymıştı. Bu nedenle hastaların fiziksel ihtiyaçlarını karşılayanlar pek saygı görmezdi, normal olarak dullara, düşmüş kadınlara, işsiz köylülere bırakılan bir görevdi bu: Hastabakıcılara genellikle para ödenmezdi, boğaz tokluğuna

çalıştırılır ve hizmetçi muamelesi görürlerdi. İmparator Theodosius'un Yasa Derlemesi'nde (MS 438), "utanmaz, terbiyesiz ve şirret" oldukları gerekçesiyle hastabakıcıların tiyatroya gitmesi yasaklanmıştı.

Merhamet, bazı ender vakalarda, dünyadaki acımasızlıklara başkaldıran asi ruhlu kişiler tarafından kasıtlı olarak bir erdem haline getirilmiştir. Soylu sınıfa mensup, iki kez boşanmış Romalı bir kadın olan Fabiola, mutsuzluğunu dindirmenin yolunu Hıristiyanlığı kabul edip bir hastane açmakta, sokaklardan hasta insanları toplayarak içinde bizzat çalışmakta bulmuştu. Kaisareia'nın (Kayseri) cana yakın ve nüktedan piskoposu Büyük Basileios (300-379) talihsizliğin her türlüsüne kol kanat germek üzere başlıbaşına bir mahalle kurmuş, cüzamlı-
242 ların arkasında olduğunu göstermek için onları öpmekten, onlara bizzat hizmet etmekten kaçınmamıştı. Bu gibi insanlar âdeta dünyanın düzenini tepetaklak etmeye çalışıyorlardı. Çabalarının altında yatan dürtü, fedakârlıktı. Ne var ki fedakârlık, merhametin yaygınlaşmasını önleyen üçüncü bir engel halini almıştır: İnsanların çoğu, bedenden çok ruha önem veren birer şehit, rahip ya da rahibe olmaya gönülsüzdü.

1633'te Fransa'da kurulan Şefkat Rahibeleri tarikatı, hem Avrupa hem Amerika'da, cömert ve açık kalpli, alaylı kadın hemşirenin arketipi haline geldi. Bunlar manastırlarda yaşamıyor, meditasyonla tanrıya yaklaşmaya çalışmıyorlardı, kendi yerel kıyafetleri içinde Fransa'nın her yanını –daha sonraları başka ülkeleri de– dolaşıyor, hastalara ve yoksullara yardım ve teselli dağıtıyorlardı. Buna rağmen, yaptıkları işi yine de bir çeşit kefaret ve şehadet olarak görüyorlardı: "Onlar hiç kuşkusuz, insan kardeşlerine duydukları muazzam sevgi ve şefkat nedeniyle, leş kokularının ve enfeksiyonların arasında davet ettikleri ölüme gönüllü olarak koşan kutsal kurbanlardı."

Bu hemşirelik düzeninin kurucuları, birbirlerine platonik bir aşkla bağlı bir aziz ve azizenin oluşturduğu şaşırtıcı bir çiftti. Bir köylü ailesinin oğlu olan Vincent de Paul (1581-1660) korsanlar tarafından kaçırılmış, Tunus şehrinde bir sene esir tutulduktan sonra kaçıp kurtulmuştu; Louise de Marillac (1591-1660) ise bir aristokratla bir hizmetçi arasındaki gayri meşru ilişkinin ürünüydü, "hem erkek, hem kadın gibi" yetiştirilmiş, felsefe ve resim eğitimi almış, sonra kraliyet kâtiplerinden biriyle evlenmişti, kocasını bırakıp daha yararlı bir şeyler yapması gerektiği hissiyle kıvranmaktaydı. Bu ikili, dünyadaki bütün yoksulların İsa Mesih'in birer sureti olduğuna ve bütün hastaların İsa'nın çarmıha gerilişini yeniden canlandırdığına inanıyorlardı; bu yüzden onlara tevazuyla hizmet edilmeliydi. "Hiç kimsenin yabancı topraklarda mutlu olamayacağım" kabul etmekle birlikte, bir hemşirenin tevazu kazanması için tanımadığı yerlerde

çalışması gerektiğini söylüyorlardı: "Yabancı olmanız şarttır." Amaçladıkları, kendi mutlulukları değildi. Şefkat Rahibeleri'ne öğrettikleri, yabancıların arasında neşe ve içtenlik saçmaları, felaketler karşısında güleryüzlülüklerini kaybetmemeleriydi; Azize Louise, hayatında acı çekmediği bir tek gün bile olmadığını söylemişti. Hem son derece pratik hem de şiddetle idealist olan bu sıradışı çift, hemşirelik mesleğine sonraki yüzyıllarda musallat olacak gerilimleri önceden görebilmişti. Hemşireler arasında iktidar mücadelerine, gareze ve gurura meydan vermemekte kararlıydılar; görevler dönüşümlü olarak dağıtılıyordu ve kimse kimsenin üstü değildi. Geleceğin diğerkâm hemşiresinin modelini onlar kurmuştur.

Fakat bu modelin de sorunlu yanları vardı. Hastabakıcılık eskiden hem kadınlar hem erkekler tarafından yapılır, her biri kendi cinsinden hastalara bakardı. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda tamamen kadınlara özgü bir meslek olarak hemşirelik ortaya çıktı. Bu gelişme, kadınlar için olağanüstü fırsatlar yaratmakla birlikte, beklenmedik ve talihsiz sonuçlar da doğurdu. İnsanlar, hemşireliğin sadece kadınlara uygun düştüğüne, ev kadınlığına benzer bir görev olduğuna ve erkeklerin denetimi altında yürütülmesi gerektiğine inandılar. New York Hastanesi Başhekimi 1860 senesinde şunları yazmıştı: "Erkekler, istedikleri kadar üstün kişiler olsunlar, hastaların ihtiyaçlarını karşılayamazlar. Bunun için gerekli olan içgüdü onlarda yoktur." Şefkatin kadınların tekelinde olduğu düşünülüyordu (halbuki rahipler de şefkat yetiştirmişti). Böylece, merhamete giden yoldaki dördüncü yapay engel de oluşturuldu: Klişe erkeğin merhametle ilişkisi olamayacağına karar verildi.

Ortaçağ'da Kudüs ve Malta'da beyaz haçlarıyla faaliyet gösteren St. Jean hayırsever tarikatını yaratan, dinsel coşkuydu; kızılhaç ve siyahhaç da başka şövalye tarikatlarının (Kudüs Templier Şövalyeleri ve Tötonik Hospitalier Şövalyeleri) eseriydi: Hepsi de, mahcubiyet içinde, savaşın hastalara yardım eli uzatmaya engel olmadığını göstermeye çalışmıştı. On altıncı yüzyılda St. Jean Şövalyeleri Malta'da dünyanın en görkemli hastanelerinden birini kurdular. Yüz elli metreye on metrelik bir alan üzerine inşa edilen dokuz metre yüksekliğindeki bu hastane aynı anda yedi yüz hastaya hizmet verebiliyordu; bütün yataklar sayvanlıydı, çarşaflar gerekirse günde birkaç kere değiştiriliyor, her hastayla ayrı ayrı ilgileniliyor ve aynı özen yemeklere de gösteriliyordu: Pilav, şehriye, çeşitli otlar, kıyma, tavuk, hindi, inek ve dana eti, taze yumurta, badem ve çörek; şövalyelerin çifte porsiyon hakkı vardı. Gelgelelim, 1786'da hastaneyi ziyaret eden İngiliz reformcu John Howard, karşılaştığı pislik ile -parfümle gizlenmeye

çalışılmış– koku, üstelik "Bugüne kadar gördüğüm en pis, en pasaklı, en duygusuz ve en vicdansız insanlar" diye tarif ettiği hemşireler karşısında dehşete kapılmıştı – bir ara, sekiz dokuz tanesini birden ölüm döşeğindeki bir hastanın başına toplanmış, sayıklamalarıyla muazzam eğlenir bir durumda bulmuştu. Ahırdaki atlara hastalardan daha iyi bakılıyordu. Hastaneler, tekrar tekrar aynı akıbete uğramıştır. Kurumun çıkarları eninde sonunda hastalarınkine baskın gelir. Merhametin önündeki beşinci engel de bu olmuştur.

Eskiden hastanelerde –esas olarak birer düşkünlerevi oldukları sürece– nadiren doktor bulunurdu. Bazen yeni gelen hastaların genç bir doktor tarafından muayene edildiği olurdu, ama muayeneye uygun

olmayanlar, yani çok hasta olanlar hariç tutularak. Hemşireler temel olarak hastalara yemek yedirmekle ilgilenirdi, çünkü yoksullara en çok gereken besbelli buydu. Ancak on sekizinci yüzyıl sonlarında doktorlar, vücudu güçlendirmenin yolunun ille de fazla beslenmekten geçmediği şeklinde itirazlar ileri sürdüler ve o günden sonra hastanelerin yönetimine yavaş yavaş el koymaya, hastanın manevi ihtiyaçlarından çok hastalıkları tedavi etme teknikleriyle ilgilenen, tıp araştırmalarına dönük merkezlere dönüştürmeye başladılar. Neticede hastaneler, her şeyden önce mali açıdan kendini döndürmesi gereken kurumlar haline geldi. Teknolojinin hizmet kalitesinden daha önemli bir prestij kaynağı haline gelmesiyle, işletme uzmanlarının rolü ağırlık kazandı. Merhamet ortadan kaybolmadı, ama birinci sırayı verimliliğe kaptırdı.

Florence Nightingale, "Bütün hastanelerin ortadan kalkacağı günü özlemle bekliyorum," demişti. Onun ideali hastabakıcılığın evde yapılmasıydı, ayrıca hemşirelerin gereğinden fazla tıbbi eğitim görerek katılaşmasından şikâyetçiydi: "İyi bir kadın olmadan iyi bir hemşire olamazsınız." Bugün bütün dünya onların neredeyse insanüstü şefkatine hayranlıkla bakıyor, ama hemşireler günümüzde muhtemelen hiç olmadıkları kadar yılgınlar. Bu meslek grubunun ruh halini saptamak üzere Edinburgh Üniversitesi tarafından yakın tarihte gerçekleştirilen bir araştırma, İngiltere'deki hemşirelerin beşte birinden daha azının mesleklerinden bütünüyle hoşnut olduğunu, buna karşılık dörtte bir kadarının kesinlikle hoşnutsuz olduğunu göstermiştir. Benzer meslek gruplarına kıyasla çok yüksek bir hoşnutsuzluk oranıdır bu. Nedeni ise ücretlerinin düşüklüğünden ziyade, hastalara istedikleri özeni göstermekten alıkonuyor oldukları duygusudur; hastane sisteminin değerler sistemiyle onlarınki arasında bir çatışma söz konusudur. Avustralya'da yapılan bir çalışmaya göre hemşireler, mesleki olarak kendilerinden talep edilen duygusal kayıtsızlıktan ve dışarıdan bakan insanların seksi, dışkıyı ve ölümü gözlerden saklayan tabuları ihlal etmenin ne de-

rece yıpratıcı bir iş olduğunu, yüzeysel neşelerinin altında nasıl sürekli bir gerilimin saklı olduğunu anlamamalarından şikâ-yetçidir. Hemşirelik diplomalı bir meslek olmaya terfi ettiğinde, hemşirelerin sayısı katlanarak arttığında –İngiltere'de 1861'de sadece 1000, 1921'de ise 56.000 hastane hemşiresi vardı– pek çoğu çözümün doktorlar, yöneticiler ve devlet karşısında iktidardan daha büyük bir pay elde etmekte yattığına inanmıştı. Ama hemşirelik hiçbir zaman herhangi bir başka meslek gibi olamayacaktı.

Çalışma koşullarının bu derece zorlayıcı olmasına karşılık hâlâ bu kadar çok insanın hemşire olmak istemesi, merhametin, üzerine boca edilen kovalarca suya rağmen kolay kolay sönmeyen bir ateş olduğunun kanıtıdır. Bununla birlikte, zaman zaman en azından yüzeydeki korların sönmeye yüz tuttuğu olmuştur. Milattan sonra birinci binyılın sonlarında, eski Hindistan'ın görkemli hastaneleri birbiri ardına kapanmıştı. 1160'ta yolu İran'a düşen bir seyyah tek bir şehirde altmış adet son derece iyi örgütlenmiş hastaneyle karşılaşıyordu; on beşinci yüzyılda ise Avrupa'nın en itinalı hastane hizmetini Floransa'da bulmak mümkündü. Fakat bütün kurumlar, er ya da geç, şevklerini yitirmişlerdir. On sekizinci yüzyılda, 2000 adet hastaneyle Avrupa'nın en yaygın hastane ağına sahip ülkesi Fransa'ydı, bu rakam İngiltere'deki hastane sayısını altmış kez katlıyordu. Her ülke, dönüşümlü olarak birbirinin yerini alan hayırseverlik ve duyarsızlık dönemlerinden geçmiştir.

Merhametin kendini ifade etmesinin önündeki en sinsi engel, kinik ve umutsuz bir insanlık görüşü olmuştur. ABD'nin deneyimi buna iyi bir örnektir. Amerika Birleşik Devletleri, başlangıçta birbirine tamamen yabancı insanlardan oluşan ve ilk Massachusetts Belediye Başkanı John Wintrop'un söylediği gibi, yabancıları sevmeyi öğrenmek zorunda olan bir topluluktu –"birbirimizin varlığından mutluluk duymalıyız"– fakat bu hedefe ancak yarı yarıya ulaşabilmiştir. Bugün, yetişkinlerin yüzde 45'i çeşitli alanlarda gönüllü hizmet vermekte, haftanın en az beş saatini başkalarına yardıma ayırmaktadır. Buna karşılık, nüfusun bundan daha büyük bir bölümü (yüzde 54'ü) insanların sefalete kendi elleriyle davetiye çıkardıklarını ve onlara yardım eli uzatmanın bir çözüm değil, sadece geçici bir "yara bantı" olduğunu düşünmektedir. Beş Amerikalıdan dördü, herkesin kendi sorunlarını kendisinin çözmesi gerektiği görüşündedir. Amerikalılar, birbirlerine cömert davransalar bile, hâlâ yabancıların oluşturduğu bir millettir.

"Başkalarının iyiliği için kendimden fedakârlık yapmaya hazırım," ifadesine yüzde 42'lik bir katılım olmasına rağmen, bu cümle "Kendimi başkalarının iyiliği için feda etmeye hazırım," biçimine dönüş-

türüldüğünde katılım oranı yüzde 15'e düşmektedir. Albert Schweitzer, merhametin, sadece zamanınızı ve enerjinizi değil, hayatın sıradan mutluluklarını da feda etmeyi gerektirdiğini söylemişti: Merhamet, yoksulların kederli yüzlerinin ve hasta insanların inlemelerinin hayat boyu peşinizi bırakmaması demekti. "Dünyada çekilen acıları kalbinde hisseden kimse, insan tabiatının özlem duyduğu yüzeysel mutluluğa bir daha asla kavuşamaz." Pek az Amerikalı işi buralara kadar vardırmaya niyetlidir.

Sayıları çığ gibi artan gönüllü yardım kuruluşları, Princeton Üniversitesi'nin bir araştırmasına göre, insanlara başı sonu belli görevler vererek ve böylece tanık oldukları mutsuzlukların onları katlanamayacakları kadar mutsuz etmesini önleyerek yardımseverlik duyguları üzerinde kısıtlayıcı bir etki yapmıştır. Amerikalıların üçte ikisi başkalarının sorunlarına gereğinden fazla bulaşmanın sakıncalı olduğuna inanmaktadır: Önce kendi başınızın çaresine bakmanız gerekir, eğer hâlâ enerjiniz kalmışsa başkalarına da yardım edersiniz. İnsanlık görevlerini yerine getirenler konuyla ilişkilerini kesmeyi tercih etmekte ve bu görevler pek çoğunu gündelik ilişkilerinde daha sıcak ya da daha özenli kılmamaktadır. Kilise müdavimleri kiliseye gitmeyenlere göre daha şefkatli değildir; arıza yapmış otomobil sahiplerine yardım etme ya da yaşlı akrabalara sahip çıkma konusunda başkalarından daha hevesli görünmemektedirler. Ülkelerinde gerçek bir yoksullul problemi bulunduğunu kabul eden Amerikalılar nüfusun sadece dörtte birini oluşturur. Gönüllü hizmet veren pek çok kişi, yardım ettikleri insanlara sağladıkları yarardan çok kendilerine sağladıkları menfaatlerle ilgilendiklerini itiraf etmektedir. Kimileri yüce gönüllü veya kahraman gözükmenin kendilerine yaşattığı "ego sarhoşluğu"ndan zevk almakta ve duyarlılık alanında uzmanlaşmış maceracılar olduklarını gizlememektedir; onlar da maceranın böylesinden hoşlanıyorlar. Hayır işlerinin onlara kendi sınıflarının dışındaki insanlarla tanışma fırsatı verdiğini söyleyenlerin büyük bölümü bu tanışıklıkları pek fazla ilerletmeye yanaşmamaktadır. Amerikalılar eski günlerde Tanrı'nın emirlerine uymak için şefkatli olmaya çalışmışlardı. Bugün iyi dürtülerini açıklamak için daha ziyade terapi diline başvuruyorlar: İnsanlara yardım etmek kendilerini iyi hissetmelerini sağlamakta, kendilerine duydukları güveni güçlendirmektedir. Gelgelelim, kendilerine duydukları güveni güçlendiren şeyleri sıralamaları istendiğinde, başkalarına yardım etmek listenin en sonuna yerleşir. Bütün bu özelliklerin, ABD'ye ayrı bir değer kazandırmış olan hatırı sayılır miktardaki cömertlik ve hayırseverliği silip atamaz, ancak pek çok Amerikalının kendini merhamet sahibi biri olarak sunmakta veya algılamakta güçlük çektiğini, bu konuda inandırıcı olmaya çalışmanın itibarına gölge dü-

şürecceği fikrinde olduğunu gösterir. Merhamete giden yoldaki altıncı engel de budur: İnsanların, insan denen varlığın gerçekte ne menem bir şey olduğuna ilişkin fikirleri. Bu da değişmesi mümkün olan bir şeydir, tıpkı diğer engeller gibi.

1977'de ortalama ömrün en yüksek olduğu ülke İsveç'ti. O günden sonra bu konuda birinciliği Japonya devralmıştır. Her iki ülke de yaşam sürelerinin uzamasına katkıda bulunan türlü merhamet biçimleri geliştirmişti. İsveç, beşikten mezara kadar herkese, hemen her türlü hizmeti neredeyse karşılıksız sunarak, merhameti başka hiçbir ülkenin yapmadığı kadar demokratikleştirmiştir. Buna karşılık Japonlar, mo- 247
dern yöntemlerle eski yöntemleri, Batı'ya özgü uygulamalarla Doğu'ya özgü olanları birleştirerek kendilerini sahici bir merhamet potpurisiyle çevrelediler. Japonya (Dünya Sağlık Örgütü'nün 1977'de-ki verilerine göre) yaşam süresi konusundaki rekorunu elde ettiğinde Japon hastaların ortalama hastanede kalma süresi 42,9 gün, ABD'li hastaların 8,1 gün, Batı Almanların 16,7 gün, İskandinav, Britanyalı ve İtalyanların 12 ya da 13 gündü. Japon hastalar, bir yandan hiçbir yerdekinden daha az olmayan sayıda doktor ve hemşireyle çevrelenmiş olarak modern yöntemlerle tedavi edilirken, bir yandan da kendileriyle birlikte hastaneye yerleşen, hatta hastanenin sunduğu üç öğün yemeğe ilaveten onlara yemek pişiren akrabalarından ek hizmet görürler. Hastaneye yatmak sadece tıbbi değil, aynı zamanda toplumsal bir deneyimdir; hastanın tüm akrabaları ve yakınları, başına gelen talihsizliğe rağmen insanların saygısını yitirmediğini göstermek üzere birer hediyeyle ziyaretine gelirler – bir hastaya 114 ziyaretçi geldiği saptanmıştır. Yiyecekten sonra en gözde hediye pijama ve geceliktir, çünkü hastaları birer tıbbi vaka olarak gören ve onları tek tip steril giysilerle sarmalayan Amerikan hastanelerinin tersine, Japonlar hastaneyi gündelik hayatın gereklerini ve katı kurallarını geçersiz kılan bir tatil gibi görürler ve hastanede kendi yatak kıyafetlerini giyerek normalde baskı altında tuttukları bireyselliklerini öne çıkarırlar. Hastalıkların tedavisiyle ilgilenen modern tıp onlar için yeterli değildir; her bireyin benzersizliğini teslim eden ve her birine ayrı ayrı yaklaşan geleneksel Çin tıbbından da yararlanırlar. Ayrıca birçoğu, kutsal mabetlerde otomobillerini "arılaştırmak" da dahil, dini çözümlere başvurmaktan geri kalmaz. Böyle yaparak merhametin farklı türlerini derlemeye çalışırlar ve en eften püften sağlık sorunları üzerinde bile uzun uzadıya konuşarak bunun tadını çıkarırlar. Japon halkının yüzde seksen beşi, şu ya da bu hastalıktan mustarip olduğu iddiasındadır.

Cinsel özgürleşmenin ardından özgürleşme sırası belki de merhamete gelmiştir. Ancak ilkel ve asli bir hayırseverliğin öylece salıverilmeyi beklediğini, bunun arkasından insanların katıksız bir ana şefkatiyle donanacaklarını hayal etmek saflık olur. Duyguların daima birbirleriyle çekişmesi gerekmiştir.

Dört bin yıl önce Babil'de yazılmış bir davranış rehberinde şöyle deniyordu:

Seninle kavgalı olanlara fenalık etme;
Sana kötülük yapana iyilikle karşılık ver;
Sana iyi davranmayanlara karşı adil ol;
Düşmanına nazik davran.
İftira etme, insanlar hakkında iyi konuş;
Kötü sözler söyleme, herkesten övgüyle bahset.

İstisnasız bütün dinler aynı temel mesaj üzerinde durmuştur, fakat insanları iffetli olmaya ikna etmeyi ne kadar başarmışlarsa bu çağrıdan da ancak o kadar sonuç alabilmişlerdir. Hindu tanrısı Krişna "İçinizde hiçbir canlıya karşı düşmanlık barındırmayın," demiştir. Buda ve İsa Mesih, size zarar verenlere bile şefkat duymanın mümkün olduğunu kendi yaşamlarıyla göstermişlerdir. Yahudilik, intikam duygusunun pek makbul bir duygu olmadığı mesajını verir: "İnsan kardeşlerine karşı bağışlayıcı olanlar hiç şüphesiz İbrahim'in nesebindendir." İslam dininde Allah Esirgeyen ve Bağışlayan'dır.

İnananların büyük çoğunluğu bu yüce çağrıları kendi ruhlarının selametini asli öncelikleri haline getirecek biçimde inatla daraltttığı ve merhametin kendisinden çok merhamet karşılığında başka bir dünyada kavuşacakları mükâfatlarla ilgilendiği için, bunların ancak sınırlı bir etkisi olmuştur. İnanç sahipleri kâfirlere anlayış göstermeyi nadiren dinlerinin bir parçası olarak görmüşlerdir; hatta hayrın vericisiyle alıcısı arasındaki kişisel ilişkiler bile daima belirsizdir.

Bugüne gelince, üç yeni duygusal tutkal çeşidi olarak nitelenebilecek üç gelişme sayesinde, insanlar arasında başka ilişki biçimleri yavaş yavaş mümkün olma yolundadır. Birincisi, psikolojiye gösterilen ilginin "Onları bağışla, çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar," şeklindeki eski yakarıya ek bir anlam kazandırmış olmasıdır. Bugün düşmanların saldırganlığını körükleyenin sadece garez değil aynı zamanda korku olduğunu, kendilerini savundukları kuruntusuyla hareket ettiklerini, hasımları kadar kendileriyle de savaştıklarını görebiliyoruz. Herkesin temelde bencil olduğu varsayımı, insan zihninin olanca karışıklığıyla gözler önüne serilmesinden sonra fazla basit görünüyor. Düşmanların, onları hasbelkader zıt amaçların peşine takmış olan ortak tutkular barındırabildiğini, karşıt cephelerde savaşan fanatiklerin

aslında birbirine çok benzediğini, fanatikleri düşman bilenlerin ise, karşıt cephelerde savaşıyor bile olsalar, birbirlerine söyleyecek çok şeyi olduğunu artık biliyoruz. İnsanlık, bütün bir yüzyılı, aptalca ve hatta insafsızca suçlar işleyenlere merhamet gösterme gerekçeleri arayarak geçirmiş, kanunlar dünyanın her yerinde daha bağışlayıcı olmaya yönelmiştir. Dolayısıyla en olmadık insanlar arasında bugüne kadar tümüyle imkânsız görünmüş yakınlıklar oluşması artık gayet akla yakın görünmektedir.

İkincisi, iletişim süreçleri üzerindeki yoğunlaşmanın, birbirlerini kaynaşıp yekvücut olacak kadar iyi anladıkları için saadet dolu mutlak bir mahremiyet içine yuvarlanan ve aynı düşünceleri paylaşarak şefkatin en halis biçimini tadan kardeş ruhlara ilişkin romantik hayalin dışında yeni seçenekler sunmuş olmasıdır. Bu hayal yalnızlıklarından kaçmak için çareler arayan şairlere cazip görünmüş olsa da, gündelik hayatta insanlar fazla kusursuz bir uyumun genellikle boğucu bir etkisi olduğunu keşfetmişlerdir. İlişkisellik Teorisi iletişimin basit bir kodlama ve kod çözme meselesi olmadığını, insanların gözlemledikleri şeyleri geçmiş tecrübelerinin ışığında yorumladıklarını göstermiştir. İletişim, bazen daha yüksek bazen daha düşük hata payıyla çalıştığımız ve doğruluğundan asla bütünüyle emin olamayacağımız bir tercüme işidir. Tam anlamıyla başka birinin zihnine girmemizi sağlayacak bir anahtar yoktur. Her birey, taşıdığı değer ve içerdiği sırlarla hiç eksilmeden kalır. İletişim, esnek ve akışkan bir yapıştırıcıdır.

Üçüncü olarak bugün dünya, eski moda ilişkileri imkânsız hale getirmiş olan çok sayıda eğitimli kadınla doludur. "Düşmanlarınızı sevin," diyen vaizlerin dinleyicileri cinslerarası savaşı akıllarına hiç getirmemiştir, halbuki şefkatin yepyeni bir önem kazanmakta olduğu yer tam da burasıdır, kadın ve erkek arasındaki, tahakküm ve bağımlılık üzerine oturtulması artık mümkün olmayan mahrem ilişkilerdir. Şefkat, kimilerinin sahip olup kimilerinin olmadığı doğal bir yetenek olmaktan çıkarak çiftlerin ortaklıklarını yürütebilmek için geliştirmek zorunda oldukları vazgeçilmez bir unsur haline gelmektedir. İdeal ilişkinin eşitlikle ve değiş tokuşla tanımlandığı noktada şefkati canlı tutmaya özellikle çaba harcanması şarttır. Birbirlerine karşı daha müşfik davranmaya çalışan çiftler doğal olarak yabancılara karşı tavırlarını da değiştirmektedir; düşmanlarına bile, çünkü kamusal davranışı giderek otoritenin buyrukları değil, kişisel yaşantılar yönlendirmektedir.

Dolayısıyla gazetelerde okuduklarımızın büyük bölümü her ne kadar insanların acımasızlık ve kayıtsızlıklarından bir şey kaybetmediğini gösteriyorsa da, acımasızlığın her türlüsüne duyulan tepkinin hatırı sayılır ölçüde arttığına hiç şüphe yok. Merhamet, zaman zaman

bulutların arkasında kaybolsa da, yükselmekte olan bir yıldızdır. Ne kadar yükseleceği ise insanların gayretine bağlıdır: İnsanlar, eski moda merhametle yetinip yetinmeyeceklerine karar vermek, başkalarına vicdanlarını rahatlatmak için yardım etmeyi sürdürmekle (ki bunun için onlarla konuşmanız da gerekmiyordu, bir çek yazmanız yeterliydi) merhametin yeni tarzını benimsemek, yani başkalarını birer insan olarak tanımak, onları anlamak ve onlar tarafından anlaşılmak arasında seçimlerini yapmak zorundadır. Çünkü her insanın eşit ölçüde değerli sayıldığı bir dünyada merhamet göstermenin kabul edilebilir yegâne biçimi, iki tarafın da ortaya bir şey koyduğunu hissedebilmesini, iki tarafın da birbirine kulak vermesini gerektirir. Merhamet duygusunun

hiç uyanmadığı karşılaşmalar ise eksik ve ziyan olmuş karşılaşmalardır.

İşsizlik sigortası bu ikinci olasılığı dikkate alarak icat edilmemişti: Güç durumdaki insanları dünyanın nimetlerini tekeline almış olanların kibrinden korumaya yönelik zorunlu bir icattı bu, ama bağışladığı anonimlik ancak yarım bir zafer olabilmiştir. Onun arkasından, insanlar arasında yeni ilintiler kurulması, onları bir araya getirmenin başka yollarının bulunması gerekmiştir. Buna karşılık, kendi hallerine bırakılma arzusu ve karşılıklı hoşgörünün anlaşmazlıklara son vereceği umudu insanların zihnini uzun zamandır daha fazla meşgul etmektedir.

Artık hoşgörünün, ona bağlanan umutları karşılamakta neden yetersiz kaldığını araştırmanın zamanıdır.

Karl F. Morrison, *I Am You: The Hermeneutics of Empathy in Western Literature, Theology and Art*, Princeton University Press, 1988; M. A. Nutting ve L. A. Dock, *A History of Nursing*, 4 cilt, Putnam, New York, 1907; Celia Davies, *Rewriting Nursing History*, Croom Helm, 1980; Christopher Maggs, *Nursing History: The State of the Art*, Croom Helm, 1987; Colin Jones, *The Charitable Imperative: Hospitals and Nursing in Ancien Regime and Revolutionary France*, Routledge, 1989; Monica E. Baly, *Florence Nightingale and the Nursing Legacy*, Croom Helm, 1986; Edinburgh University Nursing Studies Association, *Nursing Morale*, 1988; Jocelyn Lawler, *Behind the Screens: Nursing, Somology and the Problem of the Body*, Churchill Livingstone, Melbourne, 1991; Lindsay Granshaw ve Roy Porter, *The Hospital in History*, Routledge, 1989; Charles E. Rosenberg, *The Care of Strangers: The Rise of America's Hospital System*, Basic Books, New York, 1987; Edwina A. McConnell, *Burnout in the Nursing Profession*, St Louis, Mosby, 1982; Jeffrey Blustein, *Care and Commitment: Taking the Personal Point of View*, Oxford UP, New York, 1991; Richard Waite ve Rosemary Hutt, *Attitudes, Jobs and Mobility of Qualified Nurses*, University of Sussex, Brighton, 1987; Madeleine Leininger, *Transcultural Nursing*, Wiley, New York, 1978; Robert Wuthnow, *Acts of Compassion: Caring for Others and Helping Ourselves*, Princeton UP, 1991; Paul Adam, *Charité et Assistance en Alsace au moyen age*, Istra, Strasbuorg, 1982; Fondation Jean Rodhain, *La Charité à l'épreuve des cultures*, SOS, 1985; J. Calvet, *Louise de Marillac par elle même*, Aubier, 1958; Robert Sabatier, *Les Plus belles lettres de Saint Vincent de Paul*, Calmann Levy, 1961; Henri Lavedan, *Monsieur Vincent*, Plon, 1928; M. A. ve L. Wallach, *Psychology's Sanction for Selfishness*, W. H. Freeman, San Francisco, 1983; "Philanthropy, Patronage, Politics," *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, cilt 116, sayı 1, Cambridge, Massachusetts, 1987;

David Thomas, *The Experience of Handicap*, Methuen, 1982; Cyril Elgood, *A Medical History of Persia*, Philo, Amsterdam, 1951; Jeffrey Hopkins, *Compassion in Tibetan Buddhism*, Rider, 1980; Emiko Obnuki-Tierney, *Illness and Culture in Contemporary Japan*, Cambridge UP, 1984; Annie Cheetham ve M. C. Powell, *Women's Values and the Future*, New Society, Philadelphia, 1986; Carol Gilligan, *Mapping the Moral Domain*, Harvard, 1988; Jo Campling, *Images of Ourselves: Women with Disabilities Talking*, Routledge, 1981; Mary Adelaide Mendelson, *Tender Loving Greed*, Vintage, 1973; S. P. ve P. M. Oliver, *The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*, Free Press, New York, 1988; Jean L. Briggs, *Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family*, Harvard, 1970; John H. Ehrenreich, *The Altruistic Imagination: A History of Social Work and Social Policy in the US*, Cornell UP, 1985; Anne Hudson Jones, *Images of Nursing*, Pennsylvania UP, Philadelphia, 1988; C. Hardyment, *Home Comfort*, Viking, 1992; Lauren Wispe, *The Psychology of Sympathy*, Plenum, New York, 1991; Robert H. Frank, *Passions Within Reason: The Strategic Role of the Emotions*, Norton, New York, 1988; Nancy Eisenberg, *The Caring Child*, Harvard, 1992; Seth Koven ve Sonya Michel, *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, Routledge, New York 1993.

XV
Hoşgörünün, sorunları çözmede yetersiz kalmasının nedenleri

Sue, İngiltere'nin kuzeyinde kendini yuvasında hissediyor ve hemen bölgesel aksanla konuşmaya başlıyor. Burası onun doğduğu yer. İtalya'nın güneyinde de kendini yuvasında hissediyor, ahalinin ona yabancı gözüyle bakmasına bozuluyor. Burası da kocasının doğduğu yer. İnsanların çoğu yabancı hayat biçimlerine ayak uydurmakta bu kadar güçlük çekerken, nasıl oluyor da Sue, birbirinden bu kadar ayrı iki yeri birden sevebiliyor? Hoşgörünün köklerini, sadece yabancılara değil, hemşerilere karşı yaklaşımlarda da aramak gerekiyor.

Sue'nun babası Baptist bir rahibin oğluymuş, muhafazakâr saygınlığın yüz akı bir banka müdürü. "Verdiğin sözü yerine getireceksin," dermiş, "ama ölçüyü kaçırıp her şeyi büsbütün berbat et-

meyeceksin." Buna rağmen, düzeni desteklemesi onun bir parçası olduğu anlamına gelmiyormuş, düzenden veya kendisinden hoşnut olduğu anlamına da. Vaktiyle üniversiteye gitmekten alıkonduğu gibi, daha sonraları hak ettiğini düşündüğü terfiye de kavuşamamış; melon şapkasının altında gizli gizli bunların öfkesini taşıyormuş. Sue bu şapkayla dalga geçer, onun siyasi düşüncelerine karşı çıkar ve kendisiyle tartışırken görüşlerini gerekçelendirmediğini söyleyerek ona çıkışırmış. Bağımsız bir tek çocuk olarak büyümüş: Sue daha on iki yaşındayken onunla yalnızlık hakkında konuşmalar yapan annesi, "Yalnızlık hayatın bir gerçeğidir," dermiş, "aynı ölüm gibi."

İngilizseniz eğer ve Protestansanız, gelenek ve muhalefetten dokunmuş bu geçmişin sizi nereye götüreceği hiç belli olmaz: That- 253
cher'ın döneminde, belli başlı üç siyasi partinin üçü de konformist olmayan liderler tarafından yönetiliyormuş. Sue'nun durumunda ayrılıkçılık damarı, yabancı olana karşı coşkulu bir merak şeklinde ortaya çıkmış. Üniversitedeyken, karizmatik bir solcu profesörün varoluşçuluk, Üçüncü Dünya kültürleri ve her şeyin düşünce sistemleri içine oturtulması üzerine anlattıklarına hayran kalınca İngilizce bölümünü bırakıp Fransızca bölümüne geçmiş. Okulda adını muhalife çıkarmış. Buna karşılık, 1967-1968 döneminde Paris'te geçirilen bir sene, Frankofiller cemiyetine kabul edilmenin hiç de göründüğü kadar kolay olmadığını göstermiş. Neyse ki Sue Fransızcayı çok iyi konuşuyormuş da kimse Fransız olmadığını anlamıyormuş.

Sue'yu barikatlarda istememişler, daha doğrusu nereli olduğunu öğrenince, onu Yabancılar Komitesi'ne göndermişler. Ona tepeden bakmış olan otorite temsilcilerine fırlatmak istediği taşlar hiçbir zaman fırlatılmamış. Cohn-Bendit'nin retoriği onu etkilememiş; kalabalıkların galeyana kapılmasına, tapınmayla kuşkuculuk arasında gidip gelmesine akıl erdirememiş ve oraya ait olmadığını hissetmiş. Fransa, aşkına karşılık vermemiş. Bundan çıkardığı ders, solun daha kinik, daha kurnaz olması gerektiği, idealistlikle bir yere varılamayacağı olmuş. Ayrıca devrimciliğin ona göre olmadığını anlamış, o taş atmayı beceremiyormuş. Devrimci olmak için dogmatizm gerekiyormuş, onda ise bu yokmuş. Bu problem o gün bugündür yakasını bırakmamış. Yıllar geçtikçe, görüşlerini paylaşmadığı insanlara hayranlık duyma eğilimi giderek şiddetlenmiş.

Tek bir İtalyan tanımadan gittiği İtalya'yı tam gönlüne göre bulmuş. Âşık olmaya benzetilebilir mi bu? İtalyanları, bütün dünyada hayranlık uyandıran özelliklerinden ötürü sevdiğini, şen şakrak havalarından, güçlü aile bağlarından etkilendiğini mi düşünmek gerek? İtalyanlar onu, burnu büyük bulduğu Fransızlardan daha mı sıcak bir şekilde aralarına almışlar? Kuzeyin taşrasından gelme biri olarak nasıl

Londra'ya Paris'ten daha kolay ayak uyduramıyorsa, İtalya'da da kendini gerçekten rahat hissettiği yerler iddiasız insanların yanı; şehirden şehire değişiyor bu, kocası bile ülkenin daha gergin iklimlerinde kendini neredeyse bir yabancı gibi hissediyor. Arkadaşları İskoçlar ve Güney İtalyalılar. Sue, aile hayatının onları bütün dünyadan koparmasını istemiyor. Kocası doğduğu kasabaya dönmenin hayalini kuruyor, o zaman oğlu da kendisi gibi büyüyebilir, özgürce, sokaklarda oynayarak. Ama bu bir hayal, tıpkı asıl özlemi olan alternatif tıp eğitimi alma hayali gibi. Nereye giderseniz gidin, bütün mahsüllere elverişli bir toprak bulamıyorsunuz. Eğer hayatınıza anlam katmakta kullanabileceğiniz tek şey aile köklerinizse, kökler ayağınızı sıkan bir çift ayakkabıya dönebiliyor. Sue şanslı, çünkü kocasının ailesini çok seviyor, onların azmine ve renkli kişiliklerine hayranlık duyuyor.

Karşımda üç dili kusursuz konuşan, uluslararası insanlardan hoşlanmadığını söyleyecek kadar Avrupalılıktan uzak biri var. Arkadaşlarının hepsi yabancı, düğününde yedi milletten davetli varmış, ama Sue, burada bir yabancı olarak bulunduğu fikrinden nefret ediyor. Çocuğunu bir İtalyan olarak yetiştiriyor, İngiliz tarafı daha sonra eklenecek. Şimdi kökleri burada, diyor, kızımın köklere ihtiyacı var. Buna karşılık, Akdeniz'in ihtiraslı ikliminin aslında kendisine pek uygun olmadığını da ekliyor.

Ülkesinden uzaklaşması tam olarak nasıl olmuş? Sue üniversitede İngiliz çocuklarına Fransızca ve tarih (temel olarak İngiliz tarihi) öğretmek üzere öğrenim görüyormuş. Manchester'daki bir ilkokulda staja başladığında, aynı bağımsızlık –daha doğrusu rahatsızlık– eğilimi hemen ortaya çıkmış. Akranları tarafından dışlanan ya da alaya alınan çocuklarla diğerlerinden daha iyi anlaşıyormuş. "Fazla sevilesi insanlardan hoşlanmıyorum." Hepsine birer yetişkin gibi davrandığı büyük sınıf öğrencileri arasında çok sevilmesi müdire hanımı rahatsız etmiş. "İnsanları düşünmeye ve yüreklerini yoklamaya zorladığınızda size derhal tavır alıyorlar; kendinize benzer insanlar bulursanız başka tabii, arada bir böyleleri de çıkıyor." Ama sadece arada bir. Müdire hanımla uyuşmazlıkları kavgayla noktalanmamış. Sue onunla dövüşmemeyi seçmiş. Stajı bırakıp Napoli'ye gitmiş: Ne zaman istesem geri dönerim, diye düşünmüş. Bunu, İtalya'daki sürgün yerinde, dönüş fikrini hiçbir zaman kafasından tamamen silmeden, İngiltere'deki üniversitesi için inatla bir doktora tezi yazmaya çalıştığı uzun yıllar izlemiş. Sonunda doktorasını vermiş. Onu dönmeye zorlayan nedenlerden biri böylece ortadan kalkmış. Buna karşılık, araştırmaya ayırdığı onca zaman yüzünden bir İtalyan anneden beklendiği gibi davranma fırsatı olmamış.

Sue'nun tereddütleri, üniversitenin ilk yılında yaptığı bir keşiften

kaynaklanıyor – felsefeciler her konuda fikir ayrılığı içindeler, kimse kendi görüşünün doğru olduğunu iddia edemiyor. Sue'nun özgüveni açısından harikulade bir "özgürlük"müş bu, çünkü kendi görüşlerinin de dinlenmeye değer olduğu anlamına geliyormuş; ama bir yandan da rahatsız ediciymiş, çünkü kafasındaki soruların ardı arkası kesilmiyormuş. Ayrıca Sue eğitimin bazı insanlara bulaştırdığı entelektüel virüse yakalanmışmış: Durmadan okumak, görünürdeki kaosu bir düzen içine yerleştirmeye çalışmak ve olgular arasındaki ilişkiler üzerine boyuna tartışma merakına. Yine de kendinden emin değil, genellikle keşifleri onu heyecanlandırsa da, bazen pek yetenekli bir düşünür olmadığına karar veriyor: "Entelektüel yeteneklerim konusunda başkaları hep benden daha olumlu düşünmüştür."

Neşeli tavırlarına, çın çın öten kahkahasına, sıcaklığına, insanlara ilişkin zekice yargılarına ve onları hassas noktalarından yakalamaktaki ustalığına bakılırsa, her şeyden önce insan canlısı biri olduğu düşünülebilir. "İnsanlar beni olduğumdan daha sıcakkanlı sanıyorlar. Gerçekten yakın olduğum çok az insan var. Canım sıkkınsa veya kaygılıysam suskunlaşırım." İlk karşılaşmalarda son derece taşkın görünüyor, ama "Taşkın insanlardan hoşlanmam," diyor. Cazibesinin ardında bağımsızlığına düşkün biri var. Düşünmeyi seven insanlardan hoşlandığını söylüyor, "kendi içlerinde çalışanlardan": Sue aslında kendisini tarif ediyor.

Onu diğer insanlardan ayıran köprüyü aşmak çocukluğundan beri en büyük saplantısı olmuş. Küçükken sokakta yabancıların peşine takılır, onların yürüyüşlerini taklit eder, başkası olma alıştırmaları yaparmış. Tiyatro onun gizli sığınağı. Yeniyetmelik yıllarından beri oyun yönetiyor: Oyunculuk, ona göre başka insanları anlamanın en garantili yolu. "Oyunculuk size başka insanların bakış açısını görebilme yeteneği kazandırıyor, başka türlü bakma ve hissetme biçimlerini anlamanızı sağlıyor. Oyuncunun ortak bir noktayı bulup çıkarması gerekiyor. İyi bir oyuncu bence esnek olmalı, kendine ilişkin tek bir tanıma takılıp kalmamalı." İtalya'daki öğrencileri İngilizce oyunlar sahneye koyduklarında, onları saklı kalmış yanlarını keşfetmeye zorluyor. İtalya'yı cazip kılan şeylerden biri de, günlük hayatta bile herkesin daha şatafatlı jestler kullanmasına izin vermesi. En azından Sue derslerinde bunun tadını çıkarıyor: bütün enerjisini bu işe döküyor, aldığı "muhteşem sonuçlar"dan mutlu oluyor, öğrencilerini seviyor, sonra onları sevmekten vazgeçip kendini araştırmaya verme kararı alıyor ve en sonunda öğretmenliği her şeyden çok sevdiğini yeniden keşfediyor: Sue'nun temas arayışının arkasında sınırsız ve yıpratıcı bir tutku var. Ne yazık ki kendisinin başkalarına yaptığını yaparak onu da sınırlarını zorlamaya yöneltecek bir yönetmen bulamamış.

Sue bundan sonra ne yapmak istediğinden emin değil. Gençliğinin ideolojileri pırıltısını kaybetmiş. Kendisini hâlâ bir muhalif olarak görüyor mu, gerçek anlamıyla bir muhalif olmuş mu hiç? "İnsanları sinirlendiriyorum, hiyerarşi içinde huzursuzluk yaratıyorum, ama istemeden." Çocuk büyütmek başkaldırıya ayıracak fazla enerji bırakmıyor. "Amaç arayışım sona erdi; artık sükûnet istediğimi biliyorum." Kocası taşranın saadetine çekilme konusunda daha kararlı bir tutum sergileyebilseydi keşke, o zaman bunu ciddi ciddi düşünebilirdi. Ama kocası da bir entelektüel, onun da, ne kadar kusurlu olursa olsun, şehir hayatının teşvik edici etkisine ihtiyacı var.

Sue'nun iki kişiliği var; biri her zaman başkalarının hislerini an-
256 lama çabası içinde, diğeri ise karşı koyuyor, bazı insanların yanında veya bazı ilişkilerin içinde kendini rahat hissetmiyor. Sue, hoşgörünün Tahammülsüzlük ülkesiyle birleştiği sınırda yaşıyor, en küçük farklılığın hem ilgi hem tiksinti uyandırdığı yerde. Bu kadar nazik bir insan bile Avrupalı olmakta, hatta tek bir ülkenin ya da tek bir şehrin vatandaşı olmakta böylesine güçlük çekiyorsa, onun için nasıl bir pasaport icat etmeli?

Irksal, politik ve dini hoşgörü zaman içinde dünyaya yayıldığında, insanlar birbirlerinin damarına basmaktan, birbirlerinden nefret etmekten ve birbirleriyle dövüşmekten vaz mı geçecekler? Buna ancak hafızası zayıf olanlar inanabilir. Hoşgörü her zaman, karakışın ve fırtınanın takip ettiği bir yaz mevsimi gibidir. Hoşgörünün güneşi yüzyıllar boyunca bir görünüp bir kaybolmuştur; mesela Harun er-Reşid'in saltanatı sırasında, hatta Cengiz Han'ın savaş bulutlarının arasından bile hoşgörü yeryüzünü ısıtmış, ama sonra, sanki hiç ortaya çıkmamış gibi kaybolup gitmiştir. Hoşgörü, her şeyin yolunda gider göründüğü, günah keçilerinin gerekmediği mutluluk ve refah dönemlerinde dünyayı ısıtan bir ışıktır. Yahut da sonbahardır, kanlı ve çekişmeli dönemlerin bitkinliğini izleyen, aldatıcı bir sükûnet mevsimidir. Hoşgörü, tarihin hiçbir döneminde, nefreti ya da aşağılamayı kalıcı olarak ortadan kaldıran bir çözüm olmamıştır. Hakir görülenlere, öfkelilere ve çaresizlere hoşgörü telkin etmek hiçbir zaman işe yaramamıştır. Halbuki hoşgörü ve zulmün oluşturduğu döngüyü kırmak imkânsız değildir; ikisinden de daha heyecan verici üçüncü bir yol vardır. Hoşgörü bu yol için sadece bir hazırlık olmuştur.

Bugün, Fransızların sadece yüzde 39'u hoşgörüyü önem verdikleri değerler arasında saymaktadır (sağ kanatta yüzde 33, solda yüzde 45). Tamı tamına aynı oranda İngiliz, farklı ırklardan insanların bir arada sorunsuz yaşamalarının imkânsız olduğunu söylemiştir. Hoşgörü po-

püler imgeleme nüfuz edememiştir, çünkü hoşgörü bir tutku değildir: Bir angaryayı gönülsüzce kabul etmenin, kaçamadığınız bir şeye mecburen katlanmanın heyecan verici bir yanı yoktur. 1933 senesinde Avrupa'nın en eğitimli ulusunun birdenbire gelmiş geçmiş en tahammülsüz ulusa dönüşmesinden de anlaşıldığı üzere, bu yolda eğitim de fazla işe yaramamaktadır. Eğitimli insanların hoşgörü sicili de eğitimsiz olanlarınki kadar zayıftır, çünkü hoşgörüsüzlük nezle gibi bulaşıcıdır. Kapılarını yabancılara açık tutmuş bütün ülke ve şehirlerin bunun mükâfatını zenginleşerek görmüş olmasına rağmen, zengin olmak isteyenler, hasete hedef olacakları korkusuyla daima hoşgörüsüzlüğe meyilli olmuşlardır. ABD'de, siyahların yüzde 16'sı ve beyazların yüzde 29'u, son yirmi yıl içinde başka ırktan insanlara karşı daha tahammülsüz hale geldiklerini belirtmektedir. 257 F17

Hoşgörü, bugün kafamıza sokulduğu gibi modern çağda üretilmiş bir çözüm değildir, bilakis eski folklorik çarelerden biridir ve sadece kısa vadeli yararlar sağlar. Ayrı ırkların barış içinde yan yana yaşaması her ne kadar bazı uygarlıklarda mümkün olmuşsa da, yabancılara ve azınlıklara duyulan öfke tekrar tekrar alevlenmiştir, çoğunlukla da onları gafil avlayacak kadar aniden. Ve bunca yüzyıllık tecrübeden sonra bile hoşgörü yanlıları hâlâ şüphe uyandırmakta veya sağlam ahlaki değerlere sahip olmamakla suçlanmaktadırlar. Milattan önce dördüncü yüzyılda Roma İmparatoru Honorius'un pantalon giymeye cüret eden –Germen düşmanların kıyafetiydi bu– mezhebi geniş züppeleri ülkeden kovduğu günlerden bu yana pek az şey değişti. Romalı askerler mini etek giyerdi: Hoşgörünün sınırları buraya kadardı.

İnsan Hakları Bildirgesi'ni yayınlamak Fransa'yı hemen o anda hoşgörülü bir ülke yapmadı. On dokuzuncu yüzyılda, tekstil fabrikalarında iş bulmak için yoğun bir rekabetin yaşandığı günlerde, göçmen İngiliz ve Alman işçilerine karşı ayaklanmalar patlak vermişti. Daha sonraları, işsizliğin, nüfusun yarısını Belçika'dan göç edenlerin oluşturduğu Roubaix gibi şehirlere yayılmasının ardından, Belçikalı göçmenler hedef tahtası haline geldi. Hausmann'ın şehri yenileme hamlesi sırasında Paris'te sayıları iki katına çıkan yabancılar, söz konusu hamle tamamlanır tamamlanmaz düşmanlıkla karşı karşıya kalmalarına şaşırmamış olsa gerektir. Bugün Cezayirlilere yapılan saldırılar, 1881'de on bin kişilik öfkeli bir kalabalığın Paris sokaklarına dökülerek İtalyanlara saldırması ve mallarını yağmalamasıyla sonuçlanan "Marseilles Vespers" olayından izler taşır.

Yine de bütün bunlar, insanların fundemantalizm ve dogmatizm karşısında çaresiz olduklarını göstermez. İnsanın hoşgörüye düşkünlüğünün derin tarihi kökleri vardır, fakat bunları her zaman kendi atalarımızın mirası içinde bulamayabiliriz. Bu kökler, dünyanın en uzun

ömürlü hoşgörü geleneğini elinde bulunduran eski Hindistan'a kadar uzanır. Hindistan, büyük dinlerin ve ayrıca daha pek çok başka inancın bin yılı aşkın bir süre boyunca iyi kötü bir uyum içinde bir arada var olduğu yerdir. Buna rağmen Hindistan da, 1948'de, bir milyondan fazla insanın ölümüyle sonuçlanan korkunç bir fanatik tahammülsüzlük patlamasına yenik düşmüştür. Bu patlama kaçınılmaz değildi, ama bu noktaya nasıl gelindiğinin hikâyesinde, Ganj Nehri'nden ne kadar uzakta yaşarlarsa yaşasınlar ve nehrin sularının insanları günah-larından arındırdığı varsayımı hakkında ne düşünürlerse düşünsünler, herkesin biyografisinden izler vardır.

Hinduizm özünde dogma dışıdır: Tek bir Tanrı'ya veya birkaçına birden inanmanız yahut da hiçbir tanrıya inanmamanız iyi bir Hindu olmanızı engellemez. Hinduların kadim ilahi kitabı *Rig-Veda*, şüpheye karşı gösterdiği hoşgörüyle dini metinler arasında sivrilir:

> *O ki her şeye şeklini verendir,*
> *Ama bilinmez, belki de değil.*
> *O ki göğün yedinci katından*
> *Dünyayı seyredendir,*
> *O bilir, kâinatın nasıl halk olunduğunu,*
> *Yahut belki, O bile bilmez.*

Bazı Hindular Vişnu'ya, bazıları Şiva'ya ibadet ederler; her biri kendi tanrısının üstünlüğüne inanır, ama öbür tarafın tanrısının da iman edilmeye layık olduğunu ve son tahlilde, belki iki tarafın da haklı olduğunu kabul eder. Hinduizm, beş bin yıl önce, dünyanın göründüğünden daha karmaşık olduğu, akıl yürütmenin hakikati keşfetmeye yetmediği ve hakikate ne kadar yaklaşabileceğinizin sadece bilgi düzeyinize değil, nasıl bir insan olduğunuza, ne gibi ahlaki değerler taşıdığınıza bağlı olduğu düşüncesinden yola çıkarak kurulmuştur. Hinduların yeni doktrinlere yaklaşımını, her birinin mutlaka hakikatin özümsenmeye değer bir parçasını içinde taşıdığı, ancak bunların özümsenme süreci içinde değişime uğrayabileceği düşüncesi yönlendirmiştir, pişirilip yenme sürecinde yiyeceklere olduğu gibi. Başkalarının düşüncelerini kendinizinkilerle birleştirdiğinizde çelişkili sonuçlara varıyorsanız, Hinduların görüşüne göre, hayatın çelişkili yanlarını kabullenmeniz gerekir, böyle yapmanız kafa karıştırıcı sonuçlara yol açsa bile: Önce herkesin birbiriyle anlaşmazlık içinde görünüp sonra da bir önergeyi oybirliğiyle kabul ettiği politikada olduğu gibi tıpkı.

Buda (ölümü yaklaşık MÖ 483), Hindistan'ın gelmiş geçmiş en

önemli filozofu, ne kendisinin bir tanrı olduğunu iddia ediyor ne bir mezhep kurup başına geçmekle ilgileniyordu. Buda, Kuzey Hindistan'da Vişnu'nun on *avatar*'ından* dokuzuncusu olarak görüldüğü için dinsel hayatın içine çekildi ve öğretileri, sıradan insanlar tarafından, her biri saygıyı aynı ölçüde hak eden ve birbirini dışlamayan pek çok farklı inançtan biri olarak benimsendi. Buda diğer dinlere saldırmamış, kendisi de baskı görmemişti. Mesajı, yaşayan bütün varlıklara iyi niyetle, merhametle ve dostça davranılmasıydı: "Nasıl ki bir anne, sahip olduğu tek çocuğun üzerine hayatı boyunca titrerse, insan da kardeşlerine aynı sınır tanımaz sevgiyi duymalıdır. Bütün dünyayı, hiçbir şeye ve hiçbir canlıya kötü niyet beslemeden, hudutsuz ve gemlenmemiş bir sevgiyle sevmelidir. Ayaktayken, yürürken, otururken ya da yatarken... sevginin bilincini içinde sağlam tutmalıdır. İnsanların Yüce Ruh Hali dediği şey işte budur."

Buda'nın fikir ayrılığına saygısı o kadar büyüktü ki keşişlerden bağlılık yemini etmelerini istemiyordu, ayrıca her türlü karar için keşişler arasında görüş birliği sağlanması gerekiyordu. Yeryüzüne ve cennete dair bol keseden faraziyeler yürütmek Hindistan'da her zaman yaygın bir tutku olmuştur; üç yüz milyon tanrı ve sayısız guru, sayılamayacak kadar çok davranış ve inanç modeli önermiştir. Milattan önce altıncı yüzyıldan beri ayakta kalmayı başarmış ateist bir din olan ve dünyayı kesin olarak anlamanın ya da tanımlamanın imkânsızlığını savunan Caynacılık "ola ki doktrini" üzerine kuruludur; var olan her şeye karşı şiddetten sakınmayı emreder, çünkü taşlar ve böcekler bile saygıya layıktırlar.

İnançlara gösterilen bu sınırsız denebilecek hoşgörü, özgür toplumsal temasa karşı tarih boyunca görülmüş en uzun ömürlü tahammülsüzlük olan kast sistemi ile yan yana var olmuştur. Hoşgörü, insanları rahat bırakmak demektir. Kast, sizi kirletebilecek insanlardan uzak durmak, onlarla sofraya oturmamak, onlarla evlenmemek demektir. Bu iki kavram birbiriyle bağlantılıdır. Hoşgörü, çoğu zaman, azınlıkların kapalı toplumlar halinde yaşamaktan, sadece kendi içlerinde evlenmekten ve sadece kendileriyle ilgilenmekten vazgeçecekleri anlamına gelmez. Bu kapanma, azınlıkların neden sık sık yapayalnız kalmış olduklarını ve insanların onlara hoşgörü göstermekten neden vazgeçtiklerini açıklayan temel nedenlerden biridir.

Dinsel hoşgörüyü destekleme girişiminde bulunmuş ilk hükümdar, milattan önce 264-228 tarihleri arasında Hindistan'ın büyük bölümüne

* Avatar: Hindu inanışında tanrısal bir varlığın dünyadaki belirli bir kötülüğe karşı koymak üzere insan ya da hayvan bedenine bürünmesi. (ç.n.)

hükmeden Aşoka'ydı ve başka pek çok hükümdarın tersine, görevini yerine getirmeye çalışan bir insani zaaflar yumağından ibaret değildi. Aşoka, ağabeyini ve daha bir sürü hasmını ortadan kaldırdıktan sonra yirmi dört yaşında tahta çıkmıştı: Sayısız kadından oluşan haremiyle tipik bir hükümdardı, her gün sofrasına konmak üzere yüzlerce hayvan gırtlaklanıyor, özel olarak yaptırdığı berbat bir zindanda kullarına işkence ediliyordu. Derken, rivayete göre, yaptığı işkencelerden etkilenmez görünen genç bir Budist keşişle karşılaştı. Aşoka bu adamdan o kadar etkilendi ki kendisi de Budist oldu ve devletin varlık nedeni üzerindeki düşüncelerini gözden geçirmeye koyuldu. Savaşmaktan vazgeçerek kendini "emniyet, itidal, adalet ve mutluluğu" çoğaltmaya adadı. İnsan sevgisini, vejetaryenliği ve bütün canlılara şefkat göstermeyi emreden kanunları, kayalıkların yamaçlarına ve devasa kayalara kazınmış olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bir itirafname biçiminde kaleme aldığı bu kanunlarda, geçmişteki gaddarlığı ve körlüğü yüzünden duyduğu pişmanlıktan ve kendisini insanlar arasındaki ilişkileri iyileştirmeye adama arzusundan söz ediyordu. Aşoka, halkın birbirine daha insanca davranmasına yardımcı olmak üzere "fazilet görevlileri" adını verdiği yeni bir görevli sınıfı oluşturdu. Tahta çıktığında amansızlığı ve kindarlığından ötürü Zalim Aşoka diye anılan bu hükümdarın adı Nur Yüzlü Aşoka'ya çıktı, halbuki ayan beyan çirkindi ve sırf bu nedenle babasının nefretini kazanmıştı. Kraliyet sporu avcılıktan vazgeçerek kullarına bunun yerine zamanlarını hac yolculuklarıyla değerlendirmelerini tavsiye etti; yollara her sekiz yüz metrede bir kervansaraylar inşa ettirdi, hem insanlar hem hayvanlar için hastaneler ve şifalı bitki bahçeleri yaptırdı. Budist olmasına rağmen, rakip mezhepleri de teşvik etti: On iki numaralı fermanında her inançtan insana saygı gösterilmesini buyuruyordu. Nihai amacı, dünyadaki bütün hükümdarlara örnek olarak onların da değişmesini sağlamaktı ve bilindiği kadarıyla, Yunanistan ve Kıbrıs'taki beş önemsiz kralı ilkelerini benimsemeye ikna etmiştir. Bir rivayete göre annesi Helen asıllı Suriyeli bir prensesti; bunun doğruluğundan emin olamasak da, kanunlarından en az birinin –Kandahar'da bulunanı– Yunanca ve Aramice olmak üzere iki dilde yazıldığını biliyoruz. Elbette gerçek hayatta Aşoka'nın cömertliği ve pasifizmi belirli sınırlar içinde kalmıştır: Aşoka ordusunu dağıtmamış, ölüm cezasını kaldırmamıştır. Fakat önemli olan, Hintlilerin onu gelmiş geçmiş en büyük hükümdarları olarak hatırlamaları ve bugünkü Hindistan'ın resmi mührüne onun anıtlarından birinin işlenmiş olmasıdır.

İslam Hindistan'a yayılıp da Müslümanlar hâkim sınıf haline geldiğinde (1021-1858 arası), ayrıca Hıristiyanlar da tacir, misyoner ve

neticede yönetici olarak Hindistan'a akın ettiklerinde, Hindular onlarla doğrudan yüzleşmemeye dikkat edip, daha üstü örtülü bir inanç ve kült alışverişini yeğlediler. Bu üç din birbirlerinden etkilenerek geleneklerini harman etti. Aziz Francesco ve Aziz Tommaso şifacı sıfatıyla Hindu panteonuna kabul edilirken, Hindu tanrıları Müslüman veya Hıristiyan din şehitlerine dönüştürüldü. Hıristiyanlar Hinduların tören alaylarına katıldı, Hindu hükümdarlar Hıristiyanlar için mabetler yaptırdı. Müslümanlığa geçen Hintliler İslamı hem ek bir ilahi himaye hem etkileyici bir askeri güç olarak görüyorlardı, ama eski tanrılarını da kaldırıp atmadılar. Müslümanlar yeni bir kast muamelesi gördü. İnançların böyle tutarsız biçimde birbirine karışması başka bir dine geçişin ya da fethin ilk aşamalarında kesinlikle normaldir, buna sadece Melanezya ve Afrika'da değil, paganlığa ait şifa yöntemlerinin Hıristiyan azizlere devredildiği Avrupa'da da rastlanmıştır. Teolojik inceliklerle ilgilenmeyenlerin resmi doktrinlere karşı göstermelik bir hürmet sergilemesi, öte yandan kendi kafalarında bunları bildikleri gibi yorumlaması kesinlikle normaldir.

Çelişkilerin çemberinde yaşamak bir sanattır, ve her sanat gibi, spontanlığı ve kıvrak düşünmeyi gerektirir. Gelişigüzel düşünmek bu çerçevede işe yaramaz. Düşüncenin yarar sağlayabilmesi için iyice tasarlanmış bir seçim olması ve yaratıcılıkla desteklenmesi gerekir. Ne var ki çelişkilerin veya dümdüz bir basitlik arz etmeyen sanatların altından kalkmakta zorlananlar her zaman oldu ve on dokuzuncu yüzyılda bu kişiler Hindistan'da (ve bütün dünyada) güçlenmeye başladılar. Hindistan'ın üç büyük dini, belirsizliklerle çelişkilere son verilmesini ve tutarsız buldukları doktrinlerin birbirinden kesin bir şekilde ayrılmasını talep eden liderlerin ortaya çıktığı güne kadar, şaşırtıcı bir uyum içinde yaşamıştır. Dinler arasındaki düşmanlık, eski kitapları karıştırarak daha arı olduğunu iddia ettikleri yeni doktrinler yaratan ve bunlara itaat etmenin her türlü hoşnutsuzluğu ortadan kaldıracağını ileri süren din bilginleri tarafından yaratıldı. Onlara aldırış edilmeyebilirdi de, ne var ki ekonomik krizler cemaat içi düşman-lıkları körüklemek için elverişli bir zemin yaratmıştı; yoksulluğun faturası ahlaki çöküntüye çıkarılıyor, yaşanan karışıklıklar dini görev-lerin ihmal edilmesine bağlanıyordu.

İngilizler Müslümanların hâkimiyetine son verip Hindistan'ın efendisi olduklarında, din ayrılığının altını çizerek idari görevlere Hinduları getirdiler (insanları tasnif etmek bürokrasilerin uzmanlık alanıdır) ve sonra dinleri birbirlerine karşı kışkırttılar. Hindular İngiliz okullarında seri üretimle küçük devlet memuru olarak yetiştirilirken, Müslümanlar kendi okullarına kapandılar ve sahip olamadıkları devlet memurluklarının yerine dinsel ortodoksluk aracılığıyla kurtuluş ve

saygınlık vaat eden kendi hocalarına kulak verdiler. Müslümanların kendilerini dünyanın hâkimi olarak görürken zevkle uyguladıkları, kibar davranışa dair eski kozmopolit kuralların (adab olarak bilinen bu kurallar İran kaynaklıydı) yerini, İslam hukukuna (şeriat) sıkı sıkıya bağlılığı talep eden, başka dinlere kuşkuyla bakma temeli üzerine kurulu yeni bir davranış modeli aldı. Kitleler bu modelden etkilendiler, çünkü bu onlara yeni bir itibar kaynağı sunuyordu: Seçkinler tarafından incelikli davranıştan habersiz cahil kişiler olarak görülüp küçümseniyorken, artık zahitlik sayesinde hepsinin ideal birer Müslüman olma şansı vardı. Yabancı etkilerin bertaraf edilmesi dönemin yeni tutkusuna dönüştü, sonraları dünyanın her yerinde ortaya çıkan
262 bütün köktendinci akımlarda olduğu gibi, bir yaşam biçimi halini aldı. Bu entelektüel kişilerin pek çoğu, dinler arasındaki ayrılıklara parmak basmalarının böyle bir kıyıma yol açabileceğini asla düşünmemiş olan, yüksek ideallere sahip, cesur ve değerli bilginlerdi; ama içlerinde hakikat yolunda kan dökmenin haklılığına inananlar da vardı.

Ayrı bir kimlik edinerek kendilerini savunmaya çalışan insanlardan yayılan tahammülsüzlüğü ortadan kaldırmanın bir yolu var mıdır? Bu soruyu cevaplama yolunda atılmış en ilginç adımlar M. K. Gandhi'ye (1869-1948) aittir ve Hindistan özelinde taşıdıkları anlamın çok ötesinde bir öneme sahiptirler. Gandhi, sıradan bir insanın hoşgörüye kavuşabilmesi için önce yeterince kişisel kuvvet toplaması gerektiğini düşünüyordu, ki bu da korkusuzlaşmak anlamına geliyordu. Gandhi çocukluğunu karanlıktan, hırsızlardan, hortlaklardan ve yılanlardan ödü koparak geçirmiş, daha sonraları pısırık bir genç olmuştu; bir arkadaşı tarafından geneleve götürüldüğünde eli ayağı kesilmiş, dili tutulmuştu. Bütün cesaretini, tükenmez bir kaygı kaynağı haline getirdiği zayıflıklarının üstesinden gelme konusundaki azmine borçluydu. Amacı iç huzuruna kavuşmaktı ve başkalarının da huzura kavuşmasını sağlayarak bu amaca ulaşabileceğini düşünüyordu: bireylerin ve toplumların uyum içinde yaşaması ancak içsel endişelerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilirdi. Böyle bir çözüm, siyaseti, tek bir lider yerine bütün yurttaşların gayretine dayanan psikolojik bir serüvene dönüştürmek demekti; hoşnutsuzluklarınız için başkalarını suçlamak yerine kendi kişisel davranışınızı değiştirmeliydiniz: kamusal gidişatı etkilemenin en iyi yolu davranışlarınızla herkese örnek olmaktı.

Gandhi bu yüzden özel hayatından sakınmadan söz ediyordu, kişisel sorunlarını açıklıyor, olağan gündelik konforları reddetmesinin, olabildiğince sade bir hayat yaşamakta ısrar etmesinin, asgari ihtiyaçlar için gerekli olanın ötesindeki her kuruşu toplum yararına kullanılması gereken bir emanet olarak görmesinin, karısını nasıl mutsuz

ettiğini anlatıyordu. Oğulları ihmal edildikleri için ona kızıyorlardı, kendisi de bunu inkâr etmiyor, insanın sevgisini ailesiyle sınırlı tutmayıp yakınlık kurabileceği herkese sunması gerektiğini söylüyordu: "Akrabam" dediği en az yüz elli kişi vardı. Ona göre din, ulus ve sınıf farklılıklarının oluşturduğu engelleri aşmanın yolu "kardeşlik duygusu" ile dostluğu yaygınlaştırmaktı. Sevgiyi ifade etmenin en anlamlı yolu, kişisel çıkarları unutarak, kendini başkalarına adayarak onlara yararlı olmaktı.

Gandhi, bu düşünceleri hayata geçirmeyi denediği örnek köyler oluşturmuştu. Pek çok Hindu'yu çileden çıkarma pahasına, herkesin temasdan kaçındığı dokunulmazlar kastını da bu köylere kabul etti. Zamanında Gandhi'ye de bu kasttan uzak durması, hela temizlemek gibi işleri onlara bırakması öğretilmişti, ama burada bu işi kendi üzerine almakta ve karısının da aynı şeyi yapmasında ısrar ediyordu. Her gün bir saatini hastanede ayak işlerine yardım etmeye ayırıyordu. Köhnemiş engeller ona göre ancak bu yolla yıkılabilirdi. 263

Gelgelelim herkesle arkadaş olmak kolay değildi, geleneksel anlamda arkadaş canlısı biri olmayan Gandhi için hiç değildi. Akranı olan bir arkadaşı yoktu: Nehru oğlu gibiydi, Gokhale ise babası gibi. İhtiyaç duyduğu duygusal desteği büyük ölçüde ona çalışmalarında yardım eden olgun kadınlardan alıyordu. Bu önemli bir noktadır ve sadece rivayete dayalı bir bilgi değildir. Gandhi kadınlar hakkında eski moda düşünceler benimsemiş olmasına ve ideal kadını her şeyden önce sadık bir eş olarak tasavvur etmesine rağmen, kadınlarla kurduğu arkadaşlıklarda bunun çok daha ötesine geçebileceklerini keşfetmişti, ama kadın ve erkek arasındaki arkadaşlığın yeni bir toplumun temelini oluşturabileceğini göremeden. Gandhi kadın arkadaşlarından birine Şapşal diye seslenir, kadın ise ona Tiran derdi; Gandhi yine de bu kadına kulak vermiş, ama mesajını ancak kısmen anlayabilmişti.

Gandhi geleneksel ayrılıkları ortadan kaldırmayı hedeflemiyordu. Niyeti, Hıristiyanlara ya da Müslümanlara Budizmin daha üstün bir din olduğunu göstermek değildi. Ona göre bütün dinlerin kusurlu ve erdemli yanları vardı. İnsanları bu dinlerin yolundan gitmeye davet etmek dünyayı daha iyi bir yer yapmamıştı, çünkü çoğu insan dininin gereklerini doğru dürüst yerine getirmiyordu. Başkalarını kendi inancına çekmeye çalışmak şöyle dursun, herkesi, ait olduğu dinin hayırseverliğe ilişkin öğretilerini hayata geçirmeye çağırıyordu. Hakikatin birden çok yüzü vardı: Onu tek bir inanca indirgeyip basitleştirmek gerekmiyordu. Ama Gandhi'nin bu düşünceleri, dünyaya sadece kendi dinlerinin gözlüğünden bakan bağnazlara karşı hiçbir tavır almaması anlamına geliyordu.

Gandhi, tek bir insanın altı yüz milyon kişinin davranışını de-

ğiştirebileceğini, bir anlığına da olsa, mucizeye yakın bir şey gerçekleştirebileceğini göstermişti. 1947'de Pakistan'a kaçmakta olan Müslümanların "tren yüküyle" katledildiği –"âdeta insanlıktan çıktık" demişti Gandhi– Müslümanların misilleme yaptığı, Kalküta'da ayaklanmaların çıktığı ve vahşet haberlerinin yeni vahşetlere yol açtığı günlerde, Hindu Gandhi, korkusuzluğa ve barışa işaret eden sembolik bir jest olarak, Müslümanların yaşadığı bölgede, polis koruması olmadan bir Müslümanın evinde kalmaya başladı. Birkaç saat sonra Müslümanlarla Hindular kucaklaşmakta, hatta birbirlerinin mabet ve camilerinde yan yana dua etmekteydiler. Sonra ayaklanmalar yeniden alevlendi. Gandhi, aklıselim geri dönene kadar sürdüreceğini ilan et-

tiği bir ölüm orucuna girdi. Şiddet bir kez daha duruldu ve insanlar silahlarını teslim etmeye başladılar. Hindistan Genel Valisi Mountbatten, Gandhi'nin "dört tümen askerin güçlükle başaracağı şeyi ikna gücüyle başardığını" söyledi. Ama bu sadece geçici bir başarıydı. İnsanlar, önyargılarına rağmen, onun barış uğruna kendi hayatını ortaya koymasından derinden etkilenmişlerdi. Fakat nefretin yeniden su yüzüne çıkması uzun sürmedi.

Böylece Gandhi hem kazanmış hem kaybetmiş oldu. Kazanmıştı, çünkü düşmanlıkların üstesinden gelinebileceğini göstermişti. Ama başarısı, gerçek bir başarı da olsa, sadece bir anlıktı, çünkü düşmanlığın derinlerdeki kökleri olduğu gibi kalmıştı. Gandhi, Müslümanları hiçbir zaman yeterince yakından tanımayı başaramadığı için kaybetmişti. Bütün insanlar birbirinin aynıdır, her insanın ruhu evrenin ruhunun bir parçasıdır, demişti; herkese hoşgörü göstermek ona doğal görünmüştü. Oysa Gandhi'nin deneyimi, bütün insanlığa yöneltilen genel bir iyi niyet ve "kardeşlik duygusu"nun ani öfke patlamaları içinde kaybolup gidebileceğini gösterdi. Gandhi'nin örnek köylerinde münakaşadan ve anlaşmazlıktan geçilmiyordu. Zaman zaman tuhaflığa varan sade beslenme rejimiyle –yalnız meyve yiyerek yaşayabileceğini düşündüğü bir dönem olmuştu– mümkün olacağına inandığı gibi yüz yirmi yaşına kadar yaşasaydı eğer, belki genel iyi niyeti yaygınlaştırmaya verdiği önemi azaltıp kişisel ilişkilerin inşası üzerinde, başka insanların inançları ve düşünce biçimleriyle yakından ilgilenmenin önemi üzerinde daha fazla durabilirdi. Kendisi de, karşılaştığı insanların sağlığıyla ve ailesiyle her zaman ilgilenmiş, ama bu insanların zihniyetlerini anlamaya daha az zaman ayırmıştı.

Gandhi, daha ziyade insanları yaptıklarından utandırarak onları daha yüce gönüllü davranmaya yöneltmenin mümkün olduğu fikrindeydi. İngiliz ordusunun kendisini dövmesine ve hapse atmasına hiç karşı koymadan izin vermişti; ölüm orucuna girmekle yetinmiş, kendisini öldürmeleri için onlara meydan okumuştu. Şehitliği kabullenme

konusundaki istekliliği hiç şüphesiz İngilizlerin asabını bozuyordu. Fakat Gandhi, askerlerin masum insanlara eziyet etmeyeceği düşüncesinde yanılmıştı: Tam tersine pek çoğu, Hintlilere "layıklarını verdikleri" görüşün-deydi. Kaba kuvvete ve geleneksel politikaya inanan genel vali Feldmareşal Wavell'ın hayal gücü, Gandhi'nin önerisine uyarak politikanın veya savaşın kurallarını değiştirmekle ilgilenecek kadar geniş değildi: "İstediği kadar dindarlık taslasın," diye yazmıştı, "bu kötü niyetli politikacının, içinde hemen hemen hiç şefkat taşımadığından eminim." Mamafih Gandhi de hasımlarını anlayamıyordu. İnsanların kötülükten zevk alabilecekleri onun için idrakı mümkün olmayan bir düşünceydi. Çekişmelerin her zaman yanlış anlaşmalardan kaynaklandığından şüphe etmemesine, sorunların dostça konuşarak çözülebileceğinden emin olmasına ve kendini bir "tercüman" olarak görmek istemesine rağmen, Hintli Müslümanların lideri, "Saffet Ülkesi" Müslüman Pakistan'ın kurucusu M. A. Cinnah'la (1876-1948) hiçbir zaman gerçekten dostça bir konuşma yapmamıştı.

Gandhi ve Cinnah, aynı partide (Kongre Partisi) politik hasımlar olarak buluşmuşlardı. Gandhi kendi zaferlerini Cinnah'ın neden küçültücü birer yenilgi olarak algıladığını hiç anlamadı. Cinnah ise Gandhi'ye karşı giderek artan kişisel bir nefret geliştirdi. Cinnah, yirmi yıllık bir hüsran döneminin ardından, Müslüman-Hindu işbirliğine dayalı bağımsız bir Hindistan oluşturma hedefini terk etti. Zaten ezik ve iktidardan uzaklaştırılmış durumda olan azınlıkların verecek bir şeyi bulunmadığını söyleyerek azınlıklarla ilgili sorunların Hindu çoğunluğun ödünleriyle çözülmesini istemişti, fakat talep ettiği cömertlik eylemlerine asla kavuşamadı. Ayrıca seçilmiş temsilcilerin hem azınlıktaki hem çoğunluktaki dinlerin oyunu almasını şart koşan yeni bir anayasaya ilişkin teklifini de kabul ettiremedi. Kentli, kozmopolit ve son derece zengin bir avukat olan Cinnah fanatik bir Müslüman olmaktan çok uzaktı, Müslüman asıllı olmayan bağımsız bir kadınla (Parsi veya Zerdüşt dinine bağlı milyoner bir sanayicinin kızıyla) evliydi ve Parsilikten Hıristiyanlığa geçmiş bir damadı vardı. Jambonlu sandviçlere ve domuz sucuğuna düşkünlüğünü sadece halk içine çıktığında gizlerdi. Kişisel tutkusu "Old Vic tiyatrosunda Romeo rolünü oynamak"tı ve politikanın gerginliğinden uzaklaşmak için yüksek sesle Shakespeare okumayı severdi. Hindistan'daki kariyerinin iyice kötüye gittiği dönemde Londra'da avukatlık yapmaya başlamış ve bir ara İngiliz Parlamentosu'na girmeyi düşünmüştü. Gandhi, onları birbirine bağlayan ortak nitelikleri ve yaklaşımları görmeyi başaramamıştı; eğer başarsaydı, belki Cinnah'ın kendi Müslüman cemaati içine giderek daha fazla kapanmasını önleyebilirdi. Cinnah'ın böyle davranmasının tek nedeni, Hinduların kibri ve duyarsızlığı olarak ni-

telediği şey karşısındaki çaresizliğiydi, onlara göre Müslümanlar, kendi sözleriyle, birer paryaydı. Pakistan'ın bağımsızlığını ilan ederken, bu ülkede ayrımcılığın hiçbir türlüsüne yer olmayacağı sözünü verdi. Bu ilişki, kişisel husumetin, aynı hedeflerin peşindeki kişileri birbirinden ayıran bir sise nasıl dönüşebildiğini ve onları nasıl kamusal bir faciaya sürükleyebildiğini gösteren bir örnektir.

Gandhi'nin hayatında hoşgörünün yetersizliklerini görebiliriz. Diğer Hindu bilgeler gibi o da, doktrinlerini fosilleşmiş bir ilmihale çevirebilecek olan hayranlık dolu müritlere güvenmiyordu; kapısı sadece, daha iyiye dönük arayışında onunla omuz omuza verecek, kendi kendileriyle savaşma şevkine sahip "kardeş bilim adamlarına ve de-

neycilere" açıktı. Geçmiş zamanların kırsal saadetine duyduğu özlemle avunmaktan hoşlansa da, gerçekten dünyayı değiştirmek ve bambaşka bir dünya yaratmak istemişti. "Ruhumun gizli köşelerinde, dünyanın böylece sürüp gitmesine izin verdiği için Tanrı'yla her an kavga ediyorum." Gandhi'nin en önemli zayıflığı ütopyacı olmasıydı: Aşırı çileciliği, aile, yemek ve seks gibi en temel zevkleri reddedişi, onu sıradan insanların fazla uzağında kalan bir aziz yapıyordu. Yoksulluğu bir manevi arınma aracı olarak yüceltmesi ve ahlakı bozucu etkileri nedeniyle şehirleri mahkûm etmesi, aç ve işsiz insanlar üzerinde inandırıcı olamazdı. Gandhi için endişelerinden kurtulmak ancak bedenine kendi isteğiyle eziyet ettiği anlarda mümkün olmuştu: Bunun başka insanlar için de geçerli olduğunu farz ederken aldanıyordu. Bir aziz insanı yüreklendirebilir ama model olamaz: İnsanları eğiterek, ikna ederek veya zorlayarak sonsuza kadar hoşgörülü olmalarını sağlamak mümkün değildir. Gandhi bile, onca karizmasına rağmen, ümit ettiği gibi muarızlarının "yüreğini eritme"yi başaramamıştı. Yumuşayan yürekler yeniden sertleşirler. Aşoka da, tarihin seyrini değiştirdiğini ve kendi hakkaniyetinin "Güneş ve Ay durdukça" bâki kalacağını zannederken yanılmıştı.

Gandhi, Londra'da öğrenim gördüğü gençlik yıllarında bir İngiliz beyefendisi gibi giyinmeyi öğrenmişti, fakat "hakikati bulma denemeleri" üzerinde yoğunlaştıkça, Batı uygarlığını reddedişinin sembolü olarak sadece peştamala sarınma alışkanlığını edindi. Halbuki Gandhi, Batı ve Doğu geleneklerini ustaca sentezlemiş biriydi, Budizmden ve Caynacılıktan olduğu kadar, Dağdaki Vaaz'dan, Tolstoy'dan ve Ruskin'den, ayrıca 1893'ten 1914'e kadar yaşadığı Güney Afrika'da ırk ayrımına karşı verdiği savaştan da etkilenmişti. Şiddet karşıtlığı ve pasif direniş gibi eski Hindu geleneğine ait direnme taktiklerine başvurduğu ve bunları görülmemiş bir ustalıkla geliştirdiği halde Hindu toplumunu çürümüşlükle suçlamış, Batı'nın neredeyse (ama tam olarak değil) şehir kültürü kadar büyük bir çöküntü içinde bu-

lunduğunu ve kökünden yenilenmesi gerektiğini ileri sürmüştü.

Hindistan'a bağımsızlığını kazandırmasının ardından bu zafere hayatının en büyük yenilgisi olarak bakmıştı, çünkü o, hoşgörüsüzlükten arınmış, kendini manevi güçlenmeye adamış, şiddet karşıtı bir ülke hayal etmişti ve ortaya çıkan şey hayalindeki ülkeye hiç benzemiyordu. Müslümanların ayrı bir Pakistan devleti kurmak üzere Hindistan'dan ayrılmaları Gandhi için katlanılmaz bir fikirdi, çünkü bu, Hindistan'ın uyuşmazlıklara kucak açma konusundaki çoğulcu yeteneğinin inkârı demekti. Bu ihtimalin önüne geçmek için Müslüman rakibi Cinnah'ın Hindu Hindistan'ın cumhurbaşkanlığına getirilmesini teklif etti, ama bu kadar zekice bir çözüme ondan başkasının yanaşması imkânsızdı: Bu önerisi destekçilerini dehşete düşürdü, hiçbiri kendi hırslarından vazgeçmeye yanaşmadı. Gandhi, Müslümanlara fazla müsamaha gösterdiği gerekçesiyle fanatik bir Hindu tarafından öldürüldü: Hinduizm bile tahammülsüzlük üretebiliyordu. Gandhi'nin hayatı, geleneğin hoşgörüden yana olduğu bir ülkede, üstelik son derece az bulunur biri tarafından uygulandığında bile hoşgörünün yeterli bir çözüm olmadığını doğrular.

Batı, tarihinin büyük bölümünde şu ya da bu ölçüde tahammülsüz olmuş ve hoşgörü üzerinde gerçekten düşünmeye ancak Reform ve din savaşları dönemlerinde, hükmedenlerin, ayrılıkçılığa karşı ne kadar sert önlemler alınırsa alınsın, bütün uyruklarını aynı şekilde düşünmeye zorlayamayacaklarını fark etmeleriyle başlamıştır. Zulüm, eninde sonunda zulmedenleri bitap düşürür. Zulmedenler, hakikati kendi tekellerine aldıklarından veya hakikatin kesin olarak ele geçirilebileceğinden emin olamaz hale gelmişlerdir. Dolayısıyla hoşgörü genellikle olumsuz nedenlerle benimsenmiştir, başkalarının düşüncelerine saygı duyulduğundan veya onların inançlarına dair bilginin derinliğinden değil, belirsizliği alt etme telaşı yüzünden. Hoşgörü, başka insanların düşüncelerine kulağınızı tıkamak anlamına gelmiştir.

Bu artık yeterli değildir. Hoşgörü gösterilenler, giderek gözardı edilmeyi değil anlaşılmayı talep etmekte ve lütfun ardında gizlenen küçümseyici imalara karşı hassaslaşmaktadır. Duymak istedikleri, farklılıkların önemli olmadığı, başkalarından uzak durdukları ve çoğunluğun ayağına dolaşmadıkları sürece istedikleri gibi düşünebilecekleri değildir. Kaldı ki bugün artık azınlığa katlanmak durumunda olan bir çoğunluk da yoktur, çünkü çoğunluklar sayıları giderek artan azınlıklara bölünerek ayrışmaktadır. Tek başına hoşgörünün dünyayı götüreceği nokta ancak toplu bir kayıtsızlık olabilir.

Hoşgörü idealine bugün bir amaç olarak değil, bir ilk adım olarak bakabiliriz. Bu adımın arkasında, başkalarını anlamak dediğimiz se-

rüven uzanmaktadır – eski çağların fetih saplantısından daha heyecan verici bir şeydir bu. Başka insanların düşünce ve duygularının esrarını çözmeye çalışmak çağın yeni manevi arayışıdır. Yakınlığın yeni mükâfatı ise empatiyle tanışmaktır. Kadın ve erkeğin daha önce hiç yapmadıkları bir şeyi yaparak birbirlerini eşitlik temelinde anlamaya çalışmaları sayesinde, tarihte ilk kez bu istekler için önümüzde bir patika açılmıştır. Bu yüzden, dünyanın amaç duygusunu yitirdiğini, bir daha asla kazanamayacağını ve geriye doğru gitmekten başka çare olmadığını düşünmek bir yanılgıdır. Eski alışkanlıklar sürüp gitse de, yeni bir macera başlamıştır.

———— / ————

John S. Strong, *The Legend of King Asoka*, Princeton University Press, 1983; Susan Bayly, *Saints, Goddesses and Kings: Muslims and Christians in South India 1700-1900*, Cambridge UP, 1989; L. S. May, *The Evolution of Indo-Muslim Thought from 1857 to the Present*, Uppal, Yeni Delhi, 1987; Katherine P. Ewing, *Shariat and Ambiguity in South Asian Islam*, California UP, 1988; Asim Roy, *The Islamic Synthetic Tradition in Bengal*, Princeton UP, 1983; Barbara Daly Metcalfe, *Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1900*, Princeton UP, 1982; Barbara Daly Metcalfe, *Moral Conduct and Authority: Adab in South Asian Islam*, California UP, 1984; A. A. Engineer, *Communalism and Communal Violence in India*, Ajanta, Yeni Delhi, 1989; Judith M. Brown, *Gandhi*, Yale UP, 1989; Bhikhu Parekh, *Gandhi's Political Philosophy*, Macmillan, 1989; Stanley Wolpert, *Jinnah of Pakistan*, Oxford UP, New York, 1984; Henry Orenstein, *Gaon: Conflict and Cohesion in an Indian Village*, Princeton, 1965; Helmuth von Glasenapp, *The Image of India*, India Council for Cultural Relations, Yeni Delhi, 1973 (Avrupa'nın on sekizinci yüzyılda Hint kültürünü keşfetmesi üzerine); A. Leslie Willson, *A Mythical Image: The Ideal of India in German Romanticism*, Duke UP, Durham, 1964; A. L. Basham, *The Wonder that was India*, 3. baskı, Sidgwick ve Jackson, 1967; Jean Herbert, *Spiritualité hindoue*, Albin Michel, 1972; R. C. Zaehner, *Hinduism*, Oxford UP, 1966; Preston King, *Toleration*, Allen and Unwin, 1976; R. Dahrendorf, *The Modern Social Conflict*, Weidenfeld, 1988; T. Raychaudhuri, *Europe Reconsidered: Perceptions of the West in Nineteenth-Century Bengal*, Oxford UP, 1988 (dar kapsamlı görünse de, bunun çok ötesinde bilgilendirici nitelik taşıyor); Herbert McClosky ve Alida Brill, *Dimensions of Tolerance: What Americans Believe about Civil Liberties*, Sage, 1983; Colin Holmes, *A Tolerant Country? Immigrants, Refugees and Minorities in Britain*, Faber, 1991; A. D. Falconer, *Reconciling Memories* (İrlanda ile ilgili), Columba, Dublin, 1988; Michel Wieviorka, *La France raciste*, Seuil, 1992; Barry Troyna ve R. Hatcher, *Racism in Children's Lives: A Study of Mainly White Primary Schools*, Routledge, 1992; Philip Cohen, *Multi-Racial Britain*, Macmillan, 1988; Robert L. Holmes, *Non-Violence in Theory and Practice*, Wadsworth, Belmont, California, 1990; Louis Dumont, *Homo hierarchicus. Essai sur le système de caste*, Gallimard, 1966; Joelle Affichard ve J. B. de Foucauld, *Justice sociale et inégalités*, Esprit, 1992.

XVI

Tüketim toplumunun sunduğu her şeyi elde edebilmelerine, hem de cinsel özgürleşmeye rağmen, imtiyazlı kişilerin bile hayata bir ölçüde karamsar bakmasının nedenleri

Bir ressamdan Annick Geille'in portresini yapmasını isteseniz seve seve kabul eder, herhangi bir zorlukla karşılaşmayacağını düşünürdü. İnsanlar zarif bir Parizyene hayranlık duymaktan hiç usanmazlar. Halbuki çok geçmeden başının dertte olduğunu anlardı. Onu "Ben, buraya aitim, en iyilerin arasına," diyen kendine güvenli bir hava içinde mi göstermeli, yoksa nefes nefese, saçları karışmış bir halde, "Üzerimdekiler beni bir insan olarak görmeni engellemiyor umarım?" diyen giysiler içinde mi? Yüzünü tamamen değiştiren ve onu yeniyetme bir kız yapan gülümseyişiyle mi çizmeli, kâküllerinin arkasındaki utangaçlığıyla, bir iltifat karşısında çözülüverişiyle mi? Halbuki Fransız medyasını yakından tanıyanlar onu basın dünyasında yenilmez bir güç olduğu günlerden hatırlayacaktır, *Elle*'in kurucusu Hélène Lazareff'i

andıran kararlılığıyla. Sonra, tokalaşmasındaki tüy gibi hafifliğini nasıl resmetmeli, o kadar farkında olduğu kırılganlığını? Son işi için iş dünyasının ileri gelenleri tarafından kapışılırken en çok dikkatini çeken, adamların ne kadar kocaman, kendisinin ne kadar küçücük olduğu imiş.

Annick Geille hayatını okuyucularına bağımsız bir kadın olmanın ne demek olduğunu anlatarak geçirmiş, kendi üzerinde yaptığı deneylere dayanarak. Önceki kuşağın kadın bağımsızlığı filozofu Simone de Beauvoir'nın, Sartre'ın sadakatsizliğinin yol açtığı mutsuzluğu geçiştirmeye çalışmış ve cinsler arasındaki ilişkinin bir gün tatmin edici bir temele oturtulabileceğinde ısrar etmiş olmasına kar-
270 şılık, Annick Geille bundan şüphe ediyor: Ona göre ortada bir çözüm yok, hayat kaçınılmaz biçimde trajik.

Belki Annick'in aslına en çok yaklaşan portresi, sadece burnu üzerine bir dizi sürrealist çalışma olurdu; durmadan şekil değiştiren bu burunda tehlike kokusu almış bir hayvanınkinden bile daha çok anlam var: Büyülenme, merak, korku, acı, kınama ve sıkıntı. Ona profesyonel başarısını kazandıran, "*l'air du temps*"* kokusunu almaktaki yeteneği olmuş, moda uzmanlarının yaptığı gibi mevsimin ruhunu değil, daha derin ve daha uzun vadeli duygusal eğilimleri koklayarak: Annick Geille'in uzmanlığı, kadınların erkeklere karşı tavırlarını anlaşılmaz bir şekilde dönüştüren iklim değişikliklerini sezmek, kadınlarla erkeklerin buluşmak istediği ısı derecesini bulup çıkarmak. Kariyerinin birbirini izleyen aşamaları eğitimli ve hırslı kadınların tutumlarındaki evrimin bir özeti gibi. Editörlüğünü yaptığı dört derginin her biri Fransa'nın duygusal tarihindeki bir safhayı, hatta daha fazlasını, bu tarihin bugüne kadar çözemediği bir çelişkiden çıkış yolunu temsil ediyor: İstediğinizi elde ettiğinizde geriye ne kalıyor, ve elde edilen istekler neden bu kadar çabuk sönüyor?

1973'te, daha yirmilerinin başlarındayken, *Playboy*'un Fransızca baskısını hazırlamak üzere seçilir seçilmez, müsamaha çağına bir değişiklik getirmiş. Çıplak kadın resimlerinin, kafası çalışan Fransız erkeklerini tatmin etmeye yetmeyeceğini ileri sürmüş. En saygın entelektüelleri, kendisinin "düzeyli hazcılık" dediği şey üzerine dergiye makaleler yazmaya razı etmiş. Asıl darbesi ise parlamaya hazır genç bir felsefeciyi, Bernard-Henri Lévy'yi keşfetmek olmuş: *Playboy*'da yayınlanmak üzere ona ilk önemli basın söyleşisini ayarlamış. Ancak, söyleşi onaylanmak üzere Hugh Hefner'ın önüne gittiğinde "Bu adam da kim?" diye çıkışmış Hefner. Annick ona teleks çekerek adsız sansız birinin bu on beş sayfalık zehir zemberek söyleşisini yayınlamasına izin vermesi için yalvarmış. "Güvenin bana," demiş, "yakında adını du-

* "Dönemin havası". (y.h.n.)

yacaksınız." Bu girişimi başarısız olsaymış, kapı dışarı edilecekmiş. Üç hafta sonra *Time* dergisi de onun yolundan giderek Lévy ve Yeni Felsefeciler üzerine bir kapak konusu hazırlamış. O günden sonra Annick Geille'in editörlükteki seçimleri asla sorgulanmamış.

Annick, bitkin 1968 kuşağının yerini alacak yeni bir başkaldırının zamanının geldiğini anlamış. Onların içinden birini şöyle söylerken duymuş: "Artık politikaya inanmıyorum. Ben kayıp bir kuşağın üyesiyim, yalnız şu ya da bu davaya değil, gelmiş gelecek bütün davalara inancını kaybetmiş bir kuşağın. Biz daha en başından biliyoruz ki hayat kaybedilmiş bir davadır." İnsani yakınlıktan bile korku duyuyormuş bu adam. İnandığım tek şey, diyormuş, hakikati dile getirmenin gerekliliği.

Annick Geille, o günden beri yeniliklerin verdiği tatminle insani zayıflıklar karşısında duyulan hayal kırıklığını, aynı anda havada tutulması gereken iki top gibi düşünmüş. Solun sağ kanada, sağın da sol kanada daha fazla yaklaşmasını isteyen yeni eğilimden memnun, kendisi her ikisini de reddediyor. Çelişkileri muğlak bırakmamaya, inatla onların üstüne gitmeye inanıyor. Bu prensibi en çok da erkeklerle kadınlar arasındaki amansız savaşa uygulamış. "Erkeklerle birlikte olduğumda kendimi bir kadın gibi hissediyorum," diyor, "kadınlarla olduğumda ise bir erkek gibi. Solcuların arasındaysam, sağcıyım. Bir yerde bir çoğunluk varsa, ben azınlığın parçasıyım. Feministler için de böyle: Kendimi onların bir parçası gibi hissetmiyorum. Özgürlük bu işte." Simone de Beauvoir'nın *İkinci Cinsi*'i (*Kadın*) genç kızlığında Annick Geille'in Kutsal Kitabı olmuş, buna rağmen, Beauvoir'nın, romantik bir ilişki yaşamakta olduğunu sandığı Nelson Algren tarafından acımasızca alaya alındığı yazıyı dergide yayınlamış. Feministler tabii ki *Playboy*'a ateş püskürüyormuş. Neden kendisini böyle tehlikeye atıyor? "Keşke bilseydim, o zaman daha mutlu olurdum."

Playboy avangard olmaktan çıkar çıkmaz Annick Geille *F Magazine*'in editörlüğünü üstlenip dergiyi, cinsiyet savaşından sıkılmış olan ve "erkekler olmadan hayatın tadının çıkmayacağı"nı düşünen kadınlara yönelik bir "post-feminist" yol arkadaşı haline getirmiş. Bir yol arkadaşı, kılavuz değil, çünkü tek yaptığı, "bir yandan bir erkeğin hayatını yaşarken, bir yandan da kadın olmakla ne kadar şanslı olduğunu göstermek isteyen yeni kadın"ın düşüncelerini yansıtmakmış. Christine Ockrent'i kapak yaparak, zıt özelliklere sahip çiftlerden hareketle karşılıklı etkilenmenin yeni doğasını tartışmış. Gözde filozoflara yer vermeyi sürdürmüş, iltifatta bulunmanın artık yeterli olmadığını açıklayan Alain Finkelkraut gibi: Artık "kendini özgün kılma yeteneği" önemliymiş, "şaşırtıcı, farklı ve eğlenceli" olmak ge-

rekiyormuş. Tek bir formül yokmuş yani. Annick Geille, hem kadınların hem erkeklerin karşı cinste en çok önem verdiği niteliğin zekâ olduğunu ileri süren bir anket yayınlamış, "seksapel" listede sonuncuymuş. Savulun kadınlar geliyor, diye; Erkeklere verilen işleri istiyoruz, iyi maaşlar ve sorumluluk istiyoruz; Yükselmek için ne yapmalı, diye manşetler atmış. Bir yandan da, "Aktif ve dinamiksiniz, kariyerinizi kararlılıkla yönetiyorsunuz. Peki akşamları dekoru değiştirmeye ne dersiniz? İpek çoraplara ve jartiyerlere bürünerek yeniden bir *femme fatale*, bir çocuk kadın, bir dişi kadın olabilirsiniz." Nasıl hem sağda hem solda olma sanatına hayranlık duyuyorsa, şimdi de kadınları çekicilikleri ve güçlülükleri arasında mekik dokurken gö-

rüyormuş.

Ne var ki kadınlar profesyonel hayatta zirveye tırmanma konusundaki başarılarını artırdıkça, Annick Geille bir şeyin eksik kalmakta olduğunu sezmiş. "Kültür" olmadan kadınlar tamamlanmış olmayacakmış. Peygamberi Jack Lang'ın izinden giderek *Femme* adlı göz alıcı bir dergi çıkarmaya başlamış. Dergiyi yaşatan pahalı moda firmalarının reklamlarıymış, ama metinler en seçkin, en kültürlü yazarlara aitmiş. Edebiyat, psikoloji ve sanat, doğum kontrolü kadar vazgeçilmez olmuş. *Femme* aynı zamanda hedonizmi ve lüksü, arzuları en rafine biçimde, hiçbir masraftan kaçınmadan karşılamanın verdiği zevki yüceltiyormuş.

Sonra yeniden harekete geçme zamanı gelmiş. Erkekler ayak sürümekteymiş. Kendi kuşağından boşanmış kadınlar için aradıkları gibi partnerler bulmak gitgide zorlaşıyormuş. Annick Geille 1990'da yeni bir dergi çıkarmaya başlamış, ama bu sefer, çıplak kadınlar yerine kadınlara sunduğu reçetenin aynısını sunmuş erkeklere: Kültür. Artık kültür edinme sırası erkeklerin, diye düşünmüş; erkeklerin duyarlılıklarını genişletmek, kadınlarla aralarındaki kültürel uçurumu kapatmak ve erkek şıklığına yeni standartlar getirmek için erkek dergilerine ihtiyaç varmış.

Bütün bunlar Annick Geille'in iyimser biri olduğunu düşündürüyor. Dergilerinde okuyuculara model olarak daima kadın ve erkek kahramanlar sunuluyor. Fakat işin sorunlu yanı gerçek insanların hiçbir zaman bu modellere yeterince benzememesi, kaldı ki onlar da ancak belirli bir uzaklıktan bakınca bu kadar kusursuz görünüyorlar. Annick Geille her ne kadar yüksek sosyetenin içinde yer alıyor ve zengin bir iş adamıyla evli olarak Paris'in en pahalı semtinde yaşıyorsa da, bu dünya onu da her bakımdan doyurmuyor. Gösterişli ofisinden çıkıp evine geldiğinde, gecenin geç saatlerine kadar masasının başında oturup romanlar yazıyor. Bunlar, kendi deneyimine ilişkin daha mah-

rem ayrıntıları içeriyor. Annick Geille dergilerinde âdeta diyor ki, bakın hayat ne kadar güzel, bakın bu harika insanlar ne müthiş şeyler yapıyorlar; neden siz de... Halbuki romanlarında, eksik halka olarak gördüğü şeyi anlatıyor. Bu romanların hepsi mutsuz aşklar üzerine. Gazeteciliği ona insanların nasıl yaşadığına ilişkin malzeme toplama şansı veriyor. Dergilerinin tersine, romanları hüzünlü. Romancıyla gazeteci birbiriyle anlaşamıyor, diyor Annick Geille.

Gece Yolcusu adlı romanının bir noktasında kadın kahraman eve büyük bir sevinç içinde döner, çünkü mesleğinin en önemli ödülüne layık görülmüştür, kocası ise kutlama yapamayacak kadar meşgul olduğunu, bu kadar tantananın neden gerektiğini anlayamadığını ve ona ödül veren o önemli isimlerden hiçbirini tanımadığını söyler. Bu episzot Annick Geille'in hayatındaki çıkmazı temsil ediyor. İşi onun tutkusu, en büyük aşk ilişkisi. Mesaisi sık sık on iki saati buluyor. Göründüğü kadarıyla bir sürü erkek başarısı yüzünden ona hırslanıyor. Kitaptaki bir başka karakter, "Bir kadını profesyonel alanda takdir eden erkekler, özel hayatta ondan çok kolay sıkılıyorlar," diye yakınıyor; Annick Geille'in kitapları "aldıkları yüksek maaşlara rağmen konuşacak kimsesi olmayan" başarılı iş kadınlarıyla dolu. İş yerinde bir editörün sesiyle konuşuyor, feminen ruh halini takındığında, insanlara dünyanın en narin porseleninden yapılmışlar gibi davrandığında kullandığı yumuşak ve temkinli tonlara hiç benzemeyen bir sesle. İş yerinde iktidar sahibi olmak kadınları güçten düşürüyor, diyor; evdeyken kendini bırakabilsin, kararları kocası alsın istiyor; ama ne yazık ki erkekler de işten eve yorgun geliyorlar. Bazen, bir çocuk gibi, zaferleriyle övünmesini hayranlık içinde dinleyecek birine ihtiyaç duyuyor. 1978'de yazdığı kitapta, bütün bunları anlayan, özgür bir kadının aradığı bütün nitelikleri kendinde toplayan ve onun üzerinde taleplerde bulunmayan Yeni Erkek'in gelişini müjdelemiş. Ama şimdi kitabı yayımladığına pişman; bu görüntünün bir serap olduğunu anlamış.

"Kadınlar bir erkek tarafından arzulanmıyor ve diğer bütün kadınlara yeğlenmiyorlarsa kendilerini yenilgiye uğramış sayıyorlar. Özgür ve güçlü olduklarına inanıyor, ama her zaman sevilmeye ve seçilen kişi olmaya ihtiyaç duyuyorlar." Aşka inanmayı istemesine rağmen, her seferinde, ne yazık ki, özlediği saf ve imkânsız biçimiyle aşkın ona ulaşamayacağını anlıyor. Onun için aşk her zaman, uyandığı anda yok olan bir rüya olmuş. Ayrıca aşk, kalıcı olmadığı gibi, sürdüğü müddetçe de yıkıcı oluyor, arkadaşlığı öldürüyor, insana huzur yerine huzursuzluk getiriyor, çünkü aşkın doğasında eşitsizlik var. Taraflardan biri her zaman diğerinden daha fazla âşık oluyor, dolayısıyla kendini sevilmeye bırakan ve ilişkiden yara almadan çıka-

bilen diğerine göre dezavantajlı duruma düşüyor. Annick Geille, erkeklerin tabiatları gereği sadakatsiz olduğuna inanıyor. Her biçimiyle sadakatsizlik, kitaplarındaki değişmez konulardan biri. Cinsiyetler arasındaki bu trajik uyumsuzluğu ve "kadınların çekilmez kaderi"ni kabullenmek, hem kendinizi hem başkalarını kandırmaktan vazgeçmek anlamına geliyor. "Tanrı'ya inanmıyorum," dercesine kafa tutan bir edayla "Aşka inanmıyorum," diyor, ama aşk da onu terk etmiyor. Bazen aşkın bir ruh ikizi bulmaya dönük bir arayış olduğunu söylüyor, ama maalesef "sevdiğiniz insanlar sizi anlamıyor, anlayanlar ise sizi sevmiyor." Bazen kendini bir kısırdöngü içinde buluyor: Sizi seven insanı seviyorsunuz; ama bir yandan da sevgilinizin sizi sevmesi için aptal olması gerektiğini düşünüyorsunuz, fazla yakın olmak özel hayatın sakatlanması anlamına gelebiliyor, bir tehdide dönüşüyor; fazla içtenlik aşkı yıkabiliyor; âşık olmaktan sakınmak gerekiyor. Annick Geille, roman kahramanlarından birine "Seni seviyorum," dedirtmesine rağmen, "posası çıkarılmış bir cümle bu," diye de ekliyor.

Arkadaşlıkla yetinmeye razı olursanız sorun hemen hemen ortadan kalkıyor; kendisi bunu tabii ki yapamıyor, ama yine de, sık sık, hayatına anlam veren şeyin arkadaşlık olduğunu düşünüyor, en azından kendinizi emniyette ve korumada hissediyorsunuz. İlk gönül ilişkilerinden biri daimi bir kavgadan ibaretmiş; sonraları arkadaşlığa dönüşen, dolayısıyla karşılıklı taleplerin ortadan kalktığı bu ilişki şimdi mükemmelen yürüyormuş. Arkadaşlığın bu şekilde yüceltilişinde elbette bir parça idealizasyon var, çünkü çalışan kadının vakti dar oluyor; Annick Geille arkadaşlarıyla istediği sıklıkta görüşemiyor; bazen de arkadaşları ona vakit ayıramıyorlar. Kitaplarından biri yayımlanırken, yakın arkadaşı olan ünlü bir yazardan kitap hakkında birkaç satır yazmasını rica etmiş. Yazar arkadaşı cevaben çok meşgul olduğunu bildirmiş, çok üzgün olduğunu ekleyerek kendi kitabı üzerindeki yoğun çalışmasını bölemeyeceğini, bu konuda ona anlayış göstereceğini bildiğini söylemiş. Öfkeli suskunlukları eninde sonunda bağışlama izliyor. Arkadaşlarınızın kusurlarını yüzlerine vuramazsınız, onları olduğu gibi kabul etmeniz gerekiyor. Ancak arkadaşlarının onun için taşıdığı değere rağmen, "Etrafımda bir sürü insan var ama yine de yalnızım," diyor Annick, "hayat, birbiriyle buluşmayan tek kişilik dünyalardan ibaret."

Simone de Beauvoir'nın iletişim kurmanın hızlı ve garantili bir yöntemi olarak kucakladığı seks, *Playboy*'un sabık editörüne göre doğanın sahtekârlıklarından bir başkası, ölü doğmuş bir mutluluk türü. "Çok az kadının karşı koyabileceği okşamalar"ın ve "baş döndürücü erkeksi kokuların" varlığı inkâr edilemez, "erkeksiz bir dünya, bir kadın için varlığının tehlikeye düşmesi demektir." Romanlarındaki kah-

ramanlar tereddütsüz yatağa atlıyorlar, erkek karakterler ise hayatta oldukları yanılsamasına kavuşabilmek için birkaç kadına birden ihtiyaç duyuyorlar. Ancak tutkunun sırf o birkaç dakikanın peşindeki bir arayıştan başka bir şey olmaması ona son derece acıklı görünüyor. Müsamaha çağının rüyası gerçekleşmemiş. Seks ancak, zaten bir arada olan insanları bir araya getiriyor. "Herkes yalnız yaşar."

Annick Geille, Bretagne'da doğup büyümüş. Annesi bir bankerin kızıymış, babası ise bursla okuyup gemi mühendisi olmuş bir denizci. Bu onu iki dünya arasında asılı bırakmış, bir yandan lüksü seviyor, bir yandan da gerçekte ait olduğu yerin imtiyazsızlar dünyası olduğunu hissediyormuş. Sırf kız olduğu için kendisinden ev işleri beklenmesine ve kafelere gitmesine izin verilmemesine öfkeleniyormuş. Özlediği yakınlığı mahalledeki kitapçıdan görmüş: Kendisinden yirmi yaş büyük olan bu adam onun ilk arkadaşı olmuş ve onun için hâlâ gerçek bir aşk olan okuma aşkını alevlendirmiş: Bugün nereye gitse yanında bir kitap taşıyor; modern edebiyat içinde okumadığı tek tük kitap kalmış. Annick'i yüreklendiren bir başka kişi de, onu neredeyse evlat edinen ve anne-babasını ona çok sert davrandıklarına ve yeteneklerini gözardı ettiklerine ikna etmeye çalışan çocuksuz bir öğretmeni olmuş. Annick Geille, annesinin tek arzusunun kızını mutlu bir evlilik yapmış ve çoluk çocuğa karışmış görmek olduğunu düşünüyormuş. Lorient'de kendini taşra burjuvazisine özgü törenlerin kıskacında hissediyormuş. Kitaplar ona, tanrı gibi taptığı Parisli yazarların idaresindeki başka bir hayatın varlığını göstermiş. Balzac'a özenerek Paris'te şöhret kazanma hayalleri kuran yerel gazeteciler ve kasabanın bunalmış marjinalleri, uygunsuz kocalar, başkaldırısında onun suç ortakları olmuşlar. En iyi arkadaşları her zaman, köken, mizaç ya da cinsel tercih itibarıyla marjinal kişiler olmuş. Annick Geille, tanrılarıyla yüz yüze gelebilmek için gazeteciliği seçmiş. Bugün, Paris'in edebiyat dünyasının önde gelen isimlerinden çoğu adres defterinde kayıtlı. Onlara huşuyla, saygı ve sevgiyle yaklaşıyor, sanki bir kitap sadece bir fikir değil bir kucaklamaymış da ona yine bir kucaklamayla karşılık vermeniz gerekirmiş gibi; birbirini hiç tanımayan insanların, onları ayıran her şeye rağmen, birbirlerinin yüreklerine dokunabileceğinin en iyi kanıtı bu.

Bu şık Parisli bayan bazen yanında yetişme çağındaki oğlu ve elinde evrak çantasıyla basın davetlerinde boy gösteriyor. Gençliğinde, bir kadının kendini çocukları için feda etmemesi gerektiğine karar vermiş. Buna hâlâ inanıyor. Çocuk sahibi olmak, anne-babası tarafından kendisine söylenenin –"Her şeyi senin için yaptık"– bir saptırma olduğunu anlamasını sağlamış: Anne-babalar, her şeyi çocukları için yapmaktan zevk alıyorlar. "Çocuğun size hiçbir borcu yoktur; size verdiği yaşama zevki için siz ona borçlusunuzdur, sizi eğittiği, dur-

madan kendinizi geliştirmeye zorladığı için ona minnet duymanız gerekir." Oğluna büyük bir sevgiyle bağlı; evlat acısından daha büyük acı düşünemiyor ve çocuklarını kaybetmiş kadınlar onda dehşet dolu, neredeyse batıl bir merak uyandırıyor. İnanmakta ısrar ettiği tek yanılsama, çocuklara duyulan sevginin ömür boyu süren yegâne sevgi türü olduğu. Buna rağmen, ona Fransa'nın En İyi İlk Roman ödülünü kazandıran *Suçlu Bir Aşkın Portresi*, bir anneyle kızı arasındaki anlayışsızlık duvarı önünde yakılan uzun bir ağıt gibi.

Bazen iş hayatının onu kocasını daha fazla görmekten alıkoymasına hayıflanıyor, ama bazen de yalnız kalmak istiyor. Sosyal ilişkilerden birdenbire soğuyup geri çekiyor kendini. Burnu şekil değiştiriyor, bir perdenin kapanışı gibi. Sırf erkekler tarafından arzulanmak kadınların hoşuna gider, dedi diye zihnindeki bütün düşünceleri keşfedebileceğinizi sanmayın, sürdüğü parfümün içindeki maddeleri tek tek saymaktan daha kolay değil bu.

"Dünya, nereye gittiklerini bilenlere aittir." Annick Geille bir romanında böyle yazmış, ama o kendi içindeki yol işaretlerine bakarak yol alıyor; nereye gideceğine karar vermek için duygularını dinliyor. günün birinde ulaşmayı umduğu bir amacı yok, çünkü arzular ne oldukları gibi kalıyor ne de doyurulabiliyorlar: "Her zaman eksik kalan bir şey olacaktır." Kimse onun için naif diyemez. "Kadınlar birer yabancı olarak kalmalı, esrarlarını korumalı, şaşırtıcı olmalılar:" Böyle yaparlarsa hiçbir zaman tamamen mağlup edilemezler. Annick Geille bugünlerde son romanını tamamlamış, sonu mutsuz bitmeyen, en önemli romanını. Sanki havada bir umut kırıntısı koklamış gibi, sanki insanların, mutsuzluğu hayatın olasılıklarından daha çarpıcı bulmaktan eninde sonunda sıkıldıklarını sezmiş gibi.

Kadınlar ilk kez çağımızda özgürleşmiş değiller. Daha ilgi çekici bir hayatın izini süren modern kadınların müjdecileri, mesela onuncu yüzyıl Japonyası'nda mevcuttu.

Japon aristokrasisinden söz ediyorum elbette, ama bugünün özgür kadınları da aynı şekilde bir aristokrasi, küçük bir azınlık oluştururlar. İşin aslı şu ki, Japon imparatorlarının Kyoto'da ikamet ettiği ve bu şehrin "barış payitahtı" (Heyan-Kyo) diye anıldığı günlerde, Kyoto'lu kadınlar duygularını kâğıda geçirdiler. Böyle yapmakla âdeta, insani duyguların üzerine, normalde karanlıkta kalan her şeyi aniden bir anlığına aydınlatan bir ışıldak tutmuşlardı. Erkekler, sıradan insanların anlamadığı bir dilde (Japon bilginleri için Avrupalı bilginlerin Latincesi gibi olan Çincede) savaş, hukuk ve din konularındaki alışılagelmiş bilimsel metinlerini yazarlarken, günlük Japon dilini kullanarak roman yazmaya başlayan kadınlar, Japon edebiyatının temelini

atıyorlardı. Yaklaşık yüz senelik bir dönem boyunca romanlar, sadece kendilerini ilgilendiren konuları, yani duyguları ele alan kadınlar tarafından yazıldı. Dünyanın ilk psikolojik romanı, milattan önce 1002 ile 1022 arasında, kendinden iki kat yaşlı olan kocasının evlendikten birkaç sene sonra ölmesiyle yirmilerinde dul kalmış bir kadın tarafından yazılan *Genci'nin Hikâyesi*'dir. Murasaki Şikibu, bu son derece ilginç ve zekâ dolu Proust habercisi, Japonya'nın tek becerisinin taklit etmek olduğunu ileri sürenleri çok şaşırtacaktır.

Murasaki'ye göre romancılar, deneyimlerinden, onları unutuşa terk etmeye razı olamayacak kadar etkilenen kişilerdi; kendisi de İmparatorluk Sarayı'nda tanık olduğu aşk hayatlarının karışıklığından etkilenmiş, buna önce umutla, sonra umutsuzlukla karşılık vermişti. Kitabında, hizmetkârlar hariç dört yüz otuz karakter vardır; Murasaki âdeta varoluş sanatına ilişkin çıkarımlarına ters düşecek tek bir kanıt bile kalmamasına çalışmıştır. Murasaki'nin kahramanı ideal erkekti, tıpkı Annick Geille'in Yeni Erkek'i gibi. Bu kahraman müthiş yakışıklıdır elbette, ama onu ideal yapan bu değildir, çünkü o, her şeyden önce duyarlılık sahibidir. Aynı zamanda bir prenstir de, ama Murasaki onun mevkiiyle, kılıç oyunundaki maharetiyle ya da fiziksel gücüyle ilgili değildir, aslına bakılırsa kitapta bu kahramanın kamusal kariyerine ilişkin tek söz yoktur. Birbiri ardına gönül maceraları yaşar, ama Don Juan'ın tersine o bir kadını asla unutmaz ve terk etmez, bütün kadınlarını ayrı birer kişi olarak görür, onlara karşı tavrını her birinin kendine özgü mizacına uygun olarak belirler: "Rokuco Hanım'la sevişirken saygın bir soylu, Yugao'yla sevişirken iblis âşık oluyor, Akaşi Hanım'la şefkat ve anlayış dolu bir tarzda sevişiyor, Tamakazura'ya babacan bir tavırla yaklaşıyordu." Bu kahraman kendisine ideal bir eş bulur, ama yazar, sanki sevişme sanatını bütün çeşitleriyle gözler önüne sermek istercesine, onun diğer kadınlardan vazgeçmesine razı olmaz. Bu erkek kadınları fethetmek peşinde değildir, çünkü o bir aşk üstadıdır. Sevgilileri sevgisinin sadece bir parçasıyla yetinmekten şikâyetçi olmazlar, çünkü onlara unutulmaz zevkler tattırmaktadır ve çünkü o, kadınlarını asla tamamen terk etmez; ne gençliklerini arkada bıraktıklarında, hatta ne de onları seçmekle hata yaptığını, sandığı kadar arzulanır olmadıklarını fark ettiğinde: O asla kaçmaz, bütün eski aşklarını, sanki onları hâlâ içtenlikle seviyormuş gibi özenle besler.

Bu dönemde, aristokrat sınıftan bir kadının parasal olarak kocasına bağımlı olması ayıp sayılırdı. Kadınlar evlendikten sonra kocalarıyla birlikte yaşamazlardı; herkes kendi evinde otururdu. Koca belirli aralıklarla karısını ziyarete gelirdi, böylece kadınlar kocaları ve kocalarının anneleri tarafından ezilmezler, boş zamanlarının ve eğitim-

lerinin tadını dilediği gibi çıkarmaya bırakılırlardı. Bu dönem, tarihte kız çocukların erkek çocuklardan daha değerli olduğu yegâne dönem olmuştur. Buna karşılık hayatları o kadar da güllük gülistanlık değildi; kadınlar evlerinde kapalı yaşarlardı, erkek ziyaretçileri bekleyerek, hep bekleyerek. Arkasında tutuldukları paravanlar (Japonların peçe yerine buldukları çözüm buydu) ve kadınların tarih, felsefe ve hukuk öğrenmeleri ayıp olduğu için güzel sanatlarla sınırlı tutulan eğitimleri (gerçi Murasaki bilmemesi gereken çok şey biliyordu), bütün enerjilerini kullanmalarına izin vermiyordu.

Bu kadınların dünyası bir ev içi dünyasıydı; nasıl dolduracaklarını bilemedikleri kadar boş zamanları vardı, kendi aralarında "avarelik

çilesi doldurmak"tan, "avareliği hafifletmek"ten söz ediyorlardı. Neyse ki erkeklerle ilişkilerini uzun uzun irdelemelerine yetecek yetenekleriyle zamanları vardı ve bu ilişkiler, cinsellik üzerinde kelimenin tam anlamıyla hiçbir kısıtlama bulunmaması nedeniyle ayrıca sıradışıydı. 1960'lardan çok çok önce, özgür seksi bütünüyle hoşgören, evli ya da bekâr, olabildiğince çok kişiyle ilişkiye girmeyi bir itibar kaynağı sayan böyle bir toplum (daha doğrusu bir sınıf) oluşmuştu. Erkekler istedikleri kadar kadınla evlenebiliyor (aynı anda on kadınla evli olanlar vardı), üstüne bir o kadar da cariye edinebiliyordu. Kız çocukların tercih edilme nedenlerinden biri buydu: Kızların iyi bir evlilik yapma ya da hiç değilse iktidar sahipleriyle düşüp kalkma şansı erkeklerinkinden çok daha yüksekti. Evli kadınlar ellerinden geldiği kadar çok âşık edinmeye teşvik ediliyor, bakirelere kötü ruhlar tarafından ele geçirilmiş kusurlu kişiler olarak bakılıyordu. Renk uyumu içermeyen kıyafetler içinde dolaşmak, fazla sayıda âşık edinmekten daha ayıptı. Önemli olan incelikti.

Bütün bunlar, bu insanların, özgürlükten çok toplumsal kuralları saplantı haline getirmelerine neden oldu. İncelik sahibi bir insan olabilmek için uymaları gereken yazısız kurallar vardı. Görünüşe göre erkekler genellikle her geceyi ayrı bir yatakta geçiriyordu, ama şafakta kimseye görünmeden sıvışmaları, hemen arkasından da birlikte oldukları hanımefendiye bir ertesi gün şiiri göndermeleri gerekiyordu. "Bir erkeğin, bir kadının yanından ayrılışındaki zarafet, kadının ona bağlılığını belirleyen en önemli etkendir." Aşk ilişkileri sık sık duygulardan yoksun bir ritüele dönüşüyordu. Erkekler kadınlara vücutları için hayranlık duymuyordu: "Çıplak bir vücut unutulmayacak kadar iğrençtir," demiştir Murasaki. "Gerçekten de en ufak bir çekiciliği yoktur." Çıplak dişler bile iğrençti ve siyaha boyanarak gizlenmeleri gerekiyordu. Sahip olmaya değer tek fiziksel özellik uzun saçlardı. Kadınları güzel kılan yaptıkları şeylerdi, kıyafetlerini seçme ve taşımadaki becerileri, güzel sanatlara hâkimiyetleri, güzellikler yaratma

konusundaki maharetleri, büyüleyici parfümler icat etme ya da gönül çelici müzikler çalmadaki hünerleriydi. Bir erkek, sırf elbisesinin kolundaki bir kıvrımı ya da el yazısının bir örneğini gördüğü bir kadına âşık olabilirdi, kaligrafi başlı başına bir sanattı çünkü, o günkü ruh halinize ya da hava durumuna uygun kâğıdı seçmek de öyle. Erkekler, evlenmeye niyetlendikleri kadına –hiç tanımadıkları biri olabilirdi bu– otuz bir hecelik bir şiir gönderirler, aldıkları cevaba bakarak kadının nasıl biri olduğuna anlamaya çalışırlardı. Eğer sonuçlar ümit verici ise, bir arada geçirdikleri deneme mahiyetinde üç gecenin sonunda evlenip evlenmeyeceklerine karar vermeleri gerekirdi. Cinsel arzuyu ateşleyen, mektuplar ve şiirlerdi. Bunların duyguları harekete geçirme kapasitesi kadınları hayrete düşürüyordu, erkekler ise tutkuya kapıldıklarında utanıyorlardı, çünkü bu, denetimlerini kaybettikleri anlamına geliyordu. Rastgele cinsel ilişkilerin bile kuralları vardır ve evlilik yasaları gibi kolayca uyuyormuş numarası yapamayacağınız ince ayrıntılardan oluştukları için çok daha ağır kurallardır bunlar.

Gerek geçici gerekse uzun vadeli ilişkilerde hiç kimse partnerinden sadakat beklemiyordu. Esasen kadınlar, kocalarının ne kadar çok sevgilisi olursa aralarındaki ilişkinin o kadar heyecan verici ve sevgi dolu olacağına inanıyorlardı, tercih edilenin kendileri olması koşuluyla tabii; hiç bitmeyen bir sınav demekti bu. Ne var ki bu sistem, bu harikulade ince insanların belirsizliğe katlanamamaları yüzünden bir kâbusa dönüştü. Kıskançlığın terbiye kurallarına aykırı sayılmasına rağmen, hem erkekler hem de kadınlar marazi ölçüde kıskançtı. Hepsi güvenlik arıyordu, ama hepsi de güvenlikten sıkılıyordu. Aşkta kaybetmek, birine bağlanmak zorunda kalmak, kendilerinin ve çocuklarının geleceği, haklarında çıkacak dedikodular; bunların hepsi birer endişe kaynağıydı.

Dolayısıyla, çevrelerini kuşatan bütün ayrıcalıklara ve güzelliklere rağmen genellikle büyük ölçüde mutsuzdular ya da en azından ince bir keder içindeydiler (bu ruh halinin Japoncadaki karşılığı olan ve Murasaki'nin kitabında binden fazla yerde geçen *aware* kelimesi, hayatın nasıl hem harikulade hem de korkunç olduğu hissini ifade eder). Murasaki kitabının üçte ikisine geldiğinde kahramanını aniden öldürür: "Genci öldü," der birdenbire ve gözünü onun kadar kusursuz olmayan başka kahramanlarla bu kahramanların değişmez biçimde sonuçsuz kalan birbirini anlama çabalarına çevirir. Murasaki'nin Budist yanı ağırlığını koyar: Nihai hedef, bütün acıların kaynağı olan arzuyu ortadan kaldırmaktır. Uzun süredir sınırsız aşkın ihtişamı karşısında büyülenmiş olmasına rağmen, sonunda Murasaki ve onunla birlikte bütün kahramanları, değer verdikleri her şeyin, gençliğin, aşkın, ik-

tidarın ve toplumsal kudretin gelip geçiciliği karşısında çaresiz kalırlar. Bütün yapabildikleri, dünyanın güzelliğini ve kederini aynı anda kabullenmek ve bu kabullenişte hem son derece hüzünlü hem de son derece zarif bir yan bulmaktır.

Murasaki'nin bireyselliği, Japon toplumunun umutsuzluk karşısındaki geleneksel çözümüne teslim olmuştur. Bu çözüm, umutsuzluğu estetik bir deneyime çevirmek, güzelliği sadece geçici olanda aramak, güzellik ve aşkın, narin ve bitimli olmasalardı eğer, güzel olmayacaklarını savunmaktır. *Aylaklık Üzerine Makaleler*'de (1330-1332) Kenko'nun yazdığı gibi, "İnsanoğlu eğer Adaşino'nun [ünlü bir mezarlık] çiyleri gibi sonsuza kadar var olsaydı, Toribeyama'nın [bir krematoryum] dumanları gibi hiç yok olmayıp ebediyen dünyada kalsaydı, her şey bizi duygulandırma gücünü nasıl da kaybederdi. Hayatın en değerli yanı, bilinmezliğidir." Bilinmezlik karşısındaki bu büyülenmenin, Japon sanatının Avrupa sanatı için neden bir esin kaynağı olduğunu açıklayan modern bir tınısı vardır. Ancak çaresiz acılara katlanmayı göze alarak duygulanım peşinde koşma merakı, günümüze özgü olmadığı gibi çok eskilere dayanır. Dünyanın acımasızlığı karşısında duyulan çaresizlik hiç de Japonya'ya özgü değildir, bu duygu, istisnasız bütün uygarlıkların temelini oluşturan kozmik karamsarlığın yapıtaşlarından biridir. Annick Geille'in kasvetli Breton ufku, bütün dünyayı sarmalayan ufkun küçücük bir parçasıdır.

Neticede onuncu yüzyıl Japonyası'nın kadınları, beklemenin ötesine geçmeyi başaramamışlardı. Hayal kırıklığına uğrayacaklarını ve aşkın kalıcı olmadığını içten içe bilmelerine rağmen, kendilerini sevecek ideal erkeği beklemişlerdir. Bu bekleyiş on asır boyunca devam etti. İnsanlar, cinsellikle ilgili düzenlemelerini ne kadar değiştirirlerse değiştirsinler, dünyaya, kötü bir ruhun kol gezdiği, tekin olmayan bir ev gibi bakmayı sürdürmüşlerdir: Yenilginin, çürümenin ve hayal kırıklığının tehdidi onları rahat bırakmamıştır. Hayatın adaletsizliklerine karşı çıkmak ya da içerdiği saçmalıkları alaya almak pek bir şeyi değiştirmiyordu. Heian devri Japonyası'nın bir başka sıradışı genç kadını tarafından kaleme alınmış olan *Böcek Seven Kadın*, dişlerini siyaha boyamayı ve kaşlarını yolmayı reddeden, sadece "var olan her şeyi araştırmak ve dünyanın nasıl ortaya çıktığını anlamak"la ilgilendiğini söyleyen bir erken dönem kadın entelektüeli anlatır. Onu seven bir erkek çıkmayacaktır elbette. Romanın sonu mutsuzdur, kozmik hüzne inanan bütün insanlar için kaçınılmaz olacağı gibi.

İmparatoriçe'nin genç Bekleyen Hanımlar'ından bir başkası olan Sei Şonagon'un (doğumu 965) yazdığı ve uzmanlar tarafından Japon edebiyatının en zekice romanı olarak adlandırılan, hatta üslup a-

çısından bir şaheser olarak nitelenen *Yastıkaltı Kitabı* bile şu sonuca varmaktan kurtulamaz: "Eğer en çok sevilen ben olmayacaksam hiç sevilmesem de olur; nefret edilmeyi veya kötü muamele görmeyi bile buna tercih ederim. İkinci ya da üçüncü sıraya konmaktansa ölürüm daha iyi. Evet. Ben herkesten önce gelmeliyim." Ama bu da yeterli değildir: "Herkes tarafından sevilmek kadar mutluluk verici bir şey olamaz." (Bu pek mümkün görünmüyor: Murasaki, Sei'yi tanıyordu ve onun "olağanüstü bir kendini beğenmişlik edası taşıdığı"nı yazmıştı.) Ayrıca, "Bir âşığın ziyareti dünyanın en mutluluk verici şeyidir." Ne yazık ki, "Ben, başkalarının nefret ettiği şeylerden hoşlanan ve onların hoşlandıklarından nefret eden biriyim." Daha da kötüsü, "Bunun günah olduğunu biliyorum, ama sevmediğim birinin başına kötü bir şey geldiğinde sevinmekten kendimi alamıyorum." Hiçbir şey Şonagon'a istediğini veremezdi, ne zekâ ne de zarif duyarlılıklar.

Bundan birkaç yüzyıl sonra, Japonya'nın yeni tüccar sınıfı da aristokrasiye özgü nimetlerin tadını çıkarma çabasına girişti, ama bu sefer pürüzleri ayıklayarak. Mutluluğa geleneğin ve ritüelin dolambaçlı yollarından değil, doğrudan kavuşmayı isteyen bu insanlar, kendi zümrelerine has bir davranış biçimi, bir "şehirli yaşam tarzı" (*çoninđo*) geliştirmeye yeltendiler. Aşkı erkekliğe yakıştırmayarak küçümseyen, ölümden sonra kazanacakları şerefin hayaliyle yaşayan samuray savaşçılarının tarzı onlara göre değildi. Özellikle Osakalılar günü birlik yaşamayı amaç edindiler ve kendilerini her şeyden önce para kazanmaya adadılar. 1601'de madeni para piyasaya sürüldü ve Japonlar bu yeni icatlarına hayran kaldılar, sikkelere bakmaya ve dokunmaya doyamıyorlardı. "Bu dünyada hiçbir şey para kadar ilgi çekici olamaz," demişti yazar Ihara Saikaku (1642-1693). "Para, bugünün dünyasında en önemli gerekliliktir." Parası olanların ailevi kökenleri yüzünden endişelenmesi gerekmiyordu, ayrıca parayla egzotik lüksler satın alınabiliyordu.

Ne var ki tüccarlar, paralarını harcamaya değecek en iyi şeyin seks olduğuna karar verdiler. Böylece "kederli dünya"ya sırtlarını dönerek kendilerini hazdan ibaret bir "sürükleniş"e bırakacaklar, tensel hazzın her türlüsünü tadacak, "zevk ve sapkınlığın evrensel tiyatrosu" olacak bir "gecesiz" şehir yaratacaklardı. Bu dönemde Japonya'da okumayazma bilenlerin oranı (yüzde 40), İngiltere ile Hollanda hariç dünyanın her yerinden yüksekti ve Japonlar bu bilgilerini seks hakkında kitaplar okuyarak değerlendirdiler. Kurtizanlar şehrin sosyal hayatının merkezi haline geldi. Bunlar sık sık samurayların kızları da olabiliyordu ve son derece pahalıydılar: Kısa zamanda onlara olağanüstü servetler döken milyonerlerin hikâyeleri dillerde dolaşmaya başladı. Aşk

tehlikeliydi; zina ölümle cezalandırılıyordu; ama bu engeller ancak i-şin heyecanını artırmaya yaradı. Tüketim toplumunun müjdecisi olan bu topluluk, hiç vakit kaybetmeden seks üzerine yoğunlaşmıştı. İş a-damlarının toplumsal itibar çerçevesinde elde etmeyi umabilecek-lerinin sınırları vardı, halbuki, Saikaku'nun söylediği gibi, "Tense hazların sınırı yoktu."

Saikaku Japonların Balzac'ı ya da Dickens'ı gibiydi, roman kah-ramanlarını sıradan insanlardan seçen ve onları sıradan insanların ten-sel tutkularıyla donatan ilk Japon yazarıydı. *Aşkı Seven Beş Kadın*'ı haz arayışında ipleri kadınların eline veriyordu: Bu kadınlar utangaç u-tangaç baştan çıkarılmayı beklemiyor, hamleleri kendileri yapıyor, ka-
 rarları kendileri veriyordu; ne kadar cüretkâr olurlarsa o kadar ar-zulanıyorlardı; sık sık felakete ve ölüme yol açıyor, ama son sahnede infaza da kendi damgalarını vuruyorlardı. Bazen erkekleri oğlanların elinden kaptıkları bile oluyordu: Saikaku, *Erkek Aşkının Aynası*'nda eşcinsellikle heteroseksüelliği rekabet halinde göstermişti; tiyatroda kadın rolleri oynayan yakışıklı genç erkekler en çok hayranlık top-layan yıldızlardı.

Ancak Saikaku her ne kadar arzunun cinnetini ve şehvetin ay-rıntılarını anlatırken çok eğlenmişse de –"bu dünyanın saçma-lıklarıyla uğraşmaktan" büyük zevk aldığını yazmıştır– yıllar geçtikçe o da neşesini kaybetti. Parası olmayanlar için üzülmeye, hiç parası olmadan para kazanmaya çalışmanın güçlüğü üzerine düşünmeye gençler arasındaki suç eğilimi yüzünden endişelenmeye, artık zevk al-masalar bile "bedensel hazlara" müptela olup, doksan beş kürtaj ge-çiren kurtizanlara acımaya başlamıştı. Kadınlara duyduğu büyük hay-ranlığa rağmen, "Dünyadaki bütün erkekler güzeldir, ama kadınla arasında güzelliklere ender rastlanır... son tahlilde erkekleri kadınları tercih etmek zorundayız," diye yazıyordu. Saikaku'nun roman kah-ramanlarından sadakati yüce bir erdem haline getirmeye çalışanları sonunda kendi kaderlerini kontrol edemediklerini ve kişisel erdemin i-deal olarak sağlaması gereken mükâfatları sağlamadığını görür ve a-radıkları mükâfatı dinsel inanç aracılığıyla elde etmeye yönelirler. Buna karşılık, zevklerine en az ilişecek inancı, Budizmin yaygın Amida uyarlamasını seçerler; onları günahları için cezalandırmadığı gibi doğru yola girmelerini de buyurmayan ve birkaç dua karşılığında kefaret vaat eden bir dindir bu.

Murasaki'yle Annick Geille'i birbirinden ayıran bin yıl içinde ka-ramsarlığı dünyadan silip atma doğrultusunda pek az ilerleme kay-dedildiği düşünülebilir: Görünüşe bakılırsa karamsarlık, ne kadar kov-

sanız geri gelmektedir. Eğer böyle düşünecek olursak, insanların hep tatminsiz kalmaya ve en parlak anlarında bile "bir şeylerin eksikliği"ni hissetmeye mahkûm olduğu sonucuna varmamız gerekir; bu durumda, arzuyu bir haz kaynağı olduğu kadar kaçınılmaz bir azap kaynağı olarak da görmek gibi çürük bir inanca teslim olmaktan başka çaremiz yoktur.

Halbuki ben, arzunun tarihinin başka bir yöne doğru yol almakta olduğunu düşünüyorum. İnsanların hazza ilişkin düşünceleri, ne tür hazlar hayal edebildiklerine, tam olarak neyin eksikliğini çektiklerine ve ufuklarının kendi kişisel sorunlarının ne kadar ötesine yayıldığına bağlı olarak değişmiştir. Evrenin temel bir kusur içerdiğini düşünmek yerine, arzuya başka bir açıdan bakabiliriz. Evrendeki kusurlar, Şark i- 283
şi halılardakiler gibi, aslında birer kusur olmayabilirler. Evreni gözlemleyen bilim, bilgisizliği yeryüzünden sileceğini sandığı yetişme çağını geride bıraktıktan sonra, her keşfin yeni keşiflere bir davet çıkardığı bilgisiyle tatmin olmayı öğrenmiş, başarısız bir deneyin, cevapların yokluğuna değil, sorulan sorunun yanlışlığına işaret ettiğini kavramıştır. İnsanların çoğu, farkında olmadan, dünyanın sonunun bugün yarın geleceğine inanıldığı günlerden kalma düşünce alışkanlıklarını bugün de sürdürmektedir ve dünyaya sonsuz olasılıklar içeren bir yer olarak bakmayı hâlâ öğrenememiştir. Bu nedenle iyimserlik ve kötümserlik, büyük ölçüde kişinin bakmaya ne kadar hazırlıklı olduğuna, bakan kişinin odak mesafesine bağlı bir sorun olarak belirir.

Her insanın belirli bir mizaçla doğmuş olduğunu ve kendi kimyası gereği dünyayı pembenin ya da grinin farklı bir tonunda görmeye neredeyse mecbur kalmış olduklarını inkâr etmenin gereği yoktur. Ama bu, vücutları içine hapsolup kaldıkları anlamına gelmez. Aristoteles, karaciğerin duyguların merkezi olduğunu ileri sürmüştü, gerçekten de karaciğer tarafından üretilen şeker miktarının ruh halleri üzerinde etkili olduğu doğrulanmıştır. Tamamen ayılmaları akşamı bulan insanlarla enerjileri gün içinde giderek zayıflayanlar arasında fiziksel farklılıklar bulunduğu saptanmıştır; elektriğin icadından beri dünya, büyük ihtimalle en az sağ ve sol ideolojilerin neden olduğu kadar keskin bir bölünmeyle, gece kuşları ve sabah kelebekleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kimyasal maddelerin tutumları değiştirebildiği, her vücudun bir iç saati olduğu ve günün farklı saatlerinde çeşitli maddelere verdiği tepkinin bu iç saate bağlı olarak farklılaştığı anlaşılmıştır. Akşam saatlerinde verilen belirli miktarda alkolden etkilenmeyen sıçanlar aynı dozu sabah aldıklarında ölmüşlerdir. Böbreküstü bezleri yetersiz çalışan insanların (bu durum uzun vadede Addison hastalığıyla sonuçlanır) diğer insanlardan kat kat (kimi zaman yüz elli kat) daha duyarlı oldukları anlaşılmıştır. Normal insan kulağının du-

yamayacağı sesleri duymaya kadar varan bu duyarlılık böyle insanlar için büyük bir işkence kaynağıdır, çünkü duyarlılık kolay katlanılır bir şey değildir. Öte yandan, vücutlarının önlerine çıkardığı engellere galip gelmeyi başaran insanlar her zaman olmuştur. Mary Helen Keller'dan (1880-1968) söz etmeyen hiçbir dünya tarihi eksiksiz sayılamaz. Keller'ın körlüğünün ve sağırlığının üstesinden gelişinin Büyük İskender'inkilerden daha önemli zaferler olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir, çünkü bu zaferlerin, yaşayan her insan için taşıdığı anlamlar vardır. Ne var ki mizaci ya da fiziksel engeller üzerindeki kişisel zaferlerin tarih kitaplarına girdiği nadiren görülmüştür; insanlar hâlâ, içten yanmalı motorun nasıl işlediği konusunda doğru dürüst bir
 fikri olmayan otomobil sürücüleri gibidirler. Yine de her insan bir yanıyla istisna oluşturur.

Özgürlüğe değer veren herkes, şen şakrak olmalarını gerektiren özel bir yapısal yatkınlığa sahip olmadıkları halde yüreklerinde umuda yer açmayı başarmış olan insanları hatırlamak zorundadır. Bu kişilerin en sık başvurduğu yöntem ufuklarını genişletmek olmuştur. Her şeyin yolunda gittiği ve dünyanın mevcut halinin olabileceklerin en iyisi olduğu yolundaki beyanı istihzayla anılan, iyimserlerin en meşhuru Leibnitz (1646-1716), dünyadaki zalimliklerden habersiz olmaktan çok uzaktı, çünkü Avrupa'nın krallarını barışçı yollara sevk etmek ve dinlerin birbirleriyle savaşmasının önüne geçecek çareler bulmak için büyük çabalar harcamıştı. Leibnitz'in özelliği, tarihten coğrafyaya, felsefe, matematik, siyaset, ilahiyat ve yirmi bir yaşındayken doktora derecesi aldığı hukuka kadar yayılan ilgi alanlarının istisnai genişliğiydi. Umudu elden bırakmamasının tek nedeni dünyaya kötülüğü iyi amaçlar uğruna salıveren iyi bir Tanrı'nın varlığına inanması değildi. Leibnitz aynı zamanda dünyayı bugün bilim adamlarının gördüğü gibi, sonsuz sayıda parçacıktan meydana gelmiş bir bütün olarak görüyordu; ona göre tabiatın mucizelerine ve aklın yaratıcılığına sınır yoktu, yeter ki yeni keşiflere duyulan açlığın, yetişkinlerin çoğunda olduğu gibi uyuşup gitmesine izin verilmesindi. Leibnitz'in amacı, kendi sözleriyle, "hepimizin içindeki uyuyan çocuğu uyandırmak"tı. Her insanda, bitkilerle kaplı bir bahçe veya balıklarla kaynaşan bir göl kadar karmaşık bambaşka bir kişi, her bitkide ve her balıkta da yine başka bir bahçe ve başka bir göl görebilmekti. Leibnitz özgürlüğün mümkün olduğuna inanıyordu, çünkü içinde bulunduğu anın çok ötesine, sonsuz uzaklıktaki geleceğe bakmayı biliyordu. Çok yönlülüğü ve kurnazlığıyla her an yeni bir arayış içinde olan Harlequin'e hayrandı. Leibnitz diferansiyel hesabını geliştirmiş, ama bir de Mutluluklar Akademisi kurmuştu. Leibnitz'in hiç göründüğü kadar basit olmayan iyimser dünya görüşü, zekâyla desteklenmiş iyimserliğin ne

demek olduğunu, saçma ve abartılı tezahürlerini bir kenara bırakarak değerlendirmemiz için iyi bir örnektir: Her şeyin mükemmel olduğuna inanmak değil, gözümüzle görebildiğimizin ötesinde, iyi ya da kötü, başka şeyler olduğunu kabule hazır olmaktır bu; dünya ne kadar karanlık görünürse görünsün her zaman bir nebze ışık vardır, çünkü umutsuz yoksun bir hayat düşünülemez. İyimserlik, kötülüklere ve aptallıklara rağmen, başka bir şeyin de var olduğunun farkında olmaktır. Kötümserlik ise vazgeçmektir, çıkış yolu bulmaktan aciz kalmaktır.

İyimserlikle kötümserlik arasındaki ezeli mücadele, dünya görüşlerini yeni maceralara atılarak değil, kendi dünyalarını inceleyerek oluşturmuş yazarlar sayesinde ikincisinin lehine sonuçlanmıştır. Roland Barthes'a göre mutlu yazarların sonuncusu Voltaire'dir (1694-1778). 285
Ama Voltaire aynı zamanda ilk postmodernlerden biriydi, çocukluğunda sevilmemiş olmanın üstesinden gelememiş, kendini hayatı boyunca öksüz hissetmiş, kendinden kaçmaya çalışmış, mutsuzluğa acı bir alaycılıkla karşı koymuştu.

Hiç kurtulamadığı güvensizliğiyle gayri meşru olduğu şüphesine bile kapılmış, kadınların arkadaşlığıyla ve prenslerin övgüleriyle teselli bulmaya çalışmış, onları büyülemiş, ama yine de insanların içinde kendini rahat hissedememişti; "bilgin değil," iflah olmaz bir "kuşkucu" olduğunda ısrar etmişti. İnsan haklarının bu yüce ve yürekli savunucusu, vazgeçemediği eleştirelliği yüzünden iyimserliği onaylamakla onaylamamak arasında tereddütte kalmıştır. Voltaire, düşünmenin her şeyden önce eleştirellik demek olduğuna inanan, bir gözünü diğerinden fazla çalıştırarak doğrulardan çok yanlışların itici gücüyle hareket eden entelektüel bireyin modeli olmuştur. Kozmik karamsarlık bir çeşit görüş bozukluğudur. Ufkun daralması ölçüsünde şiddetlenen bu bozukluk, yeni kuşakların, öncülerine hatalarından ders alamayacak kadar acımasız bir alaycılıkla saldırmaları halinde mutlak bir körelmeye yol açar. Mesela düşünen insanın daha yeni örneklerinden biri olan Jean-Paul Sartre, ufkunu bütün "domuzlar"ı ve bitkileri, hatta çiğ yiyecekleri bile dışarıda bırakacak şekilde daraltmıştı, çünkü köy hayatından nefret ediyordu ve denetleyemediği hiçbir şeye tahammülü yoktu; ne fiziksel konfor özlemine ne de varoluşun en temel bileşenlerinden biri olan hayalciliğe bir anlam verebilmişti. Gerçekliğin dizginlerini elinde tutmak için tıka basa aldığı ilaçlarla, hayat yolculuğunun kasvetli görünmüş olmasına şaşmamak gerekir. Ama yalnız bunları söylersek biz de kendi ufkumuzu daraltmış oluruz: Sartre, dünyanın dört bir yanındaki yüz binlerce insanı, cömertliği bencillik ve hesapçılığa tercih etmeye yüreklendirmiştir. Seçimlerinde yanılmış ya da çelişkiye düşmüş olduğu için onu mahkûm etmek ve Sartre'ın dünya görüşünün, özgürlüğe yönelik bitmez tükenmez arayışın bir par-

çasını oluşturduğunu gözardı etmek, aynı dışlama hatasını tekrarlamak olurdu. Mahkûm etme, daha iyisini öneremediğimiz noktada hayal gücünün tıkanıp kalmasıdır.

Karamsarlık, kararmış bir gökyüzü gibi değiştirmeye gücümüzün yetmeyeceği bir durum değildir. Gerçekte, sıradan insanlar kendilerini ender olarak içtenlikle karamsarlığa teslim etmişlerdir. Kamusal gidişattan umutlarını kestiklerinde kişisel hazlara yönelmişler, kişisel hayatlarında hüsrana uğradıklarında dikkatlerini kamusal dünyaya çevirmişlerdir. Karamsarlıktan kaçarak kişisel avuntulara sığınmak dünyanın gizli tarihini oluşturur. Eski Mısırlıların ölümü kabullenmeyi reddederek, evlerini inşa ederken duyduklarından aşağı kalmayan bir
 sevinçle kendilerine mezarlar yaptıkları, hekimlerin teşhislerine inanmaya yanaşmayarak bir uzmandan diğerine taşındıkları –Mısırlıların vücudun her bölümü için ayrı hekimleri vardı, "makat papazlar"ına kadar– bir hastanın en önemli ihtiyacının kendisi hakkında konuşmak olduğu gibi bir talimatı tıp kitaplarına soktukları günlerden beri: "Hekimin, onun anlattıklarına kulak vermesi, hasta için iyileşmekten bile daha önemlidir." Karamsarlık ancak, Babillilerin, tanrılarla insanlar arasında eşit bir savaşın mümkün olmadığına, tanrıların belki de keyfi değil adil davrandıklarına, insanların başlarına gelen belalar için kendilerini suçlamaları ve nasıl bir günah işlediklerini kendilerine sormaları gerektiğine karar vermelerinin ardından ilahi bir ceza gibi görümeye başlamıştır. Yüzyıllar geçtikçe karamsarlık kimileri için karanlık bir cazibe bile kazanmış ve değişmez bir yol arkadaşı statüsüne yükseltilmiştir. Annick Geille, mutlu insanlar hakkında söylenecek fazla ilgi çekici bir şey olamayacağı ilkesine dayanarak, edebiyatın mutlaka şu ya da bu biçimde karamsarlıkla ilgili olması gerektiğini iddia ediyor.

Dolayısıyla karamsarlık, büyük ölçüde insanların, dünyanın işleyişi hakkında bilmeleri gereken her şeyi bildiklerine inanıp inanmadıklarına, kendi bilgisizliklerinden ve yeni keşif olasılıklarından etkilenip etkilenmediklerine bağlı bir ruh hali olmuştur. Bugüne kadar karamsarlığa karşı tasarlanmış en gelişkin çözüm tüketim toplumudur, ama karamsarlığı ve ayrıca can sıkıntısını ortadan kaldırmaya bu da yetmemiştir. Bunun nedeni tüketim toplumunun hâlâ çok genç, geleceğinin hâlâ belirsiz olmasıdır, pek çok kişiye cazip gelse de, çirkinliğinin güzelliğine ağır basıp basmadığına dair kuşkularla kıvranmaktadır. İnsanlara sunabildiği lüksler hâlâ kısıtlıdır. Lüks, bugüne kadar savurganca para harcamak, şehvetperestlik, elzem olmayan mallar edinmek, tüm duyuların tadını sonuna kadar çıkarmak ve sık sık da, aslında aldırış etmediğiniz insanları etkileme isteği demek olan

gösterişçilik anlamına gelmiştir. Bütün bunlar sadece birer başlangıçtır. On yedinci yüzyıl Japonyası'ndaki tüccarların lüksle yaptıkları denemeler de, kendi zümreleri içinde sınırlı tutmak zorunda kaldıkları birer başlangıçtı, çünkü yurttaşlarının büyük bölümü tutumluluğa inanan köylülerden oluşuyordu. Bugünün kitlesel tüketim toplumu ancak on sekizinci yüzyılda İngiltere'de şekillenmeye başlamıştır. O güne kadar tutumluluk kanunları –her ülkede– insanları canlarının çektiği gibi tüketmekten men ediyor, herkesi kendi meslek grubunun ya da sınıfının gerektirdiği gibi giyinmeye ve hayattaki yerine uygun olarak davranmaya zorluyordu. Sanayi Devrimi'nin fabrikalarda kadın ve çocukları çalıştırmaya başlayarak insanlara ucuz mallar ve bunları satın alacak parayı sağlamasından, cebinde harcayacak parası olan iki, üç hatta dört maaşlı aileyi yaratmasından önce, tutumluluk herkesin diniydi.

Tüketim çağına giriş, din değiştirmeye benzer bir çizgide seyretmiştir. İngilizler geleneğe sırt çevirip "Reform" idealine bağlanırken, dönekliklerini gizlemek için hobi olarak nostalji üretmeye koyulmuşlardı. Herkesin kendinden biraz daha zengin olanları taklit etme gayreti içinde olduğu alt ve orta sınıfların "müsrifliği" yabancı ziyaretçilerin ilk dikkatini çeken şey oluyordu. İngilizler, tarım bilimci Arthur Young'ın 1977'de söylediği gibi, "Evrensel Lüks"ü veya "tüm sınıfların refahı"nı ulusal tutkuları haline getirmişlerdir. Aynı dönemde, insanlarda "yeni üslup ve modalar"a karşı bir tutkunluk yaratmak amacıyla devreye sokulan gazete reklamları, neden oldukları "daimi kışkırtma" ve "çılgınlık salgınları" yüzünden itirazlara hedef olmuştu. Fakat tek başına para eski alışkanlıkları değiştirmeye yetmez. İnsanlar, mucizeler görmeden dinlerinden vazgeçmezler. Her şeyin mümkün olduğuna inanmaları için, şeklini şemalini Tanrı'nın vermediği yeni hayvan cinslerini görmeleri, kendilerinin de buldogları tazılarla çaprazlamaya başlamaları ve ana-babalarının hayatlarında görmediği bitkilere dönüşen tohumlar satın almaları, çocuklara oynasınlar diye mikroskop hediye etmeye başlamaları ve bilginin sınırlarının hiç olmadığı kadar genişlemesi gerekti. İnsanlar, arzunun denetim altında tutulmak yerine teşviki hak ettiğine işte o zaman ikna oldular. Böylece bu süreci en az okullar kadar etkilemiş olan mağazalarda, neler istediklerini ve bunları nasıl elde edeceklerini yeni baştan öğrendiler.

Tüketim toplumunun yolunu şaşırmasına, kendine kılavuz seçtiği iki mit neden oldu. Bunlardan birincisi, kişisel dünyaya ait günahların kamusal dünyada zenginliği hazırladığı düşüncesiydi. İngiltere'de hekimlik yapan Hollanda doğumlu (muhtemelen Fransız asıllı) asabiyeci Bernard Mandeville'e göre (1670-1733) başarılı bir ekonominin te-

melleri iyilikseverlik ve kardeşlik değil hırs, kibir, haset ve açgözlülüktü. Mandeville, *Arıların Fablı* adlı çok satan bir kitap yazarak, insanların birbirini hoş tutmaya çalışmasının veya kendi çıkarlarına hizmet etmek dışında arzulara kapılmasının ne gibi felaketlere yol açacağını göstermişti. Mandeville lüks konusunu ilk inceleyen kişiydi, ama ileride görüleceği gibi, yeteri kadar incelememişti: Diğer çalışmalarından ikisinin histeriyi ve hipokondriyi konu almasına ve bir üçüncüsünün de genelevleri savunmak üzere yazılmış olmasına bakılırsa, ilgi duyduğu insani yetenekler kısıtlıydı. Ekonomi bilimi o günden beri, kendi çıkarları doğrultusunda rasyonel ve öngörülebilir biçimde hareket eden tüketicilere dayalı bu hayli dar bakış açısını elden bırakmamıştır.

İkinci mit, Amerika'nın ilk önemli bilim-kurgu yazarlarından, her şeyin mümkün olduğu ve hayallerin gerçeğe dönüştürülebildiği *Oz Ülkesi*'nin yaratıcısı L. Frank Baum (1856-1919) tarafından icat edilmiştir. Baum 1897'de, vitrin düzenlemesi konulu ilk dergi olan *The Shop Window*'u çıkarmaya başlamıştı: Söylediğine göre, bir nesneyi vitrinde görmek "bakan kişide, sergilenen mallara sahip olmaya yönelik bir arzu ve tamah" uyandıracaktı. Arzu, Baum'un kendi adına en çok zevk aldığı şeydi. Petrol zengini bir babayla feminist bir annenin oğlu olarak kendisi için farklı bir hayat istiyordu. Çalışmak ve hayırlı amaçları kovalamak onu sıkıyordu: Ye, iç, keyfine bak, nasılsa öleceksin, dinini vaaz eden masallar yazmayı yeğliyordu. Spiritüalizmle ilgilenmesine rağmen, kanaatkârlığa duyduğu nefret dine duyduğundan aşağı kalmıyordu, arzuya giden yolda engel oluşturan hiçbir tabuya katlanamıyordu. Tiyatroya, fotoğrafçılığa ve sinemaya tutkundu. Seyahat etmek, otelden otele taşınmak en büyük zevkiydi; cennetin ileri mevzileri saydığı oteller ona göre hakiki masal ülkeleriydi.

Philadelphia'daki Başka Türlü Bir Mağaza'nın sahibi John Wanamaker, 1906'da Baum'un hayalini formülleştirdi: Amerika, Arzular Ülkesi'ydi. Oysa o güne kadar sadece konfor ülkesi olmuştu. Tüketim, ihtiyaçlardan ziyade arzuların karşılanması olarak yeniden tanımlandı. Hazza tapmanın Amerikanlığa yakışmaz bir tutum olduğu fikri terk edildi ve kısa zaman sonra Hıristiyan vaizler, ABD halkını, cinsel tatmini kutsal sayan yeni bir Hıristiyanlığa çekmek için uğraşır oldular.

Önceleri, insanlar akla gelebilecek bütün arzularını tatmin edebilirlerse dünyanın otomatik olarak daha iyi bir yer olacağına inanılıyordu. Halbuki tüketim toplumunun bu kadar başarılı olmasının nedeni insanlara lüksten fazlasını sunmasıydı; tüketim toplumu, teknik gelişmelere ya da üretilenleri satın almayı sürdürmeleri için tüketicileri durmaksızın zenginleştirmesi gereken bir sisteme yönelik hay-

ranlıktan fazlasını ifade ediyordu. İnsanlar, satın alarak ve para harcayarak, neredeyse dinler aracılığıyla elde ettiklerine yaklaşan bir ait olma duygusuna kavuşmaktaydılar. Richard W. Sears, kataloğundaki ürünlerin (Sears Kataloğu 1928'de otuz beş bin ürün çeşidi içeriyordu) herkes tarafından satın alınabilmesini sağlamak amacıyla fiyatları indirdiğinde, bu sadece bir malı daha ucuza alarak vurgunculara karşı zafer kazanmak anlamına gelmiyordu. Sears müşterileri en çok "Herkesin sahip olduğuna siz de kavuşun" çağrısından etkilenmişti, çünkü aldıkları her mal, dünya nimetlerinden mahrum bırakıldıkları duygusundan bir parça daha uzaklaşmalarını sağlıyordu. Tüketim, yoksulluğa karşı kazanılan zaferin şerefine uzun bir kutlamaydı; evleri, işyerlerinde yaşanan aşağılanmalara karşı korunaklı kişisel kaleler haline getirme, kendi seçtiğiniz eşyayla dolu bir yuva oluşturma çabasıydı, bu nesneler ucuz birer taklit olsa bile ve her istediğinizi alamamanın doğurduğu sonsuz bir gerilime maruz kalsanız bile.

Buna karşılık, tüketim toplumunun ortaya çıktığı günden beri meydana gelen dört değişim, bu sistemin işlerlik gösterdiği koşulları tamamen farklılaştırmıştır. Öncelikle, geçimini sanayi ve tarım dışı işlerden kazananlar ilk zamanlarda çalışan nüfusun sadece yüzde 15'ini oluştururken, bugün gelişmiş ülkelerde mal üretmek yerine hizmet sunarak yaşayanların oranı üçte ikiye ulaşmıştır. İkinci olarak, bunun anlamı, bugün tüketicilerin mallardan çok hizmet satın aldıkları ve bunu, yani kişisel teması, yardımı ve kılavuzluğu arzuladıklarıdır. Üçüncüsü, malların fiyatındaki düşüşe karşılık hizmet sektöründe böyle bir düşüş yaşanmamış olmasıdır; bir süre için kendi hizmet gereksinmelerinizi kendi çabanızla karşılamak çözüm olacak gibi görünmüş, ama sonra zaman, en kıymetli değer halini almıştır. Mala sahip olmak insanlara zaman kazandırmıyor, daha ziyade zamanlarını harcayabilecekleri yeni yükümlülükler ve fırsatlar yaratıyordu. Dördüncüsü, lüks kavramının gelişme çizgisi, en fazla arzulanan lükslerin parayla satın alınamayanlar olmasına, mülkiyetten çok insani ilişkilere dayanmasına yol açmıştır.

Tüketmek, bugüne kadar, bir nesneyi kullanılmaz oluncaya kadar kullanmak anlamına gelmiştir. Ne var ki insanları insanlıktan çıkaracak kadar kullanmak, kendi aleyhine işleyen bir durum halini almıştır: İşgücünü otomatlara çeviren bir patron bir zamanlar ideal patrondu, ama bugün böyle bir işverenin hiç şansı yoktur. Giderek daha çok insan tüketimin değil bütünlüğün peşindedir, amaç hazzı mümkün olan en üst noktasına çıkarmaktır, iş olsun diye vakit geçirmek değil. Zamanınızı yoğun deneyimlerle doldurmak genellikle başka insanlarla bir arada olmanızı gerektirir. Yeşil Hareket'in ilk kuşağına ait düstur

mümkün olduğu kadar az tüketmekti, halbuki bu, eski zamanların çileci geleneğinin bir kalıntısıdır. Dünya bu mirası tekrar tekrar reddetmiştir ve eşitsizlik sürdükçe, doygunluğun tadına bakmamış, yoksulluktan sıyrılmaya çalışan insanlar var oldukça hiç kuşkusuz reddetmeye devam edecektir. Yeşil Hareket, insani arzunun her çeşidiyle ilgilenmek yerine öncelikli ilgi alanını doğal kaynaklarla sınırladığı müddetçe, önemli bir politik kuvvet haline gelemez. Yeşil Hareket'in geçirdiği duraklamalar, idealizmin, insani özlemlere bir bütün olarak bakmadığı zaman uçuşa geçmeyi başaramayacağına ilişkin başka bir örnektir.

Sevgimizi verecek birine ve lükse duyduğumuz arzu, kültüre, yararlı olmaya, heyecana veya uyuşturucuların verdiği heyecanın ikamesine duyduğumuz arzuları da içeren bütün bir arzular demetinin parçasıdır. İngilizlerin tüketim toplumunu icat ettikleri dönemde aynı zamanda her zamankinden çok içki tüketmeye başladıklarını, ABD'nin de aynı yoldan ilerlediğini, buna karşılık son kuşakla birlikte alkole yönelik tutumun radikal bir değişim geçirdiğini, insanların mayalanmış her şeyi büyük miktarlarda tüketmekten, ılımlı miktarda kaliteli içki tüketmeye doğru bir yönelim içine girdiğini unutmamak gerekir. Televizyon seyretmek bağımlılık haline gelmiş olabilir, ama insanlar yavaş yavaş seçici olmayı öğrenmektedir.

Dolayısıyla tüketim her an biraz daha karmaşık bir şeye dönüşmektedir. Bir zamanlar açgözlülük ve diğerkâmlık birbirinin düşmanıydı. arzu ve perhiz ise bunların tek alternatifi. Halbuki arzunun kendini gerçekleştirme yolu cömertlik, açgözlülüğünki ise merak olabilir. Bütün mesele en çok değer verdiğiniz şeyin ne olduğunu bilmektir. İnsanlar hiçbir zaman arzularının elinde çaresiz kurbanlar olmamışlardır, terine arzularıyla denemeler yapmış, onları inceltmişlerdir. Karamsarlıkla yapılan denemeler ortaya kusursuz bir sanat çıkarmış, ama bunun ötesinde tam bir enerji israfı olmuştur.

Huzursuzlukla başa çıkmakta kullanılabilecek çözümleri henüz tüketmiş değiliz. Boş zamanı olabildiğince artırmak toplumun seçebileceği tek hedef değildir. Dolayısıyla bu noktada, insanlar arasında daha doyurucu bağlar oluşturma arayışı içinde el atılmış olan diğer yollara değinmek istiyorum. İlk olarak dünyanın deva bulmaz biçimde bencilliğe teslim olmuş, tehlikeli ve düşmanca bir yer olduğu duygusundan kurtulmanın en popüler yöntemi haline gelen seyahatten söz açacağım. Ardından, bu tür kurtulma çabalarının hepten başarısızlığa mahkûm olduğu yolundaki hissiyattan ve bu hissiyatı doğuran nedenlerden bahsedeceğim: Kadınla erkeğin cinsler arasındaki savaşın sona ermesine asla izin vermeyecek kadar birbirlerinden farklı ol-

maları (18. Bölüm) veya insanların değişmesinin imkânsızlığı ("kader" konulu 19. Bölüm) veya insanların aynı anda çok fazla şey yapmaya ve çok fazla yere gitmeye çalışmaları yüzünden girdikleri stres (zaman darlığını konu alan 20. Bölüm) veya ailenin çökmekte oluşu (21. ve 22. Bölüm) gibi. Her şeye rağmen, görünüşte birer engel gibi duran bütün bu olguların tarihinde, pek çok yeni olasılığa işaret eden olumlu unsurlar yatıyor. Bu yüzden son üç bölümü, insanın hayal gücünün henüz sıfırı tüketmediğini ve insanlık macerasının daha yeni başladığını göstermeye ayırdım.

— / ——— ·

Murasaki Shikibu, *The Tale of Genji*, çev. E. G. Seidensticker, Secker & Warburg, 1976; Sei Shonagon, *The Pillow Book*, çev. Ivan Morris, Oxford University Press, 1967; Ihara Saikaku, *Five Women Who Loved Love*, çev. W. T. de Bary, Tuttle, Tokyo, 1956; Ihara Saikaku, *The Life of an Amorous Woman*, çev. Ivan Morris, Chapman and Hall, 1963; Ihara Saikaku, *Some Final Words of Advice*, çev. P. Nosco, Tuttle, Tokyo, 1980; Ivan Morris, *The World of the Shining Prince: Court Life in Ancient Japan*, Oxford UP, 1964; Richard Bowring, *The Tale of Genji*, Cambridge UP, 1988; Andrew Pekarik, *Ukifune: Love in the Tale of Genji*, Columbia UP, New York, 1982; Norma Filed, *The Splendor of Longing in the Tale of Genji*, Princeton UP, 1978; A. Martins Janeira, *Japanese and Western Literature: A Comparative Study*, Tuttle, Tokyo, 1970; Sokichi Tsuda, *An Inquiry into the Japanese Mind*, Eğitim Bakanlığı, Tokyo, 1970.

ACI KARŞISINDAKİ TUTUMLAR

Ronald D. Mann, *The History of the Management of Pain*, Parthenon, Carnforth, and Park Ridge, New Jersey, 1988; P. D. Wall ve R. Melzac, *A Textbook of Pain*, 2. baskı, Churchill Livingston, Edinburgh, 1989; Anthony Diller, "Cross-cultural pain Semantics," *Pain*, Acı Üzerine Araştırmalar İçin Uluslararası Birlik yayın organı, Elsevier, Amsterdam, cilt 9, 1980, s. 9-26; Maurie Sendrail, *Histoire culturelle de la maladie*, Privat, Toulouse, cilt 9, 1980; L. Romanucci-Ross, *The Anthropology of Medicine*, 2. baskı, Bergin and Garvey, New York, 1991.

TÜKETİM TOPLUMU

Gary Cross, *Time and Money. The Making of Consumer Culture*, Routledge, 1993; Neil McKendrick, *The Birth of a Consumer Society: The Commercialisation of Eighteenth-Century England*, Hutchinson, 1982; Simon J. Bronner, *Consuming Visions: Accumulation and Display of Goods in America 1880-1920*, Norton, NY, 1989; T. Scitovsky, *The Joyless Economy*, Oxford UP, New York, 1985; Peter Gardella, *Innocent Ecstasy: How Christianity Gave America an Ethic of Sexual Pleasure*, Oxford UP, New York, 1985; Ian Proctor, *Service Sector Workers in a Manufacturing City*, Avebury, Aldershot, 1988; G. Paolo Prandstraller, *Le Nouve professioni nel terziario: Ricerca sul professionalismo degli anni 80*, Franco Angeli, Milano, 1990; Hans Peter Blossfield, *Expansion of the Tertiary Sector and Social Inequality: Is There a New Service Proletariat Emerging in the Federal Rebublic of Germany?* Florence European University Institute (Floransa Avrupa Üniversitesi Enstitüsü, tez çalışması) 91/8, Nisan 1991; G. Akehurst, *The Economics of Services*, Frank Cass, 1987 (Gershuny'nin self-servis teorisi üzerine); R. G. Streets, *The Impact of Service Industries on Underemployment in Metropolitan Economics*, Lexington, Massachusetts, 1987; Paulette Carrive, *La Philosophie des passions chez Bernard Mandeville*, Paris I. Üniversite tez çalışması, 1979; basım yeri Lille, 1983; Paulette Carrive, *Bernard Mandeville*, Vrin, 1980;

Hector Monro, *The Ambivalence of Bernard Mandeville*, Clarendon Press, Oxford, 1975; Thomas A. Horne, *The Social Thought of B. Mandeville: Virtue and Commerce in Eighteenth-Century England*, 1978; Colin Johnson, *The Green Dictionary*, Macdonald, 1991. Luc Ferry, *Le Nouvel ordre écologique*, Grasset, 1992.

XVII

Dünyanın en kalabalık ulusu haline gelmek üzere olan seyyahların, görmek istediklerinden başka şeyleri de görmeyi öğrenmeleri

Eskiden demiryollarında çalışmanın en cazip yanı güvenceydi, elli beşinize geldiğinizde emeklilik cennetine kavuşacak olmanın garantisiydi. Vivienne'in hem annesi hem babası demiryolcu ailelerden geliyorlar, baba tarafında bu meslek üç kuşak geriye kadar gidiyor. Peki bunun nasıl bir etkisi olmuş?

Babasına göre dünya, bütün güvencelere rağmen tehlikeyle ve belirsizlikle dolu bir dünya olmayı sürdürüyor. İş kazasında bir gözünü kaybetmiş ve lokomotif sürücülüğünü bırakarak masa başı işine geçmesi gerekmiş. Sekiz çocuklu bir ailenin oğluymuş, kendisi de beş çocuk sahibi olmuş: Hayatı hiçbir zaman kolay olmamış ve yoksulluk korkusu yakasını hiç bırakmamış. Her ayın büyük zaferi, daha beter felaketlere karşı kenara birkaç kuruş koyabilmekmiş. "Damlaya dam-

laya göl olur." felsefesine inanıyor. "Onunkine yaşamak denmez," diyor kızı. "Serüven duygusundan hiç nasibini almamış. Trenle bedava seyahat etme hakkı olmasına rağmen kendi ülkesini bile tanımaz." Emekli olduktan sonra senenin üç ayını deniz kıyısında geçirmeye başlamış, ama her sene aynı sayfiye yerinde, hep kamp kurarak, rulet ve kâğıt oynayarak. Peki nelere kafa yormış babası? "Bilmem," diyor Vivienne. "Hiç sormadım."

Annesi de Fransa'nın dışına hiç çıkmamış, ama "hayallerinde maceracı biri"ymiş. Neden peki? Çünkü çok okurmuş. Maceralar kafanın içinde başlıyor. Beş çocuğun beşinin de babalarının zıddı olması bu annenin eseri. Vivienne hariç hepsi de yabancılarla evlenmişler: Biri bir Afrikalıyla, biri Almanla, biri Amerikalıyla, biri de Rusla. Babası özellikle Afrikalıya çok bozulmuş, itirazlarına kulak asmayan kızıyla konuşmayı kesmiş. Savaş sırasında bir Alman toplama kampına gönderilmiş olduğundan Alman damattan da hoşlanmamış: "Çok zor oldu, ama zaman içinde onu kabullendi." Vivienne'in babası bugün yetmiş beş yaşında ve hâlâ "şoven." Değişimden hazzetmiyor.

Halbuki Vivienne'i hayatta tutan şey merakı. "Hayal kurmayı seviyorum. Böyle doğmuşum." Boş zamanlarında balık tutmaktan hoşlanıyor, "çünkü yalnız kalmak hoşuma gidiyor, böylece gelecek hakkında düşünme fırsatı buluyorum. Hayalcinin tekiyim." Proust en sevdiği yazar, ama hoşlandığı başka bir sürü kitap çeşidi var, özellikle "gerçekçi" hikâyelere bayılıyor. Sinemaya gittiğinde film ilgisini çekmezse dikkati dağılıyor, istediği şeyleri yapabileceği günlerin hayalini kurmaya dalıyor. Şu anda bir huzurevinde çalışıyor ve bir gün buranın müdürü ya da müdür yardımcısı olma umudunda. Ama bu durumda huzurevine taşınması gerekecek ve Vivienne bunu istemiyor: "Bağımsızlığıma düşkünüm." Bu yüzden tereddütleri var. Kocası da belediye çatısı altında çalışıyor, spor alanları ile yüzme havuzunun bakım ve yönetiminden sorumlu. Vivienne'in anne ve babasından daha yoksullar, şehrin mütevazı bir semtinde, gösterişsiz bir lojman evinde oturuyorlar. Vivienne'in güvencesi var. Ama aklı başka yerde.

'Seyahati seviyorum," diyor. İspanya ve Afrika'dan daha öteye gidecek kadar parası olmamış. "Ama emekli olduğumda dünyanın her tarafını gezip göreceğim. Dünya Fransa'dan daha çok ilgimi çekiyor." Yurtdışında yaşamaya itiraz etmezdi, ama bütün yurtdışı tecrübesi Basra Körfezi'nde inşaat işçiliği yapmakla sınırlı olan kocası bunu istemiyor. Bu arada tatillerini karavanla dolaşıp kamp hayatı yaşayarak geçiriyorlar. Vivienne böylece yabancılarla tanışma fırsatı buluyor, çünkü "her ne kadar yabancı dilim yoksa da çok iyi iletişim kuruyorum ve fikir alışverişinden hoşlanıyorum." Çocukluğundan beri kamp tatillerine alışkın olduğu için oteller ilgisini çekmiyor, otellerde

insanlar birbiriyle konuşmuyor çünkü. Halbuki kamp yerlerinde, deniz kıyısına indiğinizde veya çamaşırlarınızı yıkarken diğer kampçılarla konuşabiliyorsunuz.

Çocukları evden ayrılmış; biri askerliğini yapıyor, diğerinin uluslararası ticaret sertifikası var. Vivienne artık rahatça geleceğini planlayabilir. "Hayallerimi gerçekleştireceğim, biliyorum."

Profesyonellere işlerini sevip sevmediklerini sorarsanız çoğundan evet cevabını alırsınız, şikâyetleri olsa bile. Ama bir de işlerinin hayatlarını nasıl etkilediğinden, yaşlanma süreci içinde onları nasıl değiştirdiğinden hoşlanıp hoşlanmadıklarını sorun, bu kez o kadar çabuk cevap alamazsınız.

Caroline, enformasyon teknolojisi diplomasını aldıktan beş sene sonra, bilgisinin bir insan olarak kendini geliştirmesine katkısı olmadığı için üzülüyormuş. Bilgisayar ekranının başında geçirdiği saatler sadece bu makineyi kullanmakta yeterince ustalaştığı anlamına geliyormuş. İşini değiştirmiş, ama sonradan bunun hata olduğunu anlamış. Bir mühendislik firmasında bulduğu üçüncü işi, daha fazla seyahat ve insan ilişkisi vaat ediyormuş. Derken, talihin önüne çıkardığı bir fırsat sayesinde, o anda başka uygun biri bulunamadığı için, ultramodern, otomatize bir büyük mağaza inşaatının başına getirilmiş. Böylece, inşaat mühendisliği eğitimi almadığı halde, proje yöneticiliği gibi, önemli kararlarla anlaşmalara imza atmasını ve kendisinin iki katı yaşındaki insanlara toplantılarda başkanlık etmesini gerektiren üst düzey bir görevi olmuş.

Caroline yeni görevinin güçlüklerine başarıyla göğüs geriyor. Müşterisini temsil eden mühendislerden biri "Bir çift bacağın böyle bir projenin başına getirilmesinin inanılır gibi olmadığı"nı beyan edince, adamın saçmaladığını düşünerek bu yorumu gözardı etmiş. "Teknik altyapınız sağlamsa," diyor, "bütün kararlarınızın arkasında durabilirsiniz." Aynı adam kendisinin belirlediği toplantı gündemini ona danışmadan değiştirdiğinde odadan çıkıp gitmiş. Caroline, kadınların insan ilişkilerinde erkeklerde bulunmayan becerilere sahip olduğu görüşünde. Edinmesi gereken başka beceriler de bulunduğunu bildiği için bir yöneticilik kursuna yazılmış; ama meslektaşları ve müşterileriyle gayet iyi geçiniyor; kendine duyduğu güven giderek artıyor; iyi bir ekiple çalışıyor ve işin önemli pürüzlerle karşılaşmadan yürüdüğünü düşünüyor, yeni görevlerin altından kalkmayı öğrenmek heyecan verici bir deneyim olmuş.

Ne var ki Caroline'in işi uzun saatler boyunca çalışmasını gerektirdiği gibi hafta sonlarını da tamamen dolduruyor. Bazen daha az baskı altında olacağı bir göreve geçmeyi düşünüyor, ama sonra yedi saat mesaiyle rutin bilgiişlem görevleri yaptığı günleri ve o günlerde nasıl sıkıldığını hatırlıyor, yeniden o günlere dönmektense günde on saat çalışmayı tercih edeceğine karar veriyor. "Bütün hayatımı işime veriyorum. Hayatımda başka hiçbir şey yok. Rüyalarım bile işle ilgili. Ve her zaman stres altındayım, çünkü işlere hiçbir zaman yetişemiyorum ve bunu müşteriye söyleyemiyorum. Bu işe on sene dayanabileceğimi sanmam; olsa olsa üç sene dayanırım. Kırkımda ya da kırk beşimde kendime şu soruyu soracağım: Neden hayatımı bu iş için feda ettim? Durmadan daha fazla güç ve daha fazla para kazanmanın anlamı nedir, başarı merdiveninde ne kadar yükseklere tırmandığımı göstermek mi sadece? Çılgınlık bu; arkadaşlarım da böyle söylüyorlar, bu kadar çok çalışmak doğru değil. Ama bunu değiştirmek elimizden gelmiyor. Kabulleniyor ve oyuna katılıyoruz, hafta sonlarını çalışarak geçiriyoruz, çünkü vakti her zaman dar olan müşterilerin nefesini ensemizde hissediyoruz." İşsizleri düşündüğünde her şey daha da anlamsız görünüyor, durumlarını yürek burkucu bulduğu bu insanlar yüzünden suçluluk çekiyor: "Belki işimizi onlarla paylaşmak daha doğru olurdu; daha düşük maaşlara razı olarak, daha az çalışarak ve daha makul bir hayat yaşayarak: Ama pratikte bunu gerçekleştirmenin yolu ne olabilir?"

İşyerindeki tek enerjik insan Caroline değil. Gençlerin çoğu birkaç sene içinde yükselmeye başlıyorlar. Ama Caroline onların hırslarını paylaşmıyor. Kendisi için hedeflediği, parlak bir kariyer değil: "Okulu bitirdiğimde ne yapmak istediğimi bilmiyordum; bugün geldiğim yere gelebilmiş olmayı bir başarı sayıyorum. Yöneticilikte gözüm yok; bunun için gereken eğitime sahip değilim. En iyi üniversitelerden birini bitirmiş olsaydım eğitimimin hakkını vermek isterdim. Öyle olmadığına göre, bulunduğum yerden memnunum."

Ne yazık ki işyerinde hoşlandığı tipte insanlarla karşılaşmamış. Mühendisler genellikle "ciddiyet"e eğilimli oluyorlarmış: İnsanı düşünmeye teşvik eden işleri üstlenmekten hoşlanmıyorlarmış. Caroline bir İngiliz mühendisle birlikte tatile çıkmış (bu tatil ilişkilerine egzotik bir hava katmış) ama adam hayal gücünden yoksunmuş: "Neredeyse acınası bir hali vardı, yasak olana karşı o kadar akademik bir yaklaşım içindeydi ki." Caroline Fransızların daha başına buyruk olduklarını düşünüyor. Yine de tam anlamıyla başına buyruk bir Fransız erkeğiyle karşılaşması mümkün olmamış.

Caroline'in meslektaşlarıyla konuşamadığı bazı konular var. Durmadan dünyayı değiştiremeyeceğinizi söyleyen gerçekçi insanlarla o-

turup tartışmanın ne anlamı var ki? Caroline'in hoşlandıkları mühendisler değil, kendilerine zaman bırakan işlerde çalışan, bol bol seyahat eden, birçok konuda konuşabilen, "zincirlerini kırmış" erkekler. "Ama belki ben öyle olmadığım için onlar da beni sıkıcı buluyorlar." İşten eve döndüğünde tamamen değişmek, "insanları şaşırtabilmek" istiyor. Profesyonel iş yaşamı, insanın dünyasını daraltıyor. "Okuldayken her kesimden arkadaşlarım vardı, şimdi sadece üniversite eğitimi almış insanları tanıyorum ve hepimiz aynı şeyi yapıyoruz. Gerçek bir seçme şansınız yok. Sanat ve resim dünyasını hiç mi hiç tanımıyorum. Hayatlarının denetimini ellerine almış, benim gibi düşünen insanlarla tanışmak isterdim. Bir ailem olsun isterdim, ama doğru yolda ilerlediğimden emin değilim. İnsanlarla ilişkide olmayı seviyorum.
Hiçbirimiz yalnız yaşamak için yaratılmadık. Kısacası, işim beni tamamen doyurmuyor."

Caroline'in bilgisayar ekranının başındaki günlere dönmeyeceği kesin; öğleleri ve ikindileri deniz kıyısına indiği, hayatın usulca aktığı ama iş olanaklarının kısıtlı olduğu on beş bin nüfuslu St. Jean de Luz'a da. Taşra şehirlerinin gelişmekte olduğu, büyükçe olanlarının eskisine göre daha çok fırsat sunduğu doğru, ama oralarda iş değiştirmek başkentte olduğundan çok daha zor. Caroline'in yurtdışına gitmesi imkânsız, hiçbir yabancı dili iyi bilmiyor. Amerika çekici görünmüyor, çünkü yoksullukla servet arasındaki uçurum fazla derin. "Dolayısıyla buna mahkûmuz işte. Yine de kendimi öyle hapisteymiş gibi hissetmiyorum."

Bu durumda çıkarılabilecek iki sonuç var: Ya Caroline'in fena sayılmayacak bir hayatı var ve kaçma ihtiyacı pek şiddetli değil, yahut da istediği zaman kaçabilir –çünkü onu tutan duvarlar yok– ama önce nereye gideceğine karar vermesi gerek.

Yüz yılı aşkın bir süre önce tarihçi Hippolyte Taine (1828-1893) dünyada altı çeşit turist bulunduğunu söylemişti. İlki zevk için seyahat edenler, kat ettikleri mesafe arttıkça keyiflenenlerdi. İkincisi ellerinde şehir rehberleriyle yollara düşen ve onu ellerinden hiç bırakmayanlardı: "Bunlar rehberde tavsiye edilen yerde alabalık yerler ve konaklama ücreti rehberde söylenenden yüksek çıkarsa hancıyla kavga ederler." Üçüncü turist tipi sadece gruplar halinde veya aileleriyle seyahat edenlerdi, bunlar ne idüğü belirsiz yiyeceklerden uzak durur ve seyahati ucuza getirmeye çalışırlardı. Dördüncü grubun tek bir amacı vardı: Yemek yemek. Beşinciler avcılardı, belirli nesneleri kovalayanlar, nadir bitkiler veya antikalar arayanlardı. Ve nihayet bir de "dağlara otel odalarının penceresinden bakan... *siesta*'larının tadını

çıkaran, bir koltuğa yayılıp gazetelerini okuyan ve sonra da Pireneler'i gördüklerini söyleyenler" vardı. Bu rutinleri tekrarlamak isteyen turistler kuşkusuz her zaman olacaktır, ama burada sayılanlardan başka olasılıklar da bulunuyor. Turistler mekânlara ve nesnelere bakmakla yetinebilirler, ama seyahatin insanları keşfetmek gibi daha ilgi çekici bir anlamı da vardır: Bu zahmetli bir iştir, çaba gerektirir; ödülü ise ziyaretçiyle ev sahibinin birbirlerini dönüştürmesidir. Bu yüzden, seyahat etmenin ve yabancılarla tanışmanın ne gibi sonuçlar doğurabileceğini göstermek üzere –seyahat sayesinde hayatları değişen binlerce insanın içinden– altı örnek seçtim.

1554'te Marsilya'da doğan ve on dört yaşındayken denize kaçıp yetmişine kadar geri dönmeyen Vincent Le Blanc "Hayat, sonu olmayan bir yolculuktur," demişti. Bilinen bütün kıtaları ziyaret ettikten sonra nihayet Brezilya'da kendine bir eş buldu, ancak bu, kendi deyimiyle "dünyadaki en tahammül edilmez kadınlardan biri" çıktı. Turistliğin ötesine geçen bütün seyyahların ortak özelliği, beklediklerini veya aradıklarını bulamamaları olmuştur. Yeni bir şeyle karşı karşıya olduğunuzu kavrama yeteneği kolay kazanılmaz, çünkü insanların büyük bölümü yalnız görmek istediklerini görürler. Seyahatin bir sanat halini alması için sürprizlerin avantaja dönüştürülmesi gerekmiştir.

"Çölde, seyyahları kandırmak için tuzaklar kuran, açlık ve umutsuzluk içinde ölmelerine neden olan bir sürü sanrı ve cin görürsünüz," diye yakınmıştı Le Blanc. Modern bir psikiyatriste sorsanız, seyahatin gizli kalmış korkuları yüzeye çıkardığını söylerdi. Bedeviler ise Le Blanc'a korkulardan veya sanrılardan değil, cinlerden söz etmişler ve onlara kafa tutarsanız ortadan kaybolduklarını ileri sürmüşlerdi. Gelgelelim korkularınızdan kurtulmak bir seyahatten bekleyebileceğinizin ancak yarısı olabilir – ikinci yarısı, beklenmedik arkadaşlıkların keşfidir.

Tüm dinler ruhi açıdan yararlı olduğu gerekçesiyle seyahati desteklemiştir, devletlerin istikrarlı olarak tam tersine inanmasına, vergilerle ve kırtasiyeyle seyahatin önünü kesmeye çalışmasına rağmen. Seyahat ilk olarak kutsal ziyaretler biçiminde ortaya çıktı. Seyahat zorunluluğunu en sistematik şekilde kurallaştırmış olan İslam, Mekke'ye gitmekten çok daha fazlasını talep etmekteydi. Dinlerinin gereğini özgürce yerine getiremedikleri ülkelerde yaşayan Müslümanlar bu özgürlüğe sahip olacakları yerlere göç (hicret) etmeye çağrılıyordu; bazı yorumlara göre bu çağrı, İslam inancının yaygınlaşmasına katkıda bulunacağı gerekçesiyle, yoksul ülkelerden daha zengin ülkelere –İslam ülkesi olmasa bile– göçmek gibi bir vazifeyi de içermekteydi. Kişinin kendi yöresindeki kutsal yerleri, türbe ve mezarları ziyaret et-

mesi üçüncü bir görevdi. Kadın erkek bütün ezilenler bu ziyaretler sırasında, hiç değilse bir anlığına, Tanrı'nın nezdinde herkesin eşit olduğunu hissedebilecekti. Bunlardan daha önemsiz olmayan son bir çağrı da, bilgiyi aramaya ve dünyanın her yanındaki bilge kişilerden feyz almaya ilişkindi.

Ne var ki seyahat pratikte otomatik olarak ruhi ilerlemeye yol açmamıştır, en azından beklendiği biçimde değil. Bilgi arayışının bazı müminleri bozguncu düşüncelere sevk ettiği yolunda şikâyetler ortaya çıkmıştır. Kutsal seyahatler kimi zaman bir kefaret olarak, kimi zaman bir yeniden doğuş olarak, kimi zaman maddecilikten, nefretten veya kıskançlıktan arınma tecrübeleri olarak yaşanmış, ama aynı zamanda, ticaret ya da kaçakçılık işlerine girerek toplumsal statüyü yükseltme fırsatı da sağlamıştır. Ortaçağ'ın, insanları fiziksel olarak da değişime uğratan yavaş ve zahmetli seyahatlerinin –hac yolculuğunun birkaç yıl sürdüğü olurdu– yerini devletin sübvanse ettiği dört haftalık paket turlar aldıktan sonra, hac yolcularının kendilerini uluslararası büyük bir cemaatin bir üyesi olarak hissetmeleri güçleşti.

Seyahatin insanların ruhları, zihinleri ve alışkanlıkları üzerinde ne gibi etkileri olduğunu anlamak için, kâşiflerin teknik başarılarından, bilinmeyen yerlerin haritalarının çıkarılmasından, bilinmeyen olguların kayda geçirilmesinden daha ötelere bakmak gerekir. Mesela bugün üzerinde kırk dört ayrı ülkenin kurulu olduğu yüz on yedi bin kilometrelik bir mesafeyi kat eden İbn Battuta (1304-1368) seyahat aracılığıyla kendi hayatına ya da başkalarınınkine nasıl bir katkıda bulunmuştu? Babası kadı olan İbn Battuta, yirmi bir yaşındayken "içimde hissettiğim karşı koyulmaz bir dürtü" diye tanımladığı etkiyle kadılık eğitimi almak üzere Mekke'ye gitmişti; ne var ki sonunda, yeniliklere duyduğu merak yüzünden ya da belki sırf dünyaya kafa tutmak için aynı yoldan asla ikinci kere geçmemeye karar verdi. Dünyaya öğrenci olmak için gelmediğini, yeteneğinin daha çok günlük hayatı gözlemlemeye, tevatüre, ayaklı gazetelik yapmaya, akıllara durgunluk veren görüntü ve âdetlerin haberlerini taşımaya, ağızları bir karış açık bırakmaya yönelik olduğunu keşfettiğinde hayatını seyyahlığa adadı. Geleneksel anlamıyla eğitimli biri olmaya kalkışmayışı, kitaplardan uzak durması ve yabancıları etkileme işinde sırf kişiliğine güvenmesi bir çeşit cesaret gösterisiydi. Buna karşılık, kardeş ruh sayabileceği birine, Hindistan Sultanı Muhammed Tuğluk'a (1325-1351) rastlaması tam altı yılını aldı.

Ülkesinin iç gerçeklerinden çok uzak kültürlere ilgi duyan, Farsça ve Arapça bilen, şiir yazan, hat sanatıyla uğraşan, Yunan felsefesiyle ilgilenen, Hindu bilgelerini kendisiyle tartışmaya davet eden bu ek-

santrik hayalperest, imparatorluğunun yönetim kademelerine özellikle yabancıları getiriyordu –zihninde ülke ülke gezmekten kendini alamayan bir sultandı bu. İbn Battuta Sultan Tuğluk tarafından Delhi'de bir hükümet görevine getirildi, kendisi için bir cami inşa ettirdi ve şaşaalı bir hayat sürmeye başladı, ama çok geçmeden siyasetin de ona göre olmadığını anladı: Güçlüyseniz, olduğunuzdan daha güçlü görünmek durumundaydınız – İbn Battuta ifrata vardırdığı gösterişçiliği yüzünden sonunda kendi kendini tüketti. Yollardan kurtuluş yoktu: İbn Battuta yeniden seyahat etmeye başladı, yollarda varını yoğunu çaldırdı, birkaç kez haydutların elinde can vermekten kıl payı kurtuldu, ama hiç tanımadığı insanlardan olağanüstü cömertlik gördü.

Otuz senelik bir ayrılıktan sonra memleketi olan Fas'a döndü. Burada kendisinden hatıratını yazması istendiyse de onunla ilgilenen fazla kimse bulamadı; ömrünün geri kalan günlerini "kâh o şehirde kâh diğerinde" önemsiz bir kadı olarak geçirdi, yirmi iki yaşındayken gerisin geri memleketine dönmüş olsaydı muhtemelen yapacağı gibi.

İbn Battuta'nın keşfetmeye niyetli olmadığı bazı şeyler vardı. Pek çok farklı ülkede pek çok kadınla evlenmişti, bu evliliklerin kimisi sadece birkaç hafta sürmüştü, arkasında unutulmuş evlatlardan ibaret bir iz bırakarak yeniden yola koyuluncaya kadar; ama Battuta'nın yenilikleri hazmetme konusunda belirli sınırları vardı. Mali'de Afrikalı bir Müslüman onu kadın arkadaşlarının eşliğinde karşılamıştı: "Biz kadınlarla dostluk etmeyi hoş karşılarız," demişti, "ayrıca nezaket kurallarının bir parçasıdır bu, hiç kimse bunda bir kötülük görmez. Bizim kadınlarımız senin ülkendeki kadınlara benzemezler." İbn Battuta evi derhal terk etmiş ve defalarca geri çağrılmasına rağmen dönmeyi katiyen kabul etmemişti.

Çin'de geçirdiği kısa süreli bir elçilik dönemi dışında İslam dünyasının dışına hiç adım atmadı; Hangzhou'dayken bile Mısırlı bir ailenin yanında kalmıştı; ayrıca nereye giderse gitsin, bir sufi olduğu için, kendini sufi cemiyetlerinin misafirperverliğine teslim etmeyi yeğliyordu. Mekke'ye yaptığı en az dört hac ziyaretine rağmen maneviyatında bir hareketlenme olmadı. İbn Battuta, Abadan'ın bataklık bölgelerinde karşılaştığı, sırf balık yiyerek yaşayan sufi bir münzeviden o kadar derinden etkilenmişti ki, bir an için, "hayatımın geri kalanını bu şeyhin hizmetinde geçirme" düşüncesine kapıldı. Mamafih alçakgönüllülük İbn Battuta'ya pek hitap eden bir şey değildi. Kendisine sadece üç somun ekmek, bir parça dana eti ve bir kap yoğurt ikram eden Afrikalı bir kralı "hasis ve beyinsiz" bularak küçümsemişti: "Ben," demişti kinayeli bir tavırla, "dünyanın pek çok ülkesini dolaştım ve pek çok kralla karşılaştım. Halihazırda dört aydır ülkenizde

bulunuyorum ve ne bir hoşgeldin hediyesi aldım, ne bir şey. Diğer sultanların önünde sizden ne şekilde söz etmemi bekliyorsunuz?"

Seyahatin İbn Battuta'ya katkısı, sağlam ve ömür boyu sürecek bir meslek hayatına ilişkin göreneksel saplantıdan onu azat etmesi oldu. O dönemde henüz tek tük rastlanan seyyahlar bir çeşit eğlence olarak görüldükleri, bu yüzden de armağanlarla ve misafirperverlikle ödüllendirildiklerinden, seyahatlerini finanse etmesi için yoluna devam etmesi yetmişti. İbn Battuta, gezginlik yaparak memleketinde kendisini bekleyenden daha ilgi çekici bir hayat yaşayabileceğini keşfetmişti. Zaten bütün istediği de buydu.

Buna karşılık, onun kadar şöhretli olmayan başka bazı seyyahlar, daha derin bir özgürleşme uğruna seyahat etmişlerdir. Shakespeare seyyahları muhalif kimseler olarak görmekte, onların "kökene duyulan bağlılıklara yüreklerini kapatmış," kendilerini böyle yarattığı için "neredeyse Tanrı'ya kafa tutan" insanlar olduklarını söylemekte haklıydı. Çinli çağdaşı Tu Lung ise varoluşun sıradanlığına karşı çıkmanın insanı nereye götürebileceği üzerine bir hikâye yazmıştı. *Ming Liao Tzu'nun Seyahatleri*, riyakârlıktan ve "söylemek istediğimiz bunca şey varken birbirimizle rahatça konuşamamaktan" bıkıp usanan, "bir yerimizi pire ısırsa ve derimiz kaşınsa elimizi uzatıp kaşıyamayacağımız" kadar dar bir kafese kapatılmış bir maymun gibi hisseden, "mülk edinme merakından ve kaybetme korkusundan" ölesiye sıkılan bir adamın hikâyesidir. Ming Liao Tzu böylece, "yüreğini serbest bırakma ve iradesini özgürleştirme" umuduyla "Kayıtsızlık Ülkesi'ne doğru yola koyulur. Yanına yalnız yüz akçe almıştır ve herhangi bir bağış vesilesiyle varlığı bu tutarın üstüne çıktığında fazlasını yoksullara dağıtmaktadır. Çünkü onun için seyyahlık, normal hayattan, "servetten, kudretten ve bu dünyanın insanı kolayca içine çekip yutan her türlü şaşaasından" ve gelecek endişesinden kaçış demektir. Başına bir bela gelirse ya ölecek ya da kalacaktır, ama hayatta olduğu sürece yolculuğunu sürdürecektir. Ming Liao Tzu'nun amacı zihnini hayatın trajedisine bağışıklık kazanacak şekilde eğitmekti; doğayla sohbet etmek, her bitkiyi ve böceği gönlünce inceleyebilmek, bütün bir günü çiçeklerin dişi organlarını sayarak geçirmekle yetinmekti. Onun kardeş ruhları insanlar değil, bitkiler ve hayvanlardı. Onların yanında kendini yalnız hissetmiyordu. Hakiki bir iç huzuruna kavuştuğuna ikna olduğu gün, bir daha hiç yola düşmemeye hazır olduğuna karar vermişti, artık ülkesine dönüp kendisine bir kulübe yapabilirdi.

Grup halinde seyahat etmek, insanların, ziyaret ettikleri ülkeler kadar yol arkadaşlarını da keşfetmelerinin bir yolu olmuştur. Danimarka

Kralı'nın görevlendirmesiyle 1761-1767 yılları arasında Arabistan'a seyahat eden ilk Avrupa heyeti, sadece yaptığı coğrafi keşiflerden ötürü değil, ruhi bağımsızlaşmanın insanları nasıl değiştirdiğinin dramatik bir göstergesi olduğu için de önemliydi. Heyet üyelerinin birbirlerine katlanmakta o kadar güçlük çekmelerinin tek nedeni, heyetin Danimarkalı, İsviçreli ve Alman bilim adamlarından kurulu karma bir yapısı olması değildi. Heyetin lideri, botanikçi Peter Forsskal "her türlü tehlikeden, engelden ve yoksunluktan nefret ediyordu [ama] onun asıl yetersizlikleri kavgacılığından, inatçılık ve asabiliğinden kay-naklanmaktaydı." Forsskal yurttaş özgürlükleri üzerine bir tez yazmış, sınırsız ifade özgürlüğünü savunmuş ve "insani özgürlüğe

yönelik yegâne tehlike[nin], mevkileri, nüfuzları veya servetleri sayesinde ülkelerinde fazlasıyla kudret kazananlardan kaynaklandığı"nı ileri sürmüştü. Uppsala Üniversitesi bu tezi yayınlamasını yasaklamış; Forsskal bu yasağa aldırış etmeyerek tezini yayınladığı gibi öğrencilerine de dağıtmış ve İsviçre'de sansür yasalarının feshedildiği 1766'ya kadar mücadelesini sürdürmüştü. Sonraları gençlik kültürü olarak anılacak bir hareketin öncüleri arasında yer almış ve gençliğe özgü taşkınlığın kendi haline bırakılması gerektiğini savunmuştu. Heyete katılmak için tüm üyelerin eşit sayılması ve kendisinin profesörlüğe yükseltilmesi –henüz yirmi yedi yaşındaydı– koşullarını öne sürmüş, ayrıca dönüşünde kendisine istediği ülkede kullanabileceği hatırı sayılır bir aylık bağlanmasını talep etmişti, çünkü "Büyük ihtimalle Danimarka'da da olduğu gibi, İsviçre'deki son derece sınırlı düşünce ve ifade özgürlüğüne teslim olmaya niyetim yok." Bütün koşulları kabul edilmiş ve Forsskal, yola çıkmadan önce, bir portresini yaptırmıştı.

Bu heyet her ne kadar bilim dünyasını bilinmeyen bitkiler, haritalar ve türlü bilgiyle dolu bir yığın sandıkla ödüllendirdiyse de, heyeti oluşturan kâşifler birbirlerine katlanmanın yolunu keşfedemediler. Kültürlü bir adam olan ve yolunun üstündeki her Fransız diplomatla Voltaire'in düşünceleri ve hayatı gibi konular üzerine kibar kibar konuşmak üzere randevular ayarlayan antropolog Von Haven, meslektaşlarından korunmak için kendisini "iki bölüğü ortadan kaldırmaya yetecek kadar arsenik"le teçhiz etmişti. Heyetin gönderdiği raporda "büyük tehlike içinde" bulundukları bildiriliyordu, Arabistan'da düşmanlıkla karşılandıkları için değil, birbirlerine ölüm tehditleri savurdukları için. Kopenhag'da geziyi düzenleyen kraliyet görevlisi "Kanımca," diye cevap vermişti, "insanların birbiriyle barış, anlayış ve uyum içinde yaşamasından daha kolay bir şey yoktur. Tek yapılması gereken bunu önleyebilecek peşin hükümleri kafamızdan silip atmak ve aklın sesine kulak vermektir." Bu tavsiye iyiydi hoştu ama,

yemeğin içindeki kumlara, kirli içme suyuna ve rahat rahat yemek yemesine izin vermeyen, araştırmalarına köstek olan ve Musa'nın ayak izlerini takip etmesine engel olmakta kararlı görünen Araplara kafasını takmışken Von Haven nasıl aklının sesini dinleyecekti? Heyet doktoru yaşlı ve yorgun şeyhlere afrodizyak dağıtarak kendine arkadaşlar buluyordu, ama tıbbi becerileri, biri dışında heyetteki tüm bilim adamlarının hastalıklara yenik düşmesini önlemeye yetmeyecekti.

Hayatta kalmayı başaran Carsten Niebuhr grubun tek mütevazı üyesiydi: Profesörlük unvanını reddetmişti ve yolculuk boyunca asla hırçınlık krizi geçirmedi; felsefe ve şiir hiç umurunda olmadığından en büyük zevki, gördüğü şeyleri kayda geçirmek ve ölçüp biçmekti, geçtikleri her şehrin haritasını yapmış, beş cilt dolusu ruhsuz bilgi toplamıştı. Tu Lung'un kahramanı gibi onun da dünyanın bağışlayacağı payelerde gözü yoktu, heyete katılmak için talep ettiği tek karşılık Danimarka'nın ücra bataklık bölgelerinde bir köyde encümen kâtipliğine atanmaktı. Fransız Akademisi tarafından harici üyeliğe seçilmişti, ama şöhretin keyfini sürmeye yanaşmamış ve Paris'i ziyaret etmekten kaçınmıştı. Niebuhr'un bu deneyimden çıkardığı sonuç şuydu: "Eğer kendimizi soğuğa karşı daha iyi koruyabilseydik ve en başından beri Şark âdetlerine uyum sağlamak için daha fazla çaba harcasaydık, grup üyeleri birbirlerine biraz daha fazla güvenebilseydi, şüpheleri ve kavgalarıyla bütün yolculuğu bu kadar gerginliğe boğmasalardı, belki hepimiz sağ salim Avrupa'ya dönmüş olurduk." Kendi macerasından çok daha fazlasını anlatan bir sonuçtu bu.

Yerel âdetlere göre yaşamak: İşin sırrı bu mudur? Bu yolcuların çoğu Arapça bilmiyordu. Peki yabancı dilleri öğrenmek başka türlü bir seyahate giden bir yol olabilmiş midir? Bu sorunun cevabını, gelmiş geçmiş en yetenekli dilbilimcilerden biri olan Sir Richard Burton'ın (1821-1890) hayatında bulabiliriz. Burton lehçeler hariç yirmi beş, lehçeleri de sayarsak kırk dili anadili kadar kusursuz konuşabiliyordu; bir dilde akıcılık kazanması için iki ya da üç ay yetiyordu. Uzmanlara göre yalnız iki dilde zayıftı: Rusçada –bunun nedeni anlaşılamamıştı– bir de ses olarak sinir bozucu bulduğu Almancada. Burton, bir insanın zihnine hitap etmenin en etkili yolunun onunla kendi yerel ağzıyla konuşmak olduğuna inanıyordu. Bu yüzden Oxford'daki üniversite yıllarında felaket bir öğrenci olmuştu, çünkü bir dili konuşulduğu biçimiyle öğrenmekten hoşlanıyordu: Hocalarına Latince telaffuzlarının gülünç olduğunu söylemişti (nitekim öyleydi de, çünkü Reform sonrasında icat edilmiş yapay bir Latince konuşuyorlardı). Böylece üniversitede kalmak gibi talihsiz bir akıbetten kurtularak yeteneğini bilgiden daha şaşırtıcı bir şeyin peşinde değerlendirme fırsatına kavuştu.

İnsanın daha meslek hayatının başındayken, hayal kırıklıklarına uğramayı beklemeden, Burton'ın yaptığı gibi kendisinin bir "serseri" olduğunu keşfetmesi mutlaka yıkıcı sonuçlar doğurmak zorunda değildir. Bu beyanın nedeni Burton'ın (güya) XIV. Louis'nin İrlanda'ya gönderilerek uzaklaştırılmış piçlerinden birinin soyundan gelmekte oluşu veya ne kendilerinin ne de oğullarının hayatına anlam kazandırmayı becerebilmiş varlıklı bir ana-babaya sahip olması değildi. Ailesi Burton'ı İngiltere'de değil, hipokondriyak eğilimlerinin tadını doyasıya çıkardıkları Tours'da yetiştirmişti: "İngiliz toplumunu hiçbir zaman tam olarak anlayamadık," diye yazmıştı Burton, bir parça kasılarak, "ne de İngiliz toplumu bizi anlayabildi." Demek ki o, seyyah olmak için doğmuştu. "Seyahat galibiyettir," gibi vecizelerle kendini buna inandırmaya çalıştı. Ne var ki Burton kendi kendine yeten biri değildi: Onu alkışlayacak bir kalabalığa ihtiyacı vardı. "Bir cemaate ait olmak büyük şanstır. Bir savaştan galip çıktıktan ya da Orta Afrika'yı baştan başa geçtikten sonra, bu koca dünyanın küçücük bir köşesinde, başarılarınızla iftihar eden, bu şerefi sizinle paylaşan insanlar tarafından sevgiyle karşılanmak ne güzel şeydir." Bunun bedeli, söz konusu küçücük köşeye saygı göstermek, onun otoritesine boyun eğmekti, oysa Burton kimselere saygı duyamayacak kadar kuşkucuydu, hele ki kendi anne ve babasına. Çocukluğunda yalan söyleme konusunda uzmanlaşmıştı. Söylediğine göre sonraları kendini doğruyu söylemeye adamış, ama bu, başını belaya sokmaktan başka işe yaramamıştı. Eskrim sporundan "hayatımın en büyük avuntusu" diye söz etmesi bu bakımdan semboliktir.

Hindistan ordusunda bir düzineyi aşkın dil öğrenme fırsatını bulmuştu. Hemen ardından kendini İranlı bir elbise ve mücevher taciri gibi tanıtarak kadınların kapalı dünyasına sızmış, hareme bile girmişti. Burton'ın iddiasına göre insanları tanımanın yolu kadınları tanımaktan geçiyordu. Böylece seksolojiye karşı ömür boyu sürecek bir ilgi geliştirdi ve bu süreç içinde *Kamasutra*'yı, *Itırlı Bahçe*'yi ve *Binbir Gece Masalları*'nı İngilizce'ye çevirdi. Ne var ki parlak bilimsel faaliyetleri ona kadınlar hakkında çok fazla şey öğretmedi. Hindistan'daki kariyerinde en büyük hayal kırıklığı, kifayetsiz bir âşık olduğunu keşfetmesiydi. "Yıllardır binlerce Avrupalı, Hintli kadınlarla yaşamış ve onlarla aile kurmuş, ama en azından benim şahit olduğum kadarıyla, hiçbiri bu kadınlar tarafından sevilmemiştir." Seksoloji, altmışların cinsel serbestlik ortamında nasıl "kadınları anlama"nın anahtarı olamamışsa, Victoria devrinde de olamamıştı. Kadınların ne söylediğine, ne düşündüğüne ve neleri söyleyemediğine kulak vermek, Burton'ın programına dahil değildi. Kadınlardan nefret eden ve erkek olamadığı için kendini Burton'ın bir parçası olarak gören bir kadınla

evlenmiş olması kadınlara bakışı açısından anlamlı bir göstergedir; hayatını Burton'ın mutluluğuna adayan bu kadın, onun kusurlarını ele güne açık etmemeye, onu asla kınamamaya, herhangi bir nedenle suçlandığında asla cevap vermemeye, onu huzursuz etmemek için kendi hastalıklarını gizlemeye ve ondan hiçbir şey istememeye, böylece "onun ve pek çok başka erkeğin ancak bir metresin verebileceğini düşündükleri şeyleri karılarında bulmasını sağlama"ya yeminliydi.

Burton'ın en meşhur başarısı, Afganistanlı bir hekim ve derviş kılığında Mekke'ye doğru hac yolculuğuna çıkmasıydı. Ceviz yağıyla koyulaştırdığı suratı, kallavi sakalı ve tıraşlı kafasıyla tanınmaz hale gelmişti. Ayrıca "Müslüman usûlü yapılmasına özen göstererek" sünnet de olmuştu. Yabancısı olduğu hiçbir tören veya dua bulunmadığı gibi, konuşması Kuran-ı Kerim'den alıntılarla doluydu. Bu macera için hekim bile olmuş, hastaları tedavi etmeye koyulmuştu. Bir yanardağın nefesine benzettiği ve yürüyüş sırasında yol arkadaşlarından birkaçının bitap düşerek ölmesine neden olan kızgın sıcağa ve haydutların dehşet verici saldırılarına rağmen –yol arkadaşlarından birinin karnını deşmişler ve işini bitirmeyi çakallarla akbabalara bırakmışlardı– hiç açık vermedi. Burton büyük ihtimalle, bir Müslüman hac yolcusu olmanın ne demek olduğunu anlamaya en çok yaklaşan Hıristiyandı. Yine de son bir engeli ortadan kaldıramadı.

Nihayet Kâbe'ye ulaştığında derinden etkilenmişti, fakat "gerçeği itiraf etmek gerekirse," demişti, diğer hacıların yaşadığı "yüce dini heyecana karşılık ben, zaferimin sarhoş edici sevincini yaşıyordum." Hilenin kendisi, içgörüden daha önemliydi. Burton'ın İslama yönelik yoğun saygısı aslında yüzeyseldi. Kimliğini öğrenen bir Arap, "Sakalımızı hiçe sayarak bizimle alay etti," demişti.

Burton'ın hayatının önemi işte buradadır. Doğu kültürünü Batı'ya tercüme eden en büyük tercüman olarak saygı ve hayranlıkla anılsa da –gerçekten de Batı dünyasına büyük miktarda doğru bilgi armağan etmiştir– farklı medeniyetler içindeki varoluşunu birbiriyle bağdaştırmanın doyurucu bir yolunu bulamamış, dolayısıyla seyyahlığın nihai hedefine ulaşamamıştı. Hintlilerin içten içe kendilerini –onlardan nefret eden– İngiliz yöneticilerden üstün gördüklerini söylemişti: Tek çözüm bu hissiyatı güç gösterisiyle ortadan kaldırmak, demirden bir yumruk gibi tepelerine inmekti. Burada liberalizm zayıflık olarak algılanırdı, çünkü "Şark disiplini, korkuya dayalı saygı demek"ti.

Belki de seyahat etmeyi evliliğe alternatif olarak gördüklerinden, sınırları ortadan kaldırmaya en çok yaklaşanlar kadın seyyahlar arasından çıkmıştır. Kadınlar için seyyahlık iki uçlu bir meydan o-

kumaydı, hem geleneğe hem de tehlikeye. Mesela Viyanalı Ida Pfeiffer (1797-1858) komşularına bakılırsa aklı başında, hamarat bir ev hanımına benziyordu. "Fiziksel cazibesi zayıf olduğu için," kendisinden yirmi dört yaş büyük dul bir adamla evlenmeye zorlanmış, hemen arkasından kocası servetini kaybetmişti. Her şeye rağmen, çocuklarını güçlükler içinde yetiştirdikten sonra, seyyahlıkta kendine yepyeni bir hayat buldu. "Anne-babamı sevmeyi değil, onlardan korkmayı öğrenmiştim," diye yazmıştı. Artık başka türlü ilişkiler arıyordu. "Manevi uyanma ve karşılaştığı insanların sevgisinden istifade etme yeteneği dışında hiçbir şeyi olmayan" bu ufak tefek, zararsız görünüşlü yaşlı kadın, bir başına, çok cüzi bir parayla dünyanın çevresini iki kez dönmüş, kendinden önce hiçbir Avrupalının ayak basmadığı yerlere gitmişti.

Ulusların ve ailelerin tarihinden sonra yazılmayı bekleyen bir tarih daha vardır. Ülkelerine veya ailelerine ayak uyduramamış veyahut orada kendilerini eksik hissetmiş ve doğdukları yerlerden çok uzaklarda yeni bağlar yaratmaya çalışmış insanların tarihidir bu. Seyyahlar sınırları olmayan özel bir ulus türü oluşturmuşlardır ve seyahatin sadece bir oyalanma yolu olmaktan çıkıp tamamlanmış bir insanın diyetindeki temel unsurlardan birine dönüştüğü günümüzde, dünyanın en kalabalık ülkesi olma yolundadırlar. Bugün senede dört yüz milyonu aşkın insan kıtalar arasında seyahat etmektedir. Seyahat tarihinin en seçkin kişilikleri, ev sahiplerine en çok yararı dokunmuş olanlardır. Bir yolcu, ziyaret ettiği ülkenin temsilcisi olarak evine dönebiliyorsa, o seyahat başarılı olmuştur, tıpkı büründüğü kişilikte kendinden bir parça keşfettiği zaman en başarılı oyununu çıkaran bir aktör gibi.

Seyahat etmek için ille de uzak yerlere gitmek gerekmez. Şimdi, hedeflerin en gizlisini, erkeklerle kadınların birbirlerinin zihnine yaptıkları seyahati ele almak istiyorum.

———— / ————

Ibn Battuta, *Travels*, yay. haz. H. A. R. Gibb, Cambridge UP, 1958; Rose E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta*, Croom Helm, 1986; Dale F. Eickelman, *Muslim Travellers: Pilgrims, Migration and the Religious Imagination*, Routledge, 1990; Richard Trench, *Arabian Travellers*, Macmillan, 1986; Thorkild Hansen, *Arabia Felix: The Danish Expedition of 1761-7*, Ing. çeviri, Collins, 1964; Richard Burton, *Narrative of a Pilgrimage to Meccah and Medinah*, 3. baskı, William Mullan, 1872; Frank McLyn, *Burton: Snow upon the Desert*, John Murray, 1990; Dea Birkett, *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers*, Blackwell, 1989; Anonim, *The Story of Ida Pfeiffer*, Nelson, 1879; D. Murray Smith, *Round the World*, Nelson, 1968; Valerie L. Smith, *Hosts and Guests: Anthropology of Tourism*, Pennsylvania University Press, Philadelphia, 1977; Daniel J. Boorstin, *The Discoverers*, Random House, New York, 1983.

X

Kadınlarla erkekler arasındaki dostluğun bu kadar kırılgan olması niye?

Absa hiç arkadaşı olmadığını söylüyor. Kendisi hiç okula gitmemiş, bu yüzden on yedi yaşındaki kızı sınavlarını verdiği zaman sevinçten havalara uçmuş (kızı ayrıca sınıfının birincisi). Kızının bir düzine sınıf arkadaşını davet ederek bunu bir partiyle kutlamaya karar vermişler. Absa çeşit çeşit kekler ve limonata hazırlamış. Davetlilerin sadece ikisi gelmiş.

Absa N'dai otuz dört yaşında, dört çocuk annesi, on senedir Bordeaux'nun aynı mahallesinde yaşıyor. Bütün bu süre boyunca komşularıyla hiç konuşmamış. Absa, Senegalli: Oturduğu katı dört Fransız ve bir Portekizli aileyle paylaşıyor. Komşularının birbirleriyle konuştuğunu hiç görmemiş. Hiçbiri ona günaydın demiyor. "Önceleri ben onları selamlıyordum, ama her zaman cevap alamıyordum. Bir ke-

resinde komşulardan biri asansörde kaldığında itfaiyeyi çağırdım. Tek yaptığı kuru kuru teşekkür etmek oldu. Bir sefer de burnuma gaz kokusu geldi, kızım yardım çağırdı, ama karşılığında dik bakışlarla ödüllendirildik. Bir metre ötemizdeki kapı komşumun iki çocuğu var ve bugüne kadar benimkilerle hiç konuşmadılar."

Öte yandan kendi evlerinde de pek fazla konuşulmuyor. Kocası bir bisküvi fabrikasında asgari ücretle işçi olarak çalışıyor, işsizliğin tehdidini her an ensesinde hissederek. Yorgun argın eve gelip televizyonun karşısına geçiyor. "her biri kendi köşesinde" sessizce oturuyorlar. Kocasının canı sıkkın oluyor, çocuklarıyla bile konuşmuyor. "Kocamla pek konuşmuyoruz. Genellikle öylece oturuyor. Bu durum beni çok yıpratıyor. Ama çocuklarla böyle bir sorunum yok. Oğlum bana karşı çok iyidir: Anne, diye sorar, Neden böyle suskunsun?" Absa gülümsüyor. Çocukları onun mutluluk kaynağı. Yine de sırtlarına elbise alabilmek ve okul ihtiyaçlarını karşılamak için para denkleştirmeye çalışmak, fırtınada şemsiye açmaya benziyor.

Kocası Fransa'ya 1976'da göç etmiş; Absa 1983'e kadar çocuklarla birlikte Senegal'de kaldıktan sonra onun yanına gelmiş. İlk iki senesi Fransızca okuma-yazma öğrenerek geçmiş. Ardından kendine iş aramaya başlamış, ama bugüne kadar bulamamış. "Her türlü işe talip oldum. Temizlikçilik yapmayı bile göze aldım; otobüsle oralara gitmek bir saatimi alsa da her hafta gazetedeki iş ilanlarına başvuruyorum. Bana formlar doldurtuyorlar, arayacaklarını söylüyor ve hiçbir zaman aramıyorlar. Bir iş bulabilmek için elimden gelen her şeyi yaptım. Neden bulamıyorum bilmem. Paraya kıyıp gazeteye ilan verdim. Yapayalnızım. Kimseyi tanımıyorum."

Senegal'de de hayat öyle kolay değilmiş, orada da işsizlik varmış, ama hiç değilse terzilik yaparak üç-beş kuruş kazanıyormuş. Fransız hükümeti onu bir eğitim kursuna yerleştirmiş, bu kurs çerçevesinde fabrikada stajyer işçilik yapıyor. Şefi ondan çok memnun olduğunu söylüyormuş, ama ne yazık ki açıkta yer yokmuş ve onu işe alamayacakmış. Absa küçük bir terzi dükkânı açmayı hayal ediyor; altısı birden üç küçük odada yaşıyorlar, evde çalışacak yer yok. Ama dükkân açmaya parası yetse bile, ödemesi gereken vergiler onu en baştan çökertecek. "Çalışmayı seviyorum. Boş durmaktan nefret ediyorum."

Büyük kızı okulda matematik öğretmenin kızıyla arkadaş olmuş. Kız evlerine geldiğinde Senegal yemeklerine ilgi gösterince Absa buna çok sevinmiş, kıza dört başı mamur bir akşam yemeği hazırlamış; fakat öğretmenin başka bir yere tayini çıkınca bu arkadaşlık kopmuş, şimdi arada bir telefonlaşıyorlar, o kadar. Kızı Senegal'e dönmeyi düşündüğünü söylüyor.

Absa Afrika'daki aile hayatını özlüyor. "Senegal'de hep bir arada yaşarız. Her şeyi unuturuz. Düşünmeyiz. Yemeğe birlikte otururuz. Burada insan düşünmek zorunda kalıyor, hep yalnızsınız çünkü. Çocuklar okullarına, kocam işine gidince uzun uzun düşünüyor ve ağlıyorum. Babamın ölüm haberini aldığımda tam bir hafta ağlamıştım, yapayalnızdım. Senegal'de aileniz size destek olur, ama burada kimse benimle konuşmadı. Kocamın gece mesaisi olduğu günler, çocuklarla yalnız kaldığımda, diyorum ki Tanrım, neden bana yardım edecek hiç kimse yok, ya başımıza bir şey gelse..."

Sözde Absa'yı iş hayatına hazırlama iddiasında olan (ama stajyerlerin ancak beşte birinin iş bulabileceğini itiraf eden) eğitim kursunun sorumlusu da Kâbil doğumlu bir Afganistanlı, aynı zamanda tanınmış bir ekonomist. Paris'te yaşarken komşularına günaydın dediğinde o da kimseden cevap alamıyormuş.

Daha varlıklı ve daha eğitimli insanlar daha mı kolay arkadaşlık kuruyorlar? Uluslararası şöhrete sahip bir mimar ve tasarımcı olan Martine Bedin, Bordeaux burjuvazisinden bir ailenin üyesi, ama çocukken okul arkadaşlarının anne-babalarının ona yönelttiği ilk soru her zaman "Baban ne iş yapıyor?" olmuş. Saygıdeğerlik hâlâ, insanlarla aranıza mesafe sokmanın alabildiğine inceltilmiş yöntemleriyle korunuyor. Bu yüzden Martine Bedin, rastlantısal karşılaşmaları arkadaş edinmek için bir fırsat olarak görmeyi tercih ediyor: Rastlantısal olarak karşılaşacağınız arkadaş adaylarını seçemezsiniz, ama hangileriyle arkadaş kalmak istediğinize karar verebilir ve bunun için çaba harcayabilirsiniz. Dolayısıyla Martine Bedin halihazırdaki aile bağlarının değil, devraldığı kökenlerin üzerinde duruyor: Venezuela doğumlu bir Korsikalı olan annesi, babasıyla tanıştığında beş parasız bir tiyatro öğrencisiymiş. Bütün Korsikalılara, diyor, gelip geçen denizcilerin kanı karışmıştır, kendisinin mavi gözlü ve sarışın olması bu yüzden; bir parça Yahudi kanı da taşıyor olabilir, bu düşünce hoşuna gidiyor. Babasının ninesi Bordeaux Ticaret Okulu'na kabul edilen ilk kız öğrenciymiş, ardından sanayici olarak büyük bir servet yapmış. Martine Bedin üzerinde etkili olan bu güçlü ve azimli kadın onu politikacılığa yönlendirmiş, bir çeşit lider olmasını istemiş.

"Ama otorite gücüm yok." Martine Bedin insanların ona itaat etmesini değil onu sevmesini istiyormuş, hem de sadece evde değil. Dört yabancı dil öğrenmiş. On üç yaşındayken İngilizcesini ilerletmek üzere gittiği Londra'da film yönetmeni Visconti'nin yeğeniyle tanışmış, o da aynı dil okuluna devam ediyor ama Brown's Oteli'nde kalıyormuş. Bu arkadaşlık ona İtalya'nın kapılarını açmış. Mimarlık e-

ğitimini orada tamamlamış, Natalini'nin derslerine girmiş ve hitabet gücüne hayran kalmış. "Ortaya bir şeyler koymuş insanlar beni büyülüyor." O kadar büyülüyor ki, onlarla konuşacak cesareti bile kendinde buluyor. Natalini'ye ona yardım edip edemeyeceğini sormuş. Harçlığını çıkarmak için garsonluk yapıyor, geceleri gizlice onun bürosunda uyuyormuş; Natalini bunu keşfettiğinde onu evine almış. Derken, Olivetti'nin ofis mobilyalarının tasarımcısı olan Sottsass bir sergide planlarından birini görerek "Bu evi birlikte yapmalıyız," diye ona iltifat etmiş. "Siz altına imzanızı koyarsanız, neden olmasın" diye cevap vermiş o da. Genç çömezlere karşı koymak zordur. Natalini "Ama ben senin babandan daha iyi sayılmam," diye karşı çıkmışmış. Sottsass ise "Ama benim yaptığım iş çok sıkıcıdır," diye itiraz etmiş.

Yirmi üç yaşında Martine, Sottsass'ın Memphis Tasarım Grubu'nun kurucu üyelerinden biri olmuş. "Benimle çalışırken cesarete ihtiyacın olacak," demiş Sottsass. Halbuki ona cesaret veren Martine ile Martine'in çalışma arkadaşları olmuş. Hemen hepsi, memleketlerinde hayal bile edemeyecekleri şeyleri Milano'da gerçekleştirme fırsatını bulmuş genç yabancılarmış. Sottsass'ın çocuğu yokmuş, onu bir baba gibi görüyorlarmış, tek farkı onu kendi iradeleriyle seçmiş olmalarıymış, Sottsass'a gelince: "Bizi kıskanıyordu, kendisini bırakıp gidececeğimizden korkuyordu." Martine Bedin kendini çılgınca bir çalışma temposuna kaptırmış. Grubun güzelliğe ilişkin radikal vizyonu, o güne kadar kimsenin dikkate değer bulmadığı sıradan nesnelerin güzellik içerebileceği konusundaki ısrarı, pahalı ve ucuz malzemeleri bir arada kullanması, kuvvetli renklerle çalışması, genelgeçer beğeniyi bile bile tahrip etmesi ona uluslararası şöhret kazandırmış. Gelgelelim yedinci yılın sonunda fikirlerini tükettiklerine karar vermiş ve ayrılmışlar.

Sanatkârlarla zanaatkârlar arasındaki bu dirsek dirseğe ilişki, dostluğun en doyurucu biçimi olabilir mi? Milano halkı hâlâ şehrin bağımsız çalışan ama birbirlerine cömertçe yardım eden tasarımcılarının kardeşliğin anlamını keşfetmiş olduğunu düşünüyor. Martine Bedin'e gelince, çok genç yaşta ün kazanması sorunlara yol açmış. Mobilyadan eve, otobüse, genel tuvalete, mücevherden lambaya, halı, lavabo, bisküvi, çanta ve güneş gözlüğüne kadar akla gelebilecek her şeyi tasarlamaya devam ediyor. Dünyanın en prestijli, en şatafatlı firmalarına danışmanlık yapmış ve onlardan işler almış. Yine de ürünlerini kullananlarla daha yakın bir ilişki içinde olmayı özlüyor. Bu yüzden La Manufacture Familiale'i kurmuş, burada mobilya üretiyor ve ürünlerini insanlara ilk elden satıyor, müşteriler mobilyalar görmek için evine geliyorlar.

Bu, tasarımcıyla müşterinin arkadaş olması mı demek? Martine

Bedin kendi yapmak istediğini yapıyor, müşterinin istediğini değil; çünkü müşteri ne istediğini bilmediği gibi açıklayamıyor da, kendisinin de yapıp bitirene kadar nasıl bir şey yapacağını açıklayamaması gibi. Tasarımcıyı kimsenin beklemediği, kimsenin öngörmediği şeyler yaratan bir çeşit barışçıl terörist olarak görüyor: Özgünlüğün püf noktası bu işte. Yine de tasarımları üzerinde çalışırken her zaman içinde bir anlaşılmama korkusu oluyor, müşteri her nesneye nasıl kendine has bir kişilik verdiğini, her birini nasıl ayrı ayrı değerli kıldığını göremezse diye endişeleniyor. Belki de, diyor, bu kavrayışa yavaş yavaş ulaşmanın tek yolu gizlice insanların bilinçlerine sızmak, upkı bir parazit gibi. Usta bir tasarımcının başarısı, ancak aynı yoldan kendileri de geçmiş olan diğer tasarımcılar tarafından anlaşılabiliyor. Modern sanatın toplumun geniş kesimlerinde alıcı bulmamasının nedeni bu: Martine Bedin insanları şaşırtmaktan hoşlanıyor, "derin bireyselliği"ni korumak istiyor.

İki kocası da, kendisinin tersine, ürünleri süpermarketleri dolduran endüstriyel tasarımcılar olmuş. Her biriyle ayrı bir arkadaşlık türü geliştirmiş. İtalyan olan ilk kocası ondan yaşlıymış ve içedönük biriymiş: "Onu hiç anlayabildim mi, emin değilim; insanlarla iletişime ihtiyaç duymayan biriydi, yalnız başına çalışmayı bana o öğretti." On iki yıllık sorunsuz bir evliliğin ardından günün birinde ikisi de başkalarına âşık olmuşlar, kavgasız gürültüsüz ayrılmış ve arkadaş kalmışlar, çünkü hayatınızın on iki senelik bir parçasını çöpe atamazsınız. Keza ikinci kocasının kızı ve eski karısı da, bir tereddüt döneminden sonra arkadaşlığı sürdürmeye karar vermişler, şimdi onlara kalmaya geliyorlar. İkinci kocası, bir şehir insanı olduğu halde Gironde'un kırsal sükûneti içinde onunla birlikte olmak uğruna ABD'deki parlak kariyerini terk eden Piotr Sierakowski. Üslupları ve düşünceleri birbirine benzemiyor, renkler onun işinin en vazgeçilmez parçası, halbuki kocası renklerle çalışmaktan hoşlanmıyor, ayrıca Memphis'in tarzına en ufak sempatisi yok. Duygusal olarak birlikteler, ama düşünsel olarak hâlâ ayrılar. Çocukları, içini birlikte modernize ettikleri on sekizinci yüzyıl tarzı güzel evleri ve La Manufacture'deki iş ortaklıkları onları buluşturan ortak alanlar. Akademide ders vermeleri için ikisine birden teklif getirildiğinde Martine ortak bir ders açmalarını önermiş, ama kocası bu işi tek başına yürütmeyi tercih etmiş. Kocası asla yalan söylemiyor: Piyasadan iş almaya çalışan bir tasarımcı için en büyük handikap bu, çünkü işverenlerin fikirlerini paylaşıyor gibi yapmanız, meçhul bölgelerde dolaşmak yerine eski başarılarınızı tekrarlamanız gerekiyor; halbuki o, nesnelerin ruhu üzerinde düşünmeyi seviyor, ideali tahtaya biçim verme sanatında bir Mozart olmak, yeniliklerle ve sürprizlerle dolu bir üslup edinmek.

Martine Bedin bazen La Manufacture'ü kurarak Korsika klanını ya da zanaatkârlığın eski günlerindeki aile atölyesini hayata döndürdüğünü düşünüyor, ama bazen de diyor ki: "Aslında erkeklerle çalışmayı sevmiyorum. Bugün canım çalışmak istemiyor, hadi kıra gidelim diyebileceğim insanlarla çalışmaktan hoşlanıyorum: Bunu ancak kadınlarla yapabilirsiniz. İş hayatında etrafımda daima erkekten çok kadın oldu ve bu kadınlarla çok yakınlaştım, işi birlikte feminen bir eyleme dönüştürdük, işle hayat arasındaki çizgiyi kaldırdık. Birlikte çalıştığım erkeklerin hepsinde feminen bir yan vardı, kadınlarla vakit geçirmeyi ve kadınca konulardan bahsetmeyi seven insanlardı bunlar, zaten yaratıcılık erkeklerdeki feminen tarafın harekete geçmesidir.

Mobilyalarımı tasarlarken onları bir ev içi görüntüsünün parçası olarak hayal ederim. Sottsass da kafasındaki mobilyayı bir sahneyle veya bir anekdotla anlatırdı; onun da feminen bir yanı vardı, duygusaldı, ağlardı, öfkeye kapılırdı. Kadınlarla erkekler farklı düşünce ritimlerine sahipler: Zihnimin tamamen boş olduğu tek bir dakikam yok; kafamda her zaman bir düşünce dolaşıyor."

Anlaşılan o ki eğitimli erkeklerle kadınlar bile çoğu durumda birbirlerini ancak kısmen tanıyabilmişlerdir.

Kadınlarla erkekler arasındaki dostluk neden bu kadar ender ve bu kadar çetin olmuştur? Bu sorunun klasik cevabı sekstir. Ama bu, arkadaşlığın erkekler arasında da kolay yürümemiş olduğunu gözden kaçırmaktır. Tarihin belgelediği ilk arkadaşlık, yani milattan önce iki bin sıralarında Gılgamış'la Elkidu arasında gelişen ilişki, mizaçlarının birbirine hiç benzememesi yüzünden derhal duvara toslamıştır. Elkidu "vahşi bir adam"dı. El ele verip "kötülüğü dünyadan silip atmaya" karar vermelerinden önce uzlaşmak için uzun uzadıya çaba harcamaları gerekmişti. Arkadaşlığa çelme takan şey, seksten ziyade insanların kendilerine benzemeyen insanlara duydukları korku olmuştur.

1936'da Amerikalılar Dale Carnegie'nin *Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme Sanatı* adlı kitabını bütün hayal kırıklarının çözümü olarak bağırlarına bastılar. İzleyen yirmi yıl içinde kitabın satış rakamı beş milyona ulaştı. Bu kitap yeni bir Kutsal Kitap gibiydi, çünkü her ne kadar cennetin kapılarının önünüzde açılmasını sağlamıyorsa da, yabancıların kapılarını tıklatmak ve kapının yüzünüze çarpılmamasını sağlamak için ne yapmanız gerektiğini anlatıyordu. Carnegie (1888-1955) düşük toplumsal statüsünü kendine dert edinmiş gezgin bir tüccardı, üzüntüsünü yenmek için topluluk önünde konuşma sanatı üzerine akşam dersleri veriyordu. Göçmenlerle dolu bu ülkede insanları çekingenliğe iten şeyin, ağızlarını açarak kendilerini rezil etme

korkusu olduğunu fark etti. Önerdiği çözüm basitti: Gülümseyin, asla tartışmayın, insanlara asla hatalı olduklarını söylemeyin, onlara kusur bulmayın, hep iyi ve terbiyeli olun. Çevrenizdeki insanlardan farklı olmayın, o zaman arkadaşınız olacaklardır. Başka bir deyişle, kendiniz olmayın: Arkadaşlığın önündeki en talihsiz engel, insanların birbirlerinden farklı olmaları ve bunu gereğince saklayamamalarıdır. Carnegie, aynı şeyin kadınlar için de geçerli olduğunu söyleyen bir kitap daha yazmıştı – *Kocanızın Toplum ve İş Hayatında Yükselmesine Nasıl Yardım Edebilirsiniz?*: Kadınlar da üstlerine düşen rolü öğrenme-liydiler. Carnegie, bir korkudan kurtulmanın en iyi yolunun başka bir korkuya sarılmak olduğu prensibi uyarınca, kendini rezil etme korkusunun yerine nasıl biri olduğunu açık etme korkusunu koymuştu.

Carnegie'nin çözümünün Amerika'ya has bir yanı yoktu. Shakespeare, arkadaşlığın "onda dokuzu[nun] rol yapmak" olduğunu söylemişti. Avrupalılar gibi Amerikalılar da yarı Hıristiyan yarı pagandı, başarıya olan bağlılıkları ve samimiyetsizliğe yönelik gizli hoşgörüleri açısından hiç kuşkusuz pagandılar. Carnegie onu ikiyüzlülük çığırtkanlığı yapmakla suçlayanlar karşısında kılını bile kıpırdatmamıştı: Madem Amerikalılar başarı istiyordu, o da onlara başarının yolunu gösteriyordu işte; insanların özel düşünceleri kendisini ilgilendirmiyordu. Nitekim tarihin büyük bölümünde, arkadaşlığın sıcak hisleriyle hiç ilgisi olmamıştır. Bir arkadaş her şeyden önce ya bir koruyucu ya da menfaatler karşılığında bağlılığınızı sattığınız yararlı biri olmuştur, tabii menfaatlerin arkası geldiği sürece. Şu ya da bu nedenle ilişki kurdukları hemen herkesi arkadaşları olarak niteleyen Eski Romalılar onları üç kategori altında toplamakta beis görmemişlerdi: Evlerine kabul ettikleri, evlerinin önündeki açık avluya gruplar halinde girerek hayırlı sabahlar dilemelerine izin verdikleri, ve bir de hizmetkârların gözetimi altında dışarıda bekletilen yanaşmalar.

Dünyada eksikliği çekilen şey idealler değil, ideallerin yalana dönüşmesini engelleme yöntemleridir. İtalya'nın dostluk uzmanı Francesco Alberoni'ye göre bugün İtalya'da "arkadaşlık" kelimesi hâlâ bir sahtekârlık çağrışımıyla, usulsüz yollarla imtiyaz elde etme anlamıyla yüklüdür. Nitekim önünüzü açmanın, arkadaşların arkadaşlarını tanımakla mümkün olduğu her yerde, onları sevmek ender rastlanan bir saadet olmuştur. Usta bir dalkavuğun ağzından şu sözleri duyabilirsiniz: "O benim arkadaşımdır, kendisinden nefret ederim." Bürokratlar, bankerler, avukatlar, otel sahipleri ve sigortacılar tarafından sunulan hizmetlerin şahsi bir iltimas olarak elde edilmesi gereken şeyler olmaktan çıkması ve bağımsızlığınıza halel getirmeden parayla

satın alınabilir hale gelmesi daha çok yenidir. İnsanların pohpohlanmaya düşkünlükleri sürdükçe, Carnegie'nin reçetesini uygulamayı sürdüreceklerdir. Arkadaş seçimlerini güç sahibi olanlarla sınırladıkları sürece başka çareleri yoktur.

Dostlukla korku arasındaki ilinti, Mayalarda veya en azından, dört yüz yıllık fetih döneminin sabitleştirdiği mutlak bir güvensizlik atmosferinin üzerlerinde daimi bir sis gibi asılı durduğu Guatemalalı torunları arasında kendini açıkça gösterir. Bu halkın genç erkekleri güvensizlikle savaşmak için *camarada* kurumunu icat etmişlerdi. Ayrılmaz çiftler halinde dolaşıyor, toplum içinde birbirlerini kucaklıyor, birlikte dans ediyor, hatta arkadaşlarına, kadın olsaydı onunla severek evleneceklerini ilan ediyorlardı. Bu ilişkide seksüel bir yan yoktu, çünkü kızlarla ilgili gönül işlerinde birbirlerine yardım ediyorlardı; ama evlilik onlara mahremiyetten bütün beklediklerini veremiyordu. Erkekler, duygusal olarak desteksiz olmadıklarından emin olabilmeleri için bir *camarada*'ya ihtiyaç duyacak şekilde yetiştiriliyorlardı. Bu kişiyi seçmek için kur dönemine benzer bir dönemden geçiliyor ve sonunda birliktelik resmi olarak onaylanıyordu. "Herkesin bir *camarada*'sı olmuştur," diye anlatmıştır yaşlı bir adam, "ve herkes aynı şeyi yapmıştır. Ama bir *camarada*'yla ilişkinizi ömür boyu sürdürmek kolay değildir." Çünkü birbirlerine olan sevgi dolu bağlılıklarına rağmen, cemaatin bütününe yayılmış olan güvensizlik havasından kaçınmaları mümkün olmuyordu. Her ikisi de arkadaşıyla gurur duyar, ama her ikisi de arkadaşının başka birine en ufak ilgi kırıntısı göstermesini şiddetle kıskanırdı: Salt karşıdakinin mutluluğuna adanmamış olan her eylem bir tehdit oluşturuyordu. Birbirlerine içlerini açmaktan hoşlanmakla beraber, arkadaşlarının potansiyel bir düşman olduğu fikrini kafalarından atamıyorlardı, zaten içlerini tamamen açacak cesareti nadiren buluyorlardı. Bu pastoral ilişki genellikle karşılıklı suçlamalarla sonlanırdı: Dostluklar düşmanlığa dönüşürdü. Arkadaşlarında imkânsız bir kusursuzluk aradıklarından ve ondan sı katılmamış bir hayranlık talep ettiklerinden, başkalarıyla paylaşmaktansa arkadaşlığı sona erdirmeyi tercih ediyorlardı. Yaşlı adamın çıkardığı ders şuydu: "Kendinizden başka kimseye bütünüyle güvenemezsiniz ve güvenmemelisiniz." Böylece karşılıklı şüphenin sisi hiç dağılamıyordu.

Bu sis, dostlukla tutku derecesinde ilgili olmalarına rağmen Eski Yunanlıların üzerinden de hiç kalkmamıştır. Ama Yunanlıların dostluktan bile daha meraklı oldukları şey hayranlık toplamaktı, üstelik bir de adalete düşkündüler, dolayısıyla herkesin bu iki mutluluktan payına düşeni alamaması ihtimali yüzünden endişelenmekten hiç kur

tulamamışlardı. Aristoteles, ancak kendisi gibi iyi bir insanla arkadaş olabileceği inancındaydı. Bu koşul, önündeki seçenekleri vahim bir şekilde kısıtlıyordu. Aristoteles'e göre birkaç arkadaşla yetinmek en iyisiydi: Demokrasiyi yurttaşlar arasındaki geniş bir dostluk ağı olarak görme fikri onundu, ama sonra bu fikirden vazgeçmişti. Ya iki arkadaş tamı tamına eşit olmazlarsa, diye sormuştu, o zaman ne olacak? Daha erdemli olanın, hak ettiği hayranlık ve saygıdan daha azını veya fazlasını almadığından nasıl emin olacaklardı? Aynı sorun Yunanlılara eşcinsel aşklarında da eziyet etmişti. Bu aşklar sadece fiziksel arzuyla ilgili değildi, Zeus'a olduğu gibi "bir baldırın görüntüsüyle kanı tutuşmak" anlamına gelmiyordu: Bir gencin sevgisini kazanan yetişkin, her şeyden önce tecrübesinin ve yararlılıklarının hayranlık uyandırmaya yettiğini ispatlamış olmakla gururlanırdı; oğlan ne kadar direnirse talipleri o kadar çoğalır, galip gelenin gururu o ölçüde büyük olurdu. Bunun gibi dostluk da sahip olmanın gururuyla karıştırılmış ve rekabetin ağına düşmüştür. Hiç kuşkusuz çağının en zeki insanlarından biri olan Aristoteles, dostluk üzerine son derece zekice makaleler yazmış olmasına ve akla gelebilecek her konuda (uzun bir düşünme molasının ardından) etkileyici konuşmalar yapabilmesine rağmen, ahir ömründe, en sevdiği şey olan sıcak yağ banyolarının tadını çıkarırken şöyle demişti: "Yalnızlığım ve dünyadan kopukluğum arttıkça, mitleri giderek daha çok sever oldum." Dostluk hâlâ bir mitti.

Dostluk Üzerine Mektuplar'ı aynı zamanda eşine az rastlanır samimiyette bir otobiyografi olan İranlı Ebu Hayyan et-Tevhidi (932-1023), dostluğu diğer özlemleriyle uzlaştırmanın bir yolunu bulamamıştı. "Ben, güvenlik arzusuna tutsak olmuş bir adamım," diye yazıyordu. Dostluk ise ona güvenlik sağlamıyordu, çünkü et-Tevhidi (görüşleriyle bu konudaki düşünceyi iki bin yıl dumura uğratmış olan Aristoteles'ten hareketle) dostların "iki bedende tek bir ruh" olmaları, mümkün olduğu kadar birbirlerine benzemeleri gerektiğine inanıyordu. İdeal dostlar olarak gördüğü çift –filozof Süleyman'la kadı İbn Seyyar– hep aynı şeyleri arzuluyorlardı, tutkuları ve korkuları birbirinin aynıydı, hatta rüyaları bile eşleşiyordu; birbirlerine her şeyi "sanki o benmişim gibi" anlatıyorlardı, her şeyi paylaşıyor, birbirlerine hiç kızmıyorlardı. Ama böyle bir model et-Tevhidi'nin sosyal yaşamı açısından yararsızdı. Et-Tevhidi hattatlı ve kişisel olgunlaşmaya inanıyordu; ihtiraslarına karşı koymak isteyenlerin dine sofuca bağlanmak ve dünya zevklerinden feragat etmek zorunda olmaları canını sıkıyordu, "zor bir yöntem"di bu. Devletten iş almak ve itibar kazanmak için ilişki kurduğu vezir-i azamla dost olamamıştı: Tabiatları birbirine çok aykırıydı. Hem oğlu hem de mektuplaştığı arkadaşları

kendisinden önce ölüp gidince büyük bir yalnızlık duygusuna kapıldı: "Kuvvetim tükeniyor, zihnim darmadağınık, belagat yeteneğimi kaybettim, giderek musallat fikirlere kapılıyorum ve bütün insanlardan ümidimi kestim." Böylece sahip olduğu en değerli şeyi, o güne kadar yazdığı bütün kitapları yaktı, "bir cinayet işler gibi... [ama] kitaplarımı onlarla alay edecek, cehaletimi ve hatalarımı yüzüme vuracak insanların eline bırakamazdım." Dostluk et-Tevhidi'nin "tesellisi" olmuş, ama kendine olan güvensizliğini gidermekte hiç işine yaramamıştı. Bu yaklaşımın kusurlu yanı, mutlak bir uyuma dayalı bu idealin hem imkânsız denecek kadar ender ele geçmesi, hem de elde geçtiğinde mutlu çifti dünyanın geri kalanından koparmasıydı.

Şayet arkadaşların birbirlerinden farksız olmaları gerekiyorsa, erkeklerle kadınlar arkadaş olmaktan ümidi kesmek zorundadırlar. Halbuki, Afrika'nın bazı yerlerinde, mesela Kamerun'daki Bangvalar ve Gana'daki Nzemalar arasında, erkeklerle kadınların ömür boyu süren arkadaşlıklar kurdukları bilinmektedir. Arkadaşlar bir araya geldiklerinde "kadın, normal koşullarda bütün erkeklerin önünde takındığı teatral ölçüde saygılı tavrı bir kenara bırakır, kadınla erkek şakalaşabilir, içlerinden geldiği gibi konuşabilir, hatta birlikte yemek bile yiyebilirler – halbuki kadınla erkeğin, özellikle karı-kocanın bir arada yemek yemesi normalde bir tabudur." Bu arkadaşlık iki tarafın başkalarıyla evlendikten sonra da sürer; arkadaşlar aile kavgalarında araya girerek birbirlerini korurlar. On dördüncü yüzyılda Mali'ye giden İbn Battuta (bkz. önceki bölüm) kadınlarla erkeklerin evlilik sınırlarının dışında birbirleriyle ahbaplık ettiğini görerek hayrete düşmüştü.

Erkekler, bir kadınla yakınlaştıklarında her zaman cinsel ilişki saplantısına kapılmamışlardır. On ikinci yüzyıl şövalyelerinin pek çoğu hayran oldukları kadınlara duydukları bağlılığın cinsel ilişkiyle sonlanmasını beklemezlerdi. Evliliğin yirmili yaşların sonlarına kadar ertelendiği on yedinci yüzyıl İngiltere'sinde gayrımeşru doğumların oranı yalnız yüzde üçtü. Günümüzde bu oran, doğum kontrol yöntemlerine rağmen çok daha yüksektir. Seks içgüdüsü en kuvvetli erkeklerden biri olan ve kırıştırmalarını en ince ayrıntısına kadar anlattığı bir günlük tutan Samuel Pepys, neredeyse karşılaştığı her kadını öpüp okşar, ama nadiren daha öteye geçerdi. Pepys'in zamanında bir erkeğin kur yaptığı kadın tarafından "halvet"e davet edilmesi âdettendi. Bunun anlamı, elbiselerini çıkarmadan birbirlerine sarılarak sohbet etmeleri ve uyumalarıydı. Kadın bazen elbisesini beline kadar sıyırabilir veya çorap ve pabuçlarını çıkarabilirdi, ama "masum sevgi gösterilerinin ötesine geçilmeyeceği kati olarak bilinirdi." Bu uygulama "misafir odasında baş başa kalmak kadar tehlikesizdi" ama mi-

safir odası yatak kadar sıcak olmadığı için daha iyi bir seçenekti. Halvet sadece kışa özgüydü, genellikle Pazar günleri kilise çıkışında yapılırdı ve yalnız flört eden çiftlerle sınırlı değildi, bir koca, misafirini karısıyla veya kızıyla halvet olmaya davet edebilirdi. Bu âdet İngiltere'de, Hollanda'da (orada *kweesten* diye bilinirdi), Amerika'da ve anlaşıldığı kadarıyla Afganistan'da yaygındı. Fransız La Rochefoucauld uygulamanın bu şekilde yürüdüğüne inanmayı reddetmiş ve Massachusetts'ın kalabalık nüfusunu bu âdete atfetmişti. Misafir odasındaki bir kanapede oturmanın iffete daha uygun olduğu doğrultusundaki görüşün son olarak Cape Cod'da da muhalefetle karşılaşmasını takiben, bu uygulama Massachusetts'ta 1827'ye kadar sürmüştür. Dokunmaya karşı bir tabunun tesis edilmesi ve mahremiyetin sembolü olarak dokunmanın yerini cinsel birleşmenin alması son iki yüzyılın ürünüdür. 317

Mahremiyet yıllar içinde başka başka anlamlar kazanmıştır. Başlangıçta mahremiyet kavramı, mekânla ve nesnelerle –akrabaların ve komşuların velvelesinden kaçmaya yarayan kişiye özel bir oda mesela– veya sanki sihirliymiş gibi üzerine titrenen mahrem hatıralar ve yadigârlarla –mesela bir tutam saç– ilgiliydi. Evlilik söz konusu olduğunda mahremiyet aile hayatı demekti. Arkadaşlar, mahremiyetlerini kucaklaşarak, birbirlerinin göğsüne yatarak ifade ederlerdi. Eski örf ve âdetlerin hüküm sürdüğü ülkelerde dokunmak hâlâ mahremiyet göstergesidir.

Bunu yeterli bulmayan romantikler ikinci bir mahremiyet türü icat ettiler. Eskilerin hayranlıkla baktığı fakat sadece erkeklere mahsus olduğunu düşündüğü ruhi kaynaşmanın âşık kadın ve erkekler arasında da yaşanabileceğini ileri süren bu düşünce, gerçek bir devrim niteliğindeydi. Romantikler ayrıca cinsel birleşmeyi bu kaynaşmanın yolu olarak gösterdiler. O güne kadar, âşık olduğunu iddia eden bir erkeğin, kadını geçindirebilecek serveti bulunduğunu göstererek ciddiyetini ispatlaması gerekiyordu; pratik davranmalı ve izdivaca yatkınlığını belli ederek tutkuya –ifadesini esas olarak evlilik dışında bulan bir kavramdı bu– saygınlık kazandırmalıydı. Kadının, evleneceği erkekle sevişmeden önce ona âşık olması gerekiyordu. Romantiklerin getirdiği büyük yenilik, seksin onları ömür boyu mesut edeceğini ileri sürmekti. Böylece birbirleriyle konuşacak bir şey bulamadıklarında endişelenmeleri gerekmeyecekti: Ruhi birlik o kadar ulvi bir şeydi ki iletişime lüzum yoktu; bu süreç içinde, ideal olarak iki taraf da ayrı birer insan olduklarını unutacaktı. Partnerinizi bir birey olarak sevmenize gerek yoktu, çünkü asıl âşık olduğunuz aşkın kendisiydi, âşık olmak ve âşık olunmaktı.

Erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkinin tarihinde bir geçiş döne-

miydi bu, aralarındaki iletişimde yaşanan güçlükler yüzünden ortaya çıkmıştı. Bu dönem erkeklerle kadınların birbirlerini tanımasını gereksiz kıldı; güdük bir ilişkinin samimiyet dolu, kişinin kendi benliğinden vazgeçtiği bir ilişkiymiş gibi yaşanabilmesini mümkün kıldı ve hepsinden önemlisi, aşkı tarife gelmez bir sır haline getirerek, sevilen kişiyi idealize ederek, herkesin herkese âşık olabilmesini sağlayarak ve aşkın sonsuza kadar sürdüğü uydurmasına destek vererek aşka ilişkin her türlü önkoşulu ortadan kaldırdı. Bu, insanın en harikulade icatlarından biriydi. Mahremiyet bir çift kanat haline getirildi ve uçmayı öğrenmenin gereği kalmadı. Bütün bunlara rağmen, pek az kişi bu ideali evliliğin gündelik gerginlikleriyle bağdaştırmayı ba-
318 şarabildi. On sekizinci yüzyılda, dostluğun mu yoksa tutkulu aşkın mı kadınlarla erkekleri bir arada tutmada daha etkili olduğu uzun süre tartışılmıştı. Seksin kadınla erkek arasındaki uyumun en sağlam güvencesi olduğuna ilişkin bu düşüncenin kabulüyle, söz konusu mesele kapanmış oldu.

Gelgelelim o günlerden bu yana insanlar mahremiyetin üçüncü bir türünü kurguladılar. Okuyan, yazan ve hem başkalarını hem kendilerini gözlemleyen, hayatı bir keşif yolculuğu gibi görenlere özgü zihinsel bir mahremiyetti bu. İnsanlar birbirlerine durmadan "Hâlâ başını döndürüyor muyum?" diye sormaktan vazgeçip "Değişip olgunlaştıkça seni hâlâ ilgi çekici ve uyarıcı buluyor muyum, bana hâlâ yardım ediyor, avutuyor ve değer veriyor musun ve ben de senin için hâlâ bütün bunları yapıyor muyum?" sorusu üzerinde düşünmeye başladılar. Hakikat arayışında yol arkadaşlığı etmek demek olan bu mahremiyet türü, her iki tarafın dünya görüşünü iki kat zenginleştirir, dünyayı hem kendilerinin hem diğerinin gözüyle görmesini sağlar. İnsanların birbirlerinin zihnine nüfuz etmeleri için ne tahakküm ne ihtaa gerekir: Taraflar birbirlerini anlamaya çalışırlar, ama her biri ayrı bir insan olarak kalır – çünkü mahremiyet bir çatışma kaynağı olabilir fazla boğucu veya fazla dirençli hale gelebilir. Mahremiyet bizi dünyanın düşmanlığından tamamen koruyacak kadar güvenli bir sığınak olamaz, dolayısıyla iki insanın birbirlerinin ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılamalarının bir yolu yoktur. Buna karşılık aralarındaki farklılıklar, kendi başlarına yapamadıkları keşifleri yapmakta birbirlerine yardım etmelerini mümkün kılar, elbirliğiyle ve ayrı ayrı.

Bu üç mahremiyet biçimini, her birinin olumlu yanlarını seçerek birleştirmenin yolu nedir? En azından iki yüzyıldır –yoksullar arasında muhtemelen çok daha uzun bir süredir– insanlar, evlilikle arkadaşlığı birleştirme denemeleri yapmışlardır. Kullandıkları çubuk başparmaklarından kalın olmadığı sürece erkeklerin karılarını dövmelerinde kanunen sakınca bulunmadığının bir İngiliz hâkim tarafından ilan e

dildiği 1782'de, bir İngiliz kadını şunları söylemişti: "Mutlu bir evlilik hayatının en vazgeçilmez koşulu, bir kocanın, karısının zekâsına, prensiplerine ve samimiyetine, onu en birinci ve en sevgili arkadaşı sıfatıyla yüceltecek kadar değer vermesidir." Bu hedefe giden yol inanılmaz önyargılarla doluydu: Hayatını kafaca uyuşabileceği bir erkekle kuracağı Aristotelesvari bağlılığın hayalini kurmakla geçirmiş olan Michel de Montaigne'e göre insanın karısıyla arkadaş olması şüphesiz harika olurdu, fakat ne yazık ki kadınların çoğu "bu yetenekten yoksun"du: "Kadın ruhu, bu kadar sağlam ve bu kadar dayanıklı bir düğümün yükünü çekecek kuvvette değil"di. Her şeye rağmen, Amerikan başkanları seçim kampanyalarında karılarıyla el ele boy göstermeye başlamışlar ve 1980'de Amerika'da yapılan bir araştırma, evli erkeklerin yüzde 60'ının ve evli kadınların yüzde 50'sinin eşlerini yakın arkadaşları olarak nitelediğini göstermiştir.

Ne var ki arkadaşlığa dayalı evliliklerin dayanıksız yapılar oldukları anlaşıldı, bu evliliklerin boşanmayla sonuçlanma sıklığı günden güne arttı. Bunun nedeni arkadaşlığın ilişkiyi sadece içeriden desteklemesiydi; evlilik anlaşması tarafların karşı cinsten başka insanlarla arkadaşlık etmelerine yönelik hiçbir düzenleme içermediği için, bu gibi arkadaşlıklar en küçük kıskançlık gösterisinde ufalanıp gitmeye mahkûmdu. Başkalarıyla kurulan arkadaşlıklara hep şüpheyle bakıldı ve pek çok insan bunun imkânsızlığına kanaat getirdi. Genel görüş, kadınla erkeğin arkadaşlığa bakışında temel bir farklılık olduğu doğrultusundaydı: Erkekler bunu birlikte vakit geçirmek ve en gizli düşüncelerini (varsa eğer) kendilerine saklamak olarak görüyorlardı, kadınlar içinse arkadaşlık yakınlaşmak ve duygularını paylaşmak, gerçek endişelerini açık yüreklilikle dile getirmek demekti. Gelgelelim son zamanlarda yapılan araştırmalar bunun değiştirilemez bir durum olduğunu doğrulamamıştır. Kadın tarihçileri, kadınlar arası dostluğun zenginliğini ve yoğunluğunu ortaya koymakla beraber bunu idealize etmenin tehlikelerine de dikkat çekmişlerdir: Kadınlar arası dostluk, karşılıklı sızlanma seanslarına dönüştüğünde, sık sık "psikolojik hipokondri"yi ve "terapi bağımlılığı"nı teşvik etmektedir. Sosyologların vardığı sonuçlara göre kadınlar arasındaki dostlukların ancak yarısı gerçek anlamda destekleyici niteliktedir; geri kalanı enerjinin boşa harcanmasıdır, arkadaşsız kalma korkusuyla katlanılan ilişkilerdir. Evli kadınlarla yapılan bir anket, pek çoğunun ideal olarak kocalarıyla dertleşmeyi tercih ettiğini, ama dinlenmedikleri için kız arkadaşlarına açılmak zorunda kaldıklarını göstermektedir. Eski bir rahibe olan Janice Raymond, kadınlar arası dostluk üzerine son derece zekice ve son derece aydınlatıcı çözümlemeler yapmış yazarlardan biri olmasına rağmen, bu dostluk türünün daha "ciddi" bir boyut kazanması için e-

saslı bir reform gerektiğini söylemiştir. Kadınlar arası dostluk, sez
gisel bir kapılmadan çok, inceden inceye işlenmiş ve yoğun emekl
yaratılmış, bu yüzden başlıca özelliği esneklik olan bir sanat eseri o
larak ortaya çıkmıştır.

Erkeklerin bir bölümü, kadınların arkadaşlığını istemediklerini, er
kek arkadaşlarının kendilerine yettiğini, kadınların seks ve çocuk yap
mak için var olduğunu söylemekte ısrarlıdır. Mamafih, on dokuzunc
yüzyılın sıradan erkek işçilerinin mektuplarını inceleyen Karen V
Hansen, erkek dostluğuna ilişkin klişelerin düşünüldüğü kadar de
ğişmez ve değiştirilemez olmadığını göstermiştir. Erkeklerin mek
tupları, onların da orta sınıf kadınlarınkinden farklı olmayan yakın ve
320 mahrem ilişkiler kurduklarını, ayrıca duygularını baskı altına almay
erkekliğin şanından saymadıklarını ortaya koyar niteliktedir. Dost
larını ziyaret etmek, yardımlaşmak, hastalara ilgi göstermek ve ko
nukseverlik gösterilerinde bulunmak bu erkeklerin hayat rutinlerinin
parçasıydı, ayrıca pek çoğunun kız kardeşleriyle de sıcak ilişkileri var
dı. Söz konusu mektuplar bu davranışların tipik olduğunu ileri
sürmemize izin verecek sayıda değildir, ama bunlar, nelerin mümkün
olduğuna ve modanın nasıl elbiseler kadar davranışları da değiştire
bileceğine ilişkin göstergelerdir. Ne zaman ki erkeklerin evlenebilmel
için âşık olmaları gerekti, kendi aralarındaki neredeyse âşıkane i
lişkiler zayıflamaya yüz tuttu; zayıflık olarak algılanmasından kork
tukları şeyleri örtbas etmek uğruna daha saldırganca erkeklik göste
rilerine merak salmaları da bu süreç içinde ortaya çıktı. Erkeklerin
duygusal gıdalarını nereden aldıklarına, kimlerle ahbaplık ettiklerine
bu kişilerle neler konuştuklarına ilişkin araştırmalar, özellikle bekâ
erkekler arasında, birbirleriyle mahrem ve içten konuşmalar yapan
gözardı edilemeyecek bir azınlığın varlığına işaret etmektedir. Erkek
lerin birbirlerine karşı kapanmaları evlilikle birlikte gerçekleşmek
tedir.

Bunun ardından, ikiyüzlülüklerinden soyunma alanı olarak büyük
ölçüde evliliğin mahremiyeti öne çıkmaktadır. Tarihteki erkeklik nu
munesi kahramanların modern biyografi yazarları tarafından acınacak
kadar yalnız ve dayanıksız zavallılara dönüştürülmekte oluşu. ev
liliğin, arkadaşlıkla desteklenmesi halinde bile erkekleri ayakta tut
maya muktedir olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Ar
kadaşlığa dayalı evlilik ancak kısmi bir çözüm olabilmiştir.

Bu düzenlemenin çözümsüz bıraktığı bilmece, evli çiftlerin eşler
dışında karşı cinsle kurdukları arkadaşlıklar konusunda ne yapılması
gerektiği idi. İnsanlık gündeminin sıradaki maddesi budur. Alışılmışın
dışındaki her şeyin küfrün bir çeşidi olarak korku uyandırdığı günlerde
ideal arkadaş kendinizin bir kopyası olandı; ancak can sıkıntısı et

büyük tehdide, yaratıcılık ise ondan korunmanın yegâne yoluna dönüştüğü anda arkadaşlık, can sıkıntısını yok etmeye dönük bir ortaklık olmak zorundadır. Arkadaşlık, ne istediklerini bir başlarına keşfedemeyenler için, bir başkasıyla el ele vererek kendilerine bir amaç bulmanın yolu olabilir. Arkadaşlar birbirlerinden farklı düşündüklerinde, ayrı cinsiyetten olduklarında, farklılıklarından zevk aldıklarında ve birbirlerinin benzersizliğine ilgi duymaya başladık-larında, merak duygusu ilişkilerinin itici gücü haline gelebilir; başlangıçta birbirlerine duydukları merak, kendilerini çevreleyen dünyaya doğru genişleyebilir, tek başlarına göğüslemekten korktukları, el değmemiş tecrübelerin yolunu açabilir. Merak, kendi içinde bir amaç olmanın ötesine geçtiği anda, amaç duygusunu üreten enerjiye dönüşür.

Merakın harekete geçirdiği hayat vizyonu içinde geçmiş, bugün ve gelecek dev bir kartopuna benzer; yeni deneyimlerle ideallerin oluşturduğu ardı arkası kesilmez bir birikimdir bu, ya da evrenin kendisi gibidir, durmaksızın genişler. Cinsler arasındaki arkadaşlık, anın coşkusuna teslim olmakla, her şeyi unutup tutkunun derinliklerine dalmakla ilgilenen romantik idealin ötesine geçer. Yegâne insani gerçek, tutku olursa hayatın başka bir anlamı olamaz, kaldı ki tutku, herkesin bildiği gibi, sonsuza kadar sürmez. Kendilerine tam aradıkları gibi bir partner bulamayan ve sayıları giderek artmakta olan müşkülpesent insanlar, dünyaya sırtlarını dönmüş âşıkların karşılıklı hayranlığından fazlasını aramaktadır; uzlaştırılamaz gibi görünen isteklerini gerçekleştirebilmek için, ölü gibi katılıp kalmayacak ilişkilere ihtiyaçları vardır.

Ne var ki cinsler arasındaki arkadaşlık, klişelerle düşünmemeye, karşınızdakinin mutlaka ya sevgiliniz ya arkadaşınız ya da akrabanız olması gerektiğinde ve bu gibi kategoriler arasında gelgitlerin imkânsız olduğunda ısrar etmemeye yatkınlığı gerektirir.

Lüksemburg dükünün karısı Markiz de Lambert (1647-1733) kadın-erkek arkadaşlıklarının aşkın yanı sıra nasıl beslenip geliştirilebileceğini kendi hayatında çözmeye çalışmış –bu arkadaşlıkların hemcinsler arasındakilerde bulunmayan bir "pırıltı" içerdiğine kaniydi– ve insan yüreğinin de tıpkı insan beyni gibi eğitilmesi gerektiğinde, sevecenliğin yepyeni bir sanat olarak incelenmeyi hak ettiğinde karar kılmıştı. Tutkulu arkadaşlık (*amitié amoureuse*) gerçekten de en az arkadaşlığa dayalı evlilik kadar ilgi çekici yeni bir sanattır.

Markiz de Lambert'in tecrübelerini kaleme almasından kısa bir süre sonra, birbirlerine özellikle arkadaşlık amacıyla yaklaşan birkaç kadın ve erkek belirmeye başladı. İlk karma kulüp –Almack's– Londra'da 1765'te kuruldu. Kulübün erkek üyeleri kadınlar tarafından, ka-

dın üyeleri erkekler tarafından seçiliyordu. Ardından spor ve hobi kulüplerinde kadın ve erkekler, çok sık olmasa da zaman zaman bir araya gelmeye başladılar. Yıkılan her Berlin Duvarı, insan ilişkilerindeki yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

Kadın-erkek arkadaşlığına yönelik denemelerin muhtemelen en başarılısı ve en ilgi çekici sonuçlar doğurmuş olanı, Dostlar Cemiyeti adıyla tanınan topluluktur (nam-ı diğer Quaker'lar). Bu topluluğun temel ilkesi, nasıl yaşamak istediğinize karar vermeniz gerektiğiydi: Topluluğun bir doktrini, yazılı kuralları ve rahipleri yoktu ve evlilik törenlerinde bağlılık yemini edilmiyordu. Yönetim demokratik yön-

temlere dayanıyordu, üyeler toplantılarda görüşlerini bildirir ve her türlü karar için bütün üyelerin fikir birliği gerekirdi. Mevki ve statü ayrımı yapılmaz, herkes birbirine Sen diye hitap ederdi. Kendilerine zulmedenlerle başa çıkmakta kullandıkları yöntem onları karşılarına alıp yüz yüze konuşmaktı. Yaşam biçimleriyle toplumun temellerine meydan okumalarına rağmen, bu yöntem bazen şaşırtıcı biçimde en amansız muarızlar üzerinde bile etkili oluyordu. Başarılarının sırrı, bir kunduracı çırağı olan kurucuları George Fox (1624-1691) ile bir hâkimin karısı olan Margaret Fell arasındaki dostluktu. Cinsler arasındaki eşitlik topluluğun temel inançlarından biriydi, bu inanç doğrultusunda kız ve erkek çocuklarına aynı eğitimi veriyorlardı. Bunun sonucu olarak içlerinden son derece dikkat değer bazı kadınlar çıkmıştı. Bunlardan biri olan Mary Fisher, Osmanlı Sultanı'nı doğru yola çağırmak için 2500 kilometrelik yolu yayan kat etti. Sultan onu huzura kabul edip söylediklerini dinledi. Fisher kendisine mesajını anlayıp anlamadığını sorduğunda, "Her kelimesini," diye karşılık verdi Sultan, "ve her kelimesi doğruydu." Ama tabii ki Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir şey değişmedi.

Büyük çoğunluk tarafından kamusal gidişat üzerinde ciddi etkileri olamayacak şahsi bir mesele olarak görülen arkadaşlığı kendilerine düstur edinmiş bir avuç insanın bir şeyleri değiştirebileceğini ummak aptalca görünebilir. Nitekim Dostlar Cemiyeti, kuruluşunun üzerinden üç yüzyılı aşkın bir süre geçmesine rağmen ancak 250 bin civarında üye toplayabilmiştir –dünya yüzeyine cılız topluluklar halinde yayılmış olan Quaker'ların en güçlü olduğu yerler Bolivya, ABD, Kenya ve Britanya'dır– ama yine de insanlar arasındaki ilişkiler üzerinde hiçbir devletin olamadığı kadar etkili olmuştur, en kudretli imparatorluklar da dahil. Quaker'lar hiçbir şeyi zor kullanarak ya da emrederek elde etmediler; dağları yerinden oynatmadılar belki ama, örnek davranışların en azından, zaman içinde dağın küçük bir parçasını ufalamaya muktedir olduğunu gösterdiler. Kölelik karşıtı ilk

toplumu kurarak köleliğe meydan okuyan ilk yasaya ön ayak oldular: Bu yasaya göre, İngiltere'ye ayak basan her köle özgürlüğüne kavuşuyordu. On sekizinci yüzyılda, köleliğin yürürlükte olduğu ülkelerden gelen ürünlere karşı ilk boykotu onlar uyguladı. Dünyada idam cezasının kaldırılması talebiyle ortaya çıkan ilk topluluk onlar oldu. On sekizinci yüzyılda John Belley, ücretsiz hizmet veren bir ulusal sağlık sistemi oluşturulmasını, ayrıca Hint ve Amerikan tıp sistemlerinin incelenerek Avrupa tıbbıyla bütünleştirilmesini önerdi. Elizabeth Fry (1780-1845) cezaevi reformu konusunda başı çekenlerden biri oldu: Dostlar Cemiyeti insanların özünde iyi ya da kötü olduklarını değil, ne gibi suçlar işlemiş olursa olsun, herkesin içindeki iyiliği ortaya çıkarmaya çalışması gerektiğini savunuyordu. Savaş kurbanlarına yardım götürme fikri onlardan çıktı: 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'nda her iki tarafa da yiyecek, giyecek ve ilaç yardımında bulundular. 1914'te, vicdani ya da dini inançlarına aykırı olduğu gerekçesiyle askerlik görevini yerine getirmeyi reddenlerin haklarını savunmak uğruna hapse girdiler. On dokuzuncu yüzyılda Amerika'daki feminist hareketin beş liderinden dördü, cezaevi reformuna öncülük edenlerin üçte biri ve idam cezası karşıtlarının yüzde kırkı Cemiyet üyesiydi. Eşit Haklar Bildirgesi'ni onlar yazdılar. Uluslararası Af Örgütü onların evladıdır.

Buna karşılık politikada at koşturma konusundaki yeteneksizliklerini erkenden keşfetmiş olmalarının da etkisiyle, kendi yarattıkları hümanist kurumların dizginlerini ellerinde tutmak için hiç çaba harcamadılar. Bir Quaker kolonisi olarak kurulup Amerika Yerlilerine karşı alışılmadık barışçıl yaklaşımıyla ve son derece demokratik yönetim biçimiyle sivrilen Pennsylvania eyaletinin akıbeti, dostlukla emir vermenin bir arada yürümediğini ve dostluğun büyük insan topluluklarına uygun bir sistem olmadığını açıkça ortaya koyuyordu. Pennsylvania'nın yönetiminin Quaker'ların elinden çıkması sadece savaş için kullanılabileceği gerekçesiyle vergi ödemeyi reddetmeleri yüzünden değildi. Quaker'lar kusursuz dürüstlüklerinden ötürü başlan-gıçta çok başarılı oldukları iş dünyasından da zamanla silindiler, çünkü Quaker zihniyetine göre çalışanlarla ve müşterilerle kurulan ilişkilerin niteliği, kâr etmekten daha önemliydi, ayrıca bu zihniyet, her ne pahasına olursa olsun büyüme fikriyle bağdaşmıyordu. Bugün Quaker'ların büyük bölümü, yardıma muhtaç insanlarla doğrudan ilgilenebilecekleri mesleklere kaymıştır.

İç anlaşmazlıklara olağanüstü tahammüllü olan Quaker'ların deneyimi, arkadaşlığa bir güvenlik arayışı değil bir keşfetme çabası olarak bakıldığı ve taraflar karşılıklı olarak birbirlerine saygı duyduğu sürece, arkadaşların benzer düşüncelere sahip olmaları gerekmediğini

gösterir. Quaker'lar hem kendi düşüncelerine sahip çıkmış hem de arkadaşlarının fikirlerine kulak vermeyi yöntemlerinin merkezine yerleştirmiş ve bu arkadaşların her iki cinsten olmasına ayrı bir önem vermişlerdir.

Başka gruplar –uluslar, şehirler, aileler gibi– içindeki arkadaşlıkların tarihi hâlâ yazılmayı beklemektedir ve yazıldığında, her birinin kendine özgü ne gibi güçlükler ve fırsatlar içerdiği daha iyi anlaşılacaktır. Mesela Polonya, zenginliği su götürmez bir arkadaşlık tarihine sahiptir. Polonya eskiden, yönetimdeki asiller sınıfının istisnasız her üyesi tarafından onaylanmadıkça hiçbir yasanın geçmesine izin ver-

meyen benzersiz anayasasıyla tanınırdı: Arkadaşlığın o güne kadar tasarlanmış en mükemmel siyasi ifadesi olan bu yöntem kaostan başka bir şey getirmemiştir, ama yine de bireye saygıyı en uç noktasına vardıran böyle bir mirasın değerli bir yanı vardır. Polonya'nın bugünkü siyasi partileri, belki de genç olduklarından, birer arkadaşlık partisidir; kaos yine sahnededir, fakat Polonya'daki atmosfer aksi durumda olacağından daha az zehirli görünmektedir. *Srodowisko*, yani aileyi, arkadaşları, meslektaşları ve tanışları bir araya getiren sosyal çevre sık sık nüfuz ve iltimas alışverişine sahne olmakta ve devlet düzenlemelerinin üzerinden atlamanın bir yolu olarak kullanılmaktadır, fakat her şeye rağmen bir yüzüyle soylu bir kurumdur. Polonyalı kız ve erkek çocuklar birlikte oyun oynayarak büyürler, ama bu, yetişkinler arasındaki ilişkilerin otomatik olarak kolaylaştığı anlamına gelmez. Arkadaşlık, sürgünleri don yüzünden boyuna harap olan bir ağaç gibidir, kendisinden beklenen meyveleri henüz insanlığa sunamamıştır. Tahakküm ve yoksulluğun arkadaşlık üzerinde bazen tahrip edici etkileri olmuşsa da, bunlar bazen de teşvik edici bir rol oynarlar. Arkadaşlığı hayata geçirmeye yönelik bir beş yıllık plan hazırlayamayacağımız ortadadır; arkadaşlık bir ideoloji değildir, hazır çözümlerden bezmiş bir çağ için uygunluk taşımasının nedeni de budur. İstenmeyen ne gibi sonuçlar doğurabileceği konusunda bir tahmin yürütemesek de, umulmadık gelişmeler, günümüzde nihayet insanların karşılaşmayı umduğu bir şey haline gelmiştir.

1970'lerde İgor Kon, Rusya'nın dostluk konusundaki bilirkişisi, yirmilerine yaklaşan Rus kızlarının karşı cinsle arkadaşlık etmeye aynı yaştaki oğlanlardan iki kat daha yatkın olduğunu söylemişti. Rus halkı, katlanmak zorunda kaldığı diğer pek çok yoksunluğa rağmen, cinsler arasında eşitlik tesis etmek konusunda gayretli olmuştur – İgor Kon'un bahsettiği genç kızlar, söz konusu girişimin kısmi başarısı ve kısmi başarısızlığından doğan özlemlere işaret etmektedirler. Bu özlemler genç kızların evlilik üzerinde yoğunlaşmayıp "ilişkiler"den

söz ettiği her ülkede üç aşağı beş yukarı aynı yoldan ilerlemektedir; evliliği reddettiklerinden değildir bu, mahremiyetin ve değiş tokuşun eski geleneksel saplantıların yerini almış olmasındandır. Amerika'da cinsler arası arkadaşlık üzerine yapılan en son araştırma, pek çok erkeğin bu fikri kabullenmekte hâlâ büyük ölçüde güçlük çektiğini gösterir. Örnek alacak modellerden yoksun olmaları kararsızlıklarını pekiştirmektedir. Buna rağmen, cinsler arasındaki her türlü alışveriş, arkadaşlıkla ilgili konular etrafında döner. Kadınlarla erkekler önce eşitliklerini doğrulamış, ardından farklılıklarını kabullenmişlerdir; şimdi sıra, ister istemez, yeni bir sentez yaratmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki arkadaşlık şimdilik avangard statüsündedir, sadece özel hayatta değil kamusal hayatta da.

Bu yakınlarda Fransızlara aşağıdakilerden hangisine en çok değer verdikleri sorulmuştur: Arkadaşlık, aile ve çocuklar, özgürlük ve bağımsızlık, adalet, sadakat, iş, görev duygusu, aşk, onur, başarıya ulaşmak ve toplumsal merdivende yükselmek, para, fedakârlık ve bağlılık, evlilik, seks, yurtseverlik, din. Bu ideallerin göreli popülerliği örneklemden örnekleme biraz değişse de önemli farklılıklarla karşılaşılmamıştır: Arkadaşlık her zaman ilk sıralara yerleşmektedir (bir örneklemde yüzde 96'yla birincidir) ve diğer maddeler yukarıda verdiğim sırayla onu izlemektedir. Din sonuncu gelmekle birlikte, yüzde 51'lik bir oranla yine de çoğunluğu yakalar. Kendilerine bu gibi soruları bu kadar kestirmeden soran tek ulus Fransızlardır. Belki de Fransız ulusu, 1789'da yaptığı gibi bir kez daha insanlık adına –veya en azından, insanlığın, nereye gitmekte olduğuyla ilgilenen bölümü adına– konuşuyor.

Tarih boyunca insanlığın önündeki en büyük engellerden biri, üstesinden gelinemeyecek kadar büyük güçlerin varlığına ve kaderi alt etmenin imkânsızlığına kanaat getirmesi olmuştur. Fakat sonraki bölümde göreceğimiz gibi, böyle engellerin etrafından dolaşmak zaman zaman mümkün olabilmektedir.

Roy Porter ve Sylvana Tomaselli, *The Dialectics of Friendship*, Routledge, 1989; Robert R. Bell, *Worlds of Friendship*, Sage, Beverly Hills, 1981; Francesco Alberoni, *L'Amitié*, İtalyanca aslından çev., Ramsay, 1984; Janice Raymond, *A Passion for Friends: Towards a Philosophy of Female Affection*, The Women's Press, 1986; Yan de Kerorguen, *Le Plaisir chaste*, Autrement, 1984; Pat O'Connor, *Friendships between Women*, Harvester, 1992; Peter M. Nardi, *Men's Friendships*, Sage, Newbury Park, 1992; David D. Gilmour, *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity*, Yale, 1992; Igor S. Kon, "Friendship and Adolescence" (SSCB'de dostluk ve ergenlik üzerine), *Journal of Marriage and the Family*, Şubat 1978, 143-155; Christine Castelain-Meunier, *L'Amour en moins: l'Apprentissage sentimental*, Olivier Orban, 1991; Ezra Vogel, "From Friendship to Compradeship: The Change in Personal Relations in Communist China," *China Quarterly*, Ocak-Mart 1965, 46-60; Maryon Tysoe, *Love is Not Enough*, Fontana, 1992; Ferdinand Mount, *The Subversive Family*,

Unwin, 1982; Steve Duck, *Friends for Life: The Psychology of Close Relationships*, Harvester, 1983; Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy*, Polity Press, Cambridge, 1992; Laurens J. Mills, *One Soul in Bodies Twain: Friendship in Tudor Literature and Stuart Drama*, Principia Press, Bloomington, Indiana, 1937; David W. Plath, *Long Engagements: Maturity in Modern Japan*, Stanford, 1980; Robert R. Edwards ve S. S. Spector, *The Olde Daunce: Love, Friendship, Sex and Marriage in the Medieval World*, State University of New York Press, 1991; Ruben E. Reina, *The Law of the Saints, A Pokoman Pueblo and its Community Culture*, Bobbs Merrill, Indianapolis, 1966; M. E. Mullett, "Byzantium, A Friendly Society?" *Past and Present*, Şubat 1988; 3-24; Richard P. Sailer, *Personal Patronage under the Roman Empire*, Cambridge University Press, 1982; K. J. Dover, *Greek Homosexuality*, Duckworth, 1978; Robert Garland, *The Greek Way of Life*, Duckworth, 1990; Aristotle, *Ethics*, Penguin çev., 1953 (8. ve 9. bölümler); Gabriel Herman, *Ritualised Friendship and the Greek City*, Cambridge UP, 1987; Janine R. Wedel, *The Unplanned Society: Poland during and after Communism*, Columbia UP, 1992; Robert Brian, *Friends and Lovers*, Granada 1977 (ağırlıklı olarak Afrika üzerine); Marc Bergé, *Abu Hayyan Al-Tawhidi*, Institut Français de Damas, 1979; L. Stone, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, Weidenfeld, 1977; Maurice Aymard, Arkadaşlar ve Komşular konulu bölüm, yay. haz. P. Aries ve G. Duby, *History of Private Life*, Harvard UP, 1989, cilt 3, 447-492; Robert L. Selman ve L. H. Schultz, *Making a Friend in Youth Developmental Theory and Pair Therapy*, Chicago UP, 1990; Wayne Koestenbaum, *Double Talk: The Erotics of Male Literary Collaboration*, Routledge, 1989; Dana Vannoy-Hiller ve W. W. Philliber, *Equal Partners: Successful Women in Marriage*, Sage, Newbury Park, 1989; Marie José Fasiotto, *Madame de Lambert ou le féminisme morale*, Peterd Lang, New York, 1984; Madame de Lambert, *Oeuvres*, yay. haz. R. Granderoute, Champion, 1990; Niklas Luhmann, *Leibe als Passion*, İng. çev. *Love as Passion*, Polity Press, 1986; P. G. Zukow, *Sibling Interaction Across Cultures*, Springer, New York, 1989; Judy Dunn, *Siblings*, Grant Macintyre, 1982; George Levinger ve H. L. Raush, *Close Relationships: Perspectives on the Meaning of Intimacy*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1977; John Nicholson, *Men on Sex*, Vermillion, 1992; Margaret Hope Bacon, *Mothers of Feminism: The Story of Quaker Women in America*, Harper, 1986; Harold Loukes, *The Discovery of Quakerism*, Harrap, 1960.

XIX
Astrologlar bile kaderlerine karşı çıkıyorlar

Hayatta bir amacınızın olması demek, karar vermeniz demektir. Gel gör ki insanın her bakımdan içine sinen sağlam bir karar vermesi kadar zor bir şey yoktur. Citroën otomobil firmasının zehir gibi yöneticileri bile yeni modellerini hangi gün piyasaya süreceklerine karar vermenin bir yolunu bulamamış, böylece tutup bir astroloğa danışmışlardır. Michelin oto lastiği firması yetkilileri de o kadar iş başvurusu içinden hangilerini seçeceklerini bilememişler. Onlar da bir astroloğun yolunu tutmuş. Kararsızlıktan mustaripseniz kendinizde bir sorun olduğunu düşünmeniz çok kolaydır, eski bir felsefe öğretmeni olan Parisli bir astrolog müşterilerine işte bu yüzden birer "hasta" gibi yaklaşıyor; ona göre müşterilerinin hastalığı büyüyememiş olmaları; "çocuk gibi davranmak"tan vazgeçmek zorundalar. Diğer taraftan bir

Fransız Protestan rahibi, oğlunun ciddi biçimde engelli doğmuş olmasının ancak reenkarnasyonla açıklanabileceğine karar vererek astrolog olmak üzere meslekten ayrılıyor, daha sonra rahipliğe dönüp iki mesleği bir arada yürütmeye başlıyor.

Ghislaine Bourgogne'un hikâyesi, bir kadının, kamuoyuna açıklanandan tamamen farklı nedenlerle alınan mühim kararların arkasındaki bu karanlık şahsiyetlerin safına katılmasını anlatıyor. Astrolojinin kaderlerimizle ilgili olduğunu düşünürüz. Halbuki Ghislaine'in bütün hayatı kaderine karşı çıkmaktan ve yaptığı bir dizi bilinçli seçimden ibaret olmuş. İnsanlara gelecekleri hakkında bilgi vermesini mümkün kılan başlıca vasfı, mutsuz bir geçmişi olması.

328 Ghislaine burjuva itibarının maskesini taşıyarak büyümüş, ama çocukken okul hayatına pek ilgi duymadığı gibi, tıp eğitimi aldığı üniversitede kendini iyice bırakmış. Annesiyle babası boşanmışlar, babası başarısız bir ikinci evlilik yapmış, Ghislaine dedesiyle ninesinin yanına taşınmış ve on altı yaşına bastığında tek başına yaşamaya başlamış, "alabildiğine yoğun bir yalnızlık içinde ve kendime gelecekle ilgili sorular sorarak." Derken bir gün birisi eline bir astroloji kitabı tutuşturmuş. Bu kitap sanki bazı cevaplar içeriyor gibiymiş, yeterli kesinlikte şahsi cevaplar olmasa bile bunlar en azından tıp fakültesindeki hocalarının verdiği cevaplara göre kafasındaki sorularla daha ilgili görünüyormuş. Ne var ki bir "tip" olarak tanımlanmak hoşuna gitmemiş; üstelik kendi burcu zeki, duyarlı, güzel sanatlara yatkın, sezgileri güçlü biri olduğunu, ancak duygusal ilişkilerinde sorunlar yaşadığını gösteriyormuş: Hepsi de doğruymuş bunların. Bu durum canını sıkmış, çünkü ona hiçbir umut ışığı sunmuyormuş; hepsi bir yana, en çok da korkuya kapılmış.

Geleceği konusunda bir karara varabilmek için profesyonel bir astroloğa başvurmuş ve bütün korkuları doğrulanmış: Hayatı zorluklarla geçecek, ne gibi şeyler olduğu tam olarak söylenemese de başına pek çok "tatsız olay" gelecekmiş: yirmi dördüne geldiğinde hayatı her bakımdan batağa saplanmış olacakmış. Astrolog ona doktorluk mesleğini elinden kaçırarak şansını tepmekte olduğunu söylemiş. Pek iyi geçinemediği erkek arkadaşı ona en uygun kişiymiş, sonraki aşklarının hepsi başarısız olacakmış. "Sakın seni üzmeye çalıştığımı sanma," demiş astrolog, "ama gördüklerim bunlar. Ve her şeyin sorumlusu sensin: Bu şekilde yaşamayı seçtiğinde, ne yaptığını biliyordun." Ghislaine bunun arkasından kırk sekiz saat kendine gelememiş. "Kısa çöpü çektim," demiş kendi kendine, "asla mutlu olamayacağım." Bugün astroloğun kendisine yaptığını "zalimce" buluyor; kaldı ki, "otuz yıllık koca bir geleceği öngörmek mümkün değildir." Böylece ciddi cidd astroloji öğrenmeye ve astroloğun yanıldığını ispat etmeye karar ver-

miş, tıbbı da tamamen bırakmış.

Astrolojinin amacı, en azından onun hayatında, kaderini öğrenmek olmamış. Zaman zaman kendine "Demek hayatım böyle olacak – peki, kabul ediyorum," dediği olmuş gerçi. Ama hiç kabul etmemiş. "Hayatlarımızı, kontrol edemediğimiz koşullar kadar irademiz de yönetir. Kendime kendimden başka kimsenin yardım edemeyeceğini anladım. Fırsatları beklemek ve kendimi akıntıya bırakmak zorundaydım." Ghislaine astrolojinin kendi kendini keşfetmesine yardımcı olduğunu söylüyor, ama o bundan fazlasını istiyormuş. Gelecekte bir yerde iç huzuruna kavuşacağını hissediyormuş. Ama bugüne kadar iç huzuru onu nadiren ziyaret etmiş. Hayatının her alanı güçlüklerle dolu olmuş. Onunla ne zaman konuştuysam, "zor bir dönemden" geçmekte olduğunu anlattı bana.

Ghislaine'in teşhisi, "iki erkek tipi arasında seçim yapamadığı" yolunda. Kocası bütün ilgisini ona yöneltmesini talep etmiş. "Bunu yapamadım. Başkalarıyla da ilişki kurmaya ihtiyacım vardı. Kocam onu sevmediğimi söyledi, başka erkeklerle görüşmemi yasakladı. Kendini tehdit altında hissetti, sanki ben ondan kaçmaya çalışıyormuşum gibi. Bu konu üzerinde düşündüm ve kendimi bağlamak istemediğimi fark ettim, kocamı seçmemin nedeni de buydu."

Kaderinizin içine hapsolmak, bir klişeye hapsolmak kadar tatsız bir şey. Ghislaine bir yanıyla hayli kötümser. "İnsanları tanıdığımızı sanıyoruz, ama aslında onlarda aradığımız şeyleri görüyoruz. İki insan birbirini gerçekten tanımayı başarsa bile aralarında bir mesafe kalıyor; birbirlerine açılamıyorlar. Aslında başkalarında hep kendimizle karşılaşıyoruz. Yalnızlıktan kurtulmamız mümkün değil." Her şeye rağmen Ghislaine uyumlu bir bütün oluşturabileceği birini özlüyor, ama onunla "kaynaşmak" için değil: O, kendinden farklı birine ihtiyaç duyuyor, birlikte "kendi hakikatleri"ni keşfedebilecekleri birine. Ama bağımsızlık da gerekli. Alınyazınızı ancak özgürlüğünüzü genişletme fırsatı sunuyorsa kabulleniyorsunuz. "İnsanlar arasındaki çekimin kimyaya dayanması ve karşılaşmaya yazgılı olduğumuz kişilerle karşılaşmamız da korkulacak şeyler değil: Özgürlüğüm üzerindeki bu kısıtlamadan memnunum, çünkü bu sayede enerjimi yanlış erkeklerle boşa harcamam gerekmiyor." Ghislaine'in seçim yapması böylece kolaylaşıyor.

Evliliği beş yıl sürdükten sonra sona ermiş. Bugün, zaman zaman zapt etmekte güçlük çektiği, ama ona pek çok şey öğreten ve onu çok mutlu eden oğluyla yaşıyor. Ama, diyor, "Bir erkeğin sevgisi şart." Astrolog olarak çalışmak kendini ifade etmesini sağlıyor; bunu en çok kendisi için bir terapi gibi görüyor –çünkü aynı zamanda şarkı söylüyor ve dans ediyor– eğer başkalarına da faydası dokunuyorsa, ne

âlâ. Ghislaine'in ağzından dökülen sözcükler gerçekten de mentollü gibi, insana ferahlık ve iç rahatlığı veriyor. Reklama ihtiyacı olmamış; şirket yöneticileri, doktorlar, ressamlar, ustalar, sekreterler, her meslekten çeşit çeşit insan, ona "kendiliğinden" geliyor. İşinin yoğunluğuna bakarak, tıptan vazgeçmekle ve toplumsal statüden yoksun bir marjinal olmak gibi büyük bir riski göze almakla doğru kararı verdiğini düşünüyor. Cesaretiyle bir parça gururlanarak, mutluluğun bir zamanlar düşündüğü gibi başkalarına benzemekle yakalanamayacağını söylüyor: Mutluluğa yaklaşmak için kendi ayaklarınızın üzerinde durmayı öğrenmeniz gerekiyor; müşterileri de bunu biliyorlar. Müşterileri her şeyden çok "kendi kendilerini tanımayı istiyorlar, çünkü başka-
330 larını tanımaları ancak böyle mümkün olabilir," başka bir deyişle, yeteneklerinin farkına varmak istiyorlar. Ghislaine'in kendi yeteneği, insanların başlarından geçmiş şeylere ilişkin "önsezilere" sahip olması. Bütün yaptığı "gördükleri"ni olduğu gibi müşterilerine aktarmak, eğer anlattıkları onlara yabancı gelirse onu durdurmaları gerekiyor. Müşterilerin kendilerine ilişkin düşüncelerini anlatmaları gerekmiyor: "Bu konuda bir şey duymak istemiyorum." Ghislaine, müşterileri konuşmadan da onları "dinliyor." Bu dinleme işi onun astrolojik yaklaşımının en renkli tarafı. Yıldızlar hakkında çok şey biliyor, fakat aradığı şeyi bulmakta onlara bel bağlamıyor; bu son derece kişisel bir arayış çünkü. Meslek hayatı ona şunu öğretmiş: "Dünyada ne kadar insan varsa, o kadar da hakikat vardır." Ayrıca konuşması gezegenlerle hiç ilgisi olmayan özdeyişlerle dolu: "Bugünü yaşamayı öğren; ama bunun ne kadar zor olduğunu bil, çünkü bugününü hazırlayan geçmişindir; kendini dinle; insanlarla konuş; onlara kulak ver."

Ghislaine'in kendi kendisine akıl veremiyor oluşunda anlamlı bir yan görebilir miyiz? Veya, kendisini hâlâ çekingen, kolay incinir ve yalnız bir insan olarak tarif etmesinde? Başarılı astrologların ayırıcı özelliği müşterilerini yargılamamalarıdır, müşterileri de onları birer insan olarak yargılamazlar. Başarılı astrologların başarısı, paradoksal biçimde, belirsizliklerin altında ezilen insanlara kararlarında yardımcı olmalarındadır.

İnsanlar hayatlarında yeni bir sayfa açmaya karar verdiklerinde önlerine her zaman iki güçlük çıkmıştır: Birincisi eski alışkanlıklarından nasıl kurtulacakları, ikincisi, doğuştan şanslı veya şanssız oldukları ve bunu değiştirmek için hiçbir şey yapamayacakları duygusunu üzerlerinden nasıl atacakları. Milattan önce onuncu yüzyılda Roma'da yaşamış bir Kuzey Afrikalı "Dünyayı kaderler yönetiyor," demişti. "Sonumuzu hayata nasıl başladığımız tayin ediyor: Servet de,

kudret de, yoksulluk da bu başlangıçtan türüyor, insanların kişiliklerini ve yeteneklerini bu başlangıç belirliyor... Hiçbirimiz bize verilene karşı çıkamayız ve verilmeyene sahip olamayız, ne de dualar ederek bizden esirgenen servetlere kavuşabiliriz... Hepimiz nasibimize razı olmak zorundayız." Bugün bunu dile getirmekte kullandığımız kelimeler değişmiş olabilir, ama aynı düşünce biçimi hâlâ varlığını koruyor.

Varlıklarını bu kadar dirençle sürdüren eski düşüncelerle ne yapabileceğimizi anlamak için, dünyanın en eski düşüncelerinden birine biraz daha yakından bakmakta fayda vardır: Astroloji, doğrulanmayan onca kehanetine rağmen, bilim, dinler ve devletler tarafından tekrar tekrar mahkûm edilmiş olmasına rağmen, hâlâ ayaktadır. Bu durum yeni düşüncelerin tek başına davranışları değiştirmeye yetmediğini gösterir, çünkü eski düşünceler kolayca silinip atılamazlar. Astroloji, eskiyle yeninin, geçmişte nasıl hem birbiriyle mücadele etmiş hem de iç içe geçmiş olduğunun kanıtıdır.

1899'da Sorbonne'dan bir profesör şöyle demişti: "Astroloji nihayet öldüğüne göre, artık astroloji tarihini yazmanın zamanıdır." Buna karşılık 1975'te, aralarında Nobel Ödülü sahiplerinin de yer aldığı ve bir Harvard profesörünün önderlik ettiği 192 seçkin bilim adamından oluşan bir grup, "astrolojinin dünyanın pek çok yerinde giderek daha fazla kabul görmesinden duydukları kaygıyı" bildiren bir manifesto yayınladı. Manifesto şöyle devam ediyordu: "Astroloji modern toplumu ağma düşürmüş durumdadır. Bu gelişmeden irrasyonelliğin ve irticanın yaygınlaşması dışında hiçbir sonuç beklenemez." Üstelik bu bilim adamlarının derdi sadece bilim dünyasının dışında kalanlarla değildi. Manifestoya imza koyanlardan biri, California Üniversitesi'nde (Los Angeles) görevli bir astronomi profesörü, derslerine devam eden öğrencilerin üçte birinin astrolojiye inandığından yakınıyordu, kendi karısı da bu gruba dahildi. Berkeley'de hocalık yapan Paul Feyerabend ise manifestoyu imzalamayı reddederken şu gerekçeyi göstermişti: "Bilim, insanın geliştirdiği pek çok düşünme biçiminden biridir, ama en iyisi olduğunu kimse söyleyemez."

Yeryüzünün bütün sakinlerine teker teker sorma imkânımız olsaydı, belki de astrolojiye inananların çoğunluğu oluşturduğunu görürdük ve bu insanların hepsine birer Harvard bursu da versek durum değişmezdi. Aklıselimin ulusal erdemlerden biri sayıldığı Fransa'da nüfusun dörtte üçü batıl inançları bulunmadığını belirtmektedir, yine de Fransızların yüzde 45'i tahtaya vurmakta ve en azından üçte biri astrolojiye inandığını söylemektedir. (Bu oran Britanya'da da aynıdır.) Fransa'da, konuştuğunuz kesime bağlı olarak inananların yüz-

desi üçte ikiye kadar yükselebilmektedir; kesin olan bir şey varsa, nüfusun yüzde doksanının burcundan haberdar olduğudur. Bilim adamlarını şaşırtan, astrolojiye inanan insanların yaşlı cahil köylüler falan olmayışıdır. Gençlerin yüzde 55'i paranormal olaylara inandıklarını söylemektedir, bu durum fen-edebiyat bölümleri mezun-larının pek çoğu ve çevrebilimcilerin yüzde 69'u için de geçerlidir. Bugün Fransa'daki profesyonel astrolog ve falcıların sayısı rahiplerinkinin iki katıdır. ABD'nin durumu da bundan farklı değildir.

Günümüz Batı dünyasının inanç duyduğu astroloji, Babillilere heyecan salmış olan astrolojinin aynısı değildir. Babilliler tek tek bireylerin kaderleriyle ilgilenmiyorlardı, ta milattan sonra 410'da ortaya

çıkmış olan yıldız falı onların icadı değildir. Babilliler, tanrıların günlük hayatın girdisi çıktısı gibi eften püften şeylerle uğraştığına inanmıyordu: Sıradan insanların kaderi yoktu, çünkü kimsenin umurunda değildiler. İlk astrologların başlıca ilgi alanları savaşların nasıl sonuçlanacağı, harmanın bereketli olup olmayacağı, bir de kehanet sanatının kendilerinden başka kimsenin anlamadığı gizli kurallarıydı. Dünyanın giderek daha karmaşıklaşmaya başlamasıyla bu kurallar da daha içinden çıkılmaz hale geldi. Mayalar, inanılmaz çapraşıklıkta matematiksel hesaplamalar yardımıyla, olayların seyrini açıklayan 374.440 senelik döngüler keşfederek Babillileri geride bıraktılar. Fakat bu, sokaktaki alelade kölenin kişisel problemlerini çözmekte pek yararlı olmadı. Astrolojinin mucitleri belirsizlikten müthiş korkuyor, ama bir yandan da kesinliğe ulaştıklarından asla emin olamıyorlardı; dolayısıyla, gaipten haber veren her türlü yönteme aynı anda şans tanımakta tereddüt etmediler – anlamlarını çözmenin güçlüğüne rağmen kehanetlerden, akıl sır erdirmenin imkânsızlığına rağmen harutilikten* medet umdular, tavuk ciğerlerini inceleyerek en aşağı altı bin ikaz işareti keşfettiler. Astroloji en başından beri güven tazelemenin başka yollarıyla harmanlanmıştır ve bunlar her zaman birbiriyle tutarlı olmamıştır.

Bireye önem veren Yunanlılar, Olympos Dağı'ndaki tanrılara duydukları inanç tükenmeye yüz tutunca astrolojiyle ilgilenmeye başladılar; ama bunu yaparken bir inanç sistemini terk edip ötekine geçmediler: Eski inançları yenileriyle birleştirdiler. Böylece kendi çağlarının tıbbına astrolojiden küçük dozlar katarak işe koyuldular. Astrolojiyi onlara tanıtan Kaldeli müneccim Berosos'un, meşhur hekim Hippokrates'in memleketi olan Kos Adası'na yerleşmesiyle tıp bilimi astrolojiyi bir teşhis yöntemi olarak benimsedi ve kesin öngörüler

* Haruti: Kesilen kurbanın iç organlarına bakarak tanrıların arzularını okuyan kâhin. (ç.n.)

sunmaktan çok her vakayı kendi içinde yorumlamakta kullanılan bir klinik beceri haline getirdi.

Astrolojiyi uluslararası bir inanca dönüştüren kişi, tarihin en başarılı ders kitaplarını yazmış olan İskenderiyeli Ptolemaios (ya da Batlamyus; eserlerini MS 127-151 tarihleri arasında vermiştir) olmuştur. Ptolemaios, matematik, astronomi, coğrafya, tarih, müzik ve optik üzerine bilinen her şeyi, izleyen bin dört yüz sene boyunca insanlığın pratik bilgi rehberleri olarak iş görecek olan eserlerinde bir araya toplamış ve astrolojiyi de bir bilim dalı olarak bunlara dahil etmişti. Her şeyi öylesine mükemmel bir düzen içinde birbirine bağlamıştı ki, onun çizdiği tabloyu esas almadan dünya hakkında düşünmek, herhangi bir teknik atılımda bulunmak, denizlere açılmak veya onun yardımı olmadan haritada yer bulmak neredeyse imkânsız hale geldi, özellikle de eski çağların bilimsel aygıtları üzerine yapılmış en kapsamlı tanımlamalar ona ait olduğu için. Aslında Ptolemaios'un da söz ettiği şeyler üzerine genellikle derinlemesine bir fikri yoktu, engin bilgi birikimi başka kitaplardan edinilmiş ganimetlerdi, meşhur haritasını şuradan şuraya gitmeden, kulaktan dolma bilgilere dayanarak çizmişti; yine de her şeyi akla yakın hale getirme yeteneği sayesinde ikna edici olabilmişti. Astroloji irrasyonal bir uğraş olarak görülmüyordu. O güne kadar hiç kimse, hayalle gerçeği Ptolemaios'unki kadar büyük bir hünerle, onunki kadar ustalıklı matematiksel hesaplamalarla iç içe geçirmemişti. O güne kadar hiçbir bilgin, ilk bakışta mantığa uygun görünen bu kadar çok hata yapmamıştı – Avrupa'yla Asya arasındaki uzaklığı hesaplarken boylamda elli derecelik bir hata yapması gibi mesela. Bu hata, Amerika'ya ayak basmasıyla sonuçlanacak olan yolculuğa çıkmasında Kristof Kolomb'u yüreklendiren bir etken olmuştu. 333

Astroloji her şeye rağmen, hayatın gerçeklerine uhrevi bir çehre kazandıran, hem sarsıcı ölçüde gizemli hem de pratik yararları olan teknolojik bir yöntem olarak sunulmaktaydı. Kâhinlik geleneğinin üzerine eklemlendiği ve yabancı olana duyulan hayranlığı körüklediği için, astronomi bilgisi olmayanlara da hitap edebiliyordu. Gelecek düpedüz, sanki yabancı bir ülkeymiş gibi bir haritaya yerleştiriliyor ve bu haritayı ancak yabancı gözler okuyabiliyordu. Dolayısıyla astroloji Batı dünyasında Doğu'nun bir icadı olarak algılanırken, Doğu'da da bir Batı bilimi olarak yaygınlaştı. Ptolemaios'un milattan sonra ikinci yüzyılda Yunancada oluşturduğu astrolojik sistem, milattan sonra 500 civarında Hindistan'a ulaştı, buradaki yerel geleneklerle kaynaştırılarak, yıldızlara duyulan inancın belkemiğini oluşturdu ve o inançla birlikte günümüze kadar geldi. Ptolemaios'un eserleri sekizinci yüzyılda Sanskritçeden Arapçaya çevrilerek İslam kültürünün bir parçası haline geldi. Yeniliklerin özümsenmesi her zaman, yabancı

şeylere merak duyan arabulucular sayesinde gerçekleşmiştir: İslam kültüründe bu rolü (bir zamanlar Babil'in ve Ninive'nin rakibi ve Zerdüşt dininin başkenti olan) "tüm şehirlerin anası" Belh'ten gelip Bağdat'a yerleşmiş Afganistanlı Ebu Mâşer (805-885) üstlenmişti; Belh şehri aynı zamanda Budistleri, Hinduları, Yahudileri, Nasturi ve Maniheist Hıristiyanları da barındırıyordu ve Yunan, İbrani, Hint, İran kaynaklı düşünceleri birbiriyle harmanlama geleneği çok güçlüydü. Astrolojinin Avrupa'da kabul görmesi ise ancak on ikinci yüzyılda, Arap ilminin bir parçası olmanın sağladığı itibara kavuştuktan ve hayatın daha kapsamlı bir alanında dertlere derman olacak şekilde sınırlarını genişlettikten sonra mümkün oldu. Ptolemaios, Doğu'ya gitmiş olan Bath'lı, Sevilla'lı ve Carintiha'lı seyyahlar tarafından Arapçadan Latinceye çevrildi.

Astroloji, nereye giderse gitsin, her zaman yabancı bir unsur olarak kaldı. Eğer bir çeşit resmi inanç olsaydı, insanlar daha egzotik alternatiflerini arayacaklardı. Böyle olmadığı için, her tereddüte düştüklerinde, normal hayatlarının tamamen dışında kalan bir şey olarak astrolojiye başvurdular; âdeta, onları gündelik çilelerinin ağırlığından kurtarma gücüne sahip bir temyiz mahkemesine başvurur gibi. Astrologlar paganizmi modernleştirdiler, durmadan çoğalan seçeneklerin altında ezilen, ama paganlıkları gereği kendilerini tek bir tanrıya veya tek bir inanca teslim etmemeyi yeğleyen şehir sakinlerinin kullanımına uygun hale getirdiler. Astrolojiden yararlanmak için diğer inançlarınızı terk etmeniz gerekmiyordu. Mesela Ptolemaios, astrolojiyi, kendi devrinin zulümle tanışmamış düşünürleri tarafından pek sevilen bir felsefe akımıyla, stoacılıkla birleştirmişti. Stoacıların başlıca amacı kaygıyı bertaraf etmekti ve bu yüzden gelecekteki felaketlerden haberdar edilmekte yarar görüyorlardı: stoacılar kendilerini tabiatın akışına bırakarak yaşamaya inanıyorlardı, o da onlara tabiatın nasıl işlediğini gösterdi. Ptolemaios'un özel hayatında nasıl biri olduğuna dair kesin veriler yoktu: O sadece bir ders kitabıydı ve anonimliği insanlarda güven uyandırıyordu.

Başlangıçta gerek Müslümanlık gerekse Hıristiyanlık, gezegenlerin etkilerinden söz etmeyi Tanrı'nın kadir-i mutlaklığına hakaret sayarak bu kavramı reddetmişti, fakat neticede ikisi de bu düşünceyi astronominin kanatları altına sokmak suretiyle onu Tanrı iradesine tabi kıldı ve böylece sorunu çözdü. 1348'te Paris Üniversitesi'nin tıp fakültesi veba karşısında çaresiz kalarak bir parça astrolojiyle kendini güçlendirme yoluna gitmiş ve bu felaketin Mars, Satürn ve Jüpiter'in etkilerindeki bir birleşmeden kaynaklandığını açıklamıştı. Astroloji klasik eğitimin gösterişli kıyafetleriyle sarılıp sarmalandığında mürekkep yalamış Avrupalılar ona âşık oluyorlardı; on üçüncü yüzyıldan

on altıncı yüzyıla kadar hemen hemen bütün prensler, hatta papalar bile yıldız biliminden yararlandı, yeni icat olunmuş gizli bir silah gibi.

Ne var ki Ptolemaios, Dünya'nın kâinatın merkezi olduğunu ileri sürmüş olması yüzünden neticede güvenilirliğini kaybetti. Ptolemaios'un haritasına göre imkânsız görünmesine rağmen Afrika kıtasını gemiyle çepeçevre dolanmanın mümkün olduğu anlaşılınca, harita da, yazdığı diğer her şey de çöpe atıldı. Bunu üç yüzyıl süren bir burun kıvırma dönemi izledi ve astrologlar neredeyse ortadan kayboldular. Eski düşünceleri bir anda tavan arasına kaldırmak ve sonsuza kadar unutmak mümkünmüş gibi görünmüştü. Halbuki bu mümkün değildir; eski düşünceler unutulup gitmezler. İnsanlar, kriz anlarında, ümitsizliğe kapıldıkları veya dünyanın fazla hızlı değiştiği ve onlara istediklerini vermediği dönemlerde, neye sarılacaklarını bilemedikleri zaman, eski düşüncelerinin hâlâ alt çekmecede onları beklemekte olduğunu keşfederler. Onları yerlerinden çıkarır ve yeniden kullanıma sokarlar. 335

Modern astrolojinin yeniden doğuşu Sanayi Devrimi'ne rastlar. İngiltere her ikisinde de başı çekmiştir: Moore'un *Almanak*'ı 1803'te 393.750 adet satmış ve 1824'te dünyanın ilk haftalık astroloji dergisi *The Straggling Astrologer* ortaya çıkmıştı. Aydınlanma'dan hayal kırıklığıyla çıkmış olan Fransa, 1890'la 1941 arasında yüz yetmiş astroloji yazarı yetiştirdi. Aynı dönemde Almanya dünyanın en güçlü ve astrolojiye en düşkün sanayi ülkesi haline gelmişti; Hitler'in yükselişi, paranormal olaylara duyulan ilginin zirveye çıktığı bir dönemde gerçekleşti. Hitler'in özel askeri gücü SA'nın başı olan Ernst Röhm, yıldız falına baktırmak istemesini şu gerekçeyle açıklıyordu: "Böylece belki nasıl biri olduğumu öğrenebilirim: Bu konuda cidden hiçbir fikrim yok." Bunu ona söyleyecek başka kim vardı ki? Führer'in kendisi kuşkucuydu, hatta bütün astrologların ortadan kaldırılmasını emretmişti; ama Hess, Gœbbels ve daha pek çok Nazi konuyla ilgiliydi, pek çok Nazizm karşıtı da öyle.

Bugünse ABD astrolojiye hiç kuşkusuz büyük paralar yatırmaktadır ve bunun Amerikan ruhuna aykırı düştüğünü söyleyen çıkmamıştır. Başkan Reagan, Hollywood astrologlarından Joan Quigley'nin daimi müşterilerinden biri haline gelip de Quigley'nin Gorbaçov için baktığı yıldız falına dayanarak soğuk savaşı sona erdirme kararını alırken, Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Friedrich'in (1194-1250) izinden gidiyordu. Ortaçağ'da Sicilya'ya ve Kudüs'e hükmeden Friedrich de, İngiltere Kralı John'un kızıyla evlendikten sonra "uygun zamanın astrologlar tarafından beyan edilmesine kadar onunla karı-kocalık ilişkisi kurmayı reddetmişti." Dinin hâkimi-yetindeki bir dünyada yaşayan imparator, rahiplerin tutarsız nasihatleri temelinde

bir karara varmayı başaramamış, böylece dindarlığına halel getirmeden, kendi devrinin bilim adamları olarak gördüğü astrologlardan medet ummuştu. Başkana gelince, o, bilimin kendisi adına kararlar vermek için fazla karmaşıklaştığı fikrindeydi; ayrıca bilim, duyguları tam anlamıyla tatmin edemiyordu. Neyse ki birtakım bilimsel buluşların astrolojik iddiaları destekler nitelikte olduğunu ileri süren birkaç bilim adamının varlığına ilişkin iddialar vardı, bu sayede bilime duyduğu güveni tazeleme imkânı bulmuş, aynı zamanda sofu bir Hıristiyan olmaktan da hiç vazgeçmemişti. Hayli karmaşık görünen bu yaklaşım sayesinde, eski bir düşünce olan astroloji, yeni bir düşüncenin kabulünü mümkün kılmıştı: Can çıkmadan huy çıkardı
336 pekâlâ ve Rusya'nın sonsuza kadar Amerika'nın can düşmanı olarak kalması gerekmiyordu.

Devlet başkanları eskiden, suikast ve iktidardan düşme kehanetlerinden korktukları için astrolojik bulguları gizli tutmaya çalışırlar, kendilerine hizmet verenler dışındaki astrologlara baskı uygularlardı. Ne var ki, 1930'da *Sunday Express*'in, Prenses Margaret'in doğumu vesilesiyle yayınladığı yıldız falının olağanüstü ilgi görmesini takiben, yüksek tirajlı gazeteler, demokratik rejimin astrologları sıfatını üstlendiler. Bugün dünyanın her an nasıl çılgınca değiştiğine ilişkin bitmez tükenmez haberlerden bitap düşmüş gazete okurlarının büyük çoğunluğu, değişmeyen bir şeyler görebilmek ümidiyle yıldız fallarını okumaktadırlar, en azından kendi kişisel hayatlarında. Nobel ödüllü bilim adamları bunu Ortaçağ'ın batıl inançlarına ve irrasyonalliğine dönüş olarak nitelerken fazla basit bir çıkarım yapmışlardır. Beyinlere tıkıştırılan olgular kalabalığı arttıkça insanların çelişkileri de artmıştır. Bu yüzden, çözümsüz çelişkilerle başa çıkmak için yüzlerini "önseziye" dönmektedirler. Astrolojiye düşkünlük, insanların nasıl hem kesinlik peşinde koştuklarının hem de hoşlarına gitmeyen kesinliklerle savaştıklarının, dört bir yanda nasıl umut bağlayacak bir şey aradıklarının göstergesidir. Astroloji, umudun karaborsası olmuştur.

Astroloji tarihinden çıkarılabilecek sonuçlardan biri, insanlığın alışkanlıklarını değiştirmeye azmetmiş reformcuların, aynı hatayı defalarca tekrarlayarak, yeni zihinsel alışkanlıkların temiz bir gömlek gibi sırta geçirilemeyeceğini unutmuş olmalarıdır. Önlerinde duran sayısız tarihi örneğe bakarak Rus komünistlerinin, en azından bazı bakımlardan, başlarından attıklarını düşündükleri çarlar gibi davranacağını önceden düşünmüş olmaları gerekirdi. Paganlığın kökünü kazımaya ahdetmiş olan en katı dinlerde bile her zaman pagan geleneklere ait kalıntılar var olmuştur. Önyargılar tarihinin çerçevesinden bakarsak, eski çağlardan kalma eril önyargılar, birdenbire yok olmaktansa kendilerini gizlemeye meyillidirler.

Tohumla kolay kolay üretilemeyen bazı bitkiler vardır. Eski alışkanlıkların yerinde yenilerinin boy vermesini istiyorsanız, aşılama yöntemi daha uygun bir seçimdir. Eskiyle yeninin birbirine sürtünmesi genellikle karşılıklı acıya neden olsa da, aşılama, "ortak yaraların iyileştirilmesi" olarak tanımlanmıştır. Ortak acıların keşfi her zaman, uzlaşmalar için ve rasyonellikle irrasyonelliğin bir arada barış içinde var olması için en uygun zemini oluşturur. Ve tabii yeni alışkanlıkların yerleşmesi için gereken bir başka şey de zamandır. Şimdi, zamansızlık meselesine göz atmak istiyorum.

———— / ————

S. J. Tester, *A History of Western Astrology*, Boydell Press, Woodbridge, 1987; T. O. Wendel, *The Mediaeval Attitude to Astrology*, Yale University Press, 1920; Christopher McIntosh, *The Astrologers and Their Creed*, Hutchinson, 1969; Christopher MacIntosh, *Eliphas Levi and the French Occult Revival*, Rider, 1972; Alexander Volguine, *Astrology of the Mayas and Aztec*, çev. 1969, özgün baskısı Fransızca, 1946; Ellic Howe, *Astrology and the Third Reich*, The Aquarian Press, Wellingborough, 1984; Joseph Head, *Reincarnation: An East West Anthology*, Julian Press, New York, 1961; Michael Loewe ve Carmen Black, *Divination and Oracles*, Allen and Unwin, 1981; Jerrold C. Frakes, *The Fate of Fortune in the Early Middle Ages*, Brill Leiden, 1978; Hellmut Wilhelm, *Change: Eight Lectures on the I Ching*, Routledge, 1960; *The I Ching, or Book of Changes*, der. Cary F Baynes, önsöz. C. G. Jung, Routledge, 1951; Alan H. Gardiner ve Kurt Sethe, *Egyptian Letters to the Dead*, Egyptian Exploration Society, 1928; Michel Gauquelin, *Dreams and Illusions of Astrology*, 1979 (Hachette, 1969); Vikont Charles de Herbais de Thun, *Encyclopédie du mouvement astrologique de langue française*, Éditions de la Revue Demain, Brüksel, 1944; Judith Devlin, *The Superstitious Mind*, Yale UP, 1987; Gerd Gigerenzer, *The Empire of Chance*, Cambridge UP, 1989.

337
F22

XX

İnsanların, birkaç hayat birden yaşayacak zamanı bulamamasının nedenleri

338

"Hayatım ancak bu maskeyi çıkardığım zaman başlayacak." Bütün dünya onu bir cerrah olarak tanıyor. Gerçekten de bütün sınavlarını vermiş, bir yığın insanı geride bırakmış ve işini hünerle yapıyor. Yine de cerrahlığa devam ettiği için kendini yüreksizlikle suçluyor.

Cerrah olacaksanız, bunun gereğini yapmak zorundasınızdır. Meslektaşlarınız acımasızdır. Zayıflıklarınızı göstermemeniz gerekir; bir hata yaparsanız, merhamet beklemeyin. Hastalarınız bilir ki, dikkatiniz bir anlığına dağılsa, eliniz azıcık kaysa felç olabilir veya ölebilirler. Sizden tanrısal bir yanılmazlık beklerler. Dolayısıyla o, ameliyat tiyatrosu sırasında özel hayatında olduğundan bambaşka biri. Hastalarına karşı her zaman serinkanlı, becerikli, güven verici ve rahatlatıcı bir tavır sergiliyor, her birinin sorunuyla tek tek ilgileniyor,

yolun sonuna gelmiş olanları asla ihmal etmiyor: "Hastaları dolaşırken, kimilerinin yaptığı gibi, ölüm döşeğindeki bir hastayı atladığım hiç olmadı."

Özel hayatında ise kendisini sinirli, aradığını bulamamış, ikircikli bir insan olarak görüyor, serinkanlı kamusal benliğinin tam tersi yani. Mesele sadece iş dışı hayatındaki beceriksizliğinin yarattığı korku değil. "Dükkânlara girmekten nefret ediyorum; bir tezgâhtarın belli belirsiz terslenerek aradığım şeyin onlarda bulunmadığını söylemesi yetiyor, hemen dehşete kapılıyorum. Kendime diyorum ki: Ama sen bir doktorsun, böyle tepki vermemelisin. Sanki hiç büyüyememiş gibiyim." Hayatın belirsizliği onu sersemletiyor; sözgelimi bir çift pabuç alana kadar kırk kere düşünüyor, sonra da yaptığı seçimden pişman oluyor. Kocasına göre sorunu, baktığı her yerde muğlaklık görmesi. Buna karşılık, giyiminin son derece zarif olduğundan kuşku yok.

Kamusal hayattaki rolü sahte bir rol, çünkü oyuna gerçekten katılmadığını, orada yalnızca seyirci olarak yer aldığını, o dünyanın gerçek bir parçası olmadığını düşünüyor, sanki tıp dünyasını anlatan bir film seyrediyormuş gibi. Meslektaşları onu kideme saygılı biri olarak görüyorlar –hiyerarşi bilinçleri son derece yüksek– bazen onlarla şakalaşsa da mesafesini koruyor. Onlarla ilişkilerini "olmayan ilişkiler" şeklinde tanımlıyor. Kocası, mesleğini kendi içindeki endişeleri yatıştırmakta kullanıyor olabileceğini düşünüyor.

Ama ne yazık ki dünyanın düzeni böyle. Parçaları ortaya dökülse de kişisel hayat sırlarını koruyor. Her insan ayrı bir bilmece.

Küçük bir kızken hiç arkadaşı yokmuş, öğretmen anlamasın diye öbür kızlarla oynuyor gibi yaparmış; sonra, sekiz yaşından itibaren, kendisini odasına kilitleyip şiirler yazmaya başlamış. Tıbbı seçmesinin belirgin bir nedeni yokmuş, bir meslek bilinciyle vermemiş bu kararı; ama bir kez içine girdikten sonra artık geriye dönememiş, "vasatlık" ile yetinememiş, pratisyen hekim olarak kalmayı reddetmiş, ailesini ve hocalarını hayal kırıklığına uğratmak istememiş. Bilginiz arttıkça daha fazlasına susuyorsunuz, keşfetmenin heyecanına kendinizi kaptırıyorsunuz. Bugün uzmanlığı ona her gün yeni teknolojilerle çalışma imkânı sunuyor. Cerrahlığın uygulamalı cephesi, "zanaatkârlık" tarafı ona zevk veriyor: Ameliyat yapmak, "kek hamurunu kalıba yerleştirmek gibi bir şey."

Fakat neticede cerrahlık teknik bir iş. Bu işte duygulara yer yok. Halbuki "can sıkıntısından ölmememizi sağlayan şey duygularımız, onlarsız hiçbir şeyiz, onlar olmasaydı hayatın anlamı kalmazdı." Duygular konusunda içinden çıkamadığı soru, insanların bir araya gelmiş duygu parçacıklarından ibaret olup olmadıkları, dış etkenlerin elinde birer kukla olup olmadıkları, kaderlerini ne ölçüde değiştirebilecekleri

ve duygularını doğuştan yanlarında getirip getirmedikleri. Bu yüzden boş zamanında kısa hikâyeler yazıyor, bu uğraş ona yarattığı kahramanların kaderlerini belirleme gücünü veriyor – genellikle kaderlerinden kaçmaya çalışan kahramanlar oluyor bunlar. En büyük isteği kendi hayatının dizginlerini eline almak, onu yıpratan bütün endişelerini denetleyebilmek. Hikâyeleri son derece güçlü ve duygu dolu, zengin bir hayal gücüne işaret ediyor ve her zaman sürpriz bir sona bağlanıyorlar, beklenmedik olanın sihrini taşıyorlar. Bazen muayenehanesinde yazıyor ve doktor kostümüyle dolaştığı için, adının ve akademik unvanlarının yazılı olduğu bir tabelanın arkasında oturduğu için suçluluk duyuyor: İnsanlar aklının başka yerlerde dolaştığını bil-
340 seler hakkında ne düşünürlerdi? Bir sonraki kitabında bir sahtekârı anlatacak. Yayıncılar genellikle isimsiz yazarların romanlarını okumadan geri çeviriyorlar, ama nasılsa bir tanesi ona ilgi göstermiş. Kendini tamamen edebiyata vereceği güne kadar hep boğulduğunu hissedecek. Kitaplarını resimleme işini de kendisi üstlenmiş, çünkü bir yandan resim de yapıyor. Kendine özgü bir tarzı var, portrelerinde genellikle insanların bedenlerinin bir bölümü tualin dışında kalıyor, çerçeveden kaçmaya çalışan insanlar çiziyor. Ayrıca şiirlerini müziğe dökmüş, çünkü bir diğer yeteneği de bestecilik. Tıp öğrencisiyken bir barda caz piyanisti olarak çalışmış –annesinin haberi yok– başkalarını mutlu etmekten zevk aldığı ve sanatsal yeteneğinin takdir edilmesinden hoşlandığı için. Yüzündeki buzdan maske ancak sanatla uğraşırken çözülüyor, dış dünyaya gösterdiği, üstlerini bile kandıran, "Sen hiç sinirlenmez misin?" dedirten o kusursuz özdenetimi ancak o zaman elden bırakabiliyor. Dolayısıyla, istediği şey terfi etmek değil –zorla terfi ettirildiğini söylemek daha doğru olur– daha fazla sorumluluk da değil, tek istediği günün kırk altı saat olması. İçindeki boşluk duygusu açlıktan da susuzluktan da beter; bu boşluğu doldurabilmek için dünyanın ona verdiğinden daha fazla zamana ihtiyacı var. Duyguları doyurmak imkânsız.

Kişisel tatmine ulaşmadan anne olmayacağına dair kendisine söz verdiği için çocuk doğurmayı ertelemiş. Annelerin büyük bölümü çocuklarını başyapıtları olarak görüyorlar, ama o, sonunda çocukları olduğunda, yazmayı bırakmayacağına ve onları hayatının nihai amacı haline getirmeyeceğine söz vermiş. "Çocuklarım beni olağanüstü mutlu ettiler... Onlarda şiirsellik, mizah ve hayal gücü buluyorum ve onları seviyorum, ama çocuklarını şımartan annelerden değilim. Onlarla birlikte olmayı sevmeme rağmen, bir erkek olup çocuklara daha az zaman ayırabilmeyi tercih ederdim." Ve tabii ki başka bir varlığın kaderi üzerinde güç sahibi olmak onu düşündürüyor: Keşke çocuklarına özgüven kazandırmakla kalabilse, ötesine karışmamayı başarabilseydi...

Kocası, kadın özgürleşmesinin, önlerine bütün bu seçenekleri sererek kadınları öldürmekte olduğundan kuşkulanıyor. Ama tabii erkekler de kendilerinden beklenen bir yığın şeyi yerine getirmeye çalışırken yıpranıyorlar, bir yanda da kendi yapmak istedikleri onca şey dururken. Kocasının işinden bir seneliğine izin alma şansı da onunkinden yüksek değil. Neden peki? "Çünkü bu imkânsız." Neticede yerinizi kaybetmekten, alışkanlıklarınızı bozmaktan, sorun yaratarak patronun canını sıkmaktan korkuyorsunuz: Çocuğu olduğunda doğum izni bile almamış. Tek bir alışkanlığı değiştirmek için bir yığın başka alışkanlığın da değişmesi gerekiyor.

Cerrahımın adı bende saklı. Benimle görüşmeyi o istedi, fakat bu görüşmede, hastalar ve işverenlerin doktorlarında duygu belirtileri görmek istemedikleri bir dünyada anlatması gerekenden fazlasını anlattı. Kim olduğunu açıklayabilmeyi isterdim, çünkü ileride bir yazar ve sanatçı olarak ün kazanacağını umuyorum. Bu ihtimal gerçekleşirse adını açıklamakta özgür olacağım ve onun mesleki becerilerinden faydalanmış olanlar, uzman bir doktor olmanın yanı sıra daha pek çok yetenek taşıyan biri tarafından tedavi edilmiş olduklarını öğrenmekten onur duyacaklar.

Hayatlarında kimsenin kendilerinden bir şey beklenmediği bir boş alan bulunmadıkça, her zaman geçikmekte ve her zaman koşturmaktayken, insanlar kendilerini nasıl özgür sayabilirler? İki yüzyıl önce Liliput ülkesi halkı, Güliver'in tanrısının, kolundaki saat olduğu kanısına varmıştı: "Ona başvurmadan hemen hiçbir şey yapmıyordu; söylediğine göre bu alet, hayatındaki her faaliyetin zamanını gösteriyor." Montesquieu, İngilizlerin nezaket eksikliklerinin zamansızlıktan kaynaklandığı gibi bir felsefi çıkarımda bulunmuştu, "İngilizler meşgul insanlardı, karşılaştıklarında şapkalarını kaldıracak kadar bile zamanları yoktu." Güya rehavetin hâkim olduğu bu dönemde bile zaman yetersizdi. Böyleyken, zamansızlığın bugünkü baskılarından kurtulma şansımız ne olabilir?

Süper Kadınlar Neden Yeter Diyorlar? adlı kitabın yazarı (ve *Elle* dergisinin gözde köşe yazarlarından biri) Michelle Fitoussi, süper kadınlar adına şu sonuca varıyor: "Her şeyden çok ihtiyacımız olan şey zaman." Fakat o da bu sorunu çözmenin bir yolunu bulamıyor. İş dünyasının erkek kodamanları ailelerini kariyerlerine feda etmekte sakınca görmezken, diyor, süper kadınlar üstlendikleri her rolde hayranlık uyandırmakta kararlılar; yardımsever, güzel, zeki, eğlenceli, çalışkan, iş hayatında külyutmaz ve ayrıca alabildiğine zarif olmaları gerekiyor, bunların hiçbirinden vazgeçemiyorlar. "Demir parmaklıklar

artık değişti. Eskiden, erkeklere zincirlenmiş durumdayken... eşitlik için savaşıyorduk. Bugün kendi kendimizi zincire vuruyoruz... Göz kamaştırma bağımlısı olduk." Fitoussi kendi kuşağı için umutsuz, kızlarının kuşağı için de: Belki torunları bir çözüm yolu bulabilirler...

Saatin icadından önce gerginliğin bambaşka bir çehresi vardı. O vakitler zaman, artırılması ve hesabının verilmesi gereken küçük parçalardan, saatlerden ve dakikalardan oluşmuyordu; daha çok dünyayı sarmalayan koca bir buluta benziyor ve insanlık bu bulutun dağılmasını bekleyip duruyordu. Geçmiş bugünün bir parçasıydı; insanlar, kafalarının içinde, en az kendileri kadar canlı görünen atalarıyla ve mitsel kahramanlarıyla çevrelenmiş olarak yaşardı; genel-
342 likle yaşlarını tam olarak bilmiyorlardı, çünkü zamandan çok, sonsuza kadar sürecek yeni bir hayatı ilan eden tatlı bir nağmeden ibaret ölümle ilgiliydiler. Her medeniyet, ebediyetin ne zaman vasıl olacağına ilişkin farklı bir tahminde bulunmuştur. Hindular, daha üç yüz milyon yılları olduğuna karar vererek kendilerini acil endişelerden korumuşlardı; Çinliler zamanın döngüler halinde kendini tekrarladığında, dolayısıyla aslında hiçbir şeyin değişmediğinde ısrar ediyorlardı (Şao Yung'a göre 129.000 yıllık döngülerdi bunlar); Zerdüştlerin inancına göre ise yeryüzünü yaratmak Tanrı'nın üç bin yılını almıştı.

Fakat sonra Yahudiler, bütün modern toplumlar tarafından benimsenecek olan yeni bir zaman kavramı icat ettiler: Geçmişi bugünden kesin bir şekilde ayırdılar. Tanrı'yla temas kurmuş olduklarından, O'nun hikmetlerini sergileyeceği geleceği sabırsızlıkla beklemeye başladılar, cennette değil, bu dünyada. Adaletin sağlanacağı, çöllerin berekete kavuşacağı ve herkesin istediği kadar yiyip içebileceği bir geleceğin hayalini kuran ilk toplum onlar olmuştu. Yahudilerin zulme cevabı olan bu vizyon aynı zamanda geleceğe ilişkin hayaller kurma geleneğinin başlangıcıydı ve Daniel Kitabı'ndan Ortaçağ'ın sapkın din akımlarına, sosyalist ütopyalara, endüstriyel devrimlere ve bilimkurguya kadar uzanacaktı. İlk Hıristiyanlar da, dünyanın olduğu gibi kalmasında menfaati olan güçlü ve yerleşik kiliseler tesis edinceye kadar, daha güzel bir gelecek vaat etme konusunda Yahudilerin peşinden gitmişlerdi: Ancak milattan sonra 431'de, kıyamet öncesi bir mutluluk çağına ilişkin inancı batıl ilan ettiler. Bunun yerine, dünyanın altı bin yıllığına yaratılmış olduğunu ve kısa zaman içinde kesinlikle sonunun geleceğini ileri sürdüler.

Dolayısıyla yeryüzüne gelmiş insanların büyük kısmı, zamanın geçip gitmekte oluşunu kendilerine pek dert etmemiştir. Modern çağın zaman kavramını farklı kılan şey, bir şeyin bir kez olup bittikten sonra artık sonsuza kadar kaybolduğu anlayışının yanı sıra, zamanın değişim

–ve dolayısıyla güvensizlik– anlamına geldiği gibi bir düşünce biçimi içermesidir. İnsanlar saatin düzenli tiktaklarını, getirdiği değişmez alışkanlıkları ve onun tiranlığını, bu yeni güvensizlik duygusunu hafifletmenin bir yolu olarak görmüş ve bağırlarına basmışlardır. Bu tiranlık da, tiranlığın başka pek çok örneği gibi, bir kurtuluş çaresi olarak ortaya çıkmıştı. Günün ve gecenin her dakikasının belirli bir göreve ayrılması insanları, günlerini nasıl geçireceklerini bilememenin azabından ve aylaklığın günahkâr çağrısından kurtarma amacıyla, Ortaçağ manastırlarında uygulamaya başlandı. Buna karşılık, güvenliğin bedelini fazla yüksek bulanlar da çıkmıştı, Rabelais gibi: "Asla saatlerin esiri olmayacağım; saatler insanlar için yaratılmıştı, insanlar saatler için değil." Rabelais "saatler" sözcüğünü kullanmıştı, çünkü saat, 343
insanların yeni yeni alışmaya başladığı bir zaman dilimiydi. "Ben kendiminkileri üzengi gibi kullanıyorum, canım isterse uzatıyorum, isterse kısaltıyorum." Bu sözleriyle, sakin ve telaşsız insanlarla sistemli yaşamaya düşkün olanlar arasında, birkaç yüzyıl boyunca sürecek ve neticede saatlerin lehine sonuçlanacak olan bir çekişmenin başlangıcını ilan ediyordu. Ancak bugün, bu zafer sallantıdadır.

1481'de Lyon'da bir grup vatandaş, şehre bir meydan saati inşa edilmesini talep eden bir dilekçe vermişlerdi, böylelikle "daha düzenli hayatlar yaşayabilecekler" ve "daha mutlu ve hoşnut" olacaklardı. Şehrin tüccar ve sanayicileri, zamanın hesabını tutmanın en ateşli savunucuları kesildiler. İnşa edilen her katedrale, yine aynı amaçla, dünyanın bir düzeni olduğunu gösterebilmek için birer saat kulesi eklediler. Strasbourg saat kulesinin inşası 1527'de başlayıp yirmi yedi yılda tamamlanmış ve şehir halkının düzenli yaşama alışkanlığına belki hakikaten katkıda bulunmuştu. Fakat dakikası dakikasına doğruluk anlamına gelen "dakiklik" sözcüğünün kullanıma girmesi 1770'leri buldu. Zamanı planlandığı biçimde kullanmanın bir fazilet olduğuna fabrika işçilerini inandırmak için olağanüstü çabalar harcandı. Sanayi Devrimi'nin ilk günlerinde İskoçyalı bir sanayici "insanların düzenli yaşamaya ve düzenli alışkanlıklara olan derin nefretinden" söz ediyor ve "istedikleri saatte yatağa girip istediği saatte çıkamayacaklarını ve canlarının istediği zaman tatil yapamayacaklarını" bir türlü anlamamalarından yakınıyordu.

Buna karşılık, düzenli yaşamak zaman yönetimi açısından doyurucu bir çözüm olmadı. Japon imparatorlarının yedinci yüzyılda çıkardıkları fermanlarda kullarına ilk buyrukları olan zaman tasarrufu da öyle, çünkü verimli insanlar da programları üzerindeki aşırı yük nedeniyle çile çekmekten kurtulamıyorlardı. Sonsuza kadar genç kalma hırsıyla zamana meydan okumak, zaferle sonuçlanmadı. Zaman öldürmek de özlenen zaferi getirmemiştir, çünkü can sıkıntısından

mustarip insanların sayısı bugün hiç olmadığı kadar artmıştır ve neticede daima zaman sizi öldürür. Bugün bürokrasiler, zamanın hep yetersiz kalmaya mahkûm olduğunu ve işlerin daima elinizdeki zamanla orantılı olarak artacağını söyleyen Parkinson Yasası'nı* uygulamak için vardır. Sık sık cinsel ilişki kurmanın insan ömrünü hatırı sayılır ölçüde uzattığına ilişkin Çin kaynaklı düşünce, on sekizinci yüzyıl Londra'sının müşterilerine "Beyefendi, saatinizi kurmamı ister miydiniz?" diye yaklaşan fahişeleri tarafından halen yaygınlaştırıl-maktaydı, ama ne zamanı hazla doldurmak ne çok uzun yıllar yaşamak ne de daha az çalışmak, modern insanın zamanla kusursuz bir ilişki kurmasını sağlayabildi.

344 İnekler günün yirmi iki saatini beslenmeye ayırırlar. Zaman geçirmenin doğal yolu bu olabilir mi? Karasinekler zamanlarının sadece üçte birini beslenerek, yüzde 40'ını dinlenerek geçirirler, yüzde 12'sini amaçsızca dolaşmaya veya uçmaya, yüzde 12'sini ise temizlenmeye ayırırlar. Bu, dişi sineğin düzenidir. Erkek sinek daha az dinlenir ve yemeğini daha hızlı yer, böylece zamanının yüzde 24'ünü gezintiye ve yüzde 20'sini temizlenmeye ayırabilir. Toplam yüzde 44'lük bir boş zaman demektir bu. Bu kadar yüzyıl çabaladıktan sonra Batılılar da daha parlak sonuçlar elde edememişlerdir. Uykularından kesmeyi başaramamışlardır; dünyada geçirdikleri zamanın yüzde 40'ı hâlâ uykuya gitmektedir. Çalışmaya ayırdıkları süreyi yaklaşık yüzde 10 oranında azaltabilmişlerdir gerçi –toplam 60.000 saat veya yedi yıl eden bu süre 1945'te yapılan mesainin yarısına karşılık düşer– ama bu sefer de iş bulmak için gereken eğitime yüzde 12'lik bir ek zaman ayırmak zorunda kalmışlar ve seyahatle geçirdikleri sürenin (yüzde 8, toplam altı yıl) büyükçe bir bölümünü işten eve ve evden işe gitmek için kullanır olmuşlardır. Bu durumda, amaçsızca dolaşıp uçmak ve hiçbir şey yapmamak için ellerinde yüzde 30'dan daha az bir boş zaman kalmaktadır.

Fransızların zamanlarını nasıl kullandıklarını yıllarca incelemiş olan William Grossin, üçte ikisinin zamanla gergin bir ilişki içinde olduğunu ve yüksek eğitimlilerle zenginlerin bu bakımdan en dertli grupları oluşturduğunu keşfetmiştir. Önlerindeki seçenekler ne kadar artar ve yapmak istedikleri şeyler ne kadar çoğalırsa, her birine verebildikleri zaman o ölçüde azalmaktadır. Boş zamanı değerlendirme işi örgütlü bir piyasaya dönüşmüştür ve bu piyasa baştan çıkartıcı öyle çok fırsatla o kadar tıka basa doludur ki, insanlara sunduğu şeyin özgürlük olduğu kuşkuludur. Mümkün olduğunca yoğun bir hayat yaşama arzusu insanları su piresinin açmazıyla karşı karşıya bırakmıştır.

* 1909 doğumlu İngiliz tarihçi Northcote Parkinson'ın işyeri yapılanışına ilişkin gözlemi. (ç.n.)

Sekiz derecelik ısıda yüz sekiz günlük ömrü olan bu canlı türünün nabzı yirmi sekiz derecede dört kat hızlanır, dolayısıyla toplam ömrünün her halükârda on beş milyon nabız atışıyla sınırlı olmasına rağmen, bu sıcaklık derecesinde sadece yirmi altı gün yaşayabilmektedir. Teknoloji bir nabız hızlanması olmuştur, ev işini, seyahati, eğlenceyi sıkıştırmış, içine her gün yeni bir şey tıkıştırarak mevcut zaman dilimini ağzına kadar doldurmuştur. İnsanları hayatın gereğinden hızlı aktığı duygusuna sürüklemesi teknolojiden beklenen şeylerden biri değildi.

Bir başka sosyolog, Stoetzel, zamanla huzurlu bir ilişki içinde olan Fransızların oranının çok daha yüksek olduğunu (yüzde 36) ileri sürüyordu, fakat o, çalışmayan insanları da araştırmasına dahil et- 345
miştir. Yalnız çalışanları incelemiş olan Grossin tam bir sükûnet içinde yaşayan, ancak yüzde 7'lik bir grup saptamıştı: Bundan, işyerindeki gerginliğin, sıkılığın ve monotonluğun insanların geriye kalan zamanlarını nasıl geçirdikleri üzerinde son derece belirleyici bir etkisi olduğu sonucunu çıkardı. Kimileri pasifleşmekte ve boş zamanlarının denetimini ellerinde tutma yeteneğini kaybetmekte, kimileri de mesai saatleri içinde mecburen boyun eğdikleri kısıtlamalara başkaldırma dürtüsüne kapılmaktadır. Başkaldıranların en yoğun olduğu grup, okul yıllarında maruz kaldıkları hizaya sokulma çabalarının uslandırmaya yetmediği gençlerdir. Gençlerin direnme eğilimi, beklenmedik olayları ve fırsatları olumlu karşılamaya yatkınlıklarıyla kendini gösterir.

Nüfusun tamamı göz önüne alındığında, beklenmedik olaylara olumlu bakanlar yüzde 42'lik, bakmayanlar yüzde 38'lik bir dağılım gösterirler, geriye kalanların bir fikri yoktur. Bu dağılımın şaşırtıcı bir yanı olduğu söylenemez. Gelgelelim 20-25 yaş arası gençlerin yüzde 68'i beklenmedik olaylardan hoşlanmaktadır. Bu fikri paylaşan ikinci kategoriyi ise kadınlar oluşturur: Her üç erkekten birine karşılık her iki kadından biri olumlu cevap vermiştir. Kadınların, doğaçlama lehine ve kaçışı olmayan sabit planlar aleyhine gençlerle ittifak içine girmesi, çağın yeni patlayıcı maddesinin ta kendisidir. Ancak seçenekleri önlerinde açık tutma arzusunu bir amaç duygusuyla birleştirmedikleri sürece, patlama gerçekleşmeyecektir.

Üstelik sırf değişimden heyecan duyuyor olmaları değişecekleri anlamına gelmez. Yaşları ilerledikçe pek çoğu daha düzenli alışkanlıklar edinmektedir: Bekâr Fransızların ve çocuk sahibi olmayan Fransız çiftlerin yarısının düzenli öğünleri yoktur, buna karşılık, çocuk sayısı arttıkça alışkanlıklar da aynı ölçüde düzene girmektedir. Grossin'in iddiasına göre düzenli alışkanlıkların önemi, kısıtlamaları kabullenmekle, hayata daha gerçekçi bakmakla, beklentileri azaltmakla ve daha iyi bir geleceğe ilişkin umutların zayıflamasıyla paralel yürüme-

sinde yatmaktadır. İnsanlar kendilerinden beklenen yapmakta uzlaştıkları zaman bu tür taleplerde despotça bir yan görmeyi bırakırlar; haddizatında onlara aşağılayıcı bir sıfat olarak yakıştırılan gönül rahatlığı halinde, kendileri bir çeşit özgürlük bulmaktadır. Gross-sin'in hesaplamalarına göre Fransızların yüzde 45'i düzenli hayatlar yaşamaktadır ve yüzde 22'si enikonu düzen meraklısıdır. Böyle büyük bir çoğunluk söz konusuyken, aşırı meşguliyetin azabına karşı yeni çözümler bulma işinin yeterince ciddiye alınmamasına şaşmamak gerekir. Fransız nüfusunun üçte ikisi haftada otuz saatten daha az çalışmayı hayal edememektedir. Fransızlar sinek taklidi yapmaya hevesli değildir.

346 Bununla birlikte zamanın dokusu yeni bir hassasiyet kazanmıştır, zaman artık daha rahat, daha tatlı, daha kıvamlı akmaktadır. İnsanlar, kendilerine uygun ritimlerle çalışarak işlerinden zevk almanın ve farklı uğraşlara farklı ritimlerle yaklaşabilmenin arayışı içindedir. Sanayi Devrimi'nin saldırdığı ve yok etmeye çalıştığı şey, işte bu kişisel ritim kavramıydı. Bu sürecin nasıl geliştiği, haftasonu tatilinin unutulmuş tarihinde gözlenebilir. Hemen bütün dillere İngilizce aslından geçmiş olan bu terim aslında İngilizlerin insanlığa zehirli bir armağanıdır.

On sekizinci yüzyıl Birmingham'ının zanaat atölyelerinde, bir ziyaretçinin düştüğü notlara göre, "insanlar göz kamaştırıcı bir çalışkanlık sergiliyor ve kendilerine özgü hayranlık uyandırıcı bir hayat sürüyorlardı. İspanya halkı gibi yaşıyorlardı, veya Şark geleneklerine göre. Sabah üç ya da dört sularında işlerinin başına geçiyorlardı. Öğle vakti paydos ediyorlardı; çoğu bir *siesta* çekiyor, bazıları atölyelerini meyhaneye çevirip sofra hizmetini de çıraklara yaptırarak bu dinlenme süresini atölyede yiyip içerek geçiriyordu; bir kısmı da misket veya dokuz kuka oynamayı tercih ediyordu. Bu minvalde 'oyun oynayarak' üç ya da dört saat geçiriliyor, sonra yeniden işbaşı yapılıp sekize, dokuza, bazen ona kadar çalışılıyordu, bütün sene böyle gidiyordu bu." En çok cumaları çalışıyor, cumartesi günleri mal teslimi yapıyorlardı, buna karşılık pazar ve pazartesi günleri ve çoğunlukla salıları da paydos ediyorlardı, hatta bazen çarşambayı da tatile kattıkları oluyordu. Bu uzun tatilden amaç kısmen içki âlemlerinin etkisinden sıyrılmak, kısmen de köpek ve horoz dövüşleriyle, boks müsabakalarıyla hoş vakit geçirmekti, ama esas neden, "erkeklerin hayatlarını düzenleyen şeyin ailelelerinin nafakasını çıkarmak oluşuydu, herkes bilirdi ki, ihtiyaçlar karşılandıktan sonra insanların hiçbiri, veya en azından pek çoğu, daha fazla çalışmaya yanaşmazdı." Başka bir deyişle Birmingham zanaatkârları, vaktiyle Hintli köylülere yol göstermiş olan ilkeleri benimsemişlerdi: Nasıl bir hayat standardı istediklerine karar

veriyor ve bu standardı tutturmak için gerekenden daha fazla çalışmıyorlardı.

Cumartesi tatili, fabrikalarında bu düzensizliği istemeyen imalatçıların buluşudur. Fabrika patronları, küçük bir dalavereyle, Pazartesi tam gün çalışılması karşılığında cumartesi mesaisinden üç saat keserek Aziz Pazartesi'yi tahtından indirdiler. İşçiler işten atılma korkusuyla bunu kabul ettiler, ama tek neden bu değildi. Aynı zamanda işçilere, onları "kötü" eğlencelerden koparmayı amaçlayan yeni birtakım "akıllı eğlenceler" sunulmaya başlamıştı. 1841'de Birmingham' da ilk kez trenle gezinti turları düzenlendiğinde bu turlar pazartesiye konmuştu, kulüp yemekleri de aynı şekilde pazartesi akşamları yapılıyordu. Fakat giderek cumartesi bir alışveriş gününe dönüştürüldü, iyi yaşamak için gereken para arttı, inşaat şirketleri ev sahibi olmak için para biriktirilmesini teşvik etti. Aziz Pazartesi'nin yandaşlarıyla muhalifleri arasındaki uzun savaş, işle boş zamanın birbirinden koparılmasıyla sonuçlandı.

Ne var ki bugün insanlar, her şeyden önce işlerinin ilgi çekici olmasını talep ediyorlar. Artık zamana karşı yeni bir yaklaşım geliştirmek gerekiyor. Aziz Pazartesi'yi diriltmek bir seçenek olabilir, ama onu tamamen değiştirerek: Bu kez haftalık bir ayılma molası olarak değil, insanların kendilerine hayatta birkaç kez verecekleri uzun, çok uzun bir tatil olarak. Ömrümüzün halihazırdaki bölümlenişi bize sanki sonsuza kadar değişmezmiş gibi gelmektedir, çünkü emekliliğin ve hafta sonu tatilinin ne kadar yeni düzenlemeler olduğu unutulmuştur. Bizim gibi haftasonu tatilinin İngiliz mucitleri de ("hafta sonu" terimi on dokuzuncu yüzyıl sonunda ortaya çıkmış ve 1906'da Fransızlar tarafından ithal edilmiştir) İngiltere'de tatil günlerinin sayısının on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda keskin bir düşüş göstermiş olduğunu ve resmi Pazartesi tatillerinin Aziz Pazartesi'nin saltanatından yadigâr kaldığını unutmuşlardı. Fakat İngiltere dünyanın en güçlü sanayi ülkesidir diye "İngiliz hafta"sını taklit eden bütün dünya, bunun bir modadan başka bir şey olmadığını ve modaların değiştirilebileceğini hatırlayabilir.

Hafta sonu tatili sebt tatilinin ancak bir yarısıdır. Tanrı Yahudilere ayrıca her on senede bir sebt tatili yapmalarını buyurmuştu, bu süre içinde toprağı işlemeye ara verecek, birbirlerinin borçlarını silecek ve kölelerini azat edeceklerdi. Bir senelik sebt tatili yirmi birinci yüzyılın insan hakları gündeminde en başa oturmaya adaydır. Fransızlar 1971'den beri, becerilerini geliştirmek, yeni beceriler kazanmak veya sırf ufuklarını genişletmek üzere işlerinden bir yıl izin alma hakkına yasal olarak kavuşmuşlardır; ama bu haktan yararlanmayı talep eden

pek az kişi vardır. Ortalama yaşam süresinin iki katına çıktığı günümüzde, hayatın insana tek bir meslekte tek bir şans verdiği düşüncesi rafa kalkmak zorundadır. Birden çok alanda tecrübe kazanmak bugün başarının anahtarı haline gelmiştir. Bilginin devamlı yenilenmesi gerektiğinden ve insanlar işlerinde kullanamadıkları yeteneklerini heba ettikleri için giderek daha mutsuz olduklarından, sebt senesi, insanlara yön değiştirme şansını vererek veya tam da meşgul insanların yapmaya vakit bulamadığı şeye, yani düşünmeye veya uzun bir geziye çıkmaya vakit ayırmalarını sağlayarak geleceğin alışkanlığına dönüşebilir.

Fakat elbette bu seçeneğin uygulanabilir olması ancak yasal zo-
348 runluluklarla desteklenmesi halinde mümkündür, tıpkı çalışma süresi haftada kırk saate indirilirken yapıldığı gibi; aksi takdirde rekabet baskısı böyle bir düzenlemeye izin vermeyecektir. Herkes nasıl haftasonu tatil yapıyorsa aynı şekilde sebt izni de alırsa kimse bunun sadakatsizlik veya umursamazlık anlamına geldiğini söyleyemez; ayrıca doğum iznine (hem anne hem baba için) itiraz etme şansı ortadan kalkacaktır. Sebt iznini finanse etmenin tek yolu emeklilik kavramını bir bütün olarak yeniden gözden geçirmektir – bu süre, insanın meslek hayatının sonuna yekpare bir parça olarak yığıştırılmak zorunda değildir. İngiliz yasaları emeklilik ikramiyesinin bir bölümünü önceden talep etme ve bu borcu kapatmak üzere emekliliği bir-iki sene erteleme hakkını halihazırda vermiştir. Şimdilik bu haktan yararlanmak için elli yaşını beklemek gerekmektedir, ama zaman içinde belki kırk yaşındakiler de bu çağrının cazibesine kapılacak, giderek daha erken yaşlarda bir, iki veya üç sebt izni almak olağanlaşacaktır. Sigorta sektörü henüz yaratıcılığının başındadır. Sebt senesi aynı zamanda, herkese yetecek kadar *full-time* iş olanağı bulunmadığı gerçeğiyle başa çıkmanın bir yoludur, ama asıl anlamı bunun çok ötesindedir.

İnsanların itibarlarına halel getirmeden aile hayatlarını hal tercümelerine ekleyebilmeleri ancak işten zaman zaman bir seneliğine uzaklaşma fikri doğal karşılanmaya başladığında mümkün olacaktır; oysa ki yedi senelik bir iznin doğal karşılanacağı günler de gelecektir. Bir zaman rejimi uygulamak, günlük veya haftalık düzenlemeler yapmak değildir, en aşağı yedi senelik dönemler çerçevesinde düşünmektir. Alışkanlıklar rahatlatıcıdır, ama fosilleştikleri zaman, insanoğlu yavaş yavaş insanlığını kaybetmeye başlar.

———— / ————

William Grossin, *Le Temps de la vie quotidienne* Mouton, 1974; William Grossin, *Des réignés aux gagnants: 40 cahiers de doléances sur le temps*, Nancy, 1981; Jeremy Rifkin, *Time Wars*, Henry Holt, New York, 1987; E. T. Hall, *The Silent Language*, Doubleday, New York, 1959; Douglas A. Reid, "The Decline of St Monday 1766-1876," *Past and Present*,

Mayıs 1976, s. 76-101; Michael A. Meyer, *Ideas of Jewish History*, Wayne State University Press, Detroit, 1987; Friedu J. Forman, *Taking Over Time: Feminist Perspectives on Time*, Pergamon, Oxford, 1989; V. G. Dethier, *The Hungry Fly*, Harvard UP, 1976; S. G. F. Brandon, *Man and his Destiny in the Great Religions*, 1962; S. G. F. Brandon, *History, Time and Deity*, Manchester UP, 1965; Stephen Toulmin ve June Goodfield, *The Discovery of Time*, Hutchinson, 1965; Keith Thomas, *Age and Authority in Early Modern England*, British Academy, 1976; Richard Glasser, *Time in French Life and Thought*, Manchester UP, 1962; J. T. Fraser, *The Voices of Time*, Allen Lane, 1968; Patricia Hewitt, *About Time*, Institute of Public Policy Research, 1993; John P. Robinson ve V. G. Andreyenkov, *The Rhythm of Everyday Life: How Soviet and American Citizens Use Time*, Westview, 1988; European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, *The Changing Use of Time*, Dublin, 1991; Michel Jouvet, *Le Sommeil et le rêve*, Odile Jacob, 1992.

X

Babalar ve çocuklarının, birbirlerinden beklentileri konusunda fikir değiştirmelerinin nedenleri

Birinci hikâyem Çin'de başlıyor. Adam bir komünistmiş, Mao'nun ordusuna ilk katılanlardan biri. Kadın ise arazilerine devlet tarafından el koyularak ırgatlar gibi tarlada çalışmaya mecbur edilmiş zengin bir toprak ağasının kızı. Kadın güzelmiş, aktris olma hayalleri kuruyormuş; komünistlerle arasını düzeltmek isteyen babasının hatırı için istemediği biriyle evlenmiş. Aşk bu evliliğe uğramamış ve kadın çok geçmeden kendine başka erkek arkadaşlar bulmuş, çünkü artık kadınların kocalarına itaat etmeleri gerekmiyormuş. Kızları Wei-ling ardı arkası gelmeyen kavgaların eşliğinde büyümüş ve on ikisine geldiğinde yatılı okula gitmeyi tercih etmiş. Ancak bu, anne-babasına duyduğu sevgi ve saygıyı hiçbir şekilde azaltmamış. "Erkekle kadın arasındaki sevginin sonsuza kadar sürebileceğine inanmıyorum," diyor,

"ama anne-babalarla çocukları arasındaki sevgi böyle bir sevgi. Annemle babam beni yedirip içirdiler, hastalandığımda hastaneye götürdüler, okula gönderdiler, çok emekleri geçti bana. İlk maaşımı olduğu gibi onlara gönderdim. Bizde anne-babalar çocuklarına büyük özgürlük tanırlar, ama çocuklar da yaşlılara hürmette kusur etmezler. Anne-babayla çocukları arasındaki bağ her şeyden güçlüdür."

Wei-ling kendisine her söyleneni yapan bir kadın olmamış. O bunu, anne ve babasının kavgaları nedeniyle kendi kendine bakmak zorunda kalmış olmasına bağlıyor. Dünyanın her köşesindeki geçimsiz anne-babalar, çocuklarının özgürleşmesine belki de müstebit devletlere savaş açmış büyük kurtarıcılar kadar katkıda bulunmuşlardır, fakat özgürlük hiç kimseye hayatta nasıl bir yol izleyeceğini göster- 351
mez. Wei-ling, içinden geldiği yeknesak hayattan daha iyi bir dünyanın arayışı içinde yabancı diller öğrenmiş, Fransız kaynaklı düşünceleri özümsemiş, Fransız filmleri seyretmiş ve Fransız arkadaşlar edinmiş. Wei-ling'in bu eğilimleri gözden kaçmamış, dolayısıyla, bir işe yerleştirilme zamanı gelip çattığında, okulun "politik danışmanı"nın fetvasıyla, ülkenin en kuzey ucuna öğretmen olarak atanmasına karar verilmiş. Sibirya sürgününün Çin'deki karşılığıymış bu. Wei-ling'in bir yolunu bulup bu akıbetten kurtulması gerekiyormuş. Prestijli bir yüksek lisans kurumunun giriş sınavlarını kazanmış. Ama özgürlüğü orada da bulamamış. Okul müdürlerinden biri yeni öğrencileri, "Hepiniz üniformasız birer askersiniz," sözleriyle karşıla-mış, onlardan mutlak bir itaat beklendiği anlamına geliyormuş bu; yabancılarla ilişki kurmaları kesinlikle yasakmış. Tek dertleri kariyerlerinde ilerlemek olan yeni yoldaşları cana yakın insanlar değilmiş. Wei-ling Komünist Parti'ye üye olmayı reddetmiş, halbuki partiye girmek başarının kapılarını açacakmış ona, ama elini kaldırıp kendini parti uğruna feda etmeye hazır olduğuna dair ant içmek ona çok fazla gelmiş. Onu "egoistlik" ve "bireycilik"le suçlamışlar. Erkek kardeşi onun çektiği sıkıntı ve endişelerin hiçbirini çekmiyormuş: "O, böyle uç bir toplumda yaşamaktan benim gibi rahatsız değildi, herkesin aynı şekilde davranmasının beklendiği bir toplumdu bu; olur da başkalarının önüne geçerseniz insanlar sizi kıskanırdı, hiçbir şey için mükâfat bekleyemezdiniz, çünkü her şey paylaşılmalıydı. Genellikle kafaları çalışmayan, itaat etmeye razı oldukları ve kendilerinden bekleneni yapacakları için liderliğe seçilen üstlerinizle, parti yöneticileriyle ve nüfuzlu kişilerle iyi geçinmek zorundaydınız. Komünistler insanların ruhunu okumayı ve sadece konformistlere iş vermeyi iyi bilirler."

Wei-ling için Çin'de doğmuş olmak onu aynı zamanda ikinci bir ailenin üyesi yapıyor, bu aileye de –aralarındaki bütün anlaşmazlıklara rağmen– anne ve babasına olduğu kadar bağlılık ve minnet duyması

gerektiğine inanıyor. "Yüz kızartıcı işler yapan" hainlerin sadakatsizliklerini unutmalarına asla izin verilmiyor: "Bu ayıbı ömür boyu alnınızda taşıyorsunuz. Ben cesurum: İleri atılacağım zamanı biliyorum, ama geri çekileceğim zamanı da. Konformizm karşıtları düzene karşı savaşmalılar, fakat ülkenizle ilişkinizi koparmanız doğru değil." Wei-ling kendisine ortamın toleranslı olduğu bir iş bulmayı başarmış, sadece haftada bir politik tartışmalar yapılıyormuş burada. Şairlerle ve film yapımcılarıyla tanışmış, Fransa'ya gitmiş. Tienanmen Meydanı'ndaki "olaylardan" sonra orada kalmaya karar vermiş. Ama Çin'deki hocalarıyla ilişkisini sürdürmüş; Fransa'ya gelirken, hakkında bir şikâyete meydan vermemek için uçak biletini kendi cebinden
352 ödemiş; ülkesine düzenli olarak gitmek ve ailesini görmek istiyor.

Bugünlerde bir Fransızla evlenmek üzere, ama onu bu karara iten delice bir aşk değil. Wei-ling yeni bir aile türü inşa ediyor: "Fransızlarla Çinlilerin kurabileceği ilişkinin sınırları var. Nişanlıma bir Çinli gibi davransaydım ilişkimiz yürümezdi. Tam bir Fransız o. Bu konuda çaba harcamak, bir Fransız kadını gibi davranmak bana düşüyor, bazen canımı sıkıyor bu. Ona açıklamaya çalışıyorum, ama ufak tefek şeyler üst üste birikiyor. O peynir seviyor mesela, ben de alışverişe çıktığımda ona peynir alıyorum. Ama o alışveriş ederken benim Çinli olduğumu, pirinç ve soya sosu istediğimi unutuyor. Babası ülke dışında çalışıyor, annesi ise üç yüz kilometre ötede bir başına yaşıyor: Ben onun yerinde olsam anneme her hafta telefon ederdim, tatillerde yanımıza çağırırdım, ama o ancak ayda bir kez arıyor. Bu yüzden annemden mektup alınca neden o kadar sevindiğimi anlayamıyor: İşyerine telefon edip annesine göndereceğim hediye için fikrini soruyorum, bana diyor ki, 'Ama şimdi işim var, karşımda müşteriler oturuyor.' " Wei-ling ilişkisinin akrabalara ve dostlara karşı daha fazla nezaket içermesini istiyor.

Eski ve yeni ailesini bir arada tutacak olan şey, ortak bir hakkaniyet duygusu. Nişanlısında saygı duyduğu özellik işte bu. Çinliler, diyor, daha fırsatçılar, ödün vermeye, davranışlarını koşullara göre ayarlamaya daha yatkınlar; ateşli komünistlerin kapitalist işler kurabilmesi bu sayede mümkün oldu: "Çinliler yeni koşullara uyum sağlamayı biliyorlar, Batılıların Doğu'da yapabileceğinden çok daha başarılılar bu konuda. Bunun nedeni tek bir tanrılarının olmayışı: o köyde bir domuz, ötekinde bir at – onların tanrıları dengeyi, uzlaşmayı ve konformizmi temsil ediyor. Fransızlarda da elbette paradan başka bir şeye önem vermeyen pragmatistler var, ama derin inançlar taşıyanları da var ve bu insanlara saygı duyuyorum."

Wei-ling Protestanlığa geçmeye hazırlanıyor, çünkü nişanlısı Protestan. Kendisinin herhangi bir inancı yok, ama "din uygarlığın te-

melidir, uygarlığın ne demek olduğunu anlamak istiyorsam dini tanımalıyım" diyor. Protestanlığı Katoliklikten daha cazip buluyor, çünkü Protestanlık Tanrı'ya ulaşmanın pek çok yolu olduğunu ve Tanrı sevgisinin ana-babalarla evlatları arasındaki sevgiye benzediğini söylüyor. "Yaşadıklarım bana bir çeşit inanç kazandırdı."

Söylediğine göre Çin'de asla "tam bir Çinli" olmamış, olgunlaşmaya, öğrenmeye, davranışlarını değiştirmeye hep açık olmuş. Bazı Çinliler onlara ihanet ettiğini düşünüyorlar. Buna rağmen, "Çinli mi yoksa Fransız mı olduğum sorusu beni rahatsız ediyor: Ben kendim olmak istiyorum." Bu, hiç kuşkusuz giderek daha fazla taraftar toplayan bir yaklaşım. Wei-ling, hiçbir yere ait olmayan insanların oluşturduğu yeni ve son derece kalabalık bir ulusun vatandaşı.

353
F23

Bazı Çinlilerin değer yargılarına göre nişanlısı arzu edilir bir koca değil, çünkü o bir "egoist." Çin'de bir erkeği iyi bir koca yapan geleneksel ölçütler, karısına iyi davranması, sağlam bir toplumsal ve mali konumda bulunması ve dürüst olması. Halbuki Wei-ling, nişanlısının iyi özelliklerini sıralarken, en başa zeki bir insan olmasını koyuyor.

Sandrine bütün çocukluğunu çeşitli nedenlerle evden kaçma hayalleri kurarak geçirmiş. Onun hikâyesi Wei-ling'inkine benzemiyor, ama hayattan istedikleri büyük ölçüde uyuşuyor. Annesi o altı yaşındayken ölmüş ve babası, Sandrine'den nefret eden bir kadınla evlenmiş: "Her zaman bir ayak bağı olarak gördü beni." Bu durum onu nasıl bir hayat istediği konusunda düşünmeye itmiş. Senede ancak üç ya da dört kez gördüğü babasının kolay bir insan olduğu söylenemez, sıcakkanlı olduğu da. Aslında kötü biri değil, diyor, ama yeterli cesareti yok. "Hiçbir şeyin hayatını aksatmasını istemiyor, o kadar ki kendisini bütün dünyaya kapatıyor, ama o, durumu böyle görmüyor tabii. Benimle görüşmek istediğini söylüyor, ama sevgisini somut yollarla ortaya koymuyor, bana yardım etmek uğruna riske girmek istemiyor." Sandrine sevginin açıkça gösterilmesi gerektiğine inanıyor, bazen de babasını hayatından çıkarıp atmanın en doğrusu olacağına.

Dolayısıyla Sandrine de yeni bir türde bir aile kurmaya karar vermiş. Kendinden büyük bir kadını ikinci anne olarak benimsemiş. Bildiği gibi davranmak anlamında bağımsızlığından ödün vermemiş, ama duygusal bağımsızlık peşinde değil. Kocası hayatını kendi istediği gibi yaşamasına engel olan bir unsura dönüşünce evliliğini bitirmiş. Dört sene yalnız yaşamayı denemiş, ama paylaşmanın, birlikte bir şeyler yapmanın, yanınızda sizi dinleyecek biri olmasının mutluluğunu özlemiş. Şimdilerde birlikteliğinden zevk aldığı bir adamla yaşıyor, sık sık yurtdışına çıkan bir gazeteci bu. "Telefon, hayatımın merkezi oldu."

Sevgilisi ona ruhsal destek veriyor, onu yüreklendiriyor. "O her şeyden önce gelir. Etrafımda sevgi olmalı. Her şeyimi işe veremem. Paraya ya da güce düşkünlüğüm yok."

Buna rağmen Sandrine, genellikle iş ortağıyla sevgilisinden daha fazla vakit geçirmek zorunda kalıyor. Ortağı için diyor ki, "Ahlaki tavırlarımız örtüşüyor, müşterilerle nasıl uzlaşacağımız konusunda aynı inançlara sahibiz, ikimiz de yalan dolanla iş yapmaktan hoşlanmıyoruz. Herhangi bir nedenle yanında olamasam her türlü sorunla başa çıkabileceğini biliyorum. Güvendiğim insanlarla hayatı paylaşmayı ve onlardan destek almayı seviyorum." Ortağı bir bakıma onun "sonradan olma" kız kardeşi.

Sandrine önceleri, Asurluların, Mayaların ve diğer ölü uygarlıkların tamamen unutulmuş bir şekilde huzur içinde yattığı mezarlıkta Fransız kültürünün de canlı canlı ölüme terk edilmemesi için Fransız hükümetine yardım ediyormuş; yaptığı iş, inanması zor olsa da, insanları arada bir Fransız filmi seyretmeye ikna etmek, onları Hollywood bağımlılığından kurtarmaya çalışmakmış. Ama amiri olan kadın onu otoriter bir anne gibi hâkimiyetine almış: "Kölesiydim onun. Kadın Pygmalion olmak istiyordu. Kıyafetlerime bile karışırdı. Özel hayatım hakkında beni sorguya çeker, kocamla aramdaki anlaşmazlıklarda bana akıl öğretirdi. Beni değiştirmek istiyormuş. Bir keresinde 'Bensiz bir hiçsin sen,' demişti. Günün birinde artık onun yanında çalışamayacağımı söyledim ve işi bıraktım. Kaçtım yani."

Sandrine'in geçmişinde birkaç kaçış vakası var. Sahip olduğu tek güvence, hayatta güvendiği tek şey bu kaçma yeteneği; etrafındaki atmosfer fazla boğucu ve kişiliğinin özüyle fazla uyumsuz hale geldiğinde Sandrine orada durmuyor. En sevdiği kitap, on üçüncü bölümde bahsettiğim Laborit'nin *Kaçışa Övgü*'sü. Belki de insanların bir düğmeye basarak gerçeklikten kaçmalarını sağlayan sinema ve televizyon dünyası, tarih boyunca kırdan şehre, eski dünyadan yenisine kaçmış, her zaman bilinmez hedeflere doğru yol almış göçerlerin manevi torunları için icat edilmiştir.

Sandrine içindeki kaçış dürtüsünün anlamını ancak otuzuna geldiğinde çözebilmiş. Evlenmeden önce çalıştığı güvenli ve rahat işe geri dönmekle yepyeni bir alanda riskli bir iş teklifini kabul etmek arasında seçim yapması gerekmiş. "Emekliliğini garanti eden bu kadar güvenli bir işle televizyonun güvensiz dünyası arasında nasıl kararsız kalırsın?" demiş eski patronu. "Bu sözleriyle kaderimi değiştirdi." diyor şimdi. "Hiç değişmeyeceğimi, ömür boyu aynı şeyi yapacağımı bu yolu seçip de şimdi fosilleşmiş olan tanıdıklarıma benzeyeceğim düşününce dehşete kapıldım."

Televizyondaki ilk işinde tecrübe kazandıktan sonra, onu daha faz

la zorlayacak bir şey yapmak istemiş. Yeni kurulmuş bir şirkete geçmiş, burada filmlerin yapımına katkıda bulunma fırsatı verilmiş ona. Ne yazık ki bu hamle hayal kırıklığıyla sonuçlanmış: Yeni patronu onun deneyiminden ve yeteneklerinden yararlanmayı bilememiş; ne zaman gerekli görürlerse hafta sonunu çalışarak geçirmesi çok normalmiş gibi davranmış. Sandrine bunu severek yapıyormuş aslında, çünkü küçük ve coşkulu bir ekibin parçasıymış, ama canı istediği zaman onun da bir gün izin alabileceğine patronunun kafası bir türlü yatmamış. "Beni yeniyetme bir kızmışım gibi kullanırdı, gözlüğünü kaybettiğinde benden bulmamı isterdi, randevularına geciktiğinde bana taksi çağırtırdı." Böylece Sandrine bir daha kaçmış ve bu sefer maaşlı elemanlığa veda etmiş. İşinizden boşanmak, kocanızdan boşanmak, anne-babanızdan boşanmak; bunların hepsi, yeni bir öncelikler kümesi yaratmaya dönük arayışın birer parçası aslında.

Sandrine bugün kendi şirketinin başında. Artık yeteneklerini özel hayatından fedakârlık etmesini talep eden şirketlerde tüketmesi gerekmiyor, en sonunda, işiyle özel hayatını kendi ihtiyaçlarına en uygun biçimde harmanlayabileceği bir yer bulmuş. Bu şirketin temel ilkesi, işin hayattaki tek mutluluk kaynağı olmadığı. Sandrine (ve yanında çalışanlar) kitap okuyacak, seyahat edecek, sevgi bağlarını besleyecek zamanları olsun istiyorlar. Sevgi bağları Sandrine için her şeyden önce geliyor.

Artık, anne ve babaların çocuklarına hayatın gerçeklerini anlatmasının zamanıdır. Çocukların zaten kendiliklerinden keşfettiklerini değil ama, geçmişte insanların aileler halinde bir arada yaşamış olmasının sonuçlarına ilişkin gerçekleri. Geçmiş deneyimlerin bize öğrettiği kadarıyla aile, beklenmedik sonuçlar yaratmak için vardır. Aile kurumunun kendinden beklenen görevi layıkıyla yerine getirmesi hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Aile elbette rahatlatıcı bir kucaklama demektir, güvenli bir sığınak, ölümün bile ortadan kaldıramadığı hatıralar demektir; ama aynı zamanda, maceracı deneylere sahne olmuş bir laboratuvar olarak da iş görmüştür. Özellikle de, hayatın belirsizlikleriyle başa çıkma sanatında ustalık kazanmak için bir eğitim ocağı olmuştur. Belirsizlik özgürlüğün önkoşullarından biridir, o olmasaydı her şey önceden belli olurdu ve hayal edecek bir şeyimiz kalmazdı. Dolayısıyla, ailenin köklerinin gömülü olduğu değişken toprağı iyi tanımak büyük önem taşır.

İsveçli oyun yazarı Strindberg (1849-1912) aile kurumunu, kolay bir hayat isteyen kadınların sığındığı bir huzurevi olarak, erkekler için bir hapishane ve çocuklar için bir cehennem olarak tanımlarken, insanların ona bağladığı umutları boşa çıkarmış olması karşısında duy-

duğu hayal kırıklığını dile getiriyordu, ona bu sözleri söyleten "istediği gibi bir insan olamamanın azabı" nedeniyle kapıldığı umutsuzluktu, başından geçen üç evliliğe rağmen. Ne var ki insanlar fazla basit umutların peşine düşmüşlerdir, çünkü kendi geçmişlerini unutmuşlardır.

Hayatın birinci gerçeği, babaların hiçbir zaman dizginleri tam anlamıyla ellerinde tutamamış olduklarıdır. Başlangıçta, babalarla çocukları arasındaki ilişkide korku vardı. Ölmüş babalardan, sağ olanlardan bile daha çok korkulurdu, çünkü dünyevi gelişmelerin büyük ölçüde öbür dünyaya göçmüş atalar tarafından yönetildiğine inanılırdı. Babaların korku ve saygı uyandırması, esas olarak bir gün onların da

atalar arasına karışacak olmasındandı; babalar, yatıştırılması gerekecek müstakbel ruhlardı. Çinliler, yaşayan babaları ölü olanlara üstün kılarak dünyanın ilk büyük duygusal devrimini gerçekleştirdiler. Çinli babalar ölülere duyulan korkuya karşı bir savaş açtılar ve bu savaştan galip çıktılar. Onun yerine, ana-babaya hürmet etme dinini getirdiler, bu hem çok daha basitti hem de rahiplerin aracılığına gerek duymaksızın, ölülerin neler talep ettiğini anlayabilmek için kafa patlatmaksızın, herkes tarafından etkin bir şekilde uygulanması mümkündü. Yeryüzündeki babaların hatırı sayılır bir bölümü Çinli babaların soluk birer kopyası olmuştur – Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi babalar asla onlar kadar güçlü olamamışlardır, çünkü onların her şeye gücü yeten bir Tanrı'sı ve mutlak teslimiyet emreden birer kitabı vardı.

Babalar Tanrı muamelesi görmek için yanıp tutuşmuş, ama evlatlar kendilerine buyrulanı nadiren tam olarak yerine getirmişlerdir. Bu yüzden, evlatların babalarını hayal kırıklığına uğratarak neden oldukları öfkeyi hafifletmenin yollarını aramak gerekmişti. Çinliler, tam bir çözüm değilse de, geçici bir çare buldular: Hiç değilse görünüşü kurtarmak, ebeveyne hürmeti görgü kurallarının bir parçası haline getirmek. Konfüçyüs, körü körüne itaatin imkânsız olduğunu biliyordu. "Oğullar babalarını beğenmezler," diye yazmıştı. Ayrıca, mantıksız davranan babaların oğullarına şunu nasihat etmişti: Şikâyet etmekten vazgeçmese de, babasına karşı saygı gösterilerini iki misline çıkarmalıydı; uzlaşma mümkün değilse, oğul babanın itibarını sarsmamalı, herkesin ortasında onurunu kırmaktansa arkasını dönüp gitmeliydi. Böylece saygı veya sözde saygı, bir tören haline getirildi. Bu nedenle, yabancı bir gözlemci, bir yandan ana-babaya karşı çıkmanın Çin'de en büyük suç sayıldığı ve her türlü kusurun dönüp dolaşıp ana-babaya hürmetsizliğe dayandırıldığı izlenimine kapılabilir, ama aynı zamanda "Çinli çocukların doğru dürüst terbiye almadığını, itaat nedir bilmediğini" düşünebilirdi.

Baba otoritesi her zaman şu ya da bu ölçüde tehlikeye düştüğünden babalar, çocuklarını zapturapta almakta kullanacakları kozu korkudan minnete dönüştürmeyi denediler. Minnet duygusu, ailelerin dağılıp gitmesini engellemekte uzun zaman kısmen etkili oldu, her zaman tutmayan bir zamk gibi. Ne var ki Tanrı'nın bile minnet görmediği Batı'da babalar daha başarılı sonuçlar elde edemediler. Kinizm, haset ve alaycılık minnetin çöküşünü hızlandırdı: Bazıları, minnet duygusunun arkasında daha büyük menfaatlere dönük gizli ümitlerden başka bir şey olmadığını söyleyerek onu tu kaka ettiler, bazıları da onu insanların başkalarından aşağıda olmaktan duyduğu nefrete bağladı; o kadar büyüktü ki bu nefret, insanlar minneti bir intikam biçimi olarak kullanıyorlardı, kendilerine yapılan iyiliklere keyiflerinden değil, altta kalmanın azabına katlanamadıkları için karşılık veriyorlardı. Bernard Shaw şöyle demişti: "Size minnettar kalınması hoşunuz gider mi? Benim gitmez. Merhamet sevgiyle ilişkiliyse, minnet de işte o öbürüyle ilişkilidir."

Hayatın birinci gerçeği, itaatin asla güvenceye alınamamış ve insanların ne zaman minnet duyup ne zaman duymayacaklarının her zaman belirsiz kalmış olmasıdır. Babaların söz geçiremediği ailelerde yolunda gitmeyen hiçbir şey yoktur: Asıl tersi söz konusu olduğunda şaşırmak gerekir.

İkincisi, anne-babalarla çocuklarının arasına giren ve böylece ilişkilerine ek bir belirsizlik katan aile dışı kişiler her zaman olmuştur. Sözgelimi Hıristiyanlık, bir yandan çocuklara anne-babalarının sözüne uymalarını öğütlerken, bir yandan da Tanrı'ya babaları olarak ibadet etmelerini ve doğal babalarının oluşturduğu kötü örneğe sırt çevirmelerini buyuruyordu. Kilise, Romalıların kendilerine düstur edindikleri –ve pek çok ülkede uzun süredir benimsenmiş olan– kadir-i mutlak insan baba fikrine karşı çıktı. Ruhani babalar, insanlara sözlerini geçirmek için doğal babalara karşı yarıştılar. On sekizinci yüzyıla kadar topluluk içinde gerçekleştirilmekte olan günah çıkarma töreni, o devirden itibaren yavaş yavaş kişisel bir ahlaki sorgulamaya dönüştürüldü (bu konuda öncülük edenler İrlandalı keşişler olmuştur): Rahipler en mahrem konularda insanlara akıl vermeye başladılar, çocuklarına ana-babalarının değil, azizlerin isimlerini vermelerinde ısrar ederek alternatif bir öykünme modeli sundular. Vaftiz anneleri ve babalarına gerçek ebeveynlerin eksikliklerini gidermeyi amaçlayan sorumluluklar verildi, böylece çocuklar aileye olduğu kadar kilise cemaatine de ait olacaktı. Babaların ailelerini kendilerine tapınan klanlara dönüştürme tutkusunu sabote etmek için kuzenler arası evlilikler yasaklandı.

Yeni dünyada misyonerler, çocukları "putperestliği yeryüzünden silmek üzere gönderilmiş elçiler" olarak görüyorlardı. Onları putperest babalarına karşı sistematik olarak kışkırtıyor, armağanlarla kendilerine bağlıyor, sonra da babaları çocuklarının önünde aşağılıyorlardı. İnsanları din değiştirmeye ikna etme metotları arasında sembolik bir hadım etme operasyonu da vardı, erkekleri hayalarından kavrıyor, acı içinde yere yıkılana kadar bırakmıyorlardı. Geleneksel işbölümüne müdahale ederek erkekleri karılarının gözünde komik duruma düşürdüler, kadınları sepet örmeye, erkekleri inşaat işinde çalışmaya zorladılar, halbuki birincisi erkek işiydi, ikincisi ise kadın işi. Kilise kendini evrensel bir ana olarak, bütün anaların koruyucusu olarak su-
 nuyordu.

Avrupa'da, on altıncı yüzyıldan başlayarak babalar karşı hücuma geçtiler. Kiliseye karşı kendi despotluklarını tesis etme çabasında olan krallar onlarla saf tuttu, ama babalar evlatlarını denetim altına almak için ne kadar gayret gösterdiyse, despotluk karşıtları da çocuklar adına o kadar direndi. İnsan Hakları Bildirgesi, ana-babaya itaat görevini feshetti. "Cumhuriyet XVI. Louis'nin kellesini kesmekle," diye yazmıştır Balzac, "bütün babaların kellesini kesmiş oldu." Napolyon despotizmi yeniden ayağa kaldırdığında babaların haklarını diriltmek için çaba harcadıysa da, çocukları savunanlar aynı güçle karşı koydular. Bu savaş yüz elli yıl sürdü. Sonuç şaşırtıcıydı: Babalar her ne kadar bütün haklarını teker teker kaybettilerse de, kazanan yine de çocuklar olmadı; çocuklar üzerindeki iktidar büyük ölçüde öğretmenlere, doktorlara, mahkemelere ve sosyal danışmanlara aktarıldı. Fakat sırada başka bir sürpriz vardı: Çocuklar, seslerine kulak verilmesini talep ederek direnişe geçtiler. Bu gelişme uzmanların çocuklar üzerindeki nüfuzunu sarstı, anlaşıldığı kadarıyla onların müdahalelerinden doğacak sonuçlara da tam anlamıyla güvenmek mümkün değildi.

Ardından babalar, kaybettikleri otoriteyi çocuklarının sevgisini kazanarak telafi etmeyi denediler. Bu sefer de yeni bir belirsizlik çıkmıştı ortaya, çünkü sevgi rüzgâr gibidir, ancak canı isteyince eser ve hiçbir törensel gösteri onun yerini tutamaz. Babalarla çocukları ayrı düşüncelere ve ayrı kişiliklere sahip olduklarını keşfettiklerinde, sevgi rüzgârları fırtınaya dönüşür. Her şeye rağmen, babaların çocuklarının başına ceberrut kesilmek yerine onlarla dost olma girişimi insanlığın büyük maceralarından biri oldu. Bu macerada yoksullar genellikle zenginlerden daha başarılı oldular, çünkü zenginlerin başka öncelikleri vardı ve çocuklarını kendi hırslarını tatmin etmek için kullanıyorlardı. Ana-babaların bebeklerle bir arada olmaktan mutluluk duymadığı, onlarla kendileri de birer çocukmuş gibi oynamadığı tek bir uygarlığın

bile var olmamasına rağmen, çocuklar hayatlarını kazanacak yaşa geldiklerinde çoğunlukla sertlik galip gelmiştir. Buna karşılık, en azından görünüşte soğuk ve mesafeli babalar olmalarıyla nam salmış Viktoryenlerin arasında bile hiç de öyle olmayan, cana yakın, samimi ve neşeli babalar vardı: Özel hayatlarında kuralları çiğneyen aileler her zaman var olmuştur, zaten özel hayatın anlamı da budur. Çocuklarına karşı sert tavırları Viktoryenler tarafından örnek alınmış olan, hayatlarının bir bölümünü bütünüyle resmiyete ve hukuki inceliklere teslim etmiş görünen Romalı babalar zaman zaman kızlarıyla son derece yakın ve sıcak ilişkiler kurmuş, kız çocuklarının babalarını kocalarından fazla sevdiği olmuştu: Böylelikle Romalılar, ne Etrüsklerin ne de Atinalıların bildiği, yepyeni bir arkadaşlık biçimi icat etmişlerdi.

Babalar her zaman da geleneğe boyun eğmemişlerdir: İçlerinden yeniliklere öncülük edenler de çıkmıştır ve yeni babalık biçimleri icat etmekten vazgeçeceklerini düşünmek için hiçbir neden yoktur, hele ki kan bağının artık eskiden taşıdığı anlamı taşımadığı günümüzde.

"Ahmak adamın soyu ahmak olur": Aquino'lu Aziz Tommaso'nun görüşü buydu, onunla birlikte, yakın zamana kadar, insanların büyük bölümünün de. Eğer bu doğru olsaydı dünya hiç değişmeden kalırdı. Oysa Francis Galton (1822-1911) dâhilerin çocuklarını yakından incelediğinde, çoğunun hiç de dâhi falan olmadığını görmüştü. Son yüz elli yıl içinde kalıtıma ilişkin düşünceler tamamen değişmiş, ama insanların çoğu özel hayatlarını değerlendirme biçimlerine bu değişimi yansıtamamıştır. Anne-babalara bir gen ve molekül yığını olarak baktığınızda, gözünüze bambaşka görünürler.

Eskiden çocukların, üç yoldan biriyle anne ve babalarına benzedikleri düşünülürdü. Bazıları anne ve babanın özelliklerinin birbiriyle harmanlandığı fikrindeydi; bazılarına göre babanın spermi onun minyatür bir versiyonunu içeriyor, dolayısıyla çocuk tamamen onun kopyası oluyordu; az sayıda bir grup insan da minyatür versiyonun spermde değil annenin yumurtasında bulunduğu görüşündeydi. Böyleyken, çocukların nasıl olup da anne-babalarından farklı insanlar oldukları sorusu, insanların çözmeye merak duyduğu bir bilmece değildi, çünkü gençlerin isyankârlığının, tabiatın buyruğu olabileceği düşüncesi katlanılmaz bir şeydi.

Babalara ilişkin modern kavrayışın izlerini 1850'ye, köy kökenli bir delikanlının öğretmenlik sınavında başarısız olduğu günlere dek sürebiliriz. İnsanlık, başarısız kişilere, sapkınca düşünceler üreten, sınav sorularını yanlış cevaplayan ve bazen tarihin seyrini değiştiren insanlara çok şeyler borçludur. Viyana Üniversitesi'nin değerli profesörleri Gregor Mendel'e (1822-1884) geçer not vermemişlerdi, çünkü kendi kendini yetiştirmiş bir gençti o. Ayrıca zamanının ölçüt-

lerine göre anormaldi de, çünkü papaz olmasına rağmen, yaratılış tarihinin henüz tamamlanmadığına, yani dünyanın ebediyen olduğu gibi kalmayacağına inanıyordu. Aslında dünyayı o kadar ciddiye almıyordu: Sertifikasız da olsa öğretmenliğe devam etmişti, derslerinde bol bol el kol hareketi kullanıyor, kendi yaptığı şakalara kızarıp gülüyordu, "gözlerindeki muzip pırıltı hiç kaybolmuyor, kimseye asla soğuk davranmıyordu," günlük konuşmalarda seksten söz açıyor, utanıp gülenlere, "Aptal olmayın; normal şeyler bunlar," diye çıkışıyordu. Hayatta korktuğu tek şey hava akımıydı, bahçesindeki rüzgâr çıngırağı uyarı notalarını vurmaya başladı mı hemen şapkasını başına geçirirdi. Eğer sizi daha büyük korkulardan koruyorlarsa, küçük kor-

kular faydalıdır. Mendel, kendi düşüncelerini, yaşadığı döneme hâkim olan düşüncelerle uyumlu hale getirmenin zorluğundan korkmuyordu.

"İnsanı hangi kuvvet yarattı?" diye sordu,
Şairane olmaya özenerek.
"Durup dinlenmeden çalışmak
Gayretlerine soylu ve yüce bir yön vermek.
Bugünden sonra insanın payına düşen budur."

Bu iyimserlik, Mendel'in farklı bezelye cinsleri üzerinde deneyler yaparak kalıtımsal özelliklerin aslında birbiriyle karışmadığını ispatlamasını sağladı. Gününün düşünce sistemine aykırı bir yaklaşımla matematik ve botaniği birleştirerek Mendel, baskın ve çekinik genlerin kuşaktan kuşağa taşınırken hangi kurallara göre hareket ettiğini ortaya çıkardı. Modern genetik bilimi bütünüyle bu düşünce üzerine kurulmuştur.

Bir yüzyıl sonra 1953'te Watson ve Crick, anne-babaların çocuklarına aktardıkları şeyin neye benzediğini gösterdiler. Mendel gibi onlar da başarısızlığın kurbanı olmuşlardı: Watson Harvard Üniversitesi'ne kabul edilmemiş, Crick ise Londra'daki University College'da yeterli başarıyı gösterememişti. Watson münzeviydi, Crick ise fazlasıyla insan canlısı. İkisi de genlerdeki nükleik asitlerin moleküler yapısını –yani ikili sarmalı– keşfedebilmelerini, birbirlerinden bu kadar farklı olmalarına, birbirlerini eleştirmelerine, tamamlamalarına ve teşvik etmelerine bağlıyorlardı. İnsanlar arasındaki farklılıklar geleneksel olarak kaygı verici bir şey sayılmıştır: Bunun değeri daha yeni yeni anlaşılmaktadır. Eskiden, bilim dallarını birbirinden ayıran sınırlar birbirlerini anlayamayan uzmanlar üretiyordu, bugünse bilgi, büyük ölçüde bu sınırlarda delikler açma yoluyla ilerleme kaydetmektedir. Watson'la Crick'i biyolojide gelişme sağlamanın fizik ve kimyanın kavramlarını kullanmakla mümkün olacağına, canlılar

dünyasıyla cansızlar dünyası arasında sadece bir uçurum değil, aynı zamanda bir de köprü bulunduğuna ikna eden, fizikçi Schrödinger'in *Yaşam Nedir?* adlı kitabı olmuştu.

Bugün, hayatın hemen hiçbir zaman kendini tamı tamına yinelemediğini açıkça biliyoruz: Düzensizlikler ve sürprizler, hayatın madde üzerindeki sihirli mührüdür. Bireyler arasındaki farklılıklar her kuşakta yeniden dağılır, her kuşakta, nedeni belirsiz mutasyonlar oluşur. Anne-babalar, kendi yaşam süreleri içinde edindikleri kendilerine has özellikleri çocuklarının bedenlerine aktaramazlar. Bugünkü kadar yakından bakıldığında anne-babalar hiç de öyle korku ve dehşet uyandıracak gibi görünmezler; neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilen otoritelerden çok, daha fazla DNA üretmek için körlemesine çırpınıp duran DNA yığınlarına benzerler.

Hayatın dördüncü gerçeği şudur: "Aile değerleri" yüzyıllar boyunca o kadar büyük değişimler geçirmiştir ki, bu değerlerin anlamı giderek daha yoğun bir belirsizlik perdesine bürünmektedir. Çocukların hizmetkârlardan farklı muamele görmedikleri, ayaklarının üzerine kalkar kalkmaz işe koşuldukları dönemler olmuştur – on dokuzuncu yüzyılda aile gelirinin üçte birinin, hatta yarısının çocuklar tarafından sağlanması görülmemiş şey değildi. Buna son verilip de çocukların yerine kadınlar çalışmaya başladığında, bir başka büyük duygusal devrim gerçekleşti: Çocukların görevi, anne-babaları için para kazanmak yerine, onların kazandıklarını harcamak haline dönüştü. Bugün Fransızların yüzde 70'i anne-babanın çocuklarından fedakârlık beklemeye hakkı olmadığını düşünmekte, yüzde 62'si çocuklarının gelirlerinden kendilerine pay ayırmasını talep etmediklerini belirtmektedir.

En temel aile değeri olarak ekonomik ortaklığın yerine sevgiyi koymak kolay olmamıştır. ABD'de, Rahip Dr. H. J. Kerr, *Çocuklara Hikâyeli Vaazlar* (1911) adlı kitabında, annesine şöyle bir fatura sunan Bradley adlı bir çocuğu anlatır: "Annesinin Bradley'ye borcu: Ev işlerine yardım ettiği için 25 sent, iyi bir çocuk olduğu için 10 sent, müzik dersi aldığı için 15 sent, diğer kalemler için 5 sent. Toplam tutar: 55 sent." Annesi Bradley'ye 55 sent'ini verir ve o da kendi faturasını çıkarır: "Bradley'nin annesine borcu: İyi bir anne olduğu için 0 sent, kızıla yakalandığında ona haftalarca baktığı için 0 sent; ona ayakkabı, elbise ve oyuncak aldığı için 0 sent; yediği yemekler ve sahip olduğu güzel oda için 0 sent. Bradley'nin annesine toplam borcu: 0 sent." Bunun üzerine Bradley'nin gözleri yaşlarla dolar ve annesine parayı geri vererek ona der ki: "Anneciğim, artık seni hep seveceğim ve her istediğini yapacağım." Bu din adamının bencillikten ve hesapçılıktan uzak aile ilişkilerine dair rüyası, sevgi –her ne kadar başka

değerlere tahvil edilemese de– aşağı yukarı para gibi ölçülebildiği sürece bir rüya olarak kalacaktı. Aynı sıralarda sosyal danışmanlardan da, göçmen ana-babalara yönelik şikâyetler yükselmekteydi: "Tamam çocuklarını seviyorlar ama," diyorlardı, "gerektiği biçimde değil." Sevginin öyle her biçimi makbul değildi. Buna karşılık insanların sevgilerini verecek birine duydukları ihtiyaç şiddetlenmekteydi; çocuk yetiştirmenin her geçen gün daha masraflı bir iş haline gelmesine rağmen, çocuklara verilen değer durmadan artıyordu. *Amerikan Akademisi Yıllığı*'nda (1908) "çocukların anne-babalarının fedakârlığına layık oldukları" belirtiliyordu. Oysa kısa süre öncesine kadar, on dolar karşılığında gayrimeşru bir çocuğu eline verip kurtulabileceğiniz in-
362 sanlar vardı. 1920'lere gelindiğinde varlıklı aileler evlat edinerek çocuk sahibi olabilmek uğruna bin doları gözden çıkarır oldular – Memphis'li Bn. Georgia Tann, ailelere evlatlık çocuk bulma işine girerek milyonlar kazanan ilk kadın olmuştur. 1970'lerde Amerika'da yapılan bir araştırma, tipik bir ailede çocukların ev işlerine katkısının haftada üç buçuk saat civarında olduğunu gösteriyordu, buna karşılık bir annenin ev işleriyle geçirdiği süre elli saatti.

Gelgelelim, ailenin tamamen sevgi temeli üzerine yerleştirilmesi karşısında çocuk, aldığı sevginin karşılığını nasıl ödeyeceği konusunda bir belirsizliğe sürüklendi. Eve para getirdiği günlerde kendine bir değer biçebiliyordu, ama ekonomik olarak yararsız hale düştüğü, hatta bir mali külfet haline geldiğinde, kendine güvenini ebeveynlerin sevgi ve hayranlık gösterilerinden sağlaması gerekti, bu hayranlığın başka insanlarca paylaşıldığının ise hiçbir garantisi yoktu. Kimi zaman anne-babasına olan borcunu onların hayallerini gerçeğe dönüştürerek, olmak isteyip de olamadıkları ideal kişi haline gelerek ödemesi talep edildi. Kimi zaman da, bağımsız ve "mutlu" bir insan olarak yetişmeye teşvik edildi, ne var ki bu durumda, sonuç beklenmedik ölçüde sarsıcı olursa sevginin geri çekilmesi ihtimali vardı. Derken bazı ana-babalar, çocuklarını mutlu etmenin yegâne varlık nedenleri olamayacağına karar verdiler, yapmaya hazır oldukları fedakârlıkların bir sınırı vardı; evet, çocuk kraldı, ama tahtından indirilebilirdi. Boşanmalar, çocuğun her zaman en başta gelmediğini kanıtladı. Bir aile değeri olarak, yerine getirilmesi gereken bir vazife olarak sevgi ile kendiliğinden gelişen, sürekli yenilenmeyi gerektiren bir duygu olarak sevgi arasında dağlar kadar fark vardı.

Aynı zamanda, bir başka aile değeri olan süreklilik ile insana özgü bitmez tükenmez yenilenme arayışı arasında da daimi bir çatışma yaşanmıştır. Eski Mısır'ın kız kardeşleriyle evlenen firavunları bir kenara bırakılırsa evlilik, ailelerin büyük bölümü için yabancı bir kanın aralarına karışması demekti. Evleneceğiniz kişi, sonunda sizi felakete

sürüklese de sürüklemese de, vazgeçilmez bir taze soluktu. Çocukların anne-babalarının umutlarını gerçekleştirmemeleri ailenin çöküşünü haber veren bir işaret değildir, anne-babaların onlara mutlak ve kesintisiz bir ilgi sunmamaları da geleneğin ihlali anlamına gelmez. Aile insanın icat ettiği kurumların en eskisidir, çünkü hepsinin içinde en esnek olanı odur. Aile için öngörülen amaçlar yüzyıllar içinde defalarca değişmiştir. Bugünün bir veya iki çocuklu ailesinin, bir zamanların kâhyalar, ortakçı çiftçiler, hizmetkârlar, gayrimeşru evlatlar ve her kuşaktan akrabadan meydana gelen hane halkıyla pek az ortak yanı vardır. Bir yüzyıl kadar önce, küçük ailelerin önderliğini yapan Fransa'da bile her iki çocuktan birinin en az iki kardeşi vardı.

Aile kurumu, kendisine nasıl bir varlık nedeni yakıştıracağı ve a- 363
maçlarını nasıl gerçekleştireceği konusunda daima kararsızlık içindedir; hayatın gerçeklerinden biri de işte budur.

Ailenin son değişim hamlesi, kendisini bir istihdam kurumundan, temel olarak boş zamanla ilgilenen bir kuruma çevirmiş olmasıdır. Aile, bir istihdam sağlayıcısı olarak kendine parlak bir sicil edinememiştir. Ana-babalar işi sağlama almış, zanaatlerinin devamını garantilemek için gereğinden fazla çocuk sahibi olmuş, bu fazla evlatları şehirlerde veya yabancı ülkelerde kendi derdleriyle baş başa bırakmışlardır. Modernliğin, öksüzlerle yetimlerin buluşu olması bu yüzdendir: Başka şansları yoktu çünkü. Eğitimin yaygınlaşması gençlerin, sözümona ana-babalarından daha iyi hayatlar sürmelerini sağlayacaktı, ama ender refah dönemleri bir kenara bırakılırsa, ne doğru dürüst işler ne de hayal gücü zengin olanların yönelebileceği tatmin edici çıkış noktaları yeterli düzeyde olmuştur. 1820'lerde ve 30'larda gençler, Alfred de Musset'nin sözleriyle, "faal hale geçiremedikleri güçlerini umutsuzluğa yöneltmişlerdir," çünkü "şerefi, dini, sevgiyi ve etraflarındaki herkesi küçümseyip alaya almak, ne yapacağını bilemeyenler için eşsiz bir avuntudur." Gerçek hayatın başlamasından önceki bir cennet olarak tasarlanan yeniyetmelik dönemi, nevroz ve suç üreten bir bataklığa dönmüştür. Ardından yetişkinler de bu buluştan etkilenmiş, sonsuz gençlik yanılsaması ve hayal gücünü azat etmenin tehlikeli zevkleri karşısında büyülenmişlerdir. Ailenin, maceracılığı körüklemekte en az istikrar sağlamakta olduğu kadar başarılı olduğu da sonunda böylece ortaya çıkmıştır, kazara da olsa.

Anne-babaların en olumlu keşfi, çocukların ne kadar ilgi çekici olabileceğini fark etmeleri, ücretsiz uysal işgücü olarak değil de birer insan olarak akıl sır ermez sorularıyla, çok daha mutluluk verici olduklarını anlamaları olmuştur. Çocuklar, eski cevapları anlamsız kılan, insanı kabul görmüş her şey üzerinde yeniden düşünmeye zorlayan ol-

madık sorularla dolu birer merak küpüne dönüştükleri oranda, annebabalık da bir çeşit kumara dönüşmüştür. Dünyayı anlamak için acele etme, denirdi eskiden çocuklara, daha senin aklın ermez. Şimdi ise şöyle deniyor: Hayatta değiştiremeyeceğin pek çok gerçek olabilir, ama birçoğu da, kim bilir, belki zaten gerçek değildir.

Yüzyıllar boyunca aileleri daha istikrarlı kılma ve daha güvenilir bir erdem kaynağı haline getirme konusunda o kadar az aşama kaydedilmiştir ki artık ailelerin tarihinde saklı olan bütün bu belirsizliği daha faydalı amaçlara yöneltmenin bir yolunu bulma zamanı gelmiştir. İnsanlık tarihinin tamamı, belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelik bir çabadan ibarettir. Belirsizlik olmadan hayatın yavan ve sıkıcı olacağı

gerçeği sorunun sadece bir yüzüdür. Kendi içinde güvenlik de doyurucu bir ideal olmaktan çıkmıştır, çünkü güvenlik hiçbir zaman garantili bir çözüm olamaz. Evdeki hesap hemen hiçbir zaman çarşıya uymaz. Bu süreç içinde büyük miktarda tecrübenin ziyan olup gitmesine izin verilmiştir, halbuki hatalar fırsatlara dönüştürülerek kazanç hanesine yazılabilirler. Umudun şekli şemali her zaman belirsizdir ve belirsizlik, umudun vazgeçilmez bir parçasıdır.

Buna rağmen umut, bir hayatı yönlendirmek için tek başına yeterli değildir. Bu yüzden sonraki bölümde, ailenin, beklenmedik sonuçlara yol açacak bile olsa, kendisine ne gibi yeni amaçlar saptayabileceği sorusuna cevap arayacağım. Hayattaki yolumuzu bilmeyi hepimiz isteriz, ama bu yolun bizi büyük ihtimalle bambaşka bir yere çıkaracağını da bilmemiz gerekir.

———— / ————

Viviana A. Zelizer, *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, Basic, New York, 1985 (ABD Ulusal Çocuk Emeği Komitesi'nin 1905 tarihli raporundan alıntı: "Şefkatin hüküm sürdüğü bir aile bulmak güçtür"); Michel Fize, *La Démocratie familiale: Évolution des relations parents-adolescents*, CNRS, Presses de la Renaissance, 1990 (Fransız ana-babaların yüzde 42'si, kişisel sorunlarını çocuklarıyla hiç konuşmadıklarını belirtmektedir); Jean Delumeau ve Daniel Roche, *Histoire des pères et de la paternité*, Larousse, 1990; Yvonne Knibiehler, *Les Pères aussi ont une histoire*, Hachette, 1987; R. A. LeVine, *Parental Behaviour in Diverse Societies*, Jossey Bass, 1988; Vitaly A. Rubin, *Individual and the State in Ancient China*, Columbia University Press, 1976; Linda A. Pollock, *Forgotten Children: Parent-Child Relations 1500-1900*, Cambridge UP, 1983; Huxley J. Coale, *The Decline of Fertility in Europe*, Princeton UP, 1986; Pierre Guichard, *Structures sociales orientales et occidentales dans l'Espagne musulmane*, Mouton, 1977; Ursula Owen, *Fathers: Reflections by Daughters*, Virago, 1983; Morton H. Fried, *Fabric of Chinese Society*, Octagon, New York, 1974; Michael Mann, *The Sources of Social Power*, 1986; Eliezer Ben-Rafael, *Status, Power and Conflict in the Kibbutz*, Avebury, Aldershot, 1988; Paul Chao, *Chinese Kinship*, Kegan Paul, 1983; Caroline Blunden ve Mark Elvin, *Cultural Atlas of China*, Phaidon, Oxford, 1983 (ayrıca Çinlilerin duyguları üzerine birçok yazısından ötürü Elvin'e minnettarım); J. L. Domenach ve H. Chang-Ming, *Le Mariage en Chine*, FNScPo, 1987; Colloque UNICEF, *l'Étranger vu par l'enfant*, Flammarion, 1986; David Cohen ve Stephen A. MacKeith, *The Development of the Imagination: The Private Worlds of Children*, Routledge, 1991; Maurice Daumas, *Le Syndrome des Grieux: Les re-*

lations père/fils au 18e siècle, Seuil, 1969; Judith Stacey, *Patriarchy and Socialist Revolution in China*, California UP, 1983; L. McKee ve M. O'Brien, *The Father Figure*, Tavistock, 1982; Judith P. Hallett, *Fathers and Daughters in Roman Society*, Princeton UP, 1984; Pierre Duclos, *Les Enfants de l'oubli, du temps des orphelins à celui des DDASS*, Seuil, 1989; Maurice Godelier, *La Production des grands hommes*, Fayard, 1982; Yushio Murkino, *When I was a Child* (Japonya'da geçen çocukluğu üzerine), Constable, 1912; John Gillis, *Youth and History*, Academic Press, 1974.

XXII

Aile kurumundaki kriz, aslında cömertliğin evriminde bir aşamadan başka bir şey değildir

"Nasıl yetiştirildiniz?"

"Kötü." Karşımda, mesleklerinde başarılı olmuş bir anne-babanın sunabileceği bütün imtiyazlara sahip on sekiz yaşında bir delikanlı var.

"Annemle babamı çok az görebildim, sabahın sekizinde işe gider, akşam sekizde dönerlerdi. Kadınlar –ve onlarla birlikte erkekler de– bu çılgın çalışma temposunu artırdıkça durum daha da kötüye gidecek. Çocuklar ihtiyaç duydukları ilgiyi göremeyecekler."

Babası insan hakları davalarını savunan tanınmış bir avukat; annesi Monique ise müzik endüstrisinin tepelerinde görev yapıyor. Gençliklerinde, yetmişli yıllarda, ikisi de muhalifmiş, yeni bir hayat biçiminin öncülüğünü yapıyorlarmış: Geleceği bir macera olarak gören

herkesin, modernliğin ateşiyle kutsanmak üzere gittiği Amerika'da karşılaşmışlar, iki burslu öğrenci olarak. Monique son derece modern bir kadın. Bir radyo muhabirinin kızı olarak dünyaya gelmiş, bulaşık yıkamaya değil okumaya yöneltilmiş, kendisiyle baş başa kalmaya, kendi düşüncelerini oluşturmaya bol bol zaman bulmuş ve Fransa'nın en önemli işletme okulundan mezun olmuş. (Bunları 1968'de yaşamış, feminizm patlamasından önce.) Afrika'da bir sene yoksul çocuklara öğretmenlik yapmış, ardından Angela Davis'in Fransa'daki kampanyasını düzenlemiş. Kocası askere gitmeyi reddedenlerdenmiş, bunun yerine Kamerun'da öğretmenlik yapmayı seçmiş. Bugün Fransız değil Kamerunlu olduğunu söyleyen oğulları orada doğmuş.

Monique bir eş olmakla yetinmek istememiş. Fransa'nın taşra şehirlerinde kolay kolay karşı koyulabilecek bir şey değilmiş bu, hele ki taşralı zengin ailelerden birine gelin gittiyseniz, çünkü bu ailelerde kadınlar entelektüel birikimlerine rağmen bütün hayatlarının kocalarınınkinin etrafında dönmesine izin verirlermiş. Monique'in kayınvalidesi sözüne sohbetine doyulmaz bir kadınmış, ama mesela bir çek yazmayı bile bilmiyormuş. Hali vakti yerinde her ailenin diğerleri tarafından sürekli göz hapsinde tutulduğu, insanların kimin kime denk olduğu üzerine çene yormaktan hiç usanmadığı küçük şehirlerde, dışarıdan gelen bir gelin, eşe-dosta gösterip övünmek üzere kanatlarından iğnelenen bir kelebek gibi hissedermiş kendini. Monique Paris'e giderek soluk almaya çalışmış, ama her seferinde gözyaşları içinde eve dönmüş. Önemli bir avukatın karısından beklenen görevler onu açmıyormuş, toplumun kıyısındaki sanatçıların sohbetlerini yeğliyormuş o. Kocasının meslektaşlarına ev sahibeliği yapmayı, onunla rutin resepsiyonlara katılmayı reddetmiş. "Hayatını yönetme işini ona bıraktım." İşi Monique'in "gizli bahçesi"ymiş, kocasından bağımsız kalmasını sağlayan şey. Kocası bunu böylece kabullenmiş.

Monique'in asıl sorunu iki oğlunun bakımıymış. Kocası kendine bakabiliyormuş. "Her zaman çocukları kurtarmak istedim, bir çift olarak bizim hayatımızdan önce gelsinler istedim." Ev işlerinin bir bölümünü ve çocukların yemeğini hazırlama görevini kocası üstlenmiş, Monique işten çıkamadığında evde kalıp çocuklara bakmış. "İkimiz de aynı hayatı yaşadık." Ev işine yardım edecek birilerini bulmak kolaymış. Ama şimdi, acaba çocuklarımı ihmal mi ettim diye suçluluk duyuyor, daha doğrusu bu konuda kafası karışmış durumda. Arkadaşlarının hepsi aynı sorunu yaşıyor, bir araya geldikleri zaman üzerinde konuştukları başlıca konu bu: Çocuklar küçükken ne derseniz onu yapıyorlar, ama şimdi, bağımsızlığa doğru uzanırken, annebabalarının içini kaygıyla dolduruyorlar. "Çocuklarımız yetişme çağı-

na girince bizi reddediyorlar." Bütün o yürekli başkaldırılardan sonra, kendilerini çocuklarına feda etmiş olan annelerinden çok da ileriye gidememiş olduklarının farkına varıyorlar.

Monique, üniversite çağında bulunan büyük oğluyla aralarındaki yabancılık yüzünden üzülüyor: konuşmaları her zaman gerginlik yüklü. Araştırmalara bakılırsa yetişme çağındaki her beş Fransız gencinden biri sorunlarını ailesine açamamaktan şikâyetçi. "Aklından geçenleri bana söylemiyor; keşke aramızda kavga gürültü olsaydı, bu suskunluğa tercih ederdim." Ailenin diğer üyeleriyle birlikte sofraya oturmuyor, evi bir otel gibi kullanıyor, öğle vakti yataktan çıkıyor, akşamüstü dört gibi eve gelip bir şeyler atıştırıyor, nerede olacağını on-

lara hiç söylemiyor. Bir kez evden ayrılmış, ama sonra, tuttuğu daire banyosuz olduğu için geri gelmiş: Evde yaşamasının tek nedeni buradaki konfordan yararlanmakmış gibi davranıyor. Nerede olduğunu hiçbir zaman bilmiyorlar, çocukken o da, annesinin nerede olduğunu merak etmiş olmalı, diye düşünüyor Monique.

Kendi bağımsızlığına bu kadar düşkün bir anne olarak oğlunun bağımsızlığını kabullenmekte neden böyle güçlük çekiyor? "Çünkü hayatta bir amacı yok. Onu hayata bağlayan bir tutkusu olsaydı, durumu onaylardık." Ama bu doğru değil. Monique oğlunun kendi değerlerinin pek çoğunu paylaştığını biliyor. Kendini yoksulların hizmetine adamak istediğini söylüyor, dünyanın en yoksul ülkesinde, Burkina Faso'da yaşayıp oraya yiyecek, eğitim ve sağlık hizmeti götürme hayalleri kuruyor. Zengin ülkelerin sorunları çok fazla, bunları çözmek imkânsız; dolayısıyla kendinizi insani bir davaya adamak daha mantıklı. "Annem ve babam kendilerini bana adamadıkları için ben kendimi başkalarına adayacağım."

"Yani annen ve babanla arandaki anlaşmazlıklar senin öç alma yöntemin mi?"

"Evet. Ben çocuk sahibi olduğumda onlar her şeyden önce gelecekler."

Her şeye rağmen yaşadığı yoksunluğun ona bir hayrı dokunmuş: Başkalarını düşünen bir insan olmasını sağlamış.

"Annen ve baban seni gerektiği gibi yetiştirselerdi, bencil mi olacaktın?"

"Evet."

Alışılmış anlamıyla hırsları bulunmadığını söylüyor. Kötü notları falan umursamıyor. Mesele annesiyle babasının onu anlamaması değil, onu olduğu gibi kabullenmeye yanaşmamaları, oğullarını başarısız biri olarak görmeye dayanamamaları, onlar gibi parlak bir öğrenci olmama doğrultusundaki bilinçli seçimine karşı koymaları. Evdeki gerginlik, diyor, had safhada.

Burada sorulması gereken soru, kişisel gelişim uğruna aile hayatından fedakârlık etme kararının Monique'i haklı çıkaracak meyveleri verip vermediği. Monique büyük ihtimalle başka türlü davranamayacaktı. Pek çok insan, meslek sahibi modern bir kadının neler başarabileceğine ilişkin hayranlık uyandırıcı bir örnek olarak görüyor onu, pek çok insanın ondan cesaret aldığına kuşku yok. Oğlu da ona aynı ölçüde hayranlık duyuyor ve Monique, ona zarar vermiş olduğunu düşünürken yanılıyor. Ama o, yine de bir kadın olarak tam anlamıyla tatmin edici bir hayat sürmenin yolunu bulabildiği fikrinde değil.

Yüksek niteliklerine rağmen, hem de sözüm ona modern bir reklam şirketinde, önce asistan olarak işe başlaması, sonra da kariyerini "kadınca bir meslek"te sürdürmesi gerekmiş. Sözü gelmişken, pek çok kadının imrenceği bir kariyer bu: Monique, yeni kurulan bir televizyon kanalında halkla ilişkiler sorumlusu olarak çalışmış, sinema ve müzik festivalleri düzenlemiş, karizmatik bir orkestra şefinin yönetimindeki bir orkestraya nezaret etmiş. Yirmi yıllık çalışma hayatı boyunca bir yığın harikulade sanatçıyla tanışmış, onlarla geç saatlere kadar sohbetler edip sabahın erken saatinde yine işe koşmuş, dünyayı dolaşmış, dünyanın dört bir yanından gelen sanatçıları ağırlamış, sanat etkinlikleri için özel ve tüzel kişilerden mali destek sağlamış; coşku dolu, heyecan verici ve müthiş yorucu, sonsuz incelik gerektiren bir işmiş bu. 369 F24

Ne var ki bugün, kırklarının başlarında, kendine sorular sormaya başlamış. Hayatını her zaman ikinci sırada geçirmeyi kabullenmekle doğru seçimi yapıp yapmadığı kafasını kurcalar olmuş. İktidar ya da şöhret tutkusundan değil; birlikte çalıştığı erkeklerin pohpohlanmaya duydukları ihtiyaç onunkinden çok fazla, hepsinin temel zaafı bu. Monique iltifatlar karşısında şüpheye kapılıyor; o, başkalarına iltifat etmeyi, insanların etrafına bir cazibe ağı örmeyi tercih ediyor, bu yeteneğinin onlar üzerindeki etkisini seyretmekten hoşlanıyor. Sadece cinsel bir oyun değil bu, politikacılar da aynı şeyi yapıyorlar, Monique'in orkestrasındaki orkestra şefi de; kadınlar, diyor, sahneye hiç çıkmadan da olağanüstü güç sahibi olabilirler. Halbuki bir erkek, onun yaptığı gibi hırslarını aşağı çekerek mutlu olamazdı. Monique daha yüksek bir konumda görev yapabilecek kadar girgin olmadığına inanıyor; topluluk önünde konuşmak onu hâlâ korkutuyor. Koşuşturmaca içinde geçen bu hayat, ne kadar zevkli de olsa onu köreltiyor, çünkü ne kitap okumasına, ne sakin bir yolculuğa çıkmasına, ne de hepsinden önemlisi, kendi yaratıcılığını geliştirmesine zaman bırakmış. Hayatı boyunca sanatçıların yaratıcılığını desteklemiş biri olarak bir şeyler yaratma sırası artık ona gelmedi mi, bu iş tüm enerjisini alıp

götürmeden? Onu kaygılandıran, yılların geçmekte oluşu mu? Kendini daha olgun, daha yetenekli, daha dengeli buluyor: Acaba bu süre içinde bütün yeteneklerini tüketti mi? Televizyona ilk başladığında film yönetmeni olmayı umuyormuş, şimdi de belgeseller çekme, yeni bir şeyler yapma düşüncesi ona çekici geliyor, hiç bitmeyen bir yenilik arayışı bu. "Kendime zaman ayırmaya ihtiyacım var." Gel gör ki orkestra durmadan yeni şeyler yapıyor, okullarda, fabrikalarda, cezaevlerinde konserler veriyor, konser sonrası son derece duygulandırıcı, harika söyleşiler yapıyorlar: Bütün bunlar zahmetlerinin boşuna olmadığını hissettiriyor ona; "dünyayı değiştirebilecek şeyler bunlar."

370 Hayatını yoksulların hizmetine adamak isteyen bir delikanlı, neden bir sorun yumağı gibi görünür, hem kendisine hem de anne-babasına? Bu kitapta daha önce sözü geçen, ikisi de yoksulluğu seçmiş iki tarihi kişilik eğer bugün yaşasalardı sorunlu gençler olarak terapist kapılarına dizilirlerdi. Gelmiş geçmiş en hayranlık uyandırıcı insanlardan biri olduğunda bütün dünyanın birleştiği Assisi'li Aziz Francesco da varlıklı babasını hayal kırıklığına uğratmıştı; önce, yeniyetmelik döneminde başıbozuk, sefa düşkünü gençlerden oluşan bir çetenin başına geçerek, sonra da varını yoğunu fakirlere bağışlayıp "zayıf ruhlular" ile saf tutarak, "hayvanlara kardeşim diye hitap ederek ve ayaklar altında ezilmesinler diye yoldaki küçük solucanları toplayarak." Dünyanın acımasızlığından her zaman rahatsızlık duymasına rağmen etkileyici ve hayat dolu kişiliğini korumuştu, ama babasına sorsanız oğlunun kendisi gibi işini bilir bir tüccar olmasını tercih ederdi. Albert Schweitzer, gelininin ifadesiyle "son derece sert ve haşin" bir annenin oğluydu: Schweitzer da, kendisinin okuldaki başarısızlığı nedeniyle annesini sık sık gözyaşları içinde bulduğunu hatırlıyordu: "Gençliğin içten gelen hayat sevincini hiçbir zaman tanımadım... Mutlu bir genç olduğum asla söylenemez," diyordu; çocukluğunun en büyük kâbusu insanların onunla alay etmeleriydi. Yine de dünyaya küsmek şöyle dursun, Afrika'da doktorluk yaparak ve "hayata saygı"yı temel inancı haline getirerek eşine az rastlanır bir cömertlik örneği oluşturdu. Yetiştirilme biçiminden hiç yakınmadan "Anne ve babam beni özgürlüğe hazırladılar," düşüncesinde ısrar etti. Gerçekten de insanlar sık sık özgürlüğün izine bile rastlanmaz görünen koşullarda özgürlüğü bulup çıkarmışlardır. Cömertlik, bir özgürlük ifadesidir.

Aile, ideal olarak insanların birbirlerine cömert davrandıkları yer olmuştur, ama aynı zamanda toplumsal bir birim olarak kendi çıkarlarını başkalarınınkinden önde tutmuş ve ona karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyen üyelerine aman vermemiştir. Aileye ilişkin ilk parlak fikir, geniş ailelerden vazgeçip birkaç çocukla yetinerek sevecenlik

duygularını daha dar bir alanda yoğunlaştırmaya, dünyanın acımasızlığına karşı kapalı bir sığınak oluşturmaya çalışmak olmuştu. Bu çözüm her zaman istenen sonuçları vermedi. Bu nedenle, o günlerden beri geniş aileyi veya klanı yeni bir biçimde tekrar ayağa kaldırma yoluna gidildi. Ama bu seferki kan bağına dayalı bir birliktelik değildi, daha ziyade sevgi bağlarının bir araya getirdiği, genellikle akrabalar arasında olduğundan daha sıkı duygusal yakınlıklar kurmuş bireylerden oluşan bir topluluktu. Böylece insanların mahrem hayatında akraba olmayanlar da akrabalar kadar önemli bir rol oynamaya başladılar, çocuklar sadece yaşıtlarından değil yetişkinlerden de bilgi edinir oldular. Ailenin –dalaşmaları önlemekle ve mümkün olduğu kadar demokratik bir yapı kurmakla ilgilenen– iç politikası aile tarihinin sadece bir parçasıdır; yabancılara nasıl davranılacağını belirleyen dış politikası üzerinde ise daha az konuşulmuştur – halbuki bu, özgürlüğün ve cömertliğin gelişimi üzerinde son derece önemli bir rol oynamıştır.

Anne-babalar, çocuklarının işsiz güçsüz, üçüncü kalite bir aziz olması riskini nadiren göze almışlardır. Onların amacı çocuğun mutlu olmasını sağlamaktır. Gelgelelim bu amaca geleneksel yöntemle, yani bütün mutluluk ve doyum kapılarını açarak ulaşmanın mümkün olmadığı görülmüştür, çünkü başkaları mutsuzken mutlu olmanın imkânı yoktur. Elbette, halinden hoşnutluğun sınırlı kapsamı içinde mutlu yaşayan, çevrelerindeki dehşete gözlerini kapayan yığınla insan oldu. Kimileri de hayatı hafife alarak veya insanların mantıksızlığına öfkelenerek mutlu olmayı denedi. Veya taşkın mutluluk anlarıyla avunmaya çalıştılar, bunların kaçınılmaz ömürsüzlüğünü kabullenerek. Yine de bencillik barındıran bir mutluluk asla tam bir mutluluk değildir. Kimseye bir yararınız dokunmadan yaşamak kendinizi aşağılamak demektir ki bu, insanın ilke olarak açgözlü ve yırtıcı bir mahluk olduğuna inandıkları için bu duyguyu özellikle besleyip büyütenler açısından bile çetin bir mutluluk biçimidir. Mutlu çocuklar yetiştirmek olsa olsa bir rüyanın başlangıcıdır. Çocukların mutluluklarını içlerine sindirmeleri ancak içinden geçip gitmelerinin dünyaya bir yararı dokunmasıyla mümkün olabilir. Bu da, çocuk yetiştirme işine ve hatta hayata, hiç de alelade olmayan bir amaç kazandırır.

Eskiden çocuklara hayatta kısmetlerine düşeni kabullenmeleri öğütlenirdi, ne var ki bütün çocuklar bu öğüdü dinlememiştir. Bu sefer de kendilerine ait bir kimlik duygusu oluşturmaları nasihat edilmiştir, Erik Erikson'ın tanımıyla "kendi bedeninizde kendinizi rahat hissetmek" idi bu, "hayatta ne istediğinizi bilmek, kimlere önem verdiğinizi, kimler tarafından ciddiye alınmayı istediğinizi yüreğinizde kesin olarak hissetmek" idi. İç çatışmalardan bu kadar uzak kişilere ta-

rihte ender olarak rastlanır, rastlananlar da, mükemmellikle ilgisi olmayan, fazlasıyla kendinden memnun insanlardır. Erikson'ın kendisi de kendi öğütlerini tutamamıştı; evlilik dışı doğmuş, babasını tanımayan bir çocuk olarak yaşam felsefesi, hiç yaşayamadığı bir normalliğe duyduğu özlemle biçimlenmişti. Kimlik duygusu kavramı, bu kadar karmaşık olmayan bir dünya isteyenler için icat edildi. Alternatifi ise farklı koşullarda farklı kişiliklere bürünmek, başkalarına duyulan sevgi ve anlayışın sınırlarını genişletmeyi kendini anlamaktan daha önemli bir öncelik haline getirmektir. Kendi kozaları içinde tıkılıp kalan aileler genellikle böyle bir amacın peşine düşmemişlerdir.

Devlet otoritesinin en heybetli günlerinde yaşamış olan Freud'un,
372 teşhis yönteminin merkezine babalara başkaldırıyı koymuş olması şaşırtıcı değildir. Oysa bugün asıl tehlike artık ebeveynin otoritesi değil, amaçsızlığıdır; iktidar arayışı en önemli mesele olmaktan çıkmış, yerini amaç arayışı almıştır. Çocukların hayal gücü artık anne-babaların hegemonyasında değildir. Hayata bakışlarını belirlemek üzere bir anket uygulanan Avustralyalı iki bin ilkokul öğrencisinin tepkileri bu değişimi yansıtmaktadır: Anne ve babalar, çocuklara bakan, onlara çeşitli şeyler satın alan, onlar için para harcayan, onları koruyan kişilerdir: "Annemle babam beni seviyorlar, çünkü ben onlara aitim ve onların her şeyiyim." Öğretmenler ise çocukların dünyayı anlamasına yardım ederler, ama her şeyi çok iyi açıklayamazlar ve ayrıca "bazen haksızlık yaparlar." Bir de tabii arkadaşlar çok önemlidir, onlar sizi anlarlar, sizinle birlikte eğlenceli şeyler yaparlar ve size üzülmemenizi söylerler. Bu çocukların başlıca şikâyeti, istedikleri kadar zamanlarının olmayışıdır; onlardan beklenen çok fazla şey, meraklarını kışkırtan çok fazla seçenek vardır.

Hayata sonuna kadar katılma, en geniş anlamıyla bir insan olma arzusu, insanların birbirlerine her zaman duymuş olduğu kuşku ve küçümseme nedeniyle ve onları yabancılara karşı cömert davranmaya yöneltmenin güçlüğü yüzünden engellerle karşılaşmıştır. Cömertliği besleyip büyütmeye yönelik çabaların bugüne dek gösterdiği kadarıyla, aile içi cömertlikle yabancılara sergilenen cömertlik arasında düzenli bir bağlantı yoktur. Modern düşüncenin öngördüğü gibi ev içinde cömertliğe ve uyuma dikkat kesilip dışarıda olup bitenleri unutmak, bir tarlaya bakıp bakıp ufku fark edememek gibi bir şeydir.

"Sizler tuhafsınız. Siz Fransızlar bir tek kendi çocuklarınızı seviyorsunuz, halbuki biz kabiledeki bütün çocukları severiz." Naskapi kabilesinden bir Amerikan Yerlisi, kendisine doğru davranışın ne olduğunu öğretmeye çalışan Cizvit papazına böyle demişti. Amerika Yerlileri genellikle çocuklarını düzenli bir eğitime tabi tutmuyorlardı.

ancak çocuğun anne ve babasından, akrabalarından ve aileyle bağlantısız diğer kabile üyelerinden gördüğü olağanüstü sevgi bütün Avrupalı seyyahları şaşırtıyordu. Çocuklar kabile içinde canları nereye isterse oraya gidiyor ve gittikleri her yerde kendilerine sevgi gösterecek birini mutlaka buluyorlardı, sevginin hep aynı kişiden gelmesi gerekmiyordu. Çocukça eğlencelerin yanı sıra büyüklerin etkinliklerine de katılan çocuklar hemen hiç yalnız kalmıyorlardı. Evlilik içi ya da evlilik dışı doğmuş olmasına bakılmaksızın hepsine sevgi gösteriliyordu: öksüz çocuklara kusursuz bir eşitlikle kol kanat geriliyordu, savaş esirlerine de öyle, çünkü kafa derilerini yüzmemeye karar verdiklerini kabileye kabul ediyor ve kendilerinden sayıyorlardı: Yakalandıktan sonra asimile olmuş çok sayıda beyaz "Kızılderili," serbest bırakıldıklarında "medeniyet"e dönmeyi reddetmişlerdir. Mohavların dilinde ceza anlamına gelen bir kelime yoktu. Suç işleyen bir çocuğa çılgın, deli, iğrenç gibi sıfatlar yakıştırılır, ama yine de çocuğa, içine belli belirsiz kızgınlık karışmış bir hoşgörüyle davranılırdı, çünkü kötü davranışların sadece insanın yaradılışıyla değil, aynı zamanda kişinin kontrolü dışındaki doğaüstü güçlerle ilgili olduğuna inanılırdı: Bu yüzden böyle çocukların görünmeyen dünyayla iletişim kurma yeteneğine sahip olduğu düşünülür, onlara geleceğin şamanları gözüyle bakılırdı ve pek çoğu gerçekten de büyüdüğünde saygıdeğer birer şaman olurdu. Hoşgörü gösterilmeyen tek suç, kaba şiddetti.

Çocuklara yönelik bu müsamahayı mümkün kılan şey, çocukların ailelerine değil cemaate ait oldukları düşüncesiydi, ama zaten Amerika Yerlilerinin mülkiyete bakışı genel olarak böyleydi. Onlar için en yüce erdem cömertlikti. Kabile reisi en fazla mal mülk sahibi olan kişi değildi, bilakis bu bakımdan en yoksul kişiydi, çünkü en çok hediye veren oydu, dolayısıyla en çok şükran toplayan da. Aralarında alım satım ilişkisi yoktu, sadece hediye alıp verirlerdi. Ölülerden kalan bütün mal varlığının yok edilmesi, aile serveti oluşturma hırsını ortadan kaldırıyordu. Çoğu kabilede itibar, servete değil, haysiyet, hikmet ve maneviyata dayanıyordu. Herkes herkesin evine rahatça girebilir ve karnının doyurulmasını bekleyebilirdi; ayrıca kimsenin kullanmadığı eşyalara isterse el koyabilirdi. Bir malın ancak ihtiyacı olanlar tarafından etkin olarak kullanıldığı sürece özel mülkiyet kapsamında algılandığını kavrayamayan beyazlar, "Kızılderililer"e hırsız damgası vurmuşlardı. Her ne kadar erkeklerin zamanı çoğunlukla ormanda, kadın ve çocuklarınki ise köyde geçse de, her iki cinsin elinden her türlü işin gelmesi beklenirdi, erkekler dikiş dikip yemek pişirmeyi, kadınlar da iz sürüp avlanmayı bilirlerdi. Bazı mevsimlerde aileler ayrı kulübelerde toplanır, bazen de hepsi aynı uzunevde kalırdı.

Buna karşılık sevgilerini böyle dağıtmalarının ceremesini "pek çok insandan hoşlanarak, ancak çok nadiren tek bir kişiye âşık olarak veya canı gönülden bağlanarak" çekiyorlardı. Evlilikleri kırılgandı: Apaçilerde bir kadının kocasının elbiselerini evin dışına çıkarması boşanma beyanı demekti, erkeğe annesinin evine dönmesini bildiren bir işaretti; erkekler de ayrılmak istediklerinde ava çıkıyorum diye çekip gider ve geri dönmezlerdi. Bu esnek tutumlarının, öfkelenmeye karşı gösterdikleri direncin, yüz yüze gelip hesaplaşmaktan duydukları korkunun bedelini, öfkelerini başka kabilelere yönelterek ve kendilerini savaşlarda telef ederek ödüyorlardı. Sonunda savaşı acının panzehiri haline getirdiler ve savaşta ölenlerin yerini doldurmak için durmadan

yeni savaş esirlerine gerek duyar hale geldiler. Tabiat güçlerinin dengesine inanan ve kötülüğü inkâr eden bu topluluk, her şeye evet demek yoluyla yüzeysel bir huzur yakalamıştı –"Söylediğin doğrudur, kardeşim"– birbirlerine baskı uygulamaktan kaçınıyor, düşmanca duygulara kapılmayı bir çeşit bedensel hastalık gibi görüyorlardı. Fakat bir yandan da oyuna getirilmekten ödleri kopuyordu; bitmek tükenmek bilmeyen, hiçbir sonuca bağlanmayan tartışmaları ve anlaşmazlıklar karşısında kolayca pes edip küsmeleri direnme güçlerini baltalıyordu. Küskünlerin sessizce sırtını dönüp gidebileceği, geniş açık alanlara göre tasarlanmış bir uygarlıktı onlarınki: On altı bin Çeroki yerlisi, iki yüz altmış bin kilometrekarelik koca Texas eyaletinin tek sahibiydi.

Amerika'nın eski Yerli uygarlıkları –başka nedenlerin yanı sıra– etkileyici iç politikalar geliştirmiş olmalarına rağmen, doğru dürüst bir dış politikaları bulunmaması yüzünden yıkıldı. Amerika Yerlileri yabancılar karşısında afallayıp kalmışlardı. Çatışmayı doğal düzenin bir parçası olarak kabul etmelerine rağmen, neyin doğal olduğu konusunda bambaşka bir görüşe sahip olan bu saldırganlarla başa çıkamadılar. Uçsuz bucaksız haset çayırlarının küçücük bir köşesinde cömertlik yetiştirmek imkânsız değildir, ama buna yeltenenlerin işi iki kat zorlaşır. Son tahlilde Amerikan Yerlilerini çökerten, sınırlı bir cemaat duygusu taşımaları olmuştur.

Bugün Afrikalıların ve Avrupalıların torunlarıyla karışmış olan torunları bile hâlâ istilacılarının torunlarıyla başa çıkmanın etkili bir yolunu bulabilmiş değildir. Örneğin, Brezilya'ya yerleşmiş olanları o kadar yoksuldur ki, "mütevazı bir hayat" ile "yoksulluk" arasında, "ciddi bir sefalet" içinde bulunmakla "canlı cenaze" olmak arasında uzanan sonsuz sefalet aşamalarını ayrı ayrı teşhis edebilecek durumdadırlar. Asgari ücretin, bir aileyi geçindirmek şöyle dursun, tek bir kişinin bile karnını doyurmasına ancak yettiği, bu yüzden kadın ve çocukların daha bile azına razı olarak güneşin alnında şeker kamışı kestikleri, iyi bir

işçinin en büyük hayalinin cenaze masraflarını karşılayacak kadar para biriktirmek olduğu, zengin ülkelerin, zenginleri daha da zengin etmek için büyük paralar yatırdığı ve nüfusun yarısının cehalete terk edildiği kuzeydoğu bölgesinde yoksulluk, her şeye rağmen bir çeşit cömertliği harekete geçirmiştir. Açlığın kendilerini açgözlülüğe sürüklemesinden korkan ve kendine saygısı olan hiç kimsenin bir başkasından yardım dilenmeyeceğini bilen yoksullar, komşularının ihtiyaçlarını gözetmeyi görev haline getirmişlerdir. Burada insanlar komşularına ufak tefek hediyeler dağıtırlar –belki bir avuç fasulye veya paket kâğıdına sarılmış birkaç muz– ve bu işe dağıtımı sırasında hak geçmesin diye, en kötü durumdakilere öncelik tanınması için sıkı önlemler alınır, kendilerinin hiçbir şey alamaması ve evlerine ağlayarak dönmeleri anlamına gelse bile: Komşuları bir dahaki sefere onları hatırlayacaktır. Kendilerine ait olmayan çocuklara annelik etmiş kadınların oranı yüzde otuz sekizdir, ama bu oran aynı zamanda, terk edilmiş olan veya yiyecek bir şey bulamadığı için evini terk eden çocukların sayısına ilişkin bir göstergedir. Dokuz yaşındaki bir dilenci çocuk, "Annen seni seviyor mu?" sorusuna şöyle karşılık vermiştir: "Sevmek zorunda. Ona para götüren, karnını doyuran benim." Benzer şekilde koca da gelirle eve yiyecek getiren adamdır, bir anda ortadan kaybolma ihtimali olsa da. Bu koşullar altında resmi evlilikler enderdir.

Cömertliğin hırsın tuzağından kurtulması kolay değildir. Gurbetçilerin iş peşinde şehirlerin kıyısındaki kenar mahallelere akmaları arasında herkes kendi derdindedir; sonraları güç birliği etmeye başlarlar; ancak ne zaman ki biraz para biriktirilir, genellikle herkes yeniden kendini düşünmeye koyulur. Hali vakti yerinde olanlar yoksul bir çocuğu evlerine hizmetçi almakla cömertlik gösterisinde bulunduklarına inanırlar ve yoksulların servet karşısındaki hayranlığının sürüp gitmesini doğal karşılarlar, ama aslında yaptıkları şey, yoksul insanların kendilerini çaresiz ve tükenmiş hissetmelerini desteklemektir. Brezilya'da, genç yaşlarına rağmen "Bittim ben," diyen insanlar görebilir, "Ölmekten korkmuyorum," diyen sokak çocuklarına rastlayabilirsiniz.

Brezilya sokaklarında bugün yaklaşık yedi milyon çocuk, sokak edileriyle yan yana, bir mukavva parçasının üzerine kıvrılıp uyuyarak yaşamaktadır ve kendi çocuklarına olağanüstü sevecen davranan orta sınıf mensupları, yanlarından geçip gittikleri bu serserilerin genellikle farkına bile varmamakta, onları birer çocuk olarak değil, mülkiyetlerine yönelik birer tehdit olarak görmektedirler. Terk edilmiş bir çocuğun hayatta kalmak için çalmaktan başka ne çaresi olabilir? "Hayattaki en büyük isteğin nedir?" Hırsızlıktan yedi kez tutuklanmış dokuz yaşındaki bir kız çocuğu şöyle cevap veriyor: "Polis olmak."

"Neden peki?" "O zaman rahat rahat hırsızlık yapabilirim." Esnaf, düzenin sağlanması uğruna, bu sokak çocuklarını ortadan kaldırması için cinayet çetelerine para ödemektedir ve bu ölüm timlerinden biri kendine "İsa'nın Havarileri" adını uygun görmüştür. On altısındaki profesyonel bir katil, "Bugüne kadar sadece işe yaramaz insanları öldürdüm," demektedir. Bu ülke, dünyada bir Çocuk Bakanlığı kurmuş olan tek ülkedir ve çocuk hakları konusunda dünyanın en gelişkin yasalarından bazılarına sahiptir.

Brezilya'da yaşananlar, on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde yaşananların bir tekrarıdır. Bu dönemde İngiltere'nin kibar sınıfları Pazar eğlencesi olarak Bedlam akıl hastanesini ziyaret ederlerdi, ama
376 Charles Dickens'ın ısrarlarına rağmen yetimhanelere uğramayı reddediyorlardı. Birinci Sanayi Devrimi'nin şehirlerinde sokaklar "ağustosböceği" gibi kimsesiz çocuk kaynıyordu (New York'ta ise kimsesiz çocuklara "küçük Araplar" adı takılmıştı). Öksüz masal kahramanları Hansel ve Gretel –ki onlar hiç değilse yapayalnız değildiler– sonsuza kadar mutlu bir şekilde yaşayıp giden evli çiftlere ilişkin hayalin bir karşılığı olarak yaratılmış ve günümüze kadar gelmeyi başarmışlardır, çünkü refahın yükselmesi başlangıçta cömertliğe destek yerine köstek olmuştur, tıpkı mutlu evliliklerin sayısının artmasına yardımcı olmadığı gibi. Bu yüzdendir ki, muhaliflerin kaçırılıp kaybedildiği diktatörlük yönetimine karşı birleşen ve sadece kendi çocukları için değil bütün çocuklar için seslerini yükselten Arjantinli kadınlar, yaşam iyi kötü normale döner dönmez yeniden kendi kişisel ailevi dertleri içinde ayrışıp gittiler. Buna rağmen, refah her zaman da şaşmaz bir şekilde kişisel kaygılardan ibaret bir çıkmaz sokakta son bulmadı. Ev ve aile hayatıyla ilişkili mutlulukların harekete geçirdiği mülk biriktirme merakı sadece bir ön aşamadan ibaret olmuştu; arkasından, bütün sarıp sarmalayıcılığına rağmen aile hayatının fazla kısıtlayıcı ve yavan gelmeye başladığı bir aşamaya girildi. Bu aşamada eşya biriktirme merakının yerini "ilgi çekici insan" biriktirme merakı aldı. Son tahlilde merak, rahat ve huzura galip gelmişti.

Cömertliği harekete geçiren bir etken olarak merak, son derece hayati bir rol oynamıştır. Ancak anne-babalarla çocukları, birbirlerine tamamen açılmayı nadiren becerebilmişlerdir ve bu ilişki türünde merak sayesinde başarabileceklerinizin veya keşfedebileceklerinizin belli sınırları vardır. Fransa'da örneğin, çocukların anne ve babalarına genel olarak iyi notlar vermelerine rağmen –on çocuktan yedisi anne-babasının ona "kendisi olmakta" yardım ettiğini söylemektedir– anababalar daha kararsız görünmektedir: On anne-babadan ancak dördü çocuklarına "sevgi dolu" sıfatını yakıştırmakta veya çocuklarının onları "açık fikirli ve genç" bulduğuna inanmaktadır; yüzde 26'sı ölkeli,

yüzde 30'u talepkâr ve otoriter, yüzde 20'si endişeli göründüklerini düşünmektedir; çocukların yüzde 44'ü anne-babalarının onları tembel bulduğuna inanmaktadır, halbuki böyle düşünen anne-babaların oranı sadece yüzde 12'dir. Başka bir deyişle, çocuklar ve ebeveynleri, birbirlerinin aklından geçeni kestirmekte epey güçlük çekiyorlar.

İnsanlar bu yüzden cömertlik tohumlarını ekmek üzere gözlerini sık sık aile dışına, hiçbir zorunluluğa tabi olmadıkları ev dışı dünyaya çevirmişlerdir. Bir antropoloğun Kuzey Pakistan'daki Svat bölgesinde yaşayan Puhtun kabilesini inceleyerek evrensel açmazları sergilemek için gereken o keskin renk karşıtlığıyla ve tam dozunda bir abartmayla çizdiği tüyler ürpertici tablo sayesinde, bu sürecin nasıl geliştiğini gözlemleyebiliriz. Antropolog bu insanları kendine yetme ve güçlü olma hevesindeki çiftçiler olarak tanımlamıştır, şereflerini korumak için herkese meydan okumaktadırlar ve ağızlarına kendi topraklarında yetişen ürünler dışında hiçbir şey koymayacak kadar bağımsızlıklarına düşkündürler, birbirlerinin hizmetinde çalışmayı aşağılayıcı buldukları için doktorlar bile uşak yerine konmaktansa hastalara ücret almadan bakmayı tercih etmektedir. Batı'da olduğu gibi burada da kişisel şeref ve aile birliği iki geçimsiz ortaktır. Çocuklar arasında rekabet duygusu ağır basar, o kadar ki aralarında geçen konuşmalar genellikle şu ya da bu nesnenin mülkiyeti üzerine uzun çekişmelerden ibarettir; benimdi, senindi diye atışıp dururlar. Çocuklara saldırgan olmaları, cezadan kurtulmak için yalan söylemeleri öğretilir, korkmaları gereken tek şey herkesin ortasında aşağılanmaktır, buna karşılık çocukları arasında açıktan açığa ayrım yapan anne-babalarının kendilerini kayırması için çaba harcamaları doğaldır ve bu yüzden suçluluk duymaları gerekmez. Babalar oğullarıyla gururlanırlar, fakat yıllar geçtikçe onlardan soğumaya ve onları kıskanmaya başlarlar, oğullar da sabırsızlıkla babalarının öleceği ve toprakların kendilerine kalacağı günü beklerler, çünkü topraksız bir erkek erkekten sayılmaz; baba-oğul ilişkisi tam anlamıyla ekonomik bir ilişkiye, bir servet ve nüfuz mücadelesine dönüşür ve bu husumet bazen cinayete kadar varan sonuçlar doğurur. Âdeta her şey, herkese bir düşman veya rakip kazandırmak için düzenlenmiştir. Bunun sonucunda herkes kendine bir arkadaş bulur, ama bu arkadaşı her zaman rekabet halinde olmadığı kişiler arasından seçer.

Dolayısıyla kız kardeşler birbirlerinin rakibidir, ama kız ve erkek kardeşler yakın ilişki içindedir – onlar arasındaki bağ bu toplumun tanıdığı en güçlü bağdır. Kadınlar en çok erkek kardeşlerinin ölümüne üzülürler, annelerinin ölümü bile onları daha az etkiler; erkekler de başları sıkıştığında ilk olarak ablalarına giderler. Babaların karılarıyla ilişkisi bir "savaş" ilişkisi gibidir –birbirlerinin sülalesine karşılıklı

hakaretler yağdırırlar– fakat kızlarına karşı sevgi dolu, hatta cilveli de-
nebilecek bir tavır sergilerler. Kızlarına pek az sevgi gösteren anneler
oğullarına çok düşkündürler ve onları babalarına karşı korurlar. Erkek
kardeşler normal olarak birbirleriyle savaş halindedir, birbirlerinin ar-
kasından dolap çevirirler, amca çocukları bile birbirlerine düşmandır.
Bütün bunlara rağmen bu topluluk kendine bir çıkış yolu bulmayı ba-
şarmıştır. Bu insanların inancına göre Allah bir baba değil, arkadaş ve
sevgilidir: Zerdüşt dininde Tanrı anlamında kullanılan sözcük 'Ar-
kadaş' sözcüğüdür. Dualarından biri şöyledir: "Ey Tanrım, ben is-
temeden sevgi gösterecek gerçek bir arkadaş bağışla bana." Gü-
venebilecekleri, bağlılık ve sadakat gösterebilecekleri bir arkadaşa
 ihtiyaçları vardır. İdeal arkadaş kabileye dışarıdan gelen, hiçbir şey ta-
lep etmeyen, kimseyi boyunduruk altına almayı amaçlamayan kişidir.
Günün birinde kendilerine arkadaş olacak bir yabancının çıkıp gel-
mesini, onu misafirperverlikleriyle sarmalamayı hayal ederler, en
büyük zevkleridir bu. Toplum içinde şeref ve servet kazanmaya ilişkin
planlarından söz açıp böbürlenirler, ama özel hayatlarında ailevi
kıskançlıklar yüzünden içine düştükleri kısırlılmışlıktan yakınırlar; bu
yüzden gönüllü olarak uzak diyarlarda kendilerini kaybetme amacıyla
yollara düşerler. Bu sefer de yeni ülkelerinde cömertliğin mem-
leketlerindekinden bile daha kıt olduğundan, hele misafirperverliğin
çok daha zayıf olduğundan şikâyet ederler. Dolayısıyla insan, tekrar
tekrar, şu gerçekle yüz yüze kalır: Cömertlik yetiştirmeye en uygun
toprak zalim topraktır, gaddarlık âdeta bu iş için en iyi gübredir. Gad-
darlığın sınırsız miktarda mevcut olduğu göz önüne alınacak olursa
bu çok da kötümser bir çıkarım sayılmayabilir.

Dünyanın her köşesinde, insanların kendi kız ve erkek kar
deşleriyle yaşadıkları hayal kırıklıkları, onları ailenin dışında yapay
kardeşler aramaya, çekememezliğin safdışı edildiği başka ilişkiler icat
etmeye yöneltmiştir. Kan kardeşliği, kimi zaman hayli tuhaf olabilen
seremoniler yardımıyla, sıradan kardeşlerin garanti etmediği bir sa-
dakat biçimi yaratmıştır. Timor'da mesela, taraflar kollarından a
kıttıkları kanı birliklerinin sembolü olarak şarapla birlikte bir bambu
kamışına dolduruyorlardı. Tacitus'un aktardığına göre, Ermeni ve İbe
prensleri başparmaklarını birbirine bağladıktan sonra birer delik açıyo
ve birbirlerinin kanlarını emiyorlardı. *Brunhilda'nın Şarkısı*'nda an
latıldığına göre İskandinavlar kanlarını bir ayak izinde karıştırarak
kardeşliklerini ilan ediyorlardı. Bazı ülkelerde giysiler, bazılarında i
simler ya da silahlar değiştokuş edilirdi; bazısında ise arkadaşlar bir
birlerinin tükürüğünü vücutlarına sürüyorlardı. Olayın önemini vur
gulamak için ağaç dikmek de yaygın âdetler arasındaydı. Bazı durum
larda kan kardeşleri her şeylerini paylaşıyorlardı, karılarını bile; ama

hepsinden önemlisi aralarındaki sadakat bağının sarsılmazlığı ve mutlak anlamda güvenilirliği idi, zaman zaman birbirlerini aynı insanın iki yarısı olarak gördükleri bile oluyordu.

On dokuzuncu yüzyıl seyyahları, aynı anda eriştirme ayininden geçirilen bütün genç erkeklerin kardeş sayıldığı, birbirlerinin karılarından karım diye, çocuklarından çocuğum diye söz ettikleri yerlere ilişkin kayıtlar bırakmışlardır. Karadağ'da kardeşliğin üç ayrı derecesi söz konusuydu, bunların en yüzeysel olanı üç kez tekrarlanan bir öpücükle yaratılıyor, daha derin bağlar ise bir rahibin kutsamasını ve Aşai Rabbani ayinini gerektiriyordu. Kadınlar da, bekâr veya evli olsunlar, birlikte şarap içerek, birbirlerini öperek ve hediye değiş tokuşunda bulunarak benzer ilişkiler başlatıyor, neticede birliktelikleri mihrabın önünde resmi bir ayinle onaylanıyordu; bunun ardından birbirlerine "küçük kız kardeşim" (veya "pırlantam" veya "küçük ceylanım") diye hitap ediyor, genellikle aynı elbiseleri giyip aynı takıları takıyorlardı. Uzak geçmişte daha yaygın olduğuna ilişkin rivayetlere rağmen, bu gibi törenlere ayrı cinsten kişiler arasında da rastlanıyordu. Sırbistan, Hırvatistan ve Bulgaristan'da, her sene düzenli olarak yenilenen kardeşlik anlaşmalarına ilişkin kayıtlar bulunmuştur. Kardeşlik bağı, bir genç kızın tek başına dağa çıkarak karşılaştığı ilk erkeğe kardeşlik önerisinde bulunmasıyla bile kurulabiliyordu; erkek bu durumda, sanki öz kız kardeşiymiş gibi onu her türlü tehlikeden korumakla yükümlü olurdu. Benzer şekilde, büyük tehlike altında bulunan bir erkek de bir başka erkeğe kardeşlik çağrısında bulunabilirdi. Fiji'de "silah arkadaşlarından, aralarındaki askeri ittifakın gücünü vurgulamak üzere karı-koca diye söz edilirdi." Ancak kardeşlik ilişkisi iki ya da birkaç insan arasında sınırlı kaldığında ve kendileri dışında kalan dünyaya karşı savaştan başka hiçbir politika geliştiremediğinde, uzun vadede kendine zarar vermeye mahkûmdur.

İnsanları, kimseyi ayırt etmeden herkesle kardeş olmaya ikna etmek için harcanan sınırsız çabalardan pek kayda değer sonuçlar alınamamıştır. Sözgelimi Hıristiyanlık, bir yandan cinsiyet, ırk, sosyal konum ve kişilik farkı gözetmeyen evrensel kardeşliğe ilişkin yüce idealler ilan ederken, bir yandan da yerleşik inançtan sapma gösteren gruplara ve kâfirlere savaş açmıştır, komünizmin de yaptığı gibi. Her türlü inanç, iktidarın tadını alır almaz, onun peşine hangi nedenle düşmüş olduğunu unutur; kiliselerin eski ideallerini yeniden sahiplenmesi ancak yakın geçmişte, politik statülerini kaybetmelerinin ardından mümkün olmuştur. Fransız Devrimi kardeşlik konusunda özgürlük ve eşitlik konularında olduğundan daha kararsız davranmış ve sınır boylarına geleni geçeni sembolik olarak selamlayıp koruyan a-

ğaçlar dikmek gibi yüzeysel jestlerin ötesine geçememiştir: Paris mahkeme jürisine "ırkların kardeşliğini kutsamak üzere" bir Katoliğin, bir Protestanın, bir Yahudinin ve tanıdığı tek siyahın da dahil edilmesinde ısrar ederek kardeşliği yerleştirmeye çalışan avukat, "iki tarafın ortasında sürünen iğrenç bir yılan" olarak adlandırılmıştı. Bu kuşku, bundan neredeyse bin yıl önce Halis İslam Kardeşliği Cemiyeti'nin (kuruluşu milattan sonra 951) uyandırdığı korkuyu hatırlatır niteliktedir; tüm dinlere ilgi gösteren ve her birinde hakikatten bir parça bulan bu cemiyetin oluşturduğu *Tekmil Bilgi Ansiklopedisi*, halifenin emriyle yakılarak imha edilmekten kurtulamamıştı.

Eşitsiz koşullara sahip herkese yasal olarak yardım talep etme hak-
380 kını tanıyan modern refah devleti bu çerçeveye insani sıcaklık talebini dahil edememiştir ve bugün, kardeşlik ideali, muhafazakâr teorisyenler tarafından hepten rafa kaldırılmakta, özel hayata ve rekabete yönelik bir tehdit olarak bir kenara atılmaktadır. Amerikalı siyah lider Marcus Garvey'nin "tüm ırkların kardeşliği" için yaptığı çağrı hâlâ soylu bir rüyadan ibarettir.

Buna karşılık son zamanlarda, tedbirli adımlarla ilerleyen ve büyüklerinin yapamadığını yapmaya yeltenen küçük çaplı kardeşlikler mantar gibi türemektedir. Cognac yakınındaki çiftlikte yaşayan, gizli düşüncelerini kendi ailesinden çok başka ülkelerdeki mektup arkadaşlarıyla paylaşan genç kız, dünya genelinde, kardeş ruhlar ve sırdaşlar bulmaya dönük bir arayışın işaretidir. Bu arayıştan yeni bir aile türü ve bambaşka yakınlıklar doğabilir: Yürek bağına ve hayal gücüne dayalı, özgürce seçilmiş, cezai yaptırımlar uygulama gücünden yoksun bir aile. İnsanlara artık sırf yaşadıkları şehrin sakinleri olarak bakılamaz, çünkü giderek daha fazla insan, kendi yakınındakilerden çok, kilometrelerce, hatta bazen binlerce kilometre ötedeki başka insanlarla yazışmakta, onlara kulak vermektedir. Bu insanlar, kendi ülkelerinin yurttaşı oldukları kadar mektuplar cumhuriyetinin de yurttaşlarıdır – veya bilim cumhuriyetinin, ticaret ya da futbol cumhuriyetinin, artık ilgi alanları her neyse. Yavaş yavaş her insan, kendi seçtiği kişilerden oluşmuş uluslararası bir konfederasyon kurma yolundadır. Kendi aile köklerinden koparılması imkânsız, çamura saplanmış bir havuç olmayı reddedenlerin sayısı günden güne artmaktadır. Böyle kalmayı deneyenler, bir tek kendi özsularından beslenmeye çalışanlar hâlâ varsa da bu artık hemen hemen imkânsız hale gelmiştir; nitekim onlar da, uzak bölgelere gizlice uzattıkları ince kollarla kendilerine daha çeşitli gıda kaynakları aramaktadırlar. Soluduğumuz havada bugün artık sadece oksijen değil, radyo ve televizyon sinyalleri de vardır, birbirine ne kadar sıkı bağlarla bağlanmış olursa olsun hiçbir aile, pencereden içeri dalan arılar gibi evlerine da-

lan, hayal güçlerini dölleyen ve bir zihinden diğerine polen taşıyan, onları hiç karşılaşmadıkları insanların akrabası yapan düşüncelerden kendini koruyamaz. Yepyeni bir kardeşlik türüdür bu, daha kısa ömürlü, daha değişken ve rastlantısal, ama daha az boğucu.

Yakınlığın suyunu çıkarmayan, tarafların özgürlüklerini belirli ölçüde korumalarına izin veren bir ilişki; ailenin krizi dediğimiz, aileye ilişkin düzenlemelerdeki değişimle uyumlu bir idealdir bu. Unutmamak gerekir ki her kriz yeni bir fırsattır. Nüfusun yaşlanmasının sonuçlarından biri de, gençlere akıl hocalığı edecek, bir zamanların geniş ailesinde abla ve ağabeylerin oynadığı rolü kısmen üstlenebilecek, anne-babalardan daha sakin ve mesafeli ninelerle dedelerin sayısının artmasıdır: Son iki yüzyıl içinde, yirmi yaşını doldurmuş olup da nine ve dedeleri hâlâ sağ olan insanların oranı dörtte birden yarıya yükselmiştir. Çöken evliliklerin yarattığı travmalar bir çeşit rol değişimine ön ayak olmuştur, artık kimi zaman çocuklar anne-babalarına akıl vermekte, anne-babalar çocukları tarafından şımartılmayı beklemektedir. Akrabalarının kararsız sevgisinden başka hiçbir bağları bulunmayan insanlar, geleneksel büyük ailenin yeni ve daha esnek bir uyarlamasında bir araya gelmişlerdir; aileleri yabancılardan ayıran duvarlar yavaş yavaş yıkılmaktadır. Dünyada haset ve açgözlülük belki azalmamıştır, ancak yalnız yaşayan insanların sayısındaki olağanüstü artış, âdeta burun buruna ilişkilere kitlesel ölçekte sırt çevirmenin ifadesidir: Pek çok Batı ülkesinde hanelerin dörtte biri tek kişiliktir. Evlat edinme kurumunun yaygınlaşması ve mülkiyeti devretmeye dönük bir düzenleme olmaktan çıkıp karşılık beklenmeyen bir sevgi eylemine dönüşmesi daha çok yenidir. Evlat edinilmiş olduklarının çocuklara açıkça söylenmesi, yalnız yaşayan kadın veya erkeklerin evlat edinmeye başlamaları ve başka ülkelerden çocukların evlat edinilmesi de öyle: Bunların hepsi, akrabalık kavramını zenginleştiren başka bir kardeşlik türünün ilk adımlarıdır.

Geleneksel ailenin bireyin sırtına yüklediği zorunluluklar gevşemeye yüz tuttuğunda, zaman zaman yüreğe ve akla eşit ölçüde hitap eden yeni ilişki biçimleri onların yerini alır gibi oldu. Cömertlik tarihinde yeni bir sayfanın açılması, tam da cömertliğin en tehlikede göründüğü bir anda, rekabete verilen değerin doruğa çıktığı dönemde gerçekleşiyordu. Geçmişte cömertlik bir düğüm yumağı haline getirilmişti, çünkü insanlar yürekle aklı birbirinden ayrı tutmak istiyor, birbirlerinden, hisleri ne olursa olsun, diş bileyerek bile olsa, görev duygusuyla doğru olanı yapmalarını talep ediyor, hayır işleriyle ilgilenmeyi alışkanlık haline getirirlerse eninde sonunda erdemli kişiler olacaklarına kendilerini inandırıyorlardı; ancak hayır ilişkisinde alıcı konumunda olan taraf kendisine yapılan iyiliği hakkı olarak görmekte

ve hayır sahiplerinin değerlerini benimsemeyi reddetmekteydi. Düğümün çözülmesi için cömertliğin bir alma-verme ilişkisinin, aynen karşılığını verme anlayışının ötesine geçmesi gerekir. Geleneksel bağışlama anlayışı alıcı tarafı borçlu duruma düşürür ve veren taraf kolayca düşmana dönüşebilir. Bu tuzaktan kurtulmanın tek yolu, cömertliği, kendilerini birbirlerinin yerine koymayı başarabilmiş iki insanın ortak çabası haline getirmektir.

Küçülmeleriyle doğru orantılı olarak ailelerin bir dış politikaya duyduğu ihtiyaç artmıştır; ne var ki bu, karar vermekle hemencecik edinilebilecek bir şey değildir. Eskiden tehlikeyle başa çıkmakta kul-
382 lanılan en gözde araç büyüydü, görünmeyen dünyayla görünen dünya arasındaki ilişki büyüyle denetlenir ve büyü insanların içine korku salardı. Bugün insanların büyük bölümü için sevgi en etkili büyüdür, yolları kesişen iki yabancıya birbirlerinin kollarında olmadıkça yaşayamayacaklarını düşündüren şeydir ve o da korku uyandırır, kaybetme korkusunu. Küçük ailenin temeli işte bu büyüydü. Ancak büyünün üçüncü bir çeşidi de vardır, bir insanın dünyanın gidişatına katkıda bulunması, karşılığında bir şey istemeden, karşısındakinin onurunu kırmadan, özgürlüğünü sınırlamadan, sadece katıksız bir cömertlik duygusuyla bir başkasına yardım etmesidir bu. Burada da bir korku söz konusudur: Aptal durumuna düşmek veya enayi yerine konmak. Eskiden, bu meselelere eğilen bilim adamları böyle bir şeyin olabilirliğine inananlara şiddetle karşı koymuş, insanların her zaman bir karşılık beklediğinde ve hasetin, varoluşun en kaçınılmaz yan ürünlerinden biri olduğunda ısrar etmişlerdi, karbondioksit gibi tıpkı.

İnsanlar, alelade veya sihirli ilişkiler kurabilecekleri gibi, isterlerse soğuk, ekonomik ve güvenceli olanlarını da tercih edebilir ya da hem iyi kötü gerçek sayılabilecek hem de olağanüstü ve şaşırtıcı olan bir şeye dönük ilişkilere yönelebilirler. Bugün, cömertliğin bir hayalden ibaret olmadığını gösteren bilimsel bulgular, insanları daha cesur davranmaya teşvik etmektedir. Eskiden çocukların bencil doğduklarına inanılırdı, halbuki insan yavrusuna (on dört aydan başlayarak) yönelik son araştırmalar, bebeklerin cömertlik gösterme konusunda hiç de yeteneksiz olmadıklarını, pek çok değişik cömertlik biçimi sergileyebildiklerini ortaya koymaktadır, rastlantısal olarak değil, başkalarının ihtiyaçlarını gözeterek. Bebekler başka insanların duygu ve yaklaşımlarını eskiden sanıldığından çok daha erken yaşlarda algılayabilmektedirler. Keza, geçen yüzyıla gelinceye kadar bilim adamları ırksal önyargıların doğal olduğunu savunmuşlardır, oysa bugün çocuklar üzerinde yapılan bazı araştırmalar çocukların ayrımcılık fikrini kendi kendilerine geliştirmeyip anne-babalarından öğrendik-lerini, ayrıca

ırkçılığın, küçük bir azınlığın büyük bir azınlıkla bir arada bulunması durumunda en şiddetli boyutlarına ulaştığını, siyahlarla beyazların sayıca eşit olduğu durumlarda ise daha yavaş benimsendiğini göstermektedir.

Değişen yalnızca insan tabiatına, insan olmanın ne anlama geldiğine ilişkin düşünceler değildir, hayvan tabiatına ilişkin düşünceler de değişmektedir. Bazı hayvan türlerinde bilinçli dayanışma eylemlerinin gözlenmesi, hayvanların hayatta kalma mücadelesi içinde sadece kendi çıkarlarına baktıkları inancına gölge düşürmüştür. Mesela, ürkütücü şöhretlerine rağmen vampir yarasalar bile yiyecek aramakla geçen bir gecenin sonunda, bulduklarının bir kısmını, şansları kendilerininki kadar iyi gitmemiş başka yarasalara vermektedir. Beyaz göğüslü arıkuşu kendi yavrularını beslemekle kalmayıp anne-babasının yeni yavrularına da yiyecek taşır. Her şey bir yana, insanların veya hayvanların özünde iyi mi yoksa kötü mü oldukları sorusu, üzerinde düşünmeye değer bir soru değildir. Bundan daha önemlisi, cömertlik çabasının canlılara öğrettikleridir.

Aileler ne zaman yeni arzulara kapılmışlarsa, bunlara ulaşmalarını sağlayacak yeni araçlar icat etmeleri gerekmiştir. Mesela en yakın komşularının sunduklarıyla artık yetinemez olduklarında, ufuklarını genişletmekte yardım almak üzere vaftiz ana ve babalarına başvurmuşlardır. Modernliğe henüz teslim olmamış And Dağları'nda çocukların, öz anne ve babalarının açıklarını telafi etmekle yükümlü, sayıları altıya kadar varabilen vaftiz anne ve babaları vardır. Vaftiz anne ve babası olması istenen kişiler bu isteği geri çeviremezler. Çocuğun her önemli bayramında –dört yaşında yapılan ilk saç tıraşı, cemaate kabul ayini, evlilik– bir vaftiz anne ve babası seçilir ve bu kişiler, dini kutsamanın ardından gerçek ebeveynlere dönüşüp öyle davranırlar. Babalar çocuklarının mesleki hayatına yardımcı olacak vaftiz ana ve babalarını bulmaya çalışırlar; köylüler şehirli tüccarları tercih ederler, her iki taraf için kazançlı bir ilişkidir bu.

Başkalarını anlamanın çağın büyük tutkusu haline geldiği günümüzde, vaftiz anne ve babalarıyla vaftiz kardeşlerinin kazandığı yeni bir anlam vardır. Geleneksel sistemde her insan ayrı bir vaftiz anne ve babası edinir, kardeşlerle paylaşılması gerekmeyen ve doğal ailede olup bitenler hakkında bağımsız yorumcular olarak faaliyet gösterebilen kişilerdir bunlar. Yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı beklenmedik sonuç ise yalnız komşu şehirde değil, dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan, fazla yakın olmadıkları ve aralarında rekabet bulunmadığı için cömertliği hasetin önüne koyabilecek, birbirlerine önem veren insanlardan oluşan iç içe geçmiş ilişki ağlarının yardımıyla, bu yakınlık türünü daha geniş bir düzleme yaymanın artık gerçekleştirilebilir bir o-

lasılık haline gelmiş olmasıdır. İnsan hakları hareketi kaçınılmaz olarak bu hedefe doğru ilerlemektedir ve bu gelişme, ulusların ortaya çıkışı kadar önemli bir aşama olmaya adaydır –uluslar da, çok daha ilkel olmakla birlikte, iletişim teknolojisindeki ilerlemeler sonucunda ortaya çıkmışlardı.

Batı'da, çocuklara kendilerini başka birinin yerine koyma oyunu oynatarak başka insanları anlamalarını sağlamaya çalışan bir-iki okul vardır. Esas olarak insanları kafalarındaki yuva kavramını genişletmeye çağıran bir davettir bu. Yuva, insanın kendini rahat hissettiği, anlaşıldığını düşündüğü, ama aynı zamanda mahremiyetini ve gizemini koruduğu, başkalarına ihtimam gösterdiği ve onlardan ihtimam gördüğü, bir yandan da yalnız kalma hakkına sahip olduğu yerse eğer, bütün insanların hayatları boyunca ayağa kaldırmaya ve ayakta tutmaya çalıştıkları, insanın en önemli kişisel ve kolektif sanat eserlerinden biriyse, yuva yaratma sanatında –ev inşa etme işinde değil– kat edilecek daha çok yolumuz var demektir, bu sanat hâlâ büyü ülkesinin egemenliğinde demektir. İçgüdü veya taklit, bir evi yuva yapmak için yeterli değildir.

———— / ————

Ulla Bjornberg, *European Parents in the 1990s*. Rapor. New Brunswick, 1992; CEE, *Les Jeunes européens en 1987-1988* (İrlandalı gençlerin yarısı ve Britanyalılarla Almanların yüzde 40'ı yabancı dil öğrenmek için hiçbir istek duymuyordu); Daniel Linhart ve Anna Malan, *Voyage au pays de 18-25 ans*. Syros, 1990; GRIF, *Les Jeunes*, sayı 34, Kış 1986; Maureen Baker, *Quand je pense à demain: Étude sur les aspirations des adolescents*, Conseil consultatif canadien de la situation de la femme (Kadınların Durumu Üzerine Kanada Danışma Konseyi), 1985 (vasıfsız kimselerin fazla hırslı olmaması ve danışmak için başvurdukları yerler üzerine); David M. Brodzinsky, *The Psychology of Adoption*, Oxford University Press, New York, 1990; R. A. Hinde, *Relationship within Families*, Clarendon Press, Oxford, 1988; Robert A. LeVine, *Parental Behaviour in Diverse Societies*, Jossey Bass, San Francisco, 1988; B. Sutton-Smith, *The Sibling*, Henry Holt, New York, 1970; Glenda A. Hudson, *Sibling Love and Incest in Jane Austen's Fiction*, Macmillan, 1992 (Austen'ın kardeşler arasında şefkatten yana tercihi üzerine); Christine Downing, *Psyche's Sisters: Reimagining the Meaning of Sisterhood*, Harper, San Francisco, 1988; No Addo ve J. R. Goody, *Siblings in Ghana*, University of Ghana, Legon, 1957; Jacqueline Goodnow ve Ailse Burns, *Home and School in a Child's Eye View*, Allen and Unwin, Sydney, 1985; Moncrieff Cochran, *Extending Families: The Social Networks of Parents and Children*, Cambridge UP, 1990; Claude Boisleme, *Une Génération inattendue: Les jeunes de 15 à 24 ans*, yayıncısı belirsiz, B. N. Li I 746(t), Montpellier, 1987 (ayrıntı bakımından zengin); Segolène Royele, *Le Printemps des grand-parents*, Laffont, 1987; Judith Wallerstein ve J. Kelly, *Surviving the Break-up: How Children and Parents Cope with Divorce*, Basic Books, New York, 1980; Carolyn J. Mathiasson, *Many Sisters: Women in Cross-Cultural Perspective*, Free Press, New York, 1974; Ira L. Reiss, *Family Systems in America*, 3. baskı, Henry Holt, New York, 1980; Sybil Wolfram, *In-Laws and Outlaws: Kinship and Marriage in England*, Croom Helm, 1987; Martine Segalen, *Historical Anthropology of the Family*, Cambridge UP, 1986; Mirra Komarovsky, *Blue Collar Marriage*, Yale, 1962; Sarah LeVine, *Mothers and Wives: Gusii Women of East Africa*, Chicago UP, 1979; Caroline Klein, *Mothers and Sons*, Houghton Mifflin, Boston, 1984; Leigh Minturn ve W. W. Lambert, *Mothers of Six Cultures: Kwang-Ching Liu, Orthodoxy in Late Imperial China*, California UP, 1990; Lind Rennie

Rennie Farcey, *Mothers of Sons*, Praeger, New York, 1987; Turid Bergljot Sverre, *Mothers and Daughters as Portrayed by Norwegian Women Writers from 1984 to the Present*, University of Texas, Austin, doktora tezi, BM; Helena Hurme, *Child, Mother and Grandmother: Intergenerational Interaction in Finnish Families*, University of Jyvaskyla, 1988, in BM; Betsy Wearing, *The Ideology of Motherhood: A Study of Sydney Suburban Mothers*, Allen and Unwin, Sydney, 1984; Sandra Barry, *Elles Aussi: La maternité*, PUF, 1988 (meslek kadınlarıyla yapılmış görüşmeler içerir); Nicole Prieur, *Adolescents parents: Des rendez-vous manqués*, Casterman, 1981 (çeşitli görüşlere yer veren bir araştırma); Catherine M. Scholten, *Childbearing in American Society 1650-1850*, New York University Press, 1985; Stanley N. Kurtz, *All the Mothers are One: Hindu India and the Cultural Reshaping of Psychoanalysis*, Columbia UP, 1992; Ronald P. Rohner ve M. Chalki-Sirkar, *Women and Children in a Bengali Village*, University Press of New England, Hanover, 1988; Charles Lindholm, *Generosity and Jealousy: The Swat Pukhtun of Northern Pakistan*, Columbia UP, 1982; Shanti Lal Nagar, *The Universal Mother*, Atma Ram, Yeni Delhi, 1989; Suzanne Dixon, *The Roman Mother*, Routledge, 1988 (annenin yetişkin evlatlar üzerindeki etkisi); G. Duby ve M. Perrot, *Histoires de femmes en Occident*, 5 cilt, Plon; Elaine Heffner, *Successful Mothering: The Challenge of Motherhood after Freud and Feminism*, Robson, Londra, 1980; Sara Ruddick, *Maternal Thinking: Towards a Policy of Peace*, Womens" Press, 1989; Yvonne Knibiehler, *L'Histoire des mères*, Montalba, 1980; Megan Vaughan, *The Story of an African Famine: Gender and Famine in Twentieth-Century Malawi*, Cambridge UP, 1987; Katherine Arnup, *Delivering Motherhood: Maternal Ideologies in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Routledge, 1990; Beverly Birns ve D. L. Hay, *The Different Faces of Motherhood*, Plenum, New York, 1988 (uluslararası imzalardan makaleler); Lee N. Robins ve Michael Rutter, *Straight and Devious Pathways from Childhood to Adulthood*, Cambridge UP, 1990 (çocukluk deneyiminin etkisi üzerine yenilikçi düşünceler); Eileen Simpson, *Orphans Real and Imaginary*, Weidenfeld, 1988; James Brabazon, *Albert Schweitzer*, Gollancz, 1976; E. G. Reynolds, *Life of St Francis of Assisi*, Anthony Clark, 1983; Miriam Lewin, *In the Shadow of the Past: Psychology Portrays the Sexes, a Social and Intellectual History*, Columbia UP, 1984; Janet Finch, *Family Obligations and Social Change*, Polity, Cambridge, 1989; Walter L. Williams, *The Spirit and The Flesh: Sexual Diversity in American Indian Culture*, Beacon Press, Boston, 1986; George Devereux, *Mohave Ethnopsychology*, Washington Smithsonian Institute, 1969; Diana Everett, *The Texas Cherokees*, Oklahoma UP, Norman, 1990; H. H. Stockel, *Women of the Apache Nation*, Nevada UP, 1991; Daniel K. Richter, *The Ordeal of the Longhouse: The Peoples of the Iroquois League in the Era of European Colonisation*, University of North Carolina Press, 1992; Fred Gearing, *Priests and Warriors: Social Structures for Cherokee Politics in the Eighteenth Century*, American Anthropological Association Memoir 93, cilt 64, sayı 5, tabaka 2, Ekim 1962; Guy Lanoue, *Brothers: The Politics of Violence among the Sekani of Northern British Columbia*, Berg, New York, 1992; Gilberto Dimenstein, *Brazil: War on Children*, Latin American Bureau, Londra, 1991; C. Meyer, *Histoire de la Femme chinoise*, Lattes, 1986; Wilson Carey McWilliams, *The Idea of Fraternity in America*, California UP, 1973; Ferdinand Mount, *The Subversive Family*, Unwin, 1982 (kardeşlik birliğine karşı bir tutum sergiler); F. Furet ve M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la révolution française*, Flammarion, 1988 (kardeşlik birliği üzerine); Marcel David, *Fraternité et révolution française*, Aubier, 1987; Juliet B. Schor, *The Overworked American: the Unexpected Decline of Leisure*, Basic, New York, 1991; Alan Wolfe, *American at Century's End*, California UP, Berkeley, 1991 (aile üzerine ilginç makaleler); Elizabeth Pybus, *Human Goodness, Generosity and Courage*, Harvester, 1991; H. Medick ve D. W. Sabean, *Interest and Emotion*, Cambridge UP, 1984.

385
F25

XXIII

İnsanlar kendi hayat tarzlarını seçer, ama bunda tam bir tatmin bulmazlar

Bu bölümde söz edeceğim altı kadını altı ayrı şehirde tanıdım. Göründüğü kadarıyla, her birinin anlatacak bambaşka bir hikâyesi vardı. Peki ya ortak yanları?

Dominique Lepèze bir balerin, sözcüklerle kendini kolay ifade edemiyor, ayrıca buna istekli de değil. Söylemek istediklerini bedenini taşıma ve kullanma biçiminden çıkarıyorsunuz; elini şöyle bir oynatışı, bütün o küçük el kol hareketleri, onun için cümlelerin yerini tutuyor, yürüyüşü ise paragrafların. Ama onun belagat yüklü dilini anlamamıza yardım edecek bir sözlük yok. Duygularını açıklamaya çalışması için onu ikna ettiğimde diyor ki: "Sanki içimde, ağzımdan çıkanlara hayretle bakan küçük bir adam var: 'Ne yapıyorsun sen

Allah aşkına?' diyor bana. Sizinle konuşurken aklımdan ne kadar kötü konuştuğum, ne kadar kültürsüz olduğum geçiyor. Siz çok kültürlüsünüz Mösyö." Suskunların çenebazlar karşısındaki ezikliği de yazılmayı bekleyen ayrı bir tarih.

Dominique dans etmeye on iki yaşında başlamış. O günden beri mutsuz ve bunun nedenini "Köklerim yok," diye açıklıyor. Babası sanayi şehri Lille'de işçilik yapıyormuş, daha sonra Fas'ta iş bulmuş (Dominique orada doğmuş) fakat bir süre sonra ortadan kaybolmuş; annesi kendine başka birini bulmuş, ama bu sefer de o, adamı terk etmiş. Ardından ana-kız Toulouse'a yerleşmişler ve Dominique burada konservatuvara başlamış. "Dans etmek bütün hayatımdı, beni müthiş mutlu ediyordu." On yedisine geldiğinde ilk kez sahneye çıkmış; on sekizinde, Felix Blaska'yı dans ederken gördükten sonra yıldırım çarpmışa dönmüş ve bir gün onunla dans edeceğine yemin etmiş. Cebinde beş kuruşu olmadığı halde kalkıp Paris'e gitmiş ve üç yüz dansçının yarıştığı bir elemeye katılmış. Blaska üç kişiyi seçmiş, bunlardan biri de Dominique'miş. Birkaç sene boyunca hayran olduğu bir dans topluluğunda çalışmış, "topluluktakilerin her biri solo sanatçısı"ymış. Kendine ait bir dairesi, iyi bir maaşı varmış ve sık sık seyahat ediyormuş.

Buna rağmen, yolunda gitmeyen bir şeyler varmış. Hayalini gerçekleştirmiş olduğu halde mutlu değilmiş. Felix Blaska bunun nedenini çözemiyormuş. Kendisi de öyle. Belki de, demiş kendi kendine, böyle memur gibi yaşamak, bir ev almak için para biriktirmeye çalışmak bana göre değil. İşini bırakmış ve ne olduğunu bilmediği bir şeyi "aramaya" çıkmış, İtalyan tiyatrosunda, Ekvador Ulusal Balesi'nde, Los Angeles'ta çalışmış, Hint dansını öğrenmeyi denemiş (ama farklı bir dizi adaleyi çalıştırıyormuş bu dans, Dominique'in vücuduna kramplar girmiş), bir flamenko grubuna katılmış, bir modern dans topluluğunda dans etmiş. Ama ne yaptıysa tatmin olamamış. Nihayet şu sonuca varmış: "Dans etmeyi seviyordum, ama dans dünyasını değil." Bu dünyanın rekabetçiliğini, öne geçmek için itişip kakışanları, kişisel hırslarla dolu koreografları sevmiyormuş: "Dramatik ve ciddi tarafımı ortaya çıkardılar, ama benim bir de mizahi yanım var, onu hiç kullanmadılar." Dominique dansın hayatı olanca güzelliyle ifade etmesi gerektiğine inanıyormuş. "Hiçbir zaman bir prenses olmadım. Oturup prensini bekleyen kadınlardan değilim. Önemli olan teknik değil, kendinizin ötesine geçebilmek; önemli olan dans ederken seyirciye neler aktardığınız." Amaçladığı şeyi ifade edebilmek için bulabildiği en iyi sözcük "saflık." Ne var ki tekniğe ilişkin bitmez tükenmez tartışmaları ve eleştirmenlerle ilgili dedikoduları yeğleyen meslektaşları bu konuyla pek ilgilenmemişler.

Derken bir gün, Krişnamurti okurken, özlemini çektiği bu tanımlanamaz "saflığın" kendisine göz kırpmakta olduğunu görmüş: "O kitap sanki benim için yazılmıştı." Tesadüfen, aslen Hollandalı olan ama iyi Fransızca konuşan bir meslektaşı da –daha sonra kocası olmuş– Doğu mistisizminde sorularına cevap arama sürecindeymiş. Dominique'e yoga, Tantracılık ve çeşitli modern gurulara ilişkin kitaplar vermiş. Alman bir çiftin yönetiminde Pirene Dağları'nda köy hayatı süren, kısmen Hintlilerden oluşmuş bir cemaat ilgisini çekmiş, fakat sonradan buradaki hayat tarzının fazla otoriter olduğuna karar vermiş. Ardından başka bir guruyu, Bhagwan'ı denemiş, ama aradığını bu sefer de bulamamış, çünkü o da öncekilerin tam tersiymiş, müritlerinden

kırmızı giysiler giymeleri haricinde hiçbir şey istemiyor, bunun dışındaki hiçbir şeye karışmıyormuş – mesela sigarayı bırakmak istiyorsanız, Bhagwan'ın söylediğine göre, sigaranın kendiliğinden ağzınızdan düşmesini beklemeliymişsiniz.

Sonunda, kelimelere başvurmadan iletişim kurabileceği bir guru bulmuş. Bu yeni guru Amerikalıymış, Dominique ise İngilizce bilmiyormuş. Her zaman göz alıcı şeyler giyen ve göz alıcı biri olan, fakat hep aynı şeyleri tekrarlamak gibi bir kusuru bulunan Bhagwan'ın tersine bu adam, Hintliler gibi sırtına pek az şey geçiriyormuş. Bhagwan'ın tersine, hem kolay incinir hem de inanılmaz kuvvetli görünüyormuş. Columbia ve Stanford mezunu Franklin Jones, merkezi Fiji'de olan, Hollanda ve California'da *aşram*'ları* bulunan Serbest Kürsü Derneği'nin kurucusuymuş. Kocası Jones'un ateşli bir takipçisi haline gelmişse de Dominique bir süre tereddüt etmiş – "O her zaman benden bir adım öndedir"– ta ki Jones'la şahsen karşılaşıncaya kadar. İngilizce bilmeyen ilk öğrencisiymiş onun, derslerini tek kelime anlamadan dinlediği halde, "içgüdüsel" olarak büyülenmiş. "Kimseye benzemeyen bir adamdı o."

Kocası üstadın eserlerini tercüme etmeye başlamış, ama Dominique açısından işler daha karışıkmış. "Kafamdan kuşkuyu atamıyorum. Kendi kendime diyorum ki, 'Kendine eğlence mi arıyorsun, Dominique? Ne yapmaya çalışıyorsun?' " Durum hem hoşuna gidiyor hem de canını sıkıyormuş, çünkü artık bir çocuğu varmış ve bu guru kocasının ilgisini bütünüyle tekeline almışmış. Hollanda'daki *aşram*'da herkes İngilizce konuşuyormuş; daha kötüsü Jones, kendi benliklerine yönelik aşırı ilgilerden kurtulmaları için topluca yaşamalarında ısrar ediyormuş. Yemekler de damak tadına göre değilmiş – Dominique ne de olsa Fransız. Ayrıca, topluluk üyeleri, açıkça seksten söz edilen grup tartışmaları yapıyorlarmış. "Bir Fransız kadınına göre değil bu; ilgi çekici olduğunu kabul ediyorum, ama benden bu

* Hindistan'da tekke, dergâh benzeri merkezler. (y.h.n.)

konuda konuşmamı istemesinler. Bu toplantılarda mideme ağrılar giriyor. Pek iyi, pek güzel, ama bana göre değil. Son derece rahatsız ediyor beni." Bütün pırıltısına rağmen Dominique eninde sonunda taşralı bir anneymiş.

Evliliklerinde sorunlar baş göstermiş. Buna rağmen, geçtiğimiz sene birlikte Fiji'ye gitmişler, guruyu ziyaret etmeye. "Tuvaletler berbat durumdaydı. Her taraf çamurla kaplıydı, bacaklarınıza kurbağalar tırmanıyordu. İğrençti. Ama yine de mutluydum. Korktuğum ne varsa hepsi başıma geldi, hepsine de gülüp geçtim. Guruyu görmek aşk gibi bir şeydi, sabahları uyandığımda ilk önce onu düşünüyordum." Jones ziyaretçilerini yanına kabul edip onlarla sessiz görüşmeler yapıyormuş ve bu deneyim sırasında Dominique'in bütün vücudu elektriğe tutulmuş gibi sarsılıyormuş. "Onunla birlikteyken bütün dikkatim ona yöneliyordu. O beni kabul etti, dilini bilmememe rağmen. Onu görmeye giderken bale resitallerinin öncesinde yaşadığım sahne korkusunu yaşıyordum ve yanından ayrılırken kendimi kanatlanmış gibi hissediyordum, bütünüyle özgür. Korkularım yok oluyordu. Kendime diyordum ki, "Ölümden korkmuyorum, burada seve seve ölebilirim." Her şey beni mutlu ediyordu. Fiji'de bir ay kaldım, onu her gün görmediysem de gücünü ve bizimle birlikte olduğunu hep hissettim. Fiji'de dans etmek beni olağanüstü mutlu etti; hayatımın en parlak gösterisi oldu, Kongre Sarayı'ndakinden bile iyiydi. Gerçekten aşktı bu, bedenden kaçıştı. Şimdi güvensizliğime eskisi kadar aldırmıyorum. Mutlu olmanın yolu şöhret değil. Artık yanılsamalardan kurtuldum. Konuşma konusunda yeteneksiz olduğum için yeniden dansa dönüyorum. Dansımla insanlara bir şeyler verebilirim. Bir gün üstat için dans etmek isterdim, yüzündeki ifadeyi görmek isterdim. Bugüne kadar yalnız ona hizmet eden kadınlara dans ettim."

Ne var ki Dominique sorunlarını çözmüş olmaktan çok uzak. Kendini özgür hissetmiyor. Hâlâ paniğe kapılıyor ve böyle anlarda daha soğukkanlı olabilmeyi özlüyor. Yarı kamusal yarı özel hayatta sürdürdüğü evliliği kafasını karıştırıyor. Onunkinden çok daha parlak bir dans kariyerine sırt çevirmiş olan kocasını artık kıskanmıyor. Kocası Béjart'ın dans topluluğundan aldığı teklifi geri çevirerek tercümanlıkta karar kılmış, belki de Dominique'in önüne geçmemek için. Yine de Dominique geleceğini açık seçik göremiyor. "Keşke geleceğime güvenle bakabilseydim."

Catherine insanlara başarılı olmanın yolunu öğretiyor. Geçimlerini sağlamakta, kazançlı yatırımlar yapmakta, rahata kavuşmakta başarıyı kastediyor bundan, konu her zaman para yani. Mütevazı işyerlerinin sıralandığı bir sokakta, bir düzine insanın güçlükle sığıştığı küçük bir

odada, kendi işlerini kurmak isteyenlere ders veriyor. Catherine burada hem müdür hem öğretmen. Öğrencilerin çoğu işsiz; en fazla üçte biri hayallerini gerçekleştirebilecek ve bunların hatırı sayılır bir bölümü de başarısız olacak. Catherine'e gelince, en ürkek öğrenciyi bile aşka getiren son derece etkileyici kişiliğine, olağanüstü bir berraklık ve akıcılıkla, hiç teklemeden konuşma yeteneğine rağmen, para kazanmak ve hedeflerine ulaşmak bakımından o da tam anlamıyla başarılı sayılamaz. Zengin değil, boşanmış, yazmayı istediği tezi bir türlü yazamamış, bir zamanlar olmayı istediği gibi bir iş kadını olamamış. Gerçekliğin insanın hayallerine boyun eğmemesi karşısında elden ne gelir?

390 Catherine iş hayatına parlak bir başlangıç yapmış: Yüksek prestijli Yunanistan Merkez Bankası'nda bir iş, uluslarası ticarette altı yıllık deneyim. Derken, "O güne kadar habersiz olduğum bazı yeteneklerimin farkına vardım:" Psikolojik testlerden aldığı sonuçlara bakılırsa, endüstriyel eğitim alanında uzmanlaşması için gereken bütün özelliklere sahipmiş. Banka, personel yönetimi konusunda eğitim alması için onu Fransa'ya göndermiş. Gelgelelim hak ettiğini düşündüğü terfiyi ondan esirgemiş: Catherine'e göre bunun nedeni kendisini kollayan birinin olmayışıymış, Yunanistan'da torpiliniz yoksa hiçbir şey yapamazmışsınız çünkü.

Böylece çalışmalarına ara vermek zorunda kalmış. Selanik'te Fransız rahibeleri tarafından eğitilmiş olmasına, elinde hem Fransız hem Yunan sertifikaları bulunmasına, ayrıca İngilizce ve İtalyanca konuşabilmesine rağmen, Fransa'da yine de bir yabancıymış. Sorbonne'da kendisine bir yer bulamayınca taşraya gitmeye karar vermiş. Ne var ki bulduğu tez hocası Catherine'e ilgi göstermediği gibi, ticaretle ve eğitim kurslarının bankaların verimliliğini artırıp artırmadığına ilişkin araştırma konusuyla da ilgili değilmiş. Catherine diplomasını almış almasına, ama yazmayı planladığı önemli kitabı hiçbir zaman yazamamış. Araştırmaları için bulduğu fon suyunu çekmiş. Kocası onu terk etmiş. Bir iş bulması gerekiyormuş. "Çalışmalarımı bir yatırım olarak görüyordum, karşılığını almam gerektiğini düşünüyordum." Ancak bu karşılığı bankadan alamamış ve ayrılmış. Küçük bir oğlan çocuğuyla yalnız başına, acilen yeni bir başlangıç yapması gerekiyormuş.

Şimdiki işi kendi fikriymiş, yetkilileri bu işin gerekliliği konusunda ikna etmek de ona düşmüş. Girişimciliğin anlamı budur işte, karşılanmamış ihtiyaçlara cevap vermek.

Catherine başarısıyla gurur duyuyor, çünkü severek yaptığı bir iş bu. Ayrıca yeni bir eğitim yöntemi uyguluyor. Fransız Kanadası'nda kullanılan bu yöntem deneyimi değil, insanın kendisini tanımasını esas

alıyor. Catherine, "Shakespearyen sorunsal" dediği şeyin cevabını bulmalarında öğrencilerine yardım ediyor: Girişimci olmak veya olmamak. Girişimcilik herkesin harcı değil. Bunun seçkinci bir bakış açısıyla ilgisi olmadığını ısrarla vurguluyor: İnsanlar kendilerine karşı dürüst olmalı ve riske girmeyi becerip beceremeyeceklerini kendilerine sormalılar. Ticaret demek risk demek. Ne yazık ki, diyor, kadınlar riske girme konusunda erkeklerden daha ürkekler, eğitimle ilgili bir şey bu. Bu yüzden, Fransa'da yeni kurulan şirketlerin üçte birinden daha azı kadınların eseri. Buna rağmen Catherine'in öğrencilerinin çoğunluğunu kadınlar oluşturuyor.

Kadınların endüstri dünyasına atılmak yerine ticarete, pazarlamaya, danışmanlığa yönelmelerinden yakınıyor Catherine, halbuki üretim alanında uzun vadeli başarı şansları daha yüksek. Kadın mühendislerin sayısı yetersiz, diyor, ayrıca, bugüne kadar yaratıcı bir fikirle karşısına çıkan tek bir kadın öğrencisi olmamış. Peki bunu onlara söylüyor mu? Hayır, gayet diplomatça davranıyor Catherine, ihtiyatlı olması gerekiyor. Bu kursun amacı insanları yüreklendirmek. (Kendinizi ancak bir yere kadar tanıyabilirsiniz.) Önemli olan diyor, üzerine basa basa, hırs, irade gücü ve cesaret. "Aslında hiçbir şey zor değil, her şeyi zorlaştıran bizleriz." Kendi karşılaştığı güçlükleri sayıp dökerken bile böyle söylüyor Catherine.

Öte yandan Catherine'in kendisi de endüstri dünyasına girmemiş, hatta alışılmış anlamıyla kazanç getiren bir işe kalkıştığı bile söylenemez; işi onu zengin de etmemiş. "Zengin olmak için şirket kurulmaz," diye karşılık veriyor buna. Kısa yoldan zengin olmak istiyorsanız gidin petrol işine girin. Ama eğer işi entelektüel doyumla birleştirmek istiyorsanız... Catherine'in formülü onu hoşnut etmeye yetiyor. Maaşlı eleman olarak çalıştığı doğru gerçi, ne kendi özgürlük anlayışıyla bağdaşıyor bu, ne de aile geleneğiyle. Anadolu'da yerleşmiş yarım kan Fransız bir Yunanlı olup Halep'te Fransiskenler tarafından yetiştirilen babası, Türkler tarafından sınırdışı edilince Selanik'te bir tekstil şirketi kurmuş, kırk sene ayakta kalmış bu şirket. Bir manavın kızı olan Bulgaristan doğumlu annesi ise küçük bir butik açmış kendine. Ama Catherine'in hiç değilse yoktan yarattığı bir işi var, maaşlı bile olsa.

Fransa artık ikinci ülkesi olmuş, kendini bu ülkeyle tamamen bütünleşmiş hissediyor. Burada yaşamayı kendisi seçmiş, Fransız zihniyetini seviyor. Yunanistan'daki patronlarının onu takdir etmeyi bilmemiş olmalarının bıraktığı kötü duyguya rağmen ülkesine geri dönmeyi tercih edebilirmiş. Oğlu Yunanca konuşamıyor, ikinci dil olarak İngilizceyi seçmiş, iş hayatında daha yararlı olduğu için. "Hırsını benden almış," diyor Catherine. Kocası hayatını bir ortaokul öğret-

meni olarak geçirmeye razıymış; bu nedenle ayrılmışlar: Para kazanma isteği şöyle dursun, hırsın ne demek olduğundan bile haberi yokmuş. "Su katılmamış sıkı bir komünist" olan bu eski koca yeniden evlenmiş, şimdiki karısı çalışmıyormuş; belki de hırslı kadınlardan korkuyordu, diyor Catherine. Arkadaşlıkları hâlâ sürüyor ve Catherine onun zekâsına hâlâ hayranlık duyuyor; tarihe ve felsefeye ortak bir düşkünlükleri varmış, ama adamın "pratik yanı" zayıfmış. Fazladan para kazanabilmek için tek yapabildiği, özel ders vermekmiş. Farklı şeyler istediklerini keşfetmiş olmaları gerekirmiş, ama Yunanlıların evlilikten önce birlikte yaşama alışkanlığı yokmuş; birbirlerini doğru dürüst tanımaları evlenmelerinden epey sonra olmuş. Ayrıca aralarındaki sınıf farkını hafife almışlar, ana-babası işçi olan kocası Catherine'in kapitalist babasından hoşlanmamış. Eski kocası, olduğu gibi olmaktan memnun. Catherine aynı şeyin kendisi için de geçerli olduğunu söylüyor. Yalnız, Catherine'in bir de hayal kurma alışkanlığı var: "Kendim ve oğlum için hayal kuruyorum."

Ama bir yandan da, hayatın karmaşasıyla başa çıkmanın plan yapmaktan ve düzenli yaşamaktan geçtiğini söylüyor. Evi işyerine yakın olduğu için kitap okuyacak, yemek pişirecek (mecburiyetten değil, roman okurmuş gibi tıpkı), arkadaşlarını eğlendirecek zamanı buluyor. "Arkadaşlığa gönülden inanıyorum." Bir arkadaşın insana vereceği en önemli şey içtenlik; Catherine'in ikiyüzlülerle, yaltakçılarla işi yok. "Kendime karşı son derece katıyım, kendimi eleştirmeyi seviyorum. Herkes böyle yapmalı bence ve başkalarını da bu yönde cesaretlendirmeli, çünkü böylece insanlara kin tutmaktan kurtuluyorsunuz; bankadakiler kötüydü de o yüzden başarısız oldum demiyorsunuz, yeteneklerinizin neye izin vermeyeceğini kavrıyorsunuz." Catherine'in düşünce biçimi böyle: Önemli olan irade gücü, ama yine de insanın elinden gelmeyen bazı şeyler var. Eğer kendinizi tanıyorsanız ortaya bir çelişki çıkmıyor. Peki o kendini tanıyor mu? Catherine'in yaşama sanatı, hayatın karmaşıklığını hem görüp hem görmezden gelmeye dayanıyor. Planlı yaşamaya inanıyor, ama kendisine yeni bir koca bulmak için kılını kıpırdatmıyor, böyle bir şey olacaksa kendiliğinden olsun istiyor. Arkadaşlığa inanıyor, ama yakın arkadaşlarının sayısı çok az. "Size ölene kadar sadık kalacak arkadaşlar ararsanız kolay kolay arkadaş bulamazsınız."

Aşk daha da çetrefilli bir mesele, genç insanların içinden geçmek zorunda oldukları bir aşama: "Hata yapmak önemli, çok genç yaşta felsefe yapmaya başlamamak gerekiyor. Hatalarınızdan ders çıkarabilirseniz hata yaptığınız için o kadar üzülmezsiniz. Her deneyimin olumlu bir yanı vardır."

Peki girişimcinin –modern çağın yeni kahramanının– amacı ne?

Catherine kendi adına "dünyayı değiştirme" hevesinde değil, onun derdi dünyanın halihazırdaki düzenine ayak uydurmak. "Dünya böyle bir yer işte, hem o kadar da kötü sayılmaz." Bir yandan kadınların eşitsizlik diye bir sorunu olmadığını söylüyor: "Her şey kafanın içinde başlayıp bitiyor; irade gücünüz var mı yok mu, bütün mesele orada." Öte yandan, irade gücü Catherine için mucizeler yaratmamış. Yine de amacına ulaşmış olduğunu düşünüyor. "Kendime örnek aldığım kadınlar, isteklerini gerçekleştirebilmiş ve düşüncelerini kabul ettirebilmiş olanlar."

Catherine kendini Fransız mı sayıyor, Yunanlı mı? "Avrupalı," diye karşılık veriyor. Kendini dünyadaki hiçbir ulusa ait hissetmeyen, tıpkı Catherine gibi her şeyi iki yanıyla birden gören insanlara Avrupalı mı deniyor acaba, diye düşünüyorsunuz. Sayısız düş kırıklıklarına uğramış olmalarına rağmen bunları birer kuvvet kaynağına dönüştürmeye kararlı insanlardan oluşan bir Avrupa canlanıyor gözünüzde.

Victorine'in ailesinde herkes koyu renk saçlıymış, ama o sarışın doğmuş. Aile sırları açığa çıkma tehlikesiyle karşı karşıyaymış. Annesi –Fontainebleau'daki komşuları habersiz olsa da– İkinci Dünya Savaşı sırasında oradan geçen bir Alman askerinin kızıymış. Bu lekeyi hasır altı etmek için Victorine'i iki haftalıkken başka bir aileye vermişler. Onu evlatlık edinen Alsace'lı çiftçi karı-koca şefkat ve sevgi dolu insanlarmış, ama Victorine on iki yaşındayken otomobil kazasında ölmüşler. Üvey abileri ona bakamayacaklarını söylemişler. Gerçek anne–babası bulunmuş ve Victorine onların yanına gönderilmiş, ama hayatının neşesi kaçmışmış. İlk fırsatta evden ayrılmış. Kısa süre önce, kızı Mélodie'nin doğumunda, anne ve babası ziyaretine gelip ondan af dilemişler. "Onları affettiğimi söyledim, ama aslında affetmedim. Belki hiçbir zaman affedemeyeceğim. Ben kendi kızım için her şeyi yapardım, ister sarışın olsun, ister kızıl saçlı, ona olan sevgimi değiştirmezdi bu."

Genç bir kızken Victorine beş sene hostellerde yaşamış, durmadan birinden diğerine taşınarak, şu ya da bu yönetmelik nedeniyle kabule uygun bulunmayarak, bir seferliğine kuralları esnetmeleri için yalvararak. Kimi zaman, yatacak yer karşılığında temizliğe ve mutfak işlerine yardım etmesine izin verilmiş, ama "Her hostel değiştirdiğimde bütün arkadaşlarımı kaybediyordum... Hiç kimsem yoktu. Çok zor günlerdi onlar. Sosyal danışmanlarla konuşuyordum gerçi, ama onlar da işlerini yapıyorlardı işte, arada bir sevgi bağı falan olmuyordu. Kendimi çok kötü hissediyordum, özellikle de Noel zamanı, diğer kızları anneleriyle el ele tutuşup alışverişe çıkarken gördü-

ğümde. Suratsız, sinirli bir kız olup çıkmıştım: Vara yoğa öfkeleniyordum, insanların bana öfkelenmesine ise aldırmıyordum. Benimle on sekizimde karşılaşmış olsaydınız sizinle konuşmaya yanaşmazdım veya sorunlarım olduğunu reddederdim. Kendime hayali bir aile uydurmuştum. Yalan söylüyordum." Victorine sekreterlik eğitimi almışsa da bu eğitim iş bulmasına yetmemiş.

Parası olmadan –ya da ara sıra aldığı sosyal güvenlik ödemeleriyle– yaşamaya çalışmak, her an hapse gönderilme tehlikesiyle burun buruna olmak anlamına geliyormuş. Trene bilet almadan biniyormuş. Bir keresinde bir kafede borcunu ödeyemeyince kırk sekiz saat nezarette tutulmuş. Aynı güç koşullar altında yaşayan diğer
394 gençler, "onu belaya itmeye çalışmışlar," Victorine baştan çıkacak gibi olmuşsa da onlara karşı koymuş. "Yirmi sene, belki daha da fazla hapis cezası alma düşüncesi beni korkutuyordu. Hostelde hayat zaten yeterince çetindi. Hapishane ondan da kötüsü demekti. Ödlek falan değildim aslında. Zaten dibe vurmuş durumdaydım ve daha beter hale düşmek istemiyordum. Doğum kontrol hapım yoktu ve hamile kalmaktan ödüm kopuyordu. Mutsuz bir bebek doğurmak istemiyordum."

Bir gün yürüyüş yaparken çantasını çaldırmış ve dımdızlak ortada kalmış. Onunla ilgilenen sosyal danışman kendisine daha fazla yiyecek kuponu verilemeyeceğini bildirmişmiş, ayrıca hostelden ayrılması isteniyormuş. Victorine yaşamanın anlamsız olduğuna karar vermiş. Köprüden Loire'a atlayarak her şeye son vermek üzereyken, uzun boylu, ince yapılı, yüzünde hoş bir gülümseme olan bir delikanlı yanına yaklaşmış. Durup onu seyretmeye başlamış. "Yüzme biliyor musun?" diye sormuş sonra.

O da bir hostelde kalıyormuş; o da işsizmiş. "Benimle gel," demiş. Onu kaldığı hostele gizlice sokup yiyecek kuponlarının bir kısmını vermiş. Konuşmuşlar: nazik ve duyarlı biriymiş bu ve tıpkı onun gibi sorunları başından aşkınmış. "Aramızda bir arkadaşlık doğdu. Daha sonra sevgili olduk."

Paris'in dokuzuncu ilçesindeki gecekondu mahallelerinden birinde doğan Antoine, Bretagne'lı babasını hiç tanımamış. Martinili annesi göğüs kanserine ve astıma yakalanınca oğlunu bir sütannenin yanına bırakmak zorunda kalmış, fakat sütanne Antoine'ı istememiş, siyah olduğu için. Bir papazın yanında hizmetçilik yapan ve Karayib İspanyolcası konuşan anneannesi bakmış ona, ama sonra o da "yorgunluktan ölmüş." Antonie, bir manastır okulundan diğerine –toplam altı– sürüklenip durmuş ve derslerini öğrenmeyi reddettiği yolundaki şikâyetlerden hiçbirinde kurtulamamış. "Öğrenmek istiyordum," diyor, ama bir türlü başarılı olamıyormuş. Antoine'ın hiçbir vasfı yok: dört kez sınava girdiği halde ehliyet de alamamış: "Trafik işaretlerini

aklımda tutamıyorum." Son derece sıcak bir kişiliği var, bol bol gülüyor, hızlı hızlı, enerji dolu konuşmasıyla dinamik ve meraklı bir insan izlenimi uyandırıyor, geleceğe ilişkin yığınla planı var. Veteriner olmayı istiyor. Ya da belki kamyon şoförü olur, oradan otomobil yarışçılığına geçebilir. Renault'da bir iş bulmaya çalışmış, fakat "Vasıfsız olduğum için geri çevrildim." Belki de at yetiştirip at yarışlarına katılır, meşhur olup Fransa'yı temsil eder, o zaman bağımsız olur ve kendine güzel bir ev satın alır... Kim bilir, belki de Doğu Karayibler'e gidip atalarından kalan toprağa sahip çıkar.

Yarış atları yetiştiren bir tavlanın sahiplerini coşkusu ve neşesiyle etkileyerek kendine iş vermelerini sağlamayı başarmış, fakat kısa süre içinde umutlarının hayalden başka bir şey olmadığı ortaya çıkmış; at- 395
lar hakkında çok şey bildiğine ilişkin iddiasının abartılı olduğu anlaşılınca işten atılmış. Neyse ki şansı yaver gitmiş de bir süpermarkette iş bulabilmiş: Akşamları eve yorgun dönüyor, "doğru dürüst para kazanmıyor olmak yorgunluğumu artırıyor."

Victorine ile Antoine artık evliler ve güzel bir kızları var, bu sayede devlet, küçük bir şehrin kıyılarındaki kasvetli bir mahallede iki odalı bir apartman dairesi vermiş onlara. Duvarlar o kadar nemli ve küflü ki duvar kâğıdının her sene değiştirilmesi gerekiyor. Tek tük mobilyaları var, bunlar da başkalarının attığı şeyler: Sandalyelerin oturacak yerleri kırık, döşemeleri yırtık pırtık, naylon masa örtüsü delik deşik. Mahalledeki çocuklar onlara günaydın diyor gerçi, ama yetişkinler genellikle bundan kaçınıyor. Bazen başka anne-babaların onlarla konuştuğu oluyor, ama bebekleri yanlarında olmadığı zaman kimse yüzlerine bakmıyor. Geçen yaz bir diskoteğe gitmek istemişler, kapıdaki görevli onları içeri almamış. Victorine yakınlarındaki Tours sokaklarında kocasıyla birlikte dolaşmaktan korkuyor, "boğucu" bir şey olduğunu söylüyor bunun. İnsanlar kızlarına ilgi gösteriyor (sahi, kızları beyaz) ve "Senin baban nerede bakalım?" diye soruyorlar. Antoine babanın kendisi olduğunu söyleyince sırtlarını dönüyorlar. Irkçılık ve Le Pen'in küçültücü ifadeleri Antoine'ı "derinden yaralıyor."

'Başka insanların daha lüks hayatlar yaşaması umurumda değil," diyor Victorine, "çünkü kendi evime sahibim. Burada canım ne isterse onu yaparım." Her şeyin ötesinde, Mélodie mutlu bir çocuk. Mélodie hayatlarının merkezi, onların mutluluk kaynağı. "Kendimi hâlâ yalnız hissettiğim zamanlar oluyor," diyor, "ama bebek yanımdayken ender bu." Kızlarının doğumunun kocasını mutlu ettiğine inanıyor, işini sevmiyor oluşuna rağmen. Ancak ikinci bir çocuk sahibi olmayı düşünmüyorlar. Asgari ücretle ve tek maaşla geçinmeye çalışmak çok zor. "Mélodie için kemerlerimizi sıkıyoruz. O bizim için her şeyden önce geliyor."

Yakalı güvercin (*Streptopelia decaocto*) İngiltere'de pek sevilen bir kuş cinsidir. Ama aslında yüzyıllar boyunca yalnız Asya'da yaşamıştır. Yirminci yüzyıl başlarında bir grup yakalı güvercin İstanbul Boğazı'nı geçip Balkanlar'a yerleşmişti. Aynı kuş türü, 1930'la 1945 arasında Almanya'nın iç kesimlerinde koloniler kurdu. 1970'e gelindiğinde Britanya'da, Fransa'nın kuzeyinde ve güney İskandinavya'da sık rastlanan bir kuştu. Daha sonra Atlantik'i aşarak batıya doğru ilerlediği görüldü: Belki de yakında Amerikalı olacak. Uzmanlar, üç kıtaya uzanan bu ani yayılmanın sebebinin genetik bir mutasyon olabileceği fikrindeler.

Parwin Mahoney de üç kıtaya ait. En başta Hindistan'da yaşayan a-
396 taları daha sonra Doğu Afrika'ya göçmüşler, Parwin orada doğmuş. On yaşındayken İngiltere'deki bir yatılı okula gönderilmiş ve Afrika'da kalan anne-babasını ancak iki senede bir görebilmiş. İngiltere'ye yerleşmiş İrlandalı bir avukatla evlenmiş. Kocası Strasbourg'daki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görevliymiş. Çocukları Fransız okuluna gitmişler; en büyükleri temel yabancı dil olarak Almancayı seçmiş, şimdi Freiburg'daki bir Alman-Fransız okuluna devam ediyor.

Bir zamanlar insanlar, canları tebdil-i mekân çektiğinde, tıpkı kuşlar gibi, pasaporta falan gerek duymadan istedikleri yere gidiyorlardı. Ancak devlet memurlarının sayısındaki artışla birlikte, yanlarında kim olduklarını kanıtlayan belgeler olmadan şehirden şehire gitmeleri bile güçleşti. Pasaport, bireyin özgürlüğünü kısıtladığı gerekçesiyle Fransız Devrimi'nde feshedildiyse de, bir yolunu bulup geri gelmeyi başardı. On dokuzuncu yüzyılda İngilizlerin Fransa'ya giderken –tutuklanma tehlikesine rağmen– pasaport taşımayı reddetmeleri bir işe yaramadı. Yasalar bir süre için onların hatırına gözardı edildi ve hatta özgürlük yanlısı 1830 Devrimi'nin ardından yürürlükten kaldırıldı. Ne var ki savaşlar her zaman casus korkusunu alevlendirir; böylece pasaportlar yeniden yürürlüğe kondu. 1872'de İngilizler pasaport taşıma zorunluluğundan bir kez daha azat edildiler, sadece adlarını yazarak sınırı geçebiliyorlardı artık. Ancak pasaport, Dünya savaşlarıyla birlikte bir kez daha geri döndü. Bugün varlığını hâlâ sürdürüyor olmasının nedeni, elbette ki, zengin ülkelerin yoksul halkların istilasından, diktatörlükle yönetilen ülkelerin de esir alınmış kullarının kaçıp gitmesinden korkmalarıdır. Buna rağmen, pasaportunu bir kuşun kanatlarını kullandığı kadar zarafetle kullanarak dünyanın bir ucundan diğerine giden Parwin gibi ender örnekler de var.

"İngiltere'de yaşarken kendimi İngiliz gibi hissediyordum ve bir İngiliz olarak kabul ediliyordum. Çocuklarımı da İngiliz olarak görüyorum. Evde hep İngilizce konuşuruz." Strasbourg'da çocuklar

Fransız alışkanlıkları edinmişler, tabaklarını ekmekle sıyırmak, kahveye ekmek batırmak, el sıkışmak gibi. Oyun oynarken Fransızca konuşuyorlar. Ancak evde Fransızca konuşulması yasak. Çocukların bir İngiliz üniversitesine gitmeleri planlanıyor.

Peki başkaları Parwin'i hangi ülkeye ait görüyorlar? Bana onun bir Strasbourg'lu olduğu söylenmişti. Parwin, "Nerede yaşıyorsam memleketim orası." diyor. Başlangıçta Strasbourg'da birkaç sene kalmayı planlamışlar, ama kocasının işi son derece ilgi çekici bir çizgi izlemiş, bu arada Parwin de adını duyurmuş ve yararlı bir yurttaş haline gelmiş. Strasbourg'a geldikleri ilk hafta içinde, Avrupa Konseyi'nde karşılaştığı herkese, bir iş bulmaya niyetli olduğunu söylemiş. Ona gülmüşler. Arada bir daktilo veya düzelti işi bulabilen eşler şanslı sayılıyormuş. Fransız arkadaşlar edinmek istediğini söylediğinde ona yine gülmüşler. Parwin evine gidip ağlamış, "Bu şehir kara Afrika'dan daha mı kara?" diye. Göründüğü kadarıyla Alsace'lıların onunla işi yokmuş. Aralarına kabul edilmek için ne yaptıysa olmamış. Sonunda Parwin kontrolü eline almaya karar vermiş. Kimsenin ona "Yabancısınız herhalde, sizi tanımak isterdim," diyeceği yokmuş.

Başlangıçta Parwin'le kocası, her şeyden çok yeme içmeyle ilgili görünen Strasbourg sakinleri gibi davranmaya çalışmışlar, burada insanlar ya yemek yiyor ya da yemekten söz ediyorlarmış: "İngilizler daha şakacıdır ve daha az politika konuşurlar." Parwin, Strasbourg'lu hanımlar gibi yemek pişirmeye başlamış, yapacak daha iyi bir işi yokmuş çünkü. Ancak bu onları şişmanlatıp ceplerini boşaltmaktan başka işe yaramamış, böylece İngiliz âdetlerine geri dönmüşler. O sıralar –1970'lerin ortalarında– Strasbourg'da kadınlar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyormuş: Başvurduğu emlak şirketleri Parwin'i hiç ciddiye almıyormuş mesela. Yine de umudunu yitirmeyip Fransızca öğrenmek üzere üniversiteye başlamış. Orada karşılaştığı bir kadın Parwin'e İngilizce öğretmenliği yapmasını önermiş, İngilizceye büyük talep varmış. "Daha neler," demiş Parwin. "Ben hiç öğretmenlik yapmadım ki." Biz sana yardım ederiz, demişler ve gerçekten de etmişler, Alsace dünyasının Parwin'e kapılarını açması işte böyle gerçekleşmiş.

Öğretmenlik sayesinde arkadaşlar edinmiş. Ancak üçüncü çocuğunun doğumundan sonra öğretmenliği bırakmaya karar vermiş. Fakat öğrencileri onu bırakmamışlar: Evine gelip özel ders almak istemişler. Böylece Parwin evinde bir çeşit İngilizce okulu açmış, kendi çocuklarının okulda olduğu saatlerde öğrenim veren bir okul. Evi her meslekten insanın buluşma yeri haline gelmiş; avukatlar, doktorlar, verdikleri kokteyl partilerde kullanmak üzere İngilizce öğrenmek isteyen kadınlar, bir ayda İngilizce öğrenme talebiyle gelip her türlü ücreti ödemeye hazır olduklarını belirten adamlar. Gittiği konuşma te-

rapisti tarafından "kulağının İngilizce öğrenmeye uygun olmadığı" teşhisi konan bir vergi danışmanı Parwin'den ders alıp "210 saatte" İngilizce öğrenmiş: Vergi danışmanları her zaman kesinlik ararlar. Parwin, evine kabul edeceği kişileri titizlikle seçiyor. Yaptığı iş altı-yedi kişilik küçük partiler düzenlemek gibi bir şey. Her grubun ilgi alanı doğrultusunda metinler seçiyor ve bunların üzerinde çalışıyorlar.

Parwin için her şey temel olarak aile ekseni etrafında dönüyor; öğretmenlik işini, ailesinin ona ihtiyaç duymadığı saatlere sıkıştırıyor. Ne var ki dersler için ciddi biçimde hazırlık yapması gerekiyor; talep giderek yükseliyor, insanlar artık ona "Yorgun görünüyorsun," veya "Evliliğinde bir sorun mu var?" gibi şeyler söylüyorlar. Halbuki bütün

bunlar kocası sayesinde mümkün olmuş: Eğer bu şehirde tanıdığı diğer kocalara benzeseymiş, terliklerinin ayağına getirilip yemeğinin hazırlanmasını talep etseymiş, Parwin bu işi beceremezmiş. "Akşam dışarı çıkmam gerekiyorsa çocukları doyurma işini Paul'a bırakırım. 'Tamam, iyi eğlenceler.' diye uğurlar beni. Bir Fransız koca bu durumda 'Ne, bensiz dışarı mı çıkacaksın?' diye yaygara koparır. Yemeğinin önüne konmasını ister. Sandviç yemesini söyleyemezsiniz ona." (Fransızlar sandviçleriyle böbürlenmiyorlar, ama eğer sandviç konusunda bir dünya turnuvası yapılsaydı, Amerikalılarla Fransızlar şampiyonluk için atbaşı yarışırlardı.)

Şimdi sorun, Parwin'in, aslında hırslı biri olmamasına rağmen işinin ağırlığı altında ezilip ezilmeyeceği. Tek bir hırsı var, o da ailesinin selameti. "İşi hayatımın ekseni haline getiremem. Kendimi yüzde yüz işime veremem. Kafamı boşaltabilmek, ailemle vakit geçirebilmek istiyorum; fedâkarlığın fazlasına razı değilim." Gelgelelim teknolojinin tuzağı onu da tehdit ediyor. Belki de, diyor, görsel cihazlara biraz yatırım yapmalıyım, bir tepegöz, bir-iki fotokopi makinesi alıp işi büyütmeliyim, bir şirket kurup, eleman alıp danışmanlık hizmetine girişmeliyim. Acaba o zaman daha mı çok boş zamanı olacak, daha mı az? Değiştirmek istediği tek huyu fazla kaygılı oluşu, ama buna rağmen işi büyütme düşüncesi üzerine kafa yoruyor.

Bugünlerdeki kaygısı, kocasıyla ve meslektaşlarıyla ciddi konularda konuşabilmek: Çocuklarının bilimsel sorularını cevaplamaktan daha zor bir iş bu, bu soruları cevaplamak için çocukların dergilerine onlardan önce göz atması yetiyor çünkü. Şu sıralar Martin Amis'in *Para*'sını okuyabilmek için kendini zorluyor: "Kitaba bir türlü kendimi kaptıramadım. Ama ne yapıp edip okuyacağım. Bir şeye karar verdim mi mutlaka yaparım. Kitabı okumak istememin bir nedeni de sonradan üzerinde tartışabilmek." Okuduğu bir önceki kitap, *The Bonfire of the Vanities*. Romandaki kumpası çözdükten sonra kitabı okumakta zorlanmamış – ama hiçbir sürprizle de karşılaşmamış.

bu yüzden hayal kırıklığına uğramış: "Gerçek hayattan uzaklaşabilmek istiyorum. İşim beni yoruyor, dolayısıyla akşamlarımın sakin geçmesini istiyorum."

Parwin kendine göre bir dünya yaratmış kendisi için. "Bunu her zaman yapmışımdır," diyor.

İçinde yaşadığımız yüzyılı geçmiş yüzyıllardan ayıran en önemli özellik, bugün koca yerine kendilerini arayan genç kadınların sayısının büyük ölçüde artmış olması. Omuzlarına serbestçe bıraktığı parıltılı saçlarıyla Corinne, pahalı bir şampuanın reklamını yapan bir model değil, iki ayrı yüzü olan bir kadın. Bazen, düşünceli olduğunda, yüzü zarif bir peçeyi andırıyor, bu yüze bakınca arkasında şiddetli bir zihinsel aerobik faaliyeti olduğunu sezebiliyorsunuz. Bazen gülümsüyor: Mona Lisa'nın yarım gülümsemesiyle değil ama, daha çok, düşüncelerinin sizinkilerle dans etmeye hazır olduğunu bildiren bir reveransa benziyor gülümsemesi. Ve tabii ki Corinne, kendi düşüncelerini anlamaya kararlı biri olarak başkalarının düşüncelerini keşfetme işini meslek edinmiş.

En çok ilgisini çeken şey, çocukların düşünceleri. Meslek hayatına bir "psikomotrisyen" olarak başlamış, ileride konuşamayacağı ve yürüyemeyeceği teşhisi konmuş bebeklere yardım ediyormuş. "Yürüyebilmeniz için gitmek istediğiniz bir yer olmalı," diyor, hem bu saptama sadece bebekler için geçerli değil. Çocukların kendisi için neden bu kadar değerli olduğunu zamanla keşfetmiş: Kendi çocukluğu hep başkalarını dinlemesi gerektiği duygusuyla geçmiş, ama onu dinleyen kimse olmamış. Yetişkinlerin dünyası durmadan onu yapma, bunu etme diye emirler yağdırıyormuş; her şey tehlikeliymiş. Sonraları, çok sonraları, örnek alınmaya değer kişiler olmadıklarını şimdi anladığı birtakım yetişkinleri örnek almaya yöneltildiğini keşfetmiş, fazla bencil insanlarmış bunlar, hayran olunacak bir yanları yokmuş. Yetişkinler güçleri ve bilgileriyle onu korkutarlarmış, ta ki onları idealize ettiğinin farkına vardığı güne kadar. Yirmi ya da yirmi bir yaşındayken, büyükler tarafından kafasına sokulan su götürmez hakikatin aslında var olmadığı, boş bir kutudan ibaret olduğu, dünyanın onların söylediği gibi kolay anlaşılır bir yer olmadığı kafasına dank etmiş. Çocukluğunu gönlünce yaşamasına asla izin verilmemiş olmasına üzülüyor. Çocukluğunun kırık dökük parçalarını arıyor. İşinde de, aynı şeyi yapabilmeleri için başkalarına yardım etmeye çalışıyor. "Çocuklara kulak verilsin istiyorum."

Gelgelelim, çocukların söylediklerini anlamak öyle kolay değil. "Her çocuk bir bilmecedir." Ona göre dünya bilmecelerle dolu. "Başkaları hakkında fazla bir şey bilmeniz mümkün değil." Corinne ken-

dini de bir bilmece olarak görüyor: "Kendi içime baktığım zaman o-
rada anlayamadığım bir şeylerin yattığını hissediyorum, bunun ne ol-
duğunu bana kimse söyleyemez. Herkes gibi olmak beni en çok kor-
kutan şey: Bir kalıbın içinde kısılıp kalmak, pasif ve bağımlı olmak
–sanki herkes birbirinin aynı olabilirmiş gibi, ben bunun mümkün ol-
duğuna inanmıyorum. Benim amacım kendi içimdeki bir şeyi keşfet-
mek, eğer herkesin yaptığını yaparsam bu amaca ulaşamam. Do-
layısıyla bir bilmece olmak bana güç veriyor. Kendime ait temeller o-
luşturduğumu düşünüyorum. Yeni bir şey yaratma yolunda i-
lerlediğimden kuşkum yok. Eskiden kendi kişiliğimden, başkalarının
kınayıcı bakışları altında yok olup gitmekten korkardım. Başkalarının
400 dokunamayacağı bir benlik yaratabilmek çok önemli."

Başarısız olma korkusuna kapılmış ya da üzerlerindeki baskıdan zarar görmüş çocuklarla çalışan Corinne, elinde mucize çözümler bulunduğunu ileri sürmüyor, ana-babaların yapamadığını kendisinin yapacağı iddiasında da değil. "Anne-babaları suçlamıyorum; anasız babasız bir çocuğun bir hayvandan farkı olmazdı, çocukların onların korumasına ihtiyaçları var." Çocuklara acı çektirenin ne olduğunu bildiğini iddia etmiyor, sadece diyor ki, "Zor olanı başarmak için el ele vermemiz gerekiyor, aradıktan sonra her zaman yeni bir yol bulunur." Çocuklar kendi yollarını kendileri bulacaktır. Onlara katlanılmaz geleni ille de sözlerle ifade etmeleri şart değil, bunu oyun oynarken de yapabilirler. Mesela, çocuk evcilik oynarken anneyle ilgili ifade etmek istediklerinin hepsini ortaya koyuyor. Önemli olan değişik yaklaşımlar denemek: "Ana-babaların işbirliği şart. Çocuğu kendi başına kalabilecek, bensiz yapabilecek duruma getirebilirsem kendimi başarılı sayıyorum." Çocuklar kendi kendilerine yaşayamıyorlar, ama her biri olasılıklarla dolup taşıyor ve yetişkinlere öğretecek çok şeyleri var.

Başarısızlık korkusu Corinne'in özel hayatında da önemli bir yer tutuyor; o da başarısızlığı zehirinden arıtacak bir dünya görüşü oluşturmaya çalışıyor el yordamıyla. Meslektaşlarından biriyle bir gönül ilişkisi olmuş. Adam aralarında bir rekabet ortamı oluşturmaya çalışmış, bakalım kim hedeflerine daha çabuk ulaşacak diye. Corinne bunu katlanılmaz bulmuş. Erkek arkadaşı, kendisiyle bir şeyler yapmaktan kaçındığını söyleyerek çıkışmış ona. Corinne onun bazı yönlerinden hoşlanıyormuş, ama "Bana yabancıydı bunlar, ruhuma uygun değildi ve ben o yoldan gitmek istemedim, sevgilimde kendimi göremiyordum." Bir gün sevgilisi, bir konferansta konuşmaları için gelen teklifi ona sormadan ikisi adına kabul etmiş. Gerekçe olarak ikisinin aynı deneyimlerden geçmesinin önemli olduğunu söylemiş. "Bu, ilişkimizin sonu oldu. Sesini duyurmayı beceren biri değilim ben: yazmaktan hoşlanırım, ama yayınlamayı hiç düşünmedim mesela. O i-

se insanların önünde konuşmaktan hoşlanırdı, iyi de becerirdi bunu. Ben onun gibi değilim. Rekabetten kaçınmayı tercih ederim. Kaybettiğim zaman bunun nedenini bilir ve işime devam ederim. Kazananlar her zaman kaybedenlere karşı yarışırlar, enerjilerini kendilerini geliştirmeye değil, başkalarına karşı konumlarını korumaya harcarlar."

Herkes değişmeyi istemez, diyor, hem herkes de başaramaz bunu, çünkü değişmek bildik olandan vazgeçmek demektir. Değişmek isteyip istemediğine herkes kendisi karar verebilmeli: Kusursuz olmadıklarını bilen, tevazu sahibi insanlar değişime açıktır, onlar kendi kendilerine değişemeyeceklerini, bunun için yardıma ihtiyaçları olduğunu bilirler. Corinne'in deneyimlerine göre, eğitim seviyesi ne kadar yükselirse insanlara yardım etmek o kadar güçleşiyor. En verimli çalışmalarını okuma-yazma bilmeyen kişilerle yapmış: Bu çalışmalarda bir çeşit sevgi alışverişi yaşanıyor. 401 F26

"Kendimi tekrarlamaktan, değişmediğim halde değiştiğimi sanmaktan her zaman korkmuşumdur. Benim için değişim hep kriz dönemlerinde gelmiştir, kendime güvenimi ve yanılsamalarımı kaybettiğim dönemlerde." Hayatındaki ilk değişim çalışmaya başladığında ortaya çıkmış, ikincisi ise sevgilisinden ayrıldığında; bunun ardından işini sevme yeteneğini kaybetmiş, kendini eskisi gibi işine veremez olmuş. Çözümü yeni bir mesleki eğitimde bulmuş, bir sene boyunca psikoterapi eğitimi almış. Bu adım güvenini geri getirmişse de bütün sorunları ortadan kaldırmamış. "Ulaşmam gereken bir hedef var, bunu hissediyorum, ama bu hedefin ne olduğunu bilmiyorum." Modern çağda herkes bu şarkıyı söylüyor. "Önümüzde her zaman seçenekler var," diyor Corinne, ama aralarından seçim yapılacak kapıların sayısı o kadar çok ki.

Eskiden insanlar, savaşlar aracılığıyla bir cemaat duygusu edinme şansına sahipti. Corinne'in anne ve babasının kuşağı, 1968'in mitlerine tutunarak ayakta kalmışlardı. Onun kuşağının ise bariz bir hedefi yok. Buna karşılık bugünün çocuklarında hoşuna giden bir şey var: Ortak bir şeyler bulmaya çalışıyorlar, ama herkesin diğerinden farklı olduğunu gözden kaçırmadan. Farklılıkları kabullenmek ve farklı biri olarak kabul görmek, Corinne'in çıkış noktası. Bugüne kadar bu ilkeyi çocuklara uygulaması yetişkinlere göre daha kolay olmuş. Yetişkinlerin hâlâ içlerindeki çocuğa daha fazla ilgi göstermeyi öğrenmeleri gerekiyor.

Her hafta, *Glamour* dergisinin Fransız baskısında, yüzlerce fotomodel ve giysi fotoğrafının, nelerin *in* ve nelerin *out* olduğuna ilişkin beyanların arasında yolunu şaşırmış gibi görünen bir makale yer alıyor

–hayatın anlamını açıklama çabasına ayrılmış olan bu köşenin yazarı bazen bir felsefeci oluyor, bazen bir tarihçi, bazen de bir antropolog. Anne Porot bu parlak beyinlerin izini sürüyor ve onlara ne yazacaklarını açıklıyor. Yarı ciddi, yarı mizahi bir tonda yazılıyor bu makaleler. Anne Porot okurların neden hoşlanacaklarını nasıl biliyor? Onlara duymak istediklerini mi veriyor, yoksa kafalarında düşünceler filizlensin diye mi uğraşıyor? Başkalarına aktarmak istediği ne gibi düşünceler var? Bunlar doğru sorular değil. Anne Porot hayatında hiç kadın dergisi satın almamış. "Kadın dergilerini satın alanlar hakkında çok parlak fikirlerim yok." *Glamour*, okurlarının zevklerini saptamaya yönelik anketlere hiç başvurmamış. Onun yaptığı iş bir çeşit sanat, ya-

pılanı anlayıp anlamamak da okurlara kalmış bir şey. Anne Porot, *À Suivre* adlı mizah dergisinin editörü Jean-Pierre Mougin'le yaşıyor. Mougin'in arkadaşı olan Martin Veyron da –o da usta bir çizgi bant karikatüristi– *Glamour*'ın editörü Anne Chabrol'le evli. Aradaki çizgi bant bağlantısı tesadüf değil. *Glamour*'ın Paris baskısı, bir bakıma Fransa'nın kendine özgü mizah dergilerinin bir uzantısı. Bu dergiler, ciddiyet dozu gevşek tutulmuş bir zekâ ve muzipliği dünyaya karşı kayıtsızlığı destekleyen bir hayat görüşüyle birleştirince müthiş ilgi uyandırmışlar. Daha önce *Elle*'de asistan yardımcılığı yapan Anne Chabrol, *Glamour*'da tam bir metamorfoz gerçekleştirerek dergiyi, dünyayı gereğinden fazla ciddiye almama sanatını irdeleyen bir dizi çalışmaya dönüştürmüş. Yalnız burada çizgi bantların yerine moda fotoğrafları var. *Glamour*'a yazı yazanlar için hazır doğrular ve yanlışlar yok.

Anne Chabrol'ün dergide kendine ait bir köşesi var. *Un homme mis à nu* (Çırılçıplak Bir Erkek) adlı bu köşede, ünlülerle yaptığı röportajlar yer alıyor. Konuştuğu kişilerin iznine bağlı olarak röportaj sahipleri olabildiğince çıplak görüntüleniyor, ama bu kişilerden ruhlarını olduğu gibi ifşa etmeleri talep edilmiyor. Anne Chabrol onlarla bir çeşit söz oyunu oynuyor, mizahi bir üslupla, kelime oyunlarına başvurarak, zekice ama özellikle yüzeysel sorular sorarak. İlişkileri hicve dönüştürme sanatı olarak özetlenebilecek bu oyuna Parizyenliğin bir yansıması olarak bakmak mümkün. Dergide kullanılan jargon o kadar hızlı değişiyor ki dergi çalışanlarının büyük kısmı bile yazılanları anlayamıyor. İçine girilecek harikulade özel dünyalar, özel klikler, özel diller bulunduğu duygusunu yaratıyor bu, bunların aşinası olanlar dünyanın geri kalanından ayrılıyor sanki.

Anne Porot okuyucularına aman vermiyor, çünkü onlarla çok fazla ortak yanı var ve kendi kendine de aman vermiyor. Onun sorunu eğitimli, zeki, gözlemci, kendi yetenek ve zaaflarını bilen biri olmasına rağmen, yeterli özgüvene sahip olmaması. Freud'a inanacak olursak,

bundan anne ve babasını sorumlu tutmak gerekiyor. Ama Anne Porot Freud'a inanmıyor, daha doğrusu artık inanmıyor; özgüvenimin eksik olması kimsenin suçu değil, diyor, aslında insanın olduğu gibi kabul etmesi gereken bir şey bu, saçlarınızın kızıl olmasını nasıl kabullenirseniz, bu da öyle. Ama bir yandan da bunun yol açabileceği felaketleri dizginlemeye ve kendine güvenen insanların durumlarının ondan çok daha parlak görünmediği düşüncesiyle kendini avutmaya çalışıyor. "Hayatımın büyük bölümü korku içinde geçiyor. Sabahtan akşama kadar kendi kendimi hırpalıyorum. Otuz yaşıma gelinceye kadar hayat sürekli bir savaştı, kendimle yıpratıcı bir çatışma içindeydim. Şimdilerde durumum biraz daha düzeldi."

Anne Porot çeşitli çözümler denemiş. Ona asla baskı uygulamayan, eğitim seviyesi yüksek bir ailenin çocuğu olduğu için üniversiteye gitmesi sorun olmamış, ama on sekiz yaşındayken hayattan ne istediğine dair hiçbir fikri yokmuş, şimdikinden bile daha kararsızmış o günlerde. "Düşüncelerim o kadar dağınıktı ki, feminizm tam zamanında imdadıma yetişti." Güzelliğini öne çıkarmaktan özellikle kaçınarak feminist kampta savaşmaya başlamış. Bugün kadınların doğuştan gelme veya ilahi kudret tarafından tayin edilmiş haklar yerine kendi çabalarıyla, kendi yetenekleriyle ulaştıkları haklara sahip olmaları bu savaş sayesinde elde edilen bir sonuç, erkeklerin sahip olmadığı bir mutluluk bu: artık kadınlar yaşama sevincini daha derinden hissedebiliyorlar, yeni tecrübelere yelken açmaya daha yatkınlar. "Yemek pişirmeye veya çiçeklere duyduğumuz ilgi eskiden kadınlara uygulanan baskının simgesiydi, bugün artık bunları ince zevklere dönüştürdük." Böyle duyarlılıkları olmadığı için erkeklere acıyor.

Öte yandan feminizm, onun için, dünyada erkek ve kadın diye iki ayrı insan cinsi bulunduğunu doğrulamış. "Olsun, bence böylesi daha iyi. İki cins arasında iletişimin mümkün olmadığını ileri sürmüyorum gerçi, ama kadınlarla erkekler birbirlerini anlamakta güçlük çekiyorlar. Aradaki sevgi bağları ne kadar güçlü olursa olsun, birbirlerine yabancı kalıyorlar. Bazı şeyler vardır ki sadece bir kadına söyleyebilirsiniz. Bunda bir sakınca görmüyorum; cinslerin birbirinden farklı olması zenginleştirici, heyecan verici bir şey... Erkeklerle ilgili olarak kuşkuya kapıldığım zamanlarda kendime diyorum ki, 'Onu seviyorum, demek ki sevilecek birisi var karşımda.' " Bir yandan da bu, erkeklerin özgüvenlerini kazanmaları için kadınlara yardım eli uzatmalarının eskiye göre zorlaştığı anlamını taşıyor, çünkü artık kadınların kendi sorunlarını kendi başlarına çözmeleri gerekiyor. Kadınlar için bir sonraki adımın ne olması gerektiğine gelince, Anne Porot bu sorunun cevabını bilmiyor. Kadınların "üzerinde derinlemesine düşünmedikleri birtakım temel yaklaşımlara sahip ol-

dukları, anekdotlarla zenginleştirerek birbirlerine aktardıkları genelgeçer varsayımlara göre yaşadıkları" yolundaki iddialarına rağmen, ne yapmak istediğini ve nereye gittiğini artık kendisinin de göremiyor olması canını sıkıyor. Bugün kadınları çevreleyen sorunların nasıl çözülebileceği söz konusu olunca, neredeyse hiç düşünmeden atılıyor, "Savaşmamız gerek," diye. Ama sonra çarçabuk ekliyor: "Keşke savaşacak gücüm olsaydı, o zaman savaşırdım. Ama aslında bunu istemiyorum, çünkü kazanamayacağımızı biliyorum."

Anne Porot, özgüven sorununa ikinci bir hal çaresi olarak, saygı duyduğu insanların saygısını kazanmayı denemiş. "İş hayatındaki sıkıntım, bir profesyonel olarak hak ettiğim saygıyı görememekti." Derken karşısına kestirme bir çözüm çıkmış, resim sanatıyla ilgili bir kitap dizisinin editörlüğünü üstlenerek, birbirlerine iltifatlar yağdıran o kibar kalabalığın bir parçası oluvermiş. Şimdi bunun bir hata olduğunu düşünüyor: Yüzeysel bir çözüm olmuş bu. İnsanların gözlerinin sürekli üzerinizde olması, sürekli yargılanmanız, her zaman söyleyecek zekice bir şeyler bulmak ve aptalca konuşmaktan kaçınmak zorunda olmanız gibi tatsız tarafları varmış bu işin; zulmün yeni bir çeşidi karşısında verdiği mücadeleyle geçmiş bu dönem, çünkü yapması gereken bir yığın işe karşılık asla yeterli zamanı yokmuş. Sürekli hareket halinde olmazlarsa yaşayamayan, evde telefonları kesilirse kendilerini cehenneme düşmüş sanan insanlara göre bir işmiş bu.

"Ben böyle biri değilim. Kendi kendime kalmaya gerçekten ihtiyacım var." Bugün işyerine bir buçuk saat uzaklıktaki bir kır evine taşınmış, şehre ancak haftada birkaç kez geliyor. Kuş sesleriyle ve çiçeklerle çevrili olduğu sürece günde on saat çalışsa da yorulmuyor ya da en azından eskisine benzer bir yorgunluk hissetmiyor: İnsanların arasında bulunmanın neden olduğu o sonu gelmez gerginlikler yok artık. Anne Porot bahçesine bakarak hülyalara dalabilir ve ailesine iyi davranmaya çalışabilir. Paris'e gittiği birkaç gün insan içine çıkma ihtiyacını karşılamasına yetiyor, sonra gerisin geriye kozasına ve ağaçlarına dönüyor.

Ne var ki bu pastoral zevklerin onu biraz endişelendiren bir yanı da var: Bencilce zevkler bunlar. Bazen, dünyanın sizin istediğiniz gibi olmadığını fark ettiğinizde yapabileceğiniz tek şeyin gözlerinizi kapatmak olduğunu düşünüyor; ama bu hiçbir zaman tam anlamıyla mümkün değil. Her şeyi yeni baştan değerlendirmek, hâkim düşünceleri bahar temizliğinden geçirmek için, diyor, bende bulunmayan çapta bir zekâ lazım. "Fırsat çıkarsa bunu yapmak isterim, ama özellikle peşine düşmek niyetinde değilim. Sorular sormak, kendinizi sanık sandalyesine oturtmak, bunlar yorucu şeyler. Sürprizlerle başa

çıkmak da öyle. Yakınlarınızın arasındayken, belki yine sanık sandalyesinde oturuyorsunuz ama daha az paniğe kapılıyorsunuz." Yirmisindeyken nereden ne çıkacağı bilinmeyen bir dünyada yaşayabilirmiş, ama yeni insanlarla tanışmak artık fazla yorucu geliyor. İş hayatının bir parçası bu, her gün yeni değişikliklere uyum sağlamak gerekiyor. Akşamları eve, hayatını paylaştığı insanların arasına dönmek büyük bir mutluluk. "İş yerinde yeterince acayiplikle yüz yüze geliyorum, bana yetip artıyor bile. Akşamları hayatın daha derin yanını yaşıyorum, mükemmellik kaygısından uzakta, bütün bir akşamın sevgi dolu bir akşam yemeği hazırlamakla geçirildiği sorunsuz dostluklara dönüyorum." Yaratıcılık gibi bir hevesi bulunmadığını ileri sürüyor; etrafındakileri huzursuz etmemeyi başarmak ve erkeğiyle iyi geçinmek onun için yeterli.

Dolayısıyla Anne Porot, evdeyken, işyerinde yaptığının tam tersini yapıyor. Paris'te Parizyenlerin parıltılı keşmekeşine katılıyor, sonra kır evine koşup soluklanıyor. Modern hayat demek, iki ayrı dünyada yaşamak demek.

Aynı şey *Glamour*'ın editörü için de geçerli. Kültüre, kendini geliştirmeye ve başarıya olan ilgisinin, güçlü bir kişiliğe işaret eden bütün bu özelliklerin öte yanında, yakasını bırakmayan bir tereddüt var. Anne Chabrol dergi için röportaj yaptığı ünlülerin karşısında kaya gibi duruyor, dergide haklarında ne yazılacağı asla önceden bildirilmiyor bu ünlülere. Bu kuralın uygulanmadığı tek istisna Anne Chabrol'ün neredeyse dinsel bir saygı duyduğu medyumu olmuş. Bu medyum daha önce felsefe profesörüymüş –devir değişiyor artık.

İnsanlar bugüne dek hayatlarını mümkün olduğunca az acı çekerek geçirmek için gösterdikleri çabalardan altı ayrı ders çıkarmışlardır. Görünen o ki insanlar, hayat yolculuğunu tamamlamanın altı ayrı yolu olduğuna, bu yolculuğu yapacak altı değişik ulaşım aracı bulunduğuna kanaat getirmişlerdir. Burada anlatılan altı kadının ortak noktası, her birinin ağırlıklı olarak bu yollardan birini tercih etmiş ve bu seçimde kararlılık göstermiş olmasıdır – tıpkı, otobüsle mi trenle mi yoksa uçakla mı seyahat edeceklerine karar verir gibi vermişlerdir bu kararı. Hayat üzerine nasihatlerde bulunan bütün popüler ahlâk felsefeleri aslında bu altı türden birine girer, ama hepsi de doğru cevabın yalnız kendisinde bulunduğuna inandığı içindir ki, hayat yolcularına bu olasılıkların tümünü birden sunan bir çeşit turizm danışma merkezi hiçbir zaman var olmamıştır. Görünüşe bakarak binlerce farklı alternatif bulunduğu, tarihin, denenip çöpe atılmış bir sürü farklı nasihatin üst üste yığıldığı dev bir çöp tenekesi olduğu sanılabilir, ama aslında bugüne kadar verilmiş nasihatlerin büyük bölümü bu altı türden birine aittir.

Bunlardan birincisi itaat etmek, başkalarının muhakemesine teslim olmak, hayatı olduğu gibi kabul etmektir. Geçmişte büyük ihtimalle insanların çoğunluğu bu seyahat biçimini tercih etmiştir, genellikle buna mecbur bırakıldıkları için, ama aynı zamanda bu tercih onlara iç huzuru vaat ettiği ve komşularıyla uyum içinde yaşamalarını sağlayarak onları rahatlattığı için. Bu tercihten kuşku duyanları ikna etmek uğruna sıçanlar üzerinde deneyler yapılmış, yüzleşmelerden kaçınan sıçanların baskın olanlara göre daha sağlıklı olduğu ve daha az stres yaşadığı, buna karşılık baskın sıçanların, sanki sömürdüklerinin onlara boyun eğmekten vazgeçmesinden korkar gibi endişeli ve gergin oldukları gösterilmişti. İnsanlar aynı zamanda, geceleri daha rahat uyuyabilmek ümidiyle, alacakları kararların sayısını sınırlamaya çalışmışlardı. Daha önce alıntıladığım, Bretagne'lıların üçte birinin sorumluluk almaktansa kendilerine söyleneni yapmayı yeğlediğine ilişkin bulgu bir yana bırakılırsa (bu araştırma üç sene sonra yinelenmiş ve yine aynı sonuç elde edilmiştir), kaç kişinin hâlâ bu stratejiyi tercih etmekte olduğunu gösteren herhangi bir istatistik yoktur. İtaatin bu kadar büyük bir inatla ayakta kalabilmesinin nedeni, insanların her konuda kendi başına karar vermesinin imkânsız oluşudur. Bu yüzden insanların çoğu, hareket alanlarının büyük bir bölümünde konformizme bağlı kalmıştır.

İtaat etmek hiçbir zaman kolay olmamıştır, üstelik seçenek sayısı arttıkça giderek daha da güçleşmektedir. Pek çok insan dinin kurallardan ibaret olduğunu düşünür, ama kurallara uymak aslında yalnızca işin başıdır: Kurallara hangi ruh hali içinde itaat edildiği itaatin kendisinden daha önemlidir. Bu işin içerdiği güçlükleri en iyi bilenler en dindar kişilerdir; dindar insanların sergileyebileceği mükemmeliyetçilik hırsının sınırı yoktur. Her dinin bin bir ayrıntı etrafında gelişen çekişmelere sahne olması şaşırtıcı değildir, zaman zaman eften püften veya akademik de görünse, ayrıntılar her dinde önemlidir. İslam itaatin dinidir: İslamın sözcük anlamı Tanrı'nın iradesine "teslim" olmaktır, ama bu sözcük aynı zamanda uzlaşmak anlamına da gelir ki, sürekli bir çaba gerektirir bu. Günümüzde Hıristiyanlığın, her biri kendi usûlünce itaat eden üç yüzden fazla kiliseye bölünmüş olmasının tek nedeni inatlaşma değildir.

Bağlı oldukları din veya ideolojilerle ilişkileri, insanlar hakkında fikir edinmek için hangi din veya ideolojiye bağlı olduklarından daha anlamlı bir göstergedir. Bir inancı kabul edip onu sorgulamaktan vazgeçenlerin, bağlı oldukları inanç ne olursa olsun pek çok ortak yanları vardır. Öte yandan din itaatsizlik anlamına da gelebilir, insanın dünyayı reddetmesi, daha iyiyi araması, süregen biçimde kendini sor-

gulaması gibi bir anlam da taşıyabilir. Balerin Dominique Lepèze kendi Batılı mirasına sırt çevirip Doğu felsefesine sarılırken hem başkaldırıyor hem de itaat aracılığıyla itaatin tam tersini, yani özgürlüğü yakalamayı umuyordu; ne var ki yakasını bırakmayan belirsizliklerden hâlâ kurtulabilmiş değil.

Modalara veya görgü kurallarına itaat etmeyi, başkalarının onayını kazanmayı, herkes ne yapıyorsa aynısını yapmayı vaaz eden dinin ne kadar müridi varsa, bir o kadar da bu cemaattenmiş gibi görünmeye çalışan mürit heveslisi vardır. Başkalarının neler yaptığını, eğilimlere ayak uydurma kisvesinin ardında hangi yalanların gizlendiğini tamı tamına anlamak ve neye ayak uydurulacağına karar vermek giderek güçleşmektedir. İnsanlar tek ve büyük bir karar vererek sorunlarını çözebileceklerine inanmak istemişlerdir, ama bu, her gün vermeleri gereken yığınla küçük karardan onları kurtaramamıştır. İtaat otobüsüyle çıktıkları yolculuk her zaman bol molalı bir yolculuk olmuş, otobüsten inip gitmenin ayartıcı çağrısı her zaman eşlik etmiştir onlara.

İkinci seyahat yöntemi, mümkün olanın en iyisini koparmak amacıyla hayatla pazarlığa oturmaktır. Gerek eski gerekse modern paganlar, bu yöntemi diğer bütün yöntemlere yeğlemişlerdir. Romalılara göre dünya, onlara zarar verebilecek veya onları kayırabilecek satın alınabilir güçlerle doluydu. Bu düşünce biçimi günümüz insanı için de geçerliliğini korumaktadır. İşin püf noktası, isteklerinizi gerçekleştirmek –veya modern tabiriyle, başarıya ulaşmak– için ödemeniz gereken en düşük bedeli bilmek, bunu mümkün olduğunca az çaba harcayarak gerçekleştirmekti. Günümüzün bir kısım rekabetçi insanı için hâlâ geçerli olduğu üzere, pazarlıktan zevk almak, bunu bir oyun haline getirmek mümkündü. Romalılar adak törenlerinin ardından şölenler düzenlerler, dostlarını belirli tanrıların adına kurulmuş kardeşlik cemiyetlerinden edinir, buralarda çıkar ilişkileri kurarlardı –Dionysos neredeyse ahbapları olmuştu. Kişisel inançları sorgulamakla ilgilenmezlerdi; çeşitli çıkarlar karşılığında ayinlere katılmakla dinlerinin gereğini yerine getirmiş olurlardı. Romalıların yaklaşımındaki özgünlük, insanların pazarlık becerilerini kullanarak (ve tanrılardan da bir parça yardım alarak) başarıya ulaşabileceklerine inanmalarıydı. Oysa bütün diğer dinler ve felsefeler ahlâkla, adaletle ilgili içinden çıkılmaz sorular sormakta ya da her şeyin kontrol edilemez güçler tarafından kararlaştırıldığına kanaat getirmekteydiler (hâlâ epeyce rağbet gören bir görüştür bu).

Hayat yolculuğunu pazarlık becerinize dayandırmaya karar vermişseniz, başarıyı hak edip etmediğiniz konusunda kafa yormazsınız.

Kişisel başarı demokrasilerin temel hedefi haline gelmiştir, çünkü demokrasilerde herkesin başarı şansı eşittir; ayrıca bunun için öbür dünyayı beklemeniz gerekmez, başarıyı hemen bu dünyada tadabilirsiniz. Eski Roma'nın Avrupa ve Amerika'ya bıraktığı en önemli miras, kişisel arzuları doyurmada pagan sistemi olmuştur. Bugün yönetimi elinde bulunduranlar ilahi varlıklar olduklarını artık ileri süremeseler de, hâlâ tıpkı pagan tanrılarının yaptığı gibi adaklar karşılığında ihsanda bulunmakta, korkuları yatıştırmakta, güvenlik vaat etmekte ve vaatlerinden dönmektedirler. Meselenin pürüzlü yanı, neyi arzuladığınızı bilmenin ve arzularınız karşılandığında tatmine kavuşmanın o kadar kolay olmayışıdır. Güvenlik, kolay satın alına-

bilecek bir şey değildir.

Gökyüzünde sizinle anlaşmalar yapmaya hazır bekleyen tanrılar bulunduğu inancını terk ettiğiniz anda, pazarlık işi sorunlu bir hal alır: Sıkı bir pazarlıkta bir kez kaybettiniz mi, bir sonrakinde kazanma şansınız genellikle azalır. Zaman içinde, pazarlıktan kârlı çıkma konusundaki umutlarınız zayıflar ve derken, istediğiniz şeyin karşılığında ne teklif etmeniz gerektiğini bilemez hale gelirsiniz, zaten pek çok insan pazarlığa girişme şansını bile elde edemez. Kendi arabanızı kullanmayı seçerseniz, bir gün birinin gelip arabanıza bindirme ihtimali her zaman vardır. Girişim uzmanı Catherine de pazarlıkla geçirilen bir hayatın her bakımdan doyurucu olmadığını keşfetmiş, kazanmanın gerekmediği başka dünyalara kaçmak zorunda kalmıştır.

Üçüncü seçenek, kendi bahçenizi yaratmak, liderleri, rakipleri ve meraklı komşuları dünyanızdan çıkarıp atmak ve özel hayatınıza yoğunlaşmaktır. Başlangıçta ne özel hayat diye bir şey vardı ne de toplumun üzerinize dikilmiş bakışlarından ve bitip tükenmez eleştirilerinden kaçıp kurtulmak mümkündü. Daha sonraları orta sınıf sırlar üretmeye başladı. Ne kadar içinize kapanırsanız, diye düşündü bu sınıfın üyeleri, insanların servetinize veya mutluluğunuza göz dikme ihtimali o denli azalır; ayrıca sağlam bir kamusal itibarınız olması koşuluyla, onlardan saygı görme şansınız aynı ölçüde artar. Kendine ait bir odaya sahip olmak –içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar çok ender bulunur bir şeydi bu– bir bağımsızlık bildirgesi haline geldi. Çiftler, özel dünyalarında birbirlerini sevdiklerine dair kararı almadan evlenmez oldular. Özel dünya, hem kendi düşüncelerinizle baş başa kalabileceğiniz hem de azarlanmadan ve aşağılanmadan hata yapabileceğiniz yerdi.

Kendi bahçelerini yaratanlar, dünyayı, giderek daha karman çorman bir hal alan kendi sosu içinde kaynamaya bırakıp ondan uzaklaşırlar: Demokrasiyi, vergilerini ödemeleri karşılığında kendi hal-

lerine bırakılma hakkı olarak değerlendirirler, vergi de haracın bir başka çeşididir. Bu yolu tutanlar için politik tartışmalar anlamını yitirir; politikacılar, gözünü iktidar hırsı bürümüş kuklalara dönüşür. Zinanın, insanların içki alışkanlıklarının ve komşu kavgalarının komsomol toplantılarında alenen tartışıldığı komünist dünyada bile mahremiyet, zamanla, devlet baskısına, meslektaşların müdahalelerine ve aile içi zorbalıklara kafa tutmanın yolunu bulmuştur. Bugün Moskova ve St. Petersburg sakinlerinin sadece onda biri komşularıyla düzenli olarak görüşmektedir. Mahremiyet, sadece kendi seçtiğiniz insanlarla görüşmek demektir. Bunların dışındakilerin varlığıyla yokluğu birdir, mahremiyetin yüce koruyucusu televizyonda boy gösteren hayaletler ve tanrılardan ibarettirler.

Kendi bahçenizi yaratmak, dünyanın acımasız yüzüyle karşı karşıya kalan Victorine ve Antoine gibileri için özgürlüğe doğru atılmış bir ilk adım olabilir. Ancak mahremiyet dünyasına yapılan yolculuk, özellikle kadınlar için birtakım sorunların varlığını su yüzüne çıkarmıştır. Çalışmayı bırakıp evin kapalı dünyasına çekilmelerine, asıl yapmak istediklerini yapmak üzere serbest kalmalarına izin verecek olanaklara kavuşan kadınların bir bölümü, mahremiyetin aynı zamanda bir hapishane olabileceğini keşfetmişlerdir. Sırf kendi zevkiniz için kendinize ait bir bahçe yaratmak, sebze yetiştirip de mahsulü aldığınızda onunla ne yapacağınızı bilmemeye benzer. Dünyanın –ne kadar geçici olsa da– bizim diyebilecekleri minicik bir parçasını keşfetmiş olmak Victorine ve Antoine için büyük bir tatmin kaynağı olmuştur, ne var ki hayatlarını kendileri için değil, kızları için yaşamaktadırlar.

Sizi alıp dünyanın keşmekeşinden çok uzaklara götüren bir gemiye binmenin, kendinizi akıntıya bırakmak ve her türlü amacı unutmak demek olduğu düşünülebilir. Ne var ki bu da bir amaçtır ve zaman zaman vites küçültmeyi veya demir atmayı denememiş olan insanların sayısı şaşılacak kadar az olmuştur. Hayatınızı kendi işinize bakmaya adamanın mümkün olduğunu düşünebilirsiniz, ama bunu hakkıyla yapacaksanız sonunda varacağınız yer azizlik veya evliyalık olacaktır ki azizlerle evliyaların amaçlarından biri de insanlara şu ya da bu şekilde yararlı olmaktır. Hiç kimse, bütün ilgisini kendi üzerine yöneltecek kadar ilgi çekici değildir.

Dördüncü yöntem, bilginin peşine düşmektir. İsteyen herkesin bilgiye ulaşabileceği düşüncesi yeni bir düşüncedir: Tarihin büyük bölümünde bilgi az rastlanan, gizli tutulan bir şey olmuştur. Uzmanlığın ve esrarın halesiyle çevrili bu esoterik miras, bugün, her mesleğin kendini korumak için icat ettiği jargonda varlığını sürdürmektedir. Bilgi hâlâ

kendi kuyruğunu yiyen bir yılandır.

Hindistan, beşinci ve on birinci yüzyıllar arasında dünya nüfusunun neredeyse yarısını barındırıyordu ve yeryüzünün en iyi yiyecekleriyle giyeceklerine sahip olmasına yetecek kadar bilgi biriktirmişti: Daha iyi bir hayat standardını özleyen bütün ülkeler Hindistan'a imreniyor ve hepsi de Hindistan'ın pamuğundan, pirincinden, şekerinden pay koparmaya çalışıyorlardı. Hindistan, dünya yüzüne gelmiş belki en büyük bilim adamlarını, dokuz haneli sayı sistemini ve sıfırı icat eden adsız matematikçileri yetiştirmişti. Bütün bunlara rağmen Hinduizm, gerçekten edinilmeye değer yegâne bilginin, arzuları bertaraf eden ve bireyin bir yanılsamalar yumağından başka bir şey olmadığını gösteren bilgi olduğunu söylüyordu: Bilgi, acıları ortadan kaldırmıyordu. Benzer şekilde, dünyanın ilk teknolojik uygarlığı olan Çin de, Sung Hanedanı döneminde (960-1279) bir milyon kişilik bir ordu oluşturmuş ve senede on altı milyon demir okbaşı üretebilen, dünyanın en büyük demir endüstrisini kurmuş olmasına rağmen, çok sayıda yetenekli yurttaşının sadece sınavlardan geçmek ve devlet mevzuatını ezberlemek için bilgi edindiğini keşfetmişti. Bilgi yolculuğu sık sık zihni uyuşturan bir tekrarcılığa yuvarlanmıştır. Bilimsel birikimleri ile Amerika'nın keşfini mümkün kılan, bilginin özünde uluslararası bir değer olduğunu ilk fark eden, dokuzuncu yüzyılda seyyah tıp adamı Huneyn bin İshak'ın başkanlığındaki ilk tercüme okulunu kuran ve Bağdat'ı zamanının en önemli entelektüel merkezlerinden biri haline getiren Araplar da bilginin yol açtığı çelişkilerden bıkıp usanmış ve merak denen şeyi rafa kaldırıp yüzyıllar boyunca orada bırakmışlardır.

Batı'nın, bilginin güzelliklerini keşfetmekte bu kadar geç kalmasının, Yunanlıların görkemli entelektüel çabalarının ardından Hıristiyanlığın, hayırseverliği her şeyin önüne koymuş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir: Dağları yerinden oynatacak bilgim de olsa demişti Aziz Paulus, içimde sevgi olmadıkça "ben bir hiçim." Luther'e göre akıl, "şeytanın aşüftesi" idi. Gelgelelim bu yaklaşımı benimseyen başkaları da olmuştur, bilime tapan Çinliler arasından bile bilginin mutluluğu öldürdüğünü söyleyen Taocular çıkmıştır.

Bilginin peşinde son derece zevkli bir yolculuk yapabilirsiniz, ancak bindiğiniz trenin kısacık bir yan yola sapması, daha ileri gitmeyi reddetmesi, hedefini unutması ihtimali de vardır. Bilgiyi kendi içinde bir amaç haline getirmek, onu ne için kullanacağınıza karar vermenin sıkıntısından kendinizi kurtarmanın bir başka yoludur. Parwin Mahoney yabancı dil öğrenme heveslisi öğrenciler bulmakta güçlük çekmiyor, öğrencilerin bu bilgiyi nasıl kullanacakları kendilerine kal-

mış bir şey, ama tüm profesyonel bilgi tacirleri gibi Parwin Mahoney de biliyor ki, tek başına bilgi yeterli değildir.

Beşinci yöntem konuşmaktır, düşüncelerinizi açığa vurmak, insanlara içinizi açmak, bilinçli bilinçsiz tüm sırlarınızı, hatıralarınızı ve hayallerinizi ortaya dökmek, riyakârlığa sırt çevirmek, başkalarının sizin hakkınızda düşüneceklerine aldırmadan ilerlemektir. Bu yöntem bisikletle yol almaya benzer, herkesin gözü önünde ve karşınıza çıkan herkese el sallayarak. İnsanların konuşmaya inanç bağlamaları için önce kelimelerin tehlikeli olduğuna, Sümerlilerin dediği gibi, tanrıların "dünyayı yerinden oynatan" soluğunun bir parçası olduğuna ilişkin inanışın üstesinden gelinmesi gerekmiştir.

Antigua'da konuşmak bazen bir müzik çeşidi olarak değerlendirilir. Antigua halkına göre insanlar, övünürken, küfrederken veya tartışırken "ses çıkarmaktadırlar" (Shakespeare'in zamanında bu ifade bir kavgayı, bir müzisyen topluluğunu veya her çalgının kendine göre bir şeyler söylediği hoş bir melodiyi akla getirebilirdi) ve bunların her birinin farklı bir tınısı vardır. Kendinize dinleyici bulmanız gerekmez, çünkü konuşma, konuşan kişinin içinden yükselen bir şeydir. Dolayısıyla birden çok kişi aynı anda konuşabilir ve başka biri de aralarına katılarak kendini hazır hissettiği anda konuşmaya başlayabilir. Yeni katılanın aynı konuda konuşması da şart değildir, ama eğer söyledikleri diğerleri tarafından duyulmuyorsa aynı sözleri –genellikle kelimesi kelimesine– tekrar tekrar yineler, ta ki biri onu duyuncaya ya da kendisi usanıp vazgeçinceye kadar. İnsanlar sırf kendilerini iyi hissettikleri için övünürler ve bunu yaparak kendilerini daha da iyi hissederler, tıpkı boksör Muhammed Ali'nin yaptığı gibi, tıpkı efsane kahramanı Beowulf'un ve Vikinglerin yaptığı gibi –böbürlenmek şarkı söylemek gibidir, duyguların boşaltılmasını sağlar.

Yeni bir iletişim ve enformasyon çağını başlatmış olma iddiasındaki yirminci yüzyıl, sözleri ebediyete taşıyacak kayıt aygıtları icat ederken, konuşmayla ilgili asıl büyük sorunu, kendinize sizi dinleyecek birini bulma sorununu unutup gitmiştir. Ağaç dallarında ötüşen kuşlar gibi sadece konuşup durmak –genellikle kendi hakkında olmak üzere– giderek daha fazla insana yetersiz gelmeye başlamıştır. Söylenen pek çok şeyin suskunlukla veya anlamazlıkla karşılanması, insanın iletişim kurmakta diğer bütün canlılardan usta olmakla duyduğu gururu haksız çıkarmaktadır. Cinsellikle ilgili doyumsuzluklar, dinleyicilerin soğukluğuyla kıyaslandığında hiçtir. Kendisini dinleyecek ve anlayacak birini bulmayı hayatının başlıca amacı haline getirmiş olan Corinne, bu macerada kesinlikle yalnız değil.

Hayatın içinden geçmenin bu beş yöntemi de, yarattıkları hayal kırıklıklarına rağmen cazibelerini korumaktadır. Bir de çok daha az denenmiş, "yaratıcılık" denen altıncı bir yöntem vardır ki, füzeyle yolculuk etmeye benzer. Başlangıçta yaratıcılık yalnız Tanrı'ya –Yaradan'a– mahsustu. "Yaratıcılık" sözcüğünün sıradan faniler için kullanılmaya başlaması 1870'leri bulmuştur. Bu dönemde yaratıcılık sözcüğü gündelik Fransızcaya girmiş, salonlardaki kalabalıkların anlamadığı sanatçılar tarafından kullanılır olmuştu. Kişilere yaratıcı sıfatının yakıştırılması ancak, özgünlüğün değer verilen bir şeye dönüşmesi –elbette kısıtlı bir çevrede– mümkün olabildi. Herkesin yanıldığını kanıtladıkları için bugün hayranlıkla anılan istisnasız bütün
 dâhiler, hayattayken pek çok güçlüğe katlanmak zorunda kalmıştır. Neyse ki yaratıcılık ideali hızla yayılmaktadır.

Fransa'da yapılan bir araştırmada yetişme çağındaki kız ve erkek çocuklara hayallerindeki mesleğin ne olduğu sorulduğunda, yarıdan fazlası sanatsal, yaratıcı yanlarının gelişmesine izin verecek meslekler belirtmiştir; yani para, boş zaman ve güvence kadar önem verdikleri başka şeyler de vardır. On sekiz ile yirmi dört yaş arası Fransız kadınlarıyla gerçekleştirilen bir başka araştırmada katılımcıların istedikleri meslekler şöyle sıralanıyordu: Yüzde 32'si gazeteci, yüzde 30'u ressam, yüzde 29'u avukat, yüzde 26'sı üst kademe yönetici, yüzde 25'i reklam ajansında üst kademe yönetici, yüzde 19'u bilimsel araştırmacı, yüzde 18'i ev kadını, yüzde 13'ü sinema oyuncusu, yüzde 12'si banka veya finans şirketinde yönetici, yüzde 8'i mühendis, yüzde 7'si televizyon yıldızı ve yüzde 5'i politikacı. Bugünün genç kuşağı, dünyadan el etek çekerek kendini amaçları uğruna feda etme heveslisi değildir. Ayrıca, ölümün "varoluşun gerçek amacı... gerçek mutluluğun anahtarı" (4 Nisan 1767) olduğu konusunda Mozart'la hemfikir olmadıkları anlaşılmaktadır.

Buna karşılık Naim Attallah adlı Filistinli bir yayıncı, bundan birkaç yıl önce, "güçlü ve başarılı" kadınları yakından tanımak istediğine karar vererek çeşitli ülkelerden üç yüz başarılı kadınla görüşmeler yapmış ve bu çalışma, "kadınların belki de erkeklerden daha ilgi çekici oldukları kanısı"na varmasıyla sonuçlanmıştı. Attallah'nın beklentilerinin tersine, her kadın farklı bir görüşü benimsemiş görünmekteydi. Ancak üzerinde anlaştıkları bir nokta vardı: Hiçbiri kadınların yaratıcı olduğuna inanmıyordu veya en azından kadın dâhilere nadiren rastlandığını düşünüyorlardı, çünkü kadınlar enerjilerini savurganca harcıyorlardı, fazla duyumcuydular, dünyayı olduğu gibi kabul ediyor, yeterince cesur ve acımasız davranamıyorlardı, ayrıca erkekler kadar dengesiz değildiler. Yaratıcılık erkekler için çocuk doğurmanın ikamesiydi, bir kadının tüm yaratıcı dürtülerini do-

yurmaya yeten bir işti çocuk doğurmak. Attallah'nın konuştuğu kadınlardan biri, Malezya, Nijerya ve İngiltere'de eğitim görmüş bir Mısırlı, kadınların sosyal alanda –ev sahibesi, anne ve dost olarak– erkeklerden daha yaratıcı olduğunu söylüyordu; ne var ki kadınlar bu yanlarını hayatlarının merkezi niteliklerinden biri saymadıkları, olsa olsa onları zenginleştiren tamamlayıcı bir özellik olarak gördükleri için bu konudaki başarılarıyla gururlanmayı akıllarına getirmiyorlardı. Kadınlar kadın gibi davranmaları doğrultusundaki baskıya boyun eğmek zorundaydılar, dolayısıyla bu yanlarını vurgulamaları akıl kârı değildi.

Hiç kuşkusuz erkekler de, dürüst olabilselerdi eğer, kendi yaratıcılıkları konusunda benzer bir suskunluk sergilerler, konformizm baskısının yaratıcı dürtülerini köreltiğini, yaratıcılığın gerektirdiği kararlılığa sahip olmadıklarını, alışkanlıklarına, aile hayatına ve işlerine fazla gömülmüş olduklarını söylerlerdi. İstedikleri seviyeye ulaşamayacakları kaygısıyla kıvranan (Anne Porot gibi) çok fazla insan vardır. Fakat yaratıcılıkla ilgili asıl sorun başka yerdedir: Yaratıcı çabanın, birileri tarafından takdir edilecek veya anlaşılacak bir şeylerle sonuçlanacağının hiçbir garantisi yoktur, ortaya çıkan şeyin, taklitliği örtbas edilmiş bir taklit olmayacağının da. Bu yüzden, bir aşama daha ileri gitmek gerekir. 413

İnsanlar bugüne dek seyahat yöntemlerini seçerken, tıpkı eş seçer gibi davrandılar: Önce sihirli karşılaşmayı beklediler, sonra bulabileceklerinin en iyisiyle yetinmeye karar verdiler ve pişman olmayacaklarını umdular. Hayatın kısa olduğu günlerde bunda bir tuhaflık yoktu; eski Hindistan'da örneğin, evlilik hayatı ortalama yedi sene sürüyordu, Fransa'nın müreffeh Belle Époque yıllarında pek çok çiftin birlikte geçirmeyi umabileceği en uzun süre on beş seneydi. Ne var ki insan ömrünün neredeyse bir yüzyıla dayandığı günümüzde, bütün bir hayatı aynı otobüste yolculuk ederek geçirmek isteyip istemediğimizi yeniden değerlendirmek ve dolu dolu bir hayat yaşamak isteyenler için bu altı yöntemin altısını da denemek bir çözüm müdür, yoksa bu bile yeterli değil midir, anlamak zorundayız.

Çünkü hangi yöntemle seyahat edeceğinize karar vermekle işiniz bitmez, bir de nereye gitmek istediğinize karar vermeniz gerekir.

———— / ————

İTAATKÂRLIK VE AHLÂK

James Hastings, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, 13 cilt, Scribner, New York, 1908-26; John Carman ve Mark Jergensmeyer, *A Bibliographic Guide to the Comparative Study of Ethics*, Cambridge University Press, 1991; Britanya'da itaatkârlık üzerine istatistikler, Henley Centre, *Leisure*, Temmuz 1992 (karş. *Nouvel Observateur*, 22 Şubat 1900, s. 86); Barrington

Moore, *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*, Macmillan, 1978; Rudolf L. Tokes, *Dissent in the USSR*, Johns Hopkins UP, 1975.

YENİ VE ESKİ İNANÇ ARAYIŞLARI ÜZERİNE

Thomas Robbins, *Cults, Converts and Charisma*, Sage, 1988; Joseph H. Fichter, *Autobiographies of Conversion*, Edwin Mellen, 1987; Eileen Barker, *New Religious Movements*, HMSO, 1989; Eryl Davies, *Truth under Attack: Cults and Contemporary Religion*, Evangelical Press, Durham, 1990 (yeni gelişen inançların 96 milyon mürit topladığı öne sürülüyor); Marc Galanter, *Cults and New Religious Movements*, American Psychiatric Association, Washington DC, 1989; Marc Galanter, *Cults, Faith-Healing and Coercion*, Oxford UP, New York, 1989; Stuart A. Wright, *Leaving Cults: Th Dynamics of Defection*, Society for the Scientific Study of Religions, Washington DC, 1987 (bir dinden ayrılanların yüzde 78'i başka bir dini benimsemekte); Nathan O. Hatch, *The Democratisation of American Christianity 1790-1840*, Yale UP, 1989; Sharon Keely Heyob, *The Cult of Isis among Women in the Graeco-Roman World*, Leiden Brill, 1975; Helen Ralstron, *Christian Ashrams: A New Religious Movement in Contemporary India*, Edwin Mellen, New York, 1987; Frans Bakker, *Da Love-Ananda*, Free Daist Community, 1983; R. I. Moore, *The Birth of Popular Heresy*, Arnold, 1975; Michael Cole, *What is New Age?* Hodder, 1990; Ruppert Sheldrake, *The Presence of the Past*, Collins, 1988; Sorcerer's Apprentice Press, *The Occult Census*, 1989; Wilfried Floeck, *Esthétique de la diversité*, Biblio, 1989; Daniel Offer, *The Teenage World: Adolescents' Self Image in Ten Countries*, Plenum, New York, 1988; William M. Johston, *The Austrian Mind*, University of California Press, 1972.

XXIV

İnsanların birbirlerine kucak açmayı öğrenişi

"Zor bir çocukluk geçirdim, ama darbelere dayanmayı bilirim." Francine, daha on sekizine girmemiş Afrika kökenli bir Fransız kadını. Özgüvenini kendi gücüne duyduğu bu inanç üzerine inşa ediyor, son derece bilinçli bir çabayla, sanki bir evin temellerini inşa eder gibi. Francine'in yöntemi, yaşadıkları üzerine serinkanlılıkla, uzun uzadıya düşünmek ve karşılaştığı talihsizliklerin hayatı boyunca yakasına yapışıp kalmasına asla izin vermemek.

Annesiyle babası boşanmış ve onu bir yurda yerleştirmişler, ama Francine bu nedenle onlara kin duymuyor. "Annemin sorunları vardı," diyor. Yaşadığı zor günler yüzünden ve "görüp geçirdiği[m] onca şey" yüzünden öfke duyacak yerde bunlara rağmen ayakta kalabilmiş olmakla gururlanıyor, gelecekte karşısına çıkabilecek düşmanlıklarla da

baş edebileceğini hissini veriyor bu ona. Önceden kendine bu kadar güvenmezmiş, ama sonraları, yalnız yaşamaya başladıktan sonra, kendi hayatı üzerine çok düşünmüş ve kendi kararlarını vermiş.

"Her şeyi kendi başıma yaptım." Francine'in hiç arkadaşı yok. "Karşılaştığım on insanın içinde olsa olsa biri ilgimi çekiyor, o da birazcık. Kendi arkadaşlarımı seçebileceğim yaşa geldiğimden beri ilgimi çeken ancak üç insanla karşılaştım, ama onlarla da arkadaş değilim." Bunlardan birine biraz zorlayarak belki arkadaş denebilir, ama bu kelime ona fazla güçlü geliyor, o ahbap demeyi tercih ediyor. "Bunun nedeni benim zor bir insan olmam değil," diyor ısrarla. Bütün mesele, birinin iyi bir insan olduğunu düşünmenin onun için yeterli ol-

maması. "Bariz bir kötülük yapmamışsa, doğal olarak herkes iyidir zaten. Ben herkesin iyi olduğu varsayımından yola çıkıyorum." Ama o bundan fazlasını arıyor, eğlenceli olmanın ötesine geçen birilerini. "Eğlence benim programımın sadece bir parçası."

Peki ne var bu programda? Francine "tartışmaktan hoşlanıyor." Eğer günün birinde kendine bir arkadaş bulmayı başarırsa, bu arkadaş her şeyden önce düşünmekten zevk alan, pek çok farklı konuda fikir yürütebilen biri olacak. Bir de tabii aralarında "belli bir uyum" olması gerek; yani ne tam olarak birbirlerine benzemeliler ne de birbirlerinin taban tabana zıddı olmalılar, ikisinin arasında bir yerde durmalılar ki o "tamamlanma" gerçekleşsin. Değer yargıları birbirine yakın olmalı, çünkü "sizi siz yapan şey değer yargılarınızdır ve ben kendiminkilerin herkesi tatmin edecek kadar esnek olduğunu düşünüyorum." Her şey bir yana, arkadaş olacağı kişi talepkâr davranmalı, kendini aşması için onu zorlamalı ve bu çaba karşılıklı olmalı. Ona çıkar için yaklaşan birini arkadaş olarak kabul edemez, ilişkileri "kendiliğinden" gelişmeli. Francine bu koşulları hiç teklemeden sıralıyor, sanki önceden titizlikle düşünüp hazırlamış gibi.

Bugüne kadar ona ilgi gösteren bir erkek olmamış. "Erkeklere epeyce uzaktan bakıyorum," diyor. Francine'e göre erkeklerin ona yaklaşmamasının iki nedeni var. Öncelikle, kendi yetersizlikleri yüzünden: Francine yeterince sıcakkanlı değil, bunun kalıtsal olabileceğini düşünüyor. Okulda bütün kızlar birbirlerini görünce öpüşüyorlar, ama o yapamıyor, "yapıma tamamen aykırı bir şey bu." En fazla onlara yanağını uzatıyor. Ama bunu değiştirebilir: "Alışkanlık meselesi işte, sıcak bir insan değilim ve nedenini biliyorum, dolayısıyla bu konuda bir şeyler yapabilirim." Başa çıkmakta daha fazla güçlük çektiği başka bir zayıflığı da var: Francine yavaş biri, hem zihinsel hem de fiziksel anlamda. Son derece yavaş yemek yiyor, herkes yemeğini ondan önce bitiriyor (ama bu konuda ilerleme kaydetmekte). Daha da kötüsü yavaş düşünüyor: "Karnelerimde böyle yazıyor, insanlar böyle söylü-

yorlar, demek ki gerçekten böyleyim." Bunu kabul etmesine rağmen, kendi inancına göre bir başka kusuru da yeterince alçakgönüllü olmayışı. "Geçenlerde biri ukala olduğumu söyledi." Özgüven oluşturmaya çalışırken insanların saldırılarına maruz kalıyorsanız, bu konuda başarılı olmanız kolay değil. "Kendimi olduğum gibi seviyorum. Epey güçlü bir narsisizmim var." Francine eskiden böyle değilmiş, ama son zamanlarda hayatın güçlüklerine göğüs germekteki başarısı nedeniyle kendine artı puanlar vermiş ve yavaş yavaş kendisi hakkında daha olumlu düşünmeye başlamış, sanki başka bir insanı değerlendirir gibi. Buna rağmen, farkına varmadığı başka ne gibi kusurları olduğunu düşünmeden edemiyor.

Arkadaşsızlığının ikinci nedeni olarak gittiği okulun yeni arkadaşlıkları neredeyse köstekliyor olmasını gösteriyor. Çocuklar okul ve sınıf değiştirdiklerinde genellikle önceden kurdukları arkadaşlıkları sürdürmeyi tercih ediyorlar. Francine kendi sınıfındaki klikleşmenin özellikle güçlü olduğuna inanıyor; sınıfında birbirleriyle hiç konuşmamış bir sürü öğrenci var, dersleri iyi olanlar zayıf olanlara yardım etmiyor, çekingen mizaçlı çocuklar daha havalı olanlardan uzak duruyor, çocuklar birbirleriyle nadiren dişe dokunur konuşmalar yapıyorlar, ancak iki kişi yalnız kaldığında oluyor bu. "Birbirimizi gerçek anlamda tanımadan birbirimize katlanıp gidiyoruz." Geçen sene sıra arkadaşı olan kızla bu sene de aynı sırayı paylaşıyorlar, yakın olduklarından değil, öylesine birlikte oturmuşlar işte ve bu eşleşme onu diğer çiftlerden uzaklaştırıyor. 417 F27

Bütün bunlara rağmen, Francine sınıf temsilcisi seçilmiş. Popüler olduğundan değil, "sayın beyfendi" diye söz ettiği müdür, öğrencilerin tepkisine rağmen bazı dersleri kaldırmaya karar verdiğinde en çok sesini yükselten kişi olduğu için. "Ne olduğunu anlamadan insanların dikkatini çektim. Aslında sınıf temsilciliğinde gözüm yoktu, sırf seçilmenin zevki için kabul ettim." diyor ve bu yüzden biraz utanıyor. Ama sınıfı onu seçerken yanılmamış. Derslerinden hiç kimsenin bir şey anlamadığı bir öğretmenleri olduğunda Francine bu durumu öğretmene bildirecek yürekliliği göstermiş, ama ne yazık ki öğretmen bu eleştiriyi pek hoş karşılamamış. Francine'in notları hızla düşmüş ("Ben hakkım olan notu biliyorum"); öğretmen derste durmadan ona dönerek anlayıp anlamadığını sormaya başlamış, "sanki ben herkesten salakmışım gibi, sanki bütün sınıf adına değil de kendi adıma konuşmuşum gibi." Ne var ki sınıf arkadaşlarından çabalarını takdir ettiklerini gösteren bir işaret gelmemiş, zaten onunla çok az konuşuyorlarmış. "Bir kısmı benden memnun olmayabilir, çünkü kendilerinin de yapabilecekleri şeyleri onların yerine benim yapmamı bekliyorlar, ben de onlara ağızlarının payını veriyorum." Ama Francine, sınıf ku-

rulunda bir araya geldiği öğretmenlerin onu iyi bir temsilci olarak gördüklerine inanıyor, "çünkü ben savunulmayı hak eden öğrencileri savunuyorum." Francine'in son yargısı şu: "Biliyorum ki bazı şeyleri iyi yapıyorum."

Kendine kimi örnek alıyor? Kimseyi. Francine'in örnek aldığı biri yok. Hiçbir roman kahramanı onu fazla etkilememiş: Madame Bovary'nin diyor, bildiği roman kahramanlarını aklından geçirerek, örnek alınacak bir yanı yok, Mérimée'nin Columba'sı bazı olumlu özellikler taşıyor, ama o da kusursuz sayılmaz. Politikacıları da gözünde büyütmüyor. Ama hayran olduğu biri mutlaka olmalı, öyle değil mi? Eh, diyor, ille de bir isim vermem gerekirse, Jack Lang'ı be-

ğeniyorum. "Ciddi, dürüst ve sağlam karakterli birine benziyor, herkesin düşüncesine önem veren biri gibi, ayrıca hepsinden önemlisi, sol görüşlü." Hiç kusuru var mı peki? Francine'in bildiği kadarıyla, olmasa gerek. Ya hayranlık duymadığı politikacılar? Geriye kalanların tümü, hepsi de zayıf, boş sözlerin içinde kaybolup gidiyorlar. Halbuki Lang dinamik biri, doğru amaçlar için savaşmaya, iyi şeyler yapmaya istekli görünüyor; Lang'ın meziyeti tam bir politikacı olmaması.

Jack Lang her zaman her türlü ayrımcılığa karşı çıkıyor. Ama Francine ırkçılık konusunda kendi cevaplarını bulmuş, yine uzun uzun düşünerek. "Bu konuda kendime göre fikirlerim var." Le Pen'e çok kızıyor, ama onu destekleyenlerin aslında ırkçı olmaktan çok aptal olduğunu düşünüyor. Doğru dürüst düşünmüyorlar; iş bulamadılar mı hemen suçu göçmenlere atıyorlar. Veya metroda başlarına tatsız bir şey geldi diye yanlış yargılara varıyorlar. Bir kısmı da kendi rahatlarından başka bir şey düşünmeyen zenginler. Karşılarına iyi insanlar bir çıksa, onları anlayacaklar. Francine ırkçılığı günlük hayatın bir parçası olarak görüyor; onunla savaşmak gerekiyor; çocukken, genellikle erkeklerle olmak üzere birkaç kez kavga ettiği olmuş, çünkü erkekler kızlardan daha ırkçı, ama Francine onlarla başa çıkabileceğini biliyor.

Düşünmeye bu kadar çok zaman ayırmış olmasına rağmen, Francine sorulara sık sık "Bunu kendime hiç sormadım," diye cevap veriyor. Daha yalın bir hayata, doğayla daha yakın olmaya (şehir hayatını da seviyor gerçi) ve daha düşük bir tempoya duyduğu belli belirsiz özlem bir tarafa bırakılırsa –çamaşır makinesinden vazgeçmeye ve giysilerini kendi yapmaya hazır– Üçüncü Dünya ona cazip görünüyor, ama tabii "sorunlarını çözmüş haliyle." Bu sorunların nasıl çözüleceğine ilişkin bir formülü yok. Psikoterapist olmak istiyor, kendini daha iyi tanımak için değil, kendini zaten yeterince tanıdığına inanıyor, annesini anlamak için de değil, aynı şey bu konuda da geçerli, sırf öğrenme aşkı yüzünden ve ileride başkalarına yardım edebilmek

için. Öte yandan, son derece kesin bir hedefi var: Francine mutlu olmak istiyor. Ama bunu söylerken diğer insanların mutluluk anlayışını kastetmiyor. Onların mutluluk dedikleri şey Francine'e göre hayatı kazasız belasız sürdürmek. Halbuki onun aradığı çok daha şiddetli bir duygu, "ancak zaman zaman yakalanabilen, kendi iradenizle yaratamayacağınız, kısacık bir doruk." Bu duyguyu kendiniz yaratamasanız da en azından "peşine düşebilirsiniz;" Francine bunu bir aile kurarak yapmayı tasarlıyor.

Ona göre aile bir koca, çocuklar ve güzel bir ev demek, bir de içindeki herkesin mutlu olması. İyi ama, kendi ailesi de içinde olmak üzere pek çok aile mutsuz değil mi? Evet öyle, ama o zekâyla bu sorunun üstesinden gelinebileceğine inanıyor. "Ben hiç rastlamamış olsam da, çocukların ana-babalarına sorunlarını açtığı aileler de olmalı. Anne-babalar çocuklarının sorunlarıyla başa çıkmasını bilmek zorundalar." Kendi ailesinde hiç tartışma olmazmış, annesi her zaman haklıymış. Francine sahip olduğu tek arkadaşla ailesi hakkında hiç konuşmamış, zaten o da bu konuya ilgi göstermiyormuş, tek derdi iyi bir toplumsal statüye kavuşmakmış. Ama Francine aile konusunda umutsuzluğa kapılmayı ısrarla reddediyor. Ona göre insanlar istedikleri şeyin mutluluk olduğunun farkında değiller. O, bunu istiyor. Aile sadece mutlu olmanızı sağlayan bir araç. Eğer bu yol kapalı çıkarsa, Francine mutluluğa çıkan başka yollar arayacak.

Ama Francine başarısızlığa da hazırlıklı. Felsefe okulda en sevdiği derslerden biri olmuş, daha önce hiç düşünmediği şeyleri düşünmesini sağlamış. Felsefe derslerinden çıkardığı en önemli sonuç, ölümden korkmanın anlamsızlığı. Şayet ailesinde bir ölüm olursa bunu trajedi haline getirmemeyi becereceğini düşünüyor. Bu, bağımsızlık yürüyüşünde Francine'in en önemli kozu. Dünyada daha bile yalnız kalma düşüncesi onu ürkütmüyor.

Hayatla başa çıkmanın yolu hayat üzerine daha fazla kafa yormaksa eğer, bunu hakkıyla yapmak için dâhi olmak mı gerekiyor? Olga'nın, çok küçük yaşlarından beri, dâhi olduğuna inanmak için sağlam sebepleri olmuş. On iki yaşındayken, üstün zekâlı bir çocuk satranççı olarak SSCB'nin dört bir yanında turnuvalara katılıyormuş. İleride dünyanın en büyük satranç ustaları arasına girmesi bekleniyormuş. Ama Olga diğer çocuk dâhilerle karşılaştığında onların kendisinden daha zeki olduklarını düşünmüş ve asla en tepeye varamayacağına karar vermiş. Bu süreç, dâhi olsun olmasın yüz milyonlarca çocuğun içinden geçtiği bir süreçtir, ama dehaları onaylanmış gerçek dâhiler bile, zekâlarının yeterli olmadığı kuşkusuyla kıvranmıştır. Aslına bakılırsa, zekânız ne kadar keskinse, bir türlü ulaşamadığınız hedeflerin sa-

yısı o kadar artar.

Olga ayrıca satranç şampiyonluğunun "gerçek bir iş" olmadığına karar verdiği için matematik öğrenimi görmüş ve bu alanda dehaya yakın bir yetenek göstererek ülkesinin en saygın kurumlarından birinde, Bilimler Akademisi'nde çalışmaya başlamış. Bugün diyor ki, "işim benim için hayatta her şeyden önce gelir, ailemden de, çocuklarımdan da": Olga, bu tavrının "hayranlık uyandırıcı olmadığını" kabul etmekle birlikte, bu sözleri kocası ve çocuklarının önünde, hiç sakınmadan söylüyor. Ona göre matematikle uğraşmak sanatla uğraşmaya benziyor, rutin bir iş değil bu. Olga'nın işini iyi yapabilmek için "sezgiler"e ihtiyacı var, sanatçının ilhamı gibi tıpkı, sonra da bunları

kanıtlaması gerekiyor; teknik bilgi iyi bir matematikçi olmaya yetmiyor. Ödülü ise düşünmekten aldığı zevk. "Düşünürken dünyayı unutuyorum. Her şeyi kafanızdan atmanın en iyi yolu bu." Dâhiler için neyin üzerinde kafa yormaya değeceğine ve neyin değmeyeceğine karar vermek kolay bir iş değil. Tamamen uzmanlık alanlarına gömülmüş kişiler olduklarına ilişkin yaygın kanıya rağmen, aslında yaratıcı düşünce bunun tam tersini ifade ediyor, bilinmeyen mıntıkalarda dolaşmayı, bağlantısız görünen şeyler arasında bağlantılar keşfetmeyi gerektiriyor. Dâhilerin diğer insanlardan farkı, bir gün gerekli ipucunu keşfedip ormandan çıkış yolunu bulacakları konusunda besledikleri inanç; onlar kaybolmaktan korkmuyorlar.

Glasnost öncesinde Olga'nın hayatındaki en önemli şey rejime karşı savaşmakmış, o sıralar yasadışı muhalif bir dergide editör olarak çalışıyormuş. Bütün arkadaşları tutuklanınca dergiyi çıkarmayı sürdürecek kimse kalmamış. Olga derginin başına geçmek zorunda olduğuna karar vermiş. Aslında politikayla ilgilenmiyormuş, üstelik muhaliflerin ne elde edebileceğine dair şüpheleri de varmış; fakat derginin yok olup gitmesine gönlü razı olmamış, iyi olan hiçbir şeyin yok olmasına razı değilmiş; ayrıca insanların bilgilenme hakkını ellerinden alamazmış: "Bilgi benim için her şeyden önemli." Sonunun hapis olabileceğinin de farkındaymış, ama bu onu korkutmamış, neredeyse kaderci bir teslimiyetle buna hazırlamış kendini, "Hapishane meslek hayatımın bir parçası olur," diye düşünmüş. Peki nelerden korkuyor? "Aslında korktuğum hiçbir şey yok."

KGB tarafından muhalif olarak mimlenmesi, "KGB'yle başını belaya sokmaktan deli gibi korkan sokaktaki insana göre daha özgür olmasını sağlamış." KGB tarafından izlenenler kullandığı yöntemlere zamanla aşina olmuşlar: Olga, neyin güvenli olup neyin olmadığına karar vermekte ustalaşmış; korkutucu düşman, hakkında hiçbir şey bilmediğiniz düşmandır. Tam tutuklanmak üzereyken, kendini kurtarmak üzere özellikle hamile kalmış – KGB, bütün acımasızlığına rağmen,

hamile kadınları hapse atmıyormuş çünkü. Elbette fiziksel olarak korkuya kapıldığı zamanlar olmuş, arkadaşlarının tutuklanmasına tanıklık ettiğinde olduğu gibi. Ama bugün bir kez daha aynı şeyleri yaşasa yine muhalifliği seçerdi. "Artık hayatım eskisinden daha iyi, ülke dışına çıkabiliyorum, para kazanabiliyorum." Bedensel korkuyla zihinsel korku arasındaki ayrım, yüzyıllar boyunca cesaretin başlıca dayanaklarından biri olmuştur.

Bunların dışında Olga'nın hayatının merkezini oluşturan şey "sırılsıklam âşık olmak" imiş. Bu sorunlu bir durummuş, çünkü Olga, yirmi beşine gelinceye kadar bu konuda kendine bütünüyle hâkim olduğundan eminmiş. On yedi yaşındayken girişti̇ği "nefsi terbiye" yardımıyla "hayatının her anında kendini kontrol etme becerisi" geliştirmeye çalışmaktaymış. Çekingenliğini yenmeye, kendini yenileyerek dışadönük bir insan haline gelmeye kararlıymış. İlk kocasıyla ilişkisi kendini denetleme becerisine duyduğu inancı sarsmamış, çünkü onu "mantıksal bir gerekçe" ile seçmişmiş: "Sanırım onu kandırıp benimle evlenmeye razı ettim." Evlenmeleri, Olga'nın Moskova'da kalabilmesi anlamına geliyormuş. "Ama tabii kendimi ona âşık olduğuma inandırmıştım." Ne var ki yirmi beş yaşında bir ruhsal bunalım geçirmiş, matematik üzerine fazla kafa yormaktan değil, iki erkek arasında kararsız kalmış olması yüzünden. Çektiği acı, "tamamen akılcı" davranmış olmadığına ikna etmiş onu. Bir sonra âşık olduğu erkeğe –şimdiki kocasına– "gerçek bir tutkuyla bağlanmış, "irade dışı, fiziksel, ilk görüşte aşk dedikleri cinsten bir aşkla." Şimdi geriye baktığında, kocasının, insan olmanın anlamına yaklaşmak için duyduğu isteği temsil ettiğini düşünüyor. "Kendinize yetmeniz veya mutlu bir aileniz olması yeterli değil. Ben hayatımda başka insanlar da olsun istiyorum." Âşık olsanız da olmasanız da evlilik yararlı bir tecrübe; boşanmak da öyle kötü bir şey değil; "ikisi de komplekslerinizden kurtulmanızı sağlıyor."

Olga arkadaşlığa da büyük önem veriyor. Seçimleri yine yeterince akılcı değil: Arkadaşlarını, sahip oldukları özelliklerden bağımsız olarak, birer insan olarak seviyor. Asla arkadaşlık kurmayacağı insanlar var mı? Var, dönekler. Babası, bu nedenle onun sevgisini kaybeden ilk insan olmuş. Olga'ya bazı özgürlüklerden asla vazgeçilemeyeceği inancını aşılayan, mesela Komünist Parti'ye üye olmanın büyük bir şerefsizlik olduğuna onu inandıran kişi babasıymış. Ama sonra kendisi kalkıp partiye üye olmuş: Deneysel araştırmalar yapan bir biyokimyacıymış babası ve mesleğine çok düşkünmüş, gerekli araç gereci elde etmesinin başka hiçbir yolu yokmuş. Olga babasının kendine ihanet ettiğini düşünmüş ve o günden sonra ona hep uzak durmuş. Babasına fazla acımasız davrandığı söylenebilir mi? "Evet, acımasız bir ki-

şiliğim var, bu doğru."

Kendinize yetmeniz yeterli değil belki, ama Olga buna değer veriyor ve bu özelliğin kendisinde bulunduğunu ileri sürüyor, ayrıca öz disiplinin de. "Hangi düşüncelerin beni rahatsız ettiğini biliyorum ve istediğimde onları kafamdan tamamen atıyorum. Her şeyi sırayla ele almayı tercih ederim." Matematikle uğraşarak ya da roman okuyarak "tatsız düşünceleri" kafasından uzaklaştırabiliyor. Bu beceriyi öğrenci yurdunda kalırken edinmiş: Aynı odayı beş kişiyle paylaşmak ona o-dadaki konuşmaları duymamayı öğretmiş. Tek bir kişiyle oda paylaşmak daha da zormuş: Tek kurtuluş yolu işine yoğunlaşmakmış. Bu alışkanlık yüzünden bugün kocası ve çocukları ona bir şey söyle-
422 diklerinde onları da duymuyormuş. Kendine ait bir odaya kavuşmak en büyük hayali, çünkü her ne kadar uykusunda matematik problemleri çözüyorsa da bunlar onu genellikle uyutmuyorlar, bu yüzden geceleri kalkıp düşünerek evin içinde dolaşmayı seviyor. Bireyselliğin –ve ona eşlik eden karmaşaların– en rahat boy verdiği yerler, insanların kendilerine ait bir odaya sahip olabildikleri yerler olmuştur.

Ne olursa olsun, geleneksel aile düzeni Olga'ya göre değil. Kocası ona karılık ediyor. Olga çalışıyor, o ise çocuklara bakıyor. "Hepsi bu değil," diyor Olga, "benim bilim kadını olmam, onun ise sanat tarihçisi olması da bir rol değişimi." Kocası, koca sakalının ardında usulcacık bir sesle konuşan, usulca hareket eden, nazik gülümseyişli bir adam. Hastalıktan hiç kurtulamayan, zayıf bünyeli, kendisine sataşanlara karşılık veremeyen, okuldan nefret eden bir çocukmuş, dolayısıyla hayatına ilişkin ilk yargısı "kimse beni sevmiyor" olmuş. Notlarının son derece iyi olmasına rağmen ilk fırsatta okulu bırakmış ve raflara kitap dizen adsız bir kütüphane görevlisi olarak çalışmaya başlamış. İşe sekizde başlıyor ve yapması gereken her şeyi on buçuğa kadar tamamlıyormuş, ondan sonra canının istediği gibi kitap okumakta ve hayal kurmakta serbestmiş. On dokuzuna geldiğinde, ne yapması gerektiği konusunda ona durmadan nutuklar atan ana-babasından kurtulmak için evlenmiş: Ailecek tek bir odada yaşıyorlarmış. "Âşık olduğumu düşünüyordum, ama asıl önemlisi evlenmekti."

İşe girer girmez içmeye başlamış, yirmi birinde boşandığında ise kendini tamamen içkiye vermiş. "Kendimden hiç memnun değildim." Üstüne bir de gastrit kriziyle hastaneye yatmak zorunda kalmış, doktorlar on beş sene içinde kanser olacağını ona kesin bir dille bildirmişler. Onlara inanmış ve beklemeye başlamış. Ölüm bekleyişi hayatını tamamen ele geçirmiş. Önceleri isterse içkiyi bırakabileceğini düşünmüş; ama sonra alkol bağımlısı olduğunu ve içkiyi bırakmak istemediğini fark etmiş, çünkü hayatının sona erdiğini düşünüyormuş.

Otuzundayken, içkinin kendini öldürmenin en iyi yolu olduğuna karar vermiş.

İçki içmenin en rahatlatıcı tarafı başkalarıyla paylaşılabilmesiymiş. Yalnızlık onu her zaman bir gölge gibi takip etmiş; beş yaşından beri yalnız kalmaktan korkuyor ve hiçbir şey bu soğuk duyguyu ortadan kaldıramıyormuş. Bunu açıklayamıyor, "akıldışı bir duygu" diyor. Buna rağmen yalnızlığın da iyi bir tarafı var, insanları bir araya getiriyor çünkü. "Bir arada olmak beni mutlu ediyor." Olga'yla evlendiğinde alkolikmiş. İçkiyi bırakması onun sevgisi sayesinde olmuş. "Beni ikna etmeye çalışmadı," diyor. Artık içki içmiyor, fakat isteksiz bir biçimde itiraf ediyor ki yeniden başlama ihtimali her zaman var, özellikle de evde yalnızken. Aklı çelinmesin diye Olga da içkiden tamamen uzak durmuş. Fakat Sovyet hükümeti halka bedava votka dağıttığında paylarına düşeni almadan edememişler, bu votkalar mutfakta cephane gibi istiflenmiş bekliyor.

Yalnızlıktan kaçmasını sağlayan bir başka şey de sanat koleksiyonu. "Ne topladığınız önemli değil," diyor ısrarla. Onun özel ilgi alanı kartpostallar. Bunlar Rus sanatının özel bir biçimini oluşturuyor, çünkü pek çok önemli ressam özellikle kartpostallarda kullanılmak üzere resimler yapmış. Bu konuda gerçek bir uzmanlık kazanmış ve bir de kitap yazmış. Ama, diyor, bu sadece "var olmanın bir yolu," bir bakıma gerçeklikten kaçmasını sağlıyor, fakat en önemlisi onun ilgilerini paylaşan insanlarla bir araya gelmesine vesile olması.

Geçimini bu sanat eserlerinin alım-satımından sağlıyor, zamanında büyük cesaret işiymiş bunu yapmak. Komünizm döneminde düzenli bir işte çalışmayı reddetmek suçmuş, bu durum devlet nezdinde onu "parazit" konumuna düşürmüş. Ama o düzenli işleri sevmiyor. Evi çekip çevirme işi ona uyuyor, böyle olması da Olga'ya. O, cesaretin kendine özgü bir çeşidini icat etmiş.

Perestroyka gelip çattığında Olga da cesaretini toplamış ve devletteki ayrıcalıklı işini bırakarak beş-on kişiyle ortak bir iş kurmuş, istatistiki veri ve kamuoyu araştırmaları satmaya başlamışlar. Eline geçen para iki misli artmış; ama en önemlisi, karmaşık matematik problemleri üzerine düşünmek ve düşüncelerini tıbbi ve politik bilgisayar yazılımına uygulamak için bol bol zamanı olmuş. Fakat başka bir ülkeye gitme düşüncesi onu hemen kıskacına almış. "Kendimi dünya vatandaşı olarak görüyorum, ta çocukluğumdan beri. Yurtseverlik aptallara göredir." Olga'nın anavatan üzerine bir de şiiri var, diyor ki: "Yurdum benim anam değil, hayatımın ilk aşkı, sonsuza kadar benden vazgeçmeyecek kıskanç bir sevgili." Olga'nın doğduğu yerle yetinemeyecek kadar "maceracı" bir ruhu var, hep yeni deneyimleri özlüyor. Bilinmez olan, daha doğrusu bilinmez denecek ka-

dar ona uzak olan her şeyi, gözünün ancak şöyle bir değip geçtiği bütün o görüntüleri seviyor.

Olga kendini matematiğe vermeden önce şiir yazıyormuş, şimdi matematiği rakamlardan oluşan dizeler olarak görüyor. Hayatında hâlâ önemli yer tutan bir başka şey de edebiyat. Artık yaşamıyor olsa da Proust'un dünyanın her yerinde sayıları giderek artan arkadaşları var, Olga da onun sihrine kapılanlardan biri. Paris onun kutsal şehri, çünkü bu şehir sayısız büyük Rus yazarı için dünyanın başkenti olmuş. Kremlin'de kim otururbut otursun, bu yazarlar Rusya'nın gerçek sahipleri olarak kalacaklar, Rus hayal gücünün bekçileri onlar. Fakat Olga Proust'u ancak çevirisinden okuyabilmiş; Fransızcası, gayet iyi
424 konuştuğu İngilizcesinin epey gerisinde kalmış durumda, dil engeli onu kısıtlıyor. Bu yüzden, kozmopolit kişiliğine rağmen, Doğu medeniyetleri için henüz kalbinde bir yer açamamış.

Böylece en sonunda onu korkutan tek şey ortaya çıkıyor: Olga'yı zamanın geçip gitmesi korkutuyor. Yapılması gerekenleri yapmak için zaman yok. Onu endişelendiren yaşlanmak değil, çünkü zaman korkusu, hayatın karmaşıklığı karşısında kendini ilk kez çaresiz hissettiği yirmi beş yaşından beri onunla birlikte. Anlaşılan bugünün dâhilerine düşen görev, zamanı ikiye, üçe katlayıp daha uzun sürmesini sağlamak.

Bu arada Olga görünümüne ve giyimine de özen göstermeye çalışıyor, giysileri sevmesinin bir nedeni de "beğenilmekten zevk alması". Fakat Olga kendini herkese beğendirmek derdinde değil. İşinde de öyle, karmaşık makalelerini anlayan bir ya da iki kişi çıkarsa ona yetiyor. Fikirler yaşarlar, gözardı edilseler bile. "Ortaya bir şey çıkarmış olmak yeterli."

Keskin bir zekâ, insanı tek bir hedefe hapsetmek şöyle dursun, hedeflerin sayısını kat kat artırıyor. Olga hayattaki amacını şöyle özetliyor: "Dürüst bir hayat sürmek ve yaptıklarım için kendime saygı duyabilmek. İkiyüzlülüğe sapmadan başarılı olmak. Asla yapmayacağım bazı şeyler var. Mesela asla kimseye yaltakçılık yapamam." Üstün beyinleri diğerlerinden ayıran özellik uzlaşmaya yanaşmamaları, başkalarının haksız, kendilerinin haklı olduğuna inanmakta ısrar etmeleri. Olga diyor ki, "Bilim dünyasında kimseden aşağı kalır yanım olmadığına inanıyorum, Akademi üyeleri de dahil."

Fakat Olga dünyanın gidişatı üzerinde fazla etkili olamayacağını da kabullenmiş durumda, çünkü ergenlik çağındaki oğlu üzerinde pek az etkisi olabilmiş. Oğlu Sovyet rock müziğinin en karamsar temsilcisi olan Sinema grubunun tutkunu. Grubun bir parçasının sözlerini coşkuyla tekrarlıyor: "Bir paket sigaran varsa cebinde, bir de biletin gölgesi yeryüzüne düşen bir uçağa, bugün de işler yolunda demektir.

Hep böyledir bu biliyoruz, kader en çok başkalarının kurallarına göre yaşayanları sever, ve de genç ölenleri." Bir şarkı daha mırıldanıyor: "Para, para, para, gerisi hava cıva." En büyük tutkusunun son moda spor ayakkabılar olduğunu söylüyor, bir de deri ceketi olmasını çok istiyor. Meyve sebze ticareti sayesinde zenginleşen Gürcistanlı iş adamlarını kıskanıyor, onların bu tür lükslere gücü yetiyor, sigara içmeye ve McDonalds'da hamburger yemeye de. Hobi olarak karateyi seçmiş, bu sayede kendini güçlü hissediyor, "fiziksel ve ruhsal olarak başkalarını yenebilecek" güçte. Gelgelelim okulda kimseyi yendiği falan yok, notları her zaman kötü. Bunun, dikkatini vermiyor oluşundan kaynaklandığını söyleyerek savunuyor kendini, çünkü okulda sıkıcı şeyler öğretiyorlar –bir tek tarih ve enformasyon teknolojisi dersleri hariç (ama bu derslerde de başarılı değil, diyor annesi). Amerika'ya gidebilecek olsa orada ne yapardı? "Oto yıkamacılığı," diye cevap veriyor.

Bu delikanlı yakın zamanda ilk kız arkadaşını bulmuş ve bu arkadaşla aralarında hiçbir ortak nokta yok. "Hayat görüşlerimiz ayrı. Ben iyimser bir insanım," diyor kız arkadaşı, son zamanlarda edindiği kiliseye gitme âdetini kastederek. On yaşında vaftiz edilmiş ve anneannesi tarafından dinle tanıştırılmış. Ona göre dünya dürüst olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayrılıyor – kiliseye giden herkesin dürüst olduğuna ve günün birinde dünya nüfusunun çoğunluğunu onların oluşturacağına inanıyor. Erkek arkadaşı da ara sıra onunla birlikte kiliseye gidiyor – "ruhumu temizlemek için" diye açıklıyor, sanki ruhu arada bir yıkanması gereken bir otomobilmiş gibi. Okulda kötü notlar almaktan her zaman korkan kız arkadaşının tersine onun böyle bir sıkıntısı yok, çünkü notlarının kötü olacağını zaten biliyor. Kız arkadaşı ailesinin kendisini anlamadığından, halbuki "herkesin farklı olduğundan" yakınıyor, ama büyüdükçe yeni yetenekler kazanmayı umuyor, böylece belki "olayları anne ve babasının bakış açısından görebilir." Olga'nın oğlu, olgun ve etkileyici görünmek için gösterdiği özenli çabaya rağmen, kız arkadaşının kendisinden daha anlamlı cevaplar vermekte olup olmadığı konusundaki endişesini saklayamıyor. Az sonra birlikte çıkıyorlar. Çok geçmeden telefon çalıyor: Olga'nın oğlu bir kavgaya karışmış ve yaralanmış. "Belki yeterince ilgili bir anne olamadım," diyor Olga.

Kaç insanla pek çok ortak yanınız vardır? Kaçıyla ortak yanlarınız belirli bir seviyenin üstündedir? Ya hiç ortak yanınız olmayanlar? Francine son derece etkileyici bir insan, ama o kadar keskin bir zekâsı var ki dünya yüzünde düşüncelerini paylaşacak birini bulması imkânsız gibi görünüyor, çünkü o, insanlar arasındaki benzerliklerden çok fark-

lılıklar üzerine düşünüyor: Kendi benzersizliği içine hapsolmuş durumda. Olga matematiksel işaretler arasında dâhice bağlantılar kurabiliyor, ama benzer bağlantıları aile üyelerinin düşünce süreçleri arasında da kurabildiğini söylemek zor; kocası ve çocukları onun için birer bilmece, sanki her biri başka bir gezegende yaşıyor. İnsanlar başkalarıyla ilişkilerinde bu kadar zorluk çektikleri sürece; tarih boyunca kendilerinden farklı olana karşı anlayışsızlık dönemlerinden geçmiş olan ayrı din, ulus ve sınıflara ait oldukları için birbirlerinden daha da fazla koptukları sürece, kimse kendini gerçek anlamda özgür sayamaz.

İnsanlar yabancılarla konuşma konusunda eskiye göre daha mı rahatlar, yoksa daha mı çok zorlanıyorlar? Bu sorunun cevabı, ko-

nukseverliğin tarihinde gizlidir. Bugün zengin ülkelerde konukseverliğin anlamı, her şeyden önce, dostlarınızı ve tanıdıklarınızı evinizde ağırlamaktır. Halbuki bir zamanlar konukseverlik kapınızı hiç tanımadığınız insanlara açmak demekti, kapınıza gelen herkesin karnını doyurmak, evinizde yatıya tutmak, hatta kalmaları için üstelemek demekti, söz konusu insanlar hakkında hiçbir şey bilmeseniz de. Konukseverliğin bu türlüsü, sanki temel insani ihtiyaçlardan birini karşılarmışçasına, yeryüzünde varolmuş istisnasız her uygarlık tarafından yüceltilmiş ve uygulanmıştır.

1958'de Nagazaki'de bitiveren bir Avrupalı misyonere kalması için bir Budist tapınağı tahsis edilmiş ve üç gün üç gece süren şölenlerle karşılanmıştı: Konukseverlik, misyonerin yabancı rolünü terk ederek yerel politikaya burnunu sokmaya başlamasına kadar sürdü. Litvancada hemşehri sözcüğü (*svetjas*) aynı zamanda misafir anlamına gelir, çünkü bir başkasının evinde karnını doyurup uyuyan kişi ev sahibinin kabilesinden biri olurdu. Arnavutluk'ta, yabancı birine konukseverlik gösteren ev sahibi, misafiri bir sonraki durağına ulaşmadan önce birilerinin ona kötülük etmesi halinde, bu kişilerden intikam almak zorundaydı. On yedinci yüzyıl İrlanda'sında, "sınırsız âlicenaplığı yüzünden sağ elinin uzayarak sol elini geçtiği" rivayet edilen Connaught'lu Kral Guaire konukseverlikte o kadar ileri gitmişti ki, tam yüz elli şairle "bir o kadar öğrenci, bir o kadar hizmetkâr ve bir o kadar da kadın"dan oluşan bir topluluk ziyaretine geldiğinde onlar için özel bir bina inşa ettirmeyi ve en olmayacak yiyecekleri talep ederek sabrını sınamalarına rağmen her istediklerini vermeyi boynunun borcu saymıştı: Bu misafir ordusuna artık gitmelerini üstü kapalı bir şekilde bildirmeden önce onlara tam bir sene ve bir gün katlanmış olması, kralın faziletinin simgesi olarak tarihe geçmişti. Çin'de, milattan önce üçüncü binyıldaki Büyük Plan döneminde, "konukların ağırlanması" devletin sekiz amacı arasında yer alıyordu. Tarihi Hint metinlerinde sıralanan, herkesin her gün yerine getirmesi gerekli beş

görev şunlardı: Yeryüzü Ruhu'na, atalara, tanrılara ve yaşayan tüm tanrılara ibadet, bir de "konukseverlik göstermek suretiyle, insanlara ibadet." Bugün kullandığımız "Merhaba, yabancı," seslenişi, bu gibi geleneklerin silik, çok silik izlerini barındırır.

Konukseverliğin düşüşe geçişinin ilk işaretleri, piskoposların konukseverlik dürtülerini kendi ahbap ve akrabalarıyla sınırlı tutmakla suçlandıkları on altıncı yüzyıl İngiltere'sinde ortaya çıktı. Zenginlerin hayır işlerini onlar adına halledecek görevliler tutmalarıyla birlikte, verenle alan arasındaki dolaysız ilişki ortadan kalkmıştı; sefaletle yüzleşme işinin gayri şahsi görevlilere devredilmesi, konukseverliğin çehresini geri dönülmez biçimde değiştirdi. On sekizinci yüzyılda Smollett, İngiliz konukseverliğinin koca bir yalan olduğunu yazıyordu. Fransızların *Ansiklopedi*'sinde bu gerileme, seyyahların sayısının eskiye göre çok fazla artmış ve insanların giderek daha maddeci düşünmeye başlamış olmasıyla açıklanıyordu. Karşılıksız konukseverlik ticari konukseverliğe yenik düşmüş, ancak ıssız ve yoksul bölgelerde varlığını sürdürmüştür: Yirminci yüzyıl Andalucia'sında yabancıları sofraya –hatta lokantaya– davet etme geleneği hâlâ sürmekteydi; Yunan köylüleri ve Arabistan'daki Bedevi toplulukları konukseverlikleriyle seyyahları şaşırtmaktan vazgeçmemişlerdi. An-cak vermenin bir onur sayıldığı, yeni yüzlerin sevinçle karşılandığı koloni dönemi Virginia'sında bir zamanlar yapıldığı gibi, gelip geçen herkesin meyve bahçelerinden meyve toplamasına izin verilen pek az yer kaldı. Televizyon ve süpermarket çağında, alışılmadık öte beri satan çerçilere, akıl almaz hikâyeler anlatan gezginlere ve ilgi çekici haberlerle çıkagelen yabancılara artık ihtiyaç yok.

Bu kadim ve yalın konukseverliğin yerini insani isteklerin yönünü değiştiren daha derin bir konukseverliğin alması, tarihte yeni bir dönem açar. Bu değişim, insanların yabancı düşüncelere, daha önce hiç duymadıkları fikirlere ve kendilerine bütünüyle yabancı gördükleri geleneklere kucak açmalarıyla, bilinmeyenle yüz yüze gelerek kendilerine yeni bir gözle bakmaya başlamalarıyla ortaya çıkar. Ülke dışına çıkmak artık sıradışı bir durum değil, bir zorunluluksa, televizyondaki haberler yaşadığınız şehirden çok dünyanın uzak köşelerinden söz ediyorsa ve hiç tanımadığınız insanların başına gelen talihsizlikler yüreğinizi sızlatıyorsa, dünyanın geri kalanında olup bitenler hayatınızı biçimlendiren önemli bir unsur haline gelir. Başkalarının nasıl yaşadığından habersiz olduğunuz sürece, kendi hayatınıza ilişkin kararlar vermeniz imkânsızlaşır. Konukseverliğin daha derinlikli bir türüdür bu, çünkü söz konusu olan sadece nezaket değildir, yeni düşünce ve duyguları geçici olarak zihninize kabul et-

mektir. Bunu yapabilmeniz için, zihninizin alışık olmadığı biçimlerde çalışması gerekir.

İnsan beyninde her biri beşer bin bağlantı kurma yeteneğine sahip on milyar hücre bulunduğu keşfedilmişse de, pek çok bağlantı asla kurulamamakta, mesajlar, duygular, görüntüler ve düşünceler gereğince algılanamamakta, beyinlerimizin içinde sonuçsuz biçimde birbirleriyle çarpışıp durmaktadır. İstediklerini düşünmekte aniden serbest bırakılmalarının ardından Rus çocuklarının beyinlerini ne şekilde kullandıklarını gözlemlemek üzere Rusya'ya gittiğimde, politik özgürlüğün hiçbir zaman bir ilk adım olmaktan öteye geçemediğini gördüm:

İnsan zihni alışkanlıklarından kurtulmak için çabalamak zorundadır; politik özgürlük onu kendiliğinden özgürleştirmez. Bilişsel bilimciler tarafından ortaya koyulduğu üzere zihnimizde gerçekleştirilen bağlantılar, kullanılan kategoriler, neyin ilintili sayılıp neyin gözardı edildiği, beyin kendi işleyişine bırakılacak olursa, genellikle yerleşik kalıplara göre belirlenmektedir. Tarihin fark edilmemiş fırsatlarla dolu olmasının nedeni budur, bunca duygu ve düşünce bu yüzden döllenmeden kalmıştır, birbirleriyle hiç karşılaşmayan yumurta ve spermler gibi. Denizin üstünde sürüklenen bir tahta parçasının sizi ulaşılması imkânsız görünen bir sahile taşıyabileceğini ilk bakışta fark eden insanların sayısı çok değildir; yeni bir hayata başlamayı deneyen insanların pek çoğu kendilerini aynı hayatı yeni baştan yaşarken bulmuşlardır. Dolayısıyla beyne durmaksızın yeni bilgiler pompalanması, beyin içi trafiğini daha da karmaşıklaştırmaktan başka işe yaramamıştır: İnsanlar kendilerine söylenenin büyük bölümünü hiç duymamaktadır, gözlerinin önünde apaçık duran şeyleri fark etmedikleri sürece de başkalarına kucak açmaları mümkün değildir. Yabancı düşüncelerden hortlak görmüş gibi korkmaktan vazgeçmeleri ancak düşünme, algılama, anımsama ve hayal etme biçimlerini bilerek ve isteyerek değiştirmeleriyle mümkün olabilir.

Düşünsel faaliyet hemen her zaman otomatik olarak, bilinçsizce gelişen bir süreç olmuşsa da, bazı aşamalarında bu süreci denetlemek mümkündür. Dolayısıyla, düşünceyi besleyen algıların normal koşullarda geleneksel kategoriler altında toplanıyor olmasına rağmen –yabancıların otomatik olarak tehlikeli, gülünç veya tuhaf kategorisine sokulması gibi– zaman zaman bu süreç başka türlü işleyebilir. Sanatçılar –dünyadan zihinlerimize akan milyonlarca bilgi parçacığı içinden– başkalarının göremediği şeyleri ayırt etmişlerdir; boşluğun biçimi gibi mesela; parfüm ustaları tek bir kokunun içindeki otuz ayrı maddeyi seçebilmişlerdir; dişçi olan annem için insanların en göze çarpar özelliği, dişlerindeki çürükler ve dişleri üzerinde gerçekleş-

tirilen işlemlerin ne derece ustalıkla yapılmış olduğuydu. İnsanlar, algılarının karşısına başka sorular çıkararak, onlara yeni amaçlar sunarak ya da klişelere yönelmelerini engelleyerek –en az çaba gerektiren yol budur çünkü– onları dönüştürmüşlerdir. Bilgi hiçbir zaman derli toplu desteler halinde ayağımıza gelmemiştir, edindiğimiz bilginin ne gibi içerimleri olduğu raporlanarak bize sunulmamış, üzerine içeriğini açık seçik belirten etiketler konmamıştır; bu yüzden beynimizin içinde dolanıp duran kamyonlar dolusu bilgi çoğu zaman gerektiği gibi boşaltılamamıştır; yüklerin gerektiği gibi ilgi görecekleri hedeflere ulaştırılabilmesi için yükün küçük parçalara ayırılabilmesi gerekir. Beyindeki trafik sıkışıklıklarının birinci nedeni budur: Hepsi de yüklerini aynı birkaç noktaya boşaltmak isteyen irili ufaklı pek çok taşıyıcının oluşturduğu konvoylar otoyolları tıkamaktadır. Doğru algı ayarını kullanmak, algı mekanizmasını, gerektiğinde ayrıntıları sınırsızca yakalayacak, gerektiğinde geniş panoramalar elde edecek şekilde çalıştırmak bir sanattır, hem de bütün sanatların ve bütün başarıların temelini oluşturan bir sanat. Bu kitapta, algı odağını değiştirebilme yeteneğinin günlük hayatın gidişatını nasıl derinden etkileyebileceğini göstermeye çalıştım. Hayatı nüanslarıyla birlikte kucaklamak isteyenler zihinlerini otomatik fotoğraf makinesi gibi kullanarak bir yere varamazlar; ancak görüntü kompozisyonunuzu tasarlayarak, ışık ve gölgeyle oynayarak ilgi çekici bir resim elde etmeyi umabilirsiniz.

Algıların zihinde ne şekilde çözümlendiği onları sarmalayan varsayımlara bağlı olmuştur ve bunların en önemlileri, zihinsel tıkanmanın ikinci büyük nedeni olan hafızada saklı tutulanlardır. Hafıza geleneksel olarak tembeldir, hep aynı şeyleri hatırlamayı yeğler: Kimi anılar tiranlarınkine benzer bir saltanat kurar ve mevcut bilginin büyük bölümü bu anıların güçlendirilmesine tahsis edilir. Bilgi, yeni olgular halinde ayrıştırılmak üzere incelenmek yerine –çünkü yeni olgular ilk bakışta görülemezler– eski inançları doğrulamakta kullanılmıştır. Buna karşılık, hafızaları tarafından denetlenmek ya da kısıtlanmaktansa onu bir enerji kaynağına çevirmeyi başaran insanlar da olmuştur. Bunu ya eski anılara yeni anlamlar iliştirerek, yeni sorularla onlara hayatiyet kazandırarak yapmışlardır ya da anılarını genişleterek, başkalarının yaşantılarını kendi yaşantılarına eklemleyerek. Tanıştığım pek çok Rus kendi ülkesinin travmatik geçmişinden söz etmeden duramıyordu; ülkelerinin dışındaki her şey onları büyülese de, kendi anılarına bir yabancının gözleriyle bakmakta güçlük çekiyorlardı. İnsan zihninin bu konuda eğitilmeye ihtiyacı vardır. Bu kitabın başından sonuna kadar, hafızanın yanlış kullanıldığını, insanın hafızasından yeterince yararlanamadığını veya hafızayı kılavuz bellemekte nasıl ölçüyü kaçırdığını, bu arada, başkalarına ait olan, ama sahiplenilmesi

pekâlâ mümkün ne çok anının gözardı edilmiş olduğunu göstermeye çalıştım. Gelişme idealine inananlar genellikle daha iyi bir dünya yaratmak için geleneğin hafızadan sökülüp atılması gerektiğini düşünürler. Halbuki hafıza silinemez, olsa olsa geçici bir süre için yitirilebilir. Pek çok reformcu kurumun eninde sonunda yerini aldığı kurumdan farksız hale gelmiş olması bu yüzdendir. Hafıza kullanımı da öğrenilmesi gereken ayrı bir sanattır. Ezberleyip geçmek yeterli değildir, kolaylıkla takıntıya dönüşebilen bir ritüeldir bu.

Hafızanın hayal gücüyle zenginleştirilmesi –üçüncü etken– bazen beyinlerindeki trafik kargaşası içinde yollarını bulmakta insanlara yardımcı oldu, ama bazen de tam tersini yapıp kargaşa içinde ömür boyu
430 kısılıp kalmalarına neden oldu. Hayal gücü çağlar boyunca tehlikeli sayıldı. Kitabı Mukaddes hayal gücünün insanı kötülüğe götürdüğünü (Tekvin 6:5) söyler, çünkü hayal kurmak itaatsizlik demektir. İnsanlığı tiranlardan kurtarmak isteyenler bile hayal gücünü aklın karşısında bir tehdit olarak görmüş ve ondan korkmuşlardır. Örneğin, her türlü dogmacılığın karşısında olan filozof John Locke (1632-1704), çocuklarında "hayalci bir damar" keşfeden ana-babalara "bu damarı olabildiğince boğmaları ve bastırmaları" öğüdünü vermişti. Locke aslında insani zayıflıklara karşı duyarlıydı, kendisi de veremli ve astımlıydı, herkese hoşgörü gösterilmesini savunuyordu, gelgelelim hayal gücünün keyfine bırakılamayacak şeyler bulunduğuna inanıyordu, Tanrı'nın var olmadığını hayal etmek gibi mesela.

Öte yandan hayal gücüne iman eden Romantikler ondan çok fazla şey bekliyorlardı. Varoluşun yavan sıradanlığından nefret ettiklerinden, hayal gücünü, onları bilinmez hedeflere taşıyabilecek, onları tanrılığa yaklaştıracak, evrenin sırlarına nüfuz etmelerini sağlayacak bir uçan halı gibi görüyorlardı. Hayal gücünün yardımıyla gerçekten de güzelliğe ilişkin olağanüstü esinlenmeler yakaladılar, hatta zaman zaman kendi benliklerini keşfettiklerini düşündükleri oldu, ne var ki çoğu zaman, ulaşamadıkları bir şeyi bilinç düzeyine çıkarmış olmakla kaldılar. Hayal gücünün kahramanlık raddesine kadar zorlanması trajik kişilikler yaratmıştır, bu kişiler genellikle ya genç yaşta ölmüş ya da çıldırmış, sözcüklere dökülmez güzellikteki üç-beş mutluluk anıyla yetinmek zorunda kalmışlardır.

Hayal gücü ancak yapıcı doğrultuda kullanıldığında, imgelerle duyumlar arasında bereketli birleşmelere yol açtığında, önünde duran engelleri yıkmakla kalmayıp onları yararlı biçimlerde yeniden bir araya getirdiğinde, her birinin içinde yatan kendine özgülüğü ve evrenselliği kavrayabildiğinde gerçek anlamda özgürleştirici olmuştur. Ne var ki yüzeysel görünümlerin ötesine bakmanın, insanlar veya durumlar arasındaki benzerlikler üzerine tahmin yürütmenin, anlamsız görü-

nümlü olaylara anlamlar yüklemenin veya geleceği meçhul karşılaşmalara duygusal yatırımda bulunmanın riskleri vardır. Hiç riske girmeden yaşarsanız hayatta olduğunuzu damarlarınızda hissedemezsiniz, bu yüzden kimi insanın hayal etme yeteneğiyle doğduğunu, kiminde ise böyle bir yetenek bulunmadığını ve bu konuda bir şey yapamayacaklarını varsayarak riske girmeyi reddedenler, aslında dolu dolu yaşama konusunda tereddüte düşmüşlerdir.

Düşüncenin doğrultusunu sezgiler belirlemiştir. Sezgi bazen hipotezler biçiminde, bazen de nedenlerini seçmemize fırsat bırakmayacak kadar hızlı ulaşılmış yargılar olarak ortaya çıkar. Kadınlara atfedilmiş olan sezgi ne sihir keramet işidir ne de daha işareti, küçücük ayrıntılara dikkat etmenin ve söze dökülmemiş duygulara ilgi duymanın bir sonucudur yalnızca: En az tıbbi teşhis kadar akılcı ve en az onun kadar zor yakalanır bir şeydir sezgi, o da belirsizlik karşısında geçmiş deneyimlerden yararlanır; ne var ki deneyimlerden ders çıkarmak hiç kolay değildir, çünkü iki deneyim ender olarak birbirinin aynıdır; aradaki benzerlikleri yakalamak için hayal gücünün yardımıyla bir sıçrama yapmak gerekir. Bunun anlamı, genellikle gözardı edilen olgulara kucak açmaktır. Ne yazık ki, durmadan arpacı kumrusu gibi düşünüp durmalarına, düşünceleri kafalarında evirip çevirmelerine, hayaller kurup başkalarının aklından geçenler üzerine parlak tahminler yürütmelerine rağmen, insanlara düşünmenin şehvani hazlarını açıklayan, fikirlerin nasıl birbiriyle flört edebileceğini ve birbirini kucaklamayı öğrenebileceğini anlatan zihinsel bir *Kamasutra* yazılmamıştır.

"Fazla düşünüyor. Böyle adamlar tehlikelidir," demişti Shakespeare. Düşünmenin tehlikelerine dair uyarılarda bulunan daha pek çok kişi çıkmıştır, tıpkı seks konusunda olduğu gibi. Freud, kadınların düşünmeye ilgi duymamasının altında seks hakkında düşünmelerinin yasaklanmış oluşunun yattığını, çünkü kadınların en çok sekse önem verdiğini ileri sürerken bu kampta yer alıyordu, bu yüzden "kadınlara özgü fizyolojik bir embesillik"ten söz edilebilirdi (3 Mayıs 1911, Viyana Psikanaliz Derneği'nde yaptığı bir konuşmadan). Öte yandan Freud'a göre erkekler de daha iyi durumda değildi, çünkü düşünsel faaliyetlerinin ardında, sahip olmaya yönelik erotik arzularını doyurma isteği vardı. Cinsiyetçi ve militer idealler artık inandırıcılığını yitirdiğine göre, bir aklı bir duyguyu öne çıkarmak biçimindeki kısırdöngüden kaçmak da mümkündür. "Duygularıyla" yaşayanlar için hayatın bir trajedi, "mantığıyla" yaşayanlar içinse bir komedi olduğu söylenegelmiştir. Yarım hayatlarla yetinmemiz için hiçbir neden yoktur. Hem duygularını hem de mantıklarını kullanabilenler için hayat

bir serüvendir. Yaşayan her şeye kucak açmanın yolu, bunların her i. kisini de yapmaktır.

Bunun nasıl yapılacağını birkaç örnekle açıklayacağım. Önceki bölümlerde, başka uygarlıkların anılarından yararlanarak modern insanın zihnini kurcalayan meselelere ışık düşürülebileceğini göstermeye çalışmıştım. Şimdi, özelden genele dönmek ve bir bütün olarak uygarlıkları birbirinden ayıran engellerden söz etmek istiyorum. Uzaktan bakıldığında her uygarlık, ürkütücü ölçüde yabancı, hendeklerle çevrili, yıkılmaz bir kale gibi görünür. Gelgelelim hepsi aynı zamanda pencerelerle donatılmıştır ve bu pencerelerden, iki uygarlığı birbirinden ayıran farklılıklar ne kadar derin olursa olsun, iletişim kurabileceğimiz insanlar bakmaktadır.

İnsanlar her şeyin çok fazla karmaşıklaştığı düşüncesine ilk kez çağımızda kapılmamışlardır. Sözgelimi Çin'de Ming Hanedanı döneminde, devlet yönetiminden şikâyetçi olduklarında, bürokrasilerinden beklediklerini bulamadıklarında, suçluluk karşısında öfkeye kapıldıklarında, kıtlık yüzünden çaresiz kaldıkları ve tüm ahlâki değerlerin çöktüğü inancına kapılarak ne yapacaklarını bilemez olduklarında "gökyüzünün başlarına geçmekte olduğu"nu ileri sürmüşlerdir. Gösterdikleri binlerce değişik tepkinin içinden tek bir tanesini, çoğu tarih kitabında adı geçmeyen Lu K'un'unkini ele alacağım. Hükümetin üst kademe memurlarından biri olan Lu K'un, yavaş yavaş istihbarat müdür yardımcılığına kadar yükselmişti. İstihbarat çalışmalarından elde ettiği sonuçları imparatora bildirdi: Halkın zihninde "isyankâr düşünceler barınmakta," insanlar, ödedikleri vergilerin fuzuli lükslere harcanıyor olmasına öfkelenmekteydi. İmparator bu bilgilere önem vermedi. Böyle olunca Lu K'un hükümetteki görevinden ayrıldı ve hayatının geri kalanını bir birey olarak elinden geleni yapmaya çalışmakla geçirdi. "Şöhret peşinde koşma"nın onu ilgilendirmediğine karar vermişti; mevki de onu etkilemiyordu artık: "Ben neysem o-yum," diyordu. Amacı bütün sorunları çözmek değildi: Kendini daha çok bir doktora benzetiyordu, o da önceden teşhis koyamazdı, çünkü her insan diğerinden farklıydı. Dolayısıyla kendi hoşnutsuzluğunu paylaşan diğerleri köy köy dolaşıp halkı geleneksel değerlere dönmeye çağırırken, o daha somut ve yararlı bir şey yaptı, bir araya gelerek bölgesel projeler oluşturmaları için insanlara yol gösterdi.

Okuma yazma bilmeyenler tarafından söylenmesi için yazdığı "İyi İnsanların Şarkısı"nda düşüncelerine açıklık getiriyordu. Üst sınıfları alt sınıflardan ve insanları birbirinden ayıran "engeller," ona göre "in-

sani duygular üzerinde son derece tahripkâr sonuçlar doğuruyordu." İnsanların öğrenmesi gereken şey kendilerini başkalarının yerine koymaktı, ama yanılsamalara kapılmadan, çünkü her insan farklıydı. "Kavrayış, başkalarını kendiniz gibi değerlendirmek, fakat bir yandan da herkesin size benzemeyebileceğinin farkında olmak demektir." Eğitim tam bir çözüm sayılamazdı, çünkü "eğitim alan çocuklar isyankâr oluyor"du. Bürokrasiden hiçbir şey beklemeyeceksiniz, kâğıt ve kırmızı mürekkep israfından başka işe yaramazdı bürokrasi. Yoksulluk sorununun hayırseverlikle çözülmesini de bekleyemezdiniz, çünkü hayırseverlik daimi bir bağımlılık yaratırdı. Öncelikle "bütün iyi insanların marazlı olduğu"nu, herkesin kusurlu bir yanı bulunduğunu görmeliydiniz: Kendinizin doğru, başkalarının yanlış olduğuna inanmak tehlikeliydi. Tek çözüm "kişisel tecrübeleri paylaşmak"tı. Ne var ki "ancak acıyı tatmış insanlar birbirleriyle marazlarını paylaşabilir ve buna anlayış gösterebilirdi." Ortak acı, cemaat duygusu geliştirmek için bir çıkış noktası olabilirdi. Eğitimli insanlar kibarlıklarıyla gururlanmamalı, "gündelik hayatın güçlüklerini sıradan insanlarla paylaşmalıydılar." Onları saygıya layık kılacak olan şey servetleri ya da imtihanlardan aldıkları notlar değil, kendi marazlarına ilişkin içgörülerinin derecesiydi. Hiç kuşkusuz insanları eyleme yönelten şey her zaman kendi çıkarları olacaktı, ama bu, eğer hiyerarşi takıntısı bir kenara bırakılır ve yerine bilgi değiştokuşu konursa, insanları işbirliğine ve cemaat kurmaya da yöneltebilirdi. Toplumsal anlaşmazlıkların nedeni bencillik ve açgözlülük değildi, insanların kendilerini başkasının yerine koyma yeteneğinden yoksun olmalarıydı. 433 F28

Çin'de kamu görevlilerinin ölümlerinden sonra terfi ettirilerek onurlandırılması âdettendi: Lu K'un da ölümünden sonra Cezalandırma Bakanı tayin edildi. Hükümet kendisini onun yerine koyamamıştı; onun ceza vermekle ilgilenmediğini anlayamamıştı. Halbuki Lu K'un, hükümetlerin yapamadığı bir şeyi yapmayı deneyen bir hareketin parçasıydı. Bu dönemde onun gibi insanlar tarafından kurulmuş pek çok gönüllü örgüt ortaya çıkmıştı, "İyiliği Paylaşma Derneği" ve "İnsancıllığı Yayma Derneği" gibi. Bu oluşumlar yollar, okullar ve insanların içki içip sohbet edebilecekleri kulüpler yaptırarak, yavaş yavaş bir birikim oluşturan küçük adımlarla günlük hayatın gelişimine katkıda bulunuyordu.

İnsanlık tarihinin sanki bugün aramızda yaşıyormuş gibi konuşmuş insanlarla dolu olmasına rağmen, Çin İmparatorluğu'nun deneyiminin Batı dünyasıyla hiçbir ilinti kurulamayacak kadar egzotik olduğu varsayılagelmiştir. Bu görüş uyarınca Çin gelişmekte olan herhangi bir ülkedir ve refaha ulaşmak üzere Batı'nın çizdiği yoldan gitmek üzere sırasını beklemektedir. Oysa Çin, Avrupa henüz Karanlık Çağı'nı ya-

şarken kendi Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş ve kitlesel üretimle tanışmıştı. Çin, bin yıl kadar önce kâğıt parayı, matbaayı ve kanal taşımacılığının düşük maliyetli bir yöntemini icat ederek finans ve iletişim alanında devrim yapmış, böylece hem koca bir ulusal pazar hem lüks madde ihracatında dünya liderliğini ele geçirmesini sağlayacak kadar görkemli bir ihracat endüstrisi yaratmıştı. Amerika kıtasının keşfinden en çok yararlanan ülke muhtemelen Çin oldu, çünkü 1800'e gelinceye kadar Yeni dünya'da çıkarılan gümüşün yarısı, ipek, seramik ve çay karşılığında –bunlar o günlerin buzdolapları, televizyonları ve bilgisayarlarıydı– Çin'in kasasına giriyordu. Bu dönemde dünyanın en hızlı gelişen ekonomisini kurarak Batı dünyasını şaşırtan Guangdung daha o günlerden hizmet sektörünün haberciliğini yapıyordu, şehir halkı geçimini zanaatkârlıktan ve ticaretten sağlıyor, gıda maddelerini ithal ediyordu. Ziraat teknikleri o denli gelişmişti ki, buğday verimi Fransa'dakinden yüzde elli fazlaydı. Milattan sonra 1108'de Çinlilerin bilimsel incelemelerinde, 1749 temel ilaç sayılıyordu. İmparatorluk, savaşlara ve devlet yönetimindeki çürümeye rağmen bu kadar uzun süre ayakta kalabilmesini, vergilerin yüzyıllar içinde GSMH'nin yüzde 20'sinden yüzde 5'ine düşmüş olmasına borçluydu. Ordu devletin sırtında yük oluşturmuyor, tarımla uğraşıp kendi kendini besliyordu. Hükümet görevlerine aday olanlar edebi yetenek ve bilimsel birikim gerektiren sınavlardan geçiriliyordu: hükümet memurluğu, meslek hayatlarında doğuştan gelme imtiyazlardan yoksun olmanın acısını çeken bütün yetenekli ve hırslı Avrupalıların en imrendiği şeydi. 1851'den 1864'e kadar süren Tayping Ayaklanması'nda amaç cinsler arasında mutlak bir eşitlik sağlamaktı: bu hareket sonucunda kadınlar topraktan eşit pay alma hakkını elde ettiler ve kendi ordularını kurdular. Her ne kadar Çinliler de bütün diğer uygarlıklar gibi doğayı –özellikle ormanları– tahrip etmekten geri durmamışlarsa da, doğanın taleplerine karşı duyarlılıkları ve doğa-insan bütünlüğüne ilişkin hissiyatları son derece güçlüydü, çünkü doğanın insanlığa hizmet için var olduğuna inanan tektanrılı toplumların tersine, Çinlilerin yaklaşımı insanların doğanın bir parçası olduğu yolundaydı. Mahayana Budizmine göre bitki ve ağaçlar da birer Buda olabilirdi ve onlar da aynı manevi topluluğun parçalarıydı. Bugün Batı ülkelerinin bahçelerinde boy gösteren onca Çin kaynaklı çiçek, ortancalar, çançiçekleri, açelyalar, manolyalar ve çaygülleri, Çinlilerin yaşama sanatındaki öncülüğünü hatırlamamızı sağlamalıdır.

Bolluk ve zenginliğin olumsuz etkileri Çin'de de kendini gösterdi: O kadar başarılı, o kadar müreffeh, eğitimli insanlarla o kadar doluydu ki, bir yerden sonra yeni bir şey icat etmeye çalışmak anlamsız görünmeye başladı. Bir zamanlar özgürleştirici olan idealler ke-

mikleşip kısıtlayıcı hale geldi. Çok kolay gelen bu zenginliğin yanı başındaki ciddi eşitsizlikler zenginler tarafından gözardı edilmekteydi. Peşi sıra Çin, adaletin anlamı üzerine savaşarak kendini yok olmanın eşiğine getirdi ve bu süreç içinde rakiplerine akbabalar gibi başına üşüşme fırsatı verdi.

Hiç kuşkusuz Çin'in ve Avrupa'nın dünya görüşleri arasında ciddi ayrılıklar vardı. Başlangıçtaki kibarlık dönemini takiben, Çinliler misyonerleri anlamakta güçlük çekmeye başladılar. Konfüçyüsçüler, kötü ruhlu ve bencil bir insanın nedamet getirerek kolayca bağışlanmasının adalete nasıl sığdığına, ayrıca dünya zevklerine neden kuşkuyla bakılması gerektiğine bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Konfüçyüsçülere göre insanların namuslu davranmasını sağlamak için onları cehennemle tehdit etmenin gereği yoktu, zaten bir eylemin ahlâklı sayılması için o eylemin ödül beklentisi olmadan gerçekleştirilmiş olması gerekirdi. Hıristiyanların fani görüntülerle gerçeklik arasında yaptıkları ayrımı anlayamıyorlardı, çünkü onlara göre gerçeklik sürekli bir değişim içindeydi – günümüz biliminin görüşüne çok yaklaşan bir görüştü bu. Buna rağmen Çin'in ilk devlet başkanı Sun-Yat-Sen, Hıristiyandı.

Çinliler hiçbir zaman tek bir felsefeye tutsak olmadılar. Konfüçyüsçülük, Taoculuk ve Budacılık kişiliğin farklı cephelerine hitap ediyordu ve Çinliler bunları birbiriyle harman etmeyi biliyorlardı. Mesela Tao tapınağında anlaşmazlıklarını bir kenara bırakıyorlardı; burası tanrıların –pek çok farklı tanrının– meskeni olmanın yanı sıra, her çeşit insanın sohbet için gelebildiği, müzik, tiyatro, satranç, okuma, boks, tıp ve hayır amaçlı kulüplerin toplantı yapabildiği ve her birinin kendi koruyucu tanrısını yerleştirebildiği bir buluşma yeriydi. En cazip faaliyet toplu halde tütsü yakmaktı, böylece cemaat duygusu ya da daha ziyade gevşekçe birbirine bağlı olan ve devletle yan yana var olmasına karşın devletten bağımsız, halka ait, gayri resmi bir kültürel ağ oluşturan yüzlerce farklı cemaatin içinden birkaç tanesine ait olma duygusu pekişiyordu. Burada insanlar evrenin kendisi kadar karmaşık görünüyorlardı, her biri çok sayıda ruh taşıyor, hayatlarının eksiksiz olması için hem erkeksi hem kadınsı özelliklere değer vermeleri gerektiğine inanıyorlardı. Tapınağın içindeyken kadınlar –dışarıda öyle olmasa bile– erkeklerle eşit muamele görüyordu; kabul töreni çiftler halinde gerçekleştiriliyor ve kadınlar da Kutsal Üstat sıfatıyla onurlandırılabiliyordu –Üstat tayin edilen kişi bu onuru karısı ya da kocasıyla paylaşmak durumundaydı– ayrıca kadın üstatların sayısı erkeklerinkinden aşağı değildi. Seks, cinsel organların buluşmasından öte bir şeydi; Taocular mekanik orgazmın ötesine geçebileceklerine inanıyorlardı, seksüel boşalma yerine yenilenme ve dönüşümü a-

maçlayarak bütün duyuları –"gözler, burun delikleri, göğüsler, eller"– birleştirmek mümkündü. Tanrılara özenmiyorlardı –esasen, huzur arayan serkeş ruhlar olarak gördükleri tanrılara acıyorlardı– onların ideali, dünyanın acımasızlığının üzerinde yükselen birer dağ olmaktı. Ne var ki Taoculuk da pek çok başka dinin akıbetine uğradı; sihir, mutluluğa giden bir kestirme yol olarak kullanılmaya başladı ve şarlatanlık bilgeliğin ikamesi haline geldi.

Elbette Çin de, diğer bütün ülkeler gibi, gaddarlıktan, şiddetten, zulümden, kayıtsızlıktan ve insanların dünyanın her köşesinde birbirlerine ettikleri bütün kötülüklerden nasibini almıştır. Bu gerçeği unutmaksızın Çin'de yaşananlara yüreğinizi açmanın yolu, bu ülkenin
436 geçmişine önce küçük çatlaklardan bakmaktır, yabancıları dışarıda tutmak için tasarlanmış birer engel olan heybetli kanunlar ve doktrinlerle değil, insanların kişisel yaşantılarıyla, ayrıntılarla ve duygularla ilgilenmektir. Çinli bilgelerin, âlimlerin ve şairlerin küçük bir bölümünü tanımak için bile birkaç ömür gerekirdi; onlar hakkında sınırsızca yazma şansına sahip olmayı isterdim, insanlara verecekleri öyle çok şey var ki. Ama bu kitap bir tarih özeti değil: Kitabın içeriğini, açılması imkânsızmış gibi görünen kilitlerle ve bunların nasıl açılabileceğini göstermekle sınırlı tutmayı özellikle seçtim.

Bir Batılının Çin'in dünyasına yüreğinde nasıl yer açabileceğini göstermek için tek bir örneğin yeteceğini sanıyorum. *Çin'de Bilim ve Uygarlık* adlı birkaç ciltlik kitabın yazarı ve Batı'nın Çin'i anlamasına katkıda bulunmuş en önemli insanlardan biri olan biyokimyacı Joseph Needham (doğumu 1900), boş zamanlarında bugün bile söylenmekte olan şarkılar besteleyen, ancak karısıyla aralıksız olarak kavga eden Aberdeen'li bir anestezistin oğluydu. Needham, bir savaşın ortasında büyüdüğünü söylüyordu. Tarihsel açıdan bakılırsa, aile içi geçimsizliklerin olumlu bir yanı da olmuştur: Needham üzerindeki olumlu etkisi, onu insanları birbiriyle uzlaştırmanın yolları üzerinde düşünmeye itmesi oldu. Needham hayatı boyunca "kaygıya bağlı nevroz belirtileri" gösterdi, ama bunlar, ölene kadar bağlı kaldığı Protestanlık inancını daha da pekiştirdi. Dini bağlılığının hasbelkader bu cemaatin bir üyesi olarak doğmuş olmaktan kaynaklandığını söylüyordu, ama bu arada bağlı olduğu dine kendi yorumunu getirmekten ve cinselliğe, ırk sorununa ve sosyal adalete yaklaşımını iyileştirmek için aktif olarak çaba harcamaktan geri durmuyordu. Anglikan inancının üzerine pek çok başka din ve felsefeye karşı geliştirdiği yakınlığı ekledi. Needham'a göre dinin özünü oluşturan şey dogma değil, şiir ve iyi ahlâktı, bilimsel olarak ispatlanamayanı içinde hissetmekti. Eski Romalılara hayranlık duyan bir kültürde yetişmiş biri için Konfüçyüs'ün öğretilerini –bir Yaratıcı'ya yer vermeseler de– be-

nimsemenin hiç de zor olmadığını ileri sürüyordu ve "Her insana çok önemli bir misafirini ağırlıyormuş gibi davran," diyen Konfüçyüs'ün ne demek istediğini anlamıştı. Zayıflığın güçlülük üzerindeki zaferini vurguladığı, kendiliğindenliğe ve doğallığa önem verdiği ve doğaya mistik bir sevgiyle yaklaştığı için Taoculuğu dikkate değer buluyor ve doğal bilimlerle teknolojinin gelişiminde Taocuların oynadığı öncü rolün altını çiziyordu. Dünyanın kurtarılma olasılığını reddettiği için başlangıçta Budizme kaygıyla yaklaşmış, ama Sinhal'li Budistlerle tanıştıktan sonra, Budizmin merhamete verdiği önemin her şeyin beyhudeliğine duyduğu inançtan daha değerli olduğunda karar kılmıştı.

Konfüçyüs diyordu ki: "İnsanlık onuruna saygı duyan ve sevginin ve nezaketin gereklerini yerine getiren kişi, dört denizin çevrelediği her ülkenin her insanıyla kardeştir." Needham'ın Çin'e duyduğu ilgi nezaketten de, dünyanın birliğini keşfetmiş olmanın sevincinden de öteydi: Çin'de ayrıca kendi inançlarından farklı pek çok şey keşfetmiş ve kendi ilkelerini tam olarak kavramanın vazgeçilmez koşulu olarak bunu minnetle karşılamıştı.

Kilitlerin belki en göz korkutucu olanı, İslam'ı inançsızlardan ayıran kilittir. Gelgelelim Arapça, "adam" kelimesinin "duygudaşlık" kökünden türediği tek dildir: Adam olmak demek, etimolojik olarak, nazik ve lütufkâr olmak demektir. Araplar atasözlerinde kendilerini "sevilmeyi seven halk" olarak tanımlarlar. Cihat İslami bir görev olduğuna göre, Müslüman ülkelerle komşuları arasındaki çekişmelerin asla bitmeyeceğine mi inanmak durumundayız? İslamın iyi bir hayatla ilişkilendirdiği ideal toplumsal kaynaşmadır, savaş değil. Kuran-ı Kerim'in Mekke'de indirilen ilk ayetlerinde savaş kelimesine hemen hemen hiç rastlanmaz. Peygamber, bir savaş dönüşü, artık savaşların en önemlisiyle, her insanın ruhunda gerçekleşen savaşla ilgilenebilecek olmaktan sevinç duyduğunu belirtmişti. İslamın hızla gerçekleşen askeri zaferlerinin ardından Kuran-ı Kerim'in "kılıç" ayetlerinin (ayetü's-seyf) barışçıl olanların önüne çıktığı görüşünün yaygınlık kazandığı doğrudur, ama ilahiyatçılar, her zamanki gibi buna katılmamışlardır. Örneğin Seyid Ahmed Han (1817-1898), cihadın Müslümanlar için ancak dinlerinin gereğini yerine getirmekten kesin biçimde alıkonmaları halinde geçerlilik kazanan bir görev olduğunu ileri sürmüştü. "Kılıç" ayetlerini bir kez daha öne çıkaran şey, Müslümanların, hak ettikleri saygıyı görmedikleri ve sömürgeciler tarafından küçük düşürüldükleri duygusuna kapılmaları olmuştu.

"Yeniliklerden sakının," demişti İslam peygamberi. Yüzeysel olarak bakıldığında İslamın modernleşmenin her türlüsüne karşı olduğu düşünülebilir, ama ortaya çıkışını izleyen ilk iki yüz elli yıl içinde

İslam, bireysel düşünceye son derece geniş bir hareket alanı sağlamıştı. Ayrıca İslam'ın desteklediği bir başka çaba daha vardı: İçtihat. Bu kavram, iman edenlerin, kutsal metinlerde değinilmeyen konulara ilişkin davranış biçimlerini bireysel olarak belirlemeleri gerektiği anlamına geliyordu. Hz. Muhammed, Kuran-ı Kerim'i yakından inceleyen ve kendi görüşlerini oluşturmak için ellerinden geleni yapanlara ödül vaat ediyordu, görüşleri yanlış bile olsa. İslami mezhepler içinde en çok taraftar toplayan Hanefilik mezhebinin kurucusu ve İslamın en önemli fıkıh bilginlerinden biri olan Ebu Hanife (700-767), fikir ayrılıklarının (ihtilaf) Allah katında caiz olduğunu bildirmişti; diğer üç mezhep de, her biri diğerinden farklı olmasına rağmen, eşit ölçüde muteber sayılıyordu.

İslam tarihinin belirli bir noktasında kimi ilahiyatçılar, kişisel hüküm (içtihat) devrinin artık kapatılması gerektiğini, çünkü ilahiyatçıların o güne kadar verdiği hükümlerin her türlü belirsizliği ortadan kaldıracak birikime ulaştığını ileri sürdüler. Başka bazı ilahiyatçılar ise bu yolun açık tutulması gerektiğinde ısrar ettiler. Örneğin İbn Teymiye (1263-1328), İslamın muhafazakar biçimlerine yakın durmasına rağmen, Müslümanların sıradan ölümlülere değil, yalnızca Allah'a ve onun peygamberine itaat etmekle yükümlü olduğunu belirtiyordu; her biri, "kendi bilgi ve yeteneği çerçevesinde" görüş bildirme hakkına sahipti. Hem İbn Teymiye hem de Ebu Hanife, görüşlerinin diğer Müslümanlar tarafından kabul görmemesi nedeniyle hapis yatmıştı. Bölünmeler ve fikir ayrılıkları, İslam tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Dışarıdan bakarak İslamı hiç değişmeyen yekpare bir bütün olarak algılayanlar, İslam geleneklerinin olağanüstü zenginliğini, diğer dinlerin tarihleriyle paylaştığı karmaşık duyguları ve Hz. Muhammed'in, insanların yüreklerindeki inançları ancak Allah'ın yargılayabileceği yolundaki beyanının taşıdığı önemi tamamen gözden kaçırmaktadırlar. İslam dini her ne kadar Allah'ın iradesine teslimiyeti önemle vurgulamışsa da, Kadiriye mezhebi insanların sınırsız irade özgürlüğüne sahip olduğunu savunuyordu, hatta Haricilere göre kadınların imamlık etmesi de caizdi, Şebib bin Yezid'in önderliğindeki Harici ayaklanmalarından biri, kadınlardan oluşan bir orduyla gerçekleştirilmişti. Ezarika mezhebi, doğru yoldan ayrılan devlet reisine karşı ayaklanmanın vacip olduğuna inanıyordu. Şiiler, ahlâki mükemmeliğe dönük bitmez tükenmez arayışlarında, akıl ve iradeyi dünyevi olaylardan uzaklaştırıp yalnız Tanrı düşüncesine yönelten bir mistisizmle seküler devletin meşruiyetine yönelik bir meydan okuma arasında gidip gelmişlerdir.

Elbette Hıristiyanlarla Müslümanların birbirleriyle her konuda anlaşmaları beklenemez; tektanrılı dinler her biri kendi yoluna gitmiş

kardeşlere benzerler, ayrıca yüzyılların hakareti ve aşağılaması kolay unutulmaz. Kuran-ı Kerim'de İsa Mesih'in adının doksan üç kez geçmesi ve Aquino'lu Aziz Tommaso'nun İbni Sina'dan iki yüz elli bir kez söz etmiş olması pek bir şeyi değiştirmez. İnsanların birbirini anlamasının yolu dini tartışmalar değildir; ama İslam uygarlığında da diğer bütün uygarlıklarda olduğu kadar zengin bir yaklaşım çeşitliliği mevcuttur.

Bugün pek çok Müslümanın bir kahraman olarak bağrına bastığı şair El Mütenebbi (915-965), sindirilmeyi reddeden, haksızlığa meydan okumaktan kaçınmayan ve yetenekleriyle övünmekten utanmayan biriydi. –şiirinin Kuran-ı Kerim'le boy ölçüşecek güzellikte olduğunu ileri sürmüştü– hem Don Kişotvari, hem bağımsız hem de yüce gönüllüydü. Öte yandan, *Bağışlanma Mektubu*'nun yazarı, dogmatizmi alaya alan, sahici müminlerin, inancı ne olursa olsun, yeryüzündeki bütün yaratıklara iyilik eden kişiler olduğunu söyleyen âmâ vejetaryen şair El Maari de (973-1057) en az onun kadar hayranlıkla anılmaktadır; Maari bütün yaratıklar sözünü rastgele seçmemişti, çünkü hayvanların ilk büyük savunucularından biriydi. İranlı hekimlerin en şöhretlisi olan Ebubekir Zekeriya Razi (850-925), dinin siyaset üzerindeki nüfuzuna şiddetle karşı çıkmasıyla ve bilimsel kuşkuculuğuyla Voltaire'in öncüsü sayılabilecek bir felsefeciydi; psikosomatik hastalıklar, ilaç diye verilen etkisiz maddelerin hastalar üzerindeki etkisi ve sahte doktorlar konusunda uzmandı.

Hıristiyanlar kadar Müslümanlar da eski Yunan uygarlığının mirasçılarıdır. Gırnata'lı (Granada) Ebu Bekir İbn Tufeyl'in (ölümü 1185) ıssız bir adada tek başına kalan bir çocuğu anlatan romanı *Robinson Crusoe*'ya ilham kaynağı olmuştu; hikâyenin ana fikri, insanın düşünerek kendi kendine hakikate ulaşmasının mümkün olduğu idi. Ve düşünmek, Müslümanlar için de başka herkes için olduğu kadar kuşkuyu besleyen bir etken olmuştur: Bunun en iyi bilinen örneği El Gazali'dir (1058-1111). Gazali müderrislik görevini bırakarak zihninde beliren sorulara cevap bulmak üzere yıllarca tek başına seyahat etmiş ve sonunda İslam'ın farklı cephelerinin –akılcı, mistik, hukuki, siyasi– yetenekli beyinleri tatmin edecek biçimde nasıl bir araya getirilebileceğini göstermişti.

Müslümanlık inancına kendilerini bütünüyle vermiş olan sufilerin en başta gelen amacı Tanrı'ya yaklaşmak olmuştu. Sufi şair Mevlana Celaleddin Rumi'ye (1207-1283) göre tereddüt, yılgınlık, acı ve aşk hep insanlar içindi, ama bunlara rağmen insanın ıstırap içinde yuvarlanması gerekmiyordu. Müzik ve dans aracılığıyla hayatın hakikatini keşfetmek mümkündü.

Dinle sesini neyin, nasıl inliyor,
Ayrılığın şarkısını nasıl söylüyor

Mevlana, insanların müziğin nağmelerine uyarak acılarını, hayatın belirsizliklerini ve ayrılıkları unutması ve vecde kavuşması için semazenliğe dayalı bir tarikat kurdu. "Kendimi hangi sınıfa koyacağımı bilemiyorum," diye yazmıştı. "Ne Hıristiyanım ne Yahudi, ne Puteperest ne de Müslümanım. Ne Doğu'dan geliyorum, ne Batı'dan. Ne toprağa aitim ne de denize. Dünya mahlukatından değilim ben." Sonsuz saadet arayışında insanlara rehberlik ve yol arkadaşlığı öneren pek çok dinsel örgütün bir bölümü elbette manevi amaçlarından saparak birer öfke, hatta nefret yuvasına dönüşmüştür. Hemen hemen bütün dinler mistik deneyimlerin peşine düşmüştür, ancak aradıkları Tanrı aynı olmasa da bu arayışın onları nasıl birleştirdiğinin çok ender farkına varmışlardır.

Müslüman ülkelerin büyük bölümünde kadınlara tahsis edilen konum, Batılılar için muhtemelen en ciddi ve aşılması en zor engeli oluşturmaktadır, ancak kadınların erkeklerden aşağı olduğu iddiasının görünüşte kesinliğinden şüphe edilemeyecek kutsal metinlerle desteklenmiyor olmasına rağmen, peygamberin torunu Zeynep, bir itaatkârlık ve teslimiyet örneği olan Fatma'nın tersine, güçlü ve bağımsız kadının simgesi haline gelmişti. Kadının İslam'daki yeri dönemden döneme, bölgeden bölgeye ve sosyal sınıfa bağlı olarak büyük ölçüde farklılık gösterdi; geçimlik ekonominin geçerli olduğu, yani ailenin bütün üyelerinin çalıştığı durumlarda zaman zaman hatırı sayılır bir nüfuz kazanmışlardır; bazı ülkelerde eğitimli kadınlar, mevcut sınırlamalara rağmen, bağımsız hayatlar sürebildi. Kadınları tekrar eve kapatmayı hedefleyen köktendinci atak, kısmen kentsel bir tepki, bir kriz tepkisi oldu: Bu eğilim sadece İslam'a özgü değildir, köktendinciliğin palazlanmakta olduğu her yerde, her kıtada ve her dinde, benzer tepkiler şu ya da bu ölçüde gözlenebilir. Ayrıca en muhafazakâr Müslüman toplumlar bile bu konuda mutlak bir tavizsizlik sergilemedi: Ayetullah Humeyni bile modern uygarlığı ortadan kaldırıp insanları "sonsuza kadar prangaya ya da çöllerde yaşamaya" mahkûm etmek istemenin saçmalığından söz ederek kadınların televizyonda görünmesine izin vermiş ve doğum kontrolünü onaylamıştı, ama tabii başka türlü baskılarla bunu dengeledi. Kadınların durumunu iyileştirmeyi deneyen Müslüman liderler de olmuştu. Türkiye'yi laik bir devlet haline getirirken Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881-1938) yaptığı gibi; bu girişimin sonuçları henüz belirsiz görünse de, Türkiye'nin Avrupa'ya kabul edilmesi halinde şaşırtıcı olabilir. Paris'te siyasi sürgün olarak uzun yıllar geçiren Kahire

müftüsü Muhammed Abdu (1849-1905) İslam'ın içinde feminist bir hareket tasarlamıştı ve düşünceleri hâlâ etkisini sürdürmektedir.

Muhammed Abdu adının en iyi hatırlandığı ülke, dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesi olan Endonezya'dır. Burada İslam, yüzyıllar boyunca, Hindu ve Budist geleneklerini ortadan kaldırmaya kalkışmamış, ayrıca bireylerin Tanrı'yla ilişkisinin kişisel bir mesele olduğuna ve insanları zorla ortodoksluğa itmenin anlamsızlığına ilişkin son derece yerleşik inanca hiçbir saldırıda bulunmamıştır. İslam bu ülkeye tüccarlar aracılığıyla girmiş, ek bir doğaüstü korunma kaynağı olarak yerli halk tarafından benimsenmiş, pagan ve mistik geleneklerle kaynaştırılmıştır, dolayısıyla Güney Denizi tanrıçası pek çokları için manevi bir güç olmayı sürdürmüştür. Güneydoğu Asya'da yaşanan İslami Rönesans –Avrupa'dakinden önce gerçekleşen bu Rönesans hareketi, incelenmeye daha yeni başlanan yığınla Malezya kaynaklı el yazması sayesinde yakın geçmişte bir kez daha keşfedilmiştir– bu tüccarlara sabit ve değişmez bir düzeni öngören bir dünya görüşü sunmamıştı, tam tersine bilinmezlerle dolu, insanın içinden bir yabancı gibi geçtiği bir dünyaydı bu; her şey mümkündü, yoksullar zenginliği yakalayabilirdi, ayrıca dini ibadetleri yerine getirmek zenginler için kurtuluşu garantilemeye yetmiyordu; cömertliğin ve sadaka vermenin önemi vurgulanıyor, gösteriş düşkünlüğü kınanıyor, insanlar anasındaki eşitlikten söz ediliyordu. Bu şehir-devletler Rönesans dönemi İtalya'sını ve Flandre'ını hatırlatıyordu: İslam'ın her zaman Şark despotizmiyle ilişkili olduğu düşüncesi bir mitten ibarettir. Ticaret işinin kaçınılmaz hassasiyeti nedeniyle tüccarlar çokuluslu çeşitliliğe önem vermiş ve yaygın uluslararası ticari ağlar oluşturmuşlardı; Çinli, Hintli, Ermeni ve Arap tüccarlarla işbirliği yapan kozmopolit kişilerdi bunlar ve Endonezya ticaretinin –aynı zamanda Çin ticaretinin– Uzakdoğu'yu işgal etmekte olan Avrupalı tüccarlarınkinden çok daha hızlı gelişmesiyle zenginliklerinin doruğuna çıkmışlardı. Sonunda Batı'nın verimliliği karşısında yenik düşmüş olsalar da, bunca zamanlık başarılı geçmişlerinden sonra bunu ancak geçici bir yenilgi olarak kabullenebilmişlerdi. *Âşıkların İksiri*'nin yazarı, Endonezya takımadalarının en saygın şairi Hamza Fansuri (Shakespeare'in bir diğer çağdaşı), her yerde ve her şeyde Tanrı'yı görmenin mümkün olduğunu ve insanlar arasındaki yüzeysel farklılıklar yüzünden yanlış hükümlere varmamak gerektiğini söylüyordu:

Deniz ebedidir: Kabaran denize bakıp
Dalgalar coştu dersin,
Ama dalgalar değildir aslında coşan,
Denizin kendisidir.

Buna karşılık bugün köktendincilik İslam ve Batı dünyası arasına bir duvar örmüş ve iki dünyanın birbirine kucak açma olasılığını tamamen ortadan kaldırmış gibi görünebilir. Köktendinci akımların pek çoğunda mevcut olan öfke ve şiddet gerçekten de uzlaşma kabul etmez gerginlikler yaratmıştır. "Köktendincilik" kelimesi ilk kez 1920'lerde, ABD'deki Protestan mezheplerinde kullanılmıştır. Bugün Amerika nüfusunun yaklaşık dörtte biri bu yaklaşımı benimsemiş durumdadır. Japon halkı içinde yeni dinleri kabul edenlerin oranı da buna çok yakındır, bunların hiçbiri diğerine benzemese de. Bir dünya görüşü olarak köktendincilik, tarihte defalarca kendini göstermiştir. Nüfusun büyük oranlarda arttığı, eski kurumların güçten düştüğü, ailelerin iş

bulamadığı, çocukların kendi başlarının çaresine bakmak üzere hiçbir güvenliğin ve ruhsal desteğin bulunmadığı şehirlere gitmek zorunda kaldığı, zengin ve güçlü kesimin ahlâktan yoksun olduğu ve kendisine ait ayrıcalıkları bunlara ulaşamayanların önünde arsızca teşhir ettiği dönemlerde, bir çeşit tesellinin ya da dinin imdada yetişmesi kaçınılmazdır.

Örneğin Mısır'daki köktendincilerin özellikle tepki gösterdiği şey, şehirlerin dışarıdan gelenlere gösterdiği kayıtsızlıktır. Bütün şehirler yeni misafirlere karşı kayıtsızdır, eski ahali her zaman yeni gelenlere öfke duyar, pis işlerini gördürmek için onlara muhtaç olsalar bile. Şehirlerin onları hem cezbedip hem reddetmesi ve göçmenlere yeterince iş olanağı sağlamaması karşısında, her türlü temel haktan yoksun olanlar kendi başlarının çaresine bakmak zorundadırlar. Köktendinciler arasında cahil ve yoksul olanlar kadar son derece yetenekli bilim adamları ve öğrenciler de vardır; aralarındaki ortak yan, farklı biçimlerde de olsa, her ikisinin de dünyanın hiçbir yerinde istenmedikleri, dünya üzerinde yeteneklerini hayata geçirecekleri hiçbir yer ve gurur duyabilecekleri hiçbir başarı olasılığı bulunmadığı duygusuyla yaşamalarıdır. Köktendincilerin "aile değerleri"ni geri getirmek istemelerinin sık rastlanan bir nedeni, kendi ailelerinin, bir zamanlar ailelerin çocuklarına verebildiği güvenliği, uyumu ya da destek ve ilgiyi onlara verememiş olmasıdır. Uzlaşmaz birer milliyetçidirler, çünkü tüm vatandaşlarını koruyup gözeten ve hepsine özsaygı vaat eden ideal bir ülke hayal ederler. Erkeklere ve kadınlara özgü kardeşlik dernekleri biçimindeki örgütlenmeleriyle gençleri ailelerinden uzaklaştırarak ikame bir aile yaratırlar. Bu derneklerde pek çok kadın, geleneksel giysileri içinde hem baskıdan kaçabileceği güvenli bir yere hem arkadaşlara hem de ait olma duygusuna kavuşur; ayrıca sık sık örgütte aktif bir rol üstlenme fırsatını bularak gelecek nesli biçimlendirmeye katkıda bulunmanın tatminini yaşar. Cinsiyet ve yaş grubuna göre herkes ancak belirli rolleri üstlenebildiğinden rekabet as-

gari düzeydedir; yaşları ilerledikçe bireyler yeni bir role atlama ümidi besleyebilirler. Ortaçağ'a dönmekte olduklarını düşünmedikleri gibi, modernizm krizine karşı uygun bir çözüm sunduklarından, gençlerin yoksunluklarını yenmesini sağladıklarından ve yeni bir ahlâk yarattıklarından kuşkuları yoktur. Düşmanca bir dünyada yaşamanın yolu olarak pek çok insan körlemesine bir konformizmi yeğlese de, bunun nasıl yapılacağı hâlâ büyük bir tartışma konusudur. Kahire'nin en çok okunan gazetesi el-Ehram'da okuyucu mektuplarına cevap veren Abdul Vahab, verdiği öğütleri Shakespeare'den, Balzac'tan, Assisi'li Aziz Francesco'dan, Dante'den, Einstein'dan ve Helen Keller'dan alıntılarla süslemektedir. Her zaman olduğu gibi, düşünürlerin sofistike fikirleriyle –İslam'ın Galile'ye reva görülmüş zulmü tekrarlamaması gerektiğini ileri süren İranlı Abdülkerim Soruş (doğumu 1945) gibi– öfkenin yerine koyacak umutsuzluktan başka bir şeyleri olmayan işsiz ve cahillerinki arasında büyük bir uçurum vardır.

ABD'de, çocuklarının ufuklarını genişletmesini istemediklerini, konukseverlik kavramının acayip fikirlere doğru çekilmesine karşı olduklarını, çocuklarını kontrol altında tutmakta ve onları başka çocukların olmadık davranışlarının etkisinden korumakta kararlı olduklarını, dolayısıyla modern hayatın iğrençliklerinin içeri sızamayacağı daha güvenli bir dünyaya çekilmeyi tercih ettiklerini söyleyen Hıristiyan köktendinciler yaşamaktadır. Latin Amerika'da, örneğin Venezuela'da yaygın olan Pentekostal* köktendinci akımlar da ailede erkeğin üstünlüğünü vurgularlar, ama bunlar büyük ölçüde, ortalıkta görünmeyen işsiz babalara karşı bir çözüm olarak kadınların icat ettiği inanç biçimleridir: Kadınlar, ailede erkeğe itibar sağlayarak onların onurunu kurtarmışlardır, kendileri için itaatkâr bir rolü kabullenişlerinin altında ise gerçekte yeni bir aile türü yaratma çabası yatar, kadınların daha aktif bir rol aldığı, erkeklerinse daha evcimen ve daha sevecen olduğu bir aile türü. Ekvador'da, din değiştirmek –yeniden doğuş– rekabetçi bireycilikle baş edemeyen kadın ve erkeklere yeni bir statü duygusu kazandırmış, kilise örgütlerinin etrafında karşılıklı sosyal ilişkiler kurmalarını ve bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmalarını sağlamıştır.

Köktendinciliği aşırı dincilik olarak kestirip atamayız: Bu, bir zamanlar komünizmin olduğu kadar patlayıcı bir güçtür ve adaletsizlik ve kaybolmuşluğa karşı ondan çok da farklı olmayan bir tepkiyi temsil

(*) Pentekostal: Kişisel ilahi deneyimleri ve manevi yetenekleri (iman gücüyle iyileşme gibi) öne çıkaran, duygusal ayinleriyle ve dinsel coşkularıyla ayırt edilen Hıristiyan mezheplerinin bütününe verilen ad. (ç.n.)

eder. Köktendincilerin diyaloğa yanaşmamaktaki ısrarı, anlaşılmadıkları inancına dayalıdır. Şiddete kucak açarak karşılık vermek elbette imkânsızdır, fakat çözümün yeni bir Soğuk Savaş'ta yattığına ancak hafızası zayıf olanlar inanabilir. Unutmamak gerekir ki İslam, en müreffeh dönemini yaşadığı onuncu yüzyılda yabancılara karşı cömert ve hoşgörülü davranmakta hiç zorluk çekmemiştir: Basra'daki Halis İslam Kardeşleri o günlerde şunları yazmışlardı: "En yüce ve en mükemmel kişi, Doğu İran'da doğmuş ve Irak (Babil) eğitiminden geçmiş, bir Arabın iman gücüne sahip, bir Yahudi kadar kurnaz, davranışlarında İsa Mesih'i örnek alan, Süryani bir keşiş kadar dindar, bir Yunanlı kadar bilime düşkün, kâinatın sırlarını çözmekte bir Hintli kadar usta, fakat hepsinden önce manevi hayatının tamamında sufilik geleneklerinden ayrılmamış olandır."

Önceki bölümlerden birinde düşünsel konukseverliğin Hindistan'da nasıl şiddetle boy verdiğinden ve nasıl dayanıksız bir yapı sergilediğinden söz etmiştim. Benzer örneklerin yaşandığı başka bölgelere dair bir-iki gözlem daha eklemek istiyorum. Doğu Asya'nın, Çinlilerin *çi* (aşağılanma, utanç), Korelilerin *halm* (pişmanlık veya öfke) ve Japonların *nin* (sabırla ve çilekeşlikle daha iyi günleri beklemek) dediği bir dönemden geçmiş olmak gibi bir avantajı vardır. Almanlar ve Fransızlar da 1945'te buna çok benzer bir duygu yaşamış ve aşağılanmanın ne gibi yararlı sonuçlar doğurabileceğini keşfetmişlerdir, göçmenlik günlerini hatırlayan Amerikalıların da keşfetmiş olduğu gibi. Pek çok Doğu ülkesinin, gerek Batı gerekse Doğu kaynaklı çok çeşitli fikirlere eşit ölçüde kucak açmış olmalarından ileri gelen bir güçlülüğü vardır.

Örneğin Kore, birkaç yüzyıldır Konfüçyüsçülük, Budizm, şamanizm ve Hıristiyanlıktan derlenmiş benzersiz bir "pratik bilgi" (Sirhak) geleneği üretmektedir. Sirhak hareketinin sosyalizminki kadar uzun ve şaşırtıcı bir geçmişi vardır; ayrım gözetmeksizin her türlü yararlı kaynağa yönelmiş, eşitlik üzerindeki vurgusu nedeniyle Katolikliğe derhal ilgi duymuş ve ideal topluma yönelik kapsamlı tasarılar geliştirmiştir. *Alt Sınıflar İçin Endişe Beyanı*'nın yazarı Yi İk'in (1681-1763) ve *Doğru Devlet Tasarımı*'nın yazarı Çong Yag-yong'un (1762-1836) çalışmaları gibi. Korelilere özgünlüklerini kazandıran şey bugün Kore nüfusunun yüzde 25-30 kadarının Katoliklerden oluşması değildir; aynı anda hem Koreli hem de "modern" olmak üzerine yaptıkları bitmez tükenmez tartışmalardır.

Başka bir örnek vermek gerekirse Japonlar, hemen hemen her şeyi sanata dönüştürme geleneklerinden sapmayarak, düşünsel konukse-

verliği özel bir sanat haline getirmişlerdir. Çin'in, daha sonra Avrupa'nın ve en sonunda da ABD'nin etkisini özümseme süreci, taklitçilikten çok daha ince ve temkinli bir çizgide gelişmiştir. Japonya, ithal geleneklerin çarpma etkisini yumuşatmak ve kendi geleneklerinin zarar görmesini engellemek için, kat kat koruyucu giysilere bürünmüştür. Japonlar, bir yandan yabancı teknolojiyi özümserken, bir yandan da bunu yaptıkları için kendileriyle hafiften alay eder ve ithal inançlarını dengelemek üzere eski inanışları canlandırır, onarır ve yeniden yaratırlar. Bunun sonucu, aynı anda iki ya da daha çok dünyada yaşamalarıdır. Misafirin hayatınızı tamamen doldurmasına izin vermediği gibi kendini bilmez misafirlere de müsamaha etmeyen bu yaklaşım, konukseverliğin özellikle ilgi çekici bir çeşididir.

Ev sahibi ile misafiri arasında yanlış anlamalar olabilir. Gelgelelim Japonlar bu mesele üzerinde ve iletişim güçlükleri üzerinde uzun uzadıya kafa yormuş ve zihinler arası doğrudan iletişim sağlayan –sözsüz, çünkü kelimeler her zaman yetersizdir– neredeyse telepatiye, hatta belki dinsel esinlenmeye benzetilebilecek, eksiksiz kavrayışa ilişkin bir ideal (*isin-denişin*) geliştirmişlerdir. Bazen insanı kendinden başka kimsenin gerçekten anlayamayacağını düşünürler; bu inanç, günlük tutmanın Japonya'da neden ulusal bir alışkanlık olduğunu, anlaşılmamaktan yakınma geleneğinin Japonya'da neden bu kadar yaygınlaştığını ve gençleri evden kaçmaya iten umutsuzluğu açıklar. Kaderden şikâyet eden Yunan trajedisinin tersine, Japon trajedisi daha ziyade anlaşılmama sorunuyla ilgilidir. Görgü kuralları düşüncelerin fazla aleni biçimde dile getirilmemesini gerektirir, çünkü böyle yapmak seslendiğiniz insanın duyarlılığına saygısızlık demek olacaktır, ayrıca görüşlerinizi karşınızdakini top ateşine tutar gibi paldır küldür sıralayarak mantık gösterisi yapmak bir olgunlaşmamışlık işaretidir.

Bu yüzden Japonya'nın emperyalist ve militarist dürtüleri, diğer tarafta sahip olduğu taban tabana zıt başka bir dürtüyle, insani sıcaklığa duyduğu özlemle dengelenmiş durumdadır. Kendisini başkalarından ayıran ve başkalarının gözünde anlaşılmaz kılan şeyi (*nihoncinron*) bulup çıkarmak için hiç durup dinlenmeden çabalayışının ve esrarlı sessizliğinin karşı tarafında, Suzuki Tsako'nun sözleriyle, başka bir şey vardır: "Biz Japonlar her an düşüncelerimizi ve gerçek duygularımızı anlayacak birinin özlemini çekeriz. Başkalarının onayını ve rızasını almak şu ya da bu şekilde onların sevgisini kazanma isteği, insan ilişkilerinde her zaman kendini gösterir." Japonların bu tür duyguların yalnız kendilerine has olduğu kuruntusuna kapılmaları, insanın kendini başkasının yerine koymakta çektiği güçlüğe ilişkin bir işarettir.

Japonlar, konukseverlikle ilgili sorunları çözmeye kalkışmakla,

kendilerine ait bazı sorunları su yüzüne çıkarmışlardır. Kendi kültürleri ve tarihlerinin bütün dünyanın ilgisini çekmesi için ne yapmaları gerektiğini bilmekten hâlâ çok uzaktırlar. Kendinizi tanımlayarak bunu başaramazsınız – romancı Natsume Soseki, daha 1905'te bu düşünceyi alaya alarak şunları yazmıştır: "Japon ruhu üçgen midir, yoksa dörtgen mi? Adından da anlaşıldığı üzere, Japon ruhu bir ruhtur. Ve ruhlar her zaman şekilsiz ve bulanık olurlar... Bu ruhun adını duymayan kalmamışsa da, henüz kendisiyle yüz yüze gelmiş birine rastlanmamıştır." Eski alışkanlıklardan kurtulmak kolay değildir. Karşılaşma sanatı, bunca zamanlık tarihine rağmen, üzerinde daha çok çalışılması gereken bir sanattır.

Dünyanın dört bir yanına dağılmış kiliselerin birbirleriyle konuşma çabaları da aynı sonuca işaret etmiştir. İlahiyat meselelerindeki görüş ayrılıklarını gidermeye dönük uzlaşma çabaları kiliseleri nadiren birbirine yaklaştırmıştır, çünkü bu süreç kendi kimliklerini tanımlamalarını gerektirmiş, bu da genellikle, aralarına pratikte daha önce var olandan daha da katı çizgiler çekmelerine neden olmuştur. İlk kez 1893'te Chicago'da toplanan Dünya Kiliseler Parlamentosu ve 1945'te kurulan Dünya Kiliseler Meclisi genel olarak silahsızlanma konferanslarından daha verimli olamamıştır, birkaç konuda uzlaşma sağlanmış ve Kitabı Mukaddes'in çevirisi için farklı mezhepler arasında işbirliği kararı alınmış olsa da. Birer kurum olarak kiliseler, hükümranlıklarından taviz vermekten az uluslar kadar isteksiz olmuşlardır. Dinlerin birbirlerine kucak açma konusunda sergilediği büyük ilerleme, dinin ilkel ruhunu canlandırmayı amaçlayan, iktidarı elinde bulunduranların tehditlerine aldırmayan ve inançlarını ifade etmenin yolu olarak güç durumdakilere yardım etmeyi seçen bireylerin ve gayri resmi kurumların eseridir.

Ne var ki hümaniter kurumlar da sekterlikten muaf olmadıklarını kısa sürede keşfetmiş ve kendilerini, tıpkı kiliseler gibi rakip mezheplere ayrılır durumda bulmuşlardır. "Bir kardeşlik örgütü kurmaya kalkmak, nefreti körüklemek demektir... insanseverler arasındaki savaşlar bütün savaşlardan beterdir," demişti, Sınır Tanımayan Hekimler'in kurucusu Bernard Kouchner. "Örgüt üyeleri, felaket kurbanlarının kaderini tayin etme hakkını elde etmek için itişip kakışırlar, hep birlikte hayatlarını tehlikeye attıklarını unutup ölümüne birbirlerine girerler." Tarih her zaman göstermiştir ki, aynı inançları paylaşmak, bu inançların yorumu üzerine kavgalarla devam eden bir ön aşamadır. Sınırlı sayıda ortak amacı bulunan, birbirleriyle rakip olmayan ve kimin kimi denetleyeceğine dair endişeler taşımayan insanlar arasındaki işbirliği girişimleri her zaman en başarılı sonuçları

vermiştir: İnsanların farklı yerlerden geldikleri ve görevlerini tamamladıktan sonra geldikleri yere dönme niyetiyle hareket ettikleri durumlarda, sürtüşmeler olsa bile habis düşmanlıklara daha az rastlanmıştır. Yakın ilişkiler, uzaklığın da bir ölçüde korunmasını gerektirir.

İnananlarla inançsızlar arasındaki savaşın aşağı yukarı sona erdiği, kiliselerin devlet yönetimini ele geçirme gayretini bir kenara bıraktığı ve yeniden yoksulluğa dönmeleriyle birlikte dikkatlerini yoksullara çevirdiği, dogmadan çok şefkati ve ayinlerden çok insan ilişkilerini öne çıkardığı günümüzde, bu iki grubun birbirlerine kapılarını açma olasılığı özellikle umut vaat eden bir olasılıktır. Pratikte, inananlarla inançsızlar, şiddet ve adaletsizlikle yüz yüze kaldıkları zaman kendilerini sık sık aynı safta bulmuşlardır, ve böyle durumlarda onları birbirinden ayıran şey –Tanrı'ya ve kutsal bir metne duyulan inanç– her iki tarafın hayal gücü üzerinde teşvik edici bir unsur halini alır, inananlar kuşkularıyla yüzleşirken, inançsızlar da kendi manevi arayışları üzerinde düşünme fırsatı bulurlar. Böyle durumlar, dindarlarla dinsizleri birbirlerinin dünyasında arabuluculuk etmeye yöneltir.

İnsanların birbirlerinin sesine kulak tıkadığı bunca yüzyıldan sonra ötekinin sözlerine kulak vermeye ve ötekini anlamaya nasıl başladığına ilişkin son bir gözlem için, bir de müziğin tarihine değinmek istiyorum. Dinlerin ve ulusların birer ruhu varsa eğer, müzik bu ruhların soluduğu havadır. Fakat nasıl olduysa hiçbir ulus, yabancı müzikleri öğrenmekte hiç güçlük çekmemiştir. Kral Radama'nın ulusal orkestrası, Madagaskar ormanlarını Mozart'ın ve Rossini'nin müziğiyle çınlatmıştı. Osmanlı Sultanlarından biri Donizetti'yi saray müzisyenliğine getirdi. Müziğin etnik ve ulusal farklılığı pekiştirmek için kullanılmış olduğu hiç kuşkusuz doğrudur; Nietzsche'nin, müziğin uluslararası bir dil olduğu yolundaki sözleri bazı Afrikalı yurtseverler tarafından hakaret kabul edilmiştir, çünkü onlara göre müziğin işlevi Afrika halklarını kendi tanrıları ve ruhları etrafında birleştirmektir. Buna rağmen başka başka kıtaların müzikleri birbiriyle karşılaşıp evlenmiş ve bu evliliklerden dünya güzeli çocuklar doğmuştur. Bunun nasıl gerçekleştiği, konukseverlik sanatına ilişkin son derece öğretici bir ders olarak görülmelidir.

Müzik alanındaki en başarılı karşılaşmalar Afrika, Avrupa ve Amerika müzikleri arasında gerçekleşmiştir. Günümüzün Batılı müzikologlarına göre Afrika müziği Avrupa müziğinden daha zengin ve karmaşık bir yapıya sahiptir; aynı şey çeşitlilik konusunda da geçerlidir. Afrika müziğini birleştiren bir temel özellik yoktur. Buna karşılık Afrika müziği Avrupa ilahilerinin ve halk türkülerinin kimi unsurları i-

çine oturtulabilen bazı unsurlar içerir ki, bunların birleştiril-mesinden her iki geleneğe de uygun yeni bir müzik türü doğmuştur. Kardeş ruhlar derken neyi kastettiğimi açıklayan iyi bir örnektir bu: Bu sözle, birbiriyle tıpatıp uyuşan ve tek bir bütün oluşturan iki insanı değil, tıpkı bazı moleküller gibi, birleştiklerinde yeni ve ilgi çekici bir şey oluşturabilecek birtakım niteliklere sahip olan iki ayrı varlığı kastediyorum.

İttifakları mümkün kılan şey uzamsal yakınlık değildir, nitekim Kuzey Amerika Yerlilerinin müziği göçmenlerin müziğiyle kaynaşmamıştır. Benzerlik de değildir: Hint müziğiyle Avrupa müziği arasında kayda değer ölçüde ortaklık vardır, ancak film müzikleri bir

kenara bırakılırsa bu ikisi arasında hemen hiçbir etkileşim olmamıştır, çünkü Hint müziği Hindu dinsel törenlerinin ve tapınak ibadetlerinin ayrılmaz bir parçasıdır ve büyük bestecilerle büyük müzik okullarının anısıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. 1900'e gelindiğinde, Hindistan'daki tek bir gramofon şirketinin kataloğunda dört bin kadar müzik kaydı bulunmaktaydı. Yani Hindistan Batı'nın müzik teknolojisini almıştı, ama seslerini değil. Hint müziğinde Avrupa'nın dolduracağı bir boşluk yoktu. Tersine İran'da, yirminci yüzyıl ortalarında yalnız iki bin kadar klasik müzik ustası kalmıştı, dolayısıyla günün popüler bestecileri daha çok ülke dışından esinlenmekteydi. Bu arada Japonya ve Kore müzik öğrencilerine hem Batı müziğini hem kendi müziğini öğreterek çift taraflı bir müzik kulağı geliştirmiş, iki ayrı müzik türünü yan yana dünyasına kabul etmiştir.

Konukseverliğin yerel gelenekleri zedeleyeceğinden korkanları yatıştırmakta kullanılabilecek tek örnek bu değildir. Afrika'da bunun gibi daha pek çok örnek vardır. Araştırmalar, ezelden beri değişmeden gelen bir şey olduğuna inanılan Afrika müziğinin aslında büyük ölçüde evrim geçirdiğini göstermiştir, hem de emperyalist baskıdan bağımsız olarak. Yorubaların, kökeni daha eskilere giden "hurma şarabı müziği"nden (hurma şarabı içerken çalınan müzik) türettikleri juju müziği, geçtiğimiz yüzyıl içinde Afrika-Brezilya müziğinden yaptıkları alıntılarla genişletilmiş, sonra yeniden yerel ozanlık geleneğiyle harmanlanarak geleneksel tam-tam müziğinden daha geniş eklemelerle zenginleştirilmiş, son olarak da *soul, reggae, country, western* ve Hint film müziğinden etkilenmiştir. "Juju'nun babası" Afrikalı bir Hıristiyan misyonerdi, juju müziğini modernize eden başlıca müzisyenlerden biri ise müzik grubuna Uluslararası Kardeşler adını vermiştir. Benzer biçimde tarihçiler, denizci üniformaları içinde icra edildiği için Batılılar tarafından kendi müziklerinin bir taklidi olarak görülen "Benni" müziğinin kökeninin de çok çok gerilere gittiğini ve yaşlı kuşağa başkaldıran Afrikalı gençlerin seçici ve değişken bir çabayla içine kat-

tığı yeni düşünceler sayesinde bir tazelenme döneminden geçtiğini göstermişlerdir. 1977 Siyah Sanatları Festivali, daha önce birbirlerini hemen hiç tanımayan Afrika halkları arasında yeni ilişkiler ve yeni konukseverlik biçimleri yaratarak modern Afrika müziğinin belki en önemli dönüm noktası olmuştur.

Ortaçağ'da Müslüman İspanya'nın müziği halk ozanları tarafından Avrupa'ya taşındı. Onlar aracılığıyla Batı dünyası Arapların aşka dair fikirleriyle tanıştı, neticede bu fikirler, tek kelime Arapça konuşamayan insanların davranışlarını köklü biçimde değiştirdi. Yirminci yüzyılda Afrika müziği, ırksal önyargılara duyulan nefretin güçlenmesinde etkili olmuştu. Ancak müziğin, sınırları aşabilmek için arabuluculara ihtiyacı vardır. ABD'deki beyazların büyük bölümü, kendilerini yakın hissettikleri birileri çıkıp da Afrika müziğini onlar için yeni bir üslupla yorumlayana kadar ondan uzak durmuşlardı: Elvis Presley'in ve Beatles'ın başarısı işte buydu. Bugün Arap ve Batı müzikleri arasında arabuluculuk edenler büyük hamlelerini henüz gerçekleştirmiş değillerdir: Tunuslu şarkıcı Amina Annab, 1991 Eurovision şarkı yarışmasında Fransa'yı temsil etmek üzere seçilmiş olmasına rağmen, Japonya'da daha büyük ilgi görmüştü. Müslümanlarla Avrupalılar arasındaki gerilim hâlâ çok yüksektir. Konukseverlik düşüncesi, taşlaşmış anıların arasından zorla insan zihnine sokulamaz. 449 F29

———— / ————

DÜŞÜNMEK

Sophie de Mijolla-Mellor, *Le Plaisir de pensée*, PUF, 1992; Mary Warnock, *Imagination*, Faber, 1976; David Cohen ve S. A. MacKeith, *The Development of Imagination: The Private Worlds of Children*, Routledge, 1991; Senko Kurmiya Maynard, *Japanese Conversation*, Ablex, Norwood, New Jersey, 1989; Lee N. Robins ve Michael Rutter, *Straight and Devious Pathways from Childhood to Adulthood*, Cambridge University Press, 1990; Douglas Robinson, *American Apocalypses*, Johns Hopkins, Baltimore, 1988; Frank L. Borchardt, *Doomsday Speculation as a Strategy of Persuasion*, Edwin Mellen, Lampeter, 1990; Doris B. Wallace ve H. E. Gruber, *Creative People at Work*, Oxford UP, New York, 1989; Barbara Rogoff, *Apprenticeship in Thinking*, Oxford UP, 1991; Hannah Arendt, *The Life of the Mind*, Secker & Warburg, 1978; Linda Silka, *Intuitive Judgements of Change*, Springer, New York, 1989; Jurgen T. Rehm, *Intuitive Predictions and Professional Forecasts*, Pergamon, 1990; Weston H. Agar, *Intuition in Organisations*, Sage, 1989; D. Kahneman, P. Slovic ve A. Tvesky, *Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Cambridge UP, 1982; David Le Breton, *Passions du risque*, Metaile, 1991; Margaret Donaldson, *Human Minds*, Allen Lane, 1992; Dan Sperber ve Deirdre Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*, Blackwell, Oxford, 1986; Dan Sperber, *Rethinking Symbolism*, Cambridge UP, 1975; Dan Sperber, "The Epiclemiology of Beliefs", (der.). C. Fraser ve G. Gaskell, *The Social Psychological Study of Widespread Beliefs*, Oxford UP, 1990.

M. E. Marty ve R. S. Appleby, *The Fundamentalism Project*, 3 cilt, Chicago University Press, 1993; Denis MacEoin ve Ahmet El Shahy, *Islam in the Modern World*, Croom Helm, 1983; Henri Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Gallimard, 1964; Gilles Keppel, *Les Banlieus de l'Islam*, Seuil, 1987; Henri Laoust, *Les Schismes de l'Islam*, Payot, 1965; Anne Marie Schimmel, *I am Wind, You are Fire: The Life and Work of Rumi*, Shambhala, Boston, 1992; Patricia Crone, *Meccan Trade and the Rise of Islam*, Blackwell, Oxford, 1987; Richard W. Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period*, Harvard UP, 1979; Henri La Bastide, *Les Quatres Voyages*, Rocher, 1985; G. E. von Grunebaum, *Unity and Variety in Muslim Civilisation*, Chicago UP, 1955; R. M. Savory, *Introduction to Islamic Civilisation*, Cambridge UP, 1976; Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, Weidenfeld, 1982; J. Berque ve J. P. Charnay, *Normes et valeurs dans l'Islam contemporain*, Payot, 1966; J. Berque ve J. P. Charnay, *L'Ambivalence dans la culture arabe*, Anthropos, 1967; M. R. Woodward, *Islam in Java*, Arizona UP, 1989; Denys Lombard, *Le Carrefour javanais*, 3 cilt, EHESS, 1990; Malcolm Wagstaff, *Aspects of Religion in Secular Turkey*, Durham University, 1990; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford UP, 1968; Nehemiah Levtzion, *Conversion to Islam*, Holmes and Meyer, 1979; Sigrid Hunke, *Le Soleil d'Allah brille sur l'Occident*, Albin Michel, 1963; Jacques Gernet, *Le Monde chinois*, Armand Colin, 1972; Jacques Gernet, *Chine et Christianisme*, Gallimard, 1982; Joanna F. Handlin, *Action in Late Ming Thought: The Reorientation of Lu K'un and Other Scholar Officials*, California UP, 1983; Hung Ying-ming, *The Roots of Wisdom: Saikuntan*, Kodansha, Tokyo, 1985; Mark Elvin, *The Pattern of the Chinese Past*, Eyre Methuen, 1973; Mark Elvin ve G. W. Skinner, *The Chinese City Between Two Worlds*, Stanford UP, 1974; J. Baird Callicott ve Roger T. Ames, *Nature in Asian Traditions of Thought*, State University of New York Press, 1989; K. Schipper, *Le Corps taoiste*, Fayard, 1982; S. A. M. Adshead, *China in World History*, Macmillan, 1988; S. A. M. Adshead, *Central Asia in World History*, Macmillan, 1993; Tu Wei-Ming, *Confucian Thought: Selfhood as Creative Transformation*, State University of NY Press, 1985; H. Nakamura, *Ways of Thinking of Eastern Peoples*, Hawaii UP, 1984; Joseph Needham, *Science and Civilisation in China*, Cambridge UP, 1954-78; Henry Holorenshaw, "The Making of an Honorary Taoist," (der.) M. Teich, *Changing Perspectives in the History of Science*, Heinemann, 1973; K. G. Temple, *China: Land of Discovery*, Multimedia, 1986; Marcel Granet, *La Pensée chinoise*, Albin Michel, 1988; L. Carrington Goodrich, *Dictionary of Ming Biography*, Columbia UP, 1976; Harvey Cox, *Turning East: The Promise and Peril of the New Orientalism*, Allen Lane, 1977; W. D. O'Flaherty, *The Origin of Evil in Hindu Mythology*, California UP, 1976; W. D. O'Flaherty, *Dreams, Illusions and Other Realities*, Chicago UP, 1984; Daniel Gold, *The Lord as Guru*, Oxford UP, New York, 1987; Abbé Pierre ve Bernard Kouchner, *Dieu et les hommes*, Laffont, 1993; John B. Cobb, Jr., *The Emptying God: A Buddhist-Jewish-Christian Conversation*, Orbis, New York, 1990; Peter K. H. Lee, *Confucian-Christian Encounters*, Edwin Mellen Press, Lampeter, 1991; Rodney L. Taylor, *The Religious Dimensions of Confucianism*, State University of New York Press, 1990; Albert H. Friedlander, *A Thread of Gold. Journeys Towards Reconciliation*, SCM Press and Trinity Philadelphia, 1990; Leonard Swidler, *Muslims in Dialogue*, Edwin Mellen, Lampeter/Lewiston 1992; Robert J. Sternberg, *Wisdom: Its Nature, Origin and Development*, Cambridge UP, 1990; John Hick ve Hasan Ascari, *The Experience of Religious Diversity*, Avebury, Aldershot, 1985; Unni Wikkan, *Managing Turbulent Hearts: A Balinese Formula for Living*, Chicago UP, 1990; L. Swidler ve P. Mojzes, *Attitudes of Religions and Ideologies Towards the Outsider*, Edwin Mullen, Lewiston/Lampeter, 1990; Kenneth Cragg, *To Meet and To Greet*, Faith with Faith, Epworth, 1992; Peter N. Dale, *The Myth of Japanese Uniqueness*, Croom Helm, 1986; J. Eckert, *Korea Old and New*, Ilchokak, Seoul, 1990; Ki-baik Lee, *A New History of Korea*, Harvard UP, 1984; Martina Deuchler, *The Confucian Transformation of Korea*, Harvard UP, 1992; In-sob Zong, *A Guide to Korean Literature*, Hollym, Seul, 1982.

Irene V. Jackson, *More than Drumming: Essays on African and Afro-Latin American Music and Musicians*, Greenwood, Westport, 1985; Bruno Nettl, *The Western Impact on World Music*, Schirmer, New York, 1986; Deanna Campbell Robinson, *Music at the Margins: Popular Music and Global Cultural Diversity*, Sage, 1991; Marcia Herndon ve Susanne Ziegler, *Music, Gender and Culture*, Florian Noetzel, Wilhelmshaven, 1990; Jean-Pierre Arnaud, *Freud, Wittgenstein et la musique*, PUF, 1990; Christopher Page, *The Owl and the Nightingale: Musical Life and Ideas in France 1110-1300*, California UP, 1990; William P. Malm, *Japanese Music and Musical Instruments*, Tuttle, Tokyo, 1959; Daniel M. Neuman, *The Life of Music in North India*, Chicago UP, 1980; Judith Hanna, *To Dance is Human*, Texas UP, 1979; John A. Sloboda, *The Musical Mind*, Oxford UP, 1985; Philip Sweeney, *The Virgin Directory of World Music*, Virgin Books, 1991.

XXV
Kardeş ruhlar buluşunca

İnsanlığın en köklü özlemi, insanlık üretimini artırmak olmuştur. Bir zamanlar bunun anlamı olabildiğince çok çocuk sahibi olmaktı, ama daha sonraları çocuklara gösterilen şefkat miktarı çocuk sayısından daha çok önem kazandı. Bugün insanlık, her şeyden önce, bütün yaşları ve bütün canlı varlıkları içine alan bir ilgi ve şefkat idealidir. Bu tarihsel yön değişikliğinin ilk gümbürtüleri yüzyıllarca önce duyulmaya başlamıştı, ama bugün artık yeryüzünün koca koca parçaları bu değişimin etkisiyle sarsılmaktadır.

Böyle bir temel üzerine kurulacak bir rönesansın neye benzeyeceğini tahayyül etmek zordur, çünkü insanlar geçmişe ilişkin düşüncelerini gözden geçirip düzeltmedikçe yeni gelecek vizyonları yaratamazlar. Okuyucularıma sunduğum gözlükler bu düzeltmeyi

mümkün kılmak için tasarlanmıştır, tarihin seyrinin böyle gelişmiş olmasının gerekmediğini, bugün içinde yaşadığımız dünyanın da bu tarihin kaçınılmaz sonucu olmadığını göstermek için. Tarihin deli gömleği gibi elinizi kolunuzu bağladığı yerde özgürlük yoktur. Bu kitabı yazmaktaki amacım, insanlık deneyimini yön duygusu edinmekte başvurulabilecek bir kaynak olarak sunmaktı, herhangi bir zorunluluk veya kaçınılmazlık ima etmeyen, çünkü aynı zamanda önünüzde sınırsız seçenekler açan bir kaynak.

Ben insanlığı birbiriyle henüz doğru dürüst tanışmamış bir aile olarak görüyorum. İnsanların, bedenlerin, düşüncelerin, duyguların ve eylemlerin birbiriyle buluşmasının, değişimin en önemli tetikleyicilerinden biri olduğuna inanıyorum. Kurulan her bağlantı, eğer 453
hepsini gözümüzle görebilseydik dünyayı örümcek ağıyla sarmalanmış gibi gösterecek incecik birer iplik teli gibidir. Her insan, gevşek ya da sıkı bağlarla, başka kimseninkine benzemeyen, yer ve zamanın sınırlarını aşıp giden bir iplik demetiyle başkalarına bağlıdır. Her insan, geçmişe ait bağlılıklarını, bugünkü gereksinmelerini ve geleceğe ilişkin hayallerini, başka insanlarda görüp kendine mal ettiği türlü unsurların yardımıyla kendine özgü bir ağ biçiminde düzenler; insanlık enerjisini harekete geçiren temel etken de işte bu kesintisiz değiştokuş olmuştur. Birbirlerinin hayatları üzerinde etkili olduklarını bir kez fark ettikten sonra insanlar güçsüz kurbanlar olmaktan çıkarlar: Bu kavrayışla birlikte, en mütevazı insan da içinde olmak üzere herkes, dünyanın şekline şemaline, çok küçük de olsa bir katkıda bulunma gücüne sahip bir bireye dönüşür. Yeni yaklaşımlar kanun zoruyla benimsenmez, deyim yerindeyse, salgın bir hastalık gibi bir insandan diğerine bulaşarak yayılır.

Daha iyi bir hayata nasıl kavuşulacağı, bunun yolunun bireysel çabadan mı, yoksa kolektif eylemden mi geçtiği tartışmasını daha fazla sürdürmenin anlamı yoktur, çünkü bu iki seçenek aynı madalyonun iki yüzünü temsil eder. Hiçbir şey, kendinizin dışında bir yerden yardım veya ilham almadan yapılamaz. Bütün bireysel mücadeleler aynı zamanda birer kolektif mücadele olmuştur. Aşağılanmaya, hor görülmeye ve dışlanmaya karşı yürütülen bütün büyük hareketler, teker teker insanların ortaya koyduğu sayısız bireysel eylemden ibarettir, insanlar birbirlerinden öğrendikleri sayesinde ve başka insanlara karşı tavırları sayesinde bütünsel düzeyde küçük bir değişim gerçekleştirirler. İnsanın kendini dışarıda ve yalnız hissetmesi, onu geçmişe ve dünyanın belki hiç görmediği yerlerine bağlayan ipliklerden habersiz olması demektir.

Keşifler çağının daha en başındayız. Bugüne kadar insanlar, kendilerini anlama çabasına başkalarını keşfetme çabasından daha fazla

zaman ayırdılar. Doğdukları ülkenin dışına adım atmamış insanlar bile hayallerinde sınır tanımaz birer göçmendir. Dünyanın her ülkesinden ve hayatın her kesiminden bir insan tanımak, yakın zamanda, hayatta olmanın anlamını derinden hissetmek isteyen herkesin asgari hedefi haline gelebilir. Mahrem ilişkilerin örümcek ağıyla sarmalanmış olan dünya, insanların nerede yaşayıp nerede çalıştıklarına, kimlere boyun eğmek zorunda olduklarına, pasaportlarına veya banka hesaplarına göre tasnif edilip tanımlandığı maddi dünyadan şu ya da bu ölçüde ayrı durur. Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığın ve diğer dinsel hareketlerin yükselişi, çürümekte olan bir uygarlığı sarmaya başlamış yeni bir örümcek ağına örnektir; imparatorlar ve ordular görünüşte hiçbir

şey olmamış gibi emirler vermeyi sürdürmüş olsalar da, bireyler resmi kurumların kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaştığını hissetmiş ve avuntuyu birbirlerinde aramışlardır. Bugün de ilgi odağında benzer bir kayma gerçekleşmektedir: Yeryüzü, akla gelebilecek bütün ölçütler ışığında birbirlerinden farklı olan, buna rağmen ortak özlemler taşıdıklarını keşfetmiş insanları birbirine bağlayan görünmez ipliklerle bir kez daha sarmalanmanın ilk aşamalarından geçmektedir. Ulusların ortaya çıktığı dönemde bütün iplikler merkezi bir noktada buluşacak biçimde tasarlanmıştı; bugünse artık bir merkez yoktur, insanlar bir araya gelecekleri kişileri canlarının istediği gibi seçmekte özgürdür.

Ancak herkesin hayalindeki insanla karşılaşması, bütün şikâyetlerin buharlaşıp gitmesini sağlamayacaktır. Kardeş ruhların genellikle trajik hikâyeleri vardır. Tanrı'yla buluşmak, dindar insanları O'nun adına zulüm işlemekten alıkoymamıştı. Arkadaşlıklar sık sık rutinin verimsiz çukuruna yuvarlandı. Pek çok hayat, yeni karşılaşmaların hiçbir yeni sonuç doğurmayışının ardından, daha yetişkinlik döneminin başlarında sona erdi. Gelişimlerinin bu biçimde engellenişini en şiddetli biçimde yaşayanlar kendilerini suçа vermiş ve kendilerinden başka hiç kimseyle ilgilenmez olmuşlardır – hayal gücünün hepten iflası demektir bu.

Buna rağmen, insan muhayyilesi fosilleşmeye mahkûm değildir. Birbirlerini keşfetmek, insanları genellikle birbirlerini de kendileri kadar gözetmeye itmiştir. Başka bir insana yararlı olmanın bireysel çıkarları kovalamaktan çok daha doyurucu bir mutluluk olarak algılandığı zamanlar da olmuştur, ancak giderek daha nazik bir hal alan, durmadan karmaşıklaşan hassasiyetlerle kaplı bir yoldur bu. İnsanların esas itibarıyla birer hayvan, birer makine ya da ömür boyu tıbbi ilgiye muhtaç birer yatalak olduğu inancını yalanlayan bazı ilişkiler kurulabilmiştir. Fakat karşılaşma sanatı henüz emekleme çağını sürmektedir.

Her yeni çağ yeni bir kahraman gerektirir. Geçmişte insanlar ken-

dilerini küçük gördükleri için kahramanlara hayranlık beslemişlerdir ve kendilerinin de birer kahraman olabileceğine pek azı inanmıştır; gelgelelim kahramanlarının maskesini tekrar tekrar düşürmekten de geri durmamışlardır, yeni kahramanlar yaratma çabası ise genellikle hüsranla sonuçlanır. Machiavelli'nin kahramanı fazla hissizdi. Gracian'ınki fazla özentiliydi. Romantik idol belli bir cazibe taşıyordu, ama duyarlılığı eziyet raddesine vardırmıştı. Sovyetler Birliği'nin çalışmaktan yılmayan kahramanı sonunda kendini aldatılmış hissetti. Bir zamanlar fatihler kahraman sayılıyordu, ama zapt etmek artık imrenilen bir davranış değil, bugün emir verenler cesaret verenlerden daha az seviliyor. Başarılı bir meslek hayatı artık kimseyi kahraman yapmaya yetmiyor, çünkü bugün özel hayata da kamusal başarılar kadar değer verilmekte. Din hâlâ bazı coşkulu takipçilerinin içine şehadet aşkı düşürebilse de, pek az insan aziz olmayı seçiyor. Karizmatik hatip ve devrimci lider tipine giderek büyüyen bir kuşkuyla bakılıyor, çünkü dünya artık yerine getirilmeyen vaatlerden usanmış durumda ve kendisini dinleyecek birini tercih ediyor.

"Ne mutlu kahramana ihtiyacı olmayan ülkeye," demişti Brecht. Bu doğru değil, eğer yeryüzünden yok olsalardı onları özlerdik. Ancak kahramanların çok büyük bir bölümü kendilerini Tanrı sanmışlardır: Alçakgönüllü kahramanlar konusunda kıtlık çekilmiştir. Karşı kahramanlar bunun için icat edilmiştir, onlar asla hayal kırıklığı yaratamazlar çünkü. Bugünün kahramanı başkalarının önünden giderek onlara yol gösteren biri değildir, çünkü ideal ilişki iki tarafın da diğerinin yaşama sevincine katkıda bulunmasını gerektirir; bir kahraman sadece vermeyi değil almayı da bilmelidir, çünkü tek yönlü yol alan etki cesaret kırıcı veya yıkıcı olabilir. Kahramanlardan faydalanabilmek için insanın kendinde de bir parça kahramanlık olmalıdır, cesaret olmalıdır; kahramanca ilişki bir cesaret değiştokuşudur. Kahramanlar, birbirlerine hayatın olasılıklarını sergileyen arabulucular olmak zorundadırlar. Dürüst bir arabulucu olmak, herkesin talip olabileceği bir görevdir.

Bununla birlikte, kişisel ilişkilerin sınırlı dünyasına yoğunlaşmak yeterli değildir. Bugün yeryüzünün dört bir köşesinde olup bitenleri izlemek için her zamankinden geniş olanaklara sahibiz. Her insanın kişisel bir ufku vardır, insanlar bu ufuk çizgisinin ötesine bakmaya genellikle cesaret edemezler. Fakat zaman zaman gözlerini daha ilerilere çevirecek cesareti bulurlar ve o zaman, gündelik düşünce biçimleri gözlerine yetersiz görünmeye başlar. Bugün yeryüzündeki diğer uygarlıkların varlığından haberdar olan insanların sayısı giderek artıyor. Bu bilinçle birlikte eski sorunlar yepyeni bir görünüm kazanır, çünkü daha büyük sorunların birer parçası oldukları açıklık kazanır. Dik-

katlerin ulusal çekişmelerden daha geniş ölçekli hümaniter ve çevreci sorunlara çevrilmekte oluşu, eski zamanların takıntılarından kaçma dürtüsünün, gerçekliğin tüm boyutlarını göz önünde tutma ve aynı anda hem kişisel hem yerel, hem de evrensel sorunlara odaklanma isteğinin bir işaretidir.

Adalet –insanlığın en eski rüyası– ele geçmez bir hedef olmayı sürdürmektedir, çünkü hakkaniyet sanatı daha yeni yeni öğrenilmektedir. Eski zamanlarda adaletin gözü kördü, her insanın içinde bulunan insanlığı teşhis etmekten acizdi. Modern çağda insanlar ona gözlerinden birini bağışladılar; bu tek gözlü adalet gayri şahsilik prensibine odaklanmış, kayırma ve iltimasa meydan vermemek için her-
456 kese aynı kuralları uygulayan, ama bu arada insanların –ne kadar adil ve sistemli olursa olsun– soğuk ve gayri şahsi muamele karşısında neler hissettiğini hesaba katamayan bir adaletti. Refah devletinin gayri şahsi maddi telafi sistemleri haksızlık ve adaletsizliğin açtığı yaraları sarmaya yetmemiştir, çünkü ziyan olmuş bir hayatı hakkıyla telafi edecek hiçbir şey yoktur, hele ki verimliliği son sınırına vardırmış olan ABD'de bile her sekiz dolarlık vergi gelirinin ancak bir doları yoksul birinin eline geçiyorsa. İnsanların sadece yiyeceğe, barınağa, sağlık ve eğitim hizmetlerine değil, ruhlarını çökertmeyen işlere ve yalnızlığı uzakta tutmaktan daha fazlasına yarayan ilişkilere ihtiyaç duyduğunu ancak iki gözünüz de açıksa görebilirsiniz; insanların birer birey olarak görülmeye ihtiyacı vardır. Bu kitap, bireylerin tarihiyle ilgilidir.

İnsanlığın doyurucu bir yön duygusu edinmesinin ön koşulu, başarılarının dökümünü yaparken, insanları gerçekte oldukları gibi değerlendiren, irrasyonal ve diğerkâm yaklaşımları da hesaba katan, insanın her zaman esasen bencil olduğu varsayımından uzak duran ve başarının, maddi dünyada bile sadece kendi çıkarını kovalamakla kazanılmadığının farkında olan bir ekonomi biliminden yararlanmaktır. Dünyayı her iki gözüyle gören bu ekonomik yaklaşım yavaş yavaş biçimlenmektedir, sadece çoğunluğun zaferini ilan etmekle kalmayıp kaybedenlere de karşılıklı uzlaşmaya dayalı alternatif zaferler sunmaya çalışan, kıskançlık etmeden insanları çok sayıda bağlılık geliştirmeye yönelten iki gözü açık bir siyaset biliminin de doğmakta olduğu gibi.

Dinlerin her zaman iki gözü olmuştur, bütün dinler özünde evrenseldir, hayatın hem maddi hem manevi boyutunu kucaklar, kişisel kurtuluş çabasıyla diğerkâmlığı dengelerler, ne var ki inananların pek çoğu tek gözlü olmayı ve kendi hakikatleri dışında hiçbir şeyi görmemeyi seçmiştir. Musa bin Meymun, dini inancı ne olursa olsun, dürüstçe yaşayan ve "bütün dünyanın aynı dili konuştuğu zamanlarda" herkesin babası olan Nuh'un, başkalarına saygı gösterilmesinden

başka bir şey buyurmayan Yedi Kanunu'nu kabul eden her insanın cennete gitmeyi umabileceğini söylemişti; Yahudiler, Müslüman ya da Hıristiyanların da "dürüst ve erdemli" kişiler olabileceğini kabul etmişlerdi. Doktrinin ayırmasına karşın eylemin birleştirdiği, *ying* ve *yang*'ın karşıt değil etkileşen unsurlar olduğu, Hindulara özgü sevgi öğretisinin (*bhakti*) dinleme ve arkadaş edinme sanatına vâkıf olmayı gerektirdiği ya da Varşova hahamının cemaatinin yok edilmesi öncesinde söylediği gibi, hiç kimsenin yalnız olmadığı –*yahid* (yalnız) ile *yahad* (birlikte) birbirinden tek bir harfle ayrılır– her ne zaman hatırlanmışsa, dinin evrensel özü işte o zaman yeniden keşfedilmiştir. Dogmanın ayırdığı insan toplulukları arasındaki uyumlulukların keşfi, farklı inanç sistemlerinin türlü metaforlarıyla kafasının karışmasını istemeyen, inanan ve inanmayan herkesin bir sonraki gündem maddesidir. Geçmişin hayaletleri dünyayı birbirine katmak zorunda değildir, onlardan yararlanmak pekâlâ mümkündür. Ne var ki insanlığın her kesimi saygı arayışının evrensel bir sorun olduğunu unutup saygıyı yalnız kendisi için talep ettiği sürece ancak vasat sonuçlara ulaşılabilir, tıpkı geçmişte olduğu gibi. Geleneksel yöntemler –kışkırtmak, yeni kanunlar çıkarmak, iktidar konumlarına sızmak– zihniyetleri değiştirmeye hiçbir zaman yetmemiştir. Daha önce kendilerine kapalı olan mesleklere adım atmayı başaran kadınların büyük bölümü, iktidarı önceden elinde tutanların kurallarını kabul etmek zorunda kalmış, yeni gelenlerin de oyunu aşağı yukarı her zaman oynanmış olduğu gibi oynadıkları yolundaki görüşü doğrulamışlardır. Kaldı ki ekonomik bağımsızlık, çalışma özgürlüğü ve eşit ücret kendi içinde birer amaç değildir, daha bütünlüklü bir hayata kavuşmaya yarayan araçlardır. Güç kazanma çabasının ötesinde, insanların birbirine saygı göstermesine yardım ederek özsaygı kazanmaya çalışmak gibi bir olasılık vardır.

Kamusal dünyadan benlik takıntılı bir özel dünyaya çekilmekte değil, insanlığın ortak yanlarına, yani en sahici anlamda kamuya özgü olana ilişkin bir kavrayış geliştirmekte kullanılacak bir zemin oluşturmaya çalıştım. İçinde bulunduğumuz çağı önceki çağlardan ayıran özellik, insanların, dünyanın her köşesinde, mahrem kaygılarının önceliği konusunda daha önce hiç sahip olmadıkları bir bilinç kazanmış olmaları ve bu konuda daha önce hiç yapmadıkları kadar açıkyüreklilikle konuşabilmeleridir. Farklılıklarımızı bir kenara bırakarak ortak yanlarımızın peşine düşmek, bizlere yeni bir başlangıç noktası sağlar.

"Hayatım bir hiçten ibaret." Kitaba bu sözlerle başlamıştım, şimdi de, bu sözleri defalarca tekrarlayan bir katilin hikâyesiyle bitirmek is-

tiyorum. Bu hikâyenin kahramanı da hayatının bir hiç olduğu fikrindeydi, ta ki o güne kadar...

Sıradan görünüşlü bir insanın bir nefret nesnesine, bir insanlık düşmanına dönüşmesi için yarım dakika yeter. Adam bir cinayet işlemiş ve ömür boyu hapis cezasına mahkûm olmuştu. Sonra, kederli hapishane günlerinden birinde, yarım dakikada her şey bir kez daha değişti ve bu ikinci yarım dakika onu bir kahraman yaptı. Bir adamın hayatını kurtarmıştı, bu sayede cezası bağışlandı. Ancak evine döndüğünde karısını bir başkasıyla yaşarken buldu, kızının ise ondan hiç haberi yoktu. Kimse onu istemiyordu, böyle yaşamaktansa ölmenin daha iyi olduğuna karar verdi.

İntihar girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. Baş ucuna çağrılan rahip ona şöyle dedi: "Hikâyen çok üzücü, ama senin için bir şey yapamam. Zengin bir aileden geliyorum, ama ben mirasımı reddettim, borçlarımdan başka hiçbir şeyim yok. Elimde avucumda ne varsa evsizlere kalacak yer bulmaya harcıyorum. Sana hiçbir şey veremem. Sen ölmek istiyorsun, bu durumda seni hiçbir şey durduramaz. Ama kendini öldürmeden önce, gelip bana biraz yardım et. Daha sonra ne istiyorsan onu yaparsın."

Bu sözler katilin dünyasını değiştirdi. Birinin ona ihtiyacı vardı: Gereksiz, işe yaramaz biri değildi artık. Rahibe yardım etmeyi kabul etti. Çevresini saran acının ağırlığı altında ezilen, bütün gayretlerine rağmen bu acıyı dindirmeye gücü yetmeyen rahibin dünyası da o günden sonra eskisi gibi olmadı. Bu katille rastlantı eseri bir araya gelmesi, bütün geleceğini değiştirecek bir düşünce uyandırmıştı zihninde: Acı çeken bir insanla karşılaşmış ve ona hiçbir şey vermemişti, tersine ondan bir şey istemişti. Katil daha sonraları rahibe şunları söylemişti: "Eğer bana para verseydin, kalacak bir yer ya da iş bulsaydın, eski kanunsuz hayatıma döner ve birini daha öldürürdüm. Ama senin bana ihtiyacın vardı." Böylece tamamen farklı iki insanın karşılaşıp birbirlerinin yüreğinde bir ışık yakmasıyla, Abbé Pierre'in toplumun en yoksul kesimini savunan Emmaus hareketi doğdu. Bu iki adam, kelimenin sık kullanılan, romantik anlamıyla birer kardeş ruh değildi, ama ikisi de, bugün hayatlarına rehberlik eden yön duygusunu birbirleri sayesinde kazanmıştı.

Kendine benzemeyen birine elini uzatmak, ona kulak vermek, dünyanın şefkat ve insanlık stokuna küçücük de olsa bir katkıda bulunmak, bir parça cesareti olan herkesin gücü dahilindedir. Ama bunu yaparken, önceki çabaların neden başarısız olduğunu ve bir insanın nasıl davranacağını önceden kestirmenin asla mümkün olmadığını unutmak, özensizliktir. Yeryüzüne konup göçenlerin oluşturduğu sonu gelmez geçit alayıyla ve büyük oranda kaçırılmış fırsatlardan ibaret o-

lan karşılaşmalarıyla tarih, bugüne dek ziyan edilmiş olasılıkların kaydını içeren bir vakayiname olmuştur. Ama iki insan arasında gerçekleşecek bir sonraki karşılaşmanın sonucu başka türlü olabilir. Karşılaşmaların akıbeti kaygının çıkış noktasıdır, ama umut da aynı noktadan harekete geçer, ve umut, insanlığın çıkış noktasıdır.

Dizin

1830 Devrimi 396
1968 Mayısı 95

A
À Suivre mizah dergisi 402
ABD 48, 52, 80, 159
ABD'de astroloji 335
Abdu, Muhammed 441
açlık 102, 227, 228
adab-ı muaşeret 125
adaletsizlik 142
Aelred, Rivaulx'lu Aziz 127
Afrika 55, 85
Afrika müziği 447, 448, 449
Afrikalı köleler 19
afyon 229
afyon (tıbbi ilaç olarak) 229
AIDS 129
aile 370, 371, 372, 376, 381, 382, 383, 442
aile değerleri 442
aile kurumu 355, 362, 363, 364
ait olma duygusu 289
Akademi 156
Alberoni, Francesco 313
Alcott, William 121
Alger, Horatio 128
algı 429
alınyazısı 329
Ali, Hz. (Peygamber'in amcasının oğlu) 84
Ali, Muhammed 411
Almack's 321
Almanlar 73
Almanya 83
Almanya'da astroloji 335
Alt Sınıflar İçin Endişe Beyanı (Yi İk) 444
Althusser, Louis 208
amant 108
Amerika 24, 26, 73, 74, 85
Amerika Yerlileri 70, 101, 323, 373, 374
Amerika Yerlileri'nin mülkiyete bakışı 373
Amerika'da kölelik 19
Amerika'daki Dayım (Alain Resnais) 225
Amerika'nın keşfi 410
Amerikalılar 47, 245
Amerikalılar'da yalnızlık 67
Amerikan Akademisi Yıllığı 362
Amida 282
Amis, Martin 389
amitié amoureuse 321
Anadolu 194
And Dağları 100, 383
Andersen, Hans Christian 128
androjenlik 206
anlaşılmama sorunu 445
Annab, Amina 449
anne-babalar ve çocukları 357, 359, 361, 362, 363, 371, 376
anne-oğul ilişkisi 378
Ansiklopedi (Diderot) 107, 427
Antigua 411
Aquino'lu Aziz Tommaso 156, 261, 359, 439
arabulucu 455
arabulucu olarak kadınlar 162
arabuluculuk 155, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 164, 447, 449
araf 174
Arago, François 200
Arap 55
Arap müziği 449
Araplar 83, 84, 85, 410, 437
Arıların Fablı (Bernard Mendeville) 288
Aristoteles 314, 315
arkadaşlık 48, 82 ,96, 313, 314, 320, 321, 324, 325, 454
Arkhimedes 163 ,164
arzu 132
Arzular Ülkesi 288
Aslan Yürekli Richard 127
astroloji 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336
Asya 55
Aşai Rabbani ayini 379
âşık olma 274
Âşıkların İksiri (Hamza Fansuri) 441
Aşk Bayramları 103
aşk 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,

91, 93, 96, 107, 121, 123, 131, 273, 274, 279, 281, 282, 317, 320
aşk sanatı 85, 106
aşk üstadı 277
aşk yapmak 108
Aşkı Seven Beş Kadın (Ihara Saikaku) 282
aşkı hünerle pişirme sanatı 109
Aşoka, Zalim 260, 266
aşram 388
Atatürk, Mustafa Kemal 440
Atina 42, 144, 145
Atinalılar 359
Attallah, Naim 412
avatar 259
Avrupa 25, 26, 31, 90, 435, 441
Avrupa Karanlık Çağı 434
Avrupa Konseyi 397
Avrupa kültür festivali 39
Avrupa mutfağı 101
Avrupa müziği 447, 448
Avrupa'daki savaşlar 212
Avrupalılar 55
"ayak seyretme" toplantıları 105
ayakları sarma 104, 105
Aydınlanma 335
"Aylak toplum" düşüncesi 20
Aylaklık Üzerine Makaleler (Kenko) 280
azınlık olma 259
Aziz Anselmus (Canterbury Başpiskoposu) 127
Aziz Antonius 69
Aziz Francisco 238, 261
Aziz Paulus 410
Aziz Simeon Stylites 69
Aztek dönemi (Meksika) 19
Aztekler 228

B

baba otoritesi 357
baba-kız ilişkisi 378
baba-oğul ilişkisi 377
babalar 356, 357, 358
babalar ve çocukları 356, 358
babaya başkaldırı 372
Babil 334
Babilliler 286, 332
babuinler 142
Bacon, Francis 128
Badinter, Elisabeth 208
Bagid vadisi 83
Bağdat 158, 334
bağışıklık sistemi 76
Bağışlanma Mektubu 439
Balzac, Honoré de 275, 358, 443
Bangvalar 316
barikatlar 112
Barthes, Roland 285
Basileios 242
Basra 85
Başka Türlü Bir Mağaza 288
başkasını keşfetme 453
Batı Kapitalizmi 162
Batı müziği 449
Batı'da babalar 357
Batı'nın Çin'i anlaması 436
batıl inançlar 331
Batlamyus (Bkz. Ptolemaios) 333
Baudelaire, Charles 231
Baum, L. Frank 288
Beatles 449
Beauvoir, Simone de 67, 206, 207, 208, 270, 271, 274
Bedeviler 83
Bedin, Martine 309, 310, 311, 312
Beethoven, Ludwig van 128
Belh 334
Belle Époque 413
Belley, John 323
Benkert, K. M. 128
Benni müziği 449
Beowulf 411
Berners, 14. Baron 74
Beroses (Kaldeli müneccim) 332
Berzelius, Baran 157
Beşir bin Bürd 85
beyazlar 449
"Beyefendi, saatinizi kurmamı ister miydiniz?" 344
beyin 428, 429
"beynelmilel insanlar" 159
Bhagavad-Gita 73
bhakti 457
bilgi 173, 409, 410 ,429
bilim 331
bilinmezlik 280
Binbir Gece Masalları 83, 304
bireysel mücadele 453
Birinci Sanayi Devrimi 376
Birmingham (18. yy.) 346
bitki ehlileştirme 140
Blake, William 135
Blanc, Vincent Le 298
Blaska, Félix 387
Blondel, Michèle 221, 222, 223
Boswell, James 47
boş zaman 290
boş zamanı değerlendirme 344
Botticelli, Sandro 128
Bourgeois, Louise 223
Bourgogne, Ghislaine 327, 328, 329, 330
Bousset, Piskopos 74
Boyle, Robert 128

Böcek Seven Kadın 280
Brecht, Bertolt 455
Brezilya Çocuk Bakanlığı 376
Brezilyalı çocuklar 375, 376
Brezilyalı yerliler 374
Brillat-Savarin, A. 101
Britanya Adası 21
Brunhilda'nın Şarkısı 378
Buda 68, 248, 259, 434
Budacılık 435
Budizm 178, 263, 266, 282, 437, 444
Bulgaristan 379
Burma 70
Burton, Sir Richard 303, 304, 305
büyü 211
Büyük İskender 129
Büyük Petro 18
Büyük Plan Dönemi (Çin) 426

C-Ç
Caesar, Julius 129
Calvin, John 210
camarada 314
Camus, Albert 206
can sıkıntısı 74
Canova 126
Caravaggio, Michelangelo Merisi da 128
Cardano, Girolama 71, 72
Carnegie, Dale 312, 313 ,314
Castrillo, Alonso de 23
Caynacılık 259, 266
cehennem 174
Cellini, Benvenuto 72, 73
Cengiz Han 256
cesaret 84
Chabrol, Anne 402
Charles, Fransız Kralı 170
chichisveo 47
Christie, John 75
cihat 437
Cinnah, M. A. 265, 267
cinsel arzu 131
cinsellik 96, 279
cinslerarası arkadaşlık 325
Citroën 327
Cixous, Hélène 207
Cognac 31, 33, 34, 36, 39
Cohn-Bendit, Daniel 253
Colé, Gérard 220
Collard, Cyril 130, 131
comprador 162
corteja 47
country 448
Creveld, Martin von 212
Crick, Francis 360
Culpepper 103
Cumartesi tatili 347
Curie, Marie 32
Çang Tsang 103
çay 230
Çaykovski, Pyotr Ilyich 128
çekingenlik 312
Çerokiler 374
Çeşitlilik Üreticisi 76
çi 444
Çiçeğin Kitabı (İbn Davud) 88
Çin (17. yy.) 105
Çin 17, 52, 57, 80, 156, 433, 435, 437
Çin imparatorlarında eşcinsellik 126
Çin İmparatorluğu 162
Çin Komünist Partisi 351
Çin Sanat Devrimi 434
Çin tıbbı 193
Çin'de Bilim ve Uygarlık (Joseph Needham) 436
Çin'de kölelik 19
Çin'de refah 434
Çince 77, 276
Çinli babalar 356
Çinli komünistler 106
Çinliler 103, 352, 353, 410
Çinliler'de zaman 342
çocuklar 371, 373, 377, 384
Çocuklara Hikâyeli Vaazlar (Rahip Dr. D. H. J. Kerr) 361
Çong Yag-yong 444
çonin-do 281

D
Dağdaki Vaaz 266
dâhilik 420
Daniel Kitabı 342
dans 124,439, 440
Dante, Alighieri 443
Darwin, Charles 25, 176, 199
dating (çıkma) 123, 124
Davis, Angela 367
de la Paz, Maria Antonia de San Jose 69
Dean, James 130, 131
demokrasi 43, 144, 159, 171
depresyon 180
Descartes, René 191
Dickens, Charles 376
Diderot, Denis 107, 193
dil 41, 48
Dimişki, Cafer bin Ali ed- 158
din 26, 145, 146, 158, 263, 406, 446, 447, 456
dinleme 49
dinsel hoşgörü 259
Direniş 207
Disraeli, Benjamin 48

dişi 119, 120, 142
dişi sıçan 176
dişleri siyaha boyama 278
diyalog 42
dogmatizm 257
Doğru Devlet Tasarımı (Çong Yag-yong) 444
Doğu Alman Cumhuriyeti 217
Doğu Avrupa 80
Doğu kültürü 305
Doğu mutfağı 101
doktorlar 244
Domenikos Theotokopulos ("El Greco") 22, 23
Don Juan 277
Don Juan tiplemesi 125
Donizetti, Gaetano 447
Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme Sanatı 312
Dostlar Cemiyeti (Quaker'lar) 322, 323
Dostluk Üzerine Mektuplar (Ebu Hayyan et-Tevhidi) 315
dostluk 314, 315, 316, 318, 319
Dostoyevski, Fiyador 69
Dört Yüz Tavşan 228
dövüşmek 226
dragoman 162
Dreyfus, Albert 214
Dulles, John Foster 215
Dünya Kiliseler Meclisi 446
Dünya Kiliseler Parlamentosu 446
Dürer, Albrecht 173
düşman 249
düşmanla savaşma 224
düşmanlar ve dostluk 214
düşmanlara nasıl davranılacağı 217
düşmanları yok etme 210
düşmanlarla başa çıkma sanatı 215
düşmanlık 216, 217
düşünme 285
düşünsel konukseverlik 444

E

Ebeliğin El Kitabı (Culpepper) 103
Ebu Hanife 438
Ebu Mâşer 334
Ebu Navas 127
Ebu'l-Ferec el-Isfahani 87
École Polytechnique 200
Efes 231
eğitim 116
Einstein, Albert 197, 443
eksantrikler 74
eksantriklik 75
Ekvador 443
El Abbas bin El Ahnef 86
El Nafiz 194
el-Ahram gazetesi 443
el-Ezher Camii 158
Elective Affinities (Gönül Yakınlıkları) (Goethe) 157
elektron mikroskobu 59
eleştirellik 285
Elizabeth, I. 138
Elkidu 312
Elle dergisi 269, 341, 402
Emmaus hareketi 458
Endonezya 441
endüljans 174
endüstriyel elit 155
Engizisyon 127
Erasmus, Desiderius 191
Erikson, Erik 371, 372
Erkek Aşkının Aynası (Ihara Saikaku) 282
erkek 119, 120, 142, 268
erkek fahişe 106
erkek nüfus 124
erkek sıçan 176
erkek yoldaş 129
erkek ziyaretçileri beklemek 278
erkekler 40, 45, 48, 49, 87, 87, 103, 108, 112, 122, 125, 316, 317, 319, 321
erkeklerde düşünme (Freud'a göre) 431
erkeklerde yaratıcılık 412
erkeklerin kopyası olarak kadınlar 205
Ermeniler 161, 378
erotizm 105, 109
Eski Mısır 362
Eski Mısırlılar 286
Eski Roma 20, 408
Eski Romalılar 313, 436
Eski Yunan 42
Eski Yunan'da eşcinsellik 126
Eski Yunanlılar 314
eşcinsel 130
eşcinsel aşk 130, 315
eşcinsellik 125, 126, 127, 128, 129, 282
Eşit Haklar Bildirgesi 323
Eşyanın Çeşitliliği (Girolama Cardano) 72
Eşyanın İncelikli Yönleri (Girolama Cardano) 72
Etrüskler 359
ev içi dünyası 278
ev sahibi 445
evlatlık bulma 362
evlilik 96, 121, 126, 319, 320
"Evreka: Buldum!" 163
evren 283
Eyub Peygamber 68, 192
Ezarika mezhebi 438

F
F Magazine 271
fahişelik 106
Fahişenin Dua Kitabı (Kşemendra) 104
"fallus emperyalizmi" 205
Fansuri, Hamza 441
Fars 55
fast food 101
Fatma (Peygamber'in kızı) 440
"fazilet görevlileri" 260
fedakârlık 245, 361, 362
Fell, Margaret 322
feminenlik seviyesi 124
feminizm 67, 115, 135, 206, 238, 403
Femme 272
Femme fatale 272
Fernandez, Dominique 127, 128
Feyerabend, Paul 331
fısıltı sanatı (*chichisveo*) 46
Fiji 379, 389
Finkelkraut, Alain 271
Finlandiya 41
Fisher, Mary 322
Fitoussi, Michelle 341, 342
flört 108
Fontenelle, Bernard le Bovier de 157
Forsskal, Peter 302
Foster, George 199
fotosentez 59
Fouque, Antoinette 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209
Fox, George 322
Francisco, Assisi'li Aziz 370, 443
Fransa 29, 34, 40, 52, 74, 79, 80, 83, 90, 325, 331, 390
Fransa'da bağımlılıklar 230
Fransa'da çocuklar 377
Fransa'da meslek araştırması 412
Fransa'da yalnızlık 67
Fransa-Prusya Savaşı (1870-71) 323
Fransız Devrimi 159, 210, 379, 396
Fransız mutfağı 101
Fransızlar 47, 74, 352
Fransızlar'da zaman 344
Fransızlar'da zaman ile ilişki 345
Fransızlar'da hoşgörü 256
frengi 106
Freud, Sigmund 25, 28, 98, 129, 135, 372, 403, 431
Friedrich, II. (Kutsal Roma-Germen İmparatoru) 335
Fry, Elizabeth 323
full-time 348
fundemantalizm 257
"fuzuli merak" 192

G
Gaab, Marie-Thérèse 233, 234, 235
gaddarlık erotizmi 105
Galenos 194, 196
Galton, Françis 359
Gandhi, M. K. 262, 263, 264, 265, 266
Garrick 44
Garvey, Marcus 380
gastronomi 98
Gay Cumhuriyeti 129
"gay" 128
Gay-Lussac, Joseph-Louis 200
Gazali, Ebu Hamid Muhammed el- 158, 439
Gece Yolcusu (Annick Geille) 273
Geille, Annick 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 280, 282, 286
Geleceğin Savaşı (Bloh İvan S.) 212
Geleceğin Savaşı Üzerine (Martin Van Creveld) 212
Genç Zevce (William Alcott) 121
Genet, Jean 127
geyşa 93
Gılgamış 312
Girit 22
Glamour dergisi 401, 402, 405
Glasnost 90
Glovio, Julio (Makedonyalı) 22
Glyndebourne 75
Gnostizm 134, 135
Goebbels, Paul Josef 335
Goethe, Johann Wilhelm von 101, 135, 157, 200
Gokhale, Gopal Krishna 263
Goncourt biraderler 176
Gorbaçov, Mikhail 335
Gorgias 42
göçmenlere düşmanlık 257
göçmenlik 454
Gracian y Morales, Baltasar 455
grand amour 90
Grossin, William 344, 345
Grunberger, Bela 206
Guaire, Connaught'lu Kral 426
Guangdung 434
guru 388
güç 143
Güliver 341
Gürgân 40
güven 122
Güvercinin Yüzüğü (Kurtabalı İbn Hazım) 87

H
hac 298
hadım etme 20

hafıza 429, 430
haftasonu tatili 346, 348
"haftasonu" terimi 347
Haggard, H. Rider 129
hakikat bilgisi 198
Halis İslam Kardeşleri 444
Halis İslam Kardeşliği Cemiyeti 380
Halley, Edmond 128
halm 444
halvet 316, 317
Hammond, William 229
Han dönemi (Çin) 17, 103
Han Fei Tzu 49
Han, Seyyid Ahmet 437
Hanefilik mezhebi 438
Hangzhou 57
Hansel ve Gretel 376
Hansen, V. Karen 320
Harald, III. Kral 170
Hariciler 438
Harun er-Reşid 86, 256
Harvey, William 196
hastabakıcılar 244
hastabakıcılık 243
hastane 241, 243, 245
hastanede kalma süresi 247
Hastings, Warren 199
haşhaş tohumu 228
hatha yoga 178
Hawking, Profesör Stephen 198
hayal gücü 291, 430
hayırseverlik 410
hayvan ehlileştirme 140
hayvanlar âlemi 119
hayvanlara karşı zalimlik 193
haz 87, 102, 105, 106
"haz arayıcıları" 224
hazza tapma 288
Hefner, Hugh 270
Hehaçiro, Oşiyo 231
Heian dönemi (Japonya) 280
Hellie, Richard 19
hemşireler 244
hemşirelik 242, 245
Hep Şu Saçmalıklar (Bertrand Tavernier) 189
Herakleitos 231
Hermes 156
Hess, Rudolf 335
heteroseksüel 130
Heyan-Kyo 276
Hıristiyan dünyası 161
Hıristiyanlar 263
Hıristiyanlık 135, 145, 146, 174, 265, 313, 334, 379, 406, 410, 444
Hırvatistan 379
Hikâyeler Kitabı (Ebu'l-Ferec el-İsfahani) 87
Hindistan 55, 156, 259, 261, 262, 410, 413, 448
Hindistan'ın bağımsızlığı 267
Hindu düşüncesi 70
Hindu mitleri 67
Hinduizm 178, 258, 267, 410
Hindular 68, 70, 258, 261, 264, 266
Hindular'da zaman 342
Hint film müziği 448
Hint müziği 448
hipokondri 175
Hippokrates 332
Hitler, Adolf 127, 144, 217, 335
hiyerarşi 142, 176, 177
hizmet sektörü 159
Hobbes, Thomas 192
Hollywood 335
Homeros 40, 215
homoseksüellik 128
Honorius (Roma İmparatoru) 257
Hoover, Herbert 160
hoşgörü 256, 257, 262, 264, 266
hoşgörüsüzlük 267
Houten, Conrad van 101
Howard, John 243
Huber, Français 141
Hugo, Victor 193
Humboldt, Alexander von 197, 198, 199, 200, 201
Humboldt, Wilhelm von 198, 200
Humeyni, Ayetullah 440
Huneyn bin İshak 410
Hz. Muhammed 158, 161, 438

I-İ

Ihara Saikaku 281
Irrlı Bahçe (İng. çev. Burton) 304
İberler 378
İbn Arabi 88
İbn Battuta 299, 300, 301, 316
İbn Davud 88
İbn Hazım, Kurtubalı 87, 88
İbn Muhriz 85
İbn Seyyar 315
İbn Teymiye 438
İbn Tufeyl 439
İbn Sina 439
içki 228, 230
içki tüketimi 229
içki ve sarhoşluk tanrısı 228
içtihat 438
idare sanatı 211
ideal Amerikalı 160
ideal erkeği bekleme 280

ideal erkek 277
iffetli olma 248
ihtilaf 438
İhtirasın Gizemleri (Koka) 104
ikili sarmal 360
İkinci Cins 271
iktidar 147
iktidar savaşı 139
iletişim 249
İlk Varlık 67
ilk psikolojik roman 277
"İngiliz haftası" 347
İngilizce 48
İngilizler 261
İngiltere (16. yy.) 427
İngiltere (17. yy.) 316
İngiltere (19. yy.) 347
İngiltere 80
İngiltere'de yalnızlık 67
İnsan Hakları Bildirgesi 29, 257, 358
İnsan Vücudunun Yapısı (Andreas Vesalius) 196
intihar 231
inziva 69
İran 84, 85, 105, 448
İran müziği 85
İrlanda 69
irrasyonellik 337
İsa Mesih 134, 215, 242, 248, 439
"İsa'nın Havarileri" ölüm timi 376
İshak Peygamber 192
isin-denişin 445
İskandinavlar 378
İskit 55
İslam 248, 260, 298, 406, 437, 438, 441, 444
İslam dini 158
İslam dünyası 161
İslami dönem 84
İslami mezhepler 438
İslami Rönesans 441
İslamiyet'te ticaret 158
İspanya 83, 88
iş adamları 158
işsizlik sigortası 250
itaat etmek 406
İtalya 73
İtalyan Okulu 23
İtalyan Rönesansı 71
İvan S. Bloh 212
İyi İnsanların Şarkısı 432
iyimserlik 283, 284, 285
izin 348
İzlanda 171

J
Jamaikalı köleler 20
Japon aristokrasisi 276
Japon edebiyatı 276, 280
Japon ruhu 446
Japon samuraylarında eşcinsellik 126
Japon sanatı 280
Japon tüccar sınıfı 281
Japonlar 54, 445, 446
Japonya (17. yy.) 287
Japonya 445, 448
Japonya'da erkekler (10. yy.) 278
Japonya'da kadınlar (10. yy.) 277, 280
Japonya'da kocalar (10. yy.) 277
jargon 48
John (İngiltere kralı) 335
Johnson, Dr. Samuel 47
Jones, Franklin 388
Josef Johann 128
juju müziği 448
Jung, Carl Gustav 135

K
Kâbe 305
kaçış 227, 230, 231, 232
kaçış sanatı 224
kaçış uzmanı Taocular 231
Kaçışa Övgü (Henri Laborit) 354
kaçışçılık 224
kaçma 224, 225
kaçmak 226
kadavra inceleme 195
kader 329, 445
kadın 120, 129, 268
kadın ayağı 104
kadın düşmanları 205
kadın ruhu 88, 319
kadın seyyahlar 305, 306
kadın-erkek arkadaşlığı 322
Kadınlar (Philippe Sollers) 207
kadınlar 28, 39, 40, 43, 45, 48, 49, 86, 87, 103, 108, 112, 122, 125, 147, 263, 316, 317, 319, 321
kadınlarda düşünme (Freud'a göre) 431
kadınlarda yaratıcılık 412
kadınların özgürleşmesi 276
kadınları tanımak 304
Kadınların Tarihi (Plon Yayınevi) 206
kadınların konumu (müslümanlıkta) 440
kadınlarla erkekler arasındaki dostluk 312
Kadiriye mezhebi 438
Kahire 158
kahraman 455, 458
kahve 230
kâinat 134
Kaisareia (Kayseri) 242

kaligrafi 279
kalp 193
Kamasutra (Vatsyayana) 103, 104, 106, 107, 304, 431
kan kardeşliği 378
kapanma 259
Karadağ 379
karamsarlık 286, 290
Kararsızlar İçin Hayat Kılavuzu (Musa bin Meymun) 161
kardeş ruh 448, 454
kardeşlik 379, 380, 381
kardeşlik bağı 378, 379
Karşı Reform 22
karşılaşma sanatı 446, 454
Kastrato Crescentini 126
kâşifler 302
kataliz 157
katalizör 157, 162
"katışıksız merak" 192
Katolik Kilisesi 127, 174, 190
Katoliklik 444
Kautiliya Arthasastra 211
Kayıtsızlık Ülkesi 301
kehanet sanatı 332
Keller, Mary Helen 284, 443
Kelt savaşçılarında eşcinsellik 126
kendini anlama 453
kendini başkasının yerine koyma 433
Kenko 280
Kennedy, Ted 237
Kerr, Dr. D. H. J. 361
ketleme 226
"ketlenmiş" birey 226
keyif verici maddeler 228
Keykâvus (Ziyari emiri) 40
Keynes 128
KGB 420
kılıç ayetleri (ayetü's-seyf) 437
kıskançlık 279
kız kardeşler 377
Kızılderililer 373
kızılhaç 243
kilise 446
kimsesiz çocuklar 376
Kinsey, 106
kisloto 101
Kişisel Anlatı (Alexander von Humboldt) 199
Kitabı Mukaddes 191, 446, 430
"kitabi konuşma" 48
Ko Şou 55
kocalar 39
Kocanızın Toplum ve İş Hayatında Yükselmesine Nasıl Yardım Edebilirsiniz? (Dale Carnegie) 313
Koka 104
kokain 230
kokain (kuvvet ilacı olarak) 229
kolalı içecekler 230
kolektif mücadele 453
Kolomb öncesi dönem 70
Kolomb, Kristof 333
Komünist Parti 421
Kon, İgor 324
konfor ülkesi 288
Konfüçyüs 162, 240, 356, 437
Konfüçyüsçülük 435, 444
Kongre Partisi 265
konukseverlik 426, 427, 446, 449
konukseverlik sanatı 447
konuşma 43, 46, 48, 49
konuşma sanatı 42, 44
konuşmak 411
konuşmanın düşmanları 50
Koraks 42
Kore 105, 444, 448
Koreliler 444
korku 18, 169, 171, 172, 173, 177, 179, 180, 197
korkunun ilacı 191
korkuyu kovma 178
Kos Adası 332
Koucher, Bernard 446
kozmik adalet 93
kozmik hüzün 280
kozmik karamsarlık 285
Kozmos (Alexander von Humboldt) 199
köken 54, 56, 58
kökler 58, 59
köktendincilik 440, 442, 443, 444
kölelik 17, 18, 19, 20, 21, 322, 323
kötümserlik 283, 284, 285
Krafft-Ebing, Richard, Freiherr von 98
Kraliçe I. Elizabeth dönemi 126
Krieger, Michel 233
Kristeva, Julia 207
Krişna (Hindu tanrısı) 248
Krişnamurti, Jiddu 388
"kronik yalnız" 67
Kşemendra 104
Kubilay Han 57
kudret 140
Kudüs 243
Kudüs Templier Şövalyeleri 243
Kuhn, Thomas 196
kur 131
kur yapma 121
Kuran-ı Kerim 158, 217, 437, 438, 439
kurtizanlar 189, 281, 282
Kutsal Üstat 435
kutsal ziyaretler 298

Kuzey Amerika Yerlilerinin müziği 448
kweesten 317
Kyoto'lu kadınlar 276

L
l'air du temps 270
L'Express 33
La Rochefoucauld 317
Laborit, Henri 225, 226, 227, 230, 354
Lacan, Jacques 206, 207
Ladies Home Journal 124
laik devlet 440
Lambert, Markiz de 321
Lang, Jack 272, 418
Largactil 225
Latin Amerika 443
Latince 48
laudanin 229
Lawrence, T. E. 129
Lazareff, Hélène 269
Le Pen, Jean-Marie 395, 418
Lee, General Robert E. 213
Leibnitz, Gottfried Wilhelm 284
Leonardo, da Vinci 128
Lepèze, Dominique 386, 389
Les Nuits Fauves (Yırtıcı Geceler) 130, 131
Lévy, Bernard Henri 271, 270
lezbiyenlik 96
Lezzetin Fizyolojisi (Conrad van Houten) 101
Liliput ülkesi 341
Locke, John 430
Londra Kraliyet Cemiyeti 24
Londra 47, 52
Lu K'un 432, 433
Lucretius 104
Luther, Martin 156, 210, 410
Lübnanlılar 161
lüks 286, 288
Lyon 80, 81
Lyon'da çocukların devrimi 79

M
Maari, Ebu-l- Ala El 439
Machiavelli, Niccolo 211, 455
Macmillan, Harold 172
Madagaskar 41
Madame Geoffrin 45
Madame Necker 44
Maecenas (Eski Romalı iş adamı) 163
Magus (Zerdüşt inancından müneccim krallar) 215
Mahayana Budizmi 434
mahrem ilişki 454
mahremiyet 317, 318, 409
mai-pan 162
Malta 243
Mançular 105
Mandeville, Bernard 287
Manufacture, Familiale, La 310, 311, 312
Margaret, Prenses 336
Marillac, Louise de 242
marjinallik 135
Marksizm 174
Marseilles Vespers 257
Martinon, Mandarine 79, 80, 81
Marx, Karl 25
Masai toplumu 103
mastürbasyon 127
Mather, Cotton 175
Mavrikios (Bizans İmparatoru) 18
Mayalar 314, 332
McInnis, Barbara 236
meclis 84
Mecnikof, Elie (Rus zoolog) 76
Medine 84
mekanik köle 20
Mekke 84, 298, 437
mektuplar 320
Memphis Design Group 311
Mendel, Gregor 359, 360
merak 77, 180, 191, 192, 193, 197, 201, 321
merak hakları bildirgesi 191
merakı teşvik eden unsurlar 199
merhamet 240, 241, 242, 244, 246, 247, 249
Merton, Thomas 69
Meymun, Musa bin (Moses Maimonides) 161, 456
Michelangelo, Buonarrotti 128, 129
Michelin 327
mide 177, 178
mide ve duygular 177
Mihayloviç 69
Mill, John Stuart 74
milyonerlik 159
Ming Hanedanı dönemi (Çin) 432
Ming Liao Tzu'nun Seyahatleri (Tu Lung) 301
misafir 445
misyonerler 435, 426
Mişima, Yukio 231
Mitterand, François 220
Mo-Tzu 240, 241
moda 75
modern sanat 311
modern toplum 172
Moğollar 55
Mohavlar 373
Monnet, Jean 31
monolog 42
Monroe, Marilyn 44
Montaigne, Michel Eyquem de 45, 192, 319

Montand, Yves 35, 36
Moore'un *Almanak*'ı 335
Moskova'nın eski halkı 19
Mountbatten (Hindistan Genel Valisi) 264
Movement de Libération des Femmes (Kadın Kurtuluş Hareketi) 206
Mozart, Wolfgang Amadeus 412, 447
Murasaki, Şikibu 277, 278, 279, 280, 282
Musset, Alfred de 363
Mussolini, B. 126, 141
mutasyon 361
Mutezile kelam okulu 86
mutfak 101
mutfak bilgisi 103
Mutluluklar Akademisi 284
münzevilik 69
Müslüman İspanya müziği 449
Müslüman Pakistan 265
müslüman İspanya 87
Müslüman-Hindu işbirliği 265
Müslümanlar 158, 260, 263, 264, 298
Müslümanlık 334
müsriflik 287
Mütenebbi, El- 439
müzik 85, 439, 440, 447

N

Nagazaki 426
Napolyon 126, 141, 157, 201, 358
Narkissos (Kudüs Piskoposu) 68
Naskapi kabilesi 372
Nazizm 335
Needham, Joseph 436
nefret 216
Nehru, Jawaharlal 263
Neves, Tancredo (Brezilya Cumhurbaşkanı) 142
New York 376
New York Graphic 159
New York hastanesi 243
New York Times 220
Newman, Kardinal 216
Newton, Sir Isaac 128, 157
Niebuhr, Carsten 303
Nietzsche, Friedrich 447
Nightingale, Florence 244
nihonciuron 445
nin 444
Ninive 334
Norveç sıçanı 176, 177
nouvelle cuisine 101
Nuh Peygamber 456
Nur Yüzlü Aşoka 260
Nzemalar 316

O-Ö

oğlan evleri 128
Orta Afrika 41
Ortaçağ 69
Ortaçağ yemekleri 101
Ortadoğu 55
ortalama ömür 247
Osakalılar 281
Osmanlı İmparatorluğu 322
oteller 288
otorite 138
Ovidius 104
Oxford 39, 47
oyunculuk 89
Oz Ülkesi (L. Frank Baum) 288
öfke 215
ölüm 70, 286
Ömer bin Ali Rabia 84
örümceğe duyulan nefret 192
örümcek 193
örümcek ipeği 192
özel hayat 408
özgürlük 21, 131, 198
özgüven 123
Özlemlerin Kökeni (İbn Arabi) 88

P

pagan dinleri 102
paganlık 313, 336
Pakhomios 69
Pakistan 264, 267
Pakistan'ın bağımsızlığı 266
Papa 73
Para (Martin Amis) 389
para 281
Paracelsus (Theophrastus Bombastus von Hohenheim) 229
Paris 52, 80, 188
Parkinson Yasası 344
Parsiler 216
Parsilik 265
Pas de Calais 33
pasaport 396
pasif direniş 266
patolli 19
Paul, Vincent de 242
pazarlık 407
Pennsylvania 323
Pentekostal köktendinci akım 443
Pepys, Samuel 316
Perestroyka 423
Petrarca 72
Pfeiffer, Ida 306
Philips, Katherine 45
Pierre, Abbé 458
Pine Sokağı 236, 237

Pirene Dağları 85, 388
Platon 156
Playboy 270, 271, 274
Plinius, Yaşlı 21
Polo, Marco 57
Polonya 324
Portland, 5. Dükü 75
Prado Müzesi 23
Presley, Elvis 449
Protestanlık 158
Proust, Marcel 128
Provence 72
Ptolemaios (Batlamyus) 333, 334, 335
Publilius (Suriyeli eski köle) 20
Puhtun kabilesi 377

Q

Quaker'lar 322, 323
Quigley, Joan 335
Quijano, Gabriel 46

R

Rabelais, François 343
rahota 20
Radama, Madagaskar Kralı 447
Rahibe Teresa 139
Rambouillet, Madame de 44
rasyonellik 337
Raymond, Janice 319
Razi, Ebubekir Zekeriya 439
Reagan, Ronald 335
Réaumur, René 193
Refah Devleti 175, 241, 456
Reform 267, 287, 303
Reform hareketi 174
reggae 448
"rekabetçiler" 224
resmi polis dili 48
Resnais, Alain 225
Réunion 33
Rig-Veda 258
Robinson Crusoe (Defoe) 439
robot 20
Rockefeller, John D. 160
Rollo 170
Roma 72
Roma dönemi 105
Roma İmparatorluğu 145
Roma kültürü 26
Romalılar 141, 359, 407
Romantik şairler 83
romantik aşk 90, 108
Romantikler 73, 317, 430
Rossini, Giaocchino 447
Rousseau, Jean-Jacques 44, 74
Röhm, Ernst 335
Rönesans 25, 26, 43, 71, 73, 105
ruh 196
ruhi birlik 317
Rumi, Mevlana Celaleddin 439, 440
Rusya 21, 80, 90, 324, 428
Rusya'da kölelik 19

S-Ş

saat 343
saatin icadı 342
Said, Edward 129
Saikaku, Ihara 282
Sakson 48
Salahaddin, Sultan, 161
saldırganlık 144
Salem (Cadı avı) 175
Sanayi Devrimi 287, 335, 343, 346
Sarasvati (Hindu konuşma tanrısı) 40
Sarı İmparatorun Hekimlik Kitabı 193
Sarkavi, Abdullah el- 158
Sartre, Jean-Paul 206, 207, 270, 285, 286
Savaş Sanatı (Sun Tzu) 213
savaş 144, 212, 213
saygı 138, 139, 142, 144, 145, 457
saygı kazanma isteği 139
saygı kıtlığı 141
Schjedelrup-Ebbe 141
Schlegel, A. W. von 73
Schrödinger, Erwin 361
Schubert, Franz 128
Schweitzer, Albert 370
Sear, W. Richard 289
seçkin tatili 347, 348
Sei Şonagon 280
seks 82, 86, 96, 102, 106, 107, 128, 281, 282
seksüel aşk 107
seküler devlet 438
Seligman, Martin 180
semazenlik 440
Senior Scholastic (öğrenci dergisi) 125
Serbest Teşebbüs İdeolojisi 160
Sermaye Sorumluluğu 160
Sevçenko, Tara 18
sevgi 93, 259
seyahat 290, 298, 299, 300, 301, 304, 305
seyahat zorunluluğu 298
seyyahlar 301, 306
sezgi 431
Shakespeare, William 44, 73, 301, 313, 411, 431, 441, 443
Sınır Tanımayan Hekimler Örgütü 446
Sırbistan 379
Sibirya 69
siesta 346
"sinek insanlar" 228

Sinisizm 90
Sirak Kitabı 191
Sirhak (pratik bilgi) 444
Siyah Sanatları Festivali (1977) 449
siyah haç 243
Slavlar 18
Smollett, Tobias 427
Soğuk Savaş 444
Sokrates 42, 43, 44
Sollers, Philippe 207
Soruş, Abdülkerim 443
Soseki, Natsume 446
sosyalizm 135
Sotsass, E. 310
soul 448
Sovyetler Birliği 141, 211
środowisko 324
St. Jean hayırsever tarikatı 243
St. Jean Şövalyeleri 243
Stalin, Joseph 144
statü 142
Stevenson, Robert Louis 129
stoacılık 334
Stoetzel, J. 345
Strasbourg 231
Strindberg, August 355
stylos 69
Suçlu Bir Aşkın Portresi (Annick Geille) 276
Sufiler 216, 439
Sun Tzu 213
Sun Yat-Sen 162
Sunday Express 336
Sung Hanedanı dönemi (Çin) 410
Suriye 69
Suudi Arabistan 17
Sükeyne (Hz. Ali'nin torunu) 84
Sümerliler 411
Süper Kadınlar Neden Yeter Diyorlar? (Michelle Fitoussi) 341
svetjas 426
Syrakusa 42
"şairlerin dili" 40
şamanizm 444
Şao Yung 342
Şark despotizmi 441
şarkı 84
şefkat 246
Şefkat Rahibeleri Tarikatı 242, 243
şehvet 105
şeker 101
şempanzeler 142, 143
şeriat 262
Şeytan 173, 174, 216
Şeytan korkusu 173
Şeytan taşlama ayini 217
şiddet 264
şiddet karşıtı ülke 267
şiddet karşıtlığı 266
şiddetten sakınma 259
Şiiler 438
Şiva (Hindu tanrısı) 102, 258
Şun, İmparator 55

T
Tabiat Bilgisi 21
Tabiat Üzerine Görüşler (Alexander von Humboldt) 198
Tacitus 378
tahammülsüzlük 262, 267
Taine, Hippolyte 297
Taiping Ayaklanması 106
Tann, Georgia 362
Tannen, Deborah 48, 49
Tanrı 76, 134, 145, 174
Tanrı Odin 169, 171, 175
Tansi, Sony Labou 109
Tantracılık 388
Tao tapınağı 435
Taoculuk, 77, 410, 435, 436
tarab 85
tarih kitapları 55
Taş Çorbası 237
tat alma sanatı 100
tatil günleri 346
Tavernier, Bertrand 187, 189, 190
tavşan kız 93
tavuklarda hiyerarşi 141
Tayping Ayaklanması 434
Tayvan 52
Tekmil Bilgi Ansiklopedisi 380
teknoloji 345
Tevhidi, Ebu Hayyan et- 315, 316
The Bonfire of the Vanities (Wolfe) 389
The Straggling Astrologer 335
Theodosius, imparator 242
The Shop Window 288
tıp 332
ticaret 158
ticarete İslam'ın bakışı 158
Ticaretin Bedaati (Cafer bin Ali ed-Dimişki) 158
ticari değer 158
Time 271
Timor 378
Tiziano 22
Tocqueville, Alexis de 24
Toledo 22
Tolstoy, Kont Lev Nikolayeviç 176
Tom 177, 178
Tongzhi, İmparator 106
Toplumsal İlişkilerin Arkasındaki Şer:

Cortejo Denilen Sohbetlerin İfrata Vardırılması ve Zararları Üzerine (Gabriel Quijano) 46
Tours'lu Martin 69
Tötonik Hospitalier Şövalyeleri 243
Trapist rahip 69
Trautmann, Catherine 134, 135, 136, 137
Treitschke, Heinrich von 143, 144
trubadur 83, 85
Tsako, Suzuki 445
Tu 77
Tu Lung 301, 303
Tuğluk, Muhammed 299, 300
Turing, Alan Mathison 128
turist tipleri 297
turistler 298
tutku 86, 91, 318
tutumluluk 287
tüketim 289
tüketim toplumu 286, 287, 288, 289, 290
Türkiye 440, 441
tütün 230

U-Ü

ulema 158
Ulu Ormanın Öğretisi (Brhadaranyaka Upanishad) 178
ulus 447
Uluslararası Af Örgütü 323
Uluslararası Kardeşler müzik grubu 448
umutsuzluk 201
Un Homme mis à nu (Çırılçıplak Soyulmuş) 402
Ungerer, Tomi 150
uygarlık 432
uyuşturucu 228, 230
uzmanlaşma 197
Üç Dinin İmparatoru 22
"üçüncü cins" 128
üreme 83
Üzüntülerimin Gizli Çelişkisi (Benvenuto Cellini) 72

V-W

Vahab, Abdul 443
vaftiz annesi 383
vaftiz babası 383
vaftiz töreni 145
Vanderbilt, Cornelius 159
Vanderbilt, William H. 159
Vatsyayana 103
Vaucluse 72
veba 334
Venedik 57
Venedikliler 22
verimlilik 244
Verny, Françoise 131
Vesalius, Andreas 195, 196
Vietnam 105
Viking inancı 169
Vikingler 169, 170
Viktoryenler 359
Visconti, Luchino 309
Vişnu 258, 259
vitrin düzenlemesi 288
Viyana 25
Voltaire 44, 159, 285
Von Haven 302, 303
"vücutla düşünme" 205
Walpole, Horace 44
Wanamaker, John 288
Washington 52
Watson, James Dewey 360
Wavell, Viceroy Feld mareşal 265
western 448
White, Edmund 130
Wilde, Oscar 127
William Rufus (Normandiyalı kral) 126
Wittgenstein, Ludwig 128
Wolf, Profesör Stewart 177
Woman's Home Companion 124
Wood, Dr. George 230
Worth, modacı 75
Wright, Quincy 212
Wu Çao, İmparatoriçe 106

Y

yabanarılarında hiyerarşi 141
yabancı 89
yabancı madde 98, 100
yabancı madde korkusu 99
yabancı müzik 447
yabancılara düşmanlık 257
yahad (birlikte) 457
yahid (yalnız) 457
Yahudiler 127, 161
Yahudiler'de zaman 342
Yahudiler'in hünerleri 161
Yahudilik 248
yalnız 77
yalnızlık 66, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76
yalnızlık korkusu 66, 67
yang 457
yapraklar 59
Yaradan 412
yaratıcılık 89, 99, 412, 413
Yastıkaltı Kitabı (Sei Şonagon) 281
yaşam 70
Yaşam Nedir? (Erwin Schrödinger) 361
Yatak Odası Sanatı (Çang Tsang) 103
yatılı okullar 126
Yedi Kanun 457

Yemek pişirme 109
Yemek yeme 98, 99
Yeni Erkek 273
Yeni Kaledonya 33
"Yeni Sodom" (Floransa) 129
Yerel âdetler 303
Yeşil Hareket 290
Yevtuşenko, Yevgeni Aleksandroviç 239
Yezid, Şebib bin 438
Yi İk 444
Ying 457
Yiyecek 100
Yoga 388
Yorubalar 448
Young, Arthur 287
Yöneticilik İlkeleri ve Felsefeleri (Amerikan Yöneticiler Birliği) 160
Yugoslavya'daki tecavüzler 210
Yunan kültürü 26
Yunan müziği 85
Yunanca 48
Yunanistan 390
Yunanlılar 161, 332, 410
Yurttaşlık dersi 126
Yuva 384
Yüce Ruh Hali 259
Yüceltilmiş aşk 88
Yüzleşmekten kaçınma 225

Z
Zahiriye mezhebi 88
Zaman 341
Zaman geçirme 344
Zaman tasarrufu 343
Zamana meydan okuma 343
Zamansızlık 341
Zayas y Sotomayor, Maria de 46
Zekâ 179
Zerdüşt 215, 216, 217, 334, 378
Zerdüştler'de zaman 342
Zeus 315
Zeynep (Peygamber'in torunu) 440
Ziyaret" sistemi 123
Zola, Emile 214
Zulüm 267

İnsanlığın Mahrem Tarihi, insanlık hafızasını tazelemeyi amaçlayan bir unutulmuşlar derlemesi, tarihe geçenlerden çok geçmeyenlerin tarihi. Zeldin, insanlığın unutulmuş anılarını gün ışığına çıkararak, köşeye sıkıştığı noktalardan çıkış yolları bulabilmesi için insanoğlunun ufkunu genişletmeyi ve modern zihinlere yerleşmiş yanılsamaları yıkmayı deniyor. Zeldin'e göre her kuşak, tıpkı kendisinden önceki sayısız kuşak gibi, dünyaya kendi çağının gözlüklerinden bakarak binlerce yıllık insanlık deneyimini boşa harcıyor. Kendi atalarının sınırlı ve kolay kolay değişmeyen hafızasını kullanmayı temin ederken, geçmişin karanlığına gömülüp giden koca bir insanlık hafızasından yararlanma fırsatını kaçırıyor. Bu fırsatta yatan en değerli hazine, hayatın kendi çağımızın ışığıyla aydınlanmış görüntüsünün değişmez bir son durak değil, beklenmedik dönüşler yaparak ilerleyen insanlık tarihinin rastgele bir noktası olduğunu keşfetmek. Zeldin'in unutulmuşlar tarihi, insanların hayata ve kendilerine ezelden beri bugünkü gibi bakmadıklarını göstermekle kalmıyor, umudun tükenmeye yüz tuttuğu noktada insanlığın imdadına yetişen şeyin her zaman yeni bakış açıları, yeni düşünce biçimleri ve yeni yaklaşımlar olduğunu hatırlatıyor.

Kayıp insanlık hafızasının içinde kolayca tarihe gömülen bu zikzaklı geçmiş, Zeldin'e göre, insanlığın gelişiminde her zamankinden daha umutsuz olmamızı gerektiren bir noktada durmadığımıza işaret ediyor. İnsanların tarih boyunca aşka, dostluğa, sekse, korkuya, mutluluğa, zamana ve yalnızlığa karşı pek çok farklı bakış açısı geliştirdiğini, iyimserlikle kötümserlik, merhametle acımasızlık, hoşgörüyle bağnazlık, dikkatsizlikle bencillik, merakla uyuşukluk arasında her zaman gidip geldiğini bilmek, çağın gözlüklerinden kurtularak yeni gözlükler edinme fırsatını hazırlıyor. İnsanoğlunun duygular dünyasında keşfe çıkmaya her zamankinden daha istekli olduğu bir çağda Zeldin, duygular tarihinin kuytularına ışık tutarak, insanlık hafızasını tazeliyor.

Son iki yüz yılın etkileyici teknolojik patlamasına rağmen insanoğlu, özel hayat kulvarında pek çok bakımdan hâlâ emekleme çağını sürüyor. Zeldin bize kıyamete doğru sürüklenmekte olmadığımızı, bildik insanlık mücadelesini sürdürdüğümüzü haber veriyor ve özel hayata yönelik yeni bakış açıları, insanlar arası ilişkilerde yeni bağlılıklar, amaç duygumuzu yeniden kazanmakta kullanabileceğimiz yeni yöntemler öneriyor. Kötümserliğe direnenler *İnsanlığın Mahrem Tarihi*'ni sevecekler.